

Szirmay Alfréd gróf megh. Szirma-Bessenyőn 1900 jan. 15. — Sz. János gróf megh. Szirma-Bessenyőn 1897 nov. 13.

Szisszi-ezüst, ^{960/1000} rész finomságu ezüst-
rudak, melyek Kínában a nagyobb forgalmi pénz
helyettesítik.

Sziszran, orosz város, (1897) 32,377 lak.

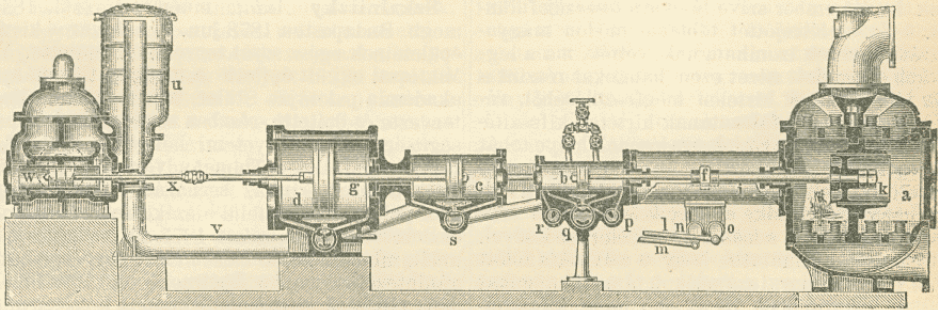
Szita-jóslás (koscinomantia), már a régi görög
és zsidók idejében ismert s egész Európában
a mult század végéig elterjedt jóslási mód, mely-
lyel zsinórra felakasztott vagy két ujj közt tar-
tott sziták, kulcsok, ollók, kések vagy villák moz-
gásából találgatták a tolvajok nevét, a nők hűt-
lenségét, mások titkait stb.

Szitznyi Elek, filozofiai író, sztl. Berencsfal-
ván (Hont) 1854 aug. 6., a gimnáziumot Selmec-
bányán, az egyetemet Budapesten végezte. Tan-
ári vizsgálatát letévén 1880—87. a selmeci,

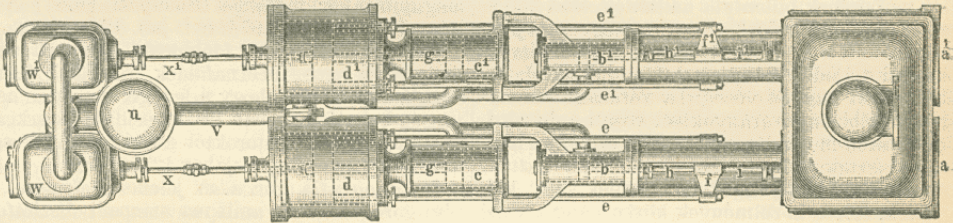
gek édesvízi kagylókon (Unio, Paludina, Melania)
kívül nagyon gazdag miocén és pliocén emlős fau-
nát rejtegetnek. Az európai emlős faunával meg-
egyező alakokon kívül (dinotherium, masztodon,
stegodon, rinocerosz, hipparion, stb.) a Sz.-t külö-
nösen jellemzik egyes sajátosság állatalakok,
nevezetesen néhány hatalmas kerdőző, mint a
sivatherium s a brahmaterium, és az óriási, 4
m.-t meghaladó szárazföldi teknős: a colosso-
chelys.

SZT. II.

Szivattyú (XV. k.). Az u. n. *kettős gőz-Sz.-k*,
melyeknek szerkezete két egymás mellett fekvő,
közvetlenül működésű Sz.-ból úgy van alkotva,
hogy az egyiknek vezérművét a másiknak ruda-
zatai mozgatják, mindentűt nagyon elterjedtek.
A kisebbek mind egyszerűt egyhengertű gépek,
a nagyobbak ellenben minden Sz. számára két, sőt
újabbban három gőzhengerrel készülnek és a két-

1. ábra. Worthington-féle háromszorosan expandáló gőszivattyú hosszmetzete.

2. ábra. Az előbbinek alaprajza.

1887—96. a nagybányai gimnáziumnak volt ta-
nára, 1896. a budapesti VII. ker. állami főgimnáziumhoz neveztek ki, hol jelenleg is a filozofia és magyar irodalom tanára. Számos értekezésé-
jelent meg az Orsz. középiskolai tanáregyesület
közönlönyében, a selmeczányai és nagybányai gim-
náziumok Értesítőjében, különféle hirlapokban.
Ezeket kívül írta: *Haladásunk és az emberi
boldogság* (felolvasás a magyar tud. akadémiában
1882., Akadémiai Értesítő); *Eszmék a meggyőző
előadás kellekeihez* (1. köt., 1887); *Levelek egy
tanuló ifjúhoz* (1. köt., Budapest 1891); *Tanul-
mányok* (u. o. 1893); *Lélektani tanulmányok*
(1895); *Lélektan és Logika* (1. köt., u. o. 1899).

Szivalik-formáció, a geológiai harmadkornak
és pedig a fiatalabb harmadkornak azon képződ-
ménye, mely a Himálaja déli lábánál elterülő
Szivalik dombvidéken van kiképződve. Roppant
vastagságu homokkő, konglomerát és agyagrété-

szeresen, illetőleg háromszorosan expandáló gőz-
gépek módjára működnek. Ezeket a Sz.-kat H. K.
Worthington találta fel s az eredeti Worthington-
Sz.-kat a londoni Worthington-Sz.-társaság ké-
szíti. Az 1. és 2. ábra egy kondenzációs, háromszor-
osan expandáló Worthington-Sz. képét láttatja.
Az a Sz.-k mindegyike három gőzhengerrel van
ellátva, melyek közül b_1 a magas nyomású, c_1
közép és d_1 az alacsony nyomású. Ezen heng-
erek oly módon vannak elhelyezve, hogy mind-
egyiknek dugattyuja elérhető anélkül, hogy a
hengerek szétzedése szükségessé váljék. A d_1
alacsony nyomású dugattyúk egyrészt e_1 és e_1
oldalt nyúló rúddal vannak a magas nyomású
 b_1 dugattyú rúdjára ékelve f_1 átlóval kapcsola-
latban, másrészt pedig g_1 rudakkal közvetlenül
a középnyomású c_1 hengerek dugattyúiba kap-
paszkodnak. A magasnyomású b_1 hengerek
dugattyúi h_1 rudakkal szintén közvetlenül

Amely szók az Sz betűben nincsenek meg, S alatt keresendők!

a Sz. dugattyuinak i_i rúdjaire ékelt $f f_i$ átlókba vannak kapcsolva. Ezek a Sz.-k két egymás mellett fekvő közös térben levő hengerből állanak, melyek közös szívó- és nyomócsővel bírnak. Minden Sz.-nak van külön tere, melyben dugattyu működik, a dugattyuk i_i rúdjai tömítő szelencéken át nyulnak ki. Az alacsony nyomású hengerek fáradt gőze v esővön jut a közös u kondenzátorba, melynek $w w_1$ légszivattyuit $x x_1$ rudakkal a $d d_1$ hengerben mozgó dugattyu hozza mozgásba.

Szivfű (növ., Molucella L., csészekút Diószegiéknél), ajakas virág, két fajjal a mediterrán vidéken. A *M. levis* L. Szíriából eredő kerti virág. Harangforma nagy kelyhe, a szélén pedig öt tüskéje van. Szirma a kehelynél kisebb. Kellemes melissza-illata van, kivált az alföldi kertekben látni. Sz.-nek a *Cardiaca* nyomán a gyöngyhímet is nevezik.

BOBB.

Szivhang, az a két rövid hang, amelyet hallunk, ha élő ember szíve tájékára teszszük fültűket. A Sz.-ok létrejöttét többféle módon magyarázzák, egyesek izomhangnak vették, ma a leginkább elfogadott nézet ezen hangokat részint a szív billentyűinek hirtelen megfeszültségéből, részint a nagy erek falzatának hirtelen kifeszítéséből értelmezzni; a Sz.-ok eredésének helye tehát a két pitvarkamara közti fal és a két nagy verőér kezdeti nyílása. Ezen négy hely mindegyikén két-két hang keletkezik, az egyik összeesik a szív összehúzódásával, a másik annak elernyedésével. A tapasztalat kimutatta, hogy a szívesűcs fölött a bal pitvarkamarai szájadékon támadt hangokat halljuk legerősebben, itt az első hang kifejezettebb, míg a második borda magasságában, a szegycsont jobb szélén az aortabillentyűk, bal szélén a tüdő verőérének billentyűi hallhatók, ezen helyeken az első hang erősebb. Végre a szegycsont jobb széle mellett a 4—5. bordaközben a jobb pitvarkamarai szájadéki hangjait különíthetjük el. Az elkülönítést nagyon elősegíti a véráram, amennyiben ez bizonyos irányokban vezeti a hangot, a pontosabb meghallgatásra pedig szolgál a hallgatócső (szeteszokóp). A Sz.-ok lehetnek tiszták, tompák, erősek, gyengék, egyszerűek vagy két-töztöttek. Kóros körülmények közt a hang zörejjé változik át (l. *Szivzörejek*, XV. k.), de zörej nélkül is utalhat a tiszta Sz. kóros folyamatra, így igen csengő, éles hangot hallunk az aorta felett idült érbetegségekben, vesebajban, a tüdő verőere felett akkor, ha a tüdő vérkeringése meg van nehezítve; igen gyöngék a Sz.-ok általános gyöngeségi állapotokban, elhújasodásban.

—ss—

Szivos Béla, szül. Hajdu-Szoboszlón 1849 máj. 17-én, hol atyja református lelkész volt. Iskoláit Szoboszlón, Eperjesen és Debrecenben bevégezvén, külföldre ment és Svájc s Németország különböző tanintézeteiben két éven át természetudományokat s mezőgazdaságot hallgatott. Hazakerülvén, Szenteszre választották meg tanárnak, hol tizenegy évig működött. Innen szülővárosa hívta meg városi főkapitánynak, amely tisztséget pár évig viselvén, gazdálkodáshoz fogott s néhány évig kizárólag mezőgazdálkodással foglalkozott, migmen 1893. belépett a Vasárnapi Ujság szerkesztésébe, hol azóta állandóan működik. Irodalommal huszöt év óta foglalkozik.

Szerkesztette a Szentés és Vidéke, Földművelési Érdekeink s Szóvétnek c. lapokat, irt számos mezőgazdasági közgazdasági, ismeretterjesztő stb. cikket, dolgozott különféle irodalmi vállalatokba, irt több könyvet (Hasznos kalauz, Jó barát, A gazda ember tüköre, Utazások az északi sarkra, A műtrágyázás vezérfonala stb.) nagyobbára álnév alatt. Dolgozott az Osztrák-magyar monarchia irásiban és képbén című vállalatba is. Jelent tőle meg egy regény *Az eltűnt* (Budapest 1897) címmel, irt aztán számos elbeszélést, életképet, rajzot a magyar népeletből, melyek különféle lapokban, de legtöbbször a Vasárnapi Ujságban és ennek társalapaiban (Politikai Ujdonságok, Világ Krónika, Képes Néplap) jelentek meg.

Szivvirág (növ.), l. *Szivbimbó* (XV. k.).

Szjedlec, orosz kormányzóság, (1897) 775,316 lak. — *Sz. város* ugyanakkor 23,714 lak.

Szkadar, l. *Szkulari* (XV. k.).

Szkalnitzky Antal, műépítész, szül. 1834., megl. Budapesten 1878 jun. 9. A főváros kiváló épületeinek egész sorát tervezte v. építette. Ybl Miklóssal együtt építette a magyar tudományos akadémia palotáját Stüler tervei szerint. Maga tervezte és építette, részben sógora, Koch Henrik segítségével, az egyetemi könyvtár épületét, a Hungária-szállót, a Thonet-udvart, a posta-épületet, a nemzeti színház bérházát, Károlyi Alajos gróf palotáját, azonfelül a székesfehérvári, aradi és debreceni színházakat. 1875. súlyos agybaja támadt, minek következtében előbb egy bécsi magánintézetbe, majd a lipómezei országos tőbolydába vitték. A m. tud. akadémiának levelező tagja volt. V. ö. *Hausmann* Alajos, Beszédék, melyek a kir. József-műegyetemen az 1878—79. tanév megnyitások tartattak (Budapest 1878); *Ney Béla*, Építési Ipar (1878. évf. jan. 12.).

Szkarifikátor (lat.), többtestű ekeszerű gép, mely főleg here, lucernaföldek, rétföldek felhasogatására szolgál, hogy a levegő, meleg és nedvesség behatása jobban érvényesüljön. Szerkezetére nézve a kultivátoroktól csupán a vágókések számában és azok alakjában különbözik.

Szkenográfia (gör. a. m. jelenetek festése), a régi görögöknél az, amit ma szinpadi díszletfestésnek nevezünk. Már Aeschylus korában behatóbban foglalkoztak a szinpad díszítésével. A hagyomány szerint Agatharchos számoszi festő volt az első, ki szinpadi díszleteket készített Aeschylus darabjaihoz. Minthogy a görög szinpadot szilárd színházi épület, középső színpal és közvetlenül hozzájuk csatlakozó két oldalfal, a paraszkéniaiák vették körül, a díszleteket v. közvetlenül hozzájuk kellett erősíteni v. pedig előttük szabadon felállítani. Ez utóbbira különösen akkor volt szükség, ha a szinpad az épület mindkét felén a szabadba való kilátást v. éppen kijárást akarta feltüntetni. A legtöbb görög darabban a szin egy palota v. templom belsejét v. az előttük levő teret ábrázolta, de azért Aeschylus egyes darabjain a színhely már meg is változik. E változásokat különös gépekkel, a *periaktákkal* végezték, melyek prizmaszerűen egyesülők és csaptengegy körül mozgathatók, három más-más színhelyet ábrázoló falból állottak. A római színház díszletei alig különböztek a görögétől, de a római

színházépület szebb volt és valószínűleg gyakran maga ábrázolta a színhelyet. Ha más díszlet kellett, előretolták, v. huzták (scena duatilis).

Szkiagráfia (gör.), a. m. árnyrajz, vázlat.

Szklodermia (gör.), sajátságos megbetegedés, mely a bőrnek és a bőr alatti kötőszövetnek megvastagodásában és megkeményedésében áll és különböző alakban lép fel, majd egyes helyekre szorítkozva foltok v. vonalak alakjában (sclerodermia circumscriptum, sclérodemie en plaques, morphea), majd pedig az egész köztakaró többé-kevésbé bele van vonva a bántalomba (Sclerodermia diffusum, a franciák S. généralisée v. selérmie-je). A közérzet bizonyos foku zavarai mellett (rosszullét, reumatikus fájdalek, viszketés, zsibadásérzés stb. az illető helyeken), de néha anélkül is egyszerre foltok lépnek fel a bőrön, amelyek kiemelkedők, vörös színűek, rendszeren erősen fénylők, élesen határoltak és ezen helyeken a bőr annyira megkeményedik, hogy egyáltalában nem lehet redőkre emelni s az újbenyomatokat sem tartja meg, azt a nyomást teszi, mintha egy fagyott hullát tapintanánk; ez az első stádium (S. elevatum); innen a bőr még visszatréhet a rendes állapotba, azonban a bántalom rendszeren át megy a második, a sorvadási állapotba (S. atrophicum), amidőn a bőr megvékonyodik, hegszerű kinézést nyer, nem mozgatható. A helybeli Sz. leginkább az arcon, mely ezáltal sajátos merev, mozdulatlan kinézést nyer, a nyakon, felső végtagokon és a törzson szokott fellépni, ritkábban a lábakon. Ha a folyamat nem állapodik meg ezen helyeken, hanem tovább fejlődik, lassankint a diffúz általános Sz.-vá fejlődik ki, különösen ha egyszerre több helyen szzimmetrikusan lépnek fel ily foltok. Az újjakon fellépő Sz.-t *szklerodaktiliának* nevezik. A jelzett elváltozások azonban a Sz.-nál nem mindig maradnak a bőrre szorítkozva, hanem átterjedhetnek a bőr alatt levő szövetekre, izomcsomtra stb. is.

A betegség okáról semmit sem tudunk, a betegnek gyakran emlitenek erős meghűléseket mint oki momentumokat. Valószínű, hogy általános táplálkozási zavar van jelen, amely az edények elváltozásához, eltömüléséhez vezet. A franciák szerint a *S. généralisée* általános megbetegedés, amelynek a bőrelváltozások csak egy tünetét képezik és amely a helybeli Sz.-tól teljesen különbözik. A betegség lefolyása legtöbbször kronikus, sokszor évekre, sőt évtizedekre terjedő; a kórjellet a helybeli alakoknál kedvező, az általános alakoknál majdnem mindig kedvezőtlen, mert bár sokszor éveken keresztül fennállhat a bántalom a nélkül, hogy a beteg általános állapota jelentősen szenvedne, de sokszor már rövidebb idő alatt is halálosan végződhetik a tüdő, vese, tápasatorna részéről fellépő szövődények következtében, másrészt meg a bántalom, ha egyszer az atrofikus stádiumba jutott, gyógyíthatatlan. A gyógykezelés csak a könnyebb alakoknál és csak akkor keveset sikerrel, ha lehetőleg korán kezdjük; rendszeres massage, villamozás, valamint meleg fürdőtől várhatni a legtöbbet. E mellett a kezelést tüneti s a beteg erejének föntartására irányuló.

Megkülönböztetendő ezen bántalomtól az u. n. *scleroma neonatorum*, amely a bőrnek a születés után rövid időre fellépő, rendszeren csak vézna, erőtlen, koraszülött gyermekeknél mutakozó megkeményedésében áll; a lábakon kezdődik, onnan csakhamar az egész testre kiterjed és halálosan végződik. MARSCHALKÓ.

Szko, fűrdő, l. *Jaworow* (XI. k.).

Szkvira, város Kijev orosz kormányzóságban, (1894) 18,729 lak., jelentékeny cukorrépatermeszéssel.

Szladits Károly, jogi író, szül. Dunaszerdahelyen 1871 dec. 27. A jogi tanulmányokat a budapesti tud. egyetemen végezte s ő volt az első, kit 1895 okt. 12. sub auspiciis regis jogi doktorrá avattak. 1896. letette az ügyvédi vizsgálatot. 1895. aljegyző lett s a magyar polgári törvénykönyvet szerkesztő bizottság segédtagjaként a magyar királyi igazságügyminisztériumba osztatott be, 1897. jegyzővé, 1898. fogalmazóvá s ugyanazon évben albiróvá nevezték ki. Kodifikációsális munkálatain kívül irodalmi munkásságot is fejtett ki. 1898. a magyar jogászegyesületben a közszeremény biztosításáról értekezett, a Fodor-féle magánjogi kézikönyvben az örökös jogállásáról szóló részt írta. Önállóan megjelent munkája: *A magyar házassági jog* (Jogi könyvtár, 1899). A magyar jogászegyesület Sz.-t 1897. titkárává választotta. Állandó munkatársa a Jogtudományi Közönlönyek és a bécsi Juristische Blätter-nek. Számos cikket írt a napilapokba is. A Magyar jogi lexikonnak s e lexikonnak is munkatársa. v.

Szlávy József. A király 1898 dec. 15. megengette, hogy Sz.-nak a vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő és azok kezelését ellenőrző időleges bizottság elnöki tisztében kifejtett buzgó és eredményes működéséért, teljes elismerése tudtal adassék.

Szluha István, országgyűlési képviselő, szül. Szentiványon (Fehér) 1850. Miután Budapesten elvégezte a gimnáziumot, gazdálkodásra adta magát és apja halála után átvette nagy birtokainak kezelését. A közéletben tevékeny részt vett. 1892 óta a paksi kerület függetlenségi párti képviselője. Az ezredéves tñnepek alkalmából a jun. 8-iki felvonulásnál a korona vitelénél neki is volt szerepe.

Szmarda, dunai kikötő Gyurgyevo mellett.

Szmederevo (Semendria), szerb város a Duna mellett, (1895) 6920 lak. Van vasútja, erődje, két temploma, bankja s jelentékeny gabona- és sertés-kereskedése. Történetét l. *Vég-Szendrő*.

Szmolenszk, orosz kormányzóság, 1895-ben 1.551,068 lak. — *Sz., város*, ugyanakkor 46,899 lak.

Szmrecsányi, l. *Lajos*, egri főkapitányi katonok, 1898 febr. 13. megkapta a Szent Háromságról nevezett Pécs melletti címzetes apátságot.

2. *Sz. Miklós* osztálytanácsos 1899 jan. 4-én nyugalomba lépett, mely alkalomból miniszteri tanácsosi címet kapott.

Szobonya Mihály megh. Budapesten 1898 dec. 7.

Szocializmus (XV. k.) magyarországi újabb fejleményeiről l. *Agrár-politika*, *Mezőgazdasági munkások* és *Munkásmozgalom Magyarországon*.

Szódatermék (növény), a kémiai előállítás meg az ásványtani eredeten kívül természetes úton a növényekben is keletkezik, különösen kövérlevellű tengerparti és vaskos tengervízi növényekben s a hamujokból szokás előállítani. E gyártmány leginkább Spanyolországban, a Kanári-szigeteken, Franciaország déli részén, Szieliában, Egyiptomban, a Kaspi-tenger körül stb. készült, *barilla* v. alicanti szóda, szicíliai *rocchetta*, narbonnei *salicor* és aigues-mortesi *blanketta* néven ismeretes. A szódatermelő növény a *Salicornia*, a ballagó, a *Schoberia maritima*, Halimus-, Kochia- és laboda-fajok, a kalánfű, a Cakile, a bojtvirág v. jégvirág (*Mesembryanthemum*) fajai, az *Aizoon Canariense*, az ernyős Crithmum, a bagolyfű, egyes útifűfaj, az *Aster Tripolium*, a *Zostera marina*, a *Fucus* fajai stb. Emennek a Sz.-ét kiváltképen jódnak dolgozzák fel.

Szokásos büntettek (ném. *Gewohnheitsverbrecher*), ellentétben az *alkalmi büntettekkel* (*Gelegenheitsverbrecher*), bizonyos v. bizonyos nemű büntettekbe ismételten visszaesők s mint ilyenek mélyen meggyökeredezt, mintegy második természetüké vált bűnös hajlamot árulnak el. A megkülönböztetés annak felismeréséből ered, hogy a büntetendő cselekmény részben társadalmi tényezőknél (műveltség, nyomor, iszákosság, fényűzési vágy stb.), részben egyéni hajlamnak eredménye. Az alkalmi büntettes cselekvésében a társadalmi ható ok a túlnyomó, a szokásos büntetésben az egyéni sajátosság, mely brutális vadságban, érzéketlen kegyetlenségben, korlátolt fanatizmusban, lektizdhetetlen munkakerülésben, nemi kiesapongásban stb. nyilvánul. Liszt a bűnözésnek ez utóbbi fajtát *kronikus* vagy *állapot kriminalitásnak* nevezi. A legjellemzőbb neme: az üzletszerű bűnelekmény, mely jelentőségére a vagyon elleni büntettek körét meghaladja. Újabbban némelyek a Sz. és az alkalmi büntettek közti különbségnek a büntetési rendszerre kiható alapvető jelentőséget akarnak tulajdonítani, de nem tekintve a fogalom határozatlanságát, a társadalmi szükség által nem indokolt s egyenesen a jogérzetbe fitkózó eredményekre jutnak. A büntett tárgyi súlyának társadalmi jelentőségét félreismerni s a büntetés alkalmazásánál teljesen mellőzni soha nem lehet. Minden apró, jelentéktelen lopásért határozatlan időre v. életfogytiglan elzárni a bűnöst pusztán azért, mert szokásos tolvaj, jólehet nagyobb lopás elkövetésére soha sem vetemedett, a társadalmi jogvédelem érdekében nem szükséges s azért jogtalan. v.

Szokolya vára, l. *Szakalya vára*.

Szolak (török), jelenti a szultán testőrségének egyik legrégibb osztályát. Mindig a szultán közvetlen közelében volt a helyők és ök állottak őrt a szultáni tábor előtt a háborúkban. Fegyverzetük íjjból és nyílból, hátukon tegezből állott.

Szolea (lat. *solum* a. m. trón), a görög templomokban ama egy-két lépcsőnyi emelkedéssel bíró magasabb terület, mely közvetlenül az ikonosztáz előtt terült el a templom egész szélességében. Az isteni tisztetletet végző papság helye.

z-r.

Szolenoid, l. *Mágneses indukció* (XI. k. 802. old.).

Szolgálati jelvény (*katonai*), a hosszabb szol-

gényesség megkülönböztetésére, két-két osztályban, alapította I. Ferenc József 1849 szept. 19-én. Az 1. oszt. Sz.-t tisztek részére 25 évi, a 2. oszt. Sz.-t 50 évi szolgálat után, az 1. oszt. legénységi Sz.-t 8 évi, a 2. osztályt 16. évi szolgálat után ítelték meg. A jelvény bronzkeresztből állt, az 1. oszt. kereszt közepén ezüst, a 2. oszt. arany kétféjű sással az uralkodóház házi címerével a mellén. A legénységi Sz. közepén egy kerek alakú paizsban babérkoszoru által körülvéve a «VIII» illetve a «XVI» számok voltak láthatók. 1865 márc. 7-én megengedték a hadi éveknek, a Sz. elnyeréséhez való beszámítását. Az általános hadkötelezettség behozatala után, 1867 ápr. 14. a legénységi Sz.-t tizenkét, illetve tizennyolc évi szolgálatához kötötték s a jelvényen lévő számokat ennek értelmében megváltoztatták. A karsujtás rendszeresítése után, 1869 aug. 5. a 2. oszt. Sz.-t csak 24 évi szolgálat után ítelték meg. 1890 márc. 12. kelt legfelsőbb elhatározással a tisztek részére három osztály lett rendszeresítve, még pedig a 3. oszt. huszonöt, a 2. oszt. negyven és az 1. oszt. ötven évi szolgálatért a hadi évek kétszeres számítása nélkül. A 3. oszt. jelvény: bronzkereszt ezüst kétféjű sással, a 2. oszt.: bronzkereszt fekete szegélyvel és arany kétféjű sással, az 1. oszt.: aranyozott ezüstkereszt (a 2. oszt. mintájára) s a kereszt felett aranyozott koronával. A legénység részére megmaradt a két osztály csak az elnevezés változott, a másodosztályu jelvény 1. osztályu, az első osztályu pedig 2. osztályu elnevezést kapta. A Sz.-t fekete-sárga szalagon a hadi, ill. a jubileumi érmek után a bal mellen viselik. m. t.

Szolgálati pragmatika, a köztisztviselők hivatali jogaira és kötelezéseire, a közszolgalat kezdetére és megszűnésére vonatkozó szabályok rendszeres foglalata. Magyarországon kimerítő, az egész hivatalnokai jogot magában foglaló kodifikált szabályzat még nincsen, bár egyes törvények részletesen intézkednek a köztisztviselőknek az államhoz való viszonyáról. Így az 1883. I. t.-c. a köztisztviselők minősítését, az 1885. XI. t.-c. az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjazását, az 1893. IV. t.-c. az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeit, az 1871. VIII. t.-c. s az 1891. XVII. t.-c. a bírák és bírósági hivatalnokok, valamint az ügyészség tagjai elleni, az 1889. XXVIII. t.-c. a pénzügyi közigazgatás tisztviselői elleni, az 1886. XXIII. t.-c. a törvényhatósági tisztviselők elleni, az 1883. XXX. t.-c. pedig a középiskolai tanárok elleni fegyelmi eljárást szabályozza. A hivatali állások betöltésének módja, az előléptetések, kinevezések, helyettesítések, a hivatalos kiküldetések, a tisztviselőknek jutalmazásra, címre és rangra, szabadságokra vonatkozó jogai, a tisztviselő kötelessége a titoktartásra, hűségre, engedelmességre stb. ellenben törvényben még nincs szabályozva. A megalkotandó egységes Sz.-nak lesz feladata, hogy a jó közigazgatás és igazságszolgáltatás céljából a közszolgalat menél teljesebb ellátását, a köztisztviselők jogainak, becsültének és sorának biztosítását tegye lehetővé.

Szoljanka (orosz), savanyukáposzta, hagyma, hús, gomba és apró uborkával, mely a mi hajdukáposztánkhoz hasonlóan készül.

Szolnok (XV. k.), rendezett tanácsú város, legcsinosabb utcái a Szapáry-, Városház-, Gorove-utcák, a Kossuth-tér és a főutca. Kiválóbb épületei még a kir. törvényház, a kir. pénzügyigazgatóság, a Magyar királyi és a Nemzeti szálló épületei. A város nagy részét villamvilágítás látja el. Az ivóvizet két artézi kút szolgáltatja, melyeknek egyike 382 m., másika 430 m. mély. Van kereskedelmi iskolája, 4 takarékpénztára. Itt jelenik meg a Tiszavidéki Hirlap is. Festőink évtizedek óta szívesen látogatják vidékét, különösen szeretik alkonyának fény- és szingazdag pompáját s a változatos genreképeket, melyeket a tősgyökeres alföldi magyar népeletnek jelentkezéséből szívesen szótkák megörökíteni. Pettekkoffer, Bruck, Müller F., Ebner, Bihari, Vágó, Paczka stb. több nyáron át voltak Sz. vendégei; s számtalan képtk, vázlatuk került innen idegen forgalomba. V. ö. *Gruber*, Festők Szolnokon (Budapesti Hirlap, 1881).

Szolnok-Doboka (XV. k.) vármegye területe a legújabb adatok szerint 5150 km², lakóinak számát (1898) 224,800 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 2 rendezett tanácsú város, 4 nagy- és 313 kisközség. A szolgabírói járások száma 7, a közigazgatásuké 82. Pusztá, telep és major van 123. A vármegye területén van 2 kórház 92 ágygyal; egész területén működik 33 orvos, 101 okl. bába és 15 gyógyszerész. Van 131,7 km. állami és 444,3 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 9,8 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 157,3 km.; a vasúti állomások száma 26. Van 35 posta- és 25 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 3 bank, 9 takarékpénztár és 16 szövetkezet, összesen 937,500 frt tőkével. Az összes tanítézetek száma 366, köztük 1 hittani intézet, 1 gimnázium, 2 különféle szakiskola, 1 tanítóképző intézet, 349 népiskola, 9 kisdudóv, 2 emberbaráti jellegű intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 23,498 tanuló látogatta. III-V.

Szomaházy István újabb művei: *A hatezer éves férfi és más történetek* (Budapest 1898); *Ella kisasszony ölete és más elbeszélések* (u. o. 1898); *Kártya-kódex* (u. o. 1898); *Páratlan szerdák* (regény, u. o. 1899).

Szomatóz. Sárgas, szagtalan, majdnem iztelen por, vízben jól oldódik. Tápszer gyomorhaj és sorvadásnál, használják még elerőtlenedettek helyrehozásánál. Adagja 2—10,0 g. kakaóban v. levesben.

Szombatfalva (XV. k.) kisközségnek Székely-Udvarhelylyel való egyesítését a belügyminiszter 1898. elrendelte.

Szombathely (XV. k.), rendezett tanácsú város. Lakosainak száma (1898) a 20,000-et megközelelti, házainak száma 1300. Az ipar és kereskedelem terén jelentékeny lendület mutatkozik, amennyiben rövid idő alatt bútör-, kolbászkészítő és húsfüstölő gyárak, körkemenékek és kosárfonó műhelyek, gőzfűrésztelepek keletkeztek. Azonkívül a kibővített teherpályaudvar mellett raktárházak vannak. A közlekedés nagyon élénk. Vasúti vonalai nyolc irányban ágaznak el. Évi személforgalma 1.000,000. A város belterületén fennálló nagy forgalom és közlekedés akadály-

talán menete érdekében az utcák burkolása elhátározottatott. A teherforgalom a város szélső utcáira tereltetett. A teherforgalom érdekében a Perint patakon át egy monumentális betonhid építettetett. A betonhídon át lehet eljutni a szép villasorba, mely az ezredéves parkba, ez pedig balra a Szt.-István-parkba, jobbra pedig az újabban kihasított, szederfákkal befásított szép Árpád-útra vezet. A Szt.-István-park kibővítettetett a mellette elvonuló Kálvária-hegylánc egyik kies fekvésti szőlőjével, mely átalakítottatvan, rajta helyezettetett el a viztorony, mely előtt egy kioszk foglal helyet, míg hátul torna- és játszóhelyek vannak. Alul pedig a Szt.-István-park terül el vízesésével, szökőkútjával és szép sétahelyével. A közegészség érdekében az egész város csatornázva van, azonkívül az egész városra kiterjedő vízvezetési hálózat létesítettetett, melybe a vizet a város határán lévő galériákból villamos motorok hajtják. Az egyes házakhoz egy-egy kagylót és vízcsapot a város közközlésén, ingyen vezetett be. A belvizek levezetése céljából a birtokhatár csatornázva, a tagutak jó karba helyezve vannak. Van szegénykonyhája, melyben naponta 150—160 szegény nyer ingyen étellemezést, azonkívül a volt polgári gyámolva tagjai lakást is kapnak ugyanott. Egy új állandó színház építését tervezik, valamint helybeli illetőségű szegény gyermekek részére menedékház létesítését is. Van m. kir. bábaképezdeje egy igazgató-tanár és egy segéd-tanárral élén. A városi közigazgatást újra szervezték, a régi tanács megszűnt s helyette egy tanácsnoki állás rendszeresítettet, a számvevőségénél számtisztai állások szerveztetettek, a rendőrségénél segédfogalmazói, tollnoki, rendőrfelügyelői, vásárbiztosi és polgári biztosi (detektív) állások létesítettet, a rendőrség létszáma pedig tetemesen felemeltetett.

Szomino, orosz belvizi kikötő Novgorod kormányzóságban, a Szomina folyón. Jelentékeny rakodóhely gabona, tveg és ércek számára, évenként körülbelül 5000 hajóforgalommal.

Szomor Máté, színész, a magyar színészet egyik úttörője. Tagja volt a Kelemen László igazgatása alatti első magyar szintársulatnak. 1790. irt egy színművet: *Kiki seperjen a saját háza előtt* címen.

Szondálás (a francia *sonde* a. m. mérő ón szótól), a víztechnikában a vízmélységek meghatározása. E célra szolgál: 1. a szondáló rúd, mely dm.-enkint színezve beosztott, 4—8 m. hosszú farúd, kisebb mélységek megmérésére; 2. a függő súly, vékony drótra erősített 50—100 kg. súlyu lencsealaku vasdarab, melyet emelő géppel vízbe bocsájtanak; ha a mélység igen nagy és a súly fenékre érkezése nem volna konstátálható, akkor a vaslencsét villamos tapintóval látják el, mely a fenékre érkezve áramot zár és hangjellet ad; 3. a légnyomó mélységmérő, újabb találmány, fő alkatrésze az igen súlyos harang, melyből tetéjén eső sugárik ki, mely eső másik végén manométerrel kapcsolatos, a harang vízbebocsátásával a víz a mélységnek megfelelőleg nyomást gyakorol a harang belsejében levő levegőre s e nyomást a manométer megmutatja. Sz. az orvos-tanban, l. *Kutasz* (XI. k.).

B6D.

Szondy-Kenessey-alapítvány. *Kenessey* István kir. tanácsos s a dunántúli református egyházkerületnek első főgondnoka (1745—50), nejevel, *Szondy* Zsuzsánnával egy egyeztek meg, hogy amelyik köztőlők a másikat túléli, vagyona-ból vallási és egyházi célokra jelentékeny alapítványt tesz. A férj 1750., neje 1753. halt meg s így ez tette a nevéket megörökítő nagy alapítványt, hagyván a pápai ref. egyház és iskola számára 10,000 frtot, a sárospataki és debreceni főiskola tápintézeteire 2000—2000; Debrecenben tanuló 18 református nemes ifju tartására, az u. n. *Kenessey-alumneumra*, 15,000; hazai törvénytanulók és patvaristák vagyis jogászok és joggyakornokok részére 10,000; agentiára 4000; belső és világi vagyis egyházi és világi szegények számára 10,000; a felsőöbri ref. egyháznak 4000; a mezőlaki és bolhási egyházaknak lelkész-fizetésre 600—600; a pozsonyi apácák kolostorának 1500 frtot. Mely alapítvány mindekkor magát időnkint kiegészítő gondnoki testület által kezeltetik. Az 1881. közölt gondnoki jelentés szerint a Pápai Eöri Szabó Sándor gondnoksága alatt kezelt agentialis alapítványrész tőkeösszege tett 31,831 o. é. frtot; a Debrecenben Tóth Antal gondnoksága alatt kezelt négy rendbeli alapítványrész összege 31,174 frt; a Pesten akkor Kenessey Kálmán, ez idő szerint Galgóczy Károly gondnoksága alatt kezelt szegények alapítványának összege 7635 frt, a joggyakornoki alapítvány tőkeösszege 11,650 frt vagyis az egész alapítványi összeg fölözi a 82,000 frtot. F—s.

Szontagh, 1. *Albert* (iglői), közigazdasági író, szül. 1818., megh. 1892 jún. 30. A hg. Esterházy-család központi igazgatóságánál szolgált, majd 1848. nemzetőr-hadnagy volt. Az 50-es években a miskolci kisdödöda igazgatója, az ág. ev. egyház kerületi felügyelője, 1860. Borsod vármegye alkotmányos aljegyzője volt. Azután több évig a biztosítási ügyet szolgálta, a kataszter szervezésénél központi felügyelőnek nevezték ki. Birta a kir. tanácsosi címet. Nagyobb munkái: *Magyarország földbirtokosai* (1893); *A korlátolt forgalmi birtokok kimutatása és Magyarország területének művelési ágak szerinti megoszlása* (kiadta a m. kir. földmív. miniszter 1893).

2. *Sz. Miklós*, orvos, megh. Új-Tátrafűtreden 1889 dec. 2.

3. *Sz. Sámuel*, okl. ügyvéd, szül. 1810., megh. 1889-ben. 1848—49. a forradalmi véstörvény-szék bírója, majd a 16. huszárezred őrnagya és a kormányzói hadi osztály titkára volt. A magyar szabadságharc megszüntével kötél általi halálra ítélték, de külföldre menekült. Mint emigráns Párisban Siegellet az első varrógépgyárat állította fel. Párisból Londonba ment, majd Brüsszelbe tette át lakását. Az 1867-iki amnesztiáig Kossuth Lajos bizalmas embere volt. Ő hozta létre a kassa-oderbergi vasutat s Riche testvérek belga bankházával szövetségbe, a fontos vasúti vonalat ki is építette. Pusztáferihegyi birtoka a főváros mellett, mint rendkívül intenzíve berendezett gazdaság a 70-es évek elején híres volt.

4. *Sz. Tamás*, kir. bányatanácsos, osztálygeologus, *Sz. Albert* fia, szül. Ózdon (Borsod) 1851 ápr. 13. Középpiskoláit Eperjesen, Pozsonyban,

Budapestben és Szarvason, a tud.-egyetemet Budapesten végezte és u. o. tette le a doktori szigorlatokat is. 1870—79. mezőgazdasággal foglalkozott. 1876—78. az Ellenőr gazdasági tudósítója, azután két évig e lap természetudományi rovatának vezető munkatársa volt. 1882—86 szept.-ig a budapesti kir. tud.-egyetem ásvány-földtani tanszékénél mint első tanársegéd és 1886—90. mint magánygeologus és a magyarhoni földtani társulat második titkára működött. 1889. a kir. földtani intézethez segédgeologusnak, majd 1892-ben osztálygeologusnak nevezték ki. 1894—95. a Hazánk bányászati és geologiai rovatának vezetője. 1897. kapta a bányatanácsosi címet. Számos mezőgazdasági, társadalmi és természetudományi hírlapi cikkeken kívül a Földtani Közlönyben és a m. kir. földtani intézet kiadványában több geologiai dolgozatot közölt, amelyek főképen Bihar, Arad, Szatmár, Szilágys és Zolyom vármegye geologiai viszonyaira vonatkoznak. Írt az ásványos gyógyító vizű források védőterületéről is.

Szórás, *szórásúkp*, l. *Lövés* (XI. k.).

Szoringa-olaj, l. *Behen-olaj*.

Szószerk-szakasz, l. *Kanzelparagraph*.

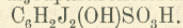
Szótartifa, l. *Telegráfújszabás* (XVI. k. 32. o.).

Szotka, folyó, l. *Kuloj*.

Szottin, l. *Szata vára*.

Szövakság, a szósttketséghez (XV. k.) hasonló, a látás felfogó központjában fellépő zavar folytán származó betegség, melynél a beteg mindent jól lát, látószerve teljesen ép, de sem írott, sem nyomtatott szókat vagy mondatokat olvasni nem tud, noha az egyes betűket ismeri.

Szozojodol, dijudparafenolszulfosav

A benzolszármazékok közé tartozó szénvegyület, amely tisztán előállítva nagy prizmakból álló kristályos test. A S-nak legfontosabb a natriumsója (natriumszozojodolicum $C_6H_5J_2(OH)SO_3Na$, amelyet antiszeptikus hatásánál fogva a sebészethen használnak. NU.

Szögecs és összetételeit l. *Szegecs* (XV. k.).

Szökő vágás (újabbban *ugró vágás*). Régebben, különösen a lücfenyő erdők felújításánál, a rendszeren egymásután következő tarvágások helyett a Sz.-t alkalmazták. A vágásra kijelölt erdőt észak felől dél felé pásztákban úgy vágják, hogy a pászta szélessége megfelel a fák kétszeres, sőt háromszoros magasságának s minden két levágott pászta között ugyanolyan szélességben az erdőt lábon hagyják. Az álló erdő van hivatva a két oldalt tarra vágott pászta területét magról felújítani s a keletkező csemetéknek védelmet adni. Minthogy a Sz.-sal való felújítása a lücfenyveseknek a várt eredményt nem adta, felhagytak vele s kísérletet tettek az erdei fenyvesek felújításánál alkalmazni. Az eredmény itt sem kedvező, mert az erdei fenyőcsemeték az álló erdő oldalárnyalását nem tűrik, a bevetődés mindig hiányos s az álló erdő-pászta (kulissza) levágása alkalmával a szomszédos fiatalos rendszeren sok károsításnak van kitéve. VDS.

Szöllös-Győrök, kisközség Somogy vármegyében, lengyeltóti jár., (1898) 1303 lak., posta- és te-

legráf-állomás, van tűzoltóegyesülete és két olvasó köre, négy országos vására igen népes. A község határában 1848 szept. 30. a somogyi nemzetőrök szétszórtak egy horvát csapatot s 201 szekeret és 600 lovat vettek el tőle.

Szöny (Új-) (XV. k.), 1896 óta Komárom városával törvényhozásilag egyesítve van.

Szörképlet (műv.), l. *Hajszálképlet* (VIII. k.)

Szört (Saird), Bitlisz ázsiai török vilajet egyik livájának főhelye, közel a Van-tóhoz, mintegy 10,000 lak. Van 5 mecsetje, 4 temploma, régi várkastélya, fegyvergyára.

Szöveg nélküli dal, olyan instrumentális kisebb műforma, mely szöveg nélkül igyekszik csupán dallomilag kifejezni a különféle érzelmi s lelki emóciókat. A 40-es évek elején Mendelssohn hozta divatba *Lieder ohne Worte* című zongorára irt hat fűzetes s 42 hasonló irányú dalt tartalmazó kiadványából, mely új irány aztán számtalan utanzóra talált. A francia az ily szöveg nélküli dal-bijou-kat *chanson sans paroles*-nak nevezi.

Szövet (XV. k.). A sejteknek állandó, de élet-tanilag egymástól függő kapcsolata. A Sz. sejtei közös növekedésnek vannak alávetve, s az anyasejt osztódásából keletkeznek. A Sz. lehet 1. *fonál-Sz.* (tela filiformis), ha a sejtek a térnek csak egyirányában sorakoznak egymás után (fonálmoszat, fonálgomba), 2. *lap-Sz.* (sejtlemes, Sz.-lap), ha a sejtek a kiterjedésnek két irányában oszlanak, ezért egyréttől sejtlemez v. sejtlapot alkotnak (lapos moszatok, mohák levele), 3. *testes Sz.* v. Sz.-test, ha a sejtek a térnek valamennyi irányában oszlanak. A gombák teste összevissza kuszált fonalakból alakul, melyek egymással össze nem olvadnak, de a növekedésük közös (álparenchyma, fonadék). A sejtek összecsapása nyomán *oszló és állandó Sz.* Emez az oszlóból állandósodott, tovább nem vagy csak ritkán osztódik, mert valamennyi sejteje teljes alakját és nagyságát elérte. Ide tartozik a *parenchyma* meg a *prosenchyma* (l. *Parenchyma* (XIII. k.) és *Rostszövet* (XIV. k.), *Collenchyma* (IV. k.), *Kősejt* (XI. k.). Az oszló Sz.-hez tartozik a *merisztéma* (l. *Oszló szövet*, XIII. k.), melynek főlksejtjei tovább osztódnak, a régiebbek pedig állandó Sz.-té alakultak. Az oszlósejtek a növényt sokáig erőben és működésben tartják és fejlesztik. Oszló Sz. alkotja a gyenge, még növekedésben levő részeket (rügy, tenyésző csúcs, nagyon fiatal levél). Az ág még a szár csúcsán, különösen a rügyben levő oszló Sz. (tenyésző kúp) növeszti a fát hosszúságában, a vastagságbeli növekedés oszló Sz.-e a kambium (X. k.). Végre a para a növény sűrűleikének *beforrasztó Sz.-e*. Minthogy ez hirtelen elhal, nedvét veszti, fala elparásodik, a takart sejteket minden bajtól védelmezi.

BORB.

Szövetkezetek (XV. k.). A kereskedelmi törvény (1875. XXXVII. t.-c.) szövetségi részének intézkedései a törvény életbe lépése után csakhamar elégteleneknek bizonyultak. Számos szövetkezet alakult ugyan a törvény uralma alatt s ebből a szempontból hatása előnyös volt, de másfelől igen sok visszaélés történt a szövetségi ügy terén. Feladatuk a szegényebb társadalmi osztályok segítése lett volna; ezzel szemben a

Sz. nagyrészen nyerészkedésre alakult, *uzsorát* tűzött, s voltak olyanok, amelyek egyenesen kifosztották a velök összeköttetésbe lépőket. A szövetségi ügy tehát nálunk nem volt egészséges fejlődést, sőt a legnagyobb visszaélésekre adott alkalmat. Ezért követelte a közvélemény mindinkább a törvényhozás közbelépését. 1893 elején a kormány törvényjavaslatot tett közzé, amely azonban nem terjedt ki a Sz. jogának teljes revíziójára, hanem csak központi ellenőrzéstik szervezését, s a központilag egyesült Sz. elleni csőd-eljárást szabályozta. E javaslatot egy szaktanácskozás megvitatta, de miután belátták, hogy a szövetségi ügy reformjára ez nem elegendő, a javaslatot a kormány elvetette. 1894. megbizta az igazságügyminiszter *Nagy Ferenc* budapesti egyetemi tanárt, hogy a Sz.-re minden irányban kiterjedő javaslatot dolgozzon ki. Nevezett még azon évben elkészítette a javaslatot, amely azután közzé is tétetett. Ez 106 §-ban kimerítően szabályozza a Sz.-et, s a kereskedelmi törvény-szövetségi címet teljesen hatályon kívül helyezte volna. Megtartja a kereskedelmi törvény-normatív rendszerét, de lényegesen szigorította annak egyes intézkedéseit. A közvélemény a javaslatot általában kedvezően fogadta, a beállott politikai változás folytán azonban az egész kérdés lekerült a napirendről. 1897 végén újra felvette a kormány a szövetségi ügy reformját, de most már nem teljes reformot szándékoztak, hanem mint legstírgősebb teendőt a kisebbgazdák és iparosok helyzetének szövetségi úton való javítását. Ebből a szempontból dolgozta ki ugyan-csak Nagy Ferenc a gazdasági és ipari hitel-Sz.-ről szóló törvényjavaslatát, amelyet a kormány egy 1898 febr. tartott szaktanácskozás meg-hallgatása után u. a. év ápr. b. átbeszélte a képviselőház elé s 1898. XXIII. t.-c. kihirdetett.

A törvény két címben 83 §-ból áll. Az első cím *a gazdasági és ipari hitel-Sz.-kel* foglalkozik. A szabályozás, amelyet a törvény nyújt, nem kizárólagos; amennyiben a törvény nem tartalmaz intézkedést, a kereskedelmi törvény szabályai nyerne alkalmazást. Másfelől a törvény szabályai csak azon Sz.-re terjednek ki, amelyek ezen törvény értelmében alakultak meg. Ez a szövetkezet saját elhatározásától függ, úgy hogy ezentúl is lesznek oly Sz., amelyekre kizárólag kereskedelmi törvény szabályai állanak. Valamely szövetkezet akkor alakult meg a törvény értelmében, ha az alakulás a törvény szabályai megtartása mellett közigazgatási hatóság, nyilvános testület, v. az országos központi hitelszövetkezet közreműködésével történt és ez a körülmény az alapszabályokon kívül, a cégjegyzési kérvényben, a cégjegyzékben és a cégjegyzés közzétételében világosan ki van téve (2., 6. §). Ezekre a Sz.-re a törvény a kereskedelmi törvénytől eltérő szabályokat állít fel, amelyek célja az, hogy a Sz. humanitárius jellegét megóvja és a visszaéléseket lehetőleg kizárja. E szabályok közül kiemelendők a következők. Az alapszabályokba fel kell venni, hogy a szövetkezet üzetét nem tagokra nem terjesztheti ki (4. §); idegeneket tehát nem részesít az általa nyújtott hitel jótéteményeiben; ezzel elejét veszi a törvény az üzérke-

dési cél elhatalmasodásának. Az alakuló közgyűlés határozatképességéhez nem elég hét aláíró jelenléte, hanem tizennyegy szükséges (15. §). A szövetkezetbe csak oly teljes koru egyén léphet be, aki a szövetkezet területében lakik és vagyona felett szabadon rendelkezik (18. §). A szövetkezet kerülete a székhely községén kívül más községet csak akkor foglalhat magában, ha azok ugyanazon, v. a szomszédos körjegyzőséghez tartoznak v. közvetlenül határosak; flóktelepet pedig nem állíthatnak fel, s működésüket a területükön túl ki nem terjeszthetik (7. §). Az üzletrészeket névre kell kiállítani, névértékük legfeljebb 100 korona lehet, amely sem fel nem emelhető, sem le nem szállítható (11. §). Az üzletrészek után kamatot fizetni nem szabad. A tagokat csak a tiszta nyereségből fizetendő osztalék illeti meg; a tiszta nyereség 10%-a tartalékalap javára levonandó, a fennmaradó rész az egyes üzletrészek között osztandó a befizetések arányában azonban úgy, hogy az osztalék 5%-ot meg nem haladhat, az ezt meghaladó rész a tartalékalap növelésére fordítandó (12—13. §). A tagok a veszteségek pótlására az üzletrészt névértéke még egyszerűsének befizetésére kötelezhető a közgyűlés által. A hitelezőkkel szemben általában a névérték ötszörös összegéig felelősek, az alapszabályok azonban a tízszeres összegig terjedő felelősséget állapíthatnak meg. A hitelezők követeléseit a tagokkal szemben csak a szövetkezet vagyonára nyitott csőd esetén és csak a kivételi eljárás útján érvényesíthetők (16., 42. és 45. §§.). Ha az alapszabályok másként nem intézkednek, a közgyűlés csak akkor határozatképes, ha azon a tagoknak legalább negyedrésze megjelent; minden tagnak egy szavazata van (26—27. §). A közgyűlés törvénytelen határozatai ellen a kereset 3 év alatt évül el (29. §). Az igazgatóság legalább három személyből áll: egy harmadának szövetkezeti tagnak kell lennie, a működési idő legfeljebb három év és igazgatónak csak az választható meg, aki magyar honos, írni tud, vagyoni tekintetben kifogás alá nem esik, nyereszkesedési vágyból eredő bűncselekményből kifolyólag elítélve nincs (30—31. §§.). A cégjegyzéshez legalább 2 tag aláírása szükséges (32. §). Az igazgatók felelősségén alapuló keresetek három év alatt elévülnek (34. §). Cégvezetőt az igazgatóság nem rendelhet ki (35. §). A felügyelő bizottság tagjai nem állhatnak az igazgatóság tagjaival fel- vagy lemenő ágba rokonságban v. elsőfőig terjedő oldalrokonságban v. sógorságban; az igazgatóság üléseiben jelen lehetnek és az igazgatóságtól bármikor felvilágosítást kérhetnek; a könyveket és a pénztárt meg kell minden negyedévben legalább egyszer vizsgálniok, előzetes hozzájárulásuk kéréndő ki az igazgatósági v. felügyelő bizottsági tagoknak adandó hitel engedélyezéséhez és az ezek által a szövetkezet irányában jóállás elfogadásához (36—38. §§.).

Az ezen törvény értelmében alakult Sz.-en kívül, e szabályok alkalmazandók a törvény hatályba lépte előtt alakult azon Sz.-re, amelyek alapszabályaikat megfelelően módosítják s a cégbizottságnál bejelentik, hogy ezentúl ezen törvény értelmében kívánnak működni, jogukban áll

azonban az eddigi felelősséget továbbra is megtartani (46. §). A felszámolt szövetkezetnek a tartozások és üzletrészek kielégítése után fennmaradó tartalékalap 50%-át a kerületbe tartozó községek szegényalapjának javára kell fordítani (41. §). Ha ezen törvény értelmében működő szövetkezet belép a központi szövetkezetbe rendes tagul, igen jelentős kedvezményekben részesül: 1. tagjai ellen fennálló követelése erejéig végrehajtás v. csőd esetében minden más törvényes elsőbbséggel nem bíró követeléssel szemben, amely az adósnak, a szövetkezet névjegyzékébe történt bevezetése után keletkezett, elsőbbség illeti meg (23. §); 2. mentes a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyesületek adója, az ez után kivethető általános jövedelmi pótdadó, törvényhatósági és községi adó, útdadó, ugyszintén az ipar és kereskedelmi kamarai illeték alól, igen kiterjedt bélyeg- s illetékmentességben részesül (47. §). A törvény második címe a központi hitelszövetkezetet szervezi.

Ez a központi hitelszövetkezet Budapesten állíttatik fel s feladata, hogy a jelen törvény értelmében keletkezett v. átalakult gazdasági s ipari hitel-Sz. ügyeinek előmozdítása és hiteligényeinek kielégítése reá is alkalmazandók a kereskedelmi törvénynek a Sz.-re vonatkozó szabályai, amennyiben a törvény szabályai azoktól el nem térnek (48. §). A központi hitelszövetkezet tagjai: Alapító, vagyis oly tagok, kik a központi hitelszövetkezet alapítókéjéhez egy v. több alapítványi üzletrészszel járulnak. 2. Rendes tagok t. i. azok a Sz., amelyek megfelelnek az első cím határozatainak és a központi hitelszövetkezetbe belépnek (49. §). A pénzügyminiszter fel van hatalmazva, hogy a pénztári készletekből a központi hitelszövetkezet alapítókéjéhez legfőlebb egy millió korona összegig terjedő alapítványi üzletrészszel járuljon. Az alapítói üzletrészek feladata csak az, hogy a központi hitelszövetkezet tőkéjét erősítse; egy üzletrészt legalább 1000 korona, de lehet több is. Az alapító tagok legfeljebb 4% osztalékban részesülhetnek s csak az üzletrészeik erejéig felelősek (51. §). Az ezen törvény értelmében alakult Sz. a központi szövetkezetbe közgyűlési határozatuk alapján léphetnek be, a felvétel felett a központi hitelszövetkezet igazgatósága határoz; a belépés alkalmával legalább egy 200 koronányi üzletrészt jegyzendő; a megtörtént belépést a cégben és a cégjegyzésben ki kell tüntetni (52—53. §). A rendes tagok üzletrésztük ötszöröse erejéig felelősek a központi hitelszövetkezet tartozásaiért; a nyereségnek a tartalék s biztosítékalap részére egyenként 10% levonása s az alapítói üzletrészek osztalékának fedezése után fennmaradó részéből legfeljebb 4% osztalék illeti meg őket. A központi hitelszövetkezet a kötelekbe tartozó Sz. igazgatóságába s felügyelő bizottságába egy-egy tagot nevezhet ki s ezenfelül igen kiterjedt ellenőrzési és felügyeleti joga van ügykezelésökre, ő alapítja meg általános üzleti feltételeiket; az ő engedélye szükséges az alapszabályok megváltoztatásához, kölcsönök felvételéhez, több szövetkezet egyesítéséhez. Ha valamely szövetkezet az üzletrészek befizetett tőke összegének felét elvesztette, a központi hitelszö-

vetkezet, a szövetkezet felszámolását elrendelheti, ha a csőd előfeltételei fenforognak, a csődöt kérheti. A központi hitelszövetkezetet a kötelekébe tartozó szövetkezet ellen fennálló követelése erejéig annak összes ingó vagyonára, végrehajtás v. csőd esetében minden más törvényes elsőbbséggel nem bíró követelést megelőző kielégítési joga van; jogában áll továbbá magát bárminő célból s bármikor birtokába bocsátott pénzek, váltók s értékpapirokból kielégíteni (54—65. §). A központi hitelszövetkezet igazgatósága elnökből, akit a király, két alelnökből, kiknek egyikét a kereskedelemügyi, a másikat a földművelésügyi miniszter nevezi ki s 12 tagból áll, kik közül kettőt a pénzügyminiszter, négyet a többi alapító tagok, hatot a rendes tagok választanak; a felügyelő bizottságba egy tagot a pénzügyminiszter nevez ki. Az igazgatóság saját kebeléből egy v. több ügyvezető igazgatót nevez ki, akiket a pénzügyminiszter megerősít. A központi hitelszövetkezet jogosítva van működése megkönnyítése céljából képviselősegeket felállítani; Horvát-Szlavonországban legalább egy ily képviselőség felállítandó. Ügykezelése a kormány ellenőrzése alatt áll; ennek gyakorlása céljából a pénzügyminiszter kormánybiztost nevez ki, aki a közgyűléseken és igazgatósági üléseken részt vesz. Az alapszabályok s azok minden módosítása a pénzügyminiszter jóváhagyása alá tartoznak, a bejegyzés csak ez alapon történhetik meg (66—69. §).

A központi hitelszövetkezetnek, hogy feladatának megfelelőhessen, előreláthatólag nagyobb tökére lesz szüksége, mint amennyit alaptőkéje kitesz, mert a kötelekébe tartozó hitel-Sz. az üzletlketben szükséges összegeket tőle fogják beszerezni s nem más pénzintézetektől, amelyek első sorban a nyereség elérését tartják szem előtt. A Sz. általa leszámított váltóit visszleszámította után fogja értékesíteni. A Sz. azonban ezenkívül írásbeli kötelezvények alapján is fognak tagjaiknak kölcsönt nyújtani. Hogy ezen üzletágnak, amely a szövetkezet tagjaira nézve igen fontos, meg legyen a kellő alapja, a törvény megadja a központi hitelszövetkezetnek azt a jogot, hogy azon kölcsönkövetelésekre, amelyekkel a kötelekébe tartozó Sz. írásbeli kötelezvény alapján saját tagjaik ellen bírnak s amelyek az illető szövetkezet készfzetői jóállása mellett reá átruháztattak, kamatozó és törlesztés alá eső kötvényeket bocsát ki. E kötvények névértéke nem haladhatja meg a kölcsönkövetelések tőkeösszegét. Általában véve ugyanazon szabályok alá esnek s ugyanazon kedvezményekkel bírnak, mint az 1897. XXXII. t.-c. alapján kibocsátott községi és egyéb kötvények; a törvény azonfelül elrendeli, hogy a központi hitelszövetkezet legalább 3 millió korona biztosítékalapot köteles alakítani s ennek tiszteresén túl nem bocsáthatók ki kötvények. Ha a követelések összege csökken, a kötvények a forgalomból aránylagosan visszavonandók. A kötvények kibocsátása a kormánybiztos ellenőrzése alatt áll (170—175. §). A központi hitelszövetkezet könyvei s azoknak a cégjegyzéssel ellátott kivonatai a közokiratok bizonyító erejével bírnak. Jogában áll lejárt követeléseire nézve a kö-

vetelést átruházó szövetkezet ellen egyesesen végrehajtást, az adós s készfzetői kezesei ellen a veszély kimutatása nélkül biztosítási végrehajtást kérelmezni; a végrehajtás elrendelése elleni kifogásokra a közjegyzői törvény szabályai alkalmazandók (76—77. §). A központi hitelszövetkezet ezenfelül igen jelentős állami kedvezményekben részesül, amennyiben az egy millió alapítványi tüzletrészen kívül az állam a biztosítéki alapra az állami ingó vagyont tevő italméresi kártalanítási kötvényekből három millió korona névértéki kötvényt a szövetkezet tulajdonába bocsátott; ezen kötvények csak a szövetkezet felszámolása esetén és a hitelezők kielégítése után szállnak vissza az államkincstárra. Az alapítási és első szervezési költségekhez az állam a pénztári készletekből 100,000 koronával járul. Mindaddig, míg a központi hitelszövetkezet bevételei nem fedezik üzemi költségeit, a költségek fedezésére a biztosítéki alapba bocsátott italméresi kártalanítási kötvények kamatai, amelyek különben gyarapítják a biztosítéki alapot, felhasználhatók. Az ezek felhasználása után még mutatkozó hiány fedezésére a pénztári készletekből évenként legfőlebb 100,000 korona utalványozható (17. §). A központi hitelszövetkezet fel van mentve a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója, az ez után kivethető községi és törvényhatósági adók, utadó és kereskedelmi és iparkamarai illeték alól; váltók és utalványok kivételével személyes bélyeg- és illetékmentességet élvez; üzleti körébe tartozó levelezései, postaküldeményei és postautalványai portómentesek (79. §). E törvény alapján 1898 végén a központi hitelszövetkezet megalakult és működését megkezdte. Az azóta eltelt idő sokkal csekélyebb, semhogy működéséről véleményt lehetne már mondani, de kétségtelen, hogy a törvény áldásos hatást fog a szövetkezeti ügy fejlődésére gyakorolni.

LÉVY BÉLA.

Szövetséges gazdasági egyesületek, Mezőgazdasági érdekképviselet.

Szento-mainjusz, l. Ormuzd (XIII. k.).

Szrebrenica, kisközség Bosznia zvonriki kerületében, 3 órányira a Drinátlól. Határában van a Guber-forrás, melyből vasas arzénviz bugyog. A vizet újabban nagyon felkapták.

Sztankovics Danilo, horvát vicebán, megh. Zágrábban 1898 dec. 15.

Sztanniklorid, l. Onklorid (XIII. k.).

Sztannoklorid, l. Onklorid (XIII. k.).

Sztáray Irma grófnő, Erzsébet királyné udvarhölgye s csillagkeresztes hölgy, szül. 1864 jul. 10-én mint Sz. Viktor (megh. 1879.) és nejének szendrői Török Amália grófnőnek leánya. Gondos és vallásos nevelésben részesült, s azután Alcsuthra került Klotild főhercegnő oldalára, aki őt utóbb Erzsébet királyné figyelmébe ajánlotta. A királyné anyyra megkedvelte, hogy utolsó éveiben utazásain is magával vitte. 1898. Svájcba is elkísérte úrnőjét, ahol azután 1898 szept. 10. Genfben szemtanuja volt a királyné megöletésének. A király 1898. az Erzsébet-rend nagykeresztjével tüntette ki.

M. L.

Sztavropol, orosz kormányzóság, (1897) 876,298 lak. — Sz. város, ugyanakkor 41,621 lak.

Sztehló András megh. Budapesten 1899 okt. 23-án.

Szterényi József (XV. k.). 1898 tavaszán a kereskedelmi minisztérium iparfejlesztési szakosztálya újonnan szervezetét, amennyiben abban egyesítették az iparfejlesztési, ipari és kereskedelmi oktatási, iparfelügyeleti és munkásvédelmi ügyosztályok, ennek a nagy és fontos szakosztálynak élére ő állítottatott, ugyanakkor kinevezetve osztálytanácsossá. Már néhány hónap múlva decentralizáltatta az iparfelügyeletet. Ezen időre esik az országos ipartanács és az országos iparoktatási tanács újjászervezése, mely utóbbiak alelnöke lett. 1899 júl. 25. megkapta a miniszteri tanácsos címet és jelleget. Újabb irodalmi művei: *Magyar Iparoktatási Évkönyv* 1897. és 1898., szerkesztette a kereskedelemügyi minisztérium negyedéves szakfolyóiratát, a *Magyar Közgazdasági Értesítőt* (1899), mely Volkswirtschaftliche Mitteilungen aus Ungarn címmel németül és La Hongrie Économique címmel franciául is megjelent és legújabbban kiadta L'Enseignement industriel et professionnel de la Hongrie.

Sztereobaton, l. *Oszloprendszer* XIII. k.).

Szterlitamak, város Ufa orosz kormányzóságban, a Szterleja folyóeska mellett, (1891) 10,817 lakossal. Közéleben a Kurmanojev-féle barlangok föld alatti tavakkal.

Sztojanovits Jenő Nónon című két felvonásos dalművét (szövege *Abrányi* Emiltől) előadták a m. kir. Operaházban 1898 márc. 27.

Sztrahora, Nógrád vármegyében, Felső-Esztergály felett eső vár volt. Urai 1310. Trencséni Csák Máté kezébe szolgáltatták s 1317 után vetették vissza a király seregei. Ezután nemsokára elpusztult. V. ö. *Csánki*, Magyar történelmi földrajz (I. 92.).

Sztranzsiki György, bolgár politikus, szül. Kaloferben (Keletrumélia). Bukarestben orvostudományt tanult; 1878 óta jelentékeny részt vett Keletrumélia politikai ügyeiben. Aleko pasa idejében pénzügyigazgató volt, később a nemzetgyűlés állandó bizottságának tagja lett és nagy buzgalmat fejtett ki Nagy-Bulgária egyesítése érdekében. Ő intézte az 1885 szept. 18-iki államesinyt, melynek folytán Keletrumélia Bulgáriával egyesült és az ideiglenes kormány élére jutott. 1887. Sztambulov minisztériumában a külügyi és közoktatásügyi tárcát vállalta el, melyet négy évig viselt. Azóta háttérbe szorult s az 1893. (ápr.) választásokban a kormány mandátumhoz sem jutatta.

Sztratióták, albán lovasok velencei zsoldban, a XV. sz. derekán francia szolgálatban is. A turban kivételével, török ruhát viseltek, továbbá páncelinget, kis sisakot, buzogányt, széles kardot a nyergén, egy 10—12 láb hosszú, mindkét végén vasalt lándsát és lövéfegyvert.

Sztrégova (Alsó és Felső), két kisközség Nógrád vármegye gácsi j.-ban, (1891) amaz 461, emez 368 lak. Itt van a Madách-családnak két kastélya, melyek közül a régebbi még Korvin Mátyás idejében épült, de egyes épületrészeket kivéve jelen alakját csak a Madách Sándortól eredő restauráció alkalmával nyerte. 1552. a tö-

rökök, 1717. és 1758. tűzvész által pusztult el. 1799. restaurálták. Az újabb kastélyt a XVIII. sz.-ban a trebosztói Révayak építtették, akik akkor zálogban bírták Sz.-t, de már a költő atyja benne lakott, s maga a költő benne született, benne írta az Ember tragédiáját és benne halt meg. A falu tulsó végén egyszerű (felirat nélküli) sírkápolna alatt pihen a költő, kinek kéziratai és ereklyéi a családi levéltárral egyetemben az újabb kastélyban Madách Aladár kegyeletes gondozása alatt állanak. A költő lakosztálya is még egészen az eredeti állapotban van.

M. L.

Sztrelna, orosz császári kastély, Szt.-Pétervári kormányzóságnak Peterhof kerületében, 9,5 km. nyire Peterhoftól a finn öböl és vasút mellett; két falu tartozik hozzá, 1350 lak. I. Péter cár alapította 1711. a versaillesi palota mintájára.

Sztrivali (Sztrofadok), a Jóni-tenger kis szigetei, délre Zantetól.

Sztupa, épület, l. *Tope* (XVI. k.).

Sztupcanica, l. *Szaplunca vára*.

Szuakin-mézga, l. *Arab mézga* (II. k.).

Szudák, orosz helység Tauria kormányzóságban, a Fekete-tenger mellett, a krimi hegyek D-i lejtőjén, 400 lak. Nagy bortermelése, gyümölcs- és borkereskedése van. Már a VIII. sz.-ban nevezetes bizánci kereskedelmi hely volt. A XIII. sz.-ban a velenceiek birtokába került, 1365. pedig a genovaiak foglalták el. A XIV. sz. végétől a krimi khánság bukásáig a törököké volt.

Szudán. Az 1899-iki angol-francia szerződés szerint nyugati Sz.-ban a francia, keleti Sz.-ban pedig az angol protektorátus ismét jelentékenyen megnagyobbodott. Az angolok Kitchener szirdár vezérlete alatt a mahdi országa ellen folytatott háborúban 1898. Fasodáig, a Nilus mellett fekvő helységig nyomultak elő; ott találták már ekkor a francia zászlót, amelyet a Francia-Kongó felől előnyomuló Marchand kapitány tűzött ki. Az ebből keletkezett konfliktusnak az előbb említett ideiglenes szerződés vetett véget; eszerint a Nilus völgye és Dar-Fur az angol, Bornu és Vadai pedig a francia érdekkörbe tartozónak nyilvánították. A Sz. tehát Bornu és Vadai nagy tartományokkal nagyobbodott. Egyiptom és Anglia keleti Sz.-ban azonnal szervezni kezdték hatalmukat. Cromer lord és Butros pasa egyiptomi külügy-miniszter az 1899 jan. 20. kelt szerződésben kijelentették, hogy Sz. alatt az É. sz. 22°-tól délre fekvő vidékeket értik, amelyek részben még a Mahdi-felkelés (1822) előtt angol-egyiptomi őrsg kezében voltak vagy újabban (1896—98) Kitchener lord diadalai következtében meghódítottak. Megállapodtak abban, hogy vizen és szárazon angol-egyiptomi (tehát mindkét) lobogót fognak alkalmazni, Szuakin város kivételével, melynek fokán csakis egyiptomi zászló fog lengeni. A legfőbb katonai s polgári hatalom a Sz. főkormányzója kezében lesz letéve (erre az állásra a khidiv Kitchener nevezte ki), kinek kinevezéséhez egyébiránt az angol kormány hozzájárulása éppen oly nélkülözhetetlen, mint letételéhez. Csak a főkormányzó gyakorolja a törvényhozó hatalmat; keves azonban proklamációját és rendeleteit az Alexandriában székelő angol követnek s az egyiptomi kormánynak megküldeni, illetőleg ezeket

értésíteni. Az egyiptomi minisztériumnak a fő-kormányzó ellenjegyzése és beleegyezése nélkül kihirdetett rendeletei Sz. területén nem birnak jogi erővel. Kitchener lord 1899 jan. 22. keleti Sz.-t hét kerületre osztotta; ezek fő helyei: Om-durman, Szenár, Kaszala, Fasoda, Asszuan, Vadi Halfa és Szuakim. Az angolok a niluszeni vasút folytatásához is hozzáfogtak; Chartumban iskolát is alapítottak stb. 1899 nov. 24. sikerült Wingate angol ezredesnek Gedid táján a khalifa hadseregét újra és pedig teljesen legyőzni és e csatában a khalifa életét vesztette. Csak Digma Oszmán vezérnek sikerült elmenekülnie, 1900. azonban az angolok azt is elfogták. A Pokföldre távozó Kitchener lord helyett Wingate lett az angol-egyiptomi Szudán kormányzója.

Ami a *nyugati Sz.-t* illeti, melyre a franciák nyertek igényt, e roppant, Szenegambia keleti határától s Francia-Kongo északi határától a Csád-tóig kiterjedő területen még több hatalmas, le nem igazott néger állam állja el a franciák útját s még sok vérbe fog kerülni, míg hatalmuk e területen mindentűt egyformán megszilárdul. De a keret, melyen belül hatalmukat megvethe-
tik, az 1899-iki angol-francia szerződésben ki van jelölve. M. L.

Szuhogy, kisközség Borsod vármegye szendrei jár., (1891) 777 lak. Nevezetes őskori arany-ezüst kincsleletéről, mely két láncból áll. Az egyik 72 drb szögletes arany karika, a másik 110 drb ezüst karikából van összeállítva.

Szuhona (Suchona), orosz folyó Vologda kormányzóságban, egyike azoknak, melyekből a Dvina származik. A Kubenszkoje-tóból ered, ÉK. felé folyik és a Juggal egyesül. Hossza 574 km., mindvégig hajózható. A württembergi Sándor hercegről elnevezett csatorna a Néva útján a Keleti, a Volga útján pedig a Kaspi-tengerrel köti össze.

Szuhojev (orosz), a déloroszországi steppék tikkasztó szele.

Szulu-föld, l. *Zulu-föld* (XVI. k.).

Szumák (műv.) a. m. szömöre.

Szumátra-tyúk. Hátsó-Indiából származó közepmagas tyúk, sötét fényes fekete, szorosan a testhez álló tollazattal. Combja izmos, sötét színi lábszára és lábujjai tollatlanak, a kakasnak minden lábán 2—3 sarkantyuja van. Általában csinos külsejű sporttyúk, melynek tojóképességét is dícsérik, de gazdasági célokra alkalmatlan. ROD.

Szumi, orosz város, (1897) 26,622 lak.

Szunyoglátás, l. *Entoptikai jelenségek* (VI. k.).

Szuppán Vilmos Morlin Emillel írta: *A magyarországi népoktatásügy, kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közigazgatása* (II. kötet: Tanítóképzés, felsőbb leányiskolák, szakoktatás stb., Budapest 1898).

Szupper Alfréd, egyházi karnagy, zeneszerző, szül. Rötön (Vas) 1856 márc. 24. Középkiskolai tanulmányai befejeztével a tanítói pályára lépett, már tanuló korában nyilvánuló zenei hajlamai azonban csakhamar Bécsbe vonták, ahol a legnevesebb zenetanárok vezetése mellett egészítette ki s fejezte be zenei tanulmányait. Tanulmányainak mindig legkedveltebb tárgya volt a XV. és XVI. sz. klasszikus egyházi zenéje, az ellenpon-

tozatos zene s a zeneszerzés stb. Mint a szt. Ambrusról nevezett bécsi orgonaiskola legelső növendéke 1885. kinttétéssel nyerte el a végleges oklevelet. Rövid ideig orgonás és karnagy volt Kőszegen, később zenetanár a jezsuiták híres kalksburgi nemesi intézetében, jelenleg pedig a csorna-premontrei kanonokrend karnagya Csornán. Szerzeményei javarészt egyházi zeneművek szigoruan egyházi szellemben és modorban s ezen irány érdekében 1890. egy tanulmányt is adott ki: *A kath. egyházi zene* címen. Szerzeményeinek száma megközelíti a 70-et s felöleli a zeneköltészet majd minden ágát. Az 1897 őszén a székes fővárosban Bogisich Mihály püspök kiváló egyházi zenész elnöklete alatt tartott első magyar egyházzenei kongresszus tanácskozásain feltűnést keltett nagy készültségre s kiváló szakképzettségre valló felszólalásaival. E kongresszuson alakult meg a magyar egyházi zene reformját célzó *Magyar Cecília-egyesület*, melynek bírói bizottsága Bogisich Mihály, Szauner Zsigmond, Langer Viktor, Erney József, Lányi Ernő stb. legkiválóbb egyházi zeneszerzőkből áll. Alig alakult meg ez egyesület, Sz. azonnal elő művet nyújtott be egyszerre, melyet a bírói bizottság egyhangu dicsőréttel fogadván, jegyzékébe felvett s így a magyar egyházi zene reformja Sz. nevével és működésével vette kezdetét. KÓHALMY M. BÉLA.

Szurdok-Püspöki, kisközség Heves vármegye hatvani járásában, (1891) 856 lak., vasúttal, postahivatallal és postatakarékpénztárral. Szomszédságában van a szurdoki fürdő, semleges ásványvízzel.

Szureja pasa, török diplomata, Abdul Hamid szultán első titkára, megh. Konstantinápolyban 1894 nov. 26. Európai műveltségtí férfi volt, ügyes diplomata és nagy befolyást gyakorolt a szultánra. Midőn Vámbéry Armin 1889. a Korvinnak visszaszerzése érdekében a török fővárosban járt, Sz. nagyban előmozdította a magyar tud. akadémia kívánságát. M. L.

Szúria, Sziria török neve.

Szurkos fenyő (műv.), l. *Fenyőfa* (VII. k.).

Szurmay Sándor, m. kir. honvéd őrnagy, szül. Német-Bogsanon (Krassó-Szörény) 1860 dec. 9. A főreáliskolát Szegeden elvégezve, besorozták a lugosi 18. honvéd zászlóaljhoz. A Ludovika-akadémia elvégzése után 1884. hadnaggyá nevezték ki. 1886—87. elvégezte a felsőbb tiszt tanfolyamot, 1887—89. pedig a bécsi hadi iskolát. 1889. főhadnaggyá lépett elő s azután a 4. hadtestparancsnoksághoz, majd pedig a honvédelmi minisztériumba osztották be. 1892. százados, 1898. őrnagy lett a 4. honvéd gyalogezrednél. Mint katonai író szintén nagy munkásságot fejtett ki, cikkei a szaklapokban jelentek meg. Azonkívül megjelent egy nagyobb munkája: *A honvédség fejlődésének története* (Budapest 1898). M. I.

Szusa folyó, l. *Csusszovája*.

Szuvalki, orosz-lengyel kormányzóság, (1897) 604,945 lak. — *Sz. város*, (ugyanakkor) 22,646 lak.

Születési anyakönyv, l. *Anyakönyv*.

Szünetelő üzem. Kisebb területtel erdőknél alkalmazták, midőn a fatermést bizonyos időközökben egyszerre vágják le s használják ki s ezután várnak addig, míg a tarra vágott s felújított

területen az erdő ismét vágható koru lesz. Sarj-erdőkben, fűzesekben nem ritka a Sz. vds.

Szünidei gyermektelepek arra adnak módot, hogy gyengélkedő, beteges, szegény iskolás gyermekek az egészségre kedvező helyen, erősítő táplálkozás s ápolás mellett időtöljenek, megerősödjenek. A gyermektelep eszméje Svájcban született; az első telepet 1876-ban Biron, zürichi lelkes rendezte s példája csakhamar számos követőre talált, különösen hazájában és Németországban.

A kitelepítésre a 8—14 éves gyermekeket tartják a legalkalmasabbaknak. Az iskolaigazgatók az egyes osztályok tanítóival együtt összeállítják azoknak a gyermekeknek jegyzékét, akikre nézve legszükségesebbnek látják a telep kedvezményét; ezeket aztán orvos megvizsgálja s köztülök általános benyomás, kinezés, tápláltatás s nagyságra, továbbá mellbőségre való tekintettel választják ki azokat, akiket a telepre küldenek, ahol kisebb-nagyobb csoportban tanító vagy tanítónő vezetése alatt 2—8 hétig tartózkodnak. A gyermekek telepen való tartózkodásának valószínű vakációs jellege van. Kedvező időben: a szabadban való tartózkodás, tornázás, játék, hideg vízzel való mosakodás, fürdés nagyon ajánlatosak; rossz időben pedig alvással, énekléssel, levélírással, gyűjtött növények és állatok rendezésével lehet a gyermekeket foglalkoztatni. A telep helyéül lehetőleg magas, fűrészes vidéket kell választani, szállásul pedig szabad fekvésű, száraz házat, szellős, világos termekkel, amelyekben legalább 10 m³ térség jut minden gyermek részére. Gondoskodni kell erősítő, izletes táplálékról, különösen friss húsról és tejről; gondoskodni kell továbbá arról is, hogy a gyermekek-

nek viselő ruhájukon kívül még egy öltözöttük legyen.

A gyermektelepek egészségi értékének megbecslésére, a gyermekek erőbeli állapota javulásának megbíralására megállapítottak a nem s kor szerinti osztályozott gyermekek testsúlya s összehasonlították más, hasonló koru és gyermekek normális súlyával s végül az egyes gyermekeknek a telepről való visszatérők alkalmával tapasztalt súlya a kiktáldéskor följegyzett súlyukkal állították szembe. A gyermekek testsúlya többnyire jelentékenyen gyarapodott, úgy hogy hasonló koru s fejlődéstükben vissza nem maradt (normális) gyermekek testsúlynövekedését sokszorosan meghaladta. Némely telepen később a gyermekek mellbőségét, tüdőkapacitását, sőt itt-ott izomerejét is mérték. A gyermekek a hideg vízben való mosdást s a fűrészes vízben való megdövelést, rendszeretők, tisztaság iránt való érzékek ébred; mindez nagyban hozzájárul ahhoz, hogy egészségök ápolására később is gondot fordítsanak.

Hazánkban a 80-as évek elején igyekeztek a Sz. eszméjét terjeszteni (Természettudományi Közlöny 1881., 1884. évf.). 1882 nyarán Budapesten néhány emberbarát buzgólkodása 20 fővárosi, szegény sorsu, gyöngye szervezett iskolás gyermeknek adta meg a módot arra, hogy Nagy-Maroson kedvező egészségügyi viszonyok között megerősödjenek, megedződjenek. A buzdító kezdet s az a tudat, hogy Budapesten a nyomorúságos viszonyok közt élők körében görvély-és angol-kór folytán nagy számú gyermek esenevészedik s pusztul el, 1884. a *Budapesti Sz. egyesület* alakítására vezetett. Az egyesület 16 évi működéséről következő táblázat ad számot:

Mely évben	Kitelepített			A telepen való időzés tartama nap	Súlyszaporodás		Egy gyermekek ellátása		Bevétel		Kiadás		Vagon az év végén összesen	Tagok száma		
	fiúk	leányok	összesen		átlagos	maximális	1—1 napra	30 napra	rendes	rendkívüli	kezeletésre	telepítésre		összesen	alapítók	rendes tagok
1882	20	—	20	60	2·3	—	80·3	22·50	—	900	—	900	—	—	—	
1883	20	—	20	60	2·25	3·5	82·5	17·50	—	1,035	—	700	335	22	234	
1884	21	—	21	60	1·73	2·5	64·3	18·—	689	107	190	600	341	35	338	
1885	52	—	52	42	2·—	5·1	93·5	26·20	1796	3,828	551	1,635	3,751	67	606	
1886	34	30	64	42	1·42	3·3	85·7	24·—	1230	1,665	541	2,126	3,951	76	676	
1887	58	31	89	42	1·53	3·5	95·7	26·8	1854	2,849	874	3,152	4,827	89	687	
1888	80	30	110	42	1·67	3·5	86·8	24·3	1624	3,657	366	4,138	6,042	89	738	
1889	141	60	201	42	1·54	3·45	83·2	23·3	2054	6,228	404	6,581	7,738	100	770	
1890	146	65	211	42	1·43	3·89	72·2	20·2	2222	7,665	530	8,421	11,236	114	773	
1891	234	146	380	28—42	1·33	3·8	74·6	20·9	3648	20,590	697	8,218	26,557	125	841	
1892	366	178	544	28	1·40	3·4	59·0	16·5	3094	8,749	1,179	9,901	57,348	125	866	
1893	442	205	647	28	1·40	4·0	51·0	14·3	3782	13,406	1,120	9,965	31,094	140	896	
1894	362	233	595	28—42	1·77	6·3	52·5	14·7	4126	11,645	783	11,614	36,865	147	954	
1895	437	313	750	30—42—60	1·78	4·0	55·2	16·6	3481	18,443	1,190	15,864	40,557	148	969	
1896	324	208	532	30—42	1·55	5·0	59·1	17·73	3472	16,913	943	10,290	45,776	149	966	
1897	449	373	822	30—42	1·66	8·5	58·6	17·58	3592	35,613	1,321	15,579	64,196	158	992	
Összesen	3186	1872	5058									10,689	105,505			

Különös megemléstésre méltó az 1897. Ez évben ugyanis először haladta meg a kitelepítettek száma a 800-at, továbbá ez évben nyílt meg Zebegényben az *I. Ferenc József-telepház*, amely a gyermektelep-egyesület tulajdona. 1898. az egyesület kitelepített 30—30 napra: Zebegényre 100 fiút, 100 leányt, Trenesénbe 106 fiút, 84 leányt, Ercsire 53 fiút, 53 leányt, Lellére 55 fiút, 55 leányt, Hegybányára 110 fiút, 110 leányt, Körnöcbányára 74 leányt, összesen 900 gyermeket.

Jelentékeny szám, de mégis kevés a jelentkezettek számához képest (mintegy 4000) s még csekélyebb a kitelepítésre szoruló gyermekek összes számához viszonyítva.

Az egyesület rendes tagjainak száma 1897 végén 992 volt, akiknek évi 2 frtnyi járulékának összegéből (1984 frtból) nem volna fedezhető az 1898. évi 16,000 forint kiadás, ha csak nemes szívű emberbarátok nem pótolnák adományaikkal a hiányt.

A gyermekek gyarapodása 1898-ban 1—5 kg. közt volt. Szegényvértűség, idült tüdőhurut, idült szemlobok, görvényesség feltűnő javulást, sőt gyógyulást mutattak.

Szűry Dénes újabban írta: *Dramai impressziók 1893—98* (Budapest 1899).

Szűts Mihály újabb műve: *A jégkár ellen való biztosítás és a károk becslése* (Kolozsvár 1899).

Szüzike (növény), *Coelebogyme*, helyesebben *Coelebogyme* J. Sm., a kutyatejfélek génusza, majd az *Alchornea* Sw. algénusza, új-hollandi sajtáságos cserje (*C. ilicifolia* Sm., *Alchornea ilicifolia* Müll. Arg.). Európa kertjeiben csak a nőpéldája van elterjedve csupán a termő virágokkal; azonban többek ismételt tapasztalata szerint mégis hím érintése nélkül is csirázó magvat érlel, tehát a Sz. a partenogenezis példája. Aztis tapasztalták, hogy ilyen termékenyítetlen magvaknak több

(egész 4) csirája is volt. *Strassburger* szerint azonban a Sz. csirái nem a petesejtből lesznek, amely különben termékenyülni szokott, hanem, mint némely más virágzó és különben ivaros úton is szaporodó növényen is tapasztalták, a csirátömlővel szomszédos sejtek sarjadzásából; így támad az egynél több csira is.

Szűz-szigetek, l. *Virginiai szigetek* (XVI. k.).

Szvetics Milos, l. *Hadsics*.
Szvilajinac, szerb város a Morava kertületben, kertületi kapitányság székhelye. Van algimnáziuma és (1895) 5200 lak. A római *Idimus* itt volt.

Szvinszkj v. *Szvenszkj* orosz kolostor, l. *Brjanszk* (III. k.).

Szvjat (orosz, a. m. világszág), címe egy Szent-Péterváron 1885 óta megjelenő szlavofil napilapnak. Kiadja Komarov, előbb Csernajevo volt.

Szylowice, l. *Sidlowec*.

T.

Tabarka, kis kikötőváros Tunisz északi partján, a 16 ha. területű *T. szigettel* szemben, 1000 lak. (134 francia), kik főképen szardinahalászatot foglalkoznak. Közeliében vannak *Thabraca* római város romjai.

Tabarz, l. *Grosstabarz*.

Tabiano, fürdő, l. *Salsomaggiore*.

Tabódy-család (XV. k.). *T. Jenő* megh. Ungvárt 1898 júl.

Tábori Róbert újabb művei: *Oceánia* (elbeszélés az ifjuság számára, Budapest 1898); *Megfagyott pezsgő* (regény, u. o. 1899).

Tábori csendőrség, a hadsereg vagy egyes részeinek mozgósításakor állítatik fel és a hadra kelt sereg magasabb parancsnokságaihoz osztatik be, hogy 1. a vezérkari tiszteknek a menet, táborozás, elszállásolás és hirszerzésre vonatkozó ügyködéseinel, valamint a szemrevételezéseknél segédkezzék; 2. tábori rendőrszolgálatot végezzen; 3. különféle karhatalmi segédkeztést teljesítsen; 4. futár-, kiséző-, küldönc- és különös közbiztonsági szolgálatokat végezzen. Az 1. pont alatt említett szolgálatok csupán a lovasított, a többiek a lovasított és nem lovasított tábori csendőröket egyaránt illetik meg. A tábori csendőrök mint örök éppen nem, más közönséges közbiztonsági szolgálatokra pedig csakis mint vezető és feltűnyelő közegek alkalmaztatnak. A tisztek a T. részére a m. kir. és a cs. kir. csendőrségtől vétetnek és valamennyien háboru esetén lovasítva vannak. A tábori csendőr legénység lovasítottra és nem lovasítottra oszlik. A lovasítottakat a m. kir. honvéd hadosztályok részére a honvédszázadok, míg a nem lovasítottakat a m. kir. csendőrség állítja ki. A T.-i szolgálattételre a legénységet már békében kijelölik, kiképezik és nyilvántartják. A tábori csendőröknek, hogy fontos és megerősítő szolgálatuk minden követelményei-

nek teljesen megfelelhesenek, különösen értelmeknek, megbízhatóknak, kitűnő magaviseletűeknek, egyszersmind bátraknak, fáradhatatlanoknak és testileg erőseknek lenniök s szolgálati (magyar) nyelven kívül még a német nyelvet is bírniök kell. Valamely fő (törzs) hadi szálláshoz beosztott tábori csendőrök annak tábori csendőrsztagát teszik és az illető vezérkari osztályoknak vannak alárendelve, az osztag közvetlen parancsnoka az ezzel megbízott tábori csendőrtiszt. A T. az országos csendőrséghez, valamint a nyilvános rend és biztonság fenntartására törvényesen hivatott rendőrtisztülethez mellérendelt és kölcsönös támogatást feltételező viszonyban áll. A tisztek és legénység megtartják csapattestük ruházatát és felszerelését, ismertető jelvényűl azonban bőrből készült vállszíjat viselnek, amelyhez egy bőrtáska van csatolva s ebben van a kézi lámpa, jegyzőkönyv, kézi bilincs és fűzőlánc. A nem lovasított tábori csendőrlégénység háti bőrdödt is visel. A T. mint a katonai rendőri rend és biztonság fenntartására hivatott testület, a katonai örök jogaival bír; senkinek sem szabad őket szolgálattukban akadályozni vagy attól visszatartani, sőt mindenki köteles a «törvény nevében» intézendő felhívásuknak feltétlenül engedelmesskedni. Valamennyi parancsnok és esetleg a csapattisztek különösen kötelesek a T.-et kívánságukra mindenképen támogatni és sztiltség esetén hozzájuk karhatalmat kirendelni. Békeviszonyba való átmenetkor a T.-et a közös hadtűgyminiszter rendelete alapján feloszlatják.

BÉLDY.

Tábori erődítés, feladata: a terepek kedvező harcútrérré való előkészítésében és annak harceszköz gyanánt való felhasználásában áll. Ezen feladatok magukban foglalják: 1. a tűzhatás fokozását, 2. az ellenséges tűzhatás gyönggítését, 3. mozgásunk elősegítését, 4. az ellenség

mozgásának megnevezését és vagy egyenként, vagy pedig együttesen alkalmaztatnak; utóbbi esetben: *a)* erős pontok és ezeknek láncolatos összekapcsolása által *b)* erős vonalak keletkeznek. Az erősített T. feladata: védelmi vonalak és körülzáró állások erősítési összekötő vonalak, valamint raktárhelyek biztosítása stb. A T.-re vonatkozólag újabban a következő szabályok jelentek meg: Franciaországban: Instruction sur les travaux de campagne à l'usage des troupes d'infanterie (1892 dec. 15.); Németországban: Feldbefestigungsvorschrift (1893 ápr. 6.); az osztrák-magyar monarchiában: Technischer Unter-richt für die Infanterie und Jägertruppe (1894).

Tábori főpap. Háboru tartamára minden hadsereghez egy katonai plébánost T.-ul neveznek ki és a hadsereg-vezérigazgatóság alá rendelik. Az ágostai és ref. hitvallású egyének lelkesítő ügyeinek vezetésére minden hadsereg-parancsnoksághoz egy-egy felekezeti lelkész, az izraeliták részére hasonló célból egy tábori rabbi is osztatik be. Mozgósítás esetén minden hadosztályhoz két, minden tábori, tartalék- és várkórház, valamint minden hadszertelg felszerelt várba egy katona-lelkészt osztanak be.

Tábori főzőedény, vasbádognál készült két ember számára, s az üstből, a kondérból és a fedőből áll. Az üst 21 cm. magas, hengeralaku, tojásdad alapsikkal. A kondér alakjára az üsthöz hasonló, 7,5 cm. magas és mozdítható fogantyúja van. Az üst 2-8, a kondér 0-9 lit. folyadékot fogadhat be. G. T.

Tábori kulacs, a tábori eszközökhöz tartozik, melyet minden katona magával hord. A kényértarisznya belsejében levő himkapocsra felakasztható. A sebesültvívők a második kulacsot külön alkalmazandó zsinegen, a bal mell magasságában hordják. G. T.

Tábori posta és távirda, a hadsereg mozgósítása alkalmával berendezett posta- és távirdahálózat és szolgálat, hogy a mozgósított hadsereg és az anyaország, nemkülönben a hadsereg egyes részei között a posta- és távirda-közlekedés fentartassék. Az ilyen berendezések szükségét már a legrégibb idők hadakozó felei is érezték és azt a legkülönbélebb eszközökkel, úgy ahogy képesek voltak, ki is elégitették. Gyors lovasok, futárok, galambok, optikai jelzések stb. használtattak fel e célra és nem ritkán éppen e tábori berendezésekből fejlődött ki az állami postaintézmény, mint p. Augustus futáraitól a római posta.

Rendesen *szervezett* tábori postákra azonban nem találunk sem az ó-, sem a középkorban, de még a XVIII. sz.-ig sem és csak a közlekedési eszközöknek az újabb időkben történt tökéletesítésével, valamint az újabb korban mozgósított hadseregtömegek rendkívüli szükségleteivel fejlődött ki a modern értelemben vett T. intézmény, amely lehetővé teszi, hogy a háboruban levő utolsó közkatona is rendszeren levelezék otthonjával és hogy még a legmesszebbre kitolt előőrsök is szükséghez képest táviratilag v. telefon útján adják be jelentéseiket és kapják parancsaikat.

A T. egyik legtökéletesebb berendezését láttuk 1870—71. a francia-német háboruban, ahol a német posta Stephan vezetése alatt 170,000 km²

ellenséges területen és 5100 km. útvonalon mintegy 2000 munkaeóvel 411 T. hivatalt és állomást tartott fenn és fényesen kielégítette úgy a hadsereg, mint az anyaország ebbeli nagyon is fokozott igényeit. E tábori posta naponta több mint 200,000 levelezést szállított és Páris és Berlin közt (1200 km.) a szállítási időtartamot 24 órára szorította le, noha a vasút csak Pont-à-Moussonig haladt. Azóta a legtöbb európai állam e mintára rendezte be tábori postáját.

A magyar tábori posta, mely először a boszniai okkupáció alkalmával működött, a következőleg van szervezve: A T. személyzetét a hazai posta- és távirdaszemélyzetből már béke idején kijelölik s a kijelölteknek mozgósítás esetére a kijelölt helyen haladéktalanul jelentkezniök kell. A T.-tígy legfőbb vezetésére a tábori főposta-igazgató, illetőleg a tábori főtávirda-igazgató van hivatva, akik mindig az összhadsereg főparancsnoksága mellé vannak beosztva s katonai tekintetben ennek, illetőleg a vezérkar főnökének vannak alárendelve. Ezenkívül az egyes seregek főparancsnoksága mellett egy-egy tábori posta-igazgató és egy-egy tábori távirdaigazgató működik. Ezek intézkednek a posta- és távirda-szolgálat berendezése és gyakorlati ellátása iránt.

A T. igyekszik feladatait a technika legújabb vívmányainak felhasználásával mennél tökéletesebben teljesíteni. E téren nagy haladást ígérnek a drót nélküli táviratozás (l. *Telegráf*, XVI. k.) különféle nemei, mert nemcsak számos telemele teszik a távirda- és telefonvezetékek építésének költségeit és idővesztését, hanem a hadviselő feleket e téren majdnem függetlenekké teszik a terepnehézségektől. DEMÉNY.

Táborszky Nándor zeneműkiadó, a Táborszky és Parsch nemzeti zenekereskedés megalapítója, szül. Pesten 1838., hol atyja hírneves hegedűművész s a régi városi német színháznak szólóhegedűtése és versenymestere volt. A kereskedelmi pályára neveltetett s már ifjú korában külföldi könyv- és zeneműkereskedésekben Lipcseben, Bécsben s legutóbb Pesten a Rózsavölgyi és társa műkereskedésében működött több éven át, míg végre 1866. önálló zeneműkereskedést alapított a fentebbi címen, mely egészen 1892-ig virágzott. Akkor cégtársa, *Parsch József*, már korábban kilépvén az üzleti kotelékből, keveset gondolt annak további fejlesztésével, életkedvét elvesztette, búskomorságba esett, anyagi zavarokba jutott s végre öngyilkos lett. A magyar zeneirodalom felfedezés érdekében sok érdemei voltak, mert a legelső magyar zeneköltők számos értékes műve — minden irány- és fajtaban — az ő kiadásában látott napvilágot s e tekintetben gyakran a legnagyobb áldozatoktól sem riadt vissza. *Liszt Ferenc* magyar zeneműveinek is ő volt a kiadója Magyarországon, akivel folyton a legbizalmasabban viszonyban állott. A. K.

Tabula amalphitana, l. *Amalfi* (I. k.).

Tabula rasa, l. *Tabula* (XV. k.).

Tabulatura (lat., a. m. táblázat, újabban *vezérkönyv*, l. a két mellékletet) néven a XV. és XVII. sz.-ban igen elterjedt hangírásmodot kell értenünk. A T.-nak két fő faja volt, u. m. az *organatáblázatok* s a *lanttáblázatok*.

TABULATURÁK.

I. Orgonatáblázat.

Chorea ex D. (Szerzője ismeretlen.)

Orgona tabulatúra

a a			e a	e e		e e ea E A
d e,	d e,	A	a g,	f, d		

stb.

Átírás zongorára

II. Német lanttáblázat.

Paluana. (Szerzője ismeretlen.)

Lant-tabulatúra

o o o i x o i	3 n o	i 3	n r	m C	4 3 b f
3 3 3 h h n n	r r n	f C 3	1 f	i g C	
f f f r q 2 1	f C 3	1 f		D A	

stb.

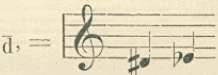
Átírás zongorára

I. *Orgonatóblázatokba* írták a billentyűs hangszerekre (orgona, clavicymbel) szerzett műveket, de ilyenmű írásmóddal maradt fenn sok nagyobb-szabású énekari mű is. Maga az írásmód elég

egyszerű. A hangok dallami különbségeinek jelzésére — vonalrendszer nélkül — az alaplépcsőknek most használatban levő hangnevei szolgáltak, a következő jelentéssel és jelzéssel:

C D E F G A H c d e f g a h c̄ d̄ ē f̄ ḡ ā h̄ c̄ d̄ ē f̄ ḡ ā h̄

Az alakító jegyekkel elváltoztatott lépcsők jelzésére — bár sokszor következtlenül — szintén a fentebbi betűket használták fel olyformán, hogy az emelőjeggyel (♯) módosult hang nevét jelentő betű alsó részéhez s a szállítójeggyel (♭) elváltoztatott lépcső nevét tevő betű felső részéhez jobbról egy-egy függelék fonalat illesztettek. Ilyenformán:

ḡ = d̄ =

A hangok időértékének feltüntetésére a betűsorok felé írt, következő jelek szolgáltak:

= ||; | = c; | = ♩; | = ♪; | = ♫

Több azonos mértékű hangjegy időértékét rövidítve jelezték vonalakkal vagy számjegyekkel. Szünetjelektől a fentebbi érték-sorozatnak megfelelőleg használatosak voltak a következő jelek:

., |, ♩, ♪, ♫ stb. Ezeket jobbra a betűsorok, vagy az értékjegyek közé írták.

Ugy az egyházi, mint a világi zene régebbi emlékei között igen becses adalékokat találunk, melyek az említett táblázatok alakjában maradtak reánk. Így p. egyik hazai orgonatóblázatos könyvünkben (írója: Teuto Prona, Szomolnokos és Leibicban, 1640 körül), Vulpius, Franck, Handl, Hasler, Orlando Lasso, Prätorius, Viadana stb. jeles szerzők neveivel s műveivel találkozunk. Kiváló érdektek Kájoni János (V. k.) orgonatóblázatai is (Organo Missale 1667. s Sacri Conventus 1669). Tánc-zenéneknek legrégebb emlékeit (Passomezzo ongaro, Chorea Hungarica) szintén orgonatóblázatokban birjuk. Ezek egyike nyomtatásban is megjelent Schmid Bernhardnak Jobinál (Strassburg 1577) kiadott gyűjteményében.

II. Sokkal bonyolódottabb s így megfejtésre is nehezebb írásmódja van a *lanttáblázatoknak* s épp ezért a saját korában rendkívül fejlett lantirodalom — egy-két kiváló lantvirtuóznak avagy gyűjteménynek újabb modoru hangirással közzétett darabjait nem számítva — különösen nálunk jóformán ismeretlen.

Lanttáblázat háromféle van, u. m. a) *német*, b) *olasz* és c) *francia*.

Közös vonásuk, hogy a hangjelzés alapja mindenikben a lant, illetőleg ennek hangolási módja. Legáltalánosabban el volt terjedve ezen hangolási mód:

vagy: vagy:

a) A *német* lanttáblázatokban a hangok melódiai jelzésére az 1–5 számokat s az abc összes betűit felhasználták a következőképen. Hangolási mód (5 húrt véve fel):

A lant üres húrjainak hangjai:

Jelzésük a T.-ban: 1, 2, 3, 4, 5

Az egyes húrokon a kromatikai hanglépcső szerint előállítható hangok jelzésére szolgálnak az abc betűi olyformán, hogy a legmélyebb húr első származott hangjának (= *cis*) jelzésére szolgál az *a*, a következő húr első származott hangjának (= *fis*) jelzésére szolgál a *b* s így tovább a következő minta szerint, megjegyezvén, hogy az enharmoniailag azonos hang jelzésére ugyanazon jegy szolgál.

A lant húrjainak első származott hangjai:

Jelzésük a T.-ban: a b c d e

Folytatólag az abc betűinek sorrendje s az előbbi hangképzés szerint:

A lant húrjainak második származott hangjai:

Jelzésük a T.-ban: f g h i k.

A teljes hangjelzés kialakulása a következő:

5	e	k	p	v	9	ē
4	d	i	o	t	z	d̄
3	c	h	n	s	3	c̄
2	b	g	m	r	y	b̄
1	a	f	l	q	x	ā

stb.

Ebből folyólag p. a *c*-húron előállítható s a kromatikai létra szerint fölmenő hangok jelzése a következő volt:

Jelzésük: 1 a f l q x ā f̄

Ha a fentebbi húrokhoz alul még egyet alkalmaztak, akkor ezt, valamint az ezen előállítható kromatikus lépcsőket sorrend szerint következő, vagy a *c*-húr jelzésének megfelelő nagy betűkkel, avagy vonalás számokkal jelezték. Így:

	(gis)	(ais)	(eis)			
vagy:	A	B	C	D	E	F
vagy:	I	2	3	4	5	6
vagy:	I	A	F	L	Q	X
vagy:	I	2	3	4	5	6

Míthogy ekként ezen hangírásmódban minden hangnak külön jel felelt meg, nem volt szükség a betűknek helyi értékét biztosítani s így ezen írásmód a vonalrendszer nélkülözhető. Ha felhasználta a vonalrendszert, ezt csak a szólamok világosabb elhelyezése kedvéért tette.

b) A francia lanttáblázatokban már vonalrendszert is alkalmaztak s ez első sorban arra szolgált, hogy külsőleg is ábrázolja a lant húrjait s ezzel együtt a jelzési eszközökül szolgált betűknek helyi értékét is biztosítson. A francia lanttáblázatban is az abc betűket használták fel hangjelzőkül, de mert e betűknek helyi értékük is volt, elégnél találták az abc néhány (első) betűit felhasználni. Lássuk ezen hangjelzést is.

Hangolási mód (hat húrt véve fel):

A lant üres húrjainak hangjai s hangjelzésük:

6. húr, 5. h. 4. h. 3. h. 2. h. 1. h.

Üres hurok hangjai:

1. húr — a
2. " — a
3. " — a
4. " — a
5. " — a
6. " — a

Jelzésük a T.-ban:

A kromatikai létra szerint felmenő hangok jelzése az abc betűinek sorrendje szerint történik. Így p. a legmélyebb (hatodik) húron előállítható hangokat s ezek jelzését a következő ábra mutatja:

A 6. húr hangjai:

Jelzése a T.-ban:

a b c d e f g h i k

Épp így minden húrra nézve. A legfelső (1.) húr hangjai s jelzéseik a következők:

(as) (b) (des)

Az 1. húr hangjai:

1. húr — a b c d e f g

Jelzése a T.-ban:

Mélyebb hurok jelzésére a vonalzat alá írt nagy betűket, vagy áthúzott kis betűket használtak (A, a, stb.).

c) Az olasz lanttáblázatok megegyeznek a francia táblázatokkal abban, hogy vonalrendszert ezekben is használtak ugyanolyan értelemben, mint azt a francia táblázatban láttuk. De különböznek abban, hogy az olasz táblázatokban betűk helyett számjegyeket (0, 1-9, x, y, z) alkalmaztak s hogy a hurok sorszámozása éppen meg-

fordítottja amannak, vagyis a legmélyebb hangot adó (legalsó) húrt a legfelső vonal ábrázolja.

Hangolási mód mint a francia táblázatoknál.

6. húr 5. h. 4. h. 3. h. 2. h. 1. h.

A lant üres húrjainak hangjai:

Hangjelzés a T.-ban:

6. húr — 0
5. " — 0
4. " — 0
3. " — 0
2. " — 0
1. " — 0

A kromatikus létra szerint felmenő hangok jelzése az említett számsor rendjében történik. Így p. a legmélyebb húron előállítható hangok s ezek hangjelzése ez:

A legmélyebb húr hangjai:

Jelzése:

6. húr — 0 1 2 3 4-5 6 7 8-9

Így minden húrra nézve. Vegyük p. felülről a 3-ik (a) húron előállítható hangokat s ezek jelzését.

(b) (des) (es) (ges)

A 3. húr hangjai:

Jelzése:

3. húr — 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 x

Valamennyi lanttáblázatban a metrikai jelzés hasonló az orgonatáblázatokéhoz (az olasz táblázatoknál a mai hangjegyekhez hasonló értékjegyek is divottak) azzal a különbséggel, hogy legtöbbször csak a képletező szólamok aprózott hangértékeit látjuk kitéve s jeleket sokszor csak ott használtak az írók, ahol új érték lépett fel; a szünetjegyeket pedig a legtöbb teljesen nélkülözi. Részint ezek miatt, de különösen azért, mert az összefonódó szólamok nem önálló vonalrendszerekbe, hanem egy vonalzatba való tömegesítéssel írtak, s mert a kézírati táblázatok írása sokszor homályos, kuszált, a nyomtatottakban sok a sajtóhiba s általában a leírók sok önkényt és következetlenséget engedtek meg maguknak; a táblázatok helyes megfejtése nemcsak fáradságos, de nehéz feladat is.

Pedig a táblázatokban fenmaradt zeneművek ismerete igen fontos a XV., XVI., XVII. sz. zenéjének ismeretéhez, mert a lantvirtuózok — hasonlólag a mai kor zongoraművészeihez — legkedveltebb interpretálói voltak a zeneműveknek s így igen természetesen, hogy nemcsak az eredetileg lantra írott s táblázatokba szerkesztett művek számára volt igen nagy, hanem rendkívül sok másféle mű is éppen a lantvirtuózok átírása s előadása által vált ismertté és kedvelté.

Igy p. ha csak Besard: Thesaurus Harmonicus (1603) c. gyűjteményét tekintjük is, egész sorozatával találkozunk az azon korbeli lantvirtuózoknak s a legkedveltebb műfajoknak. A szerzők és átírók között ott vannak: Laurencinus Romanus, Eques Romanus, Diodemes Venetus, Fabricius Dentici Neapolitanus, Alfonsus de Ferraboseo,

Hortensius Perla Patavinus, Pomponius Bononiensis, Carolus Boquet Parisiensis, Joannes Perichonius, Joannes Edinthonius, Monsieur de Vaumenii, Balardus Parisiensis, Mercurius Aurelianensis, Victor de Montbuisson, Cydrac Rael Bituricensis, Jac. Reys Augustanus, Elias Martellus Argentinensis, *Joannes Bacfar Hungarus*, Albertus Dlugorai Polonus, Joannes Dooland Anglus, J. Bapt. Besardus Vesontinus. A műfajok között képviselve vannak: a praeludium, fantasia, Madrigal, Villanella, Cantio, Psalmus, Air, Passemazzo, Pavana, Bergamasco, Galliarda, Allemande, Chorea polonica, Chorea anglicana, Brande, Ballet, Courante, Volte stb.

Egyik kiváló magyar lantvirtuózunk, *Bakfark Bálint* (II. k.), Harmoniarum Musicarum c. gyűjteményében meg éppen a legnevesebb szerzők vannak képviselve Clemens non papa, Nic. Gombert, Archadeth és Josquin de Pres művei által. Mindezek bizonyosságai a lantirodalom műtörténelmi fontosságának.

A táblázatok megfejtesével ma már a külföldön is mind többen foglalkoznak. Nálunk *Bartalus István* volt ez ügynek úttörő munkása s épp oly szakavatott, mint szerencés művelője. A mellékleteken között mutatványok azon — részint kézíratos (1. sz.), részint nyomtatott (2–4. sz.) — gyűjteményekből vettek, melyek az 1896. évi ezredéves kiállításon láthatók voltak. A táblázatokat másolta és megfejttette e cikk írója. SZTANKÓ B.

Tacarigua. Lago de, l. *Valencia-tó* (XVI. k.).

Taccaceae (növ.), egyszikű, alig 10 fajtszámú családja a liliomvirágúaknak, Ázsia forró vidékén, Afrikában, Új-Hollandiában és Polynéziában. Leginkább a dioscoreaceákkal rokon, de a virág párosított, nem egyivarú. Gumóforma tökélyük, tövi levelük és virágszáluk van. A tengerpart nedves helyén, valamint hegyi erdőben nőnek.

BOBB.

Tacskó. Az Angliában igen, de hazánkban sportcélokra nem használt «Fox terrier»-n kívül az egyetlen ebfaj, amely föld alatt is használható, rókákra és borzokra, a föld felett pedig a legkellemesebb hajtó eb. Tőle még a nyúl sem

1. ábra. Simaszörű tacskó.

fél nagyon, az őz, v. éppen a szarvas pedig pláne játszik vele. A kopóval szemben ezen felül meg van az az előnye, hogy kisebb területen is használható a szomszéd terület megzavarása nélkül.

A *simaszörű T.* (1. ábra). Általános kép: alacsony, nyúlank alkat, aránytalanul kifejtett előtesttel.

Lábszárjai feltűnően rövidek, az elsőkérdben kifelé, csánkokban pedig befelé hajolvák. Egész megjelenése menyétszerű. Farka kissé hajlott. Szőre sima. Arc kifejezése értelmes, figyelmes s játszi. Súlya 10 kg.-on felül v. azon alul. Mint a pointernek nehéz és könnyű osztályba soroztatnak. Eles, szúró kifejezésű. Nyaka hosszú, mozgékony, erőteljes, lefelé fokozatosan vastagodik. Nyakbőr laza, minden lebben nélküli. Háta nagyon hosszú, vesetájön széles s domboru. Melle széles. Mellkasa nagyon hosszú s mély. Hasa hátul erősen felhuzódó. Farka középhosszu, aztán a hegyes végéig elvékonyodó, csaknem egyenes. Első lábszárjai sokkal erősebben fejlettek, mint a hátsók. Válla erős, izmos, előkar aránytalanul rövid, térdben befelé, csánkban kifelé hajló, úgy hogy elülről nézve S alakot mutat. Profilban nézve azonban egyenes. Hátsó lábszárjai meredekebbek mint más ebekéi. Combjai erős izomzatúak. Alsó lábszár feltűnően rövid. Lábfejei: az első sokkal erősebbek a hátulsóknál, szélesek, durvák, jól záródó lábujjakkal, erős, nagyon görbe körmökkel s durva talpakkal. Hátsó lábfejei kisebbek, lábujjai s körmei rövidebbek. Szőre rövid, sima, fényes, ruganyos, szürös hegyekkel, a fűlön rendkívül rövid s finom, a fark alsó részén hosszabb s durvább, de nem kefeszerű. A test

2. ábra. Hosszuszörű tacskó.

első részén durvább. Színe: fekete-rozsdavörös. foltokkal fején, nyakán, mellén s végtagjain, továbbá nyúltszürke, sötét vagy aranybarna, a hátán gyakran sötétebb sávval, végre ezüstszürkesötétebb foltokkal. A sötétebb alapszínnel rendszeren vele jár a rozsdavörös. Fogainak felső s alsó sora teljesen fedi egymást, rendkívül erősek, különösen az agyari. Hibás: keskeny, nyomott agy, rövid és tompa orr, rancos fülek, vékony nyak, keskeny mell, túlerősen hajlott lábszár, hosszú, nehéz fark, gyenge fogak s fehér foltok.

Hosszuszörű T. (2. ábra). Ezen variáns a Spniellel való keresztezésből származik. De már állandó faj. Alakra, színre s nagyságra mindaz áll róla, ami a rövidszörű T.-ra s csupán a selymes, hosszú szőr teszi a különbséget. A puha, kissé hullámos szőr hosszabb a nyakon, a test alsó részén, a lábak hátsó részén és a fark alján, ahol épp oly zászlót képez, mint a fűrgészebnél.

Tűskés szörű T. (3. ábra). Fajjellegei ugyanazok, amik a rövidszörűnél. A szőrt illetőleg a tűskés szörű vizslával egyez meg.

HANVAY Z.

Tacuarembó, departamento Urugujban, 21,022 km² ter., (1895) 26,525 lak., vízben bővelkedő halmos vidék nagy állattenyésztéssel. Az ilyennevű fővárosnak, melyet *San Fructuosónak* is hívnak, 3000 lak. és nagy határszéli kereskedelme van. Monte-Videóval vasút köti össze.

3. ábra. Tüskészörű tascó.

Tacubaya, város, Mexikótól, melylyel lovasút köti össze, délnyugatra 5 km.-nyi távolságban, (1899) 12,000 lak., a volt katonai akadémiában elhelyezett köztársasági csillagvizsgáló intézettel.

Tacullies, 1. *Carrierindusok* (IV. k.).

Tacunga, 1. *Latacunga* (XI. k.).

Tadcaster (ejtsd: tedkeszter), régi város York angol grófságban, a hajózható Wharfe-folyó mellett, Leeds és York között, (1891) 28,012 lak., a régi római *Calcaria* helyén. Mellette van *Towton*, ahol 1461. York Eduárd legyőzte a Lancasterek seregét.

Taeda L. (növ.), 1. *Tömjénfenyő*.

Tafa (állat), 1. *Erszényes pele* (VI. k.).

Tafani, 1. *Barberini* (II. k.).

Taffanel Kolozs, francia zenész, szül. Bordeauxban 1844 szept. 16. Legelsörangu fuvola-virtuózzá Dorus nevelte, zeneszerzést *Rebertől* tanult. 1892 óta a párisi nagy opera zeneigazgatója s a Conservatoire hangversenyeinek karnagya.

Taft, nagyfalu Jezd persa tartományban, Jezdtől délkeletre, 7000 lak., a tűzimádók egyik főhelye. Nemezgyártásáról híres.

Tagadó ítélet, 1. *Ítélet* (IX. k.).

Taganaj, urali hegység, 1203 m. magas, az orosz Ufa kormányzóság Sztatouiszt kerületében. Híres avanturinjáról.

Taganrog, orosz kikötőváros, (1897) 51,965 lak.

Tagányi Károly újabb művei: *A magyar udvari kancelláriai levéltár* (Budapest 1898); *A régi országos levéltár* (u. o. 1897); *Az erdélyi udvari kancelláriai levéltár* (u. o. 1898); *Megyei önkormányzatunk keletkezése* (akadémiai székfoglaló értekezés, Budapest 1899).

Tagetes Tourn. (növ.), 1. *Büdöske* (IV. k.) és *Borsola*.

Tágkelyhüek (növ., petalanthae) a. m. kankalínképtek.

Tahiti dió vagy *fidsi dió*, a *Sagus amicarum* Wend. nevű pálma termése, a Barátság szigeteiről, talán még a Csendes-óceán szigeteiről is szállítják. Gyümölese akkora, mint az alma,

hosszában szemölcsös, a felszíne sötét rozsdaszíntű vagy fekete-barna. A magnak legnagyobb részét csontkeménységű, sárgás-fehér magfehérje alkotja, de még sem egészen olyan kemény, mint az elefántesontdió. Könnyen feldolgozható, meg nem hasadozik, a fém sem igen bántja, gombot és más esztergályos munkát csinálnak belőle, de sárgás színe miatt, mely a világosabb árnyéklatu színezést nem tűri meg, kevésbé becsillik.

BOBB.

Tahoe (ejtsd: tahu), tó Kalifornia és Nevada északamerikai államok határán, 35 km. hosszú, 16 km. széles, átlag 450 m. mély és 600 km² területű medence, mely sohasem fagy be és a 150 km. hosszú Truckee-folyón lefolyik a Pyramid Lake-tóba.

Tahta, kertületi főhely Girgeh (Mudirich) egyiptomi tartományban, a Nilus balpartjától 2 km.-nyire, Aba Sarigh és Rainah szigetekkel szemben, (1887) 13,787 lak. T. kikötője Sahel.

Tajjuenfu, Sanszi khinai tartomány fővárosa, a Hoanghónak Fönnho nevű mellékfolyója mellett, 250,000 lak., híres fegyvergyárral, arzenállal, ágyuöntővel, löpörgyárral. Tatár és khinai városrészből áll.

Tain (ejtsd: teñ), város Drôme francia département Valence kerületében, a Rhône folyó és a lyoni vasút mellett, (1891) 2225 lak., két függő híddal, mely átvezet a szemben fekvő Tournonba, Kr. u. 184-ből való római áldozati oltárral, modern román stílusban épült templommal, fűrdővel, epileptikusok menedékházával (La Teppe), kitérő borral.

Taipe, 1892 óta Formóza japán sziget fővárosa, Taivan helyett, Taivan tartományban, széles utcákkal, angol iskolával khinaiak számára, táviróiskolával, tölténnyárral. Tamsuival és a kelung közbányákkal vasút köti össze.

Taipu, város Kuauantung khinai tartományban, Kanton városától délkeletre 113 km.-nyi távolságban, a Mirs-öböl egyik délnyugati bemélyedése mellett. 1899 elején megszállták az angolok és Kaulung felszeggelt együtt bekebeleztek a honkongi angol érdekszférába.

Tajtégomba (növ., Spumaria Pers.), a hólyagombafélék (Physaraceae) génusza; apró, csaknem folyékony tajtékos nyálmenet plazmodiuma nyáron és őszkor az erdő árnyékos helyein a fűvet vonja be, de pár óra múlva termőtestté keményedik.

Takarékmedence, oly szerkezet, melylyel a hajók átzsilipelesénél (cszegézésénél) elhasználás alá kerülő víz mennyiségét tetemesen csökkenthetjük. Ugyanis rosszul táplált vagy kurta szakaszú hajózó bögékben gyakran előfordul, hogy túlságos sok cszegézés következtében vízhiány áll elő; ily esetekben gondoskodni kell arról, hogy a vízzel lehetőleg takarékosan bánjunk. E célra szolgál a T., melynek nagysága körülbelül a zsilipkamráéval egyenlő; a lefelé cszegézésnél a vizet előbb e medencébe bocsátják s csak, ha a medence és kamra vize színel, akkor eresztik a még fölösleges vizet az alsó bögébe; fölfelé cszegézésnél megfordítva, előbb a T.-ben raktározott vizet

eresztik a kamrába s csak azután a felső böge vizét. A megtakarítást még fokozni lehet úgy, ha a ki- és beeresztéseket hirtelen csináljuk, mikor is a mozgó víz tehetetlensége folytán a lefelé csegezésnél a T.-ben magasabb, a fölfelé csegezésnél alacsonyabb vízszin áll elő, mint a kamrában. Az ily módon telíthető és üríthető kamrazsilip-szerkezetek közül legérdekesebb a *Caligny* találmánya, mely vizikos-szerűen működik s ezáltal a zsilipviznek mintegy $\frac{2}{5}$ -e takarítható meg. veb.

Takaréküreg, nagyobb boltozatok, kőhidak ráfalazásában a faltömeg, s ezzel az építési költségek csökkentése céljából kihagyott üregek.

Takaró-lemez v. *fedő-lemez*, l. *Fedőkő* (VI. k.).

Talabér *János* megh. Nagy-Kanizsán 1899 okt. 27.

Talaj. A sziklák törmeléke és legfinomabb málledéka keverve korhadó szervi anyagokkal. A legtöbb esetben a sziklából származó rész van túlsúlyban. A sziklák az elmállás folytán lesznek T.-já. Az elmállás terméke a *kötőrmelék* és az *agyag*, mihez járul még a szervi anyagok elkorhadásából származó telvény (humusz) és a tápsók, melyek részint ásványi, részint szervi eredetűek. Ezen négy főalkotó rész: kötőrmelék, agyag, humusz és tápsók minden termő T.-ban megvan, de különböző arányban, ami szerint változik a T. termékenysége és módosulnak a T. tulajdonságai.

A *kötőrmelék* elaprózott, de anyagában meg nem változott kőzet; nagysága szerint megkülönböztetjük a durva és a finom kötőrmeléket. A durva kötőrmelék a T.-nak rendszerint hátrányos alkotó része. A finom kötőrmelék vagy *homok* a legkülönbözőbb ásványokból származhatik s eredete szerint elmálló vagy el nem málló; az előbbi idővel agyaggá lesz és növényi tápanyagokat szolgáltat. A legtöbb T.-ban mind a kétféle homok előfordul, de különböző arányban. Az elmálló homok az a tárház, amelyből a természetben kivett tápanyagok egy része visszapótoltatik. A nem trágyázott T.-ok termőképessége attól függ, hogy mily gyorsasággal mállik el a homok. Az el nem málló homok a T.-nak csakis a fizikai tulajdonságaira van befolyással, jellegzik az összeállóság hiánya, gyors felmelegedés, csekély vízfoghatóság, jó vízvezető képesség; éppen ellenkező tulajdonságok jellegzik a T. másik fontos alkotó részét, az agyagot; egy bizonyos mennyiségű homok tehát azért kívánatos a T.-ban, mert mérsékli az agyag hátrányos tulajdonságait. Az agyag a kovasavas alumíniumot tartalmazó ásványok málledéka, mely azonban soha sem fordul elő tisztán, hanem mindig különböző összetételt és tulajdonságu idegen alkotó részeket tartalmaz, melyek az agyag s így a T. tulajdonságait is módosítják. Az agyag fő tulajdonságai: a képlekenység, kötöttség, zsugorodás, nagy vízfoghatóság. Az agyag közé rakódott idegen alkotó részek szerint megkülönböztetjük az *agyag-vályog*-, *löss*-, *szivoly*-s *márga*-T.-t. Mennyiségre a homok és agyag a T. két fő alkotó része, a humusz korhadásban levő szervi anyagok, a T.-nak rendszerint csak néhány százalékát teszi ki, mindazáltal tulajdonságaira lényeges befolyást gyakorol, sőtetté teszi a színét, az agyag-T.-t porhanyóbbá, a ho-

mokot összeállóbbá teszi, növeli a T. vízfoghatóságát, előmozdítja az elmállást és felbomlásával fontos növényi tápanyagokat szolgáltat.

A T. *sói* közül legváltozóbb mennyiségben fordul elő a kénsavas mész, mely egyszer egy százaléknál kisebb mennyiségben fordul elő, máskor meg a T. fő alkotó részévé lesz, a T. tevékenységét mozdítja elő, az elmállást s korhadást gyorsítja, az agyag kötöttségét mérsékli. A legfontosabb növényi tápanyagok közül a nitrogén legnagyobb része mint organikus nitrogén fordul elő a humuszban, a foszforsav mint nehezen oldódó foszforsavas mész, a kálium főleg mint kovasavas vegyület; ezekből képződnek a növények által felvehető, vízben könnyebben oldódó vegyületek.

A T.-alkotó részek egymáshoz való aránya felletle változó, ezek szerint változnak a T. tulajdonságai is, melyek közül a legfontosabbak a következők: a *szin*. A legtöbb T.-nak nincs határozott színe, hanem kevert színtűek. A sötét szín jobbra a humusztól, ritkábban egyes ásványoktól származik. A mész világos színűvé teszi a T.-t. A vas vöröses, a quarchomok sárgás színt kölcsönöz a T.-nak. A *struktúra* a T.-t alkotó különböző nagyságu és alaku szemesek összefüggése, mely nemcsak a különböző, hanem egy és ugyanazon T.-nál is változó; a nem mívelt T. struktúrája tömődött; ez a kulturnövények művelésére alkalmatlan; legmegfelelőbb a morzsalékos struktúra, mely sem nem nagyon tömődött, sem nem porszerű, amelyben a kapilláris és a légüregek megfelelő arányban fordulnak elő. A T.-művelés egyik fő célja ezen struktúrát előállítani és fenntartani. A *kötöttség* alatt azon ellentállást értjük, amelyet le kell győznünk, ha a T.-szemcséket egymástól el akarjuk választani. Ezen tulajdonság szoros összefüggésben van az agyag mennyiségével, legmegfelelőbb a középkötöttség. A *felmelegedés* nem minden T.-ban egyforma, a külső körülményektől eltekintve, függ a T. színétől és vízmennyiségétől, ez utóbbi gyakorolja a legnagyobb befolyást a T. felmelegedésére. Minél több vizet tartalmaz a T., annál hidegebb az. A T. *vízfoghatósága* alatt azon tulajdonságot értjük, hogy a belékerült víz egy részét nem bocsátja magán át, hanem visszatartja; e tulajdon a T. hajesővességén alapszik; minél több s minél finomabb a hajeső, annál nagyobb a vízfoghatóság. E tulajdon tehát nemcsak a különböző, hanem egy és ugyanazon T.-ban eltérő lehet, a T. struktúrája szerint. A túlságos vízfoghatóság éppen olyan hiba, mint a nagyon csekély. A *vízszívóképesség* a T. azon tulajdonsága, hogy az alulról nyert vizet felfelé vezeti, mely tulajdonság szintén a hajesővességén alapszik; minél vékonyabbak a hajesövek, annál magasabba vezetik a vizet. Legnagyobb az agyag-T. vízszívó képessége. A *vízátbocsátó képesség* fordított arányban van a T. vízfoghatóságával.

A T. *kiszáradásának gyorsasága* nemcsak a fekvéstől, a klimatikus viszonyoktól, hanem a T. egyes tulajdonságaitól is függ; minél nagyobb a vízfoghatóság, annál lassabban szárad a T. A T. vízszívóképessége részben lassítja, részben előmozdítja a T. kiszáradását. Ha a kapillaritás a T.-felületig helyreállított, akkor a felületről elpárolgó víz mindaddig pótoltatik, amíg a T. mint-

egy 50 százalékát azon vízmennyiségnek, amelyet vízfoghatóságánál fogva visszatartani tud, el nem veszít. Az ily T. felületle sokkal tovább marad nyirkos, mint amelynek felső rétegében a kapillaritás elrontott. Miután azonban az elpárolgás mindig legnagyobb a T. felületén, az ilyen T. gyorsabban szárad, mint az, amelyben a víz nem tud a felületig hatolni. A szerint tehát, amint a T. legfelső rétegében a kapillaritást helyreállítjuk vagy megszüntetjük, elősegítjük vagy lassítjuk a T. kiszáradását. A boronálással s még jobban a kapillálással megrontjuk a T. felső rétegének kapillaritását; ezen műveletekkel tehát lassítjuk a T. kiszáradását, a hengerezéssel ellenben előmozdítjuk, miután a kapillaritást helyreállítjuk. A T. mélysége, színe, felületének alakja szintén befolyással van a kiszáradásra, nemkülönben a T. beborítottasága; a növényzettel borított T. mindig jobban kiszárad, mint az ugar, ellenben az istállótrágyával betertett lassabban.

A T. fontos tulajdonsága annak *rétegeztsége*. Azon T.-nál, amelyeknél a szántott rész és a T.-t hordó szikla között vastagabb földréteg fordul elő, a T.-nak két rétegét, a fel- és az al-T.-t különböztetjük meg. Az első a T. azon része, amelyet fogatos eszközökkel évente megmivelünk, az ez alatt levő rétegek, tekintet nélkül, hogy azonos összetételtek-e a fel-T.-jal vagy nem, al-T.-nak mondjuk. A fel-T. rendszer sötétebb színt, porhanyóbb strukturát, benne a növényi tápanyagok könnyebben felvehető állapotban foglaltnak, mint az al-T.-ban. A fel-T.-t másképen szelidnek is mondják, megkülönböztetésül a nyersnek, vadnak mondott al-T.-tól. Két azonos összetételű fel-T. nagyon eltérő értékű az al-T. szerint, ezért egy T.-t az al-T. ismerete nélkül megítélni nem lehet, ezt legalább 2 m. mélységig ismerni kell. A T. abszorpcióképessége alatt azon tulajdonságot értjük, hogy a beléje került oldatokból bizonyos anyagokat kiválaszt és leköt, ezen tulajdonság a különböző T.-ban eltérő mértékben van meg; a homok-T. abszorpcióképessége csekély, az agyag-T.-é nagy. A tápanyagok közül legnagyobb mértékben abszorbeálja a T. az ammoniakot, foszorsavat és a káliumot, egyáltalában nem a salétromsavat. Az abszorpció főleg kémiai folyamat.

A T. *tevékenysége* alatt értjük, hogy mily gyorsasággal mennek benne végbe a kémiai folyamatok. A túltevékenység éppen oly hiba, mint a tevéketlenség, ez utóbbi állapot a hideg, mészegény agyag-T.-okban fordul elő. A különböző T.-ok növénytermelési értéke nem egyforma, ezen T.-okat a növénytermelésre alkalmas voltak szerint sorakoztatni célja a T.-osztályozásnak. T.-osztályozás igen sokféle van, de egy sem tökéletes. Megkülönböztetjük az eredet, tulajdonság, összetétel, a termelt és a vad növények szerint való T.-osztályozást. V. ö. *Cserháti S.*, Talajismeret. csr.

Talajálló, 1. Talajjelző (XV. k.).

Talajmérgezés (növény). A föld termőrétegében csak kivételesen van annyi káros anyag, hogy a növény megsínylené vagy végkép kivessze tőle. Ilyen a konyhasó, szikós és más velök társuló, vízben könnyen oldható só, valamint a kén-savas vegyületek is. Ezek néhol a fa életének elháríthatatlan akadályai. Ilyen az állatok vizele-

lete, valamint némely gyárból kiöntözött moslék is. A növény sínylését és elpusztulását a talajba benyomuló gáz is okozhatja mérgező hatásával vagy a talaj oxigénjének kiszorításával. A gázcsőből kiszivárgó világító-gáz árt az utca faültetvényének. A föld mélyéből kiözönlő szén-sav is megnehezíti vagy meg is akadályozza a fák tenyészését.

BORA.

Talajojtás, a talajnak bizonyos mikroorganizmusokkal való ellátása, melyet bizonyos növények disztlésének előmozdítása céljából alkalmaznak. A T.-ra Hellriegelnek azon jelentékeny fölfedezése vezetett, hogy a pillangós virágú növények nitrogénszükségletüket nemcsak vegyületekből, hanem a levegő szabad nitrogénjéből is fedezni képesek, mivel gyökereiken apró gumókak előfordulnak, melyekben bizonyos bakteriumok tenyésznek s épp ezen bakteriumok képesítik a pillangósokat a szabad nitrogén fölvetelére. Ezen okból nevezik a pillangósokat *nitrogéngyűjtő* növényeknek s ezért tartották őket régtől fogva talajjavítóknak, sőt talajgazdagítóknak, míg a többi összes növények *nitrogénfogyasztók* és a talajt jobban zsarolók. Hellriegel kimutatta továbbá, hogy a pillangósok oly talajban, mely előzetesen sterilizáltatott, azaz melyben a bakteriumok hevítés által megölettek és mely nitrogénvegyületet nem tartalmaz, egyáltalában nem disztlenek, ha ellenben ilyen talajon csekély mennyiségű oly talajból készült kivonat adatott, melyen pillangós virágú növények jól disztlettek, akkor a pillangósok a sterilizált és nitrogénmentes talajban is kitűnően fejlődtek; de ugyanezen talajkivonat a gabonafélék növekedésére nem gyakorolt semmi hatást. A talajkivonattal tehát ama bakteriumokat lehet valamely földre juttatni, melyek bizonyos pillangós virágú növények fejlődésére kedvező hatásuk, mi tekintetben megjegyzendő, hogy minden pillangósok specifikus bakteriuma van; más a borsóé, más a csillagfirté, más a szerdel-láé stb., amiből következik, hogy T.-ra mindig a termelendő növénynek megfelelő bakterium alkalmazandó. De nem is szükséges talajkivonatot e célra alkalmazni, hanem Saalfeld kísérletei szerint elegendő, ha olyan földre, melyen bizonyos pillangós virágú növény meg nem terem, csekély mennyiségű oly földet hintünk, melyről tudjuk, hogy az utóbbiban a termelendő pillangós jól diszlik. L. *Talajgazdagító növények* (XV. k.). Újabb T.-i célokra a *nitragint* (l. o.) és *alinit*-et (l. o.) is ajánlják. V. ö. *Somssich Béla*, Talajojtási kísérletek (Kísérletügyi Közlemények I. köt., 5. fűz. 1898).

H-P.

Talajviz (XV. k.). A T. minősége és mennyisége rendkívül fontos technikai és közegészségügyi szempontból az ivóvíz nyeresének kérdésénél. Nagy városok talajában, különösen akkor, ha a T. áramlása igen lassu, mint Budapest alatt, annyira fertőzött szokott lenni, hogy ivásra nemcsak alkalmatlan, hanem veszélyes is. Sőt a T. fertőzött volta ivásra való használat nélkül is ártalmas lehet az egészségre, mint ez a kolera és tifusz-járványok statisztikájából kitűnik, mely azt mutatja, hogy ez a két járvány azokban a városrészekben lép fel legvehemensebben, melyek alatt a T. stagnál. Így p. Budapest alatt a Krisz-

tinaváros és a nagy körút mentén stagnál a T. s így ezek ebben a tekintetben egészségtelenek is. A nagy városok talajában a víz annyira fertőzött lehet, hogy a régi, most már használaton kívül helyezett kutak vize Budapesten egészen sötét színt, bűdös és úgy tele van bacillumokkal, hogy mint Fodor József vizsgálatai kimutatták, egy tühegygel kivett parányi vízmennyiség egy próbacső zselatin-ágyát képes pár nap alatt a mikroorganizmusnak olyan tenyészetével ellepni, mely a zselatintömeget megrohasztja. Ezért szilkszerű, hogy a nagyobb városok távol fekvő forrásokból, kutakból v. folyókból láttassanak el jó ivóvízzel. A T. áramlása gyakran kellemetlen a föld alatti építkezésekre: az alapozásokat megrongálja, az épületek pincéit ellepi, a falakat és a föld alatti teregek levegőjét nyirkossá és dohossá teszi. Az alapozásokat szádálással, a falakat hidraulikus vakolattal és közbe iktatott elszigetelő rétegekkel óvjuk meg, a pincéknek vízzel való megtöltését úgy akadályozzuk meg, hogy a pince talaját vízhatlanul falazott ellenbolgattal rakjuk ki. Túl-ságos sok és a felszínhez közel fekvő T. a mezőgazdaságnak is árt, de ezt alagcsövezéssel (l. k.) rendszeren el lehet távolítani.

cn.

Talanti, város, l. *Atalanti*.

Talány-kánon, l. *Németalföldi iskola*.

Ta-li (Ta-li-fu), az ugyanily nevű kerület székhelye Jün-nan kínai tartományban ÉNy-ra Jün-nan-futól és 3 km. nyíre a T.-i-tótól, 2030 m. magas fensik, termékeny környékkel, ahol sok opiumot termesztnek. Marco Polo Karajang néven úgy írja le, mint D-i Khina legnagyobb városát. 1868–72-ig Tu-ven-sziu szultánnak volt székhelye. Midőn 1872. a khinaiak visszafoglalták, az 50,000 főnyi lakosságnak nagyobb felét megfojtották és diadalmi jelül a jün-nan-fui alkirálynak 24 nagy kosár fület küldtek.

Talleyrand-család (XV. k.). T. *Sagan Napoleon Lajos*, T.-Perigord herceg, megh. Berlinben 1898 márc. 22.

Tallián, 1. *Bélat* 1899 márc. 2. a képviselőház alelnökévé választotta.

2. *Gyula*, főispán, szül. Bükkösdön (Somogy) 1848. Gimnáziumi tanulmányait a pécsi ciszterciátáknál végezte. A jogi és államtudományi tanulmányait elvégezvén, 1871. ügyvédi diplomát nyert Budapesten. Közszolgálatba 1870. lépett mint Somogy vármegye tiszteletbeli aljegyzője. 1872. a nagyatádi járás szolgabírájává, 1889. Somogy vármegye alispánjává lett, 1893. Somogy vármegye főispánjává neveztetvén ki, mai napig ezen állásban van. A vizeki T.-család eötvösi ágából származik.

Taller Pál, Pozsony város polgármestere, szül. Pozsonyban 1846 jun. 23. s u. o. végezte gimnáziumi s jogi tanulmányait. Azután a város szolgálatába lépett és fokról-fokra emelkedve, 1898 nyarán Dröxler polgármester utódának választotta. Nagy érdemeket szerzett a város lendítése s különösen az 1899. iparkiallítás sikere körül; érdemei elismeréséül megkapta a kir. tanácsos címét.

M. L.

Tállyai pap. E néven *Józsa* István tállyai lelkes lett ismeretessé, a kuruc és labanc kor egyik legszilajabb kalandora. Eleintén, 1675-től kezdve,

a császáriakkal tartott és 1676. Strassoldo Károly tábornok megbízásából Apafi udvarában járt mint diplomáciai megbízott. Erdélyben a fényes vitézi öltözetet és fegyverzetet viselő «pápai generálist» (amint magát hívta) nagyon bámulták, de föltételeit és fenyegetéseit visszautasították. Visszatérte után (1676 dec.) Strassoldo és Schulz tábornokokkal együtt Debrecen városát lepte meg, melyet saját katonái és a császáriak kifosztottak. Nemsokára azonban pártot eserélt s a kurucokkal tartván, Késmárkot és Bártfát megsarcolta. 1678. Gerstorff császári alezredes a kedvesénél mulató pátert meglepte és a kassai börtönbe kísértette. Csakhogy innen öreivel együtt megszökött s újra egy kuruc csapat élére állva, Selmecbányát meglepte és kirabolta. Még a templomot is megsarcolta és azután a selmecieknek ajánlotta az egyházi kincseket kiváltás végett. Ismeretlen okból utóbb a rablófőnök megunta a kurucokat és a császáriak zsoldjára tért vissza; ekkor azonban (1679 őszén) a felbőszült kurucok Tállyán elfogták és megölték.

M. L.

Talpra magyar, Petöfi Nemzeti dal c. költeményének kezdete, l. *Petöfi* (XIII. k. 1009. old.).

Támadó védőrség, l. *Védőrség és őrhad* (XVI. köt.).

Tamagni, festő, l. *Gimignano* (VIII. k.).

Tamara, olasz fűszerkeverék, mely fahajból, ánizsból, szegfűszegből és korianderből áll.

Tamarin (állat), l. *Midás-majom*.

Tamás, genovai herceg, lásd *Ferdinánd* (11., VII. k.).

Tamasek (Ta-Maseq), Észak-Afrika nomád törzsei egy részének (tuareg) a régi libiai nyelvtől származó nyelve, melynek külön ábécéje van. V. ö. *Hanoteau*, Essai de grammaire de la langue tamacheq (2. kiad. Páris 1896); *Raoui*, Dictionnaire français-tamacheq, langue des Touaregs (Alger 1894).

Tamás-Váralja, kisközség Ugocsa vármegye halmi jár., (1891) 510 lak. Várdomb nevű kerek hegyén Kata II. Tamás, a Lázár-család őse, várát építtet 1270–90 közt. V. ö. Turul (V. 167.).

Támaszköz, l. *Hádmylás* (IX. k.).

Tambora, vulkán, l. *Szambava* (XV. k.).

Tambov, orosz kormányzóság, (1897) 2.715,453 lak. — *T. város,* ugyanakkor 48,134 lak.

Támcsapat, a rajvonal mögött áll és evvel egy egészet alkotva, mindenkor a közvetlen harcra van hivatva s kezdetben csakis azon okból tartják a rajvonal mögött vissza, hogy egyelőre némileg kimélve legyen. Ez okból a T. még nyílt terepen se legyen messzebb, mint körülbelül 200 lépésnyire. A T.-oknak feladata még a rajvonal oldalainak fődözése.

G. T.

Tamego, Douro jobboldali, 200 km. hosszú mellékfolyója Orense spanyol tartományban, a Sierra de San Mamede (1617 m.) D-i lejtőjén ered, Fecesnél portugál területre lép és Santa Clara do Terrão mellett torkollik.

Tamulok, a dravida-faj legműveltebb és legnemesebb ága, mely Elő-Indiában a Madrasz és Komorin-fok között fekvő karnatik földjét lakja, de az északi Cejlonban is él és kisebb csoportokban, *Kling* v. *Kalinga* néven Hátsó-India és Indonézia kikötővárosaiban is található. Szá-

muk a brit-indiai császárságban (1891) 15.229,759, amiből Madraszra 14.9300,117 esik, Cejlonban 750,000, Pondicheryben és Karikalban 200,000, a Straits Settlementben 53,500, ugy hogy számuk körülbelül 16 $\frac{1}{2}$ millióra tehető. A T. többnyire kisebbek a közepes nagyságnál, arcszínük sötét, vonásaik kellemesek, hajuk lágy és hullámos, szemük nagy, sötét. L. *Tamul nyelv* (XV. k.).

Tamura, Quelpart (XIV. k.) sziget japán neve.

Tana, sziget, l. *Saleijer*.

Tana (állat), a Szumátra és Borneo szigetén tevéző *Cladobotostana* Utagn. nevű rovarevő emlősnek hazájabeli népies neve. Egészben mókusforma; (de fogsora a rovarevőkével egyezik.

Tanak (Tinak), fürdő Asztrakán orosz kormányzóságban, a Volgától 6 km.-nyire, ként, brómot, jódot, vasatartalmazó sós iszapfürdővel, melyeknek köszvény és bőrbajok ellen jó hatásuk van.

Tanárképzés néven rendszerint a középiskolai tanárok kiképzését értik. Feladata kettő: a tudományokban való jártasság és módszereikben való beavatottság megszerzése. Azt ugyan nem lehet követelni, hogy a tanár egyformán jártas legyen a tudományok valamennyi ágában, de igenis meg kell követelni, hogy a tudományoknak összefüggését mindegyik ismerje, más szóval, filozófiai képzettségre tegyen szert. Válaszsa aztán tanári munkásságául a tudományok két fő körének, az u. n. természeti és erkölcsi tudományoknak bármelyikét, az ezen körön belüli és különböző tudományokban való alapos jártasságot s szakadatlan művelődést kell a tanárnak élete teoretikus céljál kitűzni. Ezen alapszik munkásságának praktikus célja: a *tanítás*, s ezzel együtt a *nevelés* munkája. Akár a teoretikus, akár a praktikus célt tekintjük pedig, mindkettő a módszer biztos ismerésében és alkalmazásában tetőződik.

Nálunk a T.-ről nem szól törvény. Melleseleg említ az 1883. XXX. t.-c., valamint az 1872. XIX. t.-c., anélkül, hogy a tanárképző intézetek szervezéséről gondoskodnék. E helyett miniszteri rendeletek intézkednek a T. ügyéről. Az első az 1870—71. iskolai évről lépett életbe, mely a budapesti tud.-egyetem bölcsészeti kara mellett felállított tanárképző intézet szabályzatát alkotta meg. Ugyanennek nevelés-oktatástani szakosztályát az 1872 máj. 16. kelt rendelet szervezte. Az 1873 okt. 1. megjelent rendelet pedig a budapesti gimnáziumi és reáliskolai, addig külön fennállott tanárképző-intézetek egyesítéséről intézkedett. E rendeletek voltak a legújabb időkig a T. dolgában az irányadók. Az ekként szervezett intézetek közt a budapesti *gyakorló iskola* (hibásan u. n. mintagimnázium) vált ki. Ez az intézet nyolc osztályú állami gimnázium évről-évre váltakozó osztály-rendszerrel; egyik évben páratlan, a következőben a páros számú osztályok állanak fenn. Egyetemi tanulmányaikat végzett tanárjelöltek lépnek a gyakorló iskolába, hogy ott a középiskolai oktatásra szükséges pedagógiai képességet és ügyességet megszerezze. E végből az intézetben pedagógiai és módszertani előadásokat hallgatnak (theoreticum), részt vesznek a gyakorló iskolai tanításban (practicum). Másik nevezetes intézete a T.-nek az *Étvois-kollegium* (l. o.).

1899. évi 38,640. sz. rendelettel a vallás- és közoktatástügyi miniszter a tanárképző intézetnek új szabályzatot adott, mely a főiskolák autonómikus jogainak fentartásával organumot, u. n. ügyvivő tanácsot szervezett, mely gondoskodik mindarról, ami a szorosan vett T. körébe tartozik. A 17 §-ból álló szabályzat a jelöltek tudományos képzésére a főiskolai előadásokat, a gyakorlati képzésre a gyakorló iskolát és más fővárosi középiskolákat jelöli meg. A tanárképző intézet ügyeit az elnök, az igazgató és hét tagból álló tanács vezeti, kiket 5—5 évre a miniszter nevez ki. A tanács évnegyedenként tartja üléseit.

Táncsics Mihály siremlékét 1898 okt. 15-én leplezték le Budapesten a kerepesi-úti temetőben. A siremléket a központi Táncsics-bizottság emelte, mintázta Andrejka szobrász.

Tandil, kertületi főhely, Buenos-Ayres argentinai tartományban, a déli vasút mellett, a fővárostól délnyugatra 395 km.-nyi távolságban, a 450 m. magas *Sierra de Tandil* mellett, (1890) 5537 lakossal, kórházzal, gőzmalommal, szappanfőzéssel. Közeliében van a 400 tonnás híres mozgatható szikla.

Tanfolyam, így nevezik az olyan előadás-sorozatokat, amelyeket egy-egy tárgyra vagy az elméleti és gyakorlati ismeretek egy-egy összefüggő csoportjára vonatkozólag bizonyos időn keresztül tartanak, amelyek ugy tartalmaznak, valamint rendszerezésgük tekintetében megegyeznek a rendes iskolai tanításokkal, de különböznek ezektől abban, hogy mint intézmények nincsenek állandósítva, illetőleg nincsenek többi oktatástügyi intézményeinkkel szerves kapcsolatban. A nyelvhasználat különben ingadozva alkalmazza e szót s néha csupán a tanítás idejét, néha pedig a rendes iskolákat is jelölik vele. L. *Posta- és táviráda-tanfolyam* (XIV. köt.), *Kereskedelmi szakoktatás, Keleti kereskedelmi tanfolyam* (X. k.) stb.

Tang v. tengeri tölgy (növény), l. *Fucus* (VII k.).

Tanganyika (XV. k.). A rabszolgakereskedés elnyomása végett az angolok a tó partján és annak közelében több állomást szerveztek: a tó Di végénél Abercorn erősséget, DNy-on a Cameron-öbölnél Szumbu állomást, ENy. felé Mputát, a T. és Mero-tó között pedig 2 kisebb állomást. Ezen katonai állomásokon kívül a kat. hittérítőknek is van a T. közelében néhány hittérítő állomásuk. A K-i part mellett 200,000 km²-nyi területet szereztek meg és fő állomássá az 1879. alapított Karémtették és a régi erősségben nagy templomot építettek. Német területen vannak még Mkarjaria, Kiranda, Kata és Mambva; angol területen pedig Umbema, végül a Kongo állam területén Mpala, St. Louis, Kirungu és Marungu.

Tanfőgyűlések, egyfelől a tanító-egyesületek (XV. k.) rendes és rendkívüli gyűlései, másfelől az ország tanítóinak önkéntes összejövetelei. A T. először 1848. öltöttek egyetemes jelleget, amikor Pesten megtartották az első egyetemes és közös tanítógyűlést. Ezután meg 1870., 1874., 1878., 1890. és 1896. tartottak hasonló *egyetemes*, 1881. és 1883. pedig *képviselői* T.-et. A tárgyalásokról naplókat és határozatokat adtak ki. V. ö. *Peres*, A magyarországi tanítóegyesületek története (Budapest 1896).

Tanítóképző intézetek (XV. k.) száma 49, ezek közül egy polgári iskolára képző (állami), a többi mind elemi T.; legtöbbit tart fenn az állam (19-et) és a római katolikusok (11-et); a tanítóképző intézetek száma 26, közülük 22 elemi, 4 polgári; itt a római katolikusok állanak legelől 18, őket követi az állam 6 intézettel. Az összes T.-ben 823 tanerő oktat 6165 növendéket; 1898–99 végén a T. összesen 1444 képesítő oklevelet osztottak ki, természetesen nemcsak intézeti végző növendékeknek, de már gyakorló tanulóknak és magántanulóknak is. A tanító- és tanítóképző intézetek fentartása évi 1.321.000 frtba kerül, amiből a legnagyobb rész (824.000 frt) az államot terheli, főleg az intézeti legtöbbjénél fentartott köztartás és bennlakás miatt. A T. új tantervével az országos közoktatás állandó bizottsága 1900 jan. elkészült. A tanterv valószínűleg az 1900–901-iki tanévvel lép életbe.

Tanítók háza, emberbaráti és közművelődési intézet, melynek célja a tudomány- és műgye-temen vagy egyéb fő- és szakiskolákon tanuló, tanítók, tanárok s a tanügyi téren működő egyének kiváló előmeneteli, példás magaviseletű gyermekeinek tisztas családias együttélésben megadni minden anyagi, erkölcsi és szellemi segítséget arra, hogy tanulmányaik alatt választott pályájukra kellőképpen elkészülhessenek és az életben szükséges társadalmi műveltséget megszerezhessék. Ilyen intézet felállítását a IV. egyetemes tanítógyűlés határozta el s megvalósítását az *Eötvös-alap* (XI. k.) országos tanító-egyesület vállalta magára. Az ezredévi országos és egyetemes tanügyi kongresszus (I. o.) melegen felkarolta s a tanítók közt országsszerte népszerűvé tette az eszmét, míg végre 1899 nov. 19-én az eszme tetést öltött és Budapesten megnyílt a T., mely a király 1899 okt. 27. kelt engedélyével «Ferenc József tanítók háza» nevet kapta. Alapszabályaiban az Eötvös-alap Budapesten kívül Kolozsváron is létesít ily intézetet. Ugy a budapesti, mint a kolozsvári intézet épülete az állam tulajdona. Wallacis miniszter ugyanis az állami költségvetésbe öt évi részletekben egy millió koronát irányzott elő a T. fölépítésére, felszerelésére és jókarban tartására. Az intézeti internátusok, valamint az országos jellegű közoktatásügyi egyesületek gyűlési és irodai helyiségeinek fentartása az Eötvös-alap kötelessége. Az Eötvös-alap új alapszabályai 49. §-a értelmében a hateraz koronánál nagyobb alapítványt tett alapító tagoknak jogában áll az egyesület kötelékéhez nem tartozó szegénysorsú jeles tanuló részé- síteni a T. jótéteményeiben. A budapesti Ferenc József T.-ban helyezi el a vallás- és közoktatásügyi miniszter az országos tanszermuzeumot és az ezzel kapcsolatban szervezendő nyilvános országos pedagógiai könyvtárt. Ugyanitt gyűlési és irodai helyiséget nyer az Eötvös-alap, a magyarországi tanítók országos bizottsága. Ezen alkotáshoz képest maga az Eötvös-alap is 1899 aug. 19. új alapszabályokat készített, melyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899 nov. 11-én erősített meg.

Taniz (Tonuzoba) név, I. *Magyar személynevek*.

Tanjore, I. *Tandsur* (XV. k.).

Tank, bombayi súlymérték = 4.41 g.

Tanninpálcika, I. *Cereolus*.

Tanórok, a székelyeknél kerített rétet v. füves telket, Kemenesalján s a Rábaközben győpüti jelentett, mely a rétet, kaszálót, szőlőt stb. védelmezte a marhák ellen. Tanórkapunak nevezik a székelyek a falu végén a vetésekhez vezető kaput; a kövágóórsi (Zala) tanórkapu előtt szintén korlát volt a kimenő marhák elköborlásának megakadályozására. Kis-Komárom (Zala) határában ma is él a T.-i dűlő elnevezése. Nagy-Mihály vidékén (Zemplén) T.-nak nevezték a XIV. sz.-ban a kertet s a T.-kert elnevezés 1732. még Fogaras vidékén is járt. 1831-iki amerikai utazásában Bölöni Farkas Sándor említi, hogy az economyi határ léces kerítéssel volt körülvéve s hogy a határba T.-kapun át lehetett bejutni. (Utazás, 233. o.)^{m.}

Tantalit (ászv.), tantálsavas vasoxidul ($FeTa_2O_6$), rombosrendszerbeli, oszlopos, fekete kristályokban és vaskosan v. hintve találni svédországi (Falun) és finnországi gránitban. Átlátszatlan, gyengén fémes fényű, k. 6–6.5, fs. 6.3–8. A mangánt tartalmazó T.-nak *mangano-T.*, az ónt tartalmazónak *ixiolit* (ixinolit) a neve.

Tanuság táblái, I. *Törvénytáblák* (XVI. k.).

Tanügyi kongresszus, I. *Országos és egyetemes tanügyi kongresszus*.

Tanyai iskola, a nagyhatáru alföldi városok tanyáin és pusztáin levő elemi népiskola.

Tanyavetés, a huzó- v. kerítő hálónak az egyszerű kivetés, kerítés és kihúzás egésze.

Tányérka (növ.), I. *Discus* (V. k.).

Tapaxaxin (állat, Phrynosoma orbiculare Wieg.), a vastagnyelvű iguanidák családjába tartozó egyik faj, mely Mexikó száraz, napos helyein tenyészik. 10 cm. hosszú, farkhossza 3.8 cm. Világosbarna háta közepén hosszú fehér sáv húzódik, amelynek két oldalán 4–4 fekete folt található.^{v. j.}

Taphros, ókori város, I. *Perekop* (XIII. k.).

Táplálkozó zárv (növ., organum vegetativus v. nutriens), a növénynek a gyökere, törzse meg a levele, a virággal meg a gyümölcsessel szemben, mely szaporodó szerv.

Tápláló szövet (növ.), a magban a csírán kivül levő magfehérje (albumen) szövete, amelyet megzöldültség és megerősödésig a csírázó növényke-táplálékul szokott felszini. Mennyisége különböző, a kétszikletének gyakran nincs (fehérjétlen mag, semen albuminosum), az egyszikletké gyakrabban megvan (fehérjés mag, semen albuminosum). Mennél nagyobb a T., annál kisebb a csira szik-levele. Ha fehérjészövet külön nincs, a sziklevél nagy és húsos (gesztenye, dió, mandola stb., jobbadán a kétsziklet).

Tapolczai Dezső, a budapesti vigszínház tagja, szül. Pápán 1866 nov. 1., szini pályára lépett 1884. Szerepköre a bonvivant-szakma, melyet kedvvel és tehetséggel mivel. A vigszínház napi szükséglet szerint dolgozó műintézet levél-állandó műsor-szerepekhez egyik tagja sem juthat, azonban a többnyire párisi boulevard-bohózatokból álló műsorában T. állandóan nyer egy-egy komikus szerepet. Társai bizalma őt az org.-szinész-

egyesület igazgató-tanácsa tagjává választotta. Neje *Vizvári* Mariska (l. o.).

Tappert Vilmos, német zenész, szül. Ober-Thomaswaldauban (Bunzlau mellett) 1830 febr. 19-én. A tanítói pályáról 1856. lelépve, lett a Kullak-féle berlini konzervatorium növendéke; az ellenpontot Dehnél tanulta. 1876–80. az Allgemeine Deutsche Musikzeitung szerkesztője, azóta elsőrangú szaklapok munkatársa s a Das Kleine Journal című napilap rettegett kritikusa. 1897. az első német kritikuskok egyike, Kerr Alfréd, nyilvánosan részrehajlónak bélyegezte. Szerzett dalokat és zongoraetűdöket; értékes könyvei: Musik und musikalische Erziehung (1867); Musikalische Studien (1868); Das Verbot der Quintenparallelen (1869); R. Wagners Leben (1883). Összeállította Ein Wagner-Lexikon (1877) címen a Wagner ellen használt sértő és gúnyos kifejezéseket.

Taraczki, Kriza János egyik írói álneve.

Tarbatum, Dorpat latin neve.

Tárcafeji (Tharcafau) *főesperesség*, a XIV. sz.-ban alakult s a sárosvármegyei megyés egyházakat foglalta magában. Régen az egri püspökséghez tartozott, most a kassaihoz tartozik.

Tárca (XV. k.), a XIII. sz. óta négyszögletű pajzs, különösen tornajátéknál használták, a lándsa beillesztésére kivágással volt ellátva és csavarral a mellvérthez erősítve. A XIV. sz. elején a vérték készítésében haladást tettek, s a lovagpajzs jelentőségében veszített, kisebb háromszögletű T. (petit écu) lett belőle, egyenes vonalú szegélyekkel és alig védett többet, mint a fél mellett és a bal vállat. A T. elnevezés, mely az említett időben először lép fel, az arabs *dárake* szótól származik, melyből az olasz *targa* keletkezett és eredetileg a kis, kerekded pajzsot nevezték így. A T.-nak egy különös neme, mely Magyarországon a XV. sz.-ban volt elterjedve, trapezalaku, inkább domboru és a mellen kívül a baloldalt is fődte. Ezeket a T.-kat nemcsak a magyar hadaknál, de minden seregben használták, melyek a kelet befolyása alatt állottak, p. a lengyel, moszkovita stb. seregekben. Minden bizonynyal Korvin Mátyás seregei viseltek ilyen tárcákat. I. Miksa császár magyar gárdája ilyeneket viselt (l. *ábra*), mint ez a Theuerdankból (Miksa császár szép fametszetekkel ellátott költeménye) látható. Ezekből egyes példányok még a bécsi császári gyűjteményekben láthatók.

G. T.

Tardona, kisközség Borsod vármegye szentpéteri jár., (1891) 645. lak. Hamvvedrek és eserépkorongok lelőhelye. Jókai Mór 1849. a világsi fegyverletétel után öt hónapig itt vonta meg magát.

Tarj-szelemen v. *gerinc-Sz.*, szelemenes fedélszerkezetekben a legfelső szelemen, mely a szarufákat közvetlenül a tetőesücs alatt támasztja alá.

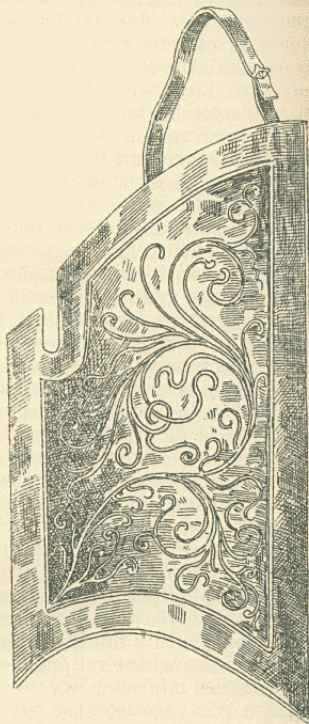
Tarifa, l. *Díj szabás* (V. k.) és *Telegráf-díj szabás* (XVI. k.).

Tarifa-konferencia, több vasútigazgatóság szakembereiből álló olyan bizottság, mely díj szabási kérdések rendezésével (p. közvetlen díjtételek életbeléptetése stb.) foglalkozik. Ettől anny-

ban különbözik a *tarifa-enquête*, hogy ez csak egy vasút alkalmazottjaiból alakul és csakis díj szabási vagy ezzel összefüggő kérdések megvitatásával foglalkozik. Mindkettőnek határozatait az illető vasúti vagy vasutak igazgatóságának hozzájárulása után a *tarifa-bizottság* vagy *kirendeltség* hajtja végre.

Tarifaszerződés, l. *Vámszerződés* (XVI. k.).

Tárkányi karthauzi kolostor. A XIV. sz.-ban alapították a Boldogságos Szűz tiszteletére Felső-Tárkány mellett (Borsod), a hivatalosan *Szegedem-völgy*-nek (Vallis auxilii) hívott helyen Felső-

Magyar tárcsa, bőrrel bevont és festett fából. XV. sz.

Tárkányban, Zsércen és Szentistvánban voltak birtokai, Egerben pedig fürdőháza. Kevéssel 1557 előtt pusztult el. V. ö. *Dedek*, A karthauziak Magyarországon.

Tarn, francia département, (1896) 339,827 lak. 1897-ki termés: 1.089,000 hl. búza, 260,000 hl. rozs, 12,000 hl. árpa, 378,000 hl. zab, 283,998 hl. bor, 563,850 t. szén.

Tarnay Alajos, zongoraművész és zeneköltő, szül. Jászberényben 1870., hol iskolai s első zenei tanulmányait is végezte *Riszner* József vezetése mellett. 1889. a fővárosba jött s az orsz. m. k. zeneakadémiának lett hallgatója, hol *Gobbi* Henrik és *Chovan* Kálmán voltak a tanárai. Kiváló eredményt akad. oklevelet nyervén, egy évet Bécsben töltött, hol *Thomes* Jenőtől tanulta a zeneszerzést. Azután állandóan Budapesten telepedvén le, egymásután írta s adta ki dalait (eddig többet 40-nél), melyek általános elterjedést s közkedveltséget nyertek. Írt több sikertelt zongoradarabot és

egy énekdrámát is. Legismertebb dalai: *Milióra*, *Haidi*, *Romance*, *Virágénekek*, melyek mind izmos talentumra, gazdag képzelőtehetségre s finom késztültségi zeneiróra vallanak.

Tarn-et-Garonne, francia département, (1896) 200,390 lak. 1897-iki termés: 566,310 hl. búza, 10,190 hl. rozs, 21,070 hl. árpa, 198,110 hl. zab, 234.960 hl. bor.

Tarras-kumáni lecsapoló társulat, l. *Kumán-tarrasi lecsapoló társulat*.

Társaságkép, az arckép egyik neve, melyet a németalföldi festők fejlesztettek magas művészi tökélyre. Tágabb értelemben véve több egyén csoportba fűzött arcképet neveztek T.-nek s elég korán találkoznunk vele: a ravennai S. Vitale templom mozaikképei között az egyik Justinian császárt, a vele szemben lévő Eudoxia császárnét ábrázolja kíséretükkel, laza csoportosítással. Szűkebb értelemben vett T.-et azonban csak a németalföldiek festettek először, szoros benső összefüggésben tüntetvén föl alakjaikat, akik emellett rendszerint genrezertl cselekményben csoportosítva tárnak elénk; városok, céhek előjárói, lövészársaságok, papok, jogtudósok, polgárcsaládok egyaránt szívesen vették igénybe az arcképfestés e legkomplikáltabb s legtöbbször nagyméretű felületeket igénylő nemét, melyben Franz Hals, Rembrandt, Bartolomeus, van der Helst, Thomas de Kesper művei a legtökéletesebbek. Rembrandt Éjjeli őrségnek nevezett festménye sem egyéb, mint T. A budapesti országos képtárban a legjobb T. *Gonzales Coques* van Eyck antwerpeni polgármester családját zenélés közben föltüntető festménye.

Társulatok, l. *Társulás* (XV. k.) és *Konzorcium* (X. k.).

Tartományi zsinat, l. *Zsinat* (XVI. k.).

Taschenberg Ernő Lajos, német entomologus, megh. Halleban 1898 jan. 20.

Tasco de Alarcon, mexikói város Guerrero államban, 1773 m. a tenger színe fölött, 14,000 lak. Arany- és ezüstbányái vannak. Közéleben a híres *Cacahuampla-barlang* van, melybe már 10 km.-nyire mentek be, mégsem értek a végére.

Taskend, orosz város, (1897) 156,414 lak.

Taşlidža, l. *Plevlje* (XIV. k.).

Tasma, álnév, l. *Couvreur* (2.).

Tassziszudon, l. *Bhusan* (III. k.).

Tatai apátság (Komárom), a bencések részére S. Severino grófja, szent István keresztapja, az Olasz Vésdát (magyarosan Tata) szent Péter és Pál tiszteletére alapította. Oklevelesen azonban először csak II. András emlékezik meg a T.-ről, 1213. kijelentvén, hogy a füzitői szigetnek kétharmada ezen apátságáé. Első ismert apátja Firminus 1233. A tatárjárás után Tata falut is idegenek bitorolván, apátja IV. Ince, majd IV. Sándor pápához fordult, kinek felszólítására azután IV. Béla csakugyan rendezte a birtokviszonyokat s 1263. azokat biztosította. A T. ekkor már mint hiteles hely is működött. Mátyás király 1460. a kegyuri jogokat a Rozgonyiaknak ajándékozta. A monostor a XVI. sz. viharaiiban pusztult el s a Barátfürdő és a Papkútja mellett már nyomát sem találhatni. A T. címét azonban királyaink most is adományozzák.

Tatárka-búza v. *tatárniciska* (név.), a Polygonum Tataricum L., l. *Tatárka* (XV. k.).

Tati, délafrikai helység a brit Nyasszaföldön, a T. folyó mellett, 1024 m. a tenger színe fölött. Aranymezőt, melyeket Mauch fűdözött föl 1868., az angol-délafrikai társaság aknázza ki.

Tatoi, a görög király nyári kastélya, 26 km.-nyire Athéntől E-ra, az Ozea-hegy D-i alján.

Taub Salamon, emberbarát, szül. Ó-Budán 1822., megh. Budapesten 1897 jun. 6. Mint zsidó ékszerésznek fia eleinte atyja üzletében volt, később termény- és bőrkereskedő, 1875 óta magánzó, ki mint agglegény szerényen s egyszerűen, majdnem fukarkodva és a társadalomtól visszavonulva folytatta életét. Becsületlen úton szerzett és takarékoskodás által gyarapított nagy vagyonának javarésztét jótékony célokra szánta. Feltűnést keltő végrendeletében, miután bőven gondoskodott rokonairól, kisebb-nagyobb alapítványt, illetve adományt hagyományozott majdnem minden budapesti jótékony egyesületnek és intézetnek valálkülönbség nélkül, összesen 613,900 forintot. Körülbélül fél millióra becsült többi vagyonát a Bródy Adél-gyermekórházra, egy még csak létesítendő izraelita vakok intézetére és a felállítandó Freystädtler-féle zsidó gimnáziumra hagyta egyenlő részletekben, kikötvén, hogy temetésére és sírkövére 1000 frtnál többet ne költsenek. T. egyéniségére, életmódjára s végrendeletére nézve méltó utánzója volt az 1874. szintén Budapesten elhalt *Fochs Antal*nak, ki egyebek közt alapította a pesti izr. hitközség fluárvaházát, valamint a zsidó siketnémák országos intézetét Budapesten.

Taubert A., l. *Hartmann* (4., VIII. k.).

Tauria, orosz kormányzóság, (1897) 1,443,566 lakossal.

Taurocholsav, l. *Taurokolsav* (XV. k.).

Tausanovics S. Koszta (XV. k.), szerb államférfi, a Knezevics-merénylet alkalmából 1899 szept. 25. felségérsértést 9 évi fogházra ítélték.

Tauszk Ferenc, orvos, szül. Budapesten 1865 aug. U. o. végezte tanulmányait, majd ismételtlen hosszabb időn keresztül tartózkodott külföldön, így különösen Berlinben, hol Du Bois Reymond intézetében egyes kortani kérdések megoldásával foglalkozott. Emellett Németország, Belgium, Angolország, Olaszország nevezetesebb kórházait és klinikáit beható tanulmány tárgyává tette. 1888-tól 1899 végéig Korányi Frigyes mellett, mint az első belgyógyászati klinika első segédje működött. A belgyógyászati terén nagy tudományos munkálkodást fejtett ki. Dolgozataival a jubileumi, Pasquich-, egyleti, Balassa-díjakat nyerte el, míg más dolgozatai (Kísérleti adatok a Jackson F. epilepsziára vonatkozólag; A tüdőbeli vágurostok szerepe a légzés mechanizmusában) a m. tud. akadémia kiadásában jelentek meg. Maga köré csoportosítván a fiatal orvosi nemzedék javát, szerkesztése alatt *A gyógyászat kézikönyve* és *Klinikai diagnostika* (3 köt.) láttak napvilágot. 1896. a belgyógyászatból egyetemi magántanárként habilitálták. 1897. a jobbparti szegényház kórházának és egyetemi kórház egyesületének rendelő orvosa. Nagyobb munkái közül kiemelendők: *A belbetegségek terapiája*; *A vérkeringési szervek klinikai vizsgáló módszerei*; *A belgyógyászat*

alaponnalai; *A betegvizsgálatról általában* stb. Egyéb buvárlati irányu dolgozatai mind egyes belgyógyászati kérdésekkel klinikailag és kísérletileg foglalkoznak és magyar, német és francia folyóiratokban és szakmunkákban jelentek meg. E lexikonnak is munkatársa.

Tautozonál lapok, a kristálytanban egyazon övben levő lapok.

Tavaszbúza (növény), a búzának tavaszi vetése, tohát egynyáréltti termelése. L. *Búza* (IV. k.).

Tavaszi (növény), kora tavaszi szép virágok neve. Fehér T. a hóvirág; piros T. l. *Kakasmandikó* (X. k.).

Távirdahajó (kábelrakó hajó), l. *Gőzhajó* (XVII. köt. 612. old.).

Távjelzés, megállapított optikai jelek által való érintkezés. Célja egyes seregtestek között való értesítések és utasítások közvetítése, ha az más módon gyorsabban és megbízhatóbban eszközhető nem volna. A T. e célra készült jelzőkészülékkel vagy pedig jelekkel ellátott különféle szintű zászlókkal eszközöltetik. L. *Tábori távjelző-osztagok* (XV. k.).

Távollevők elleni büntető eljárás. Távollevő egyén felett büntető ítéletet csak a *járásbírószági eljárásban* (I. o.) lehet hozni, de büntett vagy vétség miatt folytatott nyomozásnak sem akadályozza, ha a tettes vagy részes ismeretlen helyen vagy távol van. Ha az ismeretlen tartózkodásu terhelt elfogatására nincs ok, háromszor (egy-egy havi időközrel) hirlapilag idézendő. Ha azonban a hirlapi idézés az utolsó közzétételtől számított egy hónapig eredménytelen vagy letartóztatására törvényes ok van, kézrekerítése iránt házkutatás, megkeresés v. nyomozólevél kibocsátásával kell intézkedni. Nyomozólevelet a vádtañacs, sürgősség esetén a vizsgálóbíró csak büntetl terhelten egyén ellen bocsáthat ki, míg ha vétség-ről van szó, a terhelt személyleírását a hatóságoknak azzal kell megküldeni, hogy kézrekerülte esetén a köröző bíróságot értesítsék. Ha a távollevőnek kézrekerítése iránti intézkedések sikertelenek maradtak, az előzetes eljárás a bizonyítékok biztosítása végett lehetőleg befejezendő és ha terhelt vagy rokonai erről nem gondoskodtak: hivatalból kell védőt rendelni. A nyomozás, illetőleg vizsgálat befejezése és a kihallgatott tanuk megeskete után a bíróság az eljárást a távollevő előállításáig végzéssel beszünteti, melyben a terhelt ellen — a zárlat vagy biztosítási végrehajtás által biztosítható — költségeket megállapítja. Ha azonban a távollevő előállítását rövid idő múlva remélhető, a bíróság az eljárás folytatását csak elhalasztja. v.

Távolság, az atletikai versenyekben a megugrott, befutott vagy gyalogolt tér pályahossza. A T.-ot az angolok után egyes versenyekben az eredmények összehasonlításának könnyebbé végett az angol yardban szokták kifejezni.

Tawastehus, finn tartomány, (1896) 276,010 lak.

Taxaméter, l. *Számtáló gép* (XV. k.).

Taxil Léó (tulajdonképen *Joganá* Gábor), francia író, szül. Marseilleben 1854. Tanulmányait egy jezsuita kollégiumban végezte, aztán pedig a hirlapírásra adta magát s már 1872. T. néven több párisi radikális újság munkatársa volt. Ne-

hány év alatt 17,000 taggal bíró 281 szabadgondolkodó-egyesületet alapított és 1881. belépett a szabadkőművesek szövetségébe, melyből azonban rövid idő múlva ismét kilépett. Amikor XIII. Léó pápa 1884 ápr. 20. a szabadkőművesek ellen bulát bocsátott ki, T. az *Univers* c. lapban megtért bűnösnek mondotta magát, a párisi pápai nunciustól feloldozást és áldást nyert és erre állítólag a római egyház érdekében akciót kezdett a szabadgondolkodók ellen. Könyveiben a szabadkőműveseket ördögimádással és mindenféle bűnökkel vádolta. Bataille-jal (Hacks Károlylyal) együtt írta: *Az ördög a XIX. században* (1892—94, 2 köt.) c., Margiotta olasz szerzővel pedig Adriano Tenoni, a szabadkőművesek feje c. művét. Mind ezen könyveket a katolikus világ elismeréssel fogadta. T. végül kiemelte a Bitru nevű ördögöt és egykori, de azóta megtért papnőjét, az amerikai miss Diana Vaught, aki emlékirataiban szörnýt leleplezéseket tett és ezért pápai áldásban részesült. 1896. a trieszti szabadkőműves-ellenes kongresszuson T.-t mint az egyház bajnokát ünnepeleék. T. azonban 1897 ápr. 19. Párisban nyilvánosan kijelentette, hogy a római papságot és a klerikális sajtót durván misztifikálta. V. ö. *Rieks*, Leo XIII. und der Satanskult (Berlin 1897).

Taylor-féle borszűrő (Vollmar-féle), különösen Franciaországban van elterjedve a zavaros borok tisztítására, gyapjuból vagy gyaptotól készült zacskók vannak az alól jóval szűkebb cinnezett pléhből készült gépbe elhelyezve s a bornak a szöveten kell áthatolnia, mielőtt a gépet elhagyja. A munka elején a borhoz némi szénport és kevés vizahólyag-oldatot tesznek, hogy az a szűrő zacskókat némileg betömje. Egy-egy gépben 20—40 zacskó is lévén, nagy szűrő felületet van s gyorsan dolgozik. Használat előtt a zacskókat le kell forrázni s ha eltömődtek, kicserélni. xrv.

Teabogyó, *teacsarab* v. *télizöld olaj* (növény), lásd *Gaultheria* (VIII. k.).

Tea-gown (ang. ejtsd: tigann), az öt órai tea-hoz való divatos öltözet.

Tea-termék (plantae theiferae), a föld különböző helyén más-más italnövény nyújtja azt az élvezetet, amelyet közönségesen teával idéznek elő. Elvezni való teát termel a *Psoralea glandulosa* L. Peruban és Chilében, a tea-cserje (l. *Teafa*, XV. k.), a csokoládéfa, az amerikai *Ilex Paraguaiensis*, l. *Cassine* Ait., l. *Dahsoon* Walt., l. *vomitoria* Ait. (l. *Magyal*, XI. k.), a kokacserje, az *Alstonia theaeformis*, a *Gaultheria procumbens* L. meg a *Ledum latifolium* Ait. E.-Amerikában, a *Pedicularis lanata* (l. *Kakastaréj*, XII. k.), a Kuril-szigeteken. Orvosi teát termel a kökénybokr, a hársfa, a menta és Melissa, a vargamacorána, a *Galeopsis ochroleuca* Lam. (l. *Kenderikefű*, X. köt.), a bodzafa, a cickafarka, a szikfű és még sok más fű a népies orvoslásra.

Teavaj, így nevezik az édes tejszín köpülése által nyert vaját. Ilyent főleg csak a tejfőző gépek (separator) kitalálása óta készítettek, most azonban gyakoribb a T., mert a nagyobb tejgazdaságok kizárólag gépekkel főlik le a tejet.

Technika (XV. k.), a *képzőművészetben* általában az anyag felhasználásának, földolgozásának a módja, mely az anyag minősége szerint más és

más követelményeket ró az alkotó művészre s amelyben való járatoság nélkülözhetetlen minden művészi tevékenységénél. A művészetek fejlődése kezdetén a T. tökéletlen, virágzásuk korában rendszerint harmóniában áll a művészi tartalommal, a hanyatlás korában az utóbbi rovására túlfinom tökélyre tesz szert. Egyes művészeknél is különböző a viszony, mely az anyaggal való bánásmód s a művészi tartalom között fennáll. Azonban minden kezdő művész első kötelessége, hogy a T.-ban való jártasságot elsajátítsa; a T. fogyatékosága mindenkor megzavarja a műtárgy élvezését, míg viszont legnagyobb tökélye sem nyújthat kárpótlást az eszmei tartalom hiányáért. Az anyag és a vele való bánásmód szerint a képzőművészet egyes ágaiban különböző T.-kat különböztetünk meg, p. a festészetben olaj-, freskó-T.-t, a szobrászatban márvány-, bronz-T.-t stb. Ezek ismeretére a műbarátnak és kritikusnak is szüksége van, mert csak a T. követelményei s nehézségei ismeretével hatolhat be a művészi alkotás lényegébe.

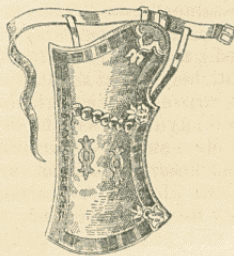
Technopaegnia (gör.-lat.), művészi játékok, különösen ama költemények, melyeknek külseje meghatározott alakot ábrázol, l. *Képepers* (X. k.).

Teek (XVI. k.) *Ferenc* herceg, megh. Londonban 1900 jan. 21. — *F.* felesége *Mária*, megh. Richmondban 1897 okt. 27.

Tedsen, oázis Turkesztan ázsiai orosz kormányzóság transzkaszi tartományában. Folyója a Herirud. Hossza 100 km., szélessége 50 km.

Tegez, különböző alaku tartály, melyben régente a harcosok a nyilvesszőket hátukon v. ol-

tünk íjj-T.-eket és nyilvessző-T.-eket. Ezek a T.-ek bő alkalmat nyújtottak a keleti művészeknek, hogy őket stilszerűen díszítsék. Az európai sere-

3. ábra. Tatár tegez, a derék körül csatolandó; özbörsből színes kecskebőr díszítéssel és aranyozott foglalyányokkal (XVI. sz.).

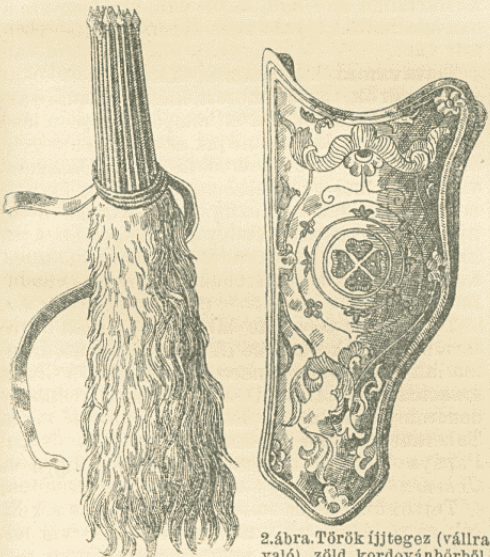
4. ábra. Török nyilvessző-tegez (derék körül) zöld kordovánbőrrel, ezüst és színes selyemhímzéssel, zománcozott foglalyányokkal (XVI. sz.).

gekben az ijjat sohasem hordták T.-ben; esős időben rendszeren csak a hurt tették táskába (l. *ábrák*).

Téglás, 1. *Gábor* folytatja archeologiai jelentékeny tanulmányait. Számos értekezése jelent meg a magy. tud. akadémia Értekezéseiben, az Archeologiai Értesítőben és Közleményekben, a hunyadvármegyei történelmi-muzeumi társulat Évkönyveiben, az Erdélyi Múzeumban, a Földrajzi Közleményekben, a Századokban, a Természettudományi Közönyben. V. ö. M. T. Akadémiai Almanach (1899. és 1900. évf.).

2. *T. József*, technikus, szül. Sepsiszt.-Györgyön 1863 márc. 18. Középiszkolai tanulmányait ugyanott végezve, a budapesti állami középipar-tanodát látogatta, majd Bécs ipariskoláiban s a trieszti műszaki intézetben gyarapította technikai ismereteit. 1881-ben a sepsiszt.-györgyi polgári iskolával kapcsolatos fémipari tanműhely tanárává alkalmaztatván, ott a leirati mértánt is tanította. 1895. a kassai gépipariskolához rendelte a kereskedelemügyi miniszter s onnan Ausztria, Morva-, Csehország, Galícia, Szászország, Porosz- s Bajorszag ipariskoláit és fémipar-telepeit utazta be. Hazatértevel az újonnan szervezett szegedi fémipari iskola tanárául alkalmaztattott. Jelenleg a kolozsvári áll. ipariskola tanára és fémipari műhely főnöke. Szakdolgozatai ipariskolai tanítgyeinkről a lapokban s ipartügyi folyóiratokban jelentek meg. Számos kísérleti tanulmányt végzett a fémek olvadása, szilárdsága és feldolgozhatóságának sajátságait illetőleg.

3. *T. Károly*, erdészeti író, szül. Sepsiszt.-Györgyön (Háromszék) 1863 márc. 21. Tanulmányait a selmechányai erdészeti és bányászati akadémián elvégezve, előbb a színevér-polyánai uradalom átvételét eszközölte, melyet az állam akkor vásárolt meg, majd az ott szervezett erdőtisztisgök egyikét töltte be. Az államvizsgát letévén, a selmei akadémia asszisztense lett Fekete Lajos tanár mellett s ott főleg az erdészetre káros gombák tanulmányozásával foglalkozott. Ilyen irányu dolgozata az Erdészeti Lapokban jelent meg. Egy ideig az erdőhasználatlan tanszékén helyettesi minőségben előadásokat is tartott. Selmeceen írta

1. ábra. Német, szőrmével bevont tegez (Rauchköcher) f. M. Iksa császári idejéből 1510.

2. ábra. Török íjztegez (vállra való) zöld kordovánbőrrel, ezüst színes és selyemhímzéssel, zománcozott foglalyányokkal (XVI. sz.).

dalukon hordották. A T. v. fából v. állatbőrrel készült s külső része különféle cifrázatokkal, aranyozással volt díszítve, sőt a főembereknél drágakövekkel is kirakva. A keletiek az ijjakat is T.-ben tartották, náluk tehát megkülönböz-

Erdőhasználatlan c. kézikönyvét. 1899 jan. óta a brassói állami erdőhivatal erdőmestere.

Tegmen (lat.), általában a m. takaró, speciálisan a mag belső héja vagy burka.

Teh (bambu), birmai hossz mérték = 339,59 cm.

Tehénfű, *tehénszegfű*, *tinóöröm*, *bögreszeg* v. *köpűfű* (növ., Vaccaria Med.), a szegfűfélék fűve, hazánkba vetőmaggal jutott, helyenkint kétalakja (V. segetalis Neck. vagy Saponaria Vaccaria L. meg a V. grandiflora Fisch.) gyakori. Kelyhe öt-szögletű és zászlóforma éle van. Egynyáréltű, szép pirosvirágú fű, levele hosszak, lándsás, az alján összenő, virágzata laza álernyő. Vetésben, mesterséges kaszálón vagy mivel helyen nő, a tehen a fűvét szereti, a méh pedig mézet gyűjt a virágából.

BORB.

Teherközlés, az a hivatalos hirdetmény, mely a súlykiegyenlítő versenyekben (I. *Handicap*, VIII. k.) a nevezett lovakra kirótt terheket a tulajdonosoknak tudomására hozza oly célból, hogy azok el nem fogadása esetében *kisbánatot* (l. o.) jelenthessenek.

Teherkülönbség, l. *Tehertáblázat* (XVI. k.).

Tehetetlenségi nyomaték, *tehetetlenségi* vagy *téllenségi momentum*, a testek forgó mozgásának mechanikai tárgyalásában fontos szerepet játszó mennyiség, melynek nagyságát egy a forgási tengelytől r távolságban lévő m tömegű anyagi pontra nézve az mr^2 szorzat adja. Az anyagi pontok valamely szilárd szisztemájának tehetetlenségi momentuma annak egyes anyagi pontjainak tehetetlenségi momentumainak összegével, azaz $\sum mr^2$ -tel (summa mr^2 -tel) egyenlő. — Ha a forgó testnek tehetetlenségi momentumát T -vel, forgásának szögsebességét, azaz a leírt szög viszonyát az arra szükséges időhöz ω -val jelöljük,

akkor a forgó test mozgási energiája $\frac{T\omega^2}{2}$ szorzat

által van meghatározva. De ugyanekkora mozgási energiája lenne valamely T nagyságú tömegnek is, mely a tengelytől az *egységnyi* távolban elhelyezve, ugyancsak a ω szögsebességgel a tengely körül forogna. Ezen összehasonlítás alapján a tehetetlenségi momentum még azon masszáként definiálható, mely az eredeti test helyébe a forgási tengelytől egységnyi távolságban alkalmazva s annak szögsebességével forogva ugyanakkora mozgási energiával bírna, amilyennel birt az eredeti test.

MIAL.

Tehetőség, az állattenyésztésben a munkaképesség, vagy a hús-, tej-, gyapju-termelőképesség foka.

Tehri v. *Tihri*, l. *Garheal* (VII. k.).

Tehuacan de las Granados, mexikói város Puebla államban. 1640 n. a tenger színe fölött, mesterséges öntözés következtében igen termékeny völgyben, 8120 lak. Ásványos forrása van. Hajdan az aztekek szent városa volt.

Teikoku (japán), a m. császári; T. daigaku (főiskola) császári egyetem.

Teira, ókori város, l. *Tire*.

Tejada Sebestyén l. *Lerdo de Tejada*.

Tejbérlő, oly vállalkozó, ki valamely gazdaság tehenészetének kezelését s egyúttal az abban nyert tej értékesítését sa.át kockázatára magára

vállalja. A tehenészet tulajdonosa szolgáltatja a szükséges takarmányt s fedezi a tehenészet kezelésével járó összes költségeket, a T. pedig átveszi a tejt saját számlájára vagy tehenenkint, vagy literenkint előre megállapított áron. н-н.

Tejelő-gomba (növ.), a Lactarius Fr., l. *Herences* (IX. k.).

Tej-ér, két vívőér, melyek hűvelykujjnyi vastagok, a tehen hasának alján a tőgytől a mell felé húzódnak s itt eltűnnek. Minél vastagabbak a T.-ek, annál tejelőbbnek tartják a tehenet. Ezen erek képezik a tehenet tejének visszatartására, mely esetben a fejés nagyon nehezen megy, sőt gyakran lehetetlen a tőgyet teljesen kifejni.

Tejesfű (növ.), általában a kutyatej, de túl a Dunán sok sárgavirágú, és tejelő nyelvess fűszek fűvet, p. a Lactuca Scariola L. nevű vad salátát, csorbókát stb. is nevezik T.-nek.

Tejfől, lényegében ugyanaz, ami a *tejszín* (XVI. k.), de a gyakorlatban mást értenek rajta. A T. ugyanis nem egyéb, mint *savanyu tejszín*. Tejfől képződik a tejnek pár órai állása alkalmával, tehát akkor, ha elég ideje van a tejnek a tejsavvá átalakulni. A tejszín előállításánál pedig sietni kell éppen azért, hogy meg ne savanyodjék. Ezt célozzák a lefőlőző gépek. A tejszint használják a cukrászok habnak, krémnek, holott a T.-t nem lehet főlverni. Nagyon hamisítják v. úgy, hogy aludtejhez is főlöznek le a T.-lel, v. pedig úgy, hogy tejjel, esetleg vízzel kevert tejjel v. vízzel higitják fel; s néha a kellő sűrűséget keményítő bekeverésével adják meg. Megvizsgálását legjobb kémikusra bízni. A rendes tiszta T. zsirtartalma 25—35% körül van, a piacon azonban találhatunk olyant is, melyben csak 10—15% zsír van.

Tejsavamid, l. *Laksamid* (XI. k.).

Tejszűrők, tisztán mosott, kiizzított, quarc-homokkal megtöltött szűrők, melyek a tejből lévő u. n. állati piszkot távolítják el. A tehen tőgyében bizonyos szerves eredetű tisztátalanságok válnak ki, melyek a közőnséges szűrés után is benne maradnak. Állítólag ezek okozzák a tej gyors romlását, sőt némely betegséget is. A T. hibája, hogy a piszokkal a tej zsírjának, tehát legértékesebb alkotórészének egy részét is visszatartják.

T. J.

Tejtermék (növ., lac bibendum), kivált forró tartományi fák terméke ill. teje, tiszta és ártalmatlan, azért a nép rendszeren issza. Ilyen a Clusia galactodendron Desv. D.-Amerikában, a Galactodendron Americanum Don, a Mimusops elata, Tabernaemontana D.-Amerikában s a Carica Papaya a forró tartományokban; l. *Tejfa* és *Tehénfa* (XVI. k.).

Tejtükrő, fényes folt a tehen tőgyén s a kockok hátsó közén, mely néha a nemző szervig terjed s attól származik, hogy itt más irányba van a szőrnek, mint távolabb. Ahol az eltérő irányba nő a szőrök találkoznak, kiemelkedő szőrléc keletkezik, mely a tejtükrőt határolja. Megkülönböztetnek lant-, áso-, megfordított szív-, villa-, bunkó-, elferdült, ék- és paizsalaku tejtükrőt. Alakja némi összefüggésben van a tejelő képességgel, de ez nem oly megbízható, mint hittek.

Teke, név, l. *Magyar személynévek*.

Tekercsfűró (bánya.) A kőszénbányászok használnak olyan fűrőt, mely egy lapos acélrúdból készül és úgy van megtekerve, hogy szélei esavarmeneteket alkotnak; a fűró vége fel van hasítva és kéthegyi. E fűrőt forgatva működ-tetik a kőszénben vagy más lágy kőzetben; az a jó tulajdonsága, hogy a fűróport a esavarmenetek önműködőleg kitakarítják a lyukból.

Tekintetes, l. *Spectabilis* (XV. k.)

Tekke, török szó, jelent mohammedán klastromot. A mohammedán vallásnak tudvalevőleg több rendbeli hívei vannak, akik, habár lényegtelen rituálékkal, külön rendeket alkotnak. Ilyenek a többféle dervisek, akiknek lakó- és imádkozó helyük a T. Ezekben az egyes rendek hívei állandó lakást, élelmezést találnak és a templom helyiségében tartják meg istentiszteleteiket. A T. élén a *sejk* szokott állani, aki a rend egyházi és világi ügyeinek a vezetője. A T. fentartási költségei rendszerint valamely jótékony egyházi alapítványból (vakuf) telnek ki. K—c.

Tékozlás, a tékozlónak gondnokság alá helyezésére szolgál alapul. A gondnokság alá helyezést ebben az esetben a bíróság mondja ki, de nem hivatalból, hanem csakis magának a gondnokság alá helyezendőnek v. pedig fel- és lemenő ágbeli rokonainak, nemkülönben házastársának kérelmére. A gondnoknak kirendelése a gyámhatóságnak hatásköréhez tartozik, melyet a bíróság evégből hivatalból keres meg. (1877: XXII. és 1885: VI. k.)

Tektológia (gör.), a szervezetenek v. organikus szövetnek alakulásáról szóló tan.

Teku, l. *Aristotelia* (II. k.)

Telanthera R. Br. (nőv.), l. *Alternanthera* (I. k.)

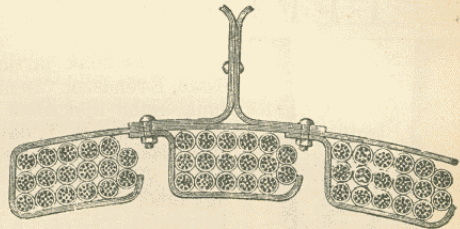
Telbisz János vegyész és gazdasági szakíró, szül. Nagy-Öszön (Torontál) 1862 ápr. 26. Középiskolai tanulmányait Budapesten végezte, 1879-től 1883-ig az aacheni, berlini és stuttgarti műegyetemen a műszaki kémiai szakosztálynak volt hallgatója. 1884-ben a berni egyetem bölcsészeti fakultása doktorrá avatta. Tanulmányai befejezte után 1884—1888. mint iparvegyész főleg a cukoripar terén, a querfurti és glauzigi németországi cukorgyárakban működött, 1888-tól kezdve a nagysurányi cukorgyárnak volt vegyésze. 1889. meghonosította hazánkban a királyi kereskedelmi törvényszéki hites vegyészeti intézményt és 1890. létesítette saját költségén Budapesten az első mintaszertűn berendezett vegykísérleti állomást. Sokat fáradozott szóban és írásban a hazai cukoripar és cukorrépatermelés fejlesztése és fellendítése érdekében és számtalan szakeikket irt a mezőgazdasági ipar ezen legfontosabb ágáról az 1892 óta szerkesztésében megjelenő *Magyar Cukoripar* című szaklapjában. Az ő kezdeményezésére alapították a Magyar Cukorgyárosok Országos Egyesülete. 1895. megindította a Budapester Landwirthschaftliche Presse és az Ungarische Weinzeitung c. heti szaklapokat, amelyek közül az utóbbi más tulajdonába ment át. Egyes önálló kutatásai részben hazai és külföldi szaklapokban, részben kisebb röpiratokban jelentek meg.

Telefon (XVI. k.) A telefonia terén újabban arra törekszenek, hogy a vezető drótot lehetőleg

kihasználják. Ezen törekvés annál indokoltabb, mert a jó T.-vezetőnek lehetőleg kis önindukciójú anyagból, rendszeren tehát rézből vagy bronzból kell lennie, ennek ára pedig általában magas. A jobb kihasználás céljából egy és ugyanazon vezetőkre West több T.-készülékkel kapcsolt. Az egyes készülékek oly szerkesztettek, hogyha az egyikben beszélnek, az a többit elzárja, úgy hogy egy második készülékkel ugyanazon időben beszélgetést nem lehet kezdeni és így a már folyamatban levő beszélgetést megzavarni. Míg a felhívás céljára egy külön segédkészülék van, amely egyes áramlökésekkel éppen a kívánt készülékre kapcsolja a vezetőket és így csak azzal lehet beszélni, míg a többi el van zárva.

Újabban nálunk szép eredménynyel van használatba véve két T.-áramkőrön az egyidejű hármas T.-álás. Ennél ugyanis két T.-áramkőből egy harmadik akként van képezve, hogy egy áramkör két drótja az új kombinált áramkörnek csak egy ágát teszi. A leágaztatás elektromos tulajdonságait illetőleg gondosan szerkesztett tekercsekkel történik. Ugyancsak ily gondosan készített tekercsekkel szép eredménynyel folyik az egyidejű *telegrafálás* és T.-álás ugyanazon dróton, csupán a telegráfáramkör megszüntekor keletkező indukált áram hatásának csökkentésére, illetőleg — hogy az a T.-ban ne legyen hallható — kell kis maximumban 0.5 mikrofaradig terjedő kondenzátort alkalmazni.

Az egyre szaporodó T.-vezetékek mindinkább a kábelek gyarapodó alkalmazására vezetnek. Ezen kábeleknek elhelyezési módja is felette változatos. Ha csak kevés kábeltől van szó és azok szaporítását egyhamar nem kívánják, azokat homok közé téglával védve a földbe elássák. Ha azonban kilátás van arra, hogy a kábelekkel idővel szaporítani kell, hogy az utcaszint felbontásával járó kellemetlenségek és kiadások meg ne ismétlődjenek, már első ízben oly szerkezetet létesítenek az utca szint alatt, amelybe idővel kábelek fokozatosan behelyezhetők, illetőleg behúzóhatók. Párisban a kábelek fektetésére a városi közcsatornákat használták fel, ami azok terjedelménél fogva minden nehézség nélkül lehetséges volt. *I. ábrának*

1. ábra. Vasbádó-gtartószerkezet.

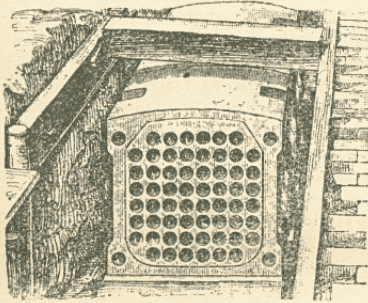
egy oly vasbádó-gtartószerkezetet mutat, amely az ily esatorna falazatába erősítve egyes főkjában a kábeleket felveszi. Nyilvánvaló, hogy ennek szerkezete nemcsak újabb kábelek behelyezését, hanem a már meglévők kiemelését, illetőleg kicserélését is lehetővé teszi. Újabban a sok kábel befogadására leemelhető fedelő nagy keresztmetszetű valóságos vasbádó válukat fektetnek.

tenek a csatornába. Amerikában eleinte itatott fából készült és a 2. ábrának megfelelő kábelcsatornákat ástak a földbe, míg később a 3. ábrá-

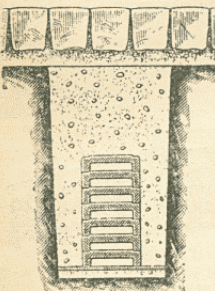
2. ábra. Kábelcsatorna fából. 3. ábra. Agyagból.

nak megfelelő agyagból készült fiókos tömböket alkalmaztak. Minden egyes fiókba azután a mutatózó szükséghez képest bármikor a kábel behuzható, anélkül, hogy az utcaszintet meg kellene bolygatni. Európában és utóbb Amerikában is a cémentből készült tömbök foglalnak tért, amelyeket *Hultmann* svéd mérnök kezdeményezett. Ilyet 4. ábránk mutat. Az egész cémenttömb min-

4. ábra. Cémentrendszer.

táiban előre gyömöszölés útján készül, azután az utatestben kiemelt árkokban helyezik el. Az egyes tömbök rendszeren 1 m. hosszúak és illesztésknél alátétlemezen fekszenek. Ezenkívül az illesztési hézagot durva szövetrel borítják és ezt idegen testek, valamint lehetőleg a víz behatolásának meggátolására bitumen- és cémentborítással öntik le. Az egyes tömböket eltoldás ellen váltakozóan végződő és több tömbhosszon átnyúló vasrudak tartják össze. E rendszer van nálunk újabb alakjában a budapesti állami T.-hálózatban is alkalmazásban. Az 5. ábra vályualaku agyagból készült téglákat mutat, melyeket a lefektetett kábelekre fektetnek s így annyi emeletet csinálnak, ahányra a kábelek számánál fogva

5. ábra. Kábelcsatorna több emeletre, cémentből.

szükség van, sőt az emeletek száma idővel szaporítható. E rendszert Stuttgartban alkalmazták.

HOLLÓS JÓZSEF.

Telefon-központ (XVI. k.). Az automata T.-okra újabban több szabadalmat jelentettek be és egy-néhány kisebb központot be is rendeztek, általa-

ban véve azonban a kérdés még nem mondható megoldottnak. Ezeknél az összeköttetést maga a felhívó fél eszközi azzal, hogy a kívánt fél előfizetői számának megfelelő áramlökést küld a vezetékbe. Már ezen áramlökéseknél az előfizetői szám egyeseit, tízeseit és ezreseit természetesen el kell egymástól választani, ami a két vezető drót, valamint pozitív és negatív áramlökésekkel történik. Nyilvánvaló, hogy itt számos tévedés eshetik. A kapcsoló készülék ennek megfelelően több elektromágnessel működik, amely a szükséges kontaktusokon adja a kívánt összeköttetést. Bonyolult szerkezeteket kíván az is, hogy egy már elfoglalt vezeték újból egy harmaddikkal ne kötéssék össze.

Az általánosan használt multiplex kapcsoló szerkezyeket azzal tökéletesítették, hogy az egyes előfizetők nem hívják csengetéssel a központot, hanem csupán telefon-hallgatójukat emelik le a készülék mozgó horgáról. Ha ez megtörtént, a központban elhelyezett akkumulátor-telep árama csukódik és az előfizető helyén a bekapcsolt izzólámpa világít, mire a központban a kezelő ezen előfizetőt bekapcsolja, mi ismét a lámpa elsötétését vonja maga után. Az összekötő zsinórban ismét két bejelentő lámpa van, úgy hogy ha a beszélő felek bármelyike hallgatóját felakasztja, akkor a zsinórnak felé eső részébe kapcsolt lámpa világítani kezd, annak jeléül, hogy az előfizető már ott hagyta a telefonkészülékét. A multiplex részben az egyes kapcsolók párhuzamosan vannak kiágaztatva. Ennek általános és káros befolyások nélkül való alkalmazását az tetto lehetségessé, hogy a jelző lámpák áramát iktató jelzőkészülék (relais) az áramkört a végén, mihelyt a kapcsolóba dugót helyeznek, kinyitja.

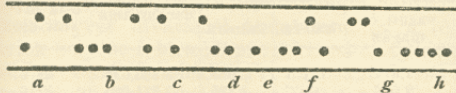
HOLLÓS JÓZSEF.

Telegráfidae (állat), I. *Skorpiók* (XV. k.).

Telegráf (XVI. k.). Újabb időben a növekedő forgalomnak a már meglévő vezetékek jobb kihasználásával igyekeznek mindentűt megfelelni. Különösen elősegíti e törekvéseket, hogy a kontinensen igen elterjedt és nagy munkabírású *Hughes*-féle bettínyomató készülékkel is sikerült az egyidejű kótszeres T.-álás problémáját megoldani. A fő nehézségeket e készülék kapcsolása okozta, amennyiben az adógép, ha a betűt felfogta, saját elektromágneseit kikapcsolja, ezek ellenállása jelentékeny lévén, ezzel az összekötő vezetékben oly ellenállás-változás keletkezett, amelynél a kettős levelezésnél követelt ellenállások egyensúlya megbomlott. A nehézségeket úgy oldják meg, hogy az adógép elektromágneseit csak kondenzátoron át működtetik v. pedig nem kapcsolják direkt a vezeték mértékadó ágába. Különben ugy a differenciál-, mint a hidrendszer is alkalmazható.

Újabb időben feltűnést keltett a *Pollák* és *Virág-féle gyors-T.* Lényegében automata-T., mely azonban az eddigiéket munkaképesség tekintetében lényegesen felülmulja. A telegramm-jeleknek megfelelő áramimpulzusok létesítésére, hasonló módon, mint a *Wheatstone*-féle T.-nál, egy megfelelően lyukgatott (perforált) papirosszalag szolgál, azzal a különbséggel, hogy a Morse a *b c* jeleinél előforduló vonásoknak megfelelő perforációk a papirosszalag egyik, a pontoknak meg-

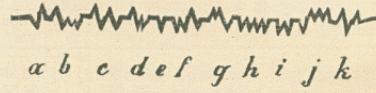
felel perforációk a szalag másik szélén alkalmaztatnak. Az 1. ábra egy ily szalag képét mutatja, amelyre az *abc*-nek első betűi vannak perforálva. A tulajdonképeni feladó készülék, a papirossza-

1. ábra. Lyukgatott papirosszalag.

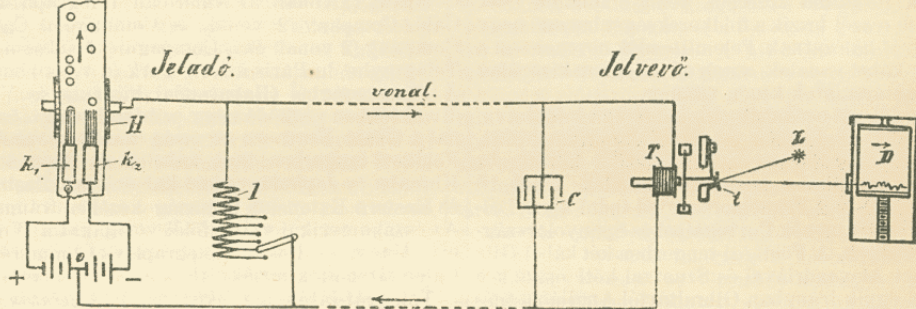
lag továbbmozgatására szolgáló készüléken kívül, egy elektromos telep (2. ábra) pozitív, illetőleg negatív pólusával összekötött két kis k_1 , k_2 fémkeféből és egy ezen kefék alatt alkalmazott H fémhengerből áll. A fémhenger tengelye, vala-

helyt azonban a vonalból érkező áramimpulzusok hatása folytán a fénysugár eredeti irányából egyik v. másik irányban elmozdul, a papirossra egy zégzugos vonal fog leíródni. A fényérzékeny

3. ábra. A gyorstelegráf távirata.

papiroslapnak a szokásos módon való kezelése után a táviratot oly alakban kapjuk meg, mint azt a 3. ábra mutatja. Az itt látható jelek megfelelnek az 1. ábrában bemutatott szalag perforációinak. Az eddig említett szerkezeti részek

2. ábra. A gyorstelegráf általános elrendezése.

mint a telep közepe a megfelelő vonalvezetékkel áll elektromos összeköttetésben. Ha a perforált papirosszalagot a fémkefék alatt elhúzzuk, a vezetékbe csak akkor juthat áram, ha valamelyik kefe egy perforáción keresztül az alatta levő fémhengerrel érintkezésbe jön, miközben az áram tartamát a perforáció nagysága és a szalag sebessége határozza meg, míg az áram iránya attól függ, vajjon a pozitív v. a negatív pólussal összekötött kefe érintkezik-e a fémhengerrel. Ezek a rendkívül rövid tartamú és igen gyorsan egymást követő áramimpulzusok a vonalvezeték áta felvívő állomás készülékébe jutnak, amely lényegében a következőképpen van szerkesztve. A vezeték végei egy közönséges telefon T tekerésével vannak összekötve. Ez a telefon egy érzékeny tűkórszerkezettel van összeköttetésben olyképen, hogy ez a telefon membránjának minden mozgását híven követi. A t -vel jelölt kis tűkör előtt L elektromos izzólámpa van elhelyezve, amelynek fénye a tűkórra esik és arról visszaverődik. Ha már most a feladó állomásról az áramimpulzusok a telefon tekerésébe jutnak, ennek a membránja, valamint az ezzel kapcsolatban levő tűkör is mozgásba jön és pedig aképen, hogy p . pozitív áramimpulzus esetén a tűkör oly értelemben fordul el, hogy a visszavert fénysugár felfelé, ellenkező impulzus esetén pedig lefelé tértetik el előbbi irányától. A tűkórról visszavert fénysugár egy fényérzékeny papirossal borított D dobra esik. A dob megfelelő szerkezet segítségével forgó mozgást végez és eközben fokozatosan süllyed is. Mindaddig tehát, míg a fénysugár mozgást nem végez, a fényérzékeny papirosson egy teljesen egyenletes esavárvonal keletkezik. Mi-

kívül még igen lényeges szerepe van a feladó állomáson a két vezeték közé beiktatott I önindukciótakeresnek és a vezeték végpontjai közé kapcsolt C kondenzátornak is, amelyek a jelek hű és tiszta reprodukciójára szolgálnak.

Ez a T . az eddig tett számos próbánál a munkaképesség tekintetében hozzáfűzött reményeket teljes mértékben igazolta. Az első kísérletek a budapest-temesvári telefonvezetéken történtek; a vezeték úgy voltak kapcsolva, hogy az egész hossz kb. 650 km. távolságnak felelt meg. Az elért gyorsaság óránként 108,000 szó volt. A budapest-berlini telefon-vonalon (1050 km.) a feltalálók 90,000 szó gyorsaságot értek el. 1899 nov.—dec. a feltalálók New-York és Chicago között végeztek kísérleteket. Dacára a kísérletezésnél tapasztalt kedvezőtlen vonalviszonyoknak, amennyiben a vonal ellenállása a gyenge izoláció miatt 10,000 ohm helyett csak 5700 ohm volt, mégis sikerült ezen rendkívül hosszú (1700 km.-es) vonalon a táviratokat 60,000 szó óránkénti gyorsasággal továbbítani.

Irodalom. Baló G., Táviráda- és távbeszélőszolgálat, Budapest 1897; Bromowicz L., A Morse-féle villanydelejes táviró és villanydelejes jelzések, 2. kiad. u. o. 1893; Kiss J., A villamos távirás kézikönyve, 2. kiad. u. o. 1887; u. a., A táviró- és távbeszélőgépek és készülékek szerkezetének összeköttetésének és kezelésének ismertetése, u. o. 1897; Lehr B., A vasúti táviráda, 3. kiad., u. o. 1883—85; Schmid M., Távirási kalauz, 2. kiad. Kassa 1897; Tscheik G., A gyakorlati vasúti táviró, Budapest 1884; Prescott, Electricity and the Electric Telegraph, New-York 1877; Blavier, Nouveau traité de télégraphie électrique, 2. köt., Paris 1867; La législation télégraphique, Bern 1876; Chappe, Histoire de la télégraphie, Paris 1824; Slaby, Die Funken-telegraphie, Berlin 1897; Ernecke, Über elektrische Wellen und ihre Anwendung zur Demonstration der Telegraphie ohne Draht, u. o. 1898; Blochmann, Die Entwicklung der asymptotischen Telegraphie, u. o. 1898.

Telegráf-forgalom (XVI. k.), a nagyobb államokban 1897. a következő:

nak. Az Atlanti-óceánban Észak-Amerikába vezető kábeleket az Anglo-American Telegraph

Ország	A távírdahálózat		A távírdahivatalok száma		Egy hivatal esik hány		Távíratok darabszáma	100 lakosra esik távírat db.
	vonalhossza km.	huzalhossza km.	állami	vasuti és magán	km-re	lakosra		
Magyarország	21,535	103,869	1,222	1,677	111.1	6,024	7,383,046	42.2
Ausztria	33,893	104,573	2,869	2,073	60.7	4,895	13,771,084	57.6
Franciaország	101,372	352,149	8,277	3,871	44.1	3,170	44,515,175	115.5
Nagy-Britannia	68,166	466,143	8,146	2,337	30.4	3,807	85,938,814	215.3
Németország	141,068	541,763	17,664	4,486	24.4	2,360	89,760,092	76.0
Olaszország	40,127	125,292	9,666	1,810	52.3	5,714	10,671,388	34.1
Oroszország	139,660	291,734	2,444	2,619	443.0	25,520	16,318,059	12.6
É.-amerikai Egyes.-Államok	306,780	1,385,110	—	21,859	473.9	2,881	59,747,026	94.8

A fenti táblázatban csak az állami telegráf-vonalak forgalma szerepel, pedig e vonalok csak kisebb részét teszik a földkerekségét bevonó nagy telegráf-hálózatnak. Felemlítendőik nevezetesen a nagy kábel-vonalak, amelyek majdnem kizárólag magántársulatok kezén vannak.

Az Atlanti-óceánban 15 kábel van lefektetve, köztük 12 Európa és Észak-Amerika között, három pedig Európa és Dél-Amerika között. Az Észak-Amerikába közlekedő kábeleket közül 10 Angliából és 2 Franciaországból indul ki, a Dél-Amerikába menők Portugálból és Spanyolországból erednek. A Földközi-tengerben két kábel Gibraltárt Alexandriával és Szezzal köti össze s e kábel egyik irányban Gibraltártól Angliába, másik irányban Szezzaltól Adenbe és Bombayba folytatódik. Bombay Madraszsza szárazföldön van összekötve, Madraszból pedig a kábel-összeköttetés Németalföldi Indián át Ausztráliába, másrészt Khinába és Japánba, valamint Vladivosztocka, az ázsiai Oroszország legkeletibb pontjába közlekedik. Vladivosztockból egész Szibérián át Európába vezet egy szárazföldi fővonal. Észak-Amerikában keletről nyugatra több szárazföldi összeköttetés vezet. Afrikát a nyugaton Cadixből (Dél-Spanyolország) kiindulólag Fokföldig s innen keleten Mozambique, Zanzibar, Adenen át Szezig körülveszi kábel-vonal. Amerika a nyugaton Mexikótól Valparaisóig, a keleten Montevidéóig határoltatik kábeleket által, amelyek Braziliát, Gujanát, Venezuelát és az Antillákat is bevonják a világforgalomba. Csak a Csendes-tengeren át nem vezet még telegráf-összeköttetés. Ilyen azonban már több év óta tervebe van véve. Az egyik ily összeköttetést az angolok tervezik Kanadából Ausztráliába, egy másik összeköttetést terveznek az északamerikai Egyesült-Államok Havain át Japánba.

Ha az angolok terve kivételre kerül, úgy angol telegráf-összeköttetés lesz az egész földgömb körül, t. i. Angliából kábelrel Gibraltárba, innen a Földközi-tengerben Szezig, Szezből Bombayba, Kelet-Indián át Madrasza, innen kábelrel Kelet-Ausztráliába, szárazföldön Új-Dél-Walesbe, kábelrel Új-Zélandba, s innen a tervezett új kábelvonal a Csendes-tengerben Angol-Vancouverbe, Kanadán át szárazföldön és az Atlanti-óceánon át tengeren vissza Angliába. Mindez összeköttetések a Csendes-tengerbe fektetendő kábel kivételével már megvannak.

A fentemlített nagy telegráf-vonalak mind gazdag és hatalmas magántársulatok kezében van-

Company (4 vonal), a Direct United States Cable Company (1 vonal), az American Telegraph and Cabl Company (2 vonal), a Commercial Cable Company (2 vonal) és a Compagnie française du Télégraphie du-Paris à New-York (2 vonal) bírja. A Finnországból (Haparanda) kiinduló és Vladivosztockban végződő nagy szibériai telegráf-vonal a Great Northern társaság kezében van. A Földközi-tengerben levő kábeleket és azon át a Khinába és Japánba vezető kábeleket az Eastern és Eastern Extension társaság kezében vannak. Az északamerikai szárazföldi vonalakat a Western Union és Postal Telegraph és Commercial Cable társulatok bírják, stb.

Telegráf-látás, l. Elektromos messzelátás.

Telegráf-ügy. E téren a haladás főleg a belföldi távíróhálózat sűrűbbé tétele és fontos külföldi közvetlen összeköttetések létesítése körül észlelhető. Az utóbbi két esztendőben Budapest közvetlen távíróvonalal összekötött Sarajevóval, Szófiával és legutóbb Londonnal. Fontos továbbá a vezetékek jobb kihasználása egyidejűleg többszörös távíratozás és telefonozás útján (szimultán telegráfia és telefonía); nemkülönben a fontosabb vezeték- és vonalrészeknek kábelekben föld alá fektetése, a vezetékeknek káros behatásoktól megóvása és ezzel a távíratozás lehető biztosítása végett; ez Budapesten megkezdett 1899-ben. Megemlítendő még a távírószolgálat terén 1899 szept. 1. beállott változás a küldőcés távíratok díjazása körül, mely azonban az azóta tett tapasztalatok után itélve, előreláthatólag ismét helyt fog engedni a küldőcés távíratok egyseges díjazásának.

Ugy a nemzetközi szerződés, mint a belföldre érvényes üzletszabályzatunk szerint az állam a távíratokra nézve semmiféle *szavatosságot* nem vállal. Sem a távírat késése, sem annak megcsontítása vagy éppen elveszése esetében a feleknek nincsen joguk kártérítést kérni. Csakis a díj visszatérítésének van helye akkor, ha a távírat a szolgálat hibájából tetemes késéssel v. éppen nem jut a címzett kezeihez. Csonkított távírat után csak az esetben térítik meg a díjat, ha a feladó az összeolvasásért fizette meg a díjat és ha a csonkítás (szöveg elferdítése) olyan, hogy a távírat e miatt céltalanul vált.

Telekes (Felső-T.), kisközség Borsod vármegye szendrői j.-ban, (1891) 417 lak. Mult századi vas-és vörösréz-bányászat nyomaival.

Teleki Géza grófot (4., XVI. k.), 1899. az akadémia megválasztotta az igazgató-tanács tagjává.

Telekkönyv-átalakítás. Minden tagosítás, arányosítás, úrbéri birtokrendezés s legelő és erdő elkülönítés, vagy oly birtokszabályozás folytán is, mely az illető határnak csak egyik részében létesítetett, köteles a telekkönyvi hatóság a telekkönyvet hivatalból átalakítani, és a régi birtok helyébe a birtoklapra a kiosztott új birtokot bevezetni. A telekkönyvi hatóságnak ezt a perenkívüli hivatalból teljesített eljárását T.-nak nevezzük.

A T.-nál a telekkönyvi hatóság felelősség terhe alatt ügyel: *a)* hogy a régi birtokból semmi ki ne maradjon; *b)* hogy a régi birtok helyébe kiosztott új birtok a telekkönyvi tulajdonos nevére vezetessék be, amennyiben betétszerkesztéssel v. telekkönyvi helyesbítéssel nem kapcsolatos; *c)* hogy a régi birtokra szerzett minden dologi jog az új birtokra átvezetessék és az átalakítás következtében esorbat ne szenvedjen, de szintén csak úgy, ha betétszerkesztéssel v. telekkönyvi helyesbítéssel nem kapcsolatos. Hogy a régi birtok helyébe kiszabott új birtok könnyebben ki tudathassék, a kir. törvényszék minden birtokszabályozásnál utasítást ad a működő mérnöknek, hogy a kihatási tervezetet akkép szerkesztesse, hogy biztosan ki lehessen belőle tudni, hogy a telekkönyvek birtoklapjain bevezetett régi birtokrészletek helyébe mely új birtokrészletek léptek.

Az új birtokállapot hitelesítése s az új adómunkálat elkészítése után a pénzügyi hatóság a kihatási új földkönyvet, térképeket, adómunkálatokat a telekkönyvi hatóságnak megküldvén, az új telekkönyv tervezete készítenő el. A tervezet elkészítésével a telekkönyvi hatóság telekkönyvvezetőt biz meg, aki a kéznél levő munkálatok, esetleg a birtoknak a helyszínén való megtekintése alapján megállapítja, hogy mindegyik telekkönyvbe felvett birtoknak melyik újonnan kiosztott részlet felel meg, s ez alapon az új telekkönyv tervezetét, az új térkép másolatát, a birtokrészlet-lajstromot és egyéb szükséges munkálatot elkészítvén, munkálatát s az összes iratot a telekkönyvi hatóságnak jelentés mellett bemutatja.

A telekkönyvi hatóság e munkálatot megvizsgálja, esetleg kiigazítja, s a helyszínén leendő hitelesítésére határnapot tűz, amit hirdetményileg is közzétesz, s a hitelesítő bizottságot, mely a telekkönyvi eloadó bíróból és tervezetkészítő telekkönyvvezetőből áll, kiküldi. A bizottság a községbelieket a hitelesítési határnapon a községi előljárásság által kidoboltatás útján vagy a helyi szokás szerinti módon újlag figyelmezteti a megjelenésre és a megjelent feleket az eljárás céljáról és következményeiről felvilágosítja.

A hitelesítési eljárás, melyről általános jegyzőkönyv vezetendő, akkép intézendő, hogy a telekkönyvvezetőket sorrendje szerint a tervezett új birtoklap mind a kihatási földkönyvvel, mind az eredeti telekkönyvvel gondosan összeegyeztessék és a tulajdonos, valamint a többi érdekelték előtt felolvassassék, mely alkalommal, valamint a feljegyzett, ugy a most eloadott észrevételek is tárgyalandók, felderítendők és a netalán talált hiba, ha az összes érdekelték beleegyeznek, azonnal kiigazítandó. Ezen tárgyalá-

soknál minden telekkönyvvel vonatkozólag külön jegyzőkönyv vezetendő és az érdekelték által aláírandó. Ha azonban valamelyik telekkönyvvezető nézve megjegyzés nem tétetnék, ez csak az általános tárgyalási jegyzőkönyvben említendő meg és erről külön jegyzőkönyvet felvenni nem kell.

A hitelesítő bizottság köteles a bejelentett birtokváltozásokról szóló átíratási kérelmeket, a jogcímre vonatkozó iratok melléklése mellett, jegyzőkönyvileg felvenni és egyúttal a birtok elnevezésére, eldarabolására s fekvésére, ugy az okiratok egyéb hiányaira vonatkozó aggályokat a felek és a községi előljáráók meghallgatása mellett felderíteni, nem különben az érdekelt hitelezőknek netaláni nyilatkozatait bejegyezni. Az eldarabolandó birtokokról a bizottság a vázrajzokat hivatalból elkészíti. A hitelesítő bizottság munkáját befejezvé, az általános jegyzőkönyvet a községi előljáráóság által aláíratja, és azt, valamint a felvett külön jegyzőkönyveket is a telekkönyvi hatóság elé terjeszti. A telekkönyvi hatóság ezen jegyzőkönyvet átnézi és a kiigazítások, valamint a birtokváltozások felett végzésileg határoz. Ezen végzéseket, melyek ellen a telekkönyvi rendtartás szabályai szerint felfolyamodással lehet élni, az érdekelt feleknek is kézbesítendők. A telekkönyvvezető az elrendelt kiigazításokat a telekkönyvekben kitünteti, az egész munkálatot egy telekkönyvi hivatalnokkal újlag összeegyezteti, s ha hiba nem mutatkozik, erről a telekkönyvi hatósághoz jelentést tesz. A telekkönyvi hatóság ennek folytán az egészet újlag átvizsgálja, s ha mindent rendben talál, az átalakítási munkálatnak az eredeti telekkönyvekben leendő bevezetését elrendeli, és ez alkalommal egyúttal a teherlapon teendő változtatásokról is intézkedik.

A telekkönyvvezető ennek folytán az eredeti telekkönyvvezető birtok és esetleg a teherlapon kiigazítja és elkészíti. A telekkönyvvezető egyúttal elkészíti: *a)* az új térképet; *b)* a birtokrészlet-lajstromot; *c)* kiigazítja a névjegyzéket és erről a telekkönyvi hatóságnak jelentést tesz. A telekkönyvi hatóság a bevezetést megvizsgálván, helyben hagyja, esetleg a szükséges kiigazításokat elrendeli és egyúttal: *a)* az eredeti kihatási földkönyvet, térképet és első felvételi földkönyvet a kir. törvényszékhez visszaküldi; *b)* a községnek az új földkönyv másolatát megküldi; *c)* az adómunkálatokat az adóhivatalnak visszaküldi.

Ha a T. betétszerkesztéssel, vagy telekkönyvi helyesbítéssel nem kapcsolatos, akkor a telekkönyvnek ezen szabályok szerint eszközölt átalakítása végleges, és az átalakításkor közbejött téves bevezetésből származó bármennemű igények jóhiszemű harmadik személyek irányában többé nem érvényesíthetők. Ha azonban a T. betétszerkesztéssel, vagy telekkönyvi helyesbítéssel kapcsolatos, akkor a hat hónapi hirdetményi határidő alatt beadott felszólalások, ellenmondások, törlési keresetek harmadik jóhiszemű személyek irányában is hatályosak. A T.-ra vonatkozó mindennemű jegyzőkönyv, beadvány és azok melléklétei bélyegmentesek.]

A T.-ről a 2579/1869., 7538/1876., 45,041/1889., 51,407/1895. számú igazságügyminiszteri rendeletek, továbbá azokra a községre, melyekben még betétszerkesztés nem volt az 1886. évi XXIX. t.-c., 1889. évi XXXVIII. t.-c., 1891. évi XVI. t.-c., 1892. évi XXIX. t.-c. 19,665/1893., 24,366/1893., 37,958/1893. számú igazságügyminiszteri rendeletek szólnak, melyek a betétszerkesztést és telekkönyvi helyesbitést is tárgyalják. Török.

Telekkönyvi átvitel. Az 1886. XXIX. t.-c. 2. §-ának utolsó bekezdése elrendeli, hogy minden ingatlan annak a községnek telekkönyvi betéteibe veendő fel, amelyhez közigazgatási beosztás szerint tartozik. Azonban megtörtént, hogy részint helytelen telekkönyvezés folytán, részint közigazgatási terület változtatása folytán egy vagy több ingatlan nem annak a községnek a telekkönyvében szerepel, amelynek közigazgatási hatósága alá tartozik s ilyenkor az összhang helyreállításának szüksége felmerülvén, az e végett lefolytatott eljárást T.-nek nevezzük. A telekkönyvi hatóság a T.-irni eljárást hivatalból megindítja, mihelyt akár közigazgatási hatóság értesítése, akár község vagy magánfél kérelme folytán, akár a telekkönyvvezető jelentéséből, akár véletlenül valamely telekkönyvi ügy bírói ellátása közben értesül, hogy valamely terület nem annak a községnek telekkönyveiben szerepel, amelyhez közigazgatás szerint tartozik. Ha az átvitel el- vagy el nem rendelésének vagy az átvitel terjedelmének kérdésében kétségek merülnek fel, a telekkönyvi hatóság az igazságügyminiszter határozatát kéri ki. A T. költségeit a telekkönyvezési átalányból fizetik.

A T. alapját a közigazgatási beosztásra, közigazgatási átesatolásra, szomszédos községek határainak megállapítására vonatkozó hivatalos ügyiratok, jelentések és bizonyítványok teszik, melyek hivatalból megszerzendők. Megkülönböztetjük: 1. a betétszerkesztés előtti, 2. a betétszerkesztéssel kapcsolatos, 3. a betétszerkesztés utáni T.-t. A betétszerkesztés előtti T.-nél a telekkönyvi hatóság telekkönyvvezetőt, segédtelekkönyvvezetőt biz meg, hogy a megérkezett ügyiratok, esetleg helyszíni nyomozás után állapítsa meg és foglalja jegyzékbe: a) azokat a telekjegyzőkönyveket, amelyekben csupán olyan ingatlanok vannak felvéve, amelyek mind átvitel tárgyát képezik; b) azokat a birtokrészleteket, melyek egészen átvendőek, de át nem viendő birtokrészlettel együtt vannak valamely telekjegyzőkönyvbe felvéve; c) a rendben átvendő telekkönyvi birtokrészleteknek azon területeireit, amelyek átvitel tárgyát képezik s amelyekről egyúttal a lejegyzéshez szükséges vázrajz is elkészítendő. A telekkönyvvezető a jegyzéket, térrajzokat s összes iratot a telekkönyvi hatóságnak jelentés mellett bemutatja. Erre a telekkönyvi hatóság, ha a jegyzéket, vázrajzokat helyesnek találja, a felsorolt ingatlanoknak változatlan telekkönyvi állással való átvitelét elrendeli. Az átvitt birtokrészletek a község telekkönyvében, amelybe átvitetnek, az ezen községbeli legmagasabb helyrajzi számot közvetlenül követő számokkal jelölendők meg. Ugyanez a szabály áll az újonnan nyitandó telekjegyzőkönyvek számozásánál is. Az átvitelről hirdet-

mény bocsátandó ki, melyben, ha az átvitel után az ingatlanok más telekkönyvi hatósághoz kerültek, az a nap is naptárilag megjelölendő, ameddig az átvitt ingatlanokra vonatkozó beadványok az addigi, azontul pedig az átvető telekkönyvi hatósághoz intézendők. Az átvitelnél esetleg felmerült hibák kiigazítását harmadik jóhiszemű személyek elleni teljes joghatállyal 3 évig lehet kérelmezni.

A betétszerkesztéssel kapcsolatos T. ugyanilyen, csak hogy a betétszerkesztő közegek mindig hivatalból tartoznak nyomozni, hogy a T. szüksége nem merül-e fel. Ha igen, akkor jelentést tesznek róla a telekkönyvi hatóságnak, amely a két község betéteinek lehetőleg együttesen leendő szerkesztéséről gondoskodik. Ha együtt szerkeszteni nem lehet, akkor a telekkönyvi hatóság a betétszerkesztés körén kívül foganatosítja a T.-t. Ha együtt lehet szerkeszteni, akkor a betétszerkesztő bizottság végzi az átvitelt s arra is ügyel, hogy a két község telekkönyve egyszerre legyen a forgalomnak átadható. A betétszerkesztés utáni T.-nél csak az a különbség, hogy ha olyan község telekkönyveibe kell az átvitelt teljesíteni, amelyben még nem volt betétszerkesztés, akkor a betétszerkesztést meg kell várni. Ha olyan községből kell átvinni, ahol még betétek nincsenek, olyan községbe, ahol már vannak betétek, akkor az átvittel lezárni várni kell, míg abban a községben is betétszerkesztés lesz, amelyből át kell vinni. Ha pedig a betétszerkesztés már mindkét községben be van fejezve, akkor előbb a kataszter megfelelő kiigazítását kell szorgalmazni s a T. azután akkép foganatosítandó, mintha még mindkét községben telekjegyzőkönyvek volnának.

Ha valamely puszta önálló községgé alakul, de ugyanazon telekkönyvi hatóságnál megmarad, akkor a telekkönyvek elkülönítését csak az esetben kell foganatosítani, ha az igazságügyminiszter engedélyezi vagy elrendeli. Ha más telekkönyvi hatósághoz kerül, akkor az átvitel foganatosítandó. Ha olyan községek egyesülnek, melyeknek külön telekkönyvük van, a telekkönyvek egyesítése csak betétszerkesztés alkalmával külön igazságügyminiszteri rendeletre teljesítendő. A T.-ről az 1892. 8688. számú igazságügyminiszteri rendelet intézkedik részletesen. Török.

Telekkönyvi bejegyzések teljesítése. Minden nyilvánkönyvi bejegyzés a B. és C. lapnak második rovatában teljesítendő oly módon, hogy az első vonalban a telekkönyvi ügydarab benyújtásának napja s iktató száma jó, ez alá pedig teljesen és szóról-szóra könnyen olvashatólag s lehető helykiméléssel mindaz, aminek bejegyzését a bíró megengedte. Az első rovatba a sorszám jó, mely mindkét lapon 1-en kezdendő s aritmetikai sorrendben folytatandó. A 3-ik rovat a jegyzet rovat. A teherlapon azonban a 2-ik és a 3-ik rovat között még egy rovatot kell csinálni, melybe a bejegyzett követelések pénzüsségei, amennyiben az lehetséges, amennyiben t. i. az összegnek egyszeri lefizetésével a terhelés megszűnik, számokkal kivetendők, míg más esetekben, amelyekben az összegnek számszerű kitétele nem lehetséges, p. évi járadékoknál az általános terhelési jel: „—” vetendő ki. A 2-ik rovatban a számszerű öz-

szegeket betűvel kell bejegyezni. Ha több bejegyzvény egyenlő rangsorozatban áll, ami akkor történik, amidőn a vonatkozó kérvények egyidejűleg érkeztek az iktató hivatalba, ez a körülmény az illető bejegyzvények mindegyikénél kiíttendő. A bejegyzvénybe becsusztott hibákat sem kivakarni, sem másképp olvashatatlanokká tenni nem szabad, hanem azok csak alájuk tett pontokkal jelölendők meg. Minden bejegyzvény a lapoldal minden rovatain keresztül tintával huzandó vonallal berekesztendő. A bejegyzéseket oly sürűn kell egymásután írni, hogy közbeszúrások ne történhessenek.

Televkönyvi helyesbítés, olyan perenkívüli eljárás, mely szerint a televjegyzkönyvekbe betétszerkesztés foganatosítása nélkül és mégis a betétszerkesztés folyamán igénybe vehető kivüli kedvezmények mellett, tehát a televkönyvi rendtartás szigorú szabályainak mellőzésével jegyez be valamely dologbéli jogot a televkönyvi hatóság. L. még *Betétszerkesztés.* török.

Televkönyvi összehasonlító jegyzék, l. *Azonosítás.*

Televkönyvi póthelyszinelés. Ahol a helyszinelésen alapuló eredeti vagy átalakított televjegyzkönyvek vannak használatban, a televkönyvezés tárgyát képező oly ingatlanok televkönyvezése, amelyek a televjegyzkönyvek egyikeben sem fordulnak elő, póthelyszinelés útján történik. Ahol már a betétek vannak forgalomban, ott nem T., hanem televkönyv kiegészítése útján veszik fel a később televkönyvezendő ingatlanokat.

Ha utólag magánforgalom tárgyává vált olyan ingatlanok televkönyvi felvételéről van szó, amely az általános televkönyvi helyszinelés vagy a televkönyvi átalakítás idejében televkönyv tárgyát nem tevő köz vagy nyilvános vagyion volt és ha ez az ingatlan a televkönyvi térképen vagy önállóan, vagy más terület kiegészítő részeként fel van tüntetve, továbbá ha a kérvényező az illetékes hatóság által a fennálló szabályok értelmében kiállított és a szükséges felsőbb hatóság jóváhagyással is ellátott olyan okiratot mutat be, amelyben a kérdéses közvagyonnak az ő magántulajdonába történt átszállása el van ismerve, és meg van engedve, hogy annak tulajdonjogát a maga javára bekebeleztesse, a televkönyvi hatóság az ingatlanok a szerző tulajdonául való bejegyzését tárgyalás és minden egyéb eljárás nélkül végzéssel rendeli el. Ha a kérvényhez nincsen olyan szabályszerű okirat csatolva, amelynek alapján a tulajdonjog he volna jegyezhető, a kérvény indokolt végzéssel elutasítandó.

Azokra a birtokrészletekre nézve, amelyek az általános televkönyvi helyszineléskor vagy a televkönyvi átalakítások a televkönyvbe fel voltak veendő, de tényleg fel nem vétettek, a televkönyvi hatóság bármely úton jutott e körülmény tudomására, a T.-t hivatalból indítja meg. Ilyenről a televkönyvvezető is köteles jelentést tenni. Ily esetben a televkönyvi hatóság hivatalból megszerzi azokat a kataszteri adatokat és vázrajzokat, melyek a felveendő és a szomszédos ingatlanok fekvését (dűlő, utca, tér) határait, helyrajzi

és esetleges őszelirási számait, művelési ágát, térmértékét, tényleges birtokosaik neveit és lakhelyét feltüntetik és egyúttal a szomszédos ingatlanok televkönyvi helyrajzi számait, valamint televkönyvi tulajdonosaik neveit és lakhelyét is megállapítja. Ha sziget felvételéről van szó, ez adatokat és vázrajzokat az áttellenes parti birtokrészletekre nézve is meg kell szerezni. Ha a kataszteri munkát a kívánt adatokat nem tartalmazná, kiigazítása végett a pénzügyi hatóság megkeresendő. Az utóbb képződött birtokrészletek T.-ét a televkönyvi hatóság csak az érdekelt fél kérelmére teljesíti. Az érdekelt fél az előbb említett adatokat kérvénye mellett köteles bemutatni, mert különben a kérvény pótlás végett visszaadandó.

Ahhoz, hogy maga a T. akár hivatalból, akár az érdekelt fél kérelmére foganatosíttassék, szükséges, hogy a T.-t az igazságtügyi miniszter elrendelje. E végből a televkönyvi hatóság a szükséges adatok és vázrajzok megérkezése és megállapítása után az ügyállás részletes előadásával az igazságtügyi miniszterhez jelentést tesz és a jelentéshez az említett adatokon és vázrajzokon felül az eredeti helyszinelésnél vagy átalakítási hitelesítésnél vezetett általános tárgyalási jegyzőkönyvnek a felveendő ingatlanra vonatkozó kivonatos másolatát, továbbá a televkönyvi térképnek, a birtokrészletajstromnak és az illető televjegyzkönyvek birtoklapjainak a felveendő és a szomszédos ingatlanokra vonatkozó hiteles kivonatos másolatait csatolja.

Mihelyt az igazságtügyi miniszter a T.-t elrendelte, a televkönyvi hatóság végzésileg bírót, al-bírót, bírósági jegyzőt, vagy bírói minősítéssel bíró aljegyzőt kikölt a helyszinére, a helyszini eljárás határnapját kitűzi, hirdetésményileg is közzé teszi, a kiköltődőnek az eljáráshoz szükséges iratokat kiadja. A kiköltődött mellé televkönyvvezetői szakközeg (televkönyvvezető, segédtelevkönyvvezető, televkönyvi vizsgát tett írrok, díj-nok) csak az esetben rendelendő, ha a helyszini eljárás minősége (bonyolultabb vázrajz felvétele stb.) kívánatosabb teszi. A kiköltődött a kitűzött határnapon a helyszinen megjelenven, a tényállást, tényleges birtokost és a televkönyvezéshez szükséges körülményeket megállapítja. A helyszini eljárás menetéről a kiköltődött póthelyszinelési jegyzőkönyvet vesz fel, melyet a televkönyvi hatóságnak jelentés mellett bemutat.

A jelentés elintézésétől a televkönyvi hatóság, ha a T.-nek helyét látja, ez iránt a kiegészítendő, vagy újonnan nyitandó televjegyzkönyvek tüzetes megjelölésével és a bejegyzés szövegének meghatározásával végzésileg intézkedik, foganatosítására a televkönyvi irodának utasítást ad, meghatározza a napot, melyen a T. útján történt televkönyvezés hatálya kezdődik és hirdetményt boacsát ki. A hirdetményben a T.-t s az új televkönyvezés hatályának napját közzé teszi és felhívja az érdekeltet, hogy esetleges jogsérelmeiket harmadik jóhiszemű személyek elleni joghatályllyal hat hónap alatt orvosolják. Ezzel a hirdetményvel az eljárás be van fejezve. A T.-ről az 1896. évi 70.972. sz. igazságtügyi miniszteri rendelet intézkedik részletesen. török.

Telekkönyvi térkép, olyan térkép, mely a telekkönyvi hatóságnál van, s a telekkönyvnek kiegészítő része. A telekjegyzőkönyvek mellett levő T.-eknek azonban igen kevés jelentősége van, mert nem is szakemberek készítik, hanem a helyszíneléssel megbízott közegek vagy telekkönyvvezetők, s pontosságára nem is számítanak, minden méretfelmérés és lépték nélkül csak úgy találmra rajzolják, hogy a térképen levő alak a birtoknak a természetben látható alakjával körülbelül megegyezzen, s a természetben szembeötlően nagyobb területű birtokot a kisebbiktől a térképen is meg lehessen különböztetni. Sőt néhol egyáltalán nem is voltak T.-ek és csak az újabb időben van elrendelve a T. pótlása. Ahol urbéri birtokrendezés folytán a telekkönyvi átalakítás megvolt, ott megelőzőbbek a T.-ek, mert szakértő mérnökök által felelősség mellett teljesített felmérés és bizonyos lépték szerint készített pontos térképről vannak másolva, s csak annyiban hibásak, amennyiben a másolatok készítésénél a pontosságra nem igen ügyeltek. A telekkönyvi betétszerkesztés alkalmával új T.-ek létesítéséről gondoskodnak, amelyek a kataszteri térképeknek teljesen hű másolatai, s ezek már hiteles T.-ek. Az ilyen hiteles T.-eket a telekkönyvi hatóságok a betétekkel együtt adják át a forgalomnak.

Telekkönyvi térkép pótlása. Ha a telekkönyvi helyszíneléskor valamely községről telekkönyvi térkép egyáltalában nem, vagy a községi terület egy részéről nem készült, és ezt a mulasztást utólag sem pótolták, ha a telekkönyvek birtokszabályozás folytán szükségessé vált és a betétszerkesztésen kívül foganatosított átalakításánál a telekkönyvi térkép készítését egészben vagy részben elmulasztották, és a hiányt utólag sem pótolták, ha a helyszíneléskor, a telekkönyvi átalakításakor vagy a telekkönyvi térkép utólagos pótlásakor a térképen valamely területet csak egészen, az abban foglalva volt egyes birtokrészeket külön feltüntetése nélkül vettek fel, ha a helyszíneléskor, a telekkönyvi átalakításakor vagy utólag készült telekkönyvi térkép egészen, vagy annak szelvénye vagy a szelvény egy része elveszett, megsemmisült, vagy használhatatlanná vált, T. válik szükségessé.

A telekkönyvi hatóság a T.-ről hivatalból köteles intézkedni. Ha akár a telekkönyvi ügyek elintézése közben, akár a telekkönyvvezető hivatalos jelentéséből tudomást szerez arról, hogy a T. szüksége fenforog, elrendelése végett a telekkönyvi hatóság az igazságügyminiszterhez tesz jelentést, melyben egyúttal arra nézve is javaslatot tesz, hogy a telekkönyvi iroda tagjai közül a bíróság ügymenetének lényegesebb fennakadása nélkül ki volna megbízható a tervezet elkészítésével. Mihelyt az igazságügyminiszter a T.-t elrendelte, a telekkönyvi hatóság telekkönyvvezetőt, segédtelekkönyvvezetőt, telekkönyvi vizsgát tett irnokot, díjnokot biz meg a pótlandó térkép tervezetének elkészítésével.

A tervezet elkészítésével megbízott közeg első feladata, hogy a T.-hoz szükséges segédadatokat, u. m. a telekkönyvi helyszínelési munkálataira vonatkozó iratokat, a részletlajstromot, esetleg a

helyszíneléskor felvett dűlőrajzokat, ha pedig a telekkönyv birtokszabályozásnál fogva előzetesen átalakított, az új birtokállapotot kimutató földkönyvet és térképet hivatalos használatra megszerezze. Ha a segédadatok más bíróságnál vannak, megszerzik végett a telekkönyvi hatósághoz jelentést tesz.

A telekkönyvi térkép tervezetének készítésénél különbözően kell eljárni, a szerint, a mint a T. oly községre vonatkozik, melynek telekkönyve birtokszabályozás folytán már 1. át van alakítva 2. nines átalakítva. Ha át van alakítva, akkor a térkép tervezetének készítése rendszerint a telekkönyvi hatóság helyiségében történik s abból áll, hogy a megbízott a hiányzó térképet vagy a térkép hiányzó részét a birtokszabályozási térképről lemásolja, a megfelelő helyrajzi számokat beírja, és az így elkészült tervezet minden szelvényét aláírja. Ha nem volt átalakítva, vagy a birtokrendezési térkép nem kerithető elő, vagy a helyrajzi számok helyes beírása kétes, akkor a megbízott az illető községbe a helyszínére kiküldendő.

A kiküldött azokról a birtokrészletekről, melyeknek térképe pótlandó, jegyzéket készít, melybe a telekjegyzőkönyvekből, a helyszínelés kori vagy telekkönyvi átalakítás kori és a mostani tulajdonosaik is beirandók, s lehetőleg térmértékeik is feljegyzendők. A kiküldött a helyszínén két bizalmi férfi segítségével, a birtokosok meghallgatásával minden dűlőről a természetes ismertetőjelek (határdombok, hidak, utak, folyók, tavak, helyi elnevezéssükkel együtt) külön rajzot készít. A térmértékre csak annyiban kell figyelemmel lenni, hogy szembeötlően nagyobb vagy kisebb területek az egyes dűlőkben fel legyenek ismerhetők. Ha a községnél kataszteri birtokvázlatok vannak, azokat segédeszközzül lehetőleg fel kell használni. A dűlőrajzokat a kiküldött meg a bizalmi férfiak aláírják. A helyszíni eljárás menétéről a kiküldött általános jegyzőkönyvet vesz fel, melyet a bizalmi férfiak is aláírnak. Az elkészült tervezet a telekkönyvi hatóságnak jelentés mellett bemutatandó.

A telekkönyvi hatóság a tervet megvizsgálja s esetleg kiigazításáról vagy pótlásáról gondoskodik s ha már helyesnek találja, hirdetményt bocsát ki róla, melyben közzé teszi, hogy a térkép pótolva van, s ellene jóhiszemű harmadik személyek elleni teljes joghatályal csak (a nap-tárilag meghatározandó) hat hónap alatt lehet felszólalással élni. A felszólalásra hozott végzés ellen a kir. ítélő táblához felfolyamodással lehet élni, melynek egybehangzó határozata végérvényes, megváltoztató végzése ellen pedig a kuriához lehet még felfolyamodni. A felszólalási határidő letelte, vagy a felszólalások jogerős elintézése és hivatalból való foganatosítása után a telekkönyvi hatóság az új telekkönyvi térképet hitelesítettnek kijelenti, a hitelesítési záradékot minden dűlőrajzra külön-külön rávezeti és azután a térképet rendes telekkönyvi térképként kezeli.

Ha a T.-nak nincs helye, de valamely dűlőre vagy községre vonatkozó telekkönyvi térkép oly hibás, hogy céljának meg nem felel, vagy mikor a telekkönyvi betétek szerkesztése alkalmából

telekkönyvi térkép gyanánt használatba vett kataszteri térképmásolat elveszett, megsemmisült vagy használhatatlanná vált, erről a telekkönyvi hatóság az igazságügyminiszterhez szintén körülményes jelentést tesz, s az igazságügyminiszter a helyesbítésről vagy pótlásról az itt elmondott elvek alapul vétele mellett esetről-esetre külön utasítást fog a telekkönyvi hatóságnak adni.

A T.-ről az 1896. 70971. számú igazságügyminiszteri rendelet intézkedik. TÖRÖK.

Telekkönyvi vizsga. Aki telekkönyvvezető akar lenni, annak T.-t kell tenni. T.-t az tehet, aki a gimnázium v. reálskola v. polgári iskola 4 osztályát v. a megfelelő egyenrangú iskolát sikerrel elvégezte és valamely telekkönyvi hatóságnál legalább egy évig gyakorlaton volt a telekkönyvi vázrajzolásban jártasságot szerzett. A vizsga iránti kérvénytakarmelyik kir. ítélőtáblánál behatárolni s a vizsgát le lehet tenni. A vizsga tárgyai a fennálló helyszínelési utasítások, a telekkönyvi rendelet, a vele összefüggő törvények és rendeletek, a telekkönyvi ügyvitel, az anyagi telekkönyvi jogból a dologi jogok fogalma, betétszerkesztés. Az ügyvitelben való jártasság megbírálása végett a vizsgálattevő a bizottság előtt legalább egy telekkönyvi végzettségi fogalmazással és azt azonnal írásban foganatosítja. A vizsga legalább fél óráig tart. A vizsgát el vagy el nem fogadása felett az elnökkel együtt három tagból álló vizsgáló bizottság szótöbbséggel határoz. Elfogadás esetén a jelölt 2 koronás bélyeggel ellátott bizonyítványt kap, mely a bizottság tagjainak aláírásával és a kir. ítélőtábla pecsétjével van ellátva. Ha a bizottság a jelöltet nem nyilvánítja képesítettnek, akkor egyúttal azt is megszabja, hogy mennyi ideig kell ismét valamely telekkönyvi hatóságnál gyakorlaton lenni, hogy újra jelentkezhessek vizsgálatra. Ennek az újabb gyakorlatnak legalább hat hónapra kell terjednie. Másodszori visszautasítás után, tehát harmadikban csak ugy jelentkezhetik újabb vizsgára a jelölt, ha a bizottság által meghatározott időn át, melynek legalább egy évre kell terjednie, ismét gyakorlaton volt valamely telekkönyvi hatóságnál s a telekkönyvi ügykezelésben jártasságot szerzett. A vizsga letétele díjmentes. Aki a T.-t leteszi, egyelőre csak napidíjnak szótkát alkalmazni. Pályázat útján később az igazságügyminiszter irnokká, majd segédtelkkönyvvezetővé s végül telekkönyvvezetővé nevezi ki, amely állásban a IX. fizetési osztály 1. fokozatúg emelkedhetik s 1300 frt évi fizetést és 200—400 frt évi lakbért élvezhet. A telekkönyvvezető, segédtelkkönyvvezető hivatása az, hogy a telekkönyveket őrizze, belőle a feleknek értesítést adjon, a telekkönyvi hatóság által elrendelt bejegyzéseket a telekkönyvekben foganatosítsa s szükség esetén a telekkönyvi előadó bírónak végzések fogalmazásával segédkezzék. A T.-ről az igazságügyminiszter 1870. 299, 1983, 2630. számú, az 1883. 8088. számú rendeletei, az 1891. 1395. számú rendelete 11. §-a intézkednek, a telekkönyvvezető minősítését pedig az 1883. I. t.-e. 19. §-a szabályozza. TÖRÖK.

Telekkönyv kiegészítése. Azon ingatlanok telekkönyvezése, melyeket a telekkönyvi betétek

szerkesztésekor a betétekbe fel nem vettek, továbbá amelyek a betétek szerkesztése után képződtek vagy váltak magánforgalom tárgyává, a T. útján történik. Ahol még a betétek nincsenek forgalomban, ott nem a T., hanem póthelyszínelés útján teljesítik valamely ingatlanok a telekkönyvbe való utólagos felvételét.

Ha a telekkönyv magánforgalom tárgyává vált, olyan ingatlanal egészítendő ki, amely a telekkönyvi betétek szerkesztésekor telekkönyvezés tárgyát nem tevő köz- vagy nyilvános vagyon volt s mint ilyen vagy önállóan vagy más terület kiegészítő részeként a kataszteri térképen fel van véve, és ha a kérvényező az illetékes hatóság által a fennálló szabályok értelmében kiállított s a szükséges felsőbb hatósági jóváhagyással is ellátott olyan okiratot mutat be, amelyben a kérvényező közvagyonnak az ő magántulajdonába való átszállása el van ismervé s meg van engedve, hogy annak tulajdonjogát telekkönyvileg a maga javára bekebeleztesse; a telekkönyvi hatóság megkeresi a földadókataszter nyilvántartásával megbízott pénzügyi hatóságot, hogy a magánforgalomba hozott ingatlanra nézve esetleg a kataszteri munkálatok kiigazítása után a kataszteri térképnek megfelelő vázrajzot, az ingatlanok a kataszteri munkálatban kitett művelési ágát és fekvését, továbbá a kataszteri felmérés szerinti térfogatát és kataszteri tiszta jövedelmét feltüntető adatokat közölje vele. A kataszteri adatok megérkezése után a telekkönyvi hatóság az ingatlanok a szerző tulajdonul való bejegyzését tárgyalás és minden egyéb eljárást nélkül végzésel rendeli el. Ha a kérvényhez nincsen olyan szabályszerű okirat csatolva, amelynek alapján az ingatlanok a szerző tulajdonul való bejegyzése el volna rendelhető, a telekkönyvi hatóság a kérvényt a pénzügyi hatóság megkeresésének mellőzésével elutasítja.

Azokra a birtokrészletekre nézve, amelyek a telekkönyvi betétek szerkesztésekor a betétekbe fel lettek volna veendőek, de tényleg fel nem vettek, a telekkönyvi hatóság bármilyen úton jutott ennek a körülménynek tudomására, a T. végett hivatalból köteles megindítani az eljárást. Ha ilyen a telekkönyvvezető vagy a földadókataszter nyilvántartásával megbízott hatóság vesz észre, kötelesek róla az eljárás hivatalból való megindítása végett a telekkönyvi hatóságnak jelentést tenni. Ezt a jelentést az érdekelt fél kérelme is pótolhatja. Azokra a birtokrészletekre nézve, melyek a betétszerkesztés után képződtek, a földadókataszter nyilvántartásával megbízott pénzügyi hatóság megkeresésére vagy az érdekelt fél kérelmére indítandó meg a T. iránti eljárás. Ha a pénzügyi hatóság kéri megkeresésében a T.-t, akkor a fent elsorolt kataszteri adatokat már a megkeresésben közölnie kell. Ha magánfél kéri a szabálytalanságból kimaradt vagy később képződött ingatlan felvételét, kérvényében elő kell adnia, hogy az ingatlan a hatályon kívül helyezett telekkönyvekben, a kataszteri térképen és földkönyvben fel van-e véve; ha fel van véve, akkor a hatályon kívül helyezett telekkönyvben és a kataszteri munkálatban előforduló helyrajzi számát is meg kell jelölni, együt-

tal a dűlő, utca, tér, ház és határok szerint pontosan körül kell írni a szomszédokat, szigetnél pedig az átelles parti birtokosokat és lakhe-lyeiket meg kell nevezni. Ha a kérvény nincs így szerkesztve, akkor az eljárás megindításának csak akkor szolgál alapjául, ha kifűnik belőle, hogy szabálytalanságból kimaradt birtokról van szó. Ellenkező esetben a kérvény pótlás végett visszaadandó. A kérvény elfogadása után a fent elősorolt kataszteri adatokat a telekkönyvi hatóság hivatalból megszerzi.

Szabálytalanságból kimaradt vagy később képződött ingatlan felvétele iránti eljárásban a kataszteri adatok megérkezése után a telekkönyvi hatóság bíróból (albíróból) és telekkönyvvezetőből (segédtelekkönyvvezetőből, telekkönyvi vizsgát tett irnokból, díjokból) álló bizottságot küld ki a helyszínre s egyúttal a helyszíni eljárásra határnapot tűz ki, amit hirdetmény útján is közzé tesz. A bizottság a helyszínen a tényleges birtokost hivatalból megállapítja, eljárásáról jegyzőkönyvet vesz fel, majd a telekkönyvi hatóság helyiségében a már meglévő betétet az újonnan felvett ingatlannal kiegészíti, esetleg új betétet szerkeszt, a telekkönyvi térképet, részletajstromot, betűsoros névjegyzéket kiigazítja s eljárásáról a felvett jegyzőkönyv bemutatása mellett a telekkönyvi hatóságnak jelentést tesz. E jelentés elintézéséül a telekkönyvi hatóság ismét hirdetményt bocsát ki, melyben a T.-t közléstesi s az esetleges igénylőket jogaiknak harmadik jóhiszemű személyek elleni teljes joghatállyal hat hónap alatt leendő érvényesítésére figyelmezteti. Ezzel az eljárás be van fejezve. A T.-ről az 1892. 33,933. számú igazságügyminiszteri rendelet intézkedik részletesen.

török.

Telekkönyvvezető, 1. Telekkönyvi vizsga.

Telekteher, 1. Dologi teher.

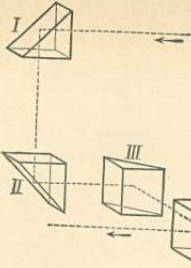
Telektroszkóp (gör.), így nevezi *Szeczepanik* elektromos messzelátó készülékét, mely az eddig ismert ilyenmít készülékeket felülmúlja (1. *Elektromos messzelátás*). *Szeczepanik* készülékét az idei párisi kiállításon szándékozik bemutatni.

Telepítés (XVI. k.). Az 1894. V. t.-e. alapján a T. ügye sok nehézségbe tűtközött s egyáltalán nem hozta meg azt az eredményt, melyet a törvény nyel elérni kívántak. Ez a körülmény, valamint az évről-évre fokozottabb mértékben nyilvánuló elégedetlenség a parasztság helyzetével s az ennek kíséretében föllépő munkásmozgalmak, kivándorlások, különösen a spekuláció s a nemzeti pénzüzetek elhatalmasodása a magyarság rovására, sürgősen szükségessé tették a T. ügyben határozott politika formulázását s a viszonyoknak megfelelő törvényhozási intézkedések megtételét. A m. kir. földmívelésügyi minisztérium nem is késett megtenni a szükséges előintézkedéseket. Tervezetet készített a T. ügyének törvényhozási megoldására, azonkívül a társadalom megnyerése érdekében, hogy t. i. a T. kérdésében egységes közvélemény alakuljon ki, 1900. jan. 18—24. enqnet tartott, melyre az érdekeltek és szakértők nagy számát meghívta.

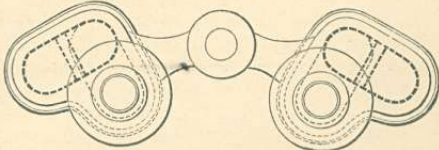
Az értekezlet elé a következő kérdőpontokat állította: 1. Szükséges-e, hogy a telepítési tevékenység szélesebb kerethen folytattassék? Az ál-

lami vagy a magántelepítésre kell nagyobb súlyt helyezni? A T.-i tevékenység mellett kívánatos-e az örökbérleti vagy feles bérleti rendszer alkalmazása és támogatása? 2. Kívánatos-e, hogy a nem állami birtokoknak T.-i célokra való felhasználása megkönnyíttessék; ha igen, mily módon s mily feltételek mellett? 3. A magán-T. engedélyhez köttessék-e? 4. A T.-i terület s az egyes telepeseknek adandó terület minimuma és maximuma a törvényben megállapíttassék-e és miképen? Középbirtokok és munkástelepek alkotása megengedttessék-e s mily feltételekkel? 5. Eltiltandó-e a telepítő attól, hogy a telepeseket egyetemleges kötelezettséggel szerződtesse? 6. Eltiltandó-e a telepítő attól, hogy különböző vallásfelekezeti telepeseket telepítsen? 7. A magán-T.-re nézve főtartandó-e az 1894. V. t.-e. 3., 5., 6., 7. §§-nak rendelkezései, vagy a telepítő és a telepesek érdekében miképen volnának módosítandók? 8. A telepes kimozdítására mely esetekre kell a telepítőnek jogot adni s mily eljárás mellett? 9. A telepbirtok feloszthatatlansága kimondandó-e s mennyi időre? Birtokvédelmi szempontokból a tulajdonjog és az örökösödési jog korlátozandó-e s mily mértékben? 10. A magán-T. mily közvetlen s közvetett állami támogatásban volna részesítendő? 11. A magán-T.-nél felmerülő hitelígyenkek miképen volnának kielégíthetők? 12. Az állami T. külön T.-i alapból eszközölttessék-e, vagy a kiadások a földmívelésügyi tárca évi költségvetésében állapíttassanak meg? 13. Kívánatos-e annak a kimondása, hogy a kinestartári erdőbirtokok, ha a terület T.-re alkalmazásá tehető, bizonyos mértékben T.-i célokra használtassanak fel? 14. Kívánatos-e annak a kimondása, hogy a T.-i célokra nem alkalmas állami erdőbirtokok bizonyos része magánbirtokoknak e célra alkalmas ingatlanaiival, szabad egyezkedés útján elcserelehető? 15. Kívánatos-e annak kimondása, hogy a T.-re alkalmas törvényhatósági és községi stb. ingatlanokat, ha az erre felhívott törvényhatóság, község stb. maga nem telepit, törvényben szabályozandó módon T.-i célokra az állam magához válthatja? 16. Az állam által milyen vagyonképességgel bírók telepíttessenek? Középbirtok és munkástelepek alakítása megengedttessék-e s milyen feltételekkel? 17. Az 1894. V. t.-e. első és második fejezetének rendelkezései a T.-ek sikere érdekében mily irányban volnának módosítandók? 18. A birtokparcellázás állami támogatásban részesítendő-e s milyen módon? 19. Milyen értékű vagy nagyságu birtoktestek parcellázása részesíttessék állami támogatásban? 20. A parcellák területeinek minimuma és maximuma megállapítandó-e és miképen? 21. A vevő tulajdonjoga, továbbá az örökösödési jog korlátozása szükséges-e s mily mértékben? 22. A parcellázásnál felmerülő hitelígyenkek miképen volnának kielégítendőek? A nagyérdéki vita főképen abban az eredményben csúcsosodott ki, hogy a T. ügyét az állam vegye kezébe s további munkálkodásának gerincévé — a pénzügyi tekintetek kellő figyelembentartásával — a nemzeti megerősödést vonja. A miniszter megígérte, hogy a T. ügyére vonatkozó törvényjavaslatot legközelebb a törvényhozás elé terjeszti.

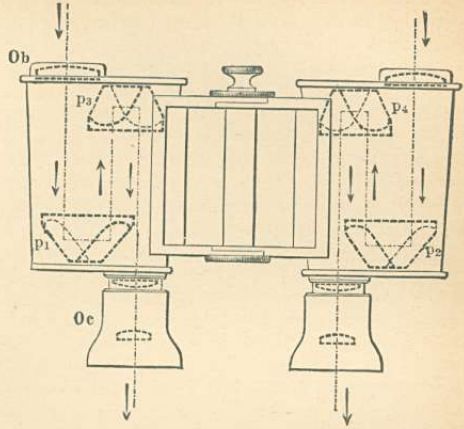
TELESZKÓPOK.

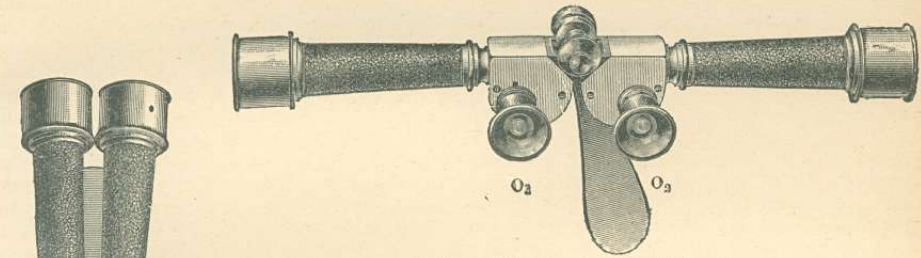
2. ábra. Prizmák kombinációja.

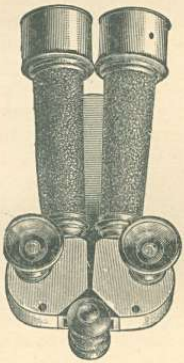
4. ábra. Kettős táveső fölülről nézve.

3. ábra. Kettős táveső hosszszelvénye. A prizmák elrendezésének s a sugár útjának vázlatos rajza.

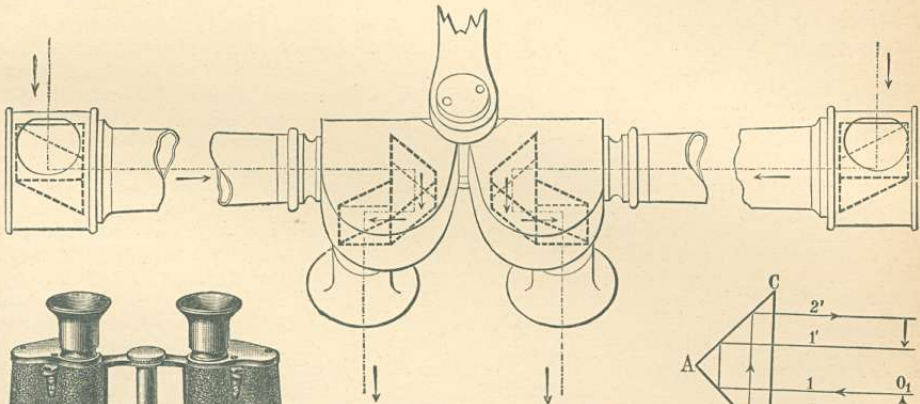
8. ábra. Relief-táveső nyújtott helyzetben.

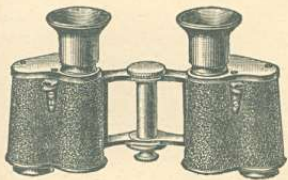
9. ábra. Relief-táveső csukva.

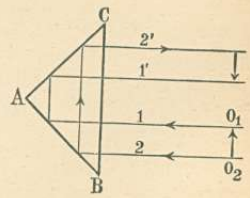
6. ábra. Relief-táveső.

7. ábra. A prizmák elrendezése és a sugár útja a relief-távesőben. Vázlatosan.

5. ábra. Kettős táveső.

1. ábra. Teljes visszaverődésű prizma.

Teleszkóp (XV. k., l. a *mellékelt képet*). A jénai Zeiss-, valamint berlin-schönebergi Görz-cég közeli használatra szánt, újfajta távcsöveket hozott forgalomba, melyek színházi távcső formájúak, tehát kettős távcsövek. A színházi távcső tudvalevőleg két Galilei-féle csőből áll, melyek mindegyikében gyűjtőlencse-objektív és szórólencse-okulár van. Az új távcsövekben mindegyik cső földi távcső, amelyben csak gyűjtőlencsék vannak. Az ilyenek előnye a Galilei-félével szemben főleg abban áll, hogy a földi távcsönek ugyanazon nagyítás esetében nagyobb a látómezeje és hogy a kép világossága minden pontban egyforma. A Galilei-féle távcső körülbelül négyszeres nagyításig teljesen jól használható, de mivel a kép világossága a szélek felé csökken, ez a hiba nagyobb mérvű nagyításkor erősen érvényesül, míg a földi távcső előnye éppen erősebb nagyításkor tűnik ki. Mivel azonban az objektív létrehozta fordított kép megfordítására okulárra szorul, melyet 10 cm-nél rövidebbre alig lehet szabni, a földi távcső hossza többé-kevésbé kényelmetlen. Éppen ezen a bajon segít az új fajta két távcső. Az objektív létrehozta fordított képet tükrözés fordítja meg és pedig teljes visszaverődést prizmak segélyével, hogy a fényerősségben való veszteség a lehető legkisebb legyen. Az 1. *ábra* ilyen prizmat tüntet fel keresztmetszetben. A háromszög A -nál derékszögtű. Ha az átfogóra (BC-re) az o_1, o_2 nyíl felől merőleges fénysugarak esnek, az átfogó lapján törés nélkül haladnak keresztül. Az AB befogónak megfelelő prizmalap teljesen visszaveri a fényt az AC lapra, ez ugyanezt eszközi s a fénysugár a prizma átfogó lapját (BC-t) ismét törélen túl hagyja el. Az o_1, o_2 nyílnak így fordított képe keletkezik. A kép azonban csak annyiban fordított, hogy ami a tárgyon alant volt, fent látszik a képen; a jobb és bal oldal szempontjából a kép nem fordított (mint a vízfelületen tükröződő tárgy esetében). Hogy ez a megfordítás is léteztüljön, az $1/2'$ sugárnyalábot még egy prizma bocsátják, melynek élei 90° -nyira vannak az elsőnek éleihez képest elfordítva. Mivel mindenik prizma két félre volna osztható, a 2. *ábrán* feltüntetett elrendezés eszközölhető. Ha a négy prizma éleit sorban 1, 2, 3, 4-el jelöljük, akkor 1 párhuzamos 2-vel, 3 párhuzamos 4-el, de 1 és 3 kereszttezett helyzetű. Az elhelyezés úgy is eszközölhető, hogy az optikailag egytív tartozó 1, 2, prizmak a kereszttezett másik kettőt: 3-at és 4-et közfoglalják (1, 3, 4, 2). Éppen ez az elrendezés van gyakorlatilag felhasználva, az u. n. «relief» távcsőben. A 3. *ábra* egy ilyen kettős távcső hosszmetzetét tünteti fel, a 4. *ábra* ugyanazt felülről nézve, míg az 5. *ábra* a külsejét ábrázolja. A 3. *ábrán* O_b a távcső objektív lencséje; az éleikkel egymáshoz képest 90° -nyira elfordított prizmak: p_1, p_2 , illetve p_3, p_4 a képet a tárggyal egyenlő helyzetűvé teszik. A p_3, p_4 prizmáktól visszavert fényt a másik prizmapár mellett elhaladva, az O_c okulár közelében alkot képet. Ily módon elkertülhető az okulárnak képmegfordító része s így a távcső meg-rövidül. Hatás dolgában az ilyen távcső egyen-értékű olyannal, mely háromszoros hosszúság mellett ugyanolyan lencsékkel van felszerelve. Különös előnye ezen távcsöveknek, hogy a képe-

ket inkább relief-szerűleg; tehát jobbára térbelileg tüntetik fel. Ez onnan van, hogy a jobb és bal szem a közeli tárgyakat kissé különbözően látja s az öntudatban ezek képe plasztikus, térbeli képpé olvad össze (l. *Stereoszkóp*, XV. k.). Ez a relief hatás annál erősebb, mennél messzebbre vannak egymástól a kettős távcső objektív lencségei. Az egymás mögött, különböző távolban levő tárgyak sokkal jobban domborodnak ki, mint ilyenek, ha relief-távcsővön nézik. Ez abból magyarázható, hogy a relief-hatás a távcső vonalmenti nagyításának és az objektív-lencsék távol-ságának arányában nő. Igen jelentékeny ez a hatás az olyan távcsöveknél, melyek berendezése a 6. *ábrán* van föltüntetve. A p_1 prizma szolgál-tatja a képet az objektív számára. A p_2, p_3, p_4 prizmak helyett a rajzban csak *egy* van feltün-tetve, amely tehát nincs a kellő helyzetben. A 7. *ábra* mutatja az igazi elrendezést, míg a 8. *ábra* a távcső külső alakját ábrázolja. o_1 és o_2 az okulárok, amelyek a szem elé kerülnek. Az észlelő tehát p. valamely fa mögött állhat s mint-egy megkerülheti a nézésével. Ha a két össze-csukható távcső egymás mellé kerül, mint a 9. *ábrán* látható, akkor az észlelő valamely átlát-szatlan tárgy, p. fal *föltött* láthat el.

Az ilyen távcsövek rendkívül pontos kivittelt igényelnek. A tükröző lapoknak lehetőleg telje-sen síkoknak kell lenniök. Optikai célokra való üvegfajtákat vizsgálván, azt találták, hogy mint-egy 100 fajta közül csak kettő volt elég átlátszó, csak egy volt gyakorlatilag használható. Kézi használat esetében (tehát szilárd föllállítás nél-kiül) nem tanácsos a 8—10-szeres nagyításon túl menni. Az igazi látómező ekkor körülbelül há-romszor akkora, mint egy épp oly nagyítású szin-házi távcsőé. Turisták, vadászok, katonák szá-mára a 6—8-szorosan nagyító távcsövek a leg-célszerűbbek. A 10—12-szeres nagyítású csak akkor használható célszerűen, ha műszert szilár-dan lehet felállítani. A Zeiss-féle távcsövekben a beállítást mindegyik esővön külön kell eszközölni az okulár forgatása által. A Görz-féleknél mind-két okulár egyszerre változtatja helyzetét, mint a színházi esőveknél. Ezen távcsövek egyúttal az észlelő szemtávola szerint is igazíthatók. V. ö. *Czapki*, Über neue Arten von Fernrohren (Ver-handlungen des Vereins zur Beförderung des Gewerbeleisses, Berlin 1895).

Teleszky István megh. Koritnicán 1899 aug. 5.

Télyfy Iván megh. Budapestén 1898 aug. 2.

Téli szák, vasakal súlyozott ághegyháló, amelyet léken át eresztenek a vízbe; van kereszt-őre, feljárőre és pedzője, amelyekkel a háló fölé került halat megérezhetni.

Telitalp, az olyan patatalp, mely nem homoru, hanem sík vagy lefelé domboru. Az ilyen talpu pata rendszerint nagy (terült), a szarufal iránya ferdebb mint a szabályos patáé s azért a vízszin-lettel gyakran csak 30—40°-ot alkot, a sarokfa-lak rövidek, a nyír ellenben hosszú és széles. A lapos talpu patában, mert annak talpa is érinti a talajt, gyakoriak a zúzóadások, melyek folytán abban lobos folyamatok lépnek föl. A helyes va-salással, nevezetesen az olyan patkóval, mely széles s csak a hordozószeleén érinti a patát, az

állatok még kemény talajon is munkaképesekké tehetők.

Telkes Simon 1899 febr. 10. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Tell el Kadi, l. *Dán* (V. k.).

Tell el Kebir, egyiptomi falu Sarkie tartományban, vasút és csatorna mellett, a Vadi Tumulat-völgyben. Itt 1882 szept. 13. Arabi pasa seregét megverték az angolok Wolseley vezetése alatt.

Tellesbrunn Bernold, osztrák lovag, 1286. a Güssingi (Németújvári) Iván ellen viselt küzdelmekben tünt föl; 1291. Albrecht herceg hadai-val főkép az esztergomi érsek javait háborgatta. 1298 után már nem említik. Testvére *Eberhard* 1289-től 1291 elejéig Albrecht herceg pozsonyi főispánja volt. *Ottó*, Bernold unokája, 1314—23. már hű magyar alattvaló s dévényi, stomfai, borostyánkői, zohori stb. birtokos volt. 1323 márc. 23-án Dévény várát átengedte Károly Róbert királynak. Fiai köztül *Wel* (1339—73) a Kaplyon-nemzetségből való Margitot vette feleségül, leánya Anna pedig *Zách Felicián* lefegyverzőjéhez *Cselen János*hoz ment férjhez és özanyja lett a karancsági Sággy-esaládnak. V. ö. *Wertner*, a Turulban (1895, 80—84. old.). m.

Tell Hum, Kafarneum (X. k.) romjai.

Tell-kápolna, ilyen Tell Vilmos emlékének szentelt kápolna jelenleg három létezik. Egyik a Vierwaldstätti-tó keleti partján áll, még pedig azon a ponton, ahol a monda szerint Tell a hajóról szerencsésen a partra ugrott. Ez a XVI. sz.-ból való; 1880. restaurálták és szép freskókkal díszítették. T. van még Btirglenben és az Arth és Küsnacht közötti szűk hegyi úton. Ez a kettő még későbbi időből való. m. l.

Tell Ráme, l. *Beth Harám* (III. k.).

Tellurérc, l. *Tellur* (XVI. k.).

Telosz, sziget, l. *Tilosz* (XVI. k.).

Telpherage (ang., tellferids). Az áru- és személyszállítás oly neme, melynél a villamos áramtól mozgatott szállító cikkek, illetve kocsik kifejlesztett fémkötelen haladnak. E közlekedési eszközök első ízben *Fleming* Jenkin edinburghi egyetemi tanár hozta javaslatba, *Ayrton* s *Perry* fejlesztették és Amerikában sok szép reményre jogosító vállalatban karolták fel. Behatóan foglalkozott vele a Suspension Transportation Company Bostonban.

Bizonyos távolságban elhelyezett oszlopokon rendszeren 20—30 m. egymás felett van 2 drótkötél, jobbról a jövő, balról a menő kocsik részére. A mozgó villamos áramot adó dinamó egyik sarka a felső, másik sarka az alsó sodronykötéllal van összekötve. A kocsiszekrények felül 2 kerekükkel fel vannak függesztve a felső sodronykötélre, míg alul 2 kerekükkel az alsó kötéltre támaszkodnak. A villamos áram a felső drótkötélből a 2 kereken át a kocsiban lévő bekapsolóhoz jut és ha azt a kocsivezető zárja, a kocsiban lévő elektromotorba jutva, azt forgásba hozza s onnan az alsó kerekeken át az alsó kötéllal közvetítésével záródik az áramkör a dinamóhoz. A forgó elektromotor munkáját drótkötél-áttétellel átteszik a felső kocsikerek tengelyén ülő nagyobb hajtókerekre, minek folytán a kocsik felső kereke és a

drótkötél között lévő tapadás következtében mozgásba jön. L. még *Drótkötélpályák* (V. k.). HOLLÓS.

Telphusa *Latr.* (állat), a rövidfarkú rákok (Brachiura) csoportjának egyetlen oly neme, melynek fajtái édes vízben élnek; de ezek köztül Európában csupán egy tenyészik, névszerint a *T. fluviatilis* Belon. Különösen gyakori Törökországban, Ciprus szigetén és Olaszországban. A folyók és tavak partjain tartózkodik kövek alatt. Már a régiek ismerték, amennyiben Plinius és Dioskorides is megemlékezik róla. Husát eszik. D. J.

Temes (XVI. k.) *vármegye*, területe a legújabb adatok szerint 7111 km², lakóinak számát (1898) 458,300 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 2 szab. kir. város, 2 rend. tan. város, 86 nagy- és 136 kisközség. A szolgabírói járások száma 11, a körjegyzőségeké 56. Pusztá, telep és major van 506. A vármegye (és a területén fekvő szab. kir. városok) területén van 6 kórház 218 ágygyal; egész területén működik 125 orvos, 280 okleveles hába és 59 gyógyszerész. Van 240·8 km. állami és 698·3 km. törvényhatósági út, utóbbiak köztül azonban 62·7 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 548·7 km., miből 263·5 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 87. Van 87 posta- és 98 távíróhivatal, továbbá 458 távbeszélő-hivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 17 bank, 26 takarékpénztár és 53 szövetkezet, összesen 8.766.400 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 492, köztük 1 hittani intézet, 2 gimnázium, 2 reáliskola, 21 különféle szakiskola, 2 tanítóképző intézet, 388 népiskola, 72 kisdudóv, 3 emberbaráti jellegű intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 77,228 tanuló látogatta. III-V.

Temesvár (XVI. k.). A várépitmények eltávolítása a közel jövő kérdése, amennyiben a király 1892. rendelete T. várjellegét megszüntette. A várfalak lebontását megkezdik, mihelyt a város s a katonai kincstár megegyeznek a várterület megváltása árában. Az ódon várkapukat, melyek a Belvárost három helyen elzárták, 1891. a délmagyarországi ipari és gazdasági kiállítás alkalmából lerombolták. A Belvárost jól gondozott, arnyas sétányokkal szegélyezett bazalt kövezésti széles utak kötik össze a külvárosokkal. 1899 nyílt meg a villamos közúti vasút 12 km. kiterjedésti hálózata. A városliget mellett terül el az 1891-iki kiállítás helyén létesült, modern tiltványekkel, nagy pázsitos mezőnyökkel ékeskedő Ferenc József-liget. A külvárosok köztül legnépesebb a Gyárvaros, mely egymaga T. lakosságának két ötödét foglalja magában. Ez a külváros a belváros felé terjeszkedik s új részében palotasorai vannak. Itt épült az ezredév emlékére az új gyár-külvárosi r. kat. plébániatemplom, 1899 őszén pedig új izraelita templom. A Gyárvarosban van a város tulajdonában lévő villamtelep, mely a közúti és magánvilágítást szolgáltatja, a villamos közúti vasút központi telepe, a Gyártelep nevű nagy részvény-serfőző, több szeszgyár s az ipari gyártelepek egész sora, ezek között számos vízimalom, továbbá az állami tanítóképző intézet. A Józsefváros szélén épült 1898. a nagy terjedelmű új vasúti pályaház egy millió forint költséggel. Ide ágaznak be a vasútvonalak, szám szerint 8;

itt vannak az államvasutak műhelyei s a vasúti pályaház közelében a vöröskereszt-egyesület épül s kórházi telep esinos park közepette. Ugyanezen tájon épült a Velocitas kerékpár-egyesület modern versenypályája, az állami selyemgyűbőraktár és beváltó telep. A Józsefvárossal ügyszől-ván teljesen összeépült már az egykori Majorok, most *Érzsébet külváros*, mely szintén rohamosan fejlődik. Itt épült 1897. a városi siktéma-intézet. T. közelében ÉNy-i irányban van *Mehala* népes község, mely gazdaságilag T. külvárosául tekinthető. T. intézményei közül említendő még a Dunagőzvezetői ügynökség (a T.-titeli Béga-csatorna hajózásiának intézésére. Székhelye a Temes-Bégavölgyi vízszabályozó társulatnak. Tanintézetek között említendő az 1897. alapított állami főgimnázium, mely évenként egy osztálylyal bővíti. A volt Wiesner-féle polgári és felsőbb kereskedelmi iskola 1899. városi intézet lett; a városi ipariskola 1899. állami fém- és faipar-iskolává alakult. Husznál több újság és folyóirat jelenik meg T.-on, ezek közt a Délmagyarországi Közlöny (28. évf.), Temesvári Zeitung (48. évf.), Temesvári Napló (1. évf.), Gyorsírászi Hirlap (4. évf.), Történelmi és Régészeti Értesítő (24. évf.), Természettudományi Közlöny (26. évf.), Délvidéki Sport, Havi Közlöny, Városi Közlöny stb. Országos hírtiek országos vásárai, kivált a ló-s marhavásárok, melyekre a szomszéd országokból keletről és nyugatról is jönnek vevők. A vásárok: a Józsefnapi, a pünkösdi, az augusztusi, a Szt. Mihály-napi és Szt. Miklós-napi. T. a Délvidék főgőcpontja, forgalma, melyet nyole irányból jövő vasúti hálózata közvetít, rendkívül élénk. A józsefvárosi vasúti főállomáson kívül a Gyárvárosnak is van külön állomása. A városi közhasználatu telefonnak közel 500 állomása van s össze van kapcsolva a városközi (interurbán) hálózattal is. V. ö. *Berkeszi István*, T. színésze a XVII. sz.-ban (Temesvár 1898); *Bellai József*, T. szabad királyi város képviselője az országgyűlésen (1899).

Temir-Khan-Sura, orosz város, (1897) 9208 lak.

Temperáló (lágylító) szén, l. *Edzés*.

Temperancia (lat.) a m. mérséklő szerek, l. *Antipyreтика* (l. k.) és *Hűsítő szerek* (IX. k.).

Tempestuoso (ol.), zeneelőadási kifejezés, a m. viharosan.

Temple Launcelot, álnév, l. *Armstrong* (2., II. k.).

Templinolaj, l. *Terpentinolaj* (XVI. k.).

Temps, *Le* (ejtsd: lőtañ), 1861-ben alapított párisi napilap. III. Napoleon császár idejében mérsékelt ellenzéki volt, most pedig mérsékelt republikánus.

Temze-alagút, l. *Alagút* (I. k.).

Tenczer Pál 1898 nov. 20. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Tendelti, l. *Darfur* (V. k.).

Tenger (XVI. k.), *geologiai működése*, épp úgy, mint a folyóé, lehet pusztító, hurcoló és alkotó; természetes, hogy a mozgásban levő T. geologiai működéséről lehet csak szó. A T. pusztító munkáját a partokon végzi és ennek a munkának nagysága függ a partot érő ár magasságától, az ár hullámainak irányától, gyorsaságától, az uralkodó szelek irányától, a hullámok erejétől, a part

anyagi, közettani minőségétől és geologiai szerkezetétől, ugyszintén a part konturjától és meredekségétől. A gránit, gnájsz, szienit, bazalt-part sokkal erősebben áll ellent a hullámok verésének, mint a homokkő, márga, mészkő; vízszintesen teleptülő rétegek gyorsabban pusztulnak, mint az olyanok, melyek a T. felé hajlanak és így a hullám rajtuk nagyobb ellentállás nélkül futhat fel; lapos, homokos partokon a T. inkább lerak, semmint hurcol; öblökben gazdag partok sokkal több támaszpontot nyújtanak a pusztításra, mint az egyenes vonalú partok. A hullámok első sorban vajúlag hatnak a partra; a kivájt, az alámosott part nemsokára leomlik, a part beljebb vonul, a T. előrenyomul és lapos part az eredmény. A part laposodásával egyre csökken a hullámok erodáló hatása, végre teljesen meg is szűnik. A T. hullámainak pusztító hatása meredek partokra nagyon szépen észlelhető egyebek között Helgoland szigetén, melynek teljes elhordása csak időkérdés, valamint Norfolk és Suffolk angol szigetek sziklás partjain. Másféleképpen hatnak a T. hullámai ott, ahol a part százados stíledésben van, a T. felszíne pedig lassu emelkedésben (l. *Abrázió*). A T. hurcoló és a vele kapcsolatos alkotó munkája legfőképpen a hullámoktól felkorbácsolt partszélékre szorítkozik, ahová visszashállítja mindazokat az anyagokat, melyeket a folyótorlatok feltöltéseiből kimosott és amelyeknek lerakásából lesznek a *parti képződmények*. Sem az ár és az apály, sem pedig a hullámok nem alkalmasak arra, hogy a folyókból a T.-be szállított kavicsot, homokot a nyílt T. felé hurcolják, épp ellenkezőleg a partok felé szállítják azokat vissza. Ez az oka annak, amiért a T. mélységében nem képződhetnek durván összeálló törmelékkezetek, p. homokkövek, konglomerátok. Csupán a T.-vizben lebegő legfinomabb homokszemeses iszaprészesek kerülnek az áramlatokkal be a sik T.-be és rakódhatnak ott le. A partok felé hurcolt és azok mentén lerakott homok- és kavics-tömegek helyenkint valóságos parti sáncokká tornyosulnak, lapos öblöket egészen el is zárhatnak és lagunákká alakíthatják őket. Egyes vidékeken a parti sáncok anyaga meszes vizektől konglomeráttá ragasztatik össze és a partokon szilárd kőzet alakul. Legtöbb esetben azonban az egész tömeg laza marad és a szél munkája a finom homokot a durvábbtól kiválasztja, messze elhordja és zátonyokká tornyosítja, avagy mint futóhomokot a szárazföld felé szállítja. SZT. H.

Tenger Mariam, *Hrussóczy* Mária varasdi születésű német író nő álnéve, aki magyar tárgyú regényeket írt. 1898 dec. halt meg Berlinben 77 éves korában.

Tengerészet (XVI. k.). *Hadi T.* Az utolsó esztendőkhben a legtöbb állam azon igyekezett, hogy a hadi T.-et bővítse és új építések által tengeri haderejét fokozza. Különösen az angolok, oroszok, északamerikaiak (ez utóbbiak a spanyolokkal viselt kubaí háboru elején igen sok hajót vásároltak meg), japánok, németek nagyobbították új hajók építése által flottájukat, míg kisebb mérvben Hollandia, Svédország, Argentína, Brazília és Chile igyekeztek tengeri haderejüket emelni. Anglia, Oroszország, Észak-Amerika és Japán leginkább

csatahajók, védett cirkálók és torpedónaszádok építésére szorított. Franciaország hasonlóképpen nagyobb vértés hajókat épített, de egészben véve hadi T.-ének kiépítése inkább cirkáló hajórajának bővítésére irányult. Németország flottájának erősítését újabb tervezet szerint csatahajók építése által szándékolja. Spanyolország több páncél-cirkáló és kisebb védett cirkáló, részben már fogatosított és részben még fogatosítandó volt hajók építésével vélte tengeri haderejét növelni, de a közbejött kubai háború és különösen a st.-jagói tengeri csatában tönkrement hajók következtében flottájának ereje nagyon megrendült s hajóinak száma igen érzékenyen apadt. Ausztria-Magyarország, Hollandia,

Dánia és Svédország leginkább partvédő páncél- és védett cirkáló hajókat építettek. Olaszország nagyobb csatahajók új építését illetően néhány évig szűnelt, de a jelenben ilyenek készítését ismét tervbe vette.

A következő táblázat az egyes hadi T.-ek hajóinak számát a XIX. sz. végén mutatja, amelyben a már készen álló hajókon kívül még azok is számításba vétettek, melyek építés alatt vagy tervezve lévén, a század végén elkészülnek. A torpedónaszádok állománya az 1897. kimutatás szerint vétetett fel, a számok azonban nem eléggé megbízhatók, miután a tengeri államok saját torpedónaszádjaiknak és vadászaiknak számmennyiségét titkolják.

I. A hadi tengerészetek hajóállománya a XIX. század végén.

Hajónemek	Hajónagyság tonnában (déplacement)	Anglia	Franciaország	Oroszország	Észak-Amerika*	Japán	Olaszország	Németország	Spanyolország	Ausztria-Magyarország	Németalföld	Svédország	Dánia	Norvégia	Törökország	Portugália	Brazília	Argentína	Chile	Kína	Görögország
		Új	I. oszt. siktengeri vérteshajók	37	16	10	9	7	10	7	1	—	—	—	—	—	2?	—	—	—	—
	II. " " " "	—	3	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	III. " " " "	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Páncélcirkálók	7	11	5	2	2	6	1	10	2	—	—	—	—	2?	—	—	—	—	—	—
	Nagy partvédő páncélhajók	—	4	4	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Kis " " " "	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	3,000 alul	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Régi	Siktengeri vérteshajók	24	9	1	—	1	5	5	2	4	2	—	—	—	7	—	—	—	1	1	2
	Páncélcirkálók	9	4	6	—	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
	Partvédő páncélhajók és páncélnaszádok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	I. oszt. páncélfedélz. cirkálók	15	19	25	17	2	5	13	2	3	16	11	5	4	11	—	8	2	1	2	1
	II. " " " "	21	5	—	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	3,000—6000	53	24	6	11	15	5	8	6	2	6	—	—	—	4?	2	4	4	3	—	—
	III. " " " "	31	14	—	3	5	11	2	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1	—	2	5
	2,000—3000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	IV. " " " "	22	16	17	24	10	3	8	11	—	—	—	3	2	4	—	2	1	—	—	4
	1,000—2000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Torpedócirkálók (vagy ágyú-naszádok)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	körülbelül 1000	35	18	3	2	4	15	5	11	6	6	3	—	—	3	2	3	2	4	2	—
	Nem védett cirkálók	41	21	20	6	3	4	12	5	10	10	3	5	2	8	6	—	—	—	—	4
	Agyúnaszádok	42	30	15	4	15	10	5	20	6	65	10	10	31	18	28	15	7	2	26	16
	Torpedónaszádok	90	40	11	4	11	4	12	12	7	—	—	—	1	4	—	4	13	5	4	—
	200—500	12	37	36	30	24	5	46	4	? 15	—	—	4	—	12	—	14	2	9	9	—
	100 felül	61	142	43	—	90	95	74	36	24	37	10	8	3	26	9	17	11	11	8	6
	I. oszt. torpedónaszádok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II. " " " "	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	50—100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	III. " " " "	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	50 alul	97	52	98	5	10	59	—	7	38	42	9	22	14	7	2	? 10	9	13	35	6

1898-ban.* Ehhez jönnek még a spanyoloktól elfoglalt és használatosá tett hadihajók és számos a háború idején a különféle államoktól vásárolt hajó, szám szerint körülbelül 70 gőzhajó.
 1898-ban.** Ebből levonandó az Észak-Amerikával vívott háborúban elvesztett hajók száma (körülbelül 25).

Tengeri államok	Az ország lakosainak száma millióban	A hadi teng. költségé 1897. évben millió forint	A keres. teng. mindenn tonna ártalmára esk. hadi teng. költség gyanánt forint	Hadi teng. költség a lakosság száma szerint fejenként forint	Vitorlás hajók		Gőzhajók		
					Államok	Ev	száma	ezzer reg. tonna	száma
Anglia	39.5	272.0	20.0	6.9	1871	23,189	4578	3178	1113
Franciaország	38.5	133.8	107.0	3.5	1894	10,011	2823	6536	5893
Orosz	106	86.8	121.6	0.8	1871	14,929	921	457	151
Olasz	31	48.0	58.1	1.5	1895	14,332	399	1196	492
Német	53	67.8	32.6*	1.2	1872	27,361	3326	3753	1121
Ausztria-Magyarország	43	13.8	42.6*	0.4	1894	17,060	2495	6526	2189
Észak-Amerika	70	83.3	38.2	1.2	1871	4,320	900	147	82
Spanyolország (1895)	17	11.5	20.8	0.7	1895	2,622	661	1043	893
Japán (1895)	42	31.8	150.8	0.7	1877	3,048	263	248	70
					1893	2,105	448	215	109
					1886	2,052	211	143	91
					1895	1,971	234	203	130
					1886	7,111	829	225	140
					1895	6,231	572	328	208
					1871	6,875	990	118	14
					1894	6,702	1452	811	237
					1871	3,008	319	368	31
					1894	2,844	369	1229	177
					1875	2,822	196	135	33
					1894	3,301	202	374	129
					1871	1,457	365	51	26
					1894	442	118	164	176
					1871	55	19	12	8
					1894	6	1	50	74

* A folyam- és belvízi hajók beszámításával.

Kereskedelmi T. A vitorlás hajók rovására a gőzhajók használata mind fokozottabb mértékben halad előre. A nagyobb tengeri kereskedelmet űző államok hajóinak számát és összes tonnatartalmát (1000 register-tonna — netto tartalom szerint) a következő táblázat mutatja, mely az 1895—96. évre szóló adatok szerint állítatott össze, és amelyben vitorlás hajók csak 50 tonnán felül, gőzhajók pedig csak 100 tonnán felül vétettek számításba:

E kimutatás szerint a vitorlás hajók száma összesen 29,570, 9,323,995 register-tonna tartalommal, a gőzhajók száma pedig 10,896, 10,360,200 register-tonna tartalommal. V. ö. *Ditmer*, *Katechismus der Handelsmarine* (Lipsee 1892); *Küaer*, *Statistique internationale navigation maritime*, I—IV. (Krisztiania 1876—92) és a Bureau Veritaskan évi hirdetései a kereskedelmi tengerészettről.

Trodalom. Heere und Flotten der Gegenwart, Berlin 1896; Batsch, Einfluss der Seemacht auf die Geschichte, u. o. 1897—98; Internationale Marinebibliographie, u. o. 1897; Almanach der k. u. k. Kriegsmarine, Pola, évenként. F—Y.

Tengerfelület, l. Geoid (VII. k.).

Tengerfűfélék (növ., Halorrhageae, Halorrhagifélék, fő-borostafélék), kétszikűt, mintegy 80 fajt összefoglaló család a mirtuszviráguak rendjében. Többnyire vízi növények, egyszerű vagy fésűs szabdalt, állatellenes v. örvös levelekkel, tövükben apró, 4—5-ös tagu v. fűzéses, némelykor szíromtalan virágokkal. Az onagraceáktól különlevő négy bibeszáluk, az egyetemes magrejtő, valamint a magféhérje jelenléte különbözteti meg. A hazaiakból a stülőfű meg a *Hippuris*, a déli földgömből a *Gunnera* (l. o.) tartozik ide. BORB.

Tengeri farkas (*Anarrhichas* Art), a túskeparás halak rendjének egyik neme megnyult testtel, csenevész pikkelyekkel, rövid orral, széles szájnnyalással, állkapcsain kúpforma erős fogakkal, kétszoru nagy garatfogakkal; hajlékony parás hátúszóval, hasparák nélkül. A tengerekből három faja ismeretes. Az *Anarrhichas luyus* L. Észak-Európa és Amerika partjain él. Erős fogaival meg a kagylókat is összezúzhatja. D. J.

Tengeri tudományos expedíciók (XVI. k.). A *Hensen* vezetése alatti *Plankton-expedíció* (XVI. k. 91. old. *National* címmel) fényes eredménye több hasonló célú tudományos vállalatot vont maga után. Ilyenek az utolsó évekből a következők:

Valdivia-expedíció, mely *Chlum* tanár és *Schott* Gerő vezetése alatt 1898 aug. 1. indult el Hamburgból s különösen a Déli-, Atlanti- és Indiai-óceánban végzett méréseket és természetrajzi kutatásokat; megvizsgálta nevezetesen a Foktartománytól keletre az Angulbaes-áramlatot. Majd az Indiai-óceánon keresztül átment Szumátra szigetéig és 1899 jan. rábukkant az elveszítettnek vélt Bouvet szigetre, melynek közelében mindenütt 3—4000 m. mélységet találtak. 1899 ápr. végén érkezett vissza. (V. ö. Suppan, Die Haupt-Ergebnisse der deutschen Tiefsee-Expedition, Petermanns Geogr. Mitteilungen 1891, 94. l.)

A *Pola* nevű osztrák hadi hajó 1895—97. *Pott* kapitány vezénylete alatt a Vörös-tengerben végzett fizikai s oceanográfiai kutatásokat. Az expedíció tudományos eredményeiről v. ö. a Pott által szerkesztett Expedition Seiner Maj. Schiff Pola in das Rothe Meer c. nagy munkát, Bécs, akadémia, 2 köt. 1897—99; Gräffe és Steuer jelentéseiről a Petermanns Geogr. Mitteilungen 1898, Ismertetői rovat 150. old.

Weber M. németalföldi zoologus és hidrográf 1898—99. a *Siboga* hajón a Szunda-szigetek és Füszer-szigetek között tett tanulmányi utat; kitérte többi között, hogy a Buru és Celebesz sziget közötti tengerszorosban nem létezik a térképeken látható zátony.

Moser J. F. északamerikai kapitány az *Albatros* hajón (újából) indult 1899. San-Franciscóból a Csönös-óceánba, hogy az ausztráliai korall-szigetek keletkezését megvizsgálja s a már ilyenekben jártas *Agassiz* Sándor segélyével zoologiai kutatásokat folytasson. M. L.

Tengerregés, a tengernek ama mozgása, amelyet a tengerfenék megrázkódása, avagy a vulkáni működés okoz. A tengerfenéknek épp úgy megvan a maga szeizmikus mozgása, vagyis megrázkódása, mint akár a szárazföldnek. Míg a

szárazföldnek minden szeizmikus mozgása földregésben nyilatkozik meg, addig a tengerfenéké az által, hogy a rázkódást, a mozgást a víz vezet tovább a T.-ben. Mikor okozza a T.-t a tengerfenék megrázkódása és mikor vulkáni erupeió, avagy ez a két jelenség együttesen, azt nagyon bajos eldönteni, mivel a vulkáni erupeió igen sok esetben olyan mélységből hat, hogy annak közvetlen nyilvánulása a tenger felületén észre sem vehető. Bár aránylag ritkák a T.-re vonatkozó észleletek, azt kell föltennünk, hogy azok épp oly gyakoriak, mint a szárazföld rezgéséi, mivel hogy egyazon okokra vezethetők vissza. A hajón tartzkodókban a T.-kor olyasforma érzés támad, mintha a hajó zátonyra került volna. A hajónak mozgása és a mozgásnak intenzitása a T.-kor nagyon különböző. Az egyszer alig észrevehető rezgés, máskor erős rázkodás, rengés, mely tárgyakat dönt fel a hajón, ismét máskor oly erős lökés, hogy a hajó nagy károkat szenvedhet. A legtöbb lökés alulról fölfelé merőleges irányu, némelyik vízszintes irányu, ritkább a hullámzó mozgás. A tenger állapotát T.-kor egyesek más-másképpen észlelték. Egyes jelentések szerint a tenger annyira háborog, hogy feltűnően magas hullámokat vet, magas vízszlopok emelkednek ki belőle és az egész vízfelület olyanformán forrong, mint amikor a víz forr. A legtöbb jelentés teljesen sima tengeréről szól T.-kor. Egyes észleletek a víz hőfokának emelkedéséről számolnak be, ami tengeralatti vulkáni kitérésekkel függhet össze. Ugyancsak ezzel hozható kapcsolatba némelyeknek az a megfigyelése, hogy a tenger víze megzavarodik, színét megváltoztatja. Gyakran jár T.-sel sajátágsra moraj, zaj, mely majd gurulásra, majd dörgésre, majd pedig arra emlékeztet, mintha valami nehéz kocsi dűbörögne a hajó fedelzetén. A T. tartama egy pillanat és 30 perc között változik, a legtöbb jelentés 1—5 percet említ. A megrázkódott tengerfelület az eddigi észleletek szerint aránylag kicsiny. Biztos következtetést a tengerfelület nagyságára nem vonhatni. Elég-szer kísérik a T.-t óriási hullámok az oceánban egész hosszában, melyek azután a szigeteken, a partokon nagy pusztításoknak válnak okozóivá. A T.-sel hozzák némelyek kapcsolatba a Keleti-tengeren észlelhető azt a hirtelen bekövetkező háborgást, amelyet az ottani nép «Seebär»-nek nevez. A tenger hirtelen megdagad és 1—3 m. magas hullámokat vet a parton, melyek a partot egészen elárasztják. Sokan azt tartják, hogy inkább légbeli meteorológiai változásokkal van az összefüggésben, sem mint T.-sel. Böven foglalkozik a T.-ekkel *Rudolph* E. strassburgi tanár könyve: Ueber submarine Erdbeben u. Eruptionen (Stuttgart 1887). SZT. H.

Tengiz, l. Balkas-só (II. k.).

Tenne, l. Fqleme (VI. k.).

Tennessee É-amerikai egyesült állam lakóinak számát (1896) 1,8 millió főre becsülik. Az 1893-iki termés volt 63 millió bushel kukorica, 7 millió búza, 10 millió zab és 2,7 millió bushel burgonya, 31 millió font dohány, 280,000 bána pamut. Az állatállomány 1894-ben 0,3 millió fejős tehén, 0,5 millió egyéb szarvasmarha, 0,5 millió juh és 1,9 millió sertés. A bányászat szolgálta-

tott 2·2 millió t. szenet, 0·5 millió kokszt, 0·2 millió dollár értékű márványt, 292,000 t. vasércet és 922 t. mangánércet.

Tenöre Mihály, l. *Ten.* (XVI. k.).

Tenoria Raf. (növény), l. *Zanthoxylon* (XVI. k.).

Tenuirostres (állat), lásd *Vékonycsőrűek* és *Verébalkatuk* (XVI. köt.).

Tenyészbénaság, tenyészlóvaknak idült fertőző betegsége, mely a nemi érintkezés útján terjed állatról állatra. Egy időben az ember bujácórságával azonos betegségre hitték, ma azonban már kétségtelen, hogy az egy patás állatoknak önálló betegsége. A jelen század közepe táján egészen a nyolcvanas évekig Magyarországon is erősen el volt terjedve ugy az állami ménesekben, mint a magántenyésztők lóállományában és az általa évenként okozott tetemes veszteségek arra készítették a földművelésügyi minisztériumot, hogy 1877. ktlön szakbizottságot bízott meg a betegség tanulmányozásával, egyidejűleg helyesebb alapon védekezni kezdtek ellenében és pedig olyan eredményesen, hogy ma már a betegség csak nagyon kivételesen fordul elő a Tisza középfolyásával szomszédos egyik-másik vidéken.

A T. ragályos természetéhez ma már semmi kétség sem fér. Rendes fellgyeület alatt álló ménesekben és általában ott, hol a lovak egészségi állapotát éber figyelemmel kísérték, imndig meg lehetett állapítani, hogy azt a beteg fedező mén v. tenyészkanca hurcolta be és ilyenekkel való fedeztetés útján sikerült azt egészséges állatokra átvinni. Ragályos volta mellett szól az is, hogy a betegség azóta gyérült, mióta megfelelő intézkedésekkel a beteg és az egészséges állatok egymással való érintkezését megakadályozzák. Maga a ragályanyag ez idő szerint még nem ismeretes és csak azt tudni róla, hogy benne van a beteg nemzörészek váladékában és ez utóbbival vitetik át, rendszerint közöstitéléskor, az egészséges állatra. Az öröklésnek a betegségnek fellépésében vagy terjedésében semmi része sincsen.

A T. *tünetei* annak első időszakában főképen a nemzörészekben mutatkozó elváltozásokra szorítkoznak, amelyek duzzadásban és fekélyesedésben állanak, kapcsolatban több-kevesebb nyálkás vagy gennyes kifolyással. Ezek a tünetek azonban nem ritkán oly enyhék, hogy egészen elkerülük a figyelmet és csak a második időszak tünetei keltik azt fel. Ez utóbbiak sorában az első a tallérfoltok (l. o.) megjelenése a bőrön, pár héttel, esetleg csak pár nappal a fertőzés után; a bőrön azonkívül hólyagocskák is fejlődhetnek, melyek nagyon viszketnek és erős dörzsölésre készíttetik a beteget. Nemsokára ideges tünetek jelentkeznek, u. m. fokozódott érzékenység a gerinc mentén, a hátulsó lábak koronkenti felrántása, majd benulások a test hátulsó részében. A ló ilyenkor kötötten, majd hátulsó lábaival terpeszkedve, vontatva jár, hátuljával ingadozik s végül már alig képes fekvőhelyéről felkelni. 3—4 hét vagy csak 1—2 év után végül a beteg teljesen kimerülve elhull, vannak azonban esetek, midőn az állatok megjavulnak, sőt teljesen meg is gyógyulnak.

A betegség elleni védekezés céljából a tenyészállatokat a fedeztetés előtt meg kell vizsgálni és ha gyanus tünetek vehetők észre, a fedeztetést

abban hagyni. Az állategészségügyi törvény értelmében tenyészbéna ménék és olyanok, melyek tenyészbéna kancákat fedeztek, kiherélendőek, a beteg kancák pedig nyakuk bal oldalán TB bélyeggel jelzendők. A betegségre nagyobb elterjedése esetén a tenyészlóvak a vészes vidéken a fedeztetési idény előtt hivatalból megvizsgálandók és csak az egészségesek bocsátandók a fedeztetéshez.

Tenyésztési eljárás a beltenyésztés, keresztezés és rokontenyésztés.

Tenyésversenyek az olyanok, melyekben csakis ménék és kancák vehetnek részt, tehát heréltek nem.

Tényleges birtokos az a természeti vagy jogi személy, aki valamely ingatlannak tulajdonosa is, birtokosa is, azonban tulajdonjoga a nyilvankönyvbe bekebelezve nincs, tehát a telekkönyvön kívüli tulajdonos. T. az is, akinek tulajdonjoga csak elő van a telekkönyvben jegyezve, ha amellett az ingatlan birtokában van. Az 1886. XXIX. t.-c. 19. § és az 1889. XXXVIII. t.-c. 9. §-a szerint T. az, aki az ingatlan elők közötti jogüggyellett v. öröklés folytán megszerezte, v. akinek az ingatlan jogerőre emelkedett itélettel odaitéltetett, v. jogerőre emelkedett hagyatéki bírósági végzésel átadott és mint sajátját birtokában tartja, de tulajdonjoga telekkönyvileg bejegyezve nincsen. A T. tulajdonjogának a nyilvankönyvbe való bejegyzését a magyar törvényhozás nagyon megkönnyítette, sőt a betétszerkesztési intézménynek egyik főcélja, hogy a telekkönyvi tulajdonos helyett a T. tulajdonjogát jegyezzék be a telekkönyvbe, bárha a telekkönyvi rendtartásban megkövetelt alakszerűségekkel ellátott okiratot nem képes is felmutatni. A törvényhozás ezen rendelkezését azért tette, mert nálunk a telekkönyvi intézmény nem régi keletű s a vezetésével megbízott közegek sem voltak eléggé jártasok, a község pedig, kivált kisebb községekben, nem volt képes annak szükségét és előnyeit megérteni, ha tulajdonjogát a telekjegyzőkönyvben kellőképen bekebelezte. Hogy a telekkönyvi betétekbe milyen esetekben jegyezhető be a T. tulajdonjoga, azt az 1886. XXIX., 1879. XXXVIII. és 1891. XVI. t.-c.-ek szabályozzák. L. még *Bejegyzés* (II. k.).

Tenyői prépostság, a most Török-Szent-Miklós határában levő pusztán, Heves vármegyében, a szent-sír szabályozott kanonokrendjéhez tartozott s Péter apostol tiszteletére volt rendelve. Ismeretlen időkben, de jóval 1299 előtt alapították, mert ekkor már, midőn Tibore fiait az egykor a T.-hoz számított Halász birtokába iktatták, régi határait emlegették. Egyetlen ismert prépostja Pál mester 1299-ből. A monostor további sorsa nincs kikutatva.

Teodolit (gör.). Az asztronómiában és geodeziában gyakran előforduló feladat: térbeli ferdefekvésű szögek vízszintes projekciójának, valamint függőleges szögeknek mérése. Erre szolgáló műszer a T. Egy szög a térben rendszeren 3 pont által van megadva, t. i. csúcspontja és két szárának irányába eső pontjai által. A T. következőleg válik alkalmatossá egy ily szög vízszintes projekciójának mérésére: van egy talpcsavarok és libella segítségével vertikálissá tehető tengelye,

mely a megméréndő szög csúcspontja fölé állítandó; e tengely körül forog a műszer u. n. alhidadeja, mely az irányzó készüléket és a mutatókat (index) hordja. Az irányzó készülék egy horizontális tengelye körül forgó távcső, melynek diafragmájára erősített vertikális és horizontális irányszálai (l. *Szálkereszt*, XV. k.) a szükséges iránysíkokat állapítják meg. Ha most már a távcsövet a szögnek először egyik, azután másik szára irányába eső pontra irányítjuk be, a távcső függőleges irányokba éppen akkora utat ír le a műszer vertikális tengelye körül, mint amekkora a megméréndő szög vízszintes projekciója. Az alhidadéra erősített mutató együtt forog a távcsővel, tehát vele egyenlő vízszintes utat ír le; ennek segítségével egy a műszeren a vertikális tengelyre merőlegesen megerősített beosztott körön (360°-os vagy 400°-os osztás), az u. n. limbuson a szög nagyságát leolvashatjuk. Az alhidadén pontosabb leolvasás eszközölhetése miatt nem egyszerű mutató, hanem nonius vagy mikroszkóp van, még pedig mindig legalább kettő, egymástól 180°-ra elhelyezve. A mérés alkalmával mind a két mutató állását leolvassuk s az így nyert leolvasások számtani közepe ment lesz azon hibától, mit az alhidade külpontosságai hibájának nevezünk; t. i. ez a hiba akkor lép fel, mikor az alhidade forgástengelye nem megy keresztül a limbus középpontján.

Magassági szögek mérésére a T.-on rendszerint távcsővének horizontális tengelyével kapcsolatban levő fok-osztással ellátott vertikális kör szolgál. Hogy a T.-tal való mérésnél nagyobb pontosságot érhesünk el, nevezetesen, hogy a limbus osztáshibáinak hatását csökkentjük, a szögmérést a limbus különböző helyein ismételtjük s az eredmények számtani közepét vesszük; e célból szűkséges a limbus forgathatóvá tenni, mikor is a T.-ot ismétlő (reiteráló) T.-nak, a mérést pedig ismétlő mérésnek nevezük. Régebben, mikor a leolvasás pontossága — nem lévén még a mikroszkópok alkalmazásában — kisebb volt, mint az irányzás pontossága, különös eljárást alkalmaztak a leolvasás pontosságának fokozására, mely abból állott, hogy a meghatározandó szögnek többszörösét mérték meg. E célnak megfelelőleg a T. limbusa épp oly külön forgástengelyiellátandó el, minő az alhidade tengelye; az ily T.-ot szorzónak (repetáló), magát a mérést pedig szorzó szögmérésnek mondjuk. A szorzó mérés eszméje Mayer Tóbiástól ered (1752); elterjedtebb alkalmazást a teljes körök (Borda 1789) szögmérésre alkalmazásával nyer. Néha alább rendelt fontosságú méréseknél a T.-ot iránytűvel látják el. Ily T.-okat különösen erdészeti és bányászati célokra alkalmaznak. Ha a T. távcsőve távmérő szerkezetű, akkor távmérő T. vagy tachimeter (l. o.) a neve.

Sokszor a távcsővel még annak iránytengelyével párhuzamos libella, u. n. szintező libella is kapcsolatos s ekkor nemcsak szögmérésre, de szintezésre is alkalmazható válik a T. Az ily szerkezetű, több célnak szolgáló T.-ok egyetemes műszer (univerzál műszer) név alatt ismeretesek.

A történelmi fejlődést tekintve a szögmérésre szolgáló műszerek, melyeket már a régi görögök és arabok ismertek, Ticho Quadrans azimutálisa,

az asztrolabium, majd Borda szorzó köre a T.-ot mintegy megelőző műszerek voltak, melyekből amaz lassan a mai tökéletes alakjáig fejlődött. Valószínűleg Römer (1644) volt az első, ki a quadrant teljes körrel pótolta és Ramsden 1789, volt az első, ki a T.-nak már a maihoz igen hasonló alakot adott; mai tökéletes alakja Short, Adams, Brander stb. javításai után főleg Reichenbach érdeme, kinek egyéb tökéletesítések mellett a T.-nek ismétlő és szorzómérésre alkalmassá tételét is köszönhetjük.

Irodalom. Wolf B., Handbuch der Astronomie 1892; Kruspér István, Földmérőtan II. kiad. 1885; Jordan, Vermessungskunde, IV. kiad. 1893 stb. GHYCZY M.

Tepejilote (növ.), l. *Chamaedorea* (IV. k.).

Tepekermén, magában álló kúphegy Krim félszigeten, Bakcsiszera közelében. Tetején romok vannak, lejjebb több megközelíthetetlen barlang, melyek egyikében egy templom maradványait találták.

Tepeleni, pusztuló török város Janina vilajetben, a Vioza bal partján, 1800 lak. Janinai Ali pasa szállóvárosas és kedvelt tartózkodási helye; híres palotája romba dőlt.

Teplitz, cseh kerületi kapitányság Bilin és Dux járások elszakítása (1896) óta egy járásból áll, 197 km² területtel, (1890) 62,877 lak.

Teratoma (gör.), a kettős torzszülöttek egy részénél a magzat oly csenevész lehet, hogy nem jön külön egyén számba, hanem a másik kifejtett egyénnel függelékként — parazita gyanánt — csüng. Az egyes torzszülötteknél is fejlődhetnek T.-k ciszterádás vagy lefűződés folytán, melyek egész szerveket vagy szervrészeket, hajakat, porcot, csontot, fogat, izomzatot tartalmazhatnak. Ide tartoznak az u. n. *dermoidok*, azaz oly tömlős daganatok, melyek fala a külbőr szerkezetét mutatja és a keresztcsonton található u. n. *sacralis daganatok* nagy része.

Terburg, festő, l. *Terborch* (XVI. k.).

Térdreflex, az az inreflex, amelyet a térdkalács inának megütésével váltunk ki. Ezen tünet minden egészséges emberen kimutatható, ha a vizsgálatot jól végezzük; ennek fő kellekei, hogy a comb négyfejt izma lehetőleg teljesen elnyerd s a comb a csipőizületben, az alszár pedig a térdizületben félig behajlítva legyen. Ilyen módon azonban még mindig hiányozni látszik egyes egészségeseken is, ekkor azonban a nélkül, hogy az alsó végtagokat megfeszítettetők, a vizsgálandót felszólítjuk, hogy egymásba kulcsolt kezeit erősen széthúzza, mialatt mi az inat közepén ujainkkal vagy erre a célra alkalmas kopogtató kalapácsal megütjük. A reflex ilyenkor az inban levő idegrostokban indul ki s a combidegen behatol a gerinevelőbe, annak idegsejtesoportján át jut a mozgató idegpályákra s így a négyfejt izomhoz s annak rövid rángását váltja ki. Ezen egész útba és az izomösszehúzódás megindulásába összesen csak 0.03 másodperc telik bele. Nem lehet kiváltani a T.-et, ha ezen reflexkört bármely pontján megsérült, vagy ha az illető tábszben vagy cukorbetegségben szenved. A T.-nek valami különös szerepe nincsen a mozgásokban s azért, hogy valakinek ezen reflexe hiányzik, még egészen jól mozoghat.

Terebesi pálos kolostor. Zemplén vármegyében Töke-Terebesen állott. A Perényi-család alapította. 1566. megszűnt, 1640—1782. újra fennállott. Különösen nevezetes egyháza Perényi Jánosnak 1458-iki és Perényi Imre nádornak 1519-iki művészi sírköveiről. V. ö. *Rupp*, Magyar helyr. tört. (II. 325.).

Terebrantia (állat, a hártvány szárnyuak (Hymenoptera) egyik csoportja, melyeknek potroh végén hosszabb vagy rövidebb, a peték lerakására szolgáló, leggyakrabban sörteforma chitin nyújtványok vannak. Ide tartoznak egyebek között a *Fűrőkésző darázsok* (Ichneumonidae), *Fadarázsok* (Siricidae) stb. D. J.

Terek vidéke (XVI. k.), (1897) 933,485 lak.

Térelőny. Midőn a versenyeknél a versenyzők között fennálló különbséget azáltal egyenlítik ki, hogy a gyöngébb versenyzőnek a célig kisebb utat kell megfutnia, mint az erősebbnek, akkor a gyöngébb és erősebb versenyzők között az induláskor fennálló térbeli különbséget nevezzük T-nek. A T-versenyeik az ügető-, kerékpár-, csónak-, futó- stb. versenyeknél vannak dívatban és megfelelnek a löversenyeik körében dívó handicap-futamoknak.

Terepakadály, oly részlet a terepen, mely a csapatok és járművek mozgására nehezítő vagy akadályozó befolyással van. Viszonylagos fogalom, melynek jelentősége a csapatok nagysága, a fegyvernemek (gyalogság, lovasság, tüzérség) sajátága, a járművek szerkezete, súlya szerint változhat. Egy megmászhatatlan sziklafal feltétlen T. Egy folyón a lovasság esetleg még átúszthatat, míg az másféle csapatok számára T. Az utóbbiak viszonylagos T.-ok.

Terézia Sarolta Marianna bajor hercegnőt (XVI. k. 105. old.) a müncheni egyetem 1897 dec. tiszteletbeli doktorrá avatta. 1896—97. beutazta Dél-Amerika egy részét; erről szóló műve: *Meine Reise in den brasilianischen Tropen* (Berlin 1898).

Terézia-rend, bajor királyi érdemrend kizárólag nők részére. Alapították 1827 dec. 12. Terézia királynő által. Célja hajdon nemesleányok anyagi gyámolítása bizonyos összegűt prebendák adományozása által, de korlátlan számú tiszteletbeli tagokkal is bír a rend. Jelvénye arany-széli világszék nyolcágú kereszt, fehér szegélyvel. Sarkaiban a bajor ruták. Középpaizsa kerek, fehér előlapján az alapító királyné nevének kezdő betűje, körülötte zöld rutakereszt. Hátlapja fehér arany felirattal. A kereszt felett arany királyi korona. Szalagja fehér két-két keskenyebb s szélesebb világos-kék szélesikkal. Bal mellen, illetve ünneppélyes alkalommal nyakban hordták.

Ter-Gouwe, város, l. *Gouda* (VIII. k.).

Terimés takarmány (voluminosus) az, mely nagy térfogatban kevés tápanyagot tartalmaz. Ilyen különösen a szalma s polyva. Ellenben *töményítettnek* (concentrálnak) mondjuk a nagyon tápláló, de kivált fehérjében gazdag takarmányokat, minők a szemes eleségek, olajgyári hulladékok, korpá, malátacsirsa stb. CS—Ó.

Tériszony, l. *Fül* (VII. k. 714. old. 2. hasáb).

Terményhamisítás. Hazai törvényeink közül a közegészségügyi rendezéséről szóló 1876. XIV.,

az 1878. V. és az 1879. XL. t.-cikk tartalmaznak oly szakaszokat, melyek egyes mezőgazdasági cikkeket hamisítását tiltják s büntetik. Azonban ezen intézkedések kizárólag közegészségügyi szempontból indulva ki, csak élelmi cikkekre vonatkoznak. E mellett a hamisítások meggátlására nem is bizonyultak elégségeseknek, amint ez a vegyikísérleti állomások által az ország különböző részeiben forgalomba hozott mezőgazdasági cikkeken eszközölt vizsgálatok eredményeiből kitűnik. Az 1893. XXIII. t.-c. a mezőgazdasági termékeknek csak egy speciális csoportját óvja a hamisítások által okozott károk ellen. Feltétlen szükségünk volt oly törvényhozási intézkedésre, mely lehetőleg a mezőgazdaság kéréstébe vágó minden hamisítást teljes szigorral tiltó és a súlyos viszonyokkal küzdő gazdaközön-ségünket kellő eredménnyel oltalmazza. Ezt célozza az 1895. XLVI. t.-c., mely a mezőgazdasági termények, termékek hamisításának tilalmazásáról szól. E törvény értelmében T. a terményeknek minden utánzása vagy olynemű megváltoztatása, mely a fogyasztó közönséget vagy a vevőt a termény eredete, összetétele v. minősége tekintetében tévedésbe ejteni alkalmas. Az, aki mezőgazdasági terményt hamisít vagy a hamisítottat forgalomba hozza, kihágást követ el és két hónapig terjedhető elzárással s 600 kor.-ig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. Csupán 600 kor.-ig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az, aki mezőgazdasági terményeket természetliknek meg nem felelő megjelöléssel hoz forgalomba, továbbá 400 kor.-ig terjedhető pénzbüntetéssel az, aki a termények közforgalmának ellenőrzésével megbízott hatósági közegeket működésükben akadályozza. A kihágások felett első fokban a rendőrkapitány, nagy- és kisközségekben a főszolgabíró, Budapesten a kertlelti előjáró, másodfokulag a közigazgatási bizottság, harmadfokulag pedig a földművelésügyi miniszter itél. V.

Termésfém, különféle kőzetnemekben lerakódott szinfém. Nagyon ritka a természetben, gyakori a réz, ritkább az arany, ezüst és a platina.

Termet (növ., habitus), az egész növénynek, kiváltképen a fáknak külső alakja, körülbelül oly értelemben, amint az ember termetét szokás meghatározni. T. az anatómiában és orvostanban, l. *Alkat* (I. k.).

Termination-sziget, l. *Déli sarkvidék*.

Terminus a quo és *terminus ad quem* a. m. dies a quo, dies ad quem. L. *Dies* (V. k.).

Termitidae (állat), l. *Termeszek* (XVI. k.).

Termomagnetikus gépek, l. *Piromagnetikus gépek*.

Termométeres magasságmérés, l. *Hipszométer* (IX. k.).

Termőbimbó vagy *vegyes rügy* (növ., gemma floripara), az olyan rügy, amelyből egész virágzat vagy virágzó hajtás fejlődik, tehát több virágrügyet (bimbót) rejt, az alja pedig rendes zöld levelekkel alakul, p. a berkenyén.

Termőlevél (növ., carpellum), az az apró, csak morfológiai értelemben vett levélke, amelyből virágfajlás elején a termő alakul, úgy hogy a két széle összenő, vagy ha több T. körben helyezke-

dik el, akkor a szélével forrad egymáshoz s közben a magvak sarjasztására rekeszes (fókos) v. rekesztelen zárt térség keletkezik. Az ilyen termőlevelek összege megérve gyümölcs nevet visel.

Termőpikkely, *tobozpikkely* vagy *magpikkely* (növ., squama strobili v. floripara), a fenyők tobozpikkelye, amelynek felszínén v. a szélén a fenyőpete (termővirág) keletkezik. A T.-ből alakul a toboz.

Termőrügy, l. *Rügy* (XIV. k.).

Termővirág (növ., flos pistilliger), az egy- vagy kétklasi növényeknek különéltű virága, amelyben csak termő, azaz csak a női ivarszerv van, p. a magvas kender vagy a tök virága a kis tökkel, l. *Hímvirág* (IX. k.).

Ternina Milka, horvát énekesnő, szül. 1864 dec. 19-én. Első énekoktatását Zágrábban kapta, 1880 óta pedig Gänsbacher tanár és a konzervatórium tanítványa volt Bécsben. A zágrábi színházban lépett fel először, majd Lipcsében énekelt s ezután mint elsőrangú drámai énekesnő Grazban működött két évig; 1886. Brémában megfordult s 1890. mint opera- és kamaranékesnő Münchenbe került. Kezdetben különösen Margitot (Faust), Aidát és rokon szerepeket énekelt; újabban Wagner-szerepekben (Brünhilde, Izolde) is nagy sikerrel működik. Az 1899. július-aug. bayreuthi Wagner-ciklusban Kundry-t énekelte (Parsifalban). Amerikában is tett már művészi körutat.

M. L.

Ternyei-család, Abaúj s Szatmár vármegyékben települt meg. *Ádám* lengyelországi jövevény IV. Bélától 1259. kapta a sárosvármegyei Ternye községet vitézsége jutalmául. 1269. *István* fia *Simon* és ennek fia *Demeter* az Aba-nemzetségtől pénzen szerezte meg a sárosvármegyei Szemelnét. Ennek a Demeternek öt fia maradt, kik közül *Simon* (1310—23) egy Szinyei-Merseleányt vett el s tőlük származott tovább a család, mely különben a Tekelő-nemzetségből vált ki. A T.-család egyik sarja *Miklós* I. Lipót királytól 1667. jan. 11-én új címeres nemeslevelet nyert. l. *Miklós* egyik unokája *I. János* (szül. 1691., megh. 1783.) kir. tanácsos, Mária Teréziától Frics sárosvármegyei községet kapta; fia *Miklós* és *Mihály* mindketten tábornokok voltak; harmadik fiának *György*-nek utódai Nógrádban maig is élnek; negyedik fia *II. István* a kassai kamarai igazgatóságnál (1770—74) iktató. Ennek hat gyermeke maradt (István, Imre, József, Anna, Klára, Teréz). *Imre* 1809. a nemesi felkelő seregben őrnagy volt s később Szatmár vármegyében telepedett meg. Három fia közül *János* 1848. Szatmár vármegye főbírája és országgyűlési képviselője (gyermekei Béla, Géza, Berta); *Tamás* ügyvéd és gazda, *József* pedig 1848. honvédszázados volt.

Terpentinolaj (XVI. k.), *gyógyszerül* használt felesége (therebinthinae rectificatum) erős antiszeptikum; az erjedést jól meggátolja, gőzalakban is megöli az alsórendű állatokat, p. a rüthaktát, tetveket, nagy hígításban már gátolja a kórokozó baktériumok fejlődését, sőt azokat meg is öli, a sporáikra azonban csak tömény állapotban hat. Embernél a sértetlen felhámra alkalmazva, ha elpárolgását megakadályozzuk, izgató hatást gyá-

korol, a bőr megvörösödik, bizonyos idő múlva égető fájdalom közben apró savóval telt hólyagocskák képződnek. A nyálkahártyákon még erősebben izgat, ha azokkal kellő töménységben érintkeznek, s innen van a nagyobb adagok bevétele után fellépő gyomorbelgyulladás. A szervezetbe a T. illő természeténél fogva a bőrön keresztül is bejut s felszívódhatik az összes nyálkahártyákról, sőt belelékezés útján az alveolusokból is. A vérbe jutott T. kis mennyisége emeli a szívműködést, a vérnyomást, érverés szaporaságát hozza létre, a lélekezés is erőteljesebb és gyorsabb lesz s az elválasztások szaporodnak. Nagyobb adagok a szív gátló idegének izgatása folytán a szívveréseket ritkítják. Minden adagjára alászáll a test hőmérséke, de bőr alá feckendve (nem szokás) tályogot okoz és evvel együtt lázat. Huzamos és nem mérsékes alkalmazása mellett lesoványodik, diarrhoea és vesegyulladás állhat be. A veletörtendő mérgezések emberről nem veszélyesek, mert 60—120 g. is csak súlyos veselobot és hasmenést okoz halalos kimenetel nélkül.

A T. leginkább a légutak bántalmazásainál szerepel mint gyógyszer belelékezés alakjában. Legjobb az olajat meleg vizre cseppentve behelenni, vagy porlasztó készülék segítségével. A T., mint azt Irsai kísérletei mutatják, a légutak nyálkahártyájának véredényeit, elválasztó mirigyzeit összehúzza s így a lobos nyálkahártya duzzadását, beszűrődését s a nyálkaelválasztást csökkenti. Különösen jó hatása az igen bő, sőt éppen genyes, bűzös váladékkal járó tüdőbántalmaknál (tüdővész, bűzös hörghurut, tüdőfűszög), melyeknél a váladék csökkentésén kívül, még annak deszinfiálását és szagtalanítását is elérhetjük vele. Belsőleg reumás eredetű bántalmaknál, különösen iszkiasznál (az ülőideg zsábája) használják, nemkülönben a belek, vesék, húgyhólyag és húgyutak fertőző bántalmainál kellő óvatossággal. Epékólikánál a Durand-féle szer alakjában (1 rész terpentin, 3 rész éter) használatos; az epevezeték perisztaltikus mozgásait erősíti s így a fennakadt epékó kimozdítását elősegíti. A vese, hólyag és a húgyutak genyes, fertőző bajainál deszinfiáló hatást tud kifejteni, sőt a vese hámsajtjeinek mérsékes izgatása folytán a vizeletet is szaporítja, felhígítja s ezenfelül azt szagtalanítja, sőt jellemző ibolyaszagúvá teszi (glycuronsavaktól). *Foszformérgezésnél* a közönséges sárga T., mely még sok élelyt tartalmaz, kávéskanalként v. később 20—40 cseppenként kitűnő ellenreg, mert a foszfort nem mérgező foszforossavvá oxidálja. A bőrgyógyászatban inkább a therebinthinát, fenyőfa balzsamját használják tapaszokban, mint ragadó és izgató anyagot.

VÁMOSSY.

Terpes, kisközség Heves vármegye pétervásári járásában, (1891) 298 lak., égvényes ásványvizzel.

Terranova (lat. a. m. új föld), az időjárásnak ellentálló vakolat. Szerves anyagoknak és az e célra szorgosan előkészített nyersanyagoknak keverékéből áll, melyeket vízzel való kezelése alkalmából oly vegyületek támadnak, amelyek keményedési folyamatot és vízben oldhatatlan merev tömeget eredményeznek. Három színben állítják elő, u. m. sárga, világosvörös és sötétvörös. A T.-vakolat falak és homlokzatok díszítőmennyéinek

előállítására szolgál. Az *öntött* T.-t különösen homlokzatok különböző díszítményeire használják.

Terrarium (lat.), szárazföldi állatok, különösen hüllők és kétlábúak s néha molluskák eltarására szolgáló berendezés. Az állatok életmódjához képest a T.-ok különbözőképp rendezendők be: így a kigyók és gyíkok szeretik a száraz, meleg helyeket, amit legkönnyebben homokból csinálhatunk, míg a hüllők jobban kedvelik a nedves helyeket, amit mohával készítettünk számukra. Ajánlatos növényeket és mesterséges sziklákat is bevinni, hogy az állatoknak buvóhelyük is legyenek. Ha pusztán belföldi állataink vannak a T.-ben, engedni kell, hogy ezek a megszokott téli álomba merüljenek, nemcsak mert a táplálás ténlen nehézkes, hanem mert így az állatok is jobban tűrik a fogságot.

Terra rossa (ol.), vörös, agyagos föld, különösen az Adria-tengerparti vidékeken, már Fiuméhez is közel a Quarnero mentén szépen látható és messziről feltűnik. Vas- és mangánkarbonátot, ugyszintén agyagot tartalmazó dolomitos mészköveknél mállási terméke. A mészkövből amint eltávolodik (a víz kimossa) a mész- és a magnéziumkarbonát, hátra marad a vas- és mangántartalmu agyag, amelyet vörös színe miatt neveznek T.-nak.

sztr. n.

Terraszolás, a talajjavításnak, illetve feltelalakításnak módja, mely lejtős területeknél nyer alkalmazást, hogy azáltal termelésre alkalmasabbakká tétessenek. Lényege abból áll, hogy a lejtős terület lejtése arányában és a legnagyobb és irányában szakaszokra osztatik, melyek felső végéből a föld lefelé húzatik; hogy pedig ezt a földet a záporok magukkal ne sodorhassák, szokás az egyes terraszok v. lépcsőzetek alját falszerűen kövekkel kirakni. A T.-nak e költséges módját főképp csak értékesebb szőlőkben, nálunk p. a Hegyalján alkalmazzák, szántóföldeknél pedig hegyi ékkel rendszeresen folytatott szántással lehet a T.-t aránylag csekély költséggel végrehajtani s így meredekebb lejtőket is szántóföldé alakítani, mint ez hazánkban különösen Szepes vármegyében sok helyütt látható.

Terray Pal, orvos, szül. Vizesréten (Gömör). 1861. A gimnáziumi osztályokat Rimaszombatban és Rozsnyón végezte. Az orvosi fakultást Budapesten hallgatta és 1884. nyerte el az orvosi diplomát. 1884 ápr.-tól két éven át Korányi tanár klinikáján működött, eleinte mint gyakornok, később mint II.-od, majd mint I.-s és azután mint laboratoriumi tanársegéd. 1894. egyetemi magántanárrá habilitálták s u. a. év óta a budapesti klinikai egyesület rendelő intézetében a mellkasi szervek betegségeiben szenvedő betegek számára rendelést tart. Irtá: *A levegő oxigén-tartalmának befolyása az anyagcserébe* (Budapest 1897).

Terre neuve, l. *Uj-Fundland* (XVI. k.).

Terrezin, kén, mész és kátránykeverék, aszfaltptótlék.

Territet (XVI. k.) svájci községben Erzsébet királynéknak emlékének 1899 szobrot állítottak, mely a királynét tüve, gondolkodásba merülve ábrázolja. (Mintázta Chiastone.)

Territio (lat.), a középkori büntető eljárásban a terheltnek a torturával való fenyegetése a

kinzó eszközöknek felmutatása által. Célja az volt, hogy a terhelt ez úton beismerésre bírassék.

Territoriális egyházalkotmány, Németországon a protestáns, Angliában az episzkopális egyház az illető tartományok fejedelmeinek, illetőleg az angol királyoknak a pártfogása mellett jött létre és éppen ezen körülménynél fogva az a jog, melyet eddig ezen országokban is az egyházi ügyeket illetően a pápák s a főpapok gyakoroltak, ráruházottat a fejedelmekre; a fejedelmek egyszermind tartományaik pápáivá is lettek. Az egyházaknak a világi hatalom alá való rendelése kétségkívül ellenkezett az ós keresztény egyház szervezetével; de mivel a fejedelmek az egyszer kezükbe ragadt hatalmat nem voltak hajlandók kibocsátani, a T. jogelméletével igyekeztek a fejedelmek pápáskodását igazolni, mely elmélet szerint: aki ura valamely területnek (területnek v. tartománynak), az ura az azon területen levő egyháznak is. Ezen elméletnek fő kifejtője Thomasius Keresztély volt. I. még *Kollegiális rendszer* (X. k.) *Egyházpolitika* (V. k.)^{r-s.}

Territoriális hadsereg, a véderőnek második vonala (Franciaországban: területi hadsereg, Olaszországban: mozgó milícia, nálunk honvédség), az a rendeltetése, hogy az első vonalakat támogassa. E második vonal a legtöbb államban csupán azon védkötelesekből szerveztetik, kik az első vonalbeli szolgálati kötelezettséget már lerótták; nálunk ellenben a honvédség alakítására a legifjabb évfolyamokból is osztatnak be védköteleseket, akik csak legfőlebb félévvel rövidebb katonai kiképzésben részesülnek mint az első vonalbeli védkötelesek. A második vonal számára keretek általában vagy éppen nincsenek, vagy csak igen gyenge erővel szervezvék. Az osztrák-magyar monarchia honvédségeinek azonban rendeltetésökhöz képest elég erőset keretük van, minél fogva honvédségünk kiképzés és harcésztiltség tekintetében hadseregünktől alig vagy éppen nem különbözik s az első vonalba sorolható. A harmadik vonal (Oroszországban: birodalmi véd, Olaszországban: *területi* milícia, egybeült népfolkelés) részint az első és második vonalnak kiegészítésére, részint azok támogatására szolgál.

Territoriális rendszer, a katonaságnál az a védőrendszer, melyben a hadsereg szervezése az ország beosztását követi, tehát a csapatrészek egyes meghatározott országrészeknek védkötelezett polgáraiból egészítik ki magukat és bizonyos honvédségi vagy népfolkelési alakzatokat állítanak fel. A mai hadseregszervezésekben a területi rendszer egyik v. másik alakban nyilvánul.

Terry Ellen Alice, angol színésznő, szül. Coventryben 1848 febr. 27. Tagja volt a londoni Princess, Royalty-, Haymarket- és Queens-színháznak. 7 évi szünet után ismét fellépett a Queens-, Prince of Wales-, Court- és Lyceum-színházban. Ez utóbbinak több tagjával és Irvinggel együtt 1883—84. az Egyesült-Államokban s Kanadában járt. Különösen Shakspeare-szerepekben tűnik ki (Ophelia, Portia, Julia, Beatrice stb.).

Tersánczky József (eredetileg *Trsztjányzsky*), orvos, orvosi és közgazdasági szakíró, szül. Sülmegen 1813 márc. 28., megh. Nagykanizsán 1888

dec. 2. Nagykanizsán, hol 50 éven át járási orvos volt, közhasznú kulturális és humanitárius munkókat fejtett ki. A fajszőllők országos meghonosítása és elterjesztése körül elméleti és gyakorlati úttörő munkát végzett. A Zalai Közlönynek 25 éven át belmunkatársa, a Zalai Tanügynek társszerkesztője volt. Művei: *Községi orvos* (Nagykanizsa 1858); *Az epés kórgyógytan* (u. o. 1858); *Oenologia, azaz irányadó kalauz a szőlőművelésben* (u. o. 1865); *A jobb szőlőművelés, borkészítés és pincegazdálkodás korszerű könyve* (u. o. 1869); *Szőllészeti és borászati tilkok gyűjteménye* (u. o. 1864); *A jó gazdasszonykodás alapelvei* (u. o. 1864); *A jó gazdálkodás alapelvei* (u. o. 1875); *A falu bábája* (u. o. 1876); *A nép orvosa* (1877); *Szabadhegy monografiája* (1878); *Légrád mezőváros monografiája* (1878); *A balesetek alkalmával nyújtandó első segélyről* (1875); *Útvezető a szőlészetben és borászatban* (a földművelésügyi minisztérium megbízásából, 1878).

Terszkaja oblasztj, I. Terek vidéke (XVI. k.).
Tértáblázat (erd.), az erdőbirtok részletes felmérésének eredményeit magába foglaló táblázat, mely a következő fő rovatokból áll: tagrészlet száma vagy jele, termékeny terület és pedig erdőterület (erdősílt terület, tisztás és összesen), aztán az erdőbirtokhoz tartozó egyéb terület (u. m. ház és kert, szántóföld, rét, legelő, havasi térség, összesen) termékenyen s végre összes terület; mindez területegységben (nálunk holdakban, más művelt országokban hektárookban) kifejezve. F. I.

Tértil küldemények, I. Postai tértil küldemények (XIV. k.).

Terület, I. Allanterület (I. k.)

Területi fenség (superioritas territorialis), mai értelemben a fenségséggel vagy szuverenitással azonos. A régi német birodalomban az egyes fejedelmeknek saját országaikban kormányzati hatalma. A császár és a birodalom tekintélyének hanyatlásával ez a T. a valódi szuverenitást mindjobban megközelítette s a császárnak csak némely fenntartott jogai maradtak meg.

Tervuoren (ejtsd: tervüern), mezőváros Brabant belga tartomány Löwen területében, a brüsszeli T.-i vasúti vonal mellett, (1894) 2925 lak., állami ménessel. Azelőtt a brabanti hercegek nyári székhelye volt. Szép parkos kastélya, mely a németalföldi uralom alatt az orániai herceg birtokaihoz tartozott, 1867 óta időnként Sarolta császárnénak, Miksa mexikói császár özvegyének lakóhelye volt, de néhány évvel azelőtt leégett.

Téry Ödön, orvosdoktor, kir. közegészségi felügyelő, szül. Ó-Béban 1856 jul. 4. Tanulmányainak végeztével Selmecbányára ment bányarvosnak, honnan 1887. a belügyminisztérium közegészségi osztályába neveztek ki; 1890 óta kir. közegészségi felügyelő. Hivatalos működési körén kívül nagyarányú munkókat fejtett ki a hazai turistaügy terén, melynek jelenleg egyik elsőrangú harcosa; miután már 1879. Budapesten kísérletet tett egy kárpátgyesületi osztály szervezésével, utóbb Selmecbányán megalakította ezen egyesület Szittnya-osztályát, majd 1888. Thiring Gusztávval együtt a budapesti osztályt, melyből 1891. a magyar turista-egyesület alakult. Kiváló agitáló és szervező tehetségénél fogva ezen egyesület

letet csakhamar felvirágoztatta s osztályainak hálózatát kiterjesztette az egész országra. Mint a *Turisták Lapjának* 1889 óta szerkesztője is tevékeny működést fejt ki. Erdemeinek elismerésül róla neveztek el a Magas-Tátra Öttó-katlanában épült menedékházat, több hazai turista-egyesület pedig tiszteletbeli tagjává választotta meg. A Magas-Tátraiban végzett hegymászásairól, valamint turista-viszonyainkról számos cikke jelent meg a Magyar Kárpátgyesület évkönyveiben, a *Turisták Lapjának* és számos más szakfolyóiratban. TH—V.

Teschent, közet, elegyrészei: plagioklasz, nefelin, augit, amfibol, melyekhez még rendszeresen illemtit és apatit járul, ritkábban egyéb ásványok is. Porfíros szerkezetű. Sziléziában Teschen környékén (Bogusehowitz, Dzingen), ugyancsak Morvaországban. Állítólag a Kaukázusból is ismeretes.

Tessarotipia (ejtsd: tesszaro—) a padovai *Tessaro* Angelótól feltalált eljárás neveknél, jegyeknek stb. térképekre való rányomására. Ez az ábécét különböző betűnagyságokban tartalmazó kis kerék segítségével történik. Ha átnyomó festéket használunk, e neveket köre vagy cinklemezre is átnyomhatjuk.

Testamentarius (lat.), a végrendeleti okiratnak írója.

Testamenti factio (lat.), a. m. végrendelezési képesség. *T. activa* a képesség érvényesen végrendelezni; *T. passiva* a képesség végrendeletből örökölni.

Testicardines (állat), a karlábuak (Brachipoda) osztályának egyik rendje, melynek fajainál a kagylóknak zárókézszűléke van.

Testi épség biztosítása, az az ügylet, mely által valaki ellenérték (díj) kikötése mellett bizonyos összeg fizetésére kötelezi magát olyképen, hogy a fizetési kötelezettség valamely személynek testi épségétől tétetik függővé. Ez tehát éppen úgy, mint az ugynevezett *egészségbiztosítás* csak egyik faja az életbiztosításnak, amelytől csak annyiban különbözik, hogy utóbbinál a fizetési kötelezettség valamely személy élettartamától, az egészségbiztosításnál annak egészségétől tétettek függővé. A magyar kereskedelmi törvénykönyv a biztosításnak mind e három fajtát az életbiztosítás neve alatt foglalja egybe s mind a hármat egyaránt életbiztosításnak nevezi. Azt, ki magát az összeg fizetésére kötelezi, biztosítónak, azt, kinek testi épségétől függ a fizetés, biztosítottnak, s azt, kinek javára a fizetés teljesítendő, kedvezményezettnek nevezzük. A biztosításnak ez a neve kiváló fontossággal bír azoknál, akik foglalkozásuknál fogva a testi épség veszélyeztetésének különösen kitéve vannak, ilyenek jelesül: a bányamunkások, a gyári munkások és a vasuti alkalmazottak. Utóbbiaknál a vaspálya által okozott testi sértés iránti felelősségről szóló 1874. XVIII. t.-c. értelmében baleset következményeit a vállalkozó tartozván viselni, a biztosítást is a vállalkozó eszközli. A T.-t épp úgy, mint az életbiztosítást, baleset elleni biztosításnak is nevezik. De ez nem tévesztendő össze azzal a baleset elleni biztosítással, amelyre az 1893. XXVIII. t.-c. az ipari és gyári munkaadókat kötelezi, s amely nem biztosítási

ügylet, hanem a balesetek elhárítása és a gyári és ipari alkalmazottaknak életének, egészségének és testi épségének megóvása érdekében a munkaadókat bizonyos a törvényben meghatározott intézkedés megtételére kötelezi.

Tetőelhányás v. *tetejézés*, a dohánytermelésnél előforduló az a munka, midőn a virágbimbókat a szár felső részével együtt letörik. Célja az, hogy a dohánylevelek erőteljesebb kiképződését, nagyobbra növesztését előmozdítsák: minél korábban végeztetik e munka, annál célravezetőbb. Az u. n. kerti dohányoknál, amelyeknél finom és apró levelek előállítására a cél, a T.-t nem alkalmazzák, sőt el is van tiltva. csv.

Tetőnád (möv.), a közönséges nád, melylyel háztetőt főznek. L. *Nád* (XII. k.).

Tetrajódfenoltalein, l. *Nozofen*.

Tetrametiléndiamin, l. *Putrescin* (XIV. k.).

Tetrapolitana confessio, l. *Agostai hitvallás* (I. k.).

Teuber Öszkár, német hadtörténelmi és szépirodalmi író, szül. Weckersdorfban 1852 dec. 11. A katonai pályára lépett és a bécsújhelyi akadémiában végezte tanulmányait. Azután több évig mint-tiszt szolgált, míg nem az írói pályára lépett. A bécsi Fremdenblatt egyik szerkesztője s egyúttal a Pester Lloyd és más lapok munkatársa. Főbb művei: Ulrich von Hutten (dráma, 1873); Im Kadetten-Institut (1881); Tschau! (1881); Geschichte d. Prager Theaters; Grüss' Dich (1884); Immer fesch (1888); Flotte Geschichten aus der uniformirten Welt (1891); Immer jung (1894) című novellakötetei. Kulturtörténeti munkái: Alte Orden in neuer Zeit (1888); Mitteilungen und Studien aus dem Benediktiner-Orden; Im Kreuzgang (1892). Katonai vonatkozású művei: Offene Worte für d. österreichisch-ungarische Armee (1891); Ehrentage Österreichs (1892); Auf Österreichs-Ungarns Ruhmesbahn (1893) és Die österreichische Armee 1700—1867. 1896. az Armeebalt főszerkesztője lett. T. kormánytanácsosi címet visel s tulajdonosa több bel- és külföldi rendjelnek és kitüntetésnek. Újabb művei: Historische Legionen Österreich-Ungarns (1895); Gesch. des Wiener Burgtheaters (2 köt., 1895—1897); Unser Kaiserlied. Gesch. der österr. Volkshymne (1897); Fräulein Rittmeister (1898); F.Z.M. Herzog Wilhelm v. Württemberg (1898). M. I.

Teuchert-Kauffmann Frigyes báró (trauensteinburgi), es. és kir. tábornagy, szül. Sopronban 1831 jan. 17-én. 1840 szept. 29. a bécsújhelyi katonai akadémia növendéke lett. 1847 szept. 20. hadnaggyá nevezték ki. A felsőbb tanfolyam elvégzése után, 1848 máj. 1. magasabb illetményű hadnaggyá lépett elő a 10. gyalogezredben. 1849 márc. 10. főhadnagy lett. A magyar szabadságharcban ellentünk harcolt. Kezdetben Perin dandárához, később a II. hadtesthez volt beosztva. Részt vett a nagysarlói csatában, az aranyosi tüközetben és Komárom ostromában. 1852 nov. 22-én 2. oszt., 1855 jun. 1-én 1. oszt. százados lett a vezérkarban. 1859. részt vett az osztrák-francia-piemonti háborúban, a solferinói csatában tanúsított hősiességéért a katonai érdemkereszttel tüntették ki. 1859 okt. 25. őrnaggyá nevezték ki és a király katonai iro-

dájába, 1861 jan. 1. pedig az olaszországi hadsereghez osztották be. 1863 jan. 18. alezredessé nevezték ki a 77. gyalogezredben. 1864 márc. 1. a 37. gyalogezredhez helyezték át. 1866 jun. 11. ezredes és ezredparancsnok lett. Ezredével részt vett a Poroszország elleni háborúban. A háborúban szerzett érdemeiért a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1871 dec. 26. dandárparancsnokká nevezték ki az V. hadosztálynál, amelyet 1872 ápr. 23-án vezérőrnaggyá történt kinevezetése követett. 1878 febr. 11. a XXIV. gyalog hadosztály parancsnoka, 1878 máj. 1. altábornagy lett. 1882 nov. 14. a prágai főhadparancsnoksághoz osztották be, 1883 jan. 1. pedig a főhadparancsnok helyettesévé, 1882 dec. 28. a 88. gyalogezred tulajdonosává, 1883 jun. 6. v. b. t. tanácsossá nevezték ki. 1884 okt. 2. a 14. hadtest, Tirol és Vorarlberg honvédelmi parancsnoka, majd pedig tábornagy lett. Mint hadtestparancsnokot a Lipót-rend nagykeresztjével tüntették ki. 1890. megrendült egészsége miatt visszavonult a tényleges szolgálatból és azóta állandóan Innsbruckban tartózkodik. M. I.

Teuffenbach (másként *Tiefenbach*), ősrégi német nemes, 1573 óta lovagrendi család, mely nemzetségfáját a XI. sz.-bavisi föl; idővel *T.-Tiefenbach* és *Massuey* és *T.-Mayrhofer* ágra oszlott. Ma csak az előbbi virágozik még. A család híresebb tagjai, kik közül többen hazánk történetében is nagyobb szerepet játszottak, ezek valának: *Bernát* (megh. 1540.), a stíriai rendek legbefolyásosabb tagja, aki az 1530-iki tartománygyűlésen mondott beszédében I. Ferdinánd királyt arra kérte, hogy utolsó filléjét is feláldozná Magyarországnak megvédelmezésére a törökök ellen; másrészt pedig csakis Magyarországnak s az örökös tartományok szoros egyesülésén látta a menekvés egyedüli módját. — *Ferenc* 1573. emelkedett az osztrák lovagrendbe. — *Kristóf* (megh. 1598 okt.), a wittenbergi prot. egyetemen végezte tanulmányait s azután a császári hadseregbe lépett, melynek soraiban a törökök ellen küzdött. A háború folyamában Lipppa mellett (1565) megszalasztott egy török hadosztályt; ezért ezredessé tették, de nemsokára II. Miksa császár parancsára Németországba kellett indulnia, ahol II. János Frigyes szász herceget Gothában megadásra kényszerítette (1567). Azután a pozsonyi országgyűlésre sietett, majd pedig Veranesics Antal egri érsek és követ kíséretében II. Szelim szultánhoz ment, hogy vele békét kössön. 1570. Miksa király Szatmár főparancsnokává nevezte ki. 1584. Bécsnek lett kapitánya; 1587. Varsóba ment követnek, hogy Miksa lengyel királyla való megválasztását előkészítse. 1593. mint csász. fő hadvezér Kassa táján harcolt a törökökkel és bevette Rimaszombatot és Dévényt. Majd Füleket várát vette ostrom alá, miközben a vár felmentésére érkező temesvári pasát hadastul visszaverte. Erre a füleki őrseg nov. 24. megadta magát. Füleket eleste oly félelmet kelteett Balassa közeli váraiban, hogy ezek őrsegei elszöktek s a várakat magukra hagyták. Ily módon Kékkő, Buják, Hajnácskő, Hollókő, Palánka ugyszólván kárdesapás nélkül kerültek T. kezébe, míg Pálffy Miklós vele egy

időben Szécsényt és Drégely várát vette vissza. E siker hatása alatt T. 1594. tavaszán Hatvan ostromára indult, melynek felmentésére Haszan budai pasa vállalkozott. T. alvezérei azonban: Forgách Zsigmond, Báthory István és Dobó Ferenc Haszan seregét ütközben, Turánál meglepték és megfuzdulták (máj. 1.). Hatvan bevételével mindemellett nem sikerült. A rendek 1595-ben a német zsoldosok által elkövetett fosztogatások és kihágások miatt kikelvén, arra kérték Rudolf királyt, hogy T. helyett egy magyart nevezze ki fővezérnek, ami azonban nem történt meg. A következő évben T. részt vett a szerencsétlen mezőkeresztusi ütközetben. Két évvel utóbb (1598) elhagyta hazánkat és Prágába vonult vissza, hol nemskára elhalt. — *Frigyes* (szül. 1585., megh. 1621.). Buzgó protestáns és ellenzéki politikus volt. Mint az osztrák, illetőleg a morva rendek bizalmi férja hevesen megtámadta Khlesl bironok-minisztert, Rudolf császár bizalmi férfiát. A 30 éves háború küszöbén 1619. a morva rendek nevében többet magával Pozsonyba jött, hogy a magyar rendekkel védő és támadó szövetséget hozzon létre. A protestánsok lelkesedtek a vitéz, daliás főúrért, míg a katolikus nagyok s a főpapok el akarták a városból távolítani. Feladatát ez alkalommal nem bírta megvalósítani. Midőn a várost ott hagyta, a megjelentek közé telt marokkal szórta aranyait, mire ütközben az ellenfelei által vetett csel kijátszva, szerencsésen hazaért. Később Frigyes cseh királyt segítette s a morva segédhadakat vezényelte. E miatt II. Ferdinánd le tartóztatta s Innsbruckban 1621 máj. 27. lefejeztette. — *Rudolf* (1581—1653), a hírneves Kristóf-nak (l. fent) egyik fia. 1608 Mátyás főherceget támogatta Rudolf király letévesnében; 1613—1615-ig Érsek-Ujvárnak volt parancsnoka; azután Csehországban harcolt a felkelők ellen, majd (1619 okt.) 2000 katonával Pozsonyba sietett, hogy a szent koronát Bethlen Gábor elől biztosítsa és Bécsbe vigye. Amde a polgárság a városba, a nádor pedig a várba be nem ereszté s így a külvárosokat sem védelmezhethe Bethlen ellen. Okt. 14-én hajnalban megtámadtatván, kénytelen volt Pozsonyból meghátrálni. Ágyuit a Dunába süllyesztette. Részt vett azután a Fehérhegyen vívott csatában; 1621. újra hazánkban küzdött és az elhalt Boucquoi utóda lett. II. Ferdinánd mindenképen kitüntette, de leginkább mégis azért szerette annyira, mert T. visszatért a kat. egyház kebelébe (1623). Ez évben a magyar indigenatust kapta. 1625. Wallensteinhoz szegődött, akinek oldalán Stralsundot ostromolta, majd az Odera mellett Frankfurtban szállott szembe Gusztáv Adolffal, aki őt azonban a városból kiűzte. Részt vett azután Tilly alatt a Breitenfeld mellett vívott csatában. Majd újra Wallenstein parancsa alá került, de súlyos betegsége folytán nem vehetett részt sem a csatákban, sem a generalissimus ellen szőtt ármányokban. Mindamellett II. Ferdinándtól Wallenstein megöletése után 200.000 forintot kapott s ez idő óta kizárólag a politika terén volt tevékeny. A bécsi tanácsban gyakran az ő szava döntött, midőn pedig I. Rákóczi György felkelt, a császár Lippay primás és Esterházy nádon kívül őt és Questenberget

küldte mint megbizottait a nagyszombati békealkudozások folytatására. Két évig működött akkor hazánkban a béke helyreállítása érdekében. 1652. kinevezték a tüzérség főparancsnokává. Több rendjel (közöttik a spanyol aranygyapjas rend) díszítette. — *János Frigyes* (szül. 1594., megh. 1647.), szintén a törökök ellen harcolt és Horvátországban, nevezetesen Kőrös várában hosszabb ideig állomásozott. Részt vett több magyar országgyűlésben. — *Miksa Ernő* (szül. 1676., megh. 1736. avagy 1739.). A XVII. sz. végén horvát földön a törökök ellen harcolt; később II. Rákóczi Ferenc ellen küzdött, az 1716—18. évi török háborúban 2000 horvát élén bő prédát szedett török területen. Elte alkonyán a horvát határövidéken működött mint főparancsnok. V. ö. *Wurzbach*, Biogr. Lexikon (44. köt.). A bárói rangú család jelenlegi feje *Albin*, osztr. tábornagy és es. kamarás (szül. 1835.). A család Karintiában és az osztrák tengerparton birtokos.

M. L.
Teutsch György *Dániel* szobrász (tanította Donndorf stuttgarti tanár) 1899. aug. 19. leplezték le Nagy-Szebenben.

Teve (ném. Kameel; ol. camello; ang. caisson) így nevezik a tengerészek mindazon fűrés, különféle alaku, fából v. vasból készült eszközöket, hordókat és más hasonló eszközöket, melyek elcsúlyedt hajók kiemelésére v. valamely zátonyról való leemelésére szolgálnak. Ezen tevéket vízzel megtöltve a víz felszínre alatt a hajó fenekéhez v. oldalfalához erősítik, a vizet kiszivattyuzzák és a levegővel telt tevék könnyű fajsúlyuk folytán a víz felszínére jöven, a hajót ki- v. felelemlik. Újabb időben ezen tevék lég- és vízmentes vászon- v. bőrtömlőkkel helyettesítettek, melyek azért előnyösebbek, mert a hajó alakjához könnyebben simulnak. L. *Dock* (V. k.).

F-Y.
Tevékeny bűnbánat alatt a büntető jogban azt értjük, ha a tettes a büntett által okozott kárt önként s lehetőleg jóvá teszi. Jelentősége abban áll, hogy bizonyos esetekben még a büntető cselekmény befejezése után is visszalépést enged s ezáltal a büntettet arra indítja, hogy a büntetből származható nagyobb kár elhárítására igyekezzék. A T. mint büntetést kizáró vagy büntetést enyhítő körülmény szerepel; a T.-nak ez a hatása nem jogi, hanem kizárólag politikai célszerűségi tekinteteken alapszik. A T. hatásának terjedelmére nézve az egyes büntető törvények szétágaznak.

Téves tan, az a tan, mely valamely egyháznak tanításával ellenkezik. L. *Eretnekség* (VI. k. 345.).

Tevfik pasa (T. Áhmed) török diplomata, szül. 1855 előkelő török családból. Tanulmányait a galatai liceumban végezte, a hadi iskolát pedig Konstantinápolyban, mire mint százados lépett a táborkarba s katonai feltüvizsgáló minőségben szerepelt a különféle tartományokban. 1881-ben az egyiptomi fölkelés idejében Dervis pasa, majd a német Hobe pasa szárnysegéde volt. A szultán kegyeltje s mint ilyen ismételve politikai küldetésekben részesült; 1890. kinevezték követt Cetinjébe, 1892. Belgrádba és 1897. nagykövetnek Berlinbe.

O. J.
Tevőleges kötelem (obligatio affirmativa) az, amely szolgáltatásban (adás, cselekvés; dare, fa-

cere) áll; ellentéte a *nemleges kötelem* (obligatio negativa), mely abbanhagyásban, tőrésben áll, amit különben az adós abbanhagyni, ettérni nem tartoznak.

Texas É.-amerikai egyesült állam lakosságát (1896) 2.840.000-re becsülik. Az 1893-iki termés volt: 61 millió bushel kukorica, 4,5 búza, 14 zab, 9 millió font nyers cukor, 3,1 millió bálna pamut. Az állatállomány (1894) 1,2 millió ló, 0,8 millió fejős tehén, 6 millió egyéb szarvasmarha, 3,7 millió juh és 2,7 millió sertés. A bányászat szolgálatot (1894) 421.000 t. szén, 15,000 vasércet, 143.000 hordó sót.

Texcoco (ejtsd: tehkoko, *Tezcucó*), város Mexikó mexikói államban, az ilyen nevű 240 km. területű sóstó és a mexikó-calupalpami vasúti vonal mellett, 15,626 lak., üvegutával, régi paloták s egy nagyszerű vízvezeték romjaival. *Acolhuacan* névvel az azték kultúra fő helye volt.

Thal, falu Szász-Koburg-Gothában, a türingiai erdőben, vasút mellett, 430 lak., várossal (Scharfenberg). T. kedvelt nyári üdülőhely. A közelében fekvő Krumbergben 1887. fölfedezett és 1896. megnyitott barlang van. V. ö. *Lion*, Bad T. (Eisenach 1897).

Thalampus (növény), l. *Torus* (XVI. k.).

Thalassomya congregata (állat), l. *Tömös-vány*.

Thallmayer Viktor, gazdasági akadémiai tanár és szakíró, szül. Péterváradon (Szerém) 1847 febr. 7. Középkiskolái bevégezése után 1863. a József-műegyetemre ment, melyben 1867. a gépészmérnöki és a geodéziai szakokba vágó tanulmányokat fejezte be, mire ugyanott a felsőbb megnyitási és az ábrázoló mértani tanszék mellett tanársegéd lett, mely minőségben utazási ösztöndíjat nyert. 1869. Triestbe a császári és királyi hadi tengerészethez hajóépítészeti növendéknek ment s ott az előirt mérnöki vizsgálat letétele után hajóépítészeti mérnöké lett. 1873. a magyar-óvári magyar királyi gazdasági akadémián a technikai szakok tanszéke s ezzel együtt az ottani gazdasági gépkísérleti állomásvezető állás megítésévé, rendes tanárrá és az említett állomás vezetőjévé nevezetett ki, mely minőségekben jelenleg is működik. Külföldön többször tanulmányi utazásokat tett, nevezetesen Amerikában is. A gazdasági gépészet és az elméleti mechanika köréből nagy számu cikkeit és részben terjedelmes dolgozatait leginkább a *Dingler'sche Polytechnisches Journal*, a *Carl's Repetitorium*, az *Uhlend-féle Maschinenbauer*, a *Grunert-féle Archiv*, az *Engineering*, a *Zeitschrift des österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereins*, a *Mezőgazdasági Szemle*, a *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung* stb. című szaklapokban közölte. Önállóan megjelent műve: *A sorbavető gépek* (Magyar-Óvár 1897).

Thallóczy Lajos 1898 nov. 30. megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét. Újabban irt egy hosszabb közjogi tanulmányt a külügyi szervezet fejlődéséről a Budapesti Szemlében (1898); történeti közleményei a Századokban s a Turulban jelentek meg. A m. tud. akadémia 1899. megbizta a magyar nemzet története 1301-től I. Mátyásig c. munka megírásával.

Thalloma (gör.-lat.), a botanikában a m. telep.

Thaly Kálmán (XVI. k.). Két évi tüzetes katonaság után fölfedezte, és Bonnetti érsek pápai nagykövet, Fraknoi Vilmos, Lobry Ferenc, a lazaristák török birodalombeli rendfőnöke jelenlétében 1889 okt. 7. fölásatta a lazaristák konstantinápoly-galatai templomában II. Rákóczi Ferenc hamvait, ezek azonosságát konstatálta, erről tüzetes tanulmányt irt, melyet a m. tört. társulat fennállásának 25. évfordulójakor tartott díszgyűlésen olvasott fel, u. o. bemutatta a koporsóból hozott ereklyéket. Rákóczi szemfedőjének egy aranyhímzést darabját pedig Kossuth Lajosnak vitte el Torinóba, akinek végakarata szerint azt koporsójába, szíve fölé tették, és így Kossuth szíve Rákóczi szemfedője alatt porladozik. Föl-említendő továbbá, hogy történelmi és régészeti buvárkodás céljából hosszabb utazásokat végzett Svájcban, Német-, Lengyel-, Olasz-, Törökországban, Kis-Ázsiában, mely utazásainak eredményét számos műve visszatükrözi. Az ezredévi ünnepek alkalmából a kolozsvári tud. egyetem tiszteletbeli doktorrá választotta; másodelnöke a m. tört. társulatlak, elnöke a pozsonyi Toldy-körnek, rendes tagja az orsz. műemlékek bizottságának és a nemzeti muzeum tanácsának. II. Abdul-Hamid szultántól 1888. a Medsidje-rend második osztályát kapta. Az 1898–99-iki képviselőházi tárgyalásokban élénk részt vett s a Kossuthi Ferenc vezetése alatt álló függetlenségi párt részéről egyike volt a *paktum* (l. o.) aláíróinak. Újabb művei: *Az ezredévi országos hét emlékoszlop története* (előadta 1897 márc. 15. a pozsonyi Toldy-körben, melynek kiadásában hét fénynyomatu képpel 1898. megjelent); *Az 1708. évi trencséni csata* (Hadtört. Közl. 1897); *Gyöngyösi István életéhez* (Századok 1893); *A báró Örlay és gróf Serényi-család* (u. o. és külön füzetben is); *Egykoru jellemzés Mikesről* (u. o.); *Rákóczi tüzérsége történetéhez* (u. o.); *Lehel kiirtje* (u. o.); *Három Zákány István* (atyja, fia és unoka); *35 év alatt* (Turul 1898).

Thamnoblasti (növény), l. *Zuzmók* (XVI. k.).

Than, l. *Károly* újabb művei; *A kísérleti chemia elemei* (I. köt. Általános chemia és az elemi testek leírása, Budapest 1898); *Feladatok a chemiai gyakorlatokhoz kezdők számára* (2. kiad. u. o. 1898).

2. *T. Mór* megh. Triestben 1899 márc. 11.

Than, számi mérték = 10 liter.

Thanhoffer Lajos újabb művei: *Emlébeszéd Du Bois-Reymond Emil akadémiai külső tagról* (Budapest 1898); *A szív helyzete a testben* (akad. felolv. 1899 nov. 10.); *Új eszköz a sejtek rugalmasságának vizsgálására* (akad. felolv. 1899 nov. 20.); *A szövetek és szervek szerkezete és azok vizsgáló módszerei* (Budapest 1900). Végül e kötetben a mikroszkópról irt cikke.

Thank God Harbour, l. *Polarisbai*.

Thanksgiving day (ang., ejtsd: thenkszvinging dé a. m. a. háladási napja), az északamerikai Egyesült-Államok nemzeti ünnepe, melyet a törvény szerint minden templomban istentisztelettel kell megülni. Napját az elnök tüzi ki évenként, rendszeren november végére.

Thaumalea (állat), l. *Fácánfélék* (VI. k.).

Thaumatikon, l. *Löschinger* (XI. k.).

Thaumatologia, (gör.-lat.) a csodákról szóló tan.

Thaumatrop, l. *Bűvös korong* (IV. k.).

Theano, 1. a görög mitológiában Antenor (I. k.) felesége, a trójai Athene papnöje.

2. *Th.*, Pythonax leánya, Pythagorasnak előbb tanítványa, azután felesége. Több levél (A gyermekek neveléséről, A háztartásról) és erkölcsi axioma szerzőségét tulajdonítják neki.

Theanthropos (gör.-lat. a. m. istenember), a Krisztus dogmatikai jelzése.

Théâtre Français, l. *Francia színészet*.

Theatrophon, telefonkészülék, mely ugy van berendezve, hogy egy pénzdarab bedobása után a színpadi előadásokat, hangversenyeket egy ideig hallatja.

Thefillin, l. *Imaszjók* (IX. k.).

Theiothermin (név.), l. *Beggiatoa* (II. k.).

Theismus, l. *Teizmus* (XVI. k.).

Theisz Gyula újabb művei: Cours moyen de la langue française (1900). Matskással szerkeszti a *Német Könyvtár* és *Francia Könyvtár* c. gyűjtémenyes vállalatot (1900).

Thék Endre (kis-nardai), asztalosmester, Magyarország legnagyobb faárugyárosa, szül. Orosházán 1842., hol apja, nagyapja céhmesterek voltak. Elemi iskoláinak befejezése után szülői az asztalosmesterségre adták. Az inasévek eltöltése után T. mint fiatal mesterlegény vándorútra kelt, hogy szakmájában a külföld nevezetesebb városaiban is kiképezze és tökéletesítse magát. Így érkezett Párisba, ahol több elsőrendű asztalosnál töltött huzamosabb időt. A gazdag párisi gyűjteményekben és a legkittinőbb műhelyekben szerzett ismeretekkel és dús tapasztalatokkal megrakodva tért vissza hazájába és a fővárosban asztalosműhelyt nyitott. Szép munkái csakhamar reá irányozták a közönség figyelmét. Ő volt az első kézműves-asztalos Magyarországon, aki telepét gőzerőre rendezte be. 1885. megszerezte a régebben főnnállott bútóripár részvénytársaság főllői-úti nagy telepét, s műhelyét itt helyezte el és mintaszertlen rendezte be. Nevezetesebb munkái: az operaház, számos főúri palota, az új országház, a parkklub, a királyi palota és több magán- és középület mintaszertli berendezései. A 90-es években gyárát zongoraosztálylyal bővítette ki, s ezzel az első magyar nagyobbszabású zongoragyárat alapította meg. Az 1885-iki országos kiállításakor a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét, az 1896-iki ezredéveskiállításakor pedig, melyen mint a faipari csoport elnöke és a jury alelnöke működött, a III. oszt. vaskorona-rendet kapta. Mint az országos iparegyesület alelnöke, az országos ipartanács és iparoktatási tanács, a főváros törvényhatósági bizottságának tagja és sok más tiszteletbeli állásban fejt ki önzetlen, hasznos tevékenységet. A tanoncok nevelésének és képzésének előmozdítására szülővárosában nagy áldozatok árán ő hozta létre az első tanone-szövetséget és mintaszertli inas-otthont.

GELLÉRI MÓR.

Themptander Oszkár Róbert, svéd államférfi, szül. 1844 febr. 14. Jogi tanulmányai után 1878. a stockholmi fővárműhazban tisztviselő, majd iroda-

vezető lett s még ugyanez évben beválasztották a képviselőházba. 1880. kinevezték államtanácsossá s 1881. átvette a pénzügyi tárcát, 1884. a minisztérium élére állván, a mindinkább erősödő, védvámért lelkesedő ellenzékkel szemben védvámoss politikát követett. 1887. állásáról lemondott s ekkor a király Stockholm tartomány főnökévé nevezte ki. Mint az alsó kamara tagja, újában is élénken foglalkozik a politikával.

Theocratia (gör.-lat.) a. m. istenuralom; az államtanban l. *Monárkia* (XII. k.)

Théo-Critt, álnév, l. *Cahu*.

Theognosia (gör.-lat.) a. m. istenismeret.

Theophania, l. *Teofánia* (XVI. k.).

Theopneustia (gör.-lat.) a. m. isteni sugallat, l. *Ihlet* (IX. k.).

Theorema (gör.-lat.) a. m. tantétel.

Theoria, l. *Élmélet* (VI. k.).

Theotocos, l. *Teotokosz* (XVI. k.).

Therese, írói név, l. *Bacherachs* (II. k.).

Thermoelectricitas (gör.) a. m. hőelektromosság (IX. k.).

Thermotonus (gör.-lat.) a. m. hőfeszültség v. hőerő, az ingerlékeny és időszakonként mozgó növényrészeknek hőokozta mozgása; l. *Növénymozgás* (XIII. k.).

Thetis-expedició (1889), l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 91. old.).

Theurgia, l. *Teurgia* (XVI. k.).

Thewrewk Emil a budapesti tud. egyetem rektorává választották az 1899–900. iskolai évre. A budapesti filológiai társaság alapításának 25. évfordulója alkalmából (1900. jan.) T.-t, mint a társaság alapítóját s negyedszázados elnökét tünepelte s a társaság folyóiratának, az Egyetemes Philológiai Közölnyének 1900. 1. ünnepi füzetét T.-nek szentelte. Újabb művei: *A rhythmusi kérdés* (akad. felolv. 1898. jan. 6.); *A magyar Homeros-fordítás történetéből* (akad. felolv. 1898. nov. 28.); *A mondatból vált fő- és melléknév* (Akad. Ért. 1899, 115. fűz.); *Homeros Iliása I—VI.* (ford., bevezet. és jegyzetekkel ellátta P. Th. E.).

Thiconium, Magyarország középkori földrajzában *Tihany* latin neve.

Thiede, falu Braunschweig hercegség Wolfenbüttel kerületében, vasút mellett, (1895) 1918 lak. Közéleben van Thiederhall só- és kálisóbánya, klórkáliumgyárral.

Thielmann Miksa Ferenc Guidó báró, német diplomata, szül. Berlinben 1846 ápr. 4. Tanulmányai befejezése után a porosz igazságügy szolgálatába lépett, 1871. a német nagykövetség tagja volt Szt.-Péterváron s 1871–72. körutat tett a Kaukázusban és Persiában; 1873–75. követségi titkár volt Kopenhágában, Berlinben és Szt.-Péterváron, 1875–78. pedig Washingtonba küldték, ahonnan Amerikát beutazta. 1880 óta Párisban működött mint követségi tanácsos, 1883-ban Konstantinápolyban, 1886. mint főkonzult Szófiában, 1888. mint követet Darmstadtban és 1890. Hamburgban találjuk. 1893–94. telén mint biztos működött az orosz kereskedelmi szerződés megkötésében (Berlinben), 1894. követ lett Münchenben, 1895. kineveztek nagykövetnek Washingtonba, 1897. pedig a birodalmi kincstári hivatalban államtitkárrá tették. Művei: Streifzüge im Kau-

kasus, in Persien und in der asiatischen Türkei (Lipsee 1875) és Vier Wege durch Amerika (u. o. 1879).

Thienen, I. Tirlemont (XVI. k.).

Thierry Gilbert Agoston, francia regényíró, **Th. Amédée** (XVI. k.) fia, szül. Párisban 1843 febr. 11. Jogot tanult, majd az államtanácsban auditor lett. Munkái: *La capitaine Sans-Façon* (történeti regény, 1882); *Marfa, ou le Palimpseste* (1887); *La Tresse blonde* (1888); *La Savelli* (1890); *Récits de l'occulte* (1892); *La Masque* (1894); mindezek misztikus irányuak, a legutóbbiban a párisi titkos Isis-kultuszt írja le. Irt történeti essai-eket is.

Thim József újabb művei: *Népszerű közegészségtan* (Pozsony 1898); *Közegészségtan* (Budapest 1899).

Thiring Gusztáv újabb munkái: *Budapest székes főváros statisztikai évkönyve* (II. évf. 1898); *Budapest székes főváros a millennium idejében* (1898); *Magyarország kézi atlaszához szöveg* (1898); *A felvidéki kivándorlás hatása népesedésünkre* (1898); *Városaink népesedési viszonyai 1777-ben* (1898); *Budapest környéke* (a magyar turista-egyesület által kiadott kalauz, 1900), továbbá számos értekezés hazai és külföldi szakfolyóiratokban. 1897 óta ismét a magyar turista-egyesület központi titkára, melynek működésében tevékeny részt vesz. Munkatársa a Közgazdasági Ismeretek Társának is, melynek a demográfia és statisztika körébe vágó tanulmányokat irt.

Tholos, I. Tolos (XVI. k.).

Thomán István, zongoraművész, szül. Homonnán (Zemplén) 1862. Alsóbb s főiskolai és jogi tanulmányait Kassán és Budapesten végezte. Itt lépett be az országos zeneakadémia kötelékébe, hol **Erkel Ferenc**, **Nikolcs Sándor**, **Abrányi Kornél**, **Köszler János** s végre **Liszt Ferenc** voltak tanárai. Bevégezvén akadémiai tanulmányait, a 80-as évek derekán Weimarba és Rómába követte Lisztet. Halálakor is mellette volt. Ugyanez évben tett nagyobb külföldi műutazásokat, sőt a Keleten Konstantinápolyban is hangversenyzett **Popper Dávid**dal s a szultán a szépművészetek címével s a Midsidje-renddel tüntette ki. 1888-ban kivézték az országos zeneakadémia rendes tanárává s azóta mint elsőrendű pedagógus működik.

Thomas Antal, francia filológus, szül. St.-Yrieix-la-Montagneban (Creuse) 1857 nov. 29. Tanulmányait Párisban végezte és a római francia intézet tagja lett. 1881. tanár Toulouseban, 1889 óta pedig a párisi egyetemen. T. a fiatal francia filologusok legkiválóbbja, aki Paris Gaston és Meyer Pál után sorakozik. Fő művei: *Les états provinciaux de la France centrale sous Charles VII* (Páris 1879, 2 köt.); *Nouvelles recherches sur l'entrée de Spagne, chanson de geste franco-italienne* (u. o. 1882); *Francesco da Barberino et la littérature provençale en Italie* (u. o. 1883); *Poésies complètes de Bertran de Born* (Toulouse 1888). 1882 óta kiadja az *Annales du Midi* c. toulousei folyóiratot. Darmsteter halála óta Hatzfelddel együtt a *Dictionnaire général de la langue française* szerkesztője.

Thomasville, Thomasgrófság fővárosa Georgia É.-amerikai államban, vasút mellett, (1890) 5514 lak. Nagy gyapotkereskedése van. Újabban foszfát-telepeket fedeztek fel, melyek Florida ÉNy-i részén keresztül egészen a Tampa-öbölhöz húzódnak.

Thomsen-féle betegség (myotonia congenita), Thomsen által 1876. leirt idegmegbetegedés. A baj fő tünete az, hogy az izomzat akaratalagos összehúzódáskor rövidebb-hosszabb ideig tartó, állandó összehúzódásban marad. A betegség veleszületett s rendszeren a család több tagjánál jelentkezik. A betegek izomzata rendszeren túlságosan fejlett s tonusuk nyugalomban is fokozott, de különösen fokozódik kedélyi izgalmak után, ha a beteget megfigyelik, hosszabb nyugalom után s kiváltképp hidegben. A betegség nem ritkán elmebeli zavarokkal, epilepsziával társul. A baj gyógyíthatlan, az élettartamra azonban befolyással alig van. Krótani alapját nem ismerjük.

Thomson I. Cézár (XVI. k.) hegedűművész 1898. meghívták a brüsszeli zenede tanárának.

2. T. Vilmos, sir (XVI. k.), angol fizikus tanárságának 50. évfordulóját 1896. a tudományos világ fényesen megillette. V. ö. **Fröhlich** Izidor jelentése az ünnepélyről (Akad. Értes. 1896 dec.).

Thomson-féle elektromos izzasztó, I. **Elektromos izzasztó**.

Thopla (Thopul), Magyarország középkori földrajzában a. m. a *Tapoly* folyó.

Thor v. *thorium*, kémiai elem, I. **Tórium** (XVI. k.).

Thorockay-család (XVI. k.). **T. Viktort** 1898. Hódmező-Vásárhely főispánjává nevezték ki.

Thoulet-féle folyadék, káliumkénésó-jodit oldata, melyet a közetek elegrészzeinek szétválasztására használnak. Thoulet írta le. Innen a név.

Thraso, Terentius «Eunuchus» c. vígjátékában a dísekvő katona neve; innen *thrasoni* a. m. dísekvő, hetvenkedő.

Threnodia, I. **Trenodia** (XVI. k.).

Threskiornis (állat), I. **Ibiszfélék** (IX. k.).

Thrinakia, Homérosnál mesés sziget, melyen a napisten nyájai legeltek. Sziciliára vonatkoztatják.

Thripidae (állat), I. **Hólyaglábúak** (IX. k.).

Thronhjem, norvég város, (1897) 33,056 lak. 1897 jul. 18. ülte meg 900 éves fennállásának ünnepét. 1895. a behozatal értéke volt 16,017,300 norvég korona, a kivitelé pedig 11,131,000 norvég korona.

Thrym (Thrymr), óriás, a skandináv mitologia alakja. Egy róla nevezett eddai dal, a *Thrymskvidha* szerint, mélyen a föld alá rejti Thor isten (XVI. k.) kalapácsát s csak azza a feltétellel akarja kiszolgáltatni, ha megkapja Freyja istennőt (VII. k.). Az ázok cselet eszelnek ki: magát Thor-t öltöztetik fel menyasszonynak s mint ilyent vizsik el T.-hez. Mikor aztán az álrúhás Thor kézre keríti kalapácsát, agyonüti vele T.-et és egész fáját. T. valószínűleg a téli viharok démona, aki a kalapácsot, azaz a villámot a téli hónapok idején a föld mélyébe rejti.

Thuanus, I. **Thou** (XVI. k.).

Thuès-entre-Valls, fürdő, I. **Olette**.

Theuets (ejtsd: títé), község Ardèche francia département Largentière kerületében, óriási bazalt-

sziklában nyugvó fensikon (Pavé des Géants), az Ardèchenek bal partján, amelybe 100 m. magas zuhatagot alkotva itt ömlik a Médéric, (1891) 663 lak., régi kastélyal, T.-től keletre 2 km.-nyi távolságban fekszik *Neyrac*, két vastartalmu forrással és fürdővel.

Thuill., latin növénynev után *Thuillier* János Lajos párisi tanár nevének rövidítése. Szül. Creilben (Oise) 1757 ápr. 22-én, megh. Párisban 1822 dec. 18. Páris flóráját ismertette.

Thumann Pál, német festő, szül. Tzschacksdorfban (Alsó-Luzsica) 1834 okt. 5. A berlini akadémián tanult, aztán Drezdában Hübner Gyulának volt tanítványa, Weimarban pedig Pauweis vezetése alatt képezte tovább magát. 1866-ban a weimari művészeti iskola, 1872. a drezdai akadémia tanára, 1875—87. a berlini akadémia tanára volt. Hirnevét nem annyira festményeinek (Szt. Hedvig; Luther életéből vett öt kép a Warburgban; a minden gimnázium számára festett történeti képei; A három párka stb.), mint inkább német és külföldi remekírók műveihez készített számos illusztrációjának köszönheti, melyek azonban édeskés, erőtlen felfogásuknál fogva főleg a műveletlenebb ízlés igényeinek felelnek meg.

Thun und Hohenstein Ferenc Antal gróf (XVI. k.), osztrák politikus, 1898 márc. 5. Gautsch utóda lett a miniszterelnöki s a belügyminiszteri széken és új kabinetet alakított, melyben csak Baernreither képviselte a német elemet, azonban fél év múlva ő is otthagya a kabinetet, és ekkor a klerikális tiroli báró Di Pauli kapta a kereskedelmi tárcát. Márc. 21. elmondott programbeszédében T. a következő feladatokat tűzte ki: a nemzetiségi küzdelemnek (különösen Csehországban) megszüntetését s a parlament működésének helyreállítását. Egyik célját sem érte el, sőt alatta mindkét irányban a helyzet rosszabbra fordult. Mivel a Gautsch-féle nyelvrendeleteket vissza nem vonta, a német ellenzék a kormány valamennyi előterjesztését v. kiforgatta avagy megobstruálta. Az 1899. költségvetést még a bizottságban megobstruálták s ugyanebben a sorban részesült a Badeni-Bánffy-kormányoktól örökségképen átvett, de a Széll-kormányval az ischli klauzula kihagyásával vagyis a magyar alkotmány szelleméhez képest átdolgozott osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szerződés is. Miután a birodalmi gyűlés pártkülönbség nélkül ezt a szerződést Ausztriára nézve károsnak jelentette ki, T. a gyűlést kétszer is elnapolta s azután a kiegészítő törvényjavaslatokat az új cukor- és petroleumadóval együtt (1899 jul.) a 14. § alapján vagyis rendeleti úton léptette életbe. A német koronatarományokban általános felháborodás volt a válasz, melyet T. gróf a gyűllekezési és határozat-hozatali jog elkobzásával s rendőri brutalitásokkal iparkodott elfojtani. 1899 okt. 2. a németek örömeire egész kabinetjével lemondott. Ez alkalommal a Szt. István-rend nagykeresztjét kapta.

M. L.

Thuránszky Irén, l. *Katona*.

Thurmayer János (Turmais), l. *Aventinus* (II. k.).

Thurnon János, l. *Tournon*.

Thurn-Taxis-család (XVI. k.), l. *Albert* hercegnek a hercegi ház jubileuma alkalmából 1899

máj. 8. a bajor régensherceg a *Wörth és Donau-stauf hercege* címet adományozta. Harmadik fia: *Károly Agost* herceg 1898 jul. 23. született.

2. *T. Lamoral* herceg 1897. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot.

Thúry, 1. *Etele*, egyházi író, ref. lelkész, szül. Zánkán (Zala) 1861 okt. 14. Pápan tanult, hol bevégezvén teológiai tanulmányait, 1882 őszén Ácsra (Komárom) ment akadémikus rektornak, honnan 1884. atyja mellé segédlelkésznek rendeltetett, 1885. csurgói helyettes lelkész volt, 1886 nov. elején a m. kir. igazságügyi miniszter a soproni kir. országos fegyintézethez lelkészszé nevezte ki. 1888. Csurgóra, 1892. Vámosra választották lelkészszé. A veszprémi egyházmegye 1892. aljegyzőjévé, 1896. főjegyzőjévé s tanácsbírójává, a dunántúli egyházkerület pedig 1897. aljegyzőjévé választotta. Leginkább egyháztörténeti tárgyú dolgozatai megjelentek a Prot. Egyh. és Isk. Lapban, Dunántúli Prot. Lapban, Czelder Figyelmezőjében és a Protestáns Szemlében. Papi dolgozataiból a Lelkészi Tár és Kalászok az életnek kenyeréhez c. folyóiratok hoztak egyes darabokat. Önálló művei: *A fehérvár-csurgói ref. egyház története* (Pápa 1885); *A zánkai ev. ref. egyház története* (Budapest 1886); *Bornemisza Péter dunavideki első református püspök élete és munkái* (u. o. 1887); *A révkomáromi ev. ref. egyház története a XVI., XVII. sz.-ban* (u. o. 1888); *A veszprémi ref. egyház története* (u. o. 1893); *Huszár Gál* (a magyar prot. irod. társ. Koszoru c. népies kiadványának 8. füz., u. o. 2. kiad. 1895); *A szentantalfai ref. egyház története* (Pápa 1896).

2. *T. József*, nyelvészeti, történeti és irodalomtörténeti író, szül. Makadon (Csepel-sziget) 1861 dec. 25. Középiskolai tanulmányait Kun-Szent-Miklóson és a budapesti ref. főgimnáziumban végezte. A tudományegyetemre azzal az elhatározással lépett, hogy a magyar őstörténet és összehasonlító nyelvészet művelője lesz s e célból különösen a török-tatár és finn-urali nyelvek tanulására adta magát, hozzájuk vevén a mongol és persa nyelvet s irodalmat, tanulmányozván egyúttal a keleti történetírók és utazók munkáit. Ez idő alatt egy török nyelvészeti dolgozatával (az ujjur, csagataj és oszmán-török dialektusok egyezései és eltérései) egyetemi pályadíjat nyert. Az egyetemi kurzus elvégzése után Trefort miniszter, Vámbéry ajánlatára, az akkor felállított s a budapesti kereskedelmi akadémiához csatolt keleti tanfolyamon a török nyelv tanárává nevezte ki és ilyen minőségben működött négy évig. 1884 nyarán tanulmányúton volt állami költségen Törökországban, főleg Konstantinápolyban és Kis-Ázsia partvidékein. A következő év nyarát pedig a nógrádvármegyei palócok között töltötte, a palóc népet és nyelvét tanulmányozva. 1887 őszén a nagykőrösi ref. főgimnáziumhoz hívták meg tanárnak; de már 1888 elején Halasra választották meg a magyar és latin nyelv tanszékre s azóta e minőségben ott működik. Legelső dolgozata *Etnológiánk módszerei* c. 1883. jelent meg az Egyet. Philologiai Közlönyben. Nem számítva a hírlapokban (Vasárnapi Újság, Budapesti Hírlap) megjelent etnográfiai tárgyú tárcáikat, irodalmi működése három tanulmányra terjed, t. i.

összehasonlító nyelvészet, történelem és irodalomtörténet. Az első csoportba tartozó dolgozatai: *Az ugor-magyar theoría és A török szókincs apológiája* (Phil. Közl. 1884. és 1885. évf.), továbbá *A kasztamunii tör. nyelvjárás* (akad. értekezés 1885). Történeti dolgozatai közül fontosabbak: *Pecsevi viszonya a magyar történetírás-hoz* (Századok 1892); *A török hódítás kezdete Magyarországon* (u. o. 1893); *A magyarok eredete, őshazája és vándorlása* (u. o. 1896 és önállóan is); *A magyaroknak szavartí-aszfali neve* (u. o. 1897); *Bocskay István fölkelése* (u. o. 1899); *A székelyek eredete* (Erdélyi Múzeum 1898. évf.) és ennek folytatása: *Még egyszer a székelyek eredetéről* (u. o. 1899). A Hadtörténelmi Közleményekben pedig a következők: *A régi magyar és török hadviselés* (1888. évf.); *Zrinyi M. hadtudományi elveinek forrása* (1890. évf.); *Szigetvár elfoglalása 1566-ban* (1891. évf.) és *A várnai csatáról* (1892. évf.). Irodalomtörténeti tárgyaik: *Szülőgyi és Hajmási historiája* (Irodalomtörténeti Közlöny 1893. évf.); *A Zrinyiász* (u. o. 1894. évf. és önállóan is) és *Kronikánk és a nemzeti hagyomány* (u. o. 1897. évf.). Ezekon kívül a m. tud. akadémia megbízásából fordítja a magyar vonatkozású török történetírók munkáit, amely sorozatból eddig két kötet jelent meg (Török Történetírók, 1. köt. 1893, 2. köt. 1896).

3. **T. Zoltán**, író, hírlapíró, szül. Kolozsvárt 1870. Korán kezdett írni, 18 éves korában jelentek meg első munkái a kolozsvári lapokban. Belletrisztikai munkájában verista s az mint drámaíró is. Őt-hat novellakötete jelent meg ezeitől, ezek között: a *Bolondok* (1897); *Tárcanovellák és az Ulrich főhadnagy* (1898); *Úrak és parasztok* (1899). Színművei: *Katonák* (1898. színp. került a vigszínházban), *Asszonyok* társadalmi színművek s a *Katinka* c. népdráma. A Budapesti Naplóba társadalmi cikkeket ír.

Thus, a kaukázusi nyelvek (X. k.) egyike; nyelvtenát Schiefner dolgozta ki (Sz.-Pétervár 1856).

Thüm., természetrajzi nevek mellett *Thümen* Felix báró, német mikológus (1839—92) nevének rövidítése.

Thünen János Henrik, német mezőgazda, közigazda és szakbeli író, szül. Kanarienhausenben (Oldenburg) 1783 jun. 24-én, megh. Tellow nevű biirtokán (Mecklenburg) 1850 szept. 22. 1803. Cellében Thaer tanítványa lett. Innét a göttingai egyetemre ment, hol gazdaságot és természet-tudományi tantárgyakat hallgatott. Azután Rubkowban bérlő lett, de itt nagyon rosszul ment dolga, 1810. pedig sógorától Tellowot szerezte meg. Itt nemcsak elméleti és gyakorlati tanulmányait iparkodott egész odaadással értékesíteni, hanem élénk irodalmi működést is kifejtett. Már 20 éves korában írt dolgozatában lefektetett eszméit, mely Beschreibung der Landwirtschaft in Gross-Flottbeck címen feltűnést keltett, tovább fejtette ki és der Isolirte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft u. Nationalökonomie (Rostock 1842, 1850 és 1863, 4 kötet) címen oly művet teremtett, mely általános feltűnést keltett.

Thylla, l. *Tölteléksejt* (XVI. k.).

Thymbres, Purszak ókori neve, l. *Szakaria* (XV. k.).

Thyn, nép, l. *Bilinia* (III. k.).

Tian, álnév, l. *Günderode* (VIII. k.).

Tiazolsárga, pamutfestésre való sárga azófesték.

Tiba vára, Ung vármegyében Szobránétól keletre állott. A Nagymihályi- és Sztáray-család ősei bírták a XIV., XV. sz.-ban. 1337. pusztulóban volt, de helyreállították s 1419. újra fennállott. (V. ö. *Sztáray-család* okl.)

Tibiscum (jelenleg *Zsuppa* kisközség Krassó-Szörény vármegye temesi jár., (1891) 448 lak.). A Duna mellől *Dáciába* két hadi utat használtak a rómaiak. A nyugatib s egyúttal a jártabb hadiút Palánkánál hatolt *Moesia*-ból a Duna (Danubius) balpartjára s Fehértemplomtól nyugatra kapaszkodott a jami fensíkra. A *Karas* vizét Váradján felül átszelve, a *Csernovec* patakának szűk völgyét követte *Forotikig*. Onnan *Drumui Irene* néven a magaslaton *Nogy-Szurduk*-hoz került s így tartott északra *Zsidovinig*. A *Berzavát* áthidalva, *Valea Paj* és *Duleo* közt a Poganishoz szegődött az út s egész Prebulig annak völgyét követte. Majd a *Kozlar* nevű magaslaton át a *Temes*-hez lejtve, *Zsuppa* nevű falun alul *Karán-Sebes* közelében találkozott a keleti hadi úttal, mely *Orsovától* indult ki s Teregovánál a *Cserna* és *Temes* vízválasztóját elhagyva, a Temes mentét követte *Karán-Sebesen* át Zsuppáig. Ezen kettős hadi út egyesülési állomását tehát *T.* alkotta. A Peutinger-tábla *Tivisco*-ját a ravennai *Anonymus* névlejástromában *Tibis* és *Tiviscum* olvassuk, míg Ptolemaios Geographiája *Tibiscum*-nak ismeri s az É. sz. 48° 50' a K. h. 46° 40' alá jelöli. Ptolemaios azonban a keletre eső pontokat helyzetük szerint mind északabbra, az északiakat túlságosan északra, a délieket ismét délebbre jelölvén, a valóságban az É. sz. 45° 30', a K. h. pedig 39° 50' mutat, ami egészen a *Bisztra-Temes* egyesülésének felel meg, ahol *Ortvay Tivadár* a sokaktól keresett *Municipium T.* romjait 1874. szerencsésen felfedezte.

Zsuppán 1851. egy Antoninus Pius által 157 dec. 13. (?) kiállított katonai elbocsátó diploma került napfényre. Az elbocsátott *Bursimso Caesarea*-ból (*Palestina*, vagy *Caesarea Panias Itureae*) származva zsidó lehetett. Már 1690 körül látott itt *Marsigli* Alajos gróf, a *Danubius* híres szerzője, egy feliratot a *Municip-T.* nevével. A helyőrségben *palmyrai* származásúak is szerepeltek s ezek egyike *Jupiternek* áldozva, saját hazai isteneit is bevésette záradékul. *T.* romjait a Temes mindkét partján találhatjuk és pedig a balparton a *zsuppai* malomcsatornánig terjedőleg s az országtúlból a malomhoz vezető út mentén. A jobb parton a Jááz községből a *zsuppai* malomhoz szolgáló mezei útnak (volt lugosi út) jobb felén, a *Bisztrából* kiszakadó malomcsatornánig. Itt egyesült a két római út is, hogy keletnek fordulva Jááz irányában, a *Bisztra* mentén a Vaskaphoz s azontúl Sarmizegetusába, *Dácia* fővárosába vezessen. Az innen kikerült feliratok egy része a délmagyarországi történelmi régészeti társulat temesvári muzeumban, részint a budapesti nemzeti muzeumban láthatók.

Irodalom. Ortvay Tivadar, T. helyekvése. Archaeologiai Közlemények 1876. Új folyam VII. kötet, 3. füzet 1—48. lapján; Millecker Bódog, Dél-Magyarország római régiség-leletei 1892. Különlenyomat a Történelmi régészeti Értesítőből Temesvár; Téglás Gábor, Felső Moesia és Dácia főközlekedési kapcsolatának irodalmi állapota és a Délmagyarországi Történelmi és régészeti Társulat ez irányú tevékenységének méltatása. Történelmi és régészeti Értesítő 1897. IV. füzete. V. 6. A Lederata Tibiscumi hadi út. Archaeologiai közlemények 1898. évfolyamban. Halaváts Gyula, A ledarata tibiscumi római út. Archaeologiai Értesítő 1896. évfolyam 1. füzete 4—12. lapján. Torma Károly. Archaeologisch-epigraphische Inschriften aus Oesterreich-Ungarn VI. köt. TEGLÁS GÁBOR.

Tichborne (XVI. k.). A család Orton Artur meghalt Londonban 1898 ápr.

Ticklén, I. Erich, finn költő, szül. Pyhäjärvi-ben (északi Finnország), megh. mint karsamáki káplán 1827. A század elejével kezdődött finn irodalmi föllendülés egyik szorgalmas tényezője. Költményei nagyrészt az Oului Hetihirekben (Oulun Viikkosanomat) láttak napvilágot. Köztük méltán híressé vált a Leány keserve című, melyet sokáig népdalnak tartottak és mint ilyent fordította le Runeberg svédre.

2. **T. Péter**, finn költő, az előbbiek bátyja, megh. 1838. Költményei közül, melyeket többnyire az Oului Hetihirek közölt, legismertebbek a Gyermekes gyermekdal (Lapsellinen lapsenlaulu) és A pacsirtához (Leivoselle). T. eleinte tanító, majd tuvai pap. v. b.

Tieba, Francia-Szudánhoz tartozó nagy négerország. 67,500 km² ter., 670,000 lak. Az ország Menka, Kendugu (Szikasso fővárossal, a törzsfő állandó székhelyével), Szamokhodegu és Pomporo közvetlenül alárendelt, továbbá Diamodogu, Bendugu, Kantli, Moro, Niene és Follona hűbértartományokból áll; lakói szorgalmas földmívelők és állattenyésztők.

Tiefenbach-család, l. **Teuffenbach**.

Tiele Cornelis Petrus, németalföldi teologus, szül. Leidában 1830 dec. 16. Teologiai tanulmányait Amsterdamban végezte. 1856—72. Rotterdamban volt lelkész, 1873—77. a remonstransok lejtái szeminariának igazgatója, 1877-től a lejtái egyetem tanára. 1896 és 1898. az edinburghi egyetemen u. n. Gifford-felolvasásokat tartott a vallásbölcsezet köréből, melyek a teologiai körökben méltó feltűnést keltek. Nagybbr művei: De godsdienst von Zarathustra (Haarlem 1864); Vergelijkende geschiedenis der Egyptische en Mesopotamische godsdiensten (Amsterdam 1869—72. franciára ford. Collins, Páris 1880); Geschiedenis van den godsdienst tot aan de herschappij der wereldgodsdiensten (Amsterdam 1876; angolul Carpenter 1877; franciául Vernes, 2. kiad. 1885; németül Weber: Kompendium der Religionsgeschichte, 2. kiad. 1887), mely műve átdolgozva később ily cím alatt jelent meg: Geschiedenis van den godsdienst in de ondieheid (Amsterdam 1892—96, 2 rész; németül Gehrich 1895 s. köv.); továbbá: West-Arie in het licht der jongste ontdekking (Lejda 1893, angolul Taylor 1894); Babylonisch-assyrische Geschichte (1886—1887, 2 köt.); Religion as Encyclopaedia Britannica-ban. Adott ki tünnepi beszédekben s előadásokon kívül egy kötet költeményt (2. kiad. 1874), három kötet egyházi beszédet s számos értekezést a lejtái Theologisch Tijdschriftbe. A—A.

Tiffany Lajos, egy new-yorki nagy kereskedőház (Tiffany Glass and Decorating Company) megalapítója, mely egyéb műipari cikkeken kívül főképen az üvegeipart műveli. Eleinte egy daraból való üvegvázákat készített, később ezeket világító-testekre (különösen állólámpákra) alkalmazta, melyeknek bronz- vagy ezüstszerezése indiai és empire-stilust mutat. T. más különlegeségei: díszpoharak virág- és növénymotívumokkal, színes opalizáló üvegből való mozaikablakok, melyeknek egyszerű mintái nagy kolorisztikus és díszítő hatással vannak.

Tiflisz, orosz kormányosság, (1897) 1.040,943 lak. — *T. város*, ugyanakkor 160,645 lak.

Tiflitisz, l. *Vahbélgyulladás*.

Tifon v. *taifun*, l. *Ciklon* (IV. k.).

Tignum junctum (lat.), a másnak épületébe beépített gerenda. Minthogy az épület alkotó részévé vált, azt az épület tulajdonosaitól visszakövetelni nem lehet; csak az értéke követelhető és pedig a római jog szerint az érték kétszerese.

Tigridia Ker. (ösv.), l. *Tigrisülöm* (XVI. k.).

Tiket, helytelen olvasása az angol *ticket* (XVI. k.) szónak.

Tiki-tiki v. *tikki-tikki*, törpe nép, l. *Akka* (I. k.).

Tikkanen János Jakob, finn történetíró, szül. Helsingforsban 1857 dec. 7-én, mint a fennoman párt egyik vezérének, *T. Pálnak* (1823—73) fia. Tanulmányait az ottani egyetemen végezte 1876-tól kezdve s 1884. promoveálták német nyelven irt ily című értekezésével: Der malerische Stil Giottos, mely azonnal docenssé való kinevezését vonta maga után. U. o. 1897-től kezdve már mint egyetemi tanár működik. Számos értekezésen kívül, melyek többnyire T.-nek a középkor művészetére, különösen a bizánci festészetre vonatkozó tanulmányai köréből vannak merítve, a következő nevezetesebb dolgozatokat tette közzé német nyelven: Die Genesis-Mosaiken von Venedig u. die Cotton-Bibel (Helsingfors 1889); Eine illustrierte Klimax-Handschrift d. vatikanischen Bibliothek (u. o. 1890); készülőben van egy terjedelmesebb műve: Die Psalterillustration im Mittelalter (u. o. 1896 óta). T. svéd nyelvű munkái közül említésre méltók: Venedig och dess konst (Velence és művészete, Helsingfors 1891) e. népszerűen irt műve, továbbá: Finska konstföreningen 1846—96. (finn műgyestület, u. o. 1896), mely utóbbiban T. mint a finnországi műgyestület jegyzője ez egyesület történetének átnézetét adja, összefüggésben a finn művészet fejlődésének főbb mozzanataival. Említést érdemel még: L'arte cristiana antica e la scienza moderna (Archivio storico d'ell Arte, 1891). VIKÁR.

Tikuna, délamerikai industörzs Brazília, Ecuador és Peru határán.

Tillo Alekszej Andrejevics, orosz tábornok és geografus, szül. Kijevben 1839 nov. 25-én, megh. Szent-Péterváron 1900 jan. 12. A katonai akadémián tanfolyamot elvégezvén, a pulkovi csillagvizsgálóban dolgozott. Intézte az orenburgi vidék háromszögelését, asztronómiai meghatározásokat tett Turgaiszkban és Uralszkban és mágneses vizsgálatokat Orenburg és az Aral-tó között, mely utóbbinak magasságát is meghatározta nivellálás által. 1879—81. tanulmányokat

tett a lipesei és strassburgi egyetemen. 1894 óta a szentpétervári 37. gyaloghadosztály parancsnoka. Munkái: Aralokaszpikus nivellálás (oroszul Szt.-Pétervár 1897); Anyaggyűjtemény az európai Oroszország magasságméréséhez (oroszul u. o. 1881); Vizsgálódások a földmágnességnek európai Oroszországban való megosztásáról (oroszul és németül, u. o. 1881—85); Európai Oroszország hipszometriai térképe (4 lap, u. o. 1889); Nyugati Oroszország hipszometriai térképe (4 lap, u. o. 1896); Vizsgálódások az atmoszféranyomásnak Oroszországban és az ázsiai kontinensen való elosztásáról (oroszul, u. o. 1890; franciául: Tables fondamentales du magnétisme terrestre (u. o. 1896); Atlas des isonomales et variations séculaires du magnétisme terrestre (u. o. 1896).

Tilos játék, a szerencsejáték (XV. k.) a büntető-törvénykönyvben meghatározott feltételek alatt és körülmények között.

Tiltó akadályok, l. *Polgári házasság* (XIV. k.).

Timbo, Futa-Dsalon (VII. k.) fővárosa.

Timbora, így neveznek a Székelyföldön, különösen Etéden egy népies hangszert. Három 80 cm. hosszú és 10 cm. széles, éllel összeenyvezett falapból áll, mely első nyitott falával egy szilárd készlettel és súlyánál fogva mozdulatlanul a földhöz tapadó asztalon nyugszik s felső lapján a rezonancia végett fillérméretű két nyílás van. A fedő felső lap egyik végén hat fakuleshoz ugyanannyi rézhúr van felhúzva. A hangszer felhangolása nem diapazon szerinti, hanem a játszó hallása szerint hol magasabban, hol mélyebben történik. Az eredetiség abban rejlik, hogy a hangok kifogása csak három húron történik, a balkéz hüvelykujja alá helyezett, tompán hegyezett lúdtollszárral, míg a jobbkez hasonlóan tollszárral pengeti a húrokat. A másik három húr az ujj nem érinti s ezek egy hangot alkotnak, adják az akkordban a basszust, a többi három az akkordnak megfelelően van hangolva. Természetes, hogy csak oly darabok játszhatók e hangszeren, melyek a meglévő hangnemben vannak írva vagy legalább transzponálva. A T. rokonfajai: a *tambura*, *colhárfa* és *gítár*.

Tinak, orosz fűrdő, l. *Tanak*.

Tinghai, kínai város, l. *Csuszán* (IV. k.).

Tinocerás, l. *Dinocerata* (V. k.).

Tinódi Sebestyén szobrász (a király költségén készülő tiz szobor egyikét), amelyet Budapesten a népszínház előtt levő téren fognak felállítani, *Bezerédy* Gyula készíti. Megjelent: T. válogatott históriás énekei (rendezte és bevezetéssel ellátta Perényi Adolf, Magyar könyvtár 1899).

Tinorrgomba (növény), fehér: a Cortinarius argentatus Fr., fekete: Lactarius turpis Weimn. Clusius és Kalchbrenner szerint; l. *Herencs* (IX. k.).

Tinseau (ejtsd: teñszó) *Leó* francia regényíró, sztl. Autunben 1844 ápr. 30. Tanulmányait a dőlei jezsuita tanintézetben végezte. A császárság alatt aprefet, volt azután az irodalomnak élt. Regényei közül, amelyek Feuillet Oktáv irányát követik, megemlítendők: Robert d'Epirien (1882); Alain de Kerisel (1883); az akadémia által pályadíjjal kitüntetett La meilleure part (1885); Madame Vil-

leféron jeune (1886); Dernière campagne (1887); Charme rompu (1888); Ma cousine pot-au-feu (1888); Bouche close (1889); Strass et diamants (1890); Sur le seuil (1890); Plus fort que la haine (1891); Mon oncle Alcide, nouvelles (1892). Göröngyös utakon (Egyetemes Regénytár, Budapest 1892). Magyar fordításban megjelentek: A tilalom (ford. *Fái J. Béla*, Budapest 1892); A hivek (ford. u. a., u. o. 1892). Hamupipóke unokahagom (elbeszélés, Budapest 1898); Az eskü (Bouche close, regény, u. o. 1899); A legjobb rész (regény, u. o. 1899).

Tintacsigák (Cephalopoda), l. *Lábasfejűek* (XI. k.).

Tioform, bázikus ditioszalicilsavas bizmut. Sárga, íz és szag nélküli oldhatlan por, 72% bizmutot tartalmaz. Állatgyógyászatban a jodoformot helyettesíti, mint hintőport alkalmazzák sebekre, orbáncnál, ekzemánál, fül- és szembajoknál.

Tipka-Weinlich Lujza, énekesnő, sztl. Kőszegen 1840. Ugyanott Szilávik Jánosnál, majd a bécsi konzervatoriumban folytatta tanulmányait és sok küzdelem és szenvedés után léphetett végre a színpadra. Először Sopronban, azután Pesten és Grazban játszott, majd német színpadokon és miután Marchesi asszonytól is vett órákat, fényes sikertől kísért körutat tett a külföldön. Azután Weinlich karmesterhez ment nőül és azzal együtt énekiskolát alapított Grazban, melyből több elsőrangú művész és művésznő (Rénard) került ki. m. t. l.

Tipuani, hegyi falu La Paz bolíviai departamentóban, a Sorata (Illampu) keleti alján, a D. sz. 15° 35' alatt, nagyon egészségtelen klímával, de bőséges aranyosással.

Tirana, város Skutari török vilajetben, Durazótól keletre, 10,000 jórészt mohammedán lakossal, nagy bazárral, sok mecsettal; egy görög püspök székhelye. A XVII. sz. elején alapították.

Tirard (ejtsd: tirár) *Péter Manó*, francia miniszter, sztl. Genfben 1827 szept. 27., megh. Párisban 1893 nov. 4. Aranyművesnek készült és 1846. sztl. leivel Párisba költözött, ahol 1851. ékszerüzletet nyitott, mely jól jövedelmezett. Amellett azonban élénk részt vett a politikai mozgalmakban és a radikális párttal tartott. 1870 szept. 4. a császárság bukása után a párisi 6. arrondissementben polgármesterré lett. 1871. a kommünhöz csatlakozott, majd Versaillesba ment, hogy a nemzetgyűlés és a kommün között egyezséget hozzon létre, ami azonban nem sikerült. 1871 febr. 8. a nemzetgyűlésbe választották, ahol a radikális párthoz csatlakozott. 1879 márc. től 1881 nov. ig s 1882 jan. – aug. a kereskedelem- és földmívelésügyi tárcát kezelte, 1882 aug. től 1885 márciusig pedig pénzügyminiszter volt. 1887 dec. től 1888 ápr. ig mint miniszterelnök szerepelt és 1889 febr. 21-én újra miniszterelnök lett, de 1890 márc. megbukott. Helyét márc. 17. Freycinet foglalta el. 1892 dec. 14. pénzügyminiszter lett a Ribot-kabinetben, melylyel 1893 ápr. 4. visszalépett. P. P.

Tiraszpol, orosz város, (1897) 27,585 lak.

Tire, város Ajdin ázsiai-török vilajetben, a Kücsük Menderes völgyében, Szmirnányál, melylyel vasút köti össze, délkeletre 65 km.-nyi távolságban, 13,000 görög lak., nagy bortermeléssel. Az ókorban *Teira*-nak hívták.

Tirefond (ang.), a koponyalékelésre használt sebészeti készülékek az a része, melylyel a kifűrészelt csontkorongot kiemelik. Csavarmenettel ellátott kis küpszerű vége és körtealakú markolata van, l. *Koponyalékelő* (X. k.).

Tire-haut (franc., ejtsd: tîr-ó, = magasra löj), a vadászoknak nálunk is szokásos figyelmeztető felhívása, amelylyel a repülő vadra teszik egy-mást figyelmeztetést.

Tirnavia, Magyarország középkori földrajzában a m. *Nagy-Szombat*.

Tirol (XVI. k.). A születések száma 1895-ben 25,154 (580 halva), a haláleseteké 21,515 és a házasságkötéseké 5609. Az 1894-iki termés 241,280 hl. búza, 421,700 hl. rozs, 155,420 árpa, 112,500 zab, 311,320 kukorica, 23,730 hüvelyes, 112,005 t. burgonya, 477 t. dohány, 9829 t. gyümölcs és 362,892 hl. bor. A bányászat termelt 1340 t. réz-, 4657 t. vas-, 182 t. ólom-, 2995 t. cinkércet és 16,544 t. barnaszén; a kohászat pedig 888 kg. ezüstöt, 547 t. rezet, 1541 t. friss- és 1438 t. öntött nyersvasat, végül 14,958 t. főtt-, 11 t. kő-, 908 t. marhasót. Az 1896-iki választási törvény értelmében 21 képviselőt küld a birodalmi gyűlésbe és pedig 5-öt a nagybirtokosság, 5-öt a városok és kereskedelmi kamarák, 8-at a községek és 3-at az általános választási joggal bírók.

A T. érdekében hozott gabnaórlási vámot az új osztrák-magyar szerződések értelmében az osztrák kormány megszüntette. Az ország az utolsó évek alatt nagy változáson ment keresztül s ami még 20 év előtt lehetetlennek látszott, az bekövetkezett: a nagyobb városokban a papság befolyása megtört és a német nemzeti eszme itt is gyökeret vert; a Schönerer-párti Wolfot Innsbruckban és Bozenban kitörő lelkesedéssel fogadták (1898—1899). Déli T. (Trentino) autonómiaja tekintetében is történt néhány lépés. Egszben véve az olasz képviselők a birodalmi gyűlésen a német ellenzékkel tartottak s Badeni meg Thun ellen küzdöttek, a tirolai tartománygyűléstől ellenben távol tartották magukat. A német nemzeti mozgalom elensúlyozása végett a klerikális németek 1898. vendégkongresszust, 1899. pedig országos parasztyűlést rendeztek, mindkettőt Bozenban. 1899. szept. pedig nemzeti Hofer András-ünnepélyt tartottak Meranban és Passeierben, melyen a császár is megjelent. V. ö. *Hörmann L.*, *Wanderungen durch Tyrol* (Innsbruck 1897); *Zingerle Ant.*, *Tirolensia* (u. o. 1898); *Richtl B.*, *Die Kunst an der Brennerstrasse* (Lipce 1898); *Rohmeder V.*, *Das deutsche Volkstum in T. und die deutsche Schule in Süd-T.* (Bécs 1898); *Wackernell I. E.*, *Altdeutsche Passionsspiele aus T.* (Graz 1897); *Battisti C.*, *Il Trentino* (Trient 1898).

Tirso de Molina, l. *Tellez* (XVI. k.).

Tischnowitz, 1896 óta morva kerületi kapitányág egy járással, 436 km² területtel, (1896) 33,677 lak.

Tisia, l. *Tisza* (folyó, XVI. k.).

Tissier-féle fém, arzéntartalmú sárgaréz; van benne 97% réz, 2% cink és 1—2% arzén, igen kemény, tombakvörös színű ötvény, csapágyak gyártására használják. L. még *Sárgaréz* (XIV. k.).

Tissot (ejtsd: tiszó) *Jakab*, francia festő, szűl. Nantesban 1836 okt. 15. Eleinte, főleg Leys ha-

tása alatt, a XV. sz. életéből vett, gondos kidolgozásu, archeologiai hűségű képeket festett (Faust és Margit találkozása, Páris, Luxembourg-muzeum), 1871. pedig Angolországba költözvén, az ottani előkelő körök életét ábrázolta nagy finomsággal számos olajfestményében és aquarell képében. 1886. Palesztinába utazott és ekkor kezdte meg előmunkáitait nagy művéhez, mely nevét világszerre ismeretessé tette. A Krisztus életét ábrázoló számos aquarellképből álló sorozat nagy részét már 1894. kiállíthatta Párisban, az összes képek pompás reprodukciói pedig 1896. Toursban jelentek meg. A szentföldnek és népének beható tanulmányozásáról, mely vallásos érzésről és a keleti miszticizmus hatásáról tesznek tanúságot.

Tissus, l. *Tisza* (folyó, XVI. k.).

Tisza (XVI. k., l. a *mellékelt térképet*). A *Felső-T.* vízgyűjtője a síkságból hirtelen kiemelkedő; legmagasabb csúcsa a Máramarosi havasokban a Heverle 2060 m. az Adria fölött; a délkeleti részen a Radnai havasok 2305 m.-re emelkednek. A hegység általános iránya északnyugatról délkelet felé vonul, a völgyek pedig általában ez irányra merőlegesek. Az eső e felső medencében igen gyakori és bő, mert a hegyeket szabadon érik a délnyugatról jövő esős levegőáramlatok és erős kiemelkedésükkel a párák hirtelen lehűlését s így bő lecsapódásokat idéznek elő. A csapadék évi átlaga a Nagyg, Talabor és Tarac forrásvidéken majdnem eléri az 1400 mm.-t. E tekintélyes esőmennyiség az egyes hónapok közt úgy oszlik el, hogy az abszolút maximum júniusra esik, bár októberben szintén igen bő a csapadék. A Felső-T.-n ezért a legnagyobb árvizek éppen ezért rendszeren a nyári és őszi hónapokban jelentkeznek. Azonban a csúcsok és hegyromok nem nyulván föl az örök hó határába, a téli csapadék — mely a többi évszakéhoz viszonyítva csekély — igen gyorsan olvad meg tavasz elején s a tavaszi meleg esőkkel együtt tetemes vízmennyiséget zúdit az Alsó-T.-ra. Az olvadás rendszeren úgy következik be, hogy márc. elején az alvidék hava olvad el, márc. végén és ápr. elején pedig a hegyvidéké. Csak az igen magas csúcsokon és hideg fekvéstű völgyekben marad meg néhány hétig továbbra is, de csak csekély mennyiségben a hó. Így tehát a Felső-T.-ról évenként három nevezetes árhullám szokott elindulni: az egyik a hóolvadás árhulláma, mely itt ritkán ér el kivételes magasságot s inkább több apróbb árhullám egymásutánjából áll, másik a zöldár jun. elején s harmadik az őszi árhullám. Igen gyakran megtörténik, hogy e három közül egyik-másik el is marad, de általában e három fő típus az árhullámok közt jól fölismerhető. A medence legnagyobb részét krétakorszakbeli s főként harmadkori paleogén homokkő alkotja, mely a vizet általában csak félig eresztí át, mert az áteresztő homokkő vizálló palákkal, márgákkal átértegett. Ezenkívül találunk a vízgyűjtő délkeleti csúcsában át nem bocsátó kristályos palákat, továbbá a homokkővonulatot délnyugatról sáv-szerűleg szegélyező át nem bocsátó trachitsziklákat és félig át bocsátó trachit-tufákat meglehetősen nagy kiterjedésben. A medence sík része legtöbnyire át nem bocsátó agyagos üledék. Így tehát

az egész felső medence hidrologiai szempontból félig átbocsátó talaju; ezért a Felső-T. és mellékvizei sohasem apadnak ki, mert bővizű források táplálják, de vízjárásukra a záporosöknek is kiváló hatásuk van, mert a feltölti csörgedezés is igen bő.

A Középső-T. vízgyűjtő medencéje szétágazó s nem olyan egységes, mint a Felső-T.-é. Legnagyobb mellékvizei a Szamos és Maros az erdélyi medencéből jönnek, melynek közepe és legnagyobb része 300—400 m. magas fensíkot képez. És bár e két folyó medencéjének szélei magasabbak s északi részén a már említett Radnai havasok 2300 m.-t és a Pietroszul 2100 m.-t, a keleti határhegység majdnem az 1700 m.-t eléri, a délnyugati szélén a Retyezát a 2506 m.-ig nyulik, a nyugati szélén a Bihari-hegység 1850 m.-re is felemelkedik s a keleti határhegységgel párhuzamos Hargita a 1800 m.-t majdnem eléri, mégis a csapadék évi átlaga sokkal alacsonyabb itt, mint a Felső-T. medencéjében. Az erdélyi fensík legnagyobb részén a csapadék átlaga 600—700 mm. közé esik s a csapadék maximuma a Hargitán átlag csak az 1060 mm.-t éri el. És e körülménynek megvan a maga befolyása a T. vízjárására; a Szamos medencéje p. kiterjedésre nagyobb, mint a Felső-T.-é és mégsem hoz annyi vizet, mint a T., úgy hogy Naményon alul is a folyó vízjárása inkább a Felső-T. után igazodik. De az erdélyi medence csapadéknak még jellegzőbb befolyása is van a T.-ra és ez a havonkénti eloszlás sajátosságában találja magyarázatát. Erdélyben ugyanis a csapadék mennyisége januártól júniusig növekedik s innen megint januárig fogy; az egész év folyamán csak egy maximum és egy minimum jelentkezik s őszszel nincsenek nagy esők. Ezért Naményon alól az őszi árhullámnak jelentősége megkisebbedik, a Maros-toroknál pedig teljesen megszűnik, úgy hogy a T. középfolysán évenként csak két nevezetes árhullám mutatkozik: a hóolvadás tavaszkor és a zöldárja, rendszeren júniusban. A hóolvadás és a zöldár elindulása Erdélyben is olyan formán és abban az időben történik, mint a Felső T.-n s így a két nagy mellékfolyó árhulláma a fő folyóval rendszeren találkozik. Geológiai tekintetben az erdélyi medence közepe harmadkori neogén tledék, mely igen agyagos, helyenkint tiszta agyag s ezért legnagyobb részben nem bocsátja át a vizet; keletről a medencét a Hargita át nem bocsátó trachitja és félig átbocsátó tufái, a gyergyói medence szélét pedig főként át nem bocsátó kristályos kőzetek szegik be; délnyugatról leginkább át nem bocsátó kristályos kőzetek és gránit, félig átbocsátó kréta- és harmadkorbeli paleogén homokkővek, itt-ott trachit és trachit-tufa határolják; északon leginkább harmadkori paleogén homokkő, mely félig átbocsátó s helyenkint kristályos kőzetek és trachit képezik a medence határát. Hidrológiai szempontból tehát az erdélyi fensík általában vizet át nem bocsátó s ezért úgy a Szamos, mint a Maros igen heves vízjárású. De míg a Szamos az Alföldre kiérve meglassodik, addig a Maros torkolatáig megtartja heves jellegét, a T.-ra nagy vizeknél is lényeges befolyást gyakorol s Szegednél az árvizek tetőzése leggyakrab-

ban a Maros hatása alatt következik be, mielőtt a fő folyó árhullámának tetőzése oda érkeznék. Azonkívül az erdélyi agyaghegyek igen bő, trágyahatású iszapot szolgáltatnak a T.-nak, melynek régi és új ártere nagy részben e körülmény folytán nyert oly világhírti termékenységet. A Bodrog vízgyűjtője aránylag alacsony hegyvidéket képez; főként a Laborc és Ondova forrásvidékén lapulnak el a hegyek 7—800 m. magasságra; a Latorca forrásvidékén a Sztoj 1679 m.-rel a Bodrog medencéjének legmagasabb pontja. Egyrészt azért, mert e medence általában alacsonyabb s másrészt, mert a Tapoly, Ondova, Laborc völgyei a délnyugati esős áramlatoknak nincsenek nyitva, itt a csapadék évi átlaga jóval kevesebb, mint a Felső-T.-nál; a medence legnagyobb része 6—700 mm. közötti csapadékot kap évenként s csak a Latorca forrásainál találmunk ennél nagyobb csapadékot. Ezért a Bodrog, bár a vízgyűjtője a Felső-T.-énál valamivel nagyobb, korántsem gyakorol kiterjedésével arányos befolyást a fő folyóra. Ami a geológiai alkotót illeti, úgy itt is, mint a Felső-T.-nál a palával, márgával átrétegelt harmadkori paleogén homokkő, mely félig átbocsátó, játsza a főszerepet; ezenkívül át nem bocsátó trachit, félig átbocsátó trachittufa, az alsóbb dombvidékeken helyenkint vízálló agyag, lenn a síkság felé lösz, majd laza futóhomok és alluvium képezik a talajt; általában a Bodrog medencéje is félig átbocsátó. E körülmény igen fontos, mert a Bodrog kisvízi hozományát megnöveli s így Tokajon alul a T. kisvíze is sokkal jelentékenyebb. A Hernád-Sajó vízgyűjtő medencéje északon és nyugaton magasra emelkedik, míg délen és keleten mindinkább ellapul; legnagyobb kiemelkedése a Királyhegy 1943 m.-ig nyulik föl. Az eső aránylag nem sok s évi átlaga 6—800 mm.-re tehető. A medence északi részén félig átbocsátó harmadkori paleogén homokkő, középső részén igen nagy kiterjedésben át nem bocsátó gránit, kristályos palák és primér korszakbeli agyagpalák vonulnak. Itt-ott teljesen átbocsátó triaskorszakbeli repedezett, dolinás mészkövek képeznek nagy kiterjedéstű platókat. A déli részen átbocsátó harmadkori neogén homokot és homokkővet, trias- és jurameszet, az alacsonyabb dombvidéken lösz, a völgyekben átbocsátó alluviumot találunk. Általában a Sajó medencéje felerészben teljesen vizet át nem bocsátó, negyedrészen félig átbocsátó s negyedrészen teljesen átbocsátó. A kristályos kőzetti hegyvidék görgeteget és kavicsot, a mészhégyek állandó, bő vizet szolgáltatnak a Sajónak, mely különben vizeinek mennyisége tekintetében a T.-ra nézve csak kevés jelentőségű, de hordaléka tekintetében igen fontos szerepet játszik, amennyiben sok apró kavicsot és homokot zúdít beléje s ezáltal a lassu T. medrét feltölti, elzátonyosítja. A Kőrösök medencéjének keleti határhegysége általában észak-déli irányú s a fő völgyek pedig kelet-nyugatiak. Legmagasabb csúcsa, a Bihar 1849 m.-re emelkedik. A csapadék a hegyvidéken aránylag igen dús, főként az északnyugatról délkeletre vonuló Moma-Kodrun, mely hirtelen emelkedik ki a síkságból s a délnyugati esős levegőáramlatokat föltartóztatja; itt az évi átlag 1240 mm.-re emelkedik föl. Ezért a Fekete-

és Fehér-Körös igen sok vizet kapnak innen. Az eső és a hóolvadás járása rendszeren a Felső-T.-ével egyidejűl s ezért a Körösök árhullámai rendszeren találkoznak a T.-ével, tetőzések azonban valamivel megelőzi a T. árhullámainak tetőzését. A Körösök hegyvidékét hirtelen, szinte átmenet nélkül követi a síkság, mely igen lapos, úgy hogy a Körösök vize csakhamar meglassodik s hosszú folyás után ér csak a T.-ba. A hegyvidéken nagy kiterjedéstl át nem bocsátó kristályos palákat, trachitot diaszokorszakbéli agyagpalákat és quareitot, félig átbocsátó trachit-tufákat, kréta- és harmadkori homokköveket, aztán teljesen átbocsátó, nagy kiterjedést, dolinás, repedezett mészplatókat a triasz-, jura- és kréta-korszakból találunk. Az előhegységet, dombvidéket helyenkint harmadkori neogén agyagos tiledék, majd lösz alkotja. A Körösök vízgyűjtője általán át nem bocsátó s a félig és egészen átbocsátó rész a hegyvidéknek körülbelül egy harmadát teszi ki. Ezért a Körösök árvizei jelentékenyek s a záporosók nagy befolyással vannak a folyó vízjárására; a mészplatók alján pedig igen bő vízi forrásokat találunk. Ami a T. és mellékfolyóinak az Alföldre eső részét illeti, a nagy kiterjedéstl alluviumok igen vízállóak s rajtuk nem régen is óriási mocsarak terültek el, melyek közül a lecsapoló munkálatok következtében ma már egy sincsen meg; a magasabbi helyeket futóhomok és lösz alkotja. Két nevezetes homokterület van a T. medencéjében: egyik a Nyírség, másik a T.-Duna köze; mindkettő teljesen átbocsátó talaj, mely csak szivárgó vizeket ad a T.-nak. Néhol a homokban agyagos, szikes foltok is vannak, melyek igen vízállók és rajtuk sokszor tavak képződnek; a homok alatt különben kisebb-nagyobb mélységben az át nem bocsátó talajt mindig megtaláljuk. A lösz, mely a Körös és T., a T. és Maros közt nagy kiterjedéstl, inkább az át nem bocsátó talajok közé tartozik, bár tagadhatatlan, hogy benne tetemes felszíni beivódástörténi. Általában pedig a medence síkvidéki része kevés esőt kap (évenként 5—600 mm.-t) s a T. vízjárására csak csekélyebb befolyással van.

Az Alsó-T. medencéjében egyedül a Béga az, melynek hegyvidéke van. A Béga vízgyűjtője 1380 m.-ig emelkedik a Polyána-Ruszka hegységben. Az eső évi átlaga itt 900 mm.-en felüli. A medence igen kötött; kristályos kőzetek, devonkorszakbéli palák, harmadkori neogén agyagrétegek teszik ki legnagyobb részét. Bár a Béga bő vízi, a T.-ra, mely ez első szakaszon nagy víztömeget szállít, alig van befolyással. Az Alsó-T. medencéjének egyéb részét kötött alluvium és lösz alkotja, mely a Maros, T. és Béga közt, valamint a T. és Duna közt óriási területeket foglal el.

Általában véve a T. medencéje legnagyobb részét kötött, mely körülmény a folyónak heves és gyors lefolyást és sok hordalékot ad; de középső és alsó szakaszán a csekély esés megszünteti a folyó torrens jellegét és lassu vízjárásúvá teszi.

Hydrologiai szempontból fontos tudni még az erdők eloszlását is, amennyiben e körülmény az esőviznek és hordaléknak a folyóba való lehuzódását hátráltatja, vagy elősegíti. A következő összeállítás az erdők kiterjedését mutatja a T.

medencéjében s azon arányt, melyben az erdős és erdőtlen területek vannak:

	Az erdők kiterjedése km ²	Az erdős és erdőtlen területek aránya %
A Felső-T.-n a Szamossal ...	6.163	48
A Szamossal együtt ...	12.258	38
A Bodrogig ...	12.428	35
A Bodroggal ...	17.608	36
A Sajóig ...	17.760	35
A Sajóval ...	22.760	36
A Zagyváig ...	23.214	34
A Zagyvával ...	24.163	33
A Körösökig ...	24.263	32
A Körösökkel ...	29.677	29
A Marosig ...	30.025	28
A Marossal ...	39.961	29
A Bégáig ...	40.295	27
A Bégával ...	41.419	26
A torkolatig ...	41.419	26

A 26% arányszám azonban nem fejezi ki jól az erdők jelentőségét, amennyiben a vízgyűjtő medence egy nagy része síkság, melyen az erdőknek hydrologiai szempontból nincsen jelentősége; a hegyek között pedig általában sok az erdő s körülbelül a hegyvidék 50%-ára tehető. E körülmény igen fontos s a T. vízjárására szinte beláthatatlan veszedelem volna, ha a hegyeket letarolnák s a hordalék és csapadékvíz levonulásának szabad utat engednének.

BOGDÁNFY ÖDÖN.

Tisza Lajos gróf megh. Budapestén 1898 jan. 26.

Tisza-féle törvényjavaslat. 1898 végén a Bánffy-kabinet ellen szövetkezett ellenzék nemcsak a költségvetés tárgyalását akadályozta meg, hanem az indemnitás megszavazását is, úgy hogy előrelátható volt, hogy az év végére törvényen kívüli állapot (exlex) áll elő (l. *Magyarország* 204. old.). Tisza Kálmán dec. 6. a szabadelvű párt értekezletén törvényjavaslatot terjesztett elő, melynek szó szerinti szövege a következő:

«Törvényjavaslat a kormánynak adandó felhatalmazásról. 1. §. Felhatalmazatik a kormány, hogy arra az esetre, ha az 1899. év négy első hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat 1898. évi dec. 31-égi törvényé nem válnék, az államháztartás érdekében szükséges teendőket az ebben megállapított határok közt intézze. Felhatalmazatik továbbá a kormány, hogy arra az esetre, ha a magyar-osztrák monarchia két államának kormányai által megállapított kiegyezési javaslatok ugyancsak folyó évi dec. végéig törvényhozási elintézését nem nyernének, az azokban tárgyalt ügyekre nézve a teljes viszonyosság biztosítása esetében a mostani állapotot fentartsa. 2. §. E törvény érvénye 1899. évi dec. 31-égi tart. de előbb is megszűnik az államháztartással kapcsolatos ügyekre nézve, amint az 1899. év négy első hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvény megalkottatott; a többi ügyekre nézve pedig akkor, amikor azokat illetőleg a törvényhozási másképen intézkedett. E törvény végrehajtásával a kormány bizatik meg.»

A javaslat indokolásában Tisza Kálmán kiemelte, hogy talán eléri a szabadelvű párt azt, hogy legalább az indemnitás-javaslat kellő időre

törvénynyé válik. Másrészt e törvényjavaslatnak betervezése által gátat vetni kívánunk annak, hogy az előreláthatólag bekövetkező szomorú eset bárki által könnyű szerrel felhasználható precedenssé ne válhassék. Mert a javaslat benyújtása után ezt csak oly kormány és oly viszonyok közt használhatja fel, amely arra is hivatkozhatik, hogy a képviselőház kétségbe nem vonható számszerű többsége előzetesen nyilvánította és törvényjavaslat benyújtásával dokumentálta az egyetértést és szolidaritást abban, hogy e rendkívüli eljárás az ország és a nemzet érdekében az adott viszonyok között mint ideiglenes és kiegészítő feltétlenül szükséges volt». A javaslatot 234 szabadalvú párti képviselő irta alá; azok pedig, akik az aláírást megtagadták, szám szerint 32, a pártból kiléptek. A kilépett «disszidensek» az 1899 jan. 1. létrejött exlex idején ugy az obstrukciótól, mint a kormánytól és többséggel szemben törvényes úton keresték a kibontakozást, mely a Széll-kabinet megalakulásával (febr. 26.) tényleg meg is történt.

Tisza-Keszi, I. Keszi (X. k.).

Tisza-Kürth, kisközség Borsod-Abonyi megye mezőcsáti jár., (1891) 414 lak. Hamvudrek és egy hosszúakagylógyöngy lelőhelye, az utóbbi a nemzeti muzeumban van.

Tisza-Tarján, I. Tarján (XV. k.).

Tisza tenyésztés, I. Beltenyésztés (III. k.).

Tisztek fizetése. A katonatisztek fizetését az 1899. delegációkban hozott határozat alapján 1900 jan. 1. kezdve felemelték. Az új tisztesrendezés értelmében az I. rangosztályba tartozó tisztek (tábornagy) évi fizetése 24,000 k., (II.) a hadügyminiszter, ha nem az első rangosztályba tartozik, 20,680 k. évi fizetést húz, III. r. o. tábornagynagy, lovassági tábornok 16,800 k., IV. r. o. altábornagy, osztályfőnök és a katonai hadbiztosság főnöke 14,016 k., V. r. o. vezérőrnagy, apostoli tábori vikárius, vezérhadbíró, vezértörzsorvos, vezérhadbíró, tengerész-, tűzér-vezérmérnök, építész-vezérmérnök és miniszteri tanácsos 11,400 k., VI. r. o. ezredes, sorhajókapitány, ezredes-hadbíró, I. oszt. főtörzsorvos stb. 7200 k., VII. r. o. alezredes, fregatta-kapitány, alezredes-hadbíró, II. oszt. főtörzsorvos stb. két fizetési osztályban 6000 és 5400 k., VIII. r. o. őrnagy, tábori konzisztoriális titkár, katonai plébános, tábori szuperior, őrnagy-hadbíró, törzsorvos stb. 4008 k., IX. r. o. százados, katonai lelkész és káplán, hittanár, református és evangélikus lelkész, tábori rabbinus, imám, százados-hadbíró, ezredorvos stb. két fizetési osztályban 3000 és 2400 k., X. r. o. főhadnagy, főhadnagy-hadbíró, főorvos stb. 2400 k., XI. r. o. hadnagy, segédorvos stb. 1680 k. évi fizetést húz. A lakáspénz és tisztai szolgaváltáság változatlan maradt; a XI., X. s a IX. r. o. második fizetési fokozatában élvezett fentartási járulékot azonban beszűntették. A katonatisztek fizetésével egyidejűleg a rangosztályba nem tartozó havidíjasok járulékat is rendezték, melynek értelmében a főtörzsfoglár és az egyenrangúak 1440 k., a törzsfoglár stb. 1320 k., az I. oszt. hadsereg-szolga, I. oszt. műszaki segéd stb. 1080 k., a II. oszt. műszaki segéd stb. 960 k. s a többi havidíjasok 840 k. évi fizetést húznak.

Tiszteletdíj-versenyek azok, melyeknél a győztes nem pénzdíjat, hanem valamely többé-kevésbé értékes dísz tárgyat kap jutalmul; az úrlovas futamoknál, de különösen az atletikai versenyeknél vannak dívatban.

Tisztességtelen verseny, nem tisztességes eszközök felhasználása a kereskedelmi áruk eladására. Magyarországon most van készülőben törvény a T. ellen való védekezésre. L. *Concurrence déloyale*.

Tiszti biztosíték (óvadék, cautio), a vagyonekezelő államhivatalnokok által fizetésük kétharmad része erejéig leteendő biztosíték. A többi szolgálati ágakra is alkalmazást nyerő pénzügyi szolgálati szabályzat 79. §-a e részben kimondja, hogy mindazok a tisztviselők, kik a reájuk bízott kincstári vagyronról számolni tartoznak, vagy tisztai minőségüknél fogva azon helyzetbe jöhetnek, hogy kincstári vagyronról számoljanak, T.-ot tartoznak letenni akkor is, ha az ily kötelezettséggel járó állásra ideiglenesen nevezettek ki. A T. tekintetében az alapelveket az 1868 ápr. 21. kelt legfelsőbb rendelkezés állapítja meg, míg az eljárási szabályok a pénzügyminiszternek 1873. évi 49.463. számú rendeletében foglaltatnak. Ezek szerint minden T. a tisztviselő feleskettése előtt kivétel nélkül készpénzben teendő le, de a betevő kívánatára a fizetésbeli levonások útján 36 egyenlő havi részletben is befizethető; az állam a T. után korábban 5%, 1893 óta azonban csak 4% kamatot fizet. A kamatok minden levonás nélkül felvévenként fizetettek ki s fel nem vettélik esetében három év múlva elévülnek. A T. követelesének részben az a célja, hogy a vagyonekezelő tisztviselőt saját vagyoni felelőssége érzetével minél éberebb örködésre serkentse, másrészt pedig az, hogy a hivatali kötelességek elmulasztásából származó károkat fedezze. Az államnak a tisztviselővel szemben netán fennálló magánjogi követései (p. fizetési előlegek vagy túlélvézmények) azonban a T.-ból nem fedezhetők. Egyébként ugy a T., mint annak kamatai bíróságilag lefoglalhatók. A T.-nak zár alóli feoldása, illetőleg visszafizetése a tisztviselő kérelmére vagy hivatalból is történhetik. E végből a tisztviselő felettes hatósága a tőkének felmondása iránt a pénzügyminiszteri központi számvevőséghoz fordul, a felmondás után pedig a T.-ot rendeletileg feloldja. A központi állampénztár a T.-ot a tőke és kamatairól szóló nyugtár, a befektetett tőkééről szóló eredeti okmány átadása ellenében fizeti ki, amelyekhez azon esetben, ha a visszafizetést a tisztviselő jogutódai kérték, a tulajdonjog átruházását igazoló okmány is járul.

Tisztító eskü (juramentum purgatorium), a vádlott által ártatlansága mellett letett eskü. Ennek a vád alól felmentő hatása bizonyos esetekben attól függött, hogy a vádlott megfelelő számú eskütársakat állított, akik készek voltak arra esküdni s arra esküdtek is, hogy meggyőződésük szerint a vádlott ártatlan (u. n. juramentum credulitatis). L. még *Eskü* (VI. k. 434. old.).

Tiszti versenypálya, I. Legitim pálya.

Titanocarcinus Milne-Edw. Az íveltrákok (Cyclometapidae) családjába tartozó kövestült rövidfarkú tengeri ráknem. Magyarországból ed-

dig csak két faj ismeretes, a *T. Kochi* Lörent. és a *T. Raulinianus* M. Edw. a budapesti Kis-Svábhely felső-eocenkor nummulitmeszéből. Az első faj eddig csak Magyarországból ismeretes.

Titelbach Vladisláv, szerb etnografus és festő, szül. Lenesciben (Csehország) 1847. jun. 9. Tanult Prágában. 1874. tanár Újvidéken, 1875. Eszéken, 1876. Belgrádban, hol máig is működik s teljesen szerbbé lett. Aquarellfestményeit, melyben szerb dolgokat jelenít, a prágai, moszkvai, szentpétervári, berlini, párisi, londoni múkiállításokon arany és ezüst érmeikkel tüntették ki. Szerbiát illető etnográfiai képei a világ illusztrált lapjaiban feltűnést keltek. Különös érdemei vannak a szerb jellegű ornamentalisztika terén.

Titeli prépostság és káptalan. Alapítási éve ismeretlen; X. Leo Szt. Lászlót említi a prépostság alapítójának. Első történeti adatunk 1156-ból való és Péter titeli prépostról szól. A prépostság a szent Bölcseségről volt elnevezve, a kalocsai egyházmegye területén fektűd és papjai nem szerzetesek, hanem világiak voltak; rendszerint előkelő hivatalokat viseltek, így p.: 1299. László mester alkancellárja volt a királyi udvarnak; 1514. János prépost II. Ulászló titkára; 1344. és 1378. biborosok viseltek e címet és javadalmat, 1481. pedig Bakacs Tamás. A prépostság a kalocsai érsekség joghatósága alól ki volt véve. Birtokeihoz tartozott környezete, továbbá a szigeti várhoz közeli Köztelek, Szilágy, Nyirző, Várkony, Eszék, Boldogasszonyfalva (Goszpodince), Lak (Lok), Alsó- és Felső-Álpar, Erdőd Valkó vármegyében, Teleki, Horvát, Daróc, Halak és Öblű. 1849. a prépost köteles volt 50 lovas katonát kiállítani s vagy 4000 arany évi jövedelme volt. Mint hiteles hely 1237. említették először; levéltára a mohácsi vészkor pusztult el. A vár keletkezése a római időkre tehető; az újabb vár építése 1247 körül történhetett, megerősítettet a XVI. század elején a vész előtt. Titelen bánok is voltak ekkor, mint Székely Benedek és Ábrahámfy Miklós. 1513. a város lakosságának egy részét már szerbek tették. A templom és vár 1526 okt. 2. pusztult el a törökök által és azután fel sem épült többé. A templom alapjait és a Béga-Tisza szögleténél levő őrtorony (Kusztosz-fok) alapfalait Thim József lelta meg 1892. A karlócai békekötés után a vár lebontatott és később anyagából Belgrádot építették és későbbben Titelen a kincstári épületeket. A titeli vár anyagában sok római régiség és budai márvány feliratos kő találtatott.

Irodalom. Thim, Titel történetéről, Bácska 1892; Erdőj-helyi M., A titeli káptalan története, Zombor 1895; Balics A., A r. kat. egyház története Magyarországon, Budapest.

Titeli zászlóalj polgárosítása. A titeli határőrszászlóalj területén a katonai határrendszert a király 1872. jun. 9. kelt legfelsőbb nyilatkozványával megszüntette, minek folytán ez a terület törvényhozási s kormányzati tekintetben tetleg is Magyarországhoz visszacsatoltatott. Egyidejűleg ugyanez történt a bánági határörvidékkel is. A visszacsatolás törvénybe iktatásáról s a visszacsatolt részek rendezéséről az 1873. XXVII. t. c. intézkedik.

Titlis, a berni alpok keleti ágában levő három hegycsoport egyikének fő esúsa (3239 m.), Unter-

walden, Uri és Bern svájci kantonok határán. Széles, örök hóval fődött hátát *Nollennak* hívják. Engelberg felől már 1739. megmászták. Hosszu ideig az alpok legmagasabb hegyesúcsának tartották.

Titz Antal, kegyesrendi teologus és főgimnáziumi hittanár, egyházi író, szül. Szabadkán 1867. ápr. 29. Középkiskoláit Szabadkán és mint kegyesrendi papnövendék Kecskeméten végezte. A teológiát Nyitrán és Budapesten hallgatta. Pappá szentelték 1890. jun. 21. Tanár volt Budapesten, Selmechányán és Léván. 1894. jun. 2. teológiai doktor. 1894—95. a kegyesrendiek kolozsvári hittudományi és tanárképző intézetében teológiai tanár és tanulmányi felügyelő, 1895 óta a rend budapesti hittudományi és tanárképző intézetében teológiai tanár és főgimnáziumi hittanár. Önálló művei: *De divina traditione* (Léva 1894; spanyol fordítását a Madridban megjelenő *Revista Calasancia* c. folyóirat 1895. egész terjedelmében közölte); *Kat. vallástan* (a középkiskolák felső osztályai számára, I. rész Alaphittan, Budapest 1897).

Tivisco, l. *Tibiscum*.

Tizedes mértékrendszer, l. *Decimális mértékrendszer*.

Tizek tanácsa, l. *Velence* (XVI. k. 756. old.).

Tizezer, annak a Kyros és Artaxerxes Mnemon között készülő mérkőzés alkalmából az előbbinek zsoldjába szegődött. L. *Anabázis* (I. k.).

Tiz szobor. A király 1897. szept. 25. Bánffy Dezső báró, akkori miniszterelnökhöz a következő kéziratot bocsátotta ki: «Óhajtván, hogy magyar székes fővárosomnak erre alkalmas terei oly kisebb méretű szoborművekkel láttassanak el, melyek, midőn a várost díszítik, egyszersmind a mult idők azon kiválóbb alakjainak emlékét örökítik meg, kik a nemzeti élet különböző teréin kitűntek, udvartartásom költségeinek terhére, több évre terjedő beosztással, megfelelő összegeket engedélyezek arra a célra, hogy a keresztény vallásért vértanúságot szenvedett *Szent Gellért* esanádi püspököt, a hitbuzgó *Pázmány Péter* esztergomi érseket, *Bocskay István* és *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelmeket, *Hunyadi János* és *Zrínyi Miklós* a haza és a kereszténység hős bajnokait, *Pálffy János* gróf, Magyarországának a trón védelmében nagy érdemeket szerzett főhadiparancsnokát, a honfoglalás történetét író *Béla király névtelen jegyzőjét*, *Werböczy István* Magyarországnagyhirű jogtudósát és annak népszerű lantosát *Tinódy Sebestyént* ábrázoló szobrok készíttessenek s megbízom Önt ezen elhatározásomnak végrehajtásával». A nemzet nagy lelkéséssel fogadta a királyi elhatározást, mely nek eredménykép a T. felállítására vonatkozólag meg is történtek a kellő lépések. A szobrok készítőiről és felállításuk helyéről a királyi k. ziratban megnevezett történelmi nagy alakok nevei alatt emlékeztünk meg a pótkötetekben.

Tjeribon, l. *Cseribon* (IV. k.).

Tjumen, orosz város, (1897) 29,588 lak.

Tlalpam (San Agostino de las Cuevas), város (1831-ig főváros) Mexiko ugyanily nevű államában, (1890) 6465 lak'; kedvelt nyaralóhely. Pün-

kösdkor San Antonio de las Cuevas ünnepe alkalmából sok ezer zarándok szokta felkeresni.

Tlalpujahua, város Michoacan mexikói államban, a Cerro de Galb tövénél, (1890) 8430 lak., egykori híres ezüstitbányákkal. Morelos pap vezetésével itt ütött ki az első lázadás Spanyolország ellen.

Tlinkit, más neve a *koljusok* (X. k.) észak-amerikai indus törzsek.

Tobago, l. *Tabago* (XV. k.).

Toberentz Róbert, német szobrász, szül. Berlinben 1849 dec. 4. A berlini művészeti akadémián tanult, azután Drezdában Schillingnek volt tanítványa. 1872—75. Olaszországban tartózkodott, 1879. a boroszlói szobrászati mesteriskola vezetője lett. Kifőnök művei: Perseus; Tündér; Faun és Amor; Nyugvó pásztor (1878, berlini nemzeti képtár); Luthernek és a reformációknak nagy, számos alakból álló emlékszobra Berlinben stb.

Tobermory, város, l. *Mull* (XII. k.).

Tobinbronz, 59 réz, 216 ón, 031 ólom, 3840 cink és 011 vas ötvénye. Csapágyfémnek használják.

Tobolszk, orosz kormányzóság, (1897) 1.428.484 lak. — *T. város*, ugyanakkor 20.427 lak.

Tóborosta (növ., a. m. tókefe), Diószegiék a *Myriophyllum* nevének alkották, l. *Süllőfű* (XV. köt.).

Toborzó, régi magyar zenei műforma, mely a magyar ritmust és a nemzeti jelleget a legpregnansabban feltünteti. A hazai zeneirodalom e nemből a leggazdagabb s még manapság is a legelterjedtebb. Korábban *Verbunkos nóta* volt a neve s leginkább kitént e nemből: Bihari, Lavotta, Csermák, Rózsavölgyi, Svastics, Palotási stb. Főleg a hétéves háború idejében jött divatba s huszárok toborzására szolgált. Formája két részes tételből áll, rendszeren 8—8 taktussal $\frac{4}{4}$ vagy $\frac{2}{4}$ -es ütemben. Se nem nagyon lassu, se nem igen gyors tempóban mozog s mindig élénk hangszílyozásokat használ. Jellemző vonása, hogy mindig kemény hangnemből van tartva s a moll harmóniak csak gyéren fordulnak benne elő, hogy aztán a kemény harmóniak annál tüzesebb hatást kölcsönözzenek nekik. Rendszeren figurákkal végződnek a tonika és domináns harmóniakra támaszkodva. L. még *Magyar táncok* (XII. k.). Á. k.

Tobozpikkely, l. *Termőpikkely*.

Tobozrosta, a fenyőmagvak pergetésekor használt eszköz, melylyel a magpergetés után a tobozokban még benyelkedt magvakat is kihullatják. Keresztmetszetben rendszeren hatszögletű, ajtócskával ellátott, forgatható, drótból készült rostát alkot, melybe a magpergetőből kikerült tobozokat helyezik, s benne addig forgatják, rostálják, míg valamennyi mag ki nem hullott belőlük. Ha ez megtörtént, a rosta ajtaját felnyitják, a tobozok lehullanak a rosta alatt levő felfogóba, a mag pedig a rácsra át a ponyvára perog. vds.

Toché Raoul, l. *Blum*.

Tódor József, kanonok, l. *Ujfalusi*.

Todos os Santos (Bahia de T.), öböl Alsó-Kalifornia mexikói félsziget Ny-i partján, az É-i sz. 31° 47' alatt, halászkok s földművelők gyorsan fejlődő telepével.

Toesa, mérték, l. *Estado*.

Tojáskereskedés, l. *Tojás* (XVI. k.).

Tojáska a. m. oolit. Zay mineralogijában használja e nevet. L. *Ikrakő* (IX. k.) és *Mészka* (XII. k.).

Toldi pálos kolostor. Somogy vármegyében a Karádtól délre eső toldi pusztán állott. 1392 előtt keletkezett. Egyháza Mária tiszteletére volt avatva. A mezőlaki Zámbo és Marczali főúri családok voltak jötevői. 1525 után pusztult el. V. ö. *Rupp*, Magyarország helyrajzi története (III. k. 301—302. old.); *Csánki*. Magyarország történelmi földrajza (II. k., 652. old.).

Toldy Izabella, megh. Egerben 1899 ápr. 11.
Tollagi Adolf, a budapesti népszínház komikusa, szül. Debrecenben 1862 ápr. 27., mint nagyon szegény iparos szülők gyermeke. Középszkolai tanulmányait a debreceni kollégiumban végezte s 1879. az ottani szintársulathoz szegődött kardalnoknak. Társai semmiféle tehetséget nem láttak benne s le akarták beszélni arról, hogy színészség legyen; hosszas könyörgéseire azonban mégis csak bevették a társulatba, inkább irgalomból a rajongó fiatal gyerek iránt, mint a jövő reményében. Őt évez kóristáskodott, midőn végre Aradi Gerő rendezett szintársulatánál kikerült a karból és lett segédkomikussá 1885 tavaszán. A budapesti népszínházban 1887. lépett föl először mint vendég Lukácsy Sándor Veres hajujának Veréb Jankó szerepében s ebben a bamba parasztfiuban oly eredeti alakot mutatott be, hogy úgy a közönség, mint a kritika egyhangú dicséretével halmozta el. Szerződtetésre azonban csak 1890. került a sor, s azóta e színház legszorgalmasabb tagjai egyike. Nagyobb feltűnést utánzó tehetségével keltett, midőn egy írói estélyen Jászai Mari Elektráját ellenállhatatlan komikai hatással parodizálta. Szerepkörének legértékesebb része a parasztsuhancok ábrázolása, melyeket az életből ellesett eredeti vonásokkal mutat be. Hogy azonban komolyabb szerepeiben mennyire tud a sziv hurjain is játszani, bebizonyította Verő György Ezer évének zsidó honvéd alakjában, hol haldoklási jelenetével mindig könyeket csal a nézők szemébe s a Hadak útjában, a vörös sapkás nyomorék honvéd szerepében, melyet megható bensőséggel ábrázol. k. g.

Toll és szőr, a buvárok régebbi felfogása szerint homolog képződmények, *Mauser* vizsgálatai azonban arra az eredményre vezettek, hogy a toll a csúsódmások pikkelyeivel rokon, míg a szőr a halak és kétéltek bőrén emelkedő bőrképletekkel áll közeli viszonyban. D. J.

Tolltétvek (Philopterus), a félszárnyúak rendjébe, a szárnyatlan Mallophagok családjába tartozó rovarnem, melyeknek tagjai különböző madarak bőrén élősködnek és a tollak sugarait pusztítják. Többnyire kis, alig 8—9 mm. hosszúak, állkapcsi tapogatójuk nincs, fonalformájú csápjuk öttagu, lábaikon 2—2 karom van. Közönségebb fajok: *Ph. communis* Nitr. éneklő madarakon, 1 mm. nagy; *Ph. tricolor* Burm. a fekete hattyan; *Ph. marginatus* Burm. a rigókon; *Ph. compacta* Burm. a galambokon; *Ph. variabilis* Nitr. a tyúkon stb. V. J.

Tolna (XVI. k.) vármegye területe a legújabb adatok szerint 3643 km², lakóinak számát (1898)

265,800 lélekre becslik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 82 nagy- és 39 kisközség. A szolgabírói járáások száma 6 (*Tamási jár. új*), a körjegyzőségeké 13. Pusztá, telep és major van 338. A vármegye területén van 1 kórház 350 ágygyal; egész területén működik 58 orvos, 76 okleveles bába és 29 gyógyszerész. Van 91·2 km. állami és 533·3 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 347·1 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 226·4 km., miből 111·4 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 37. Van 69 posta- és 50 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 3 bank, 14 takarékpénztár és 13 szövetkezet, összesen 3,696,700 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 328, köztük 3 gimnázium, 10 különféle szakiskola, 236 népiskola, 78 kisdédóvó és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 44,017 tanuló látogatta. V. ö. *Wosinsky M.*, Tolna vármegye története (I. k. 2. rész, Budapest 1896).

Tolna (XVI. k.) nagyközségnek van selyemgyára, nagy lovassági kaszárnyája.

Tolnai Lajos újabb művei: *A grófné ura* (regény, Budapest 1897); *A nagygyárosék és egyéb elbeszélések* (u. o. 1899).

Tölölétra, a tűzoltók által használt oly gépezetes létrák, melyek a felhatolást közönséges létrával el nem érhető magasabb pontokra lehetővé teszik (I. *Létra*, XI. k.). A kétkerekű T.-k különös alakja az u. n. *egyensúlyos T.*, melynél a létralábnál alkalmazott ellensúly lehetővé teszi, hogy a mérlegkarszeríten elhelyezett létrát egy ember könnyű szerrel egymaga is feltámaszthassa. Emelésre méltók a *torony-T.-k* is, amelyek egy a kocsin mindenfelé forgatható kúpon nyugszanak, úgy hogy a kocsit fordítás nélkül bármely oldal felé hajlítva felállíthatók. Vannak pneumatikus felállító szerkezettel bíró T.-k is.

B. sz.

Tölölökötiv, I. *Előfogat* (VI. k.).

Tománovics Lázár, szerb író, szül. Lepetaniban 1846., tanult Zárában, Budapesten és Grazban. 1878. a dalmáciai tartománygyűlés tagja. Irodalomtörténeti tanulmányai nagy figyelmet keltenek, főképp a Gundulics és Kaecsiéről írottak; bírálati és ismertetési, melyeket a szerb irodalom jelesírói írt, kiváló értékűek. Mint szerb hírlapíró is a legkiválóbbak közé tartozik. MARG.

Tomaschek Vilmos, osztrák geográfus, szül. Olmützben 1841 máj. 26., Bécsben végezte tanulmányait és u. o. kapott gimnáziumi tanári állást. 1877. Grazba neveztek ki a földrajz tanszékére, 1885 óta pedig mint a földrajz történetének tanára a bécsi egyetemen működik és nagy tekintélynek örvend. Dolgozatai többnyire a bécsi akadémia értekezései között jelentek meg, így: *Central-asiatische Studien* (a 87. és 96. kötetben); *Zur Kunde der Hämushalbinsel* (99. és 113. köt.); *Zur historische Topographie Persiens* (102. köt.); *Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden* (116. és 117. köt.); *Die alten Thraker* (128., 130. és 131. köt.); *Zur historische Topographie v. Kleinasien in Mittelalter* (124. köt.); *Sasün u. das Quellengebiet des Tigris* (133. old.). Önálló műve: *Die Goten in Taurien* (Bécs 1881). Munkatársa a Pauly-féle Klassische Real-Encyclopädie új kiadásának. Legújabb műve a *Jireček*

és *Bormann* közreműködésével kiadott: *Altbulgarische Inschriften* (Archaeolog. Epigr. Mitteilungen aus Österreich 1896, 19 köt.). Először írt végül *Büttner* művéhez: *Die topogr. Kapitel des indischen Seespiegels Mohit überseztz* (Bécs 1897).

Tombara (Neu-Mecklenburg vagy Új-Irország), I. *Bismarck-szigetecsoport*.

Tomsányi Gusztávot 1899 okt. 10. kinevezték erdőigazgatónak.

Tomic (ejtsd: tomic) *Ödön József*, horvát költő, szül. Pozsegában 1843 okt. 18. Tanult u. o. és Zágrábban s belépett a papnevelő intézetbe, hol négy évet töltött; 1863. kilépett a papnevelőből és Karlovácson szerkesztette a *Glasonoša* című hírlapot, egy év múlva jogi tanulmányokra ment Zágrába és Grazba és azok végeztével Pozsega vármegyében közszolgálatba lépett. 1875. a báni kormány titkára lett. Irodalmi tevékenysége gátul szolgált előmenetelében, mert dalait, kivált a hazafiasakat a hivatalos körök nem jó szemmel nézték. 1863. több verse megjelent a *Slavonac* c. folyóiratban: *Slavonac bráci*; *Nesudjenoj*; *Ostavljeni*; *Dvie molbe* stb. dalok és első novellája: *Krvni pir* (A véres nász, történelmi elbeszélés a XVI. sz.-ból) és fordítások *Petőfiből*. Versei összegyűjtve *Leljinke* c. először 1865. Pozsegában jelentek meg. Zágrába költözvén, a *Vienac* című híres szépirodalmi lap legbugzóbb munkatársa lett és itt kezdődik. T. igazi virágkora. Itt jelentek meg: *Pelivanka* i *krivi zubi*, *Opančareva kći*, *Izigrani*, *Zamrlja Ljubav* (1870) c. remek novellái és a *Zmaj od Bosne* (Bosznia sárkánya) c. klaszszikus regénye, melyet lengyel és cseh nyelvre is lefordítottak, hol három kiadást is ért. 1873. megjelent sikertült vigjátéka: *Bračne ponude* (Házassági ajánlat); 1878. a *Zatečni zenik* c. vigjáték, ugyanezen évben a *Bárá Trenk Ferenc* népszínművel a *Hrvatska Matica* nagy díját nyerte meg. 1882. a *Novi red* (Új rend) és a *Gospodin tutor* c. vigjátékai is díjakat nyertek. Ezeken kívül T. írta *Zaje Lizinka*, *Pan Twardowski* és *Garabonciás diák* c. operáinak szövegét. Kiválóan szép a vicispán leánya c. történelmi regénye. Számos drámát és regényt is fordított.

MARG.

Tomszk, orosz kormányzóság, (1897) 1,929,092 lak. — *T. város*, ugyanakkor 52,430 lak.

Tonca-féle fém, 5 rész rézből, 4 rész nikolból, 1 rész ónból, 1 rész olomból, 1 rész cínkből, 1 rész vasból és 1 rész antimonból készül; nehezen olvadó ezüstszintű ötvény.

Tonga-föld (XVI. k.), délafrikai angol birtokot az angol kormány 1897 dec. 31. a *Zuler-gyarmathoz* csatolta s ezzel együtt *Natalba* kebelezte.

Tonga-szigetek (XVI. k.), 1899 ápr. az angolok a tulajdonképeni *Tongo* (v. *Király-szigetecsoport*) utolsó királyát arra az ígéretre kényszerítették, hogy országát idegen hatalomnak el nem fogja adni. Néhány nappal később a szamoai német alkonzul kereste fel a királyt, hogy annak alattvalóitól német kereskedők nevében tartozásokat hajtsen be. Midőn a király és kormánya neki ellenszegtéltek, a német alkonzul hadi hajóért költött. Eközben azonban a király *Sidneybe* fordult angol segélyért. Angol hadi hajó azonnal meg is érkezett, melynek kapitánya a kormány nevében a tartozást (100,000 dollár) lefizette, egyúttal azon-

ban a szigeteken kitzúte az angol lobogót s a király különben is névleges uralmának véget vett. Az 1899 nov. Anglia és Németország között kötött Szamoa-szerződésben Németország a T-re emelt igényeiről Anglia javára végképen lemondott.

Tongri-emelet, l. *Harmadkor* (VIII. k. 689. old. 1. hasáb).

Tonnabáb, l. *Kétszárnyuak* (X. k.).

Tonnalen, l. *Rigai len*.

Tonsura, l. *Tonzura* (XVI. k.).

Topázüveg, borostyánsárga, alkalmasint kénatriummal festett üveg, mely a kémiailag ható fénysugarakat elnyeli. Fotográfiai célokra használják.

Topcsi (török), a. m. tüzér, ágyumester, a T. hadtest mint a zsoldos gyalogosok egyik hadteste volt beosztva a seregbe, noha voltak lovas T.-k is.

Topelius Zakariás, finn-svéd költő, megh. Helsingforsban 1898 márc. 13.

Toplicai apátság, a zágrábi egyházmegyében 1205. keletkezett; II. András alapította a Boldogságos szűz tiszteletére s a cistercierekre bízta. Alapító levelét 1211. állította ki, midőn a monostor is elkészült. Első tagjai a clairvauxi apátságból kerültek ki s utóbb innen népesítették be az ercsi és zágrábi apátságokat.

Topologia, l. *Topikus* (XVI. k.).

Torbár József, horvát író, szül. Krasiesiben (jasztrebári kerület) 1824 ápr. 1., tanult Károlyvárosban, Zágrábban, hol a papnevelőbe lépett. 1849—51. a Katolicki List segédszerkesztője; 1851. a zágrábi gimnáziumban a mennyiségtan és fizika helyettes tanára. 1854. a zágrábi reáliskola tanára, 1858. pedig igazgatója, 1867. báró Rauch bán ideiglenesen nyugdíjazta, ekkor a jasztrebári plébánia lelkészévé választották, de a kormány nem erősítette meg a választást. 1868—72. szerkesztette a Gospodarski list (gazdasági lapokat), de nem a maga neve alatt, hanem *Zoričić* Péter neve alatt. Midőn 1872. Daničić György nyelvtudós Szerbiába távozott, a délszláv akadémia választotta titkárává. Midőn Mažuranić Iván 1873. banná lett, T.-t újból kinevezték a zágrábi főreáliskola igazgatójává, mely állásban 1891. maradt, mikor nyugdíjazták. Országgyűlési képviselő volt 1861., 1865., 1866., 1867. és 1875. 1864—66. Jagić és Račkival szerkesztette a Književnik irodalmi és tudományos folyóiratot Geologičke crtice (Geologiai vázlatok 1864); a délszláv akadémia Rad nevű könyveiben megjelent tőle a tudományos érintkezések hosszú sorozata; az 1880-iki zágrábi földrengés (önálló könyvben 1882). T. 1891. a délszláv akadémia elnöke lett. MARG.

Torchí (ejtsd: toriki) *Lajos*, olasz zeneszerző és zenetörténetíró, szül. Mordanóban (Bologna) 1858. nov. 7. Zenei tanulmányait a bolognai kir. zeneleceumon, majd a nápolyi kir. konzervatóriumban s 1879—83. a lipseai konzervatóriumban végezte. Mint zeneszerző is kitűnt Heine Almanzorjához írt nyitányával, szinfóniájával. Sion királya c. operájával, férlikarival, de legnagyobb érdemeit irodalmi téren szerezte. 1885. a pesarói Rossini-konzervatóriumban a zenetörténet s az esztétika tanára lett, 1891. a bolognai Liceo musicale ta-

nára, 1894. a zeneszerzés tanára s a fillarmonikus akadémia igazgatója. Az 1894. alapított Rivista musicale Italiana c. torinói zenészet folyóirat társszerkesztője s legbuzgóbb munkatársa. A londoni Booscy és társa cégnél 1897. kiadta a XVI. és XVII. sz.-beli olasz hegedűművek gyűjteményét, a milánói Ricordi-cégnél pedig 1893. Eleganti canzoni ed aric italiani del XVII. secolo c. gyűjteményét. Fő műve a XV. és XVI. sz.-beli olasz zeneszerzők fontosabb munkáinak 34 kötetre tervezett kiadása L'arte musicale in Italia, pubblicazione nazionale címmel, melyből eddig két kötet jelent meg. 1890 nagy tanulmányt írt Wagner Rikádról és 1893. lefordította e zeneszerző Oper und Drama c. művét.

Torda-Aranyos (XVI. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 3370 km², lakóinak számát (1898) 160,200 lélekre becsülik. A legújabb közgazgatási beosztás szerint van benne 1 rend. tanácsú város, 4 nagy- és 137 kisközség. A szolgabírói járáások száma 6, a körjegyzőségeké 42. Pusztá, telep és major van 138. A vármegye területén van 1 kórház 70 ágygyal; egész területén működik 16 orvos, 60 okl. baba és 11 gyógyszerész. Van 1702 km. állami és 1876 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 13 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 1080 km., miből 768 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 17. Van 22 posta- és 18 táviróhivatal, továbbá 18 távbeszélő hivatal, ill. állomás. A vármegye területén fennáll 3 bank, 5 takarékpénztár és 9 szövetkezet, összesen 629,100 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 203, köztük 3 szakiskola, 190 népiskola és 10 kisdudóv. Mindezen intézeteket összesen 14,889 tanuló látogatta.

Természeti ritkaságai és szépségeiből említendő a *Szolcsvai buvó patak*, mely A.-Szolcsva határán van, az alsó-podságai periodikus forrás. Mező-Záhon van híres gulya; ménesek Mikesén, Aranyos-Gyéresen, Hadréven, Szengyelben, Mező-Méhesen.

Tordos, kisközség Hunyad vármegye szászvárosi jár., (1891) 585 lak., kik közül 125 ev. ref. magyar. Lelkészi állomása a jobban dotáltak közé tartozván, 1848 előtt kiérdemesült ref. teológiai tanárok is keresték. Így lakott itt a híres *Hege-düs* és *Sipos* professzor is. Határa kitűnő búzát terem. Oláh lakossága eloláhosodott szászszágból kerekedett ki v. a szászok után beszármazott új telepesekből származott.

Hazánk legérdekesebb őstelepet T.-tól D-re éppen a vasúti megállóhelytől szolgáló órháztól a *Marosig* terjedő szántóföldeken fedezte fel *Torma* Zsófia 1875. s azóta T. leleteiből szászvárosi lakásán oly gazdag gyűjteményt hozott össze, hogy egész kis irodalomra nőtte ki magát az odavonatkozó közlemények hosszú sora s 1898 nyarán a szászok Honterus-ünnepélyén megjelent *Virchow* Rudolf is érdemesnek tartotta oda ellátogatni. A telepet számos kőszekke, így kőfejszék, szekereék, buzogányok, fűrők, simítók, ütő és vágó eszközök, a cserépkészítmények minden elképzelhető változata, a csontárák, vésők, tűk, török esiszőlők hosszú sorozata mellett különösen azon szimbolikus jelvények teszik neve-

zetessé, melyekről *Torma* Zsófia Ethnographische Analogien című illusztrált munkájában Asszír- és Babilonia felé utaló analógiákat derített ki.

T. a közép Morsvölgy derekán, az aranytermő Érehegység völgyeinek keresztezési vonalába esvén, leleteinek a messze keletre utaló analógiával is arról tanuskodik, hogy itt igen régi időkben érintkezésbe léptek az aranytermelő őslakók azokkal a népekkel, melyek a Balkán-félsziget felől az aranyüzerkedést közvetíthették s így módon az ázsiai ősnépek vallási és művelődési eszméit is a Duna völgyére átterjeszték. Valamely várszerű építménynek ugyan nyomát se találtuk, de a leletek változatossága, ritka gazdsága arról tanuskodik mégis, hogy Dácia őslakóinak egyik centrumát s talán éppen a Herodotos IV. könyve 48. és 101. fejezeteiben említésbe jövő *agathyrusok* fő helyét kereshetjük eme maradványokban. A hazai régészek figyelme méltán irányul tehát T. felé s *Torma* Zsófia felfedezési sikereinek méltán adózunk teljes elismeréssel. Gyűjteménye a kőkorszak készítményeit a fémkorig képviseli. A kőszerszámok mellett a kézzel formált, nyílt tűzön égetett agyagedények a cirádázítás minden elképzelhető változatával archaikus szepiafestésekkel, kaolinbetétekkel stb. szemléltethetők. A női hiuság követelte kendőző szerek között az agyag, vas, rőthel (a leg egyszerűbb *pirosító*), agyagyöngyök, átfurt esigák, állatfogak, bronz karperecek legkezdetlegesebb formái mutatkoznak. Csontból nemcsak vágó és szűrő eszközöket szolgáltattak T., hanem simítókat, árféléket, hatalmas aganesszekereket, vésőket és fúrókat. Ismerték a rezet, amelyből igen szép kétélű esatabárd (Pulszky Ferenc bányaszekereje), nyakperee (torques) díszíti *Torma* Zs. szászvárosi muzeumát. Az állatvilágból más házi állataink ősei (juh, tulok, ló, kecske, kutya) mellett vadászati zsákmányok nézhető öz-, szarvas-, vaddisznósontok, különféle szárnyasok mutatkoznak itt. V. ö. *Téglás* Gábor: A kőkorszaki ember nyomai Hunyadvármegyében (1877). *Goos* Károly, Bericht über die Sammlung des Fräul. Sophie *Torma* (Nagyszében 1878); *Torma* Zsófia, Hunyadvármegye neolith-telepei (Erdélyi Múzeum 1880 évf.).

Torelli-Torriani Mária, l. *Torriani*.

Torg, Abo (l. k.) svéd neve.

Torkos László 30 éves tanári jubileumát 1899 ápr. 23. ünnepelték Budapesten. Egy hónappal előbb igazgatói címet kapott. Újabb műve: *Jó és rossz napokból* (költemények, Budapest 1898).

Torma Zsófia 1899 jun. 14. királyi engedéllyel megkapta a kolozsvári tud. egyetem bölcsészettudományi doktorátusát. Szászvárosban 1899 nov. 14-én.

Tormafü (növ.), l. *Kakuktorma* (X. k.).

Tormay Bélát 1899 máj. 5. a m. tud. akadémia levelező tagjává választotta. Újabb műve: *Mezőgazdasági vezérfonál néptanítók számára* (3. kiad. Budapest 1899).

Torockói varrottas, l. *Házipar* (VIII. k.).

Torockó-szent-györgyi csont- és cseppkőbarlang, Torockó-Szent-Györgytől nyugatra, a Torockókyák várlakának romjai alatt kivezető hegyi út arra a hegylaposra vezet, mely meredek

szirthomlokzatával az Aranyos-völgynek fordulva a bedellői-havasok néven emlegetett szirtsorban szakad meg. A hegytetőn sűrű közelségben töleséres mélyedések u. n. dolinák sorakoznak; az Aranyos fölött pedig, a meredek szélén, a vidék legnagyobb és legszebb barlangja fogad. Cseppkőbarlangnak nevezi a nép változatos cseppkővesedései miatt. Újabbban a *barlangi medve* (Ursus spelaeus Blumb.) csontjai teszik nevezetessé.

A nyugatra néző nyílason egy 20 m. hosszú előcsarnokba s abból a pincészerű 70 m. hosszú barlangterembe érkeztünk. Vastag mészburkolat fedi a talapatot s egyes oldalfülkék beszűkítéséből szép cseppkőalakzatok, itt-ott oszlopfornmán felgyenesedő stalagmitok képződtek. A végső szakaszban oltárszerű csoportozat mutatkozik, melyet a babonás nép tündérekkel szeret összekötésbe hozni. E felett a tető valamelyik dolinájából esőszés idején vízuhatok jelentkeznek, melyeknek pergetései gyöngyökké alakítják az útjókba eső apró mésztörmelékét. A többi cseppkőcsoportozat is hasonló, habár kisebb vizsugarakra utal s az így behatólag víztömeg plasztikai munkája idézi elő a falazaton csillag alakú redőzetes, csipkés cseppkővesedéseket s a boltozatnak olykor függönyre, jégcsapokra emlékeztető képződményeit. A barlang tehát teljesen rászolgált a népies *cseppkőbarlang* elnevezésre s mint ilyen a *Közép-Maros* vidékén ez idő szerint még páratlanul áll. Különböző koru és nagyságu barlangi medvepéldányok temetőjéül szolgált egykor ez a barlang, amikor a tetőről állandó vizsugarak patakzottak itt át. Így módon a felszínen elpusztult vagy áradások idején a medvék vázai apránként a barlangban felhalmozódtak. Éppen azért a csontok felületén erős horzsolási nyomokat, töredzettséget találunk, holott azok, főleg a végtagiak, tarajszerű éllel, spirálisan futó izombenymásokkal jelzik erős példányoktól való származásukat. Így a combcsontok a fejlett példányoknál 45 cm. hosszúak, holott a ma élő barna medvéé 38 cm. A csontok alig 3 dcm. mélységből kerülnek ki; legtöbb a bordacsont, ujjpere és karrészlet. Legtöbbet találni a középtájon; de egyebűtt is akárhol leásunk, reájuk akadunk. A barlang levegője nyirkos, de azért nem kellemetlen s hőmérséklete (8 C°) megfelel a vidék közepes hőmérsékletének. Denévérek nem lakják, mert a pásztorok gyakori látogatása elriasztja őket. A barlang előtti hegylépcsőről a lunkányi erdészházhoz s Alsó-Szolesva felé az Aranyos kanyargós völgyén, valamint az átellenes potsagai mészkőszirtekre, melyek alól a híres időszaki forrás fakad s melyeket Beliora néven emleget a környék, gyönyörű kilátást nyertünk. Egy kis vízer szakad itt közel alá az Aranyos felé, melynek zuhatagjait főleg télen megfagyott jégcsapjaival messziről észreveheti a Tordáról Topánfalvára vagy megfordítva haladó utas. V. ö. *Téglás* Gábor, Egy új csontbarlang Torockó vidékén (Mathem. és Természettudományi Közlemények, M. Tud. Akadémia 1884, 57., 65. old., 1 rajzzal); *Köváry* L., Erdély földé ritkaságai; *Koch* Antal, Erd. Múzeum (1886). t. g.

Torockay-család, l. *Torockay* (XVI. k., 2.).

Torokbetegségek, a toroktírben igen gyakran támadnak *hurutos*, lobos folyamatok. A gyulad-

soknál a folyamat vagy az egész garat területére terjed ki vagy csak egyes részletek vannak meg-támadva. Így p. egyedtől a tonsillák, uvula (nyelv-esap) területén jelentkezhetik a kóros változás. A garat, illetve a *lány szájjad* és a *mandolák gyu-ladása* igen gyakran észlelhető. Leginkább fiatal egyének szenvednek benne, első helyet az egyéni hajlam foglalja el. Vannak egyének, kik majd-nem minden évben, sőt évente többször szenved-nek gyulladásban. Ezen gyulladásoknak egyszeri átszvenedése a megbetegedés iránti hajlamot csak növeli. Leginkább a meghűlésnek tulajdonít-ják keletkezését; lábak átmedvesedése, beszéd közben hideg és nedves levegőnek beszívása után gyakran lép fel; emellett szól, hogy a megbete-gedések nagyobb száma a hidegebb időjárás alkalmával jelentkeznek. Garatgyuladást létrehoz-hatnak még a forró levegő, forró gőz, ártalmas légnemek belégzése, maró anyagokkal való érint-kezés. De a szomszédos szervek gyulladásos fo-lyamatainak tovaterjedése által is keletkezhet-nek garatgyuladások, így látjuk azokat fellépni heveny orrhurut, gége- és szájbántalmak mellett. A heveny garatgyuladásoknál, mint egyik sarka-latos tünet, a nyelésnek nehezített volta mutatkozik a nagy fájdalom miatt. Nem ritkán a fájdalommal oly heves, hogy a betegek még a szájukban meggyülemelő nyálat sem merik le-nyelni. Egy másik jellegzetes tünet, mely külö-nösen a súlyosabb gyulladásoknál észlelhető, a beszédnek nehezített volta. Enyhébb esetekben a garat szárazsága, kaporás, szelletség érzete je-lentkezik. Sokszor mérsékelt helybeli tünetek mellett súlyos általános tünetek mutatkoznak, mint magas láz, szomjúság, nagyfoku levertség, főtájs, gyermekeknél görcsök és deliriumok.

A *heveny garathurut* (angina catarrhalis). A bántalom a nyálkahártya felületesebb rétegeiben mutatkozik. Megtekintésnél pirosság és duzzanat található, mely vagy diffúz, vagy foltok és csíkok alakjában lép fel. A nehezített nyelés és beszéd, fájdalommal, láz a garatgyulladás ezen leg-enyhébb alakjánál csak kisebb mértékben mutatkozik. A bántalom néha hirtelen keletkezik és csak ritkán kezdődik rázó hideggel. Rendszeren 2—4 napi tartam után visszafejődik. A *tűszős mandolagyulladás* (angina s. tonsillitis follicularis). A megnyobodott élénk piros mandolán részben különálló, kiemelkedő, mákszemnyi v. kölesnyi, kerek, sárgás pontok, részben összefolyó sárgás vagy fehéres-sárgás, kerek, hosszú-kás vagy szögletes foltok találhatóak. Egyidejűleg mindkét mandola betegszik meg, gyakran azonban a folyamat az egyik mandolán már majd-nem befejeződött, midőn a másik oldalon fellép. A betegség rázó hideggel kezdődik, melyet csak-hamar magas hőmérsék (40° C.) követ. A beszéd-nél és nyelésnél heves fájdalomak jelentkeznek. A fájdalomak igen gyakran a fül felé sugároznak ki. Húzó fájdalomak lépnek fel a keresztcsont tá-ján és a végtagokban. A folyamat 5—8 napi tar-tam után eléri befejezését. A sárgás-fehéres pon-tok vagy foltok lekopnak, eltűnnek, a mandola lelohad, a nyelési nehézségek enyhülnek, illetve megszűnnek. Differitisszel össze nem téveszthető, mert kétes esetekben a bakteriologikus vizsgálat

eredménye mérvadó lesz. A *terimbeles mandola-gyulladás* (angina s. tonsillitis parenchymatosa). Ezen bántalomnál a gyulladás nemcsak a man-dola felületesebb rétegeiben van, hanem a man-dolák gyurmája betegedik meg. A mandola többször csak az egyik oldalon, ritkábban egyszerre mindkét oldalon rendkívül megnagyobbodik. A száj nyitása a jelenlevő mirigyduzzanatok miatt nehezen eszközölhető. A nyelésnél intenzív fá-jdalom jelentkezik, kezdetben csak szilárd falat-nál, később azonban hig anyagok elfogyasztása közben is, úgy hogy súlyos esetekben a táplálko-zás nem is lehetséges. Rendszeren rázó hideggel kezdődik, mely után mihamarább magas hőmér-sék (39—40 °C) lép fel. A magas láz több napig eltarthat. Enyhébb esetekben 4—5 nap múlva a láz esökken, a mandoladaganat lohad, a pir en-ged és a betegek ismét tudnak nyelni. Másrok azonban *mandolatályog* fejlődik, azaz elgenye-dése a mandola több vagy összes folliculusainak. Ha a tályog közel van a mandola felszínéhez, úgy könnyen áttörik, kitűri s a mandola visszanyeri rendes alakját. Ha a tályog önként nem trűl ki, akkor a fluktuáló hely megnyitattik, mire rö-gtön megszűnnek a nehézségek. A heveny garat-gyuladásokat illetőleg a tapasztalat azt mutatja, hogy nagyon is dédelgetett és takargatott gyer-meknek rendkívül gyakran megkapják e bajokat. Az egyén hideg mosások, bedörzsölések, begőn-gyölések által, valamint hideg fürdőknék haszná-lata folytán erősödik, ellentálló képessége pedig fokozódik. Szükséges azonban a bőrnék edzésén kívül a nyálkahártyák edzését is célul tűzni ki. Ez összehúzó szereklkel való rendszeres öblö-getések által történhetik. A gyulladások elleni in-tézkedés abból álljon, hogy első sorban nyugalomba helyeztessék a beteg. Priessnitz-borogató-sok a nyakra, hevesebb gyulladásos állapotoknál jéglabdacok nyelése, esetleg jégzacskónak alkalmazása van javalva. Torokbőlgőtetőt kalium chloricum, natrium chlorat. gyengébb oldatai használandók. Tűszős mandolagyuladással a kalium chloricum és aqua calcis alkalmazásától várható jó eredmény. Tályog jelentkezésekor az korán megnyitandó.

Az *idült garatgyulladás* gyakori megbetegedés; kezdetben a betegek rendszerint a garatban je-lentkező szárazsági érzetről panaszkodnak. Reg-gelenként vagy tartósabb beszéd után érezhető különösen a garat szárazsága. Ezen érzet foko-zódhatik és égő érzet támad, melyhez nem ritkán a torok összeszorításának vagy idegen test be-ékelődésének érzete társul. A betegek ösztönse-ritűleg és anélkül, hogy szomjúságuk volna, a ga-ratot gyakran megnedvesítik. A folytonos krá-góság, mely azt akarja célozni, hogy a garatban érezhető idegenszerű érzet okozója eltávolittas-sék, csak fokozza az izgalmat. Az oly gyakran észlelhető reggeli hányóinger, öklöndözés az idült garatgyuladásos folyamatoknál kétségkívül erre vezethető vissza. Rendszeren csak csekély tveg-szerű, szírlécs nyakos-genyés váladékaraboes-kák távolittatnak el a győtrő érzetek enyhítése nélkül. Tulajdonképeni nyelési fájdalomak hiány-zanak. Az idült garatgyulladás igen makacs bántalom szokott lenni. Éveken át eltarthat, sőt az

egész életén keresztül is megmaradhat, kellő gyógykezelés mellett azonban a kellemetlen tünetek visszafejlődhetnek.

I. A.

Torokkő, a gyékényes háló zsákjának száját súlyozó nagyobb kő.

Torokvonal, l. *Szegély* (XVI. k.).

Torontál (XVI. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 9522 km², lakóinak számát (1898) 625,200 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 szab. kir. város, 2 rendezett tanácsú város, 164 nagy- és 49 község. A szolgabírói járásek száma 14, a körjegyzőségeké 25. Pusztá, telep és major van 775. A vármegye (és a területén fekvő szab. kir. város) területén van 7 kórház 401 ágygyal; egész területén működik 139 orvos, 325 okleveles bába és 96 gyógyszerész. A városok között van 128-4 km. állami és 714-4 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 397-0 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 639-8 km., miből 128-0 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 73. Van 128 posta- és 140 táviróhivatal, továbbá 541 távbeszélő-hivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 28 bank, 44 takarékpénztár és 40 szövetkezet, összesen 7.320,100 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 490, köztük 3 gimnázium, 14 különféle szakiskola, 371 népiskola és 102 kisdudóvó. Mindezen intézeteket összesen 103,666 tanuló látogatta.

TH—V.

Torontáli felső ármentesítő társulat, l. *Felső-Torontáli ármentesítő társulat* (VII. k.).

Torpedó (XVI. k.). *Obrý* L. osztrák mérnök 1896. a Whitehead-féle torpedók kormányyszerkezetéhez egy új készüléket talált fel, melynek célja a torpedónak oldaleltérését futás közben meggátolni és ezáltal a fegyver találó képességét nagymérvben emelni. Eddigél t. i. a T. kivált ha az oldalakból lanciroztatott, irányából igen sokszor kitért és a célt nem találta, az Obrý-féle készülék által azonban, ha oldalt eltért volna, ismét a régi irányba, illetve azon irányba tereltek vissza, melyben közvetlen a lancier-eső elhagyása után futott volt. Obrý készüléke egy a T.-hoz erősített gíroszkópból áll, mely a lancierozás pillanatában forgásba hozatván, szabadon mozog. A gíroszkóp összeköttetésben áll a T. kormánykészülékével és állásának iránya, kis mozgó kerekkel által megfelelőleg befolyásolja az oldalkormány működését. Míg a T. a lancier-esőben fekszik, illetve a vízbe jutván, a cső által adott lök-irányban fut, a T. oldal kormánylapja a T. középvonalába eső függőleges síkban fekszik, de ha a T. a vízből való kiugrás, erős hullámlökés vagy bármely más behatás folytán az adott iránytól eltér, úgy a gíroszkóp a kis kerekkel segítségével az oldalkormányt megfelelőleg állítja, és ezáltal a T.-t az eredeti irány felvételére készíti. Ezen készülék alkalmazása által a T. találóképessége nagy mérvben fokoztatott. F—Y.

Torpedó-cirkálóhajó, l. *Cirkálóhajók*.

Torpedónaszád (ném. Torpedoboot). A tengeren használt T.-ok, méret nagyság tekintetében, az utolsó években változtak (fokozattak), amiért is e naszádok minőségileg régebben használt névszerinti meghatározása immár helytelennek bizonyult és az egyes tengeri hatalmak részéről inkább a nagyság szerinti osztályozás fogadta-

tott el. Ezen osztályozás szerint az *I. osztályú vagy sőtengeri T.-okhoz* azok tartoznak, melyek 100 tonna vagy ennél több deplacement-tal bírnak, *II. oszt. vagy partvédő T.-ok* nagysága 50—100 t. s végre *III. osztályú vagy kikötő-védő T.-ok* 50 t.-nál kisebbek. Az *I. osztályú* naszádok menetsebessége jelenleg óránként már 30 teng. mf-ig fokoztatott; felszerelésük pedig átlag 3—6 lancier-esőből és 2—6 könnyűgyorstűzelő lövegéből áll. Franciaország próbaképen alumíniumból építettett egy 14 tonnás *T.-ot*, mely azonban a várakozásnak nem felelt meg. Az egyes államok Torpedó-flotilláinak kimutatását l. Tengerészet L. még *Torpedó* (XVI. k. 278. old.) F—Y.

Torpedóvadász-naszádok (ném. Torpedo-Bootsjäger vagy Zerstörer). Ezek 200—400 tonna nagyságú torpedó-naszádok, melyek erős gépszervezetűk és tüzérségi felszerelésük folytán legkivált az ellenséges torpedó-naszádok megsemmisítésére vannak hivatva. Gyorsaságuk nagyobb mint a közönséges torpedó-naszádoké (legújában 25—30 teng. mf.) és képesek a sík tengeren zivataros, szeles időkben is cirkálni, vagyis tengeri műnyelven mondva, tengertálló képességűek. A torpedó-naszádok hadrendi beosztásánál ily T. mint a torpedó-naszádcsoportok vezetői szerepelnek. Az angol Desperate nevű T. eddigelé a leggyorsabb tengeri jármű, miután próbameneténél 31-035 teng. mérföld sebességet ért el óránként. Méretei: hossza 64 m., szélessége 6 m., 4 m. mély járáttal és 272 tonna vízsúlyal. Gépezete teljes kihasználás mellett 5400 lóerőt fejt ki. Ily T. a torpedókat csak oldalról lancierozhatják, mert a jármű elejéről előre lancierozott torpedóval csaknem egyenlő gyorsasággal haladnak. F—Y.

Torques (lat.), ókori ékszer, melyet bronzból, de aranyból is készítettek, s mely mint férfi-dísz tárgy rendszeren a vitéz katonáknak jutott kitüntetés jeléül. A rómaiak ugylátszik a keltáktól vették kölcsön. Rendszeren sodronyos láncokból készülték arany és ezüst fonalakkal, néha drágakövekkel is kirakva. Rendszeren a nyakon viselték, néha vállakra is akasztották. Mint katonai érdemelejek ugylátszik megkülönböztettek egy *T. majort* (a nyakon). Egy *T. minort*, mely utóbbit párosan adományozták és a fenntebb emléken kijelölt módon a vállakra akasztva viselték. L. M.

Torresani Károly báró (Lanzenfeld di Campanero), német író, szül. Milánóban 1846 ápr. 19. 1861 szept. 18. belépett a bécsúj helyi katonai akadémiába. 1865. hadnaggyá nevezték ki a 13. dsidás ezrednél. Részt vett az 1866. olasz háboruban és jul. 21. Condinónál kitüntette magát, aminek elismerésül a katonai érdemkereszttel tüntették ki. A hadjárát után elvégezte a hadi iskolát. 1872. a vezérkarhoz osztották be, 1874. várakozási illetményrel szabadságolták. 1874. nov. 1. a 6. dsidás-ezred állományába helyezték át. 1876 aug. 1. nyugalomba vonult, röviddel azután pedig letette rangját. 1880 jan. 13. ismét visszakapta századosi rangját. Nyugalomba vonulása óta Gallenhofban, Stájerországban és Bécsben tartózkodik. Már tényleges katonai szolgálati ideje alatt foglalkozott irodalommal. Regé-

nyeiben és elbeszéléseiben hűen rajzolja a katonai életet. Önállóan megjelent munkái a következők: *Ausd. schönem wilden Lieutnants-Zeit* (3. kiad. Dreza 1894); *Schwarzgelbe Reitergeschichte* (3. kiad. u. o. 1898); *Mit Tausend Masten* (3. kiad. u. o. 1896); *Der Jucker-Comtesse* (3. kiad. u. o. 1899); *Auf geretteten Kahn* (3. kiad. u. o. 1896); *Der beschleunigte Fall* (2. kiad. u. o. 1898); *Oberlicht* (u. o. 1893); *Steierische Schlösser* (Berlin 1897); *Ibi Ubi* (Dreza 1894); *Aus drei Weltstädten* (u. o. 1896); *Im Schatten des Rákóczy-Thurmes*. M. T.

Torriani Mária, íróné néven *La Marchesa Colombi*, olasz regényíró, szül. Novarában 1847. Tanítónőnek készült, de minthogy állást nem kapott, megpróbálta tollával kenyerét keresni. 1869. férjhez ment *Torelli-Viollier* Jenőhöz, a milánói *Corriere della Sera* kiadója, s ez idő óta majdnem minden évben volt egy-egy irodalmi sikere. Szereti a komor színezett tárgyakat, melyekről rendkívüli melegséggel tud írni. Kiválóak e nemben In Risaiá cím alatt összegyűjtött elbeszélései, melyek a szegény földműves-osztály nyomorát festik. Egyik legszébb regénye: *Prima morire! Il Framonto d'un ideale e. regénye magyar fordításban is megjelent. T. igen sok és becses ifjúsági iratot is szerzett.*

Torrington (ejtsd: torringtn) 1. város Connecticut amerikai államban, a Nangatnak egyik mellékvizénél, (1890) 6048 lak., fémárú- és gépgyártással. — 2. *T.* (Greas T.), régi város *Devon angol grófságban*. Bidefordtól Dk-re a Torr ridge partján, (1890) 3436 lak., kesztyűgyártással.

Torrox, az ugyanily nevű járás székhelye Malaga spanyol tartományban, Sierra da Almirara D-i lejtőjén, a Földközi-tenger partja közelében, (1887) 7010 lak., cukorgyártással és olajpréssel.

Torun, Thorn (XVI. k.) lengyel neve.

Torzszülött (XVI. k.) fejlődésmódját különbözőképen magyarázzák. Az egyik elmélet szerint kezdettől fogva fejlődik két vagy több embriói helyzetek egymás mellett s csak későbbben egyesül (egyesülés elmélete), mások szerint az eredeti egységes helyzetek két v. több részre hasad (hasadás elmélete). Ha a törzs kettős, akkor két egyén származik, mely csak részben, de többnyire szimmetrikus helyeken függ össze. Az összefüggés helyén a testrészek egyes vagy többes számban találhatók s utóbbi esetben többé-kevésbé összeolvadtak. A két egyén tengelye többnyire párhuzamosan fekszik s vagy a fejükkel (Janus-képződések) vagy a mellkasukkal (torako- vagy szternopagus), vagy a hasukkal (gasztrópagus) függ össze. Két fej összeolvadásakor az arc egyes v. kettős; többnyire két, ritkábban még egy harmadik fül is található, mely a két egymás felé tekintő fül összeolvadásából fejlődött. Egy vagy két szájnilyást, négy, három vagy két szemet (tetroftalmusz, trioftalmusz) találhatunk. Két összefüggő mellkasnál két, három vagy négy felső végtag, két egyesült medencénél pedig két, három v. négy alsó végtag található. Előfordul az is, hogy a két egyén tengelye egy vonalban fekszik s vagy a két medence (iszkiopagus) vagy a két fej (kraniopagus) nőtt

össze. Előfordul a *pigopagusz* esete, midőn két egyén a far táján nő össze. A legritkább esetekben a két tengely szögletet alkot vagy kereszteződik. A két egyén mindig hasonnemű. Gyakran előfordul, hogy az egyik egyén esőkevényesen fejlett s a másiknak csak függeléke. Így az egyik embriói helyzetéből néha csak egy végtag fejlődik ki, mely parazita gyanánt esting a másik kifejtett magzaton.

Toscanelia (az ókori *Tuscania*), város Róma olasz tartomány Viterbo kerületében, a Morta folyó mellett, (1881) 3573 lak., etruszk sírokkal, középkori falakkal és tornyokkal, az 1039. épült San Pietro és az 1206. épült Santa Maria bazilikával, szemináriummal, kórházakkal és kenes forrással.

Totalisateur-adó tulajdonképen az a 4%, mely a totalisateur-törvény értelmében az államkincstárnak fizetendő.

Totalisateur-jövedelem, 1. az a 6½%, mely a T.-törvény értelmében a versenyegyleteket illeti, 2. az a *tört* (krajcár, fillér), mely a tétegyeségen (forint, korona) felül mutatkozik s mely a T.-szabályok értelmében a versenyegyletiek javára esik. P.: ha az egység 3'13, 5 frtra fizetendő lenne 15'65, 10 frtra 31'20, 50 frtra 156'50, mig tényleg 15, 31 és 156 ft fiztetetik. — Tágabb értelemben a tétek főösszegéből levonható teljes 12% + is T.-nek nevezik.

Totalisateur-szabályok, mindazon intézkedések összessége, melyek a totalisateur-fogadások rendszeres s törvényszabta lebonyolítására vonatkoznak. Magyarország összes nyilvános verseny pályáin a magyar lovaregyleti T. az irányadó, melyek 1897. ápr. 10. vannak kelteve.

Tóth, 1. Béla újabb művei: *Vasárnapok* (elbeszélések, Budapest 1898); *Magyar ritkaságok* (Curiosa Hungarica, u. o. 1899); *A magyar anekdotakincs* (Műhelybeek Károly rajzaival, 3 kötet, u. o. 1899—900). A Pesti Hírlap *Esti leveleit* 1899 február óta írta.

2. *T. Gáspár*, kir. ítélő táblai bíró, szül. Érsekújváron 1848 jan. 1. Tanulmányait a lévai és érsekújvári al- és a pozsonyi kir. kat. főgimnáziumban, majd a budapesti jogegyetemen és a kecskeméti jogakadémián végezte, az előbbin a jogtörténeti államvizsgát 1870., az utóbbin a bírói államvizsgát 1872. tette le s 1870. a statisztikai hivatalnál a bírósági szervezés alkalmával a volt selmecebányai kir. törvényszéknél nyert alkalmazást, 1872 jan. 1-től ezen törvényszéknél, 1873 nov. 1-től pedig u. o. a kir. kincstári ügyészségnél szerzett gyakorlat után 1874. ügyvédi és váltó-ügyvédi vizsgát tett és hivataláról lemondván, Selmecebányán 1874 dec. ügyvédi irodát nyitott. Itt mint magántüggyvéd, majd 1889—95. mint Selmecebánya tiszti főügyésze működött; 1895. ügyvédi irodáját Budapestre helyezte át, 1899 márc. 1. pedig a budapesti kir. ítélőtáblához rendes bíróvá kineveztetvén, ez idő szerint ily minőségben működik. Legutóbb a pénzügyminiszter a bányatörvény kodifikációjára kiküldött bizottság tagjává nevezte ki. 1880-tól a legutóbbi időkig az összes jogi szaklapokba számos értekezést írt. Nagyobb műve: *A magyar házassági jog rendszeres kézikönyve* (1896). w

3. *T. István*, szobrász, szül. Szombathelyen (Vas) 1861 nov. 9. Középiskoláit Felső-Lövön végeztén, 1881. a bécsi képzőművészeti akadémiába lépett s ott is fejezte be Zumbusch vezetése alatt álló mesteriskolában művészi tanulmányait. A bécsi akadémián 1889. az iskolai nagy díjat nyerte, 1890. pedig az udvari nagy aranyérmét. 1881. telepedett le Budapesten. Első műve a nagyvárad Szent László emlékszobra volt, melyet Schlauch bíbornok megbízásából készített, ugyan- csak az ő bőkezűsége folytán készítette a váradi székesegyház főoltárát carrarai márványból, ugy- szintén a radnai templom főoltárát, továbbá a Szaniszló-szoboremléket, az állandó országházhoz 5 király- és 7 allegorikus szobrot. 1898. és 1899. a közoktatásügyi kormány a tavaszi és téli tár- latokon kiállított *Emese* s *Bosnia* c. szoborműveit megvásárolta az új szépművészeti muzeum szá- mára, jelenleg pedig Hunyady János emlékszo- brán, a király költségen készülő tiz szobra egyikén dolgozik. Kétszer hosszabb ideig tartózkodott külföldön, Olaszországban és Németországban.

4. *T. Lajos*, zongoraművész és zenéirő, szül. Csurgón (Somogy) 1871., hol gimnázialis tanul- mányait is végezte. A zenében s a zongorajáték- ban a budapesti nemzeti zenéjében művelte ki magát, hol *Tomka* István és *Benkő* Henrik vol- tak a tanárai. *Metz* Albert pályatársával egy- sülve megírta a *Nappal és éjjel* c. balletet, mely 1895. került először az operában bemutatásra. 1897. a nemzeti zenede tanárává választotta a zongoratanaszakban. Irí számos zongoradarabot s igen népszerűvé vált magyar s más irányú tánc- darabokat. A. K.

5. *T. Sámuel*, ref. teologus, megh. Debrecenben 1899 ápr. 18.

6. *T. Vilmos*, a főrendiház elnöke, megh. Nyitra-Ivánkán 1898 jun. 14.

Totius christianitatis clipeus (lat. a. m. az egész kereszténység paizsa), így nevezte Ma- gyarországot az oszmánág elleni küzdelem ide- jében II. Pius pápa (Aeneas Sylvius Piccolomini) 1459. III. Frigyes császárhoz intézett levelében.

Tót-Komlós, l. *Komlós* (X. k.).

Tót szentítés, az álló rakásokban való szentítésnek egyik módja, melynél a szentítőtér (l. o.) kúposan készül; ennek közepére jön s így a szentítőrakás tengelye a tűzfogó, melyhez aztán kör- ben a szentítendő hasábok támasztatnak l. *Szen- títőrakás*) olyképen, hogy az alul gyújtáshoz szükséges gyújtósatorna létre jöjjön. A földszinti réteg, emelet, búb és köldök gondos elkészítése után következik a rakás betakarása, mely célra itt kétféle takarót, t. i. *durva-* és *portakarót* alkalmaznak. Durva takaróval a rakás egész fel- létét ellátják, portakarót ellenben a begyújtás előtt csak a földszinti rétegre és a búbra raknak, az emelet pedig födétlen marad, mely pászttát *ko- szorunak* neveznek; erre egyrészt a begyújtáshoz szükséges léghűzés előállításá miatt, másrészt pedig azért van szükség, hogy a kifejlődő vízgőz és gázok az elszállásra szabad utat leljenek, miért is, ha a koszoru eme célnak megfelelt, portakaró- val szintén befedetik. Minthogy a laza szerkezetű takaró por a lejtős rakás felületéről folyton le- csúszni, ennek meggátlása céljából az u. n. *felső*

támasztást alkalmazzzák, mely az emelet alján vízszintes irányban fekvő lapos hasábokból áll, a rakás körül gyűrűt képez, s a földre állított és a rakáshoz támasztott hasábok v. támasztó villák által tartatik fenn. A rakás elkészítése után, ha széllelenczéről is gondoskodva van, a rakás be- gyújtása következik, melyhez esendes idő, tehát a kora reggel, midőn a szél még nem indult meg, a legalkalmasabb. Ha a tűz kellő erőre kapott, a gyújtópóznát kihúzzák s a gyújtórést néhány ha- sábbal bedugják s porral betakarják. A rakásból eleinte a fában levő víz távozik a felszálló vas- tag, szűrke, nagyon vizes füsttel, mely később a. fa felbomlásának magasabb fokánál és a faecet nagyobb mennyiségű fejlődésénél megritkul, sár- gább színű és csipősebb lesz s a rakás hőisége te- temesen hág, úgy hogy kezünkbe a búb takarója alatt már nem tarthatjuk. Ekkor megkezdődik a koszoru betakarása azért, hogy a teljes elégs helyett csak senyvedés álljon be. A betakarás alulról felfelé, mintegy 30 cm. magas pászttákban eszközöndő, de a szélnek esetleg kitétt oldalt leg- hamarább és legerősebben kell takaró porral be- fedni s arra kiválóan ügyelni, nehogy a tűz ki- aludjék, minélfogva nyers fánál a takarást las- sabban kell folytatni, mint a száraznál. Hibás takarás mindig káros következményekkel jár s egyenlőtlen szentítési menetet, sőt szétvetődést is von maga után. Ha (3—4 óra alatt) a koszoru egé- szen be van fedve s a füst is megritkult, a portaka- rót jól meg kell locsolni, szénlapáttal leve- getni s mintegy 24 óráig fojtva eszközölni a szentítést, hogy a koszoru alkalmazása miatt erősen felszított tűz a kellő határok közé szorítottassék és hogy a tűz elterjedése és a szentítés mindenek- előtt a búbban eszközöltessék, minek bekövetke- zését a szénégető a búb megtapogatása vagy a fakalapácsal való megvergetése által való ro- pogásból ítéli meg. Ha (a begyújtástól számítva rendszeren 30—36 óra múlva) a búb megszentlése bekövetkezett, akkor a tűzvezetés eszközése vé- tetik elő s a szentítés bizonyos stádiumában s tü- neményei mellett a töltögetés is foganatosítandó. T.-nél a szentítés leggyorsabban megy, ugyany- nyira, hogy a Bánságban 80—100 ürm. bükkfa- rakás 8—9 nap alatt, Nagy-Bányán 70—100 ürm. bükkfarakás rendszeren 9—12 nap alatt, a garami állami erdőekben pedig 50 ürm. fenyőfarakás 7 nap alatt szentül meg. CSV.

Tott Ferenc báró, magyar eredetű orientalista, szül. 1730., megh. 1793. A Rákóczi-emigrációval külföldre vándorolt magyar család ivadéka, ki Franciaországban nevelkedett, de már 1755. só- gora Vergennes konstantinápolyi követnél lakott. 1763. visszatért Franciaországba, melynek kormánya 1767. a krimi tatárokhoz küldte követnek. Innen ismét visszatért Konstantinápolyba, hol a török kormány tűzértségét szervezte s a Darda- nellák mellett több erődöt építtet. 1775. a francia. kormány megbízásából a Levante több helyét látogatta meg, alapos tanulmányokat téve. Vissza- térve maréchal-de-camp és Douai város parancs- noka volt, de a forradalom kitörése után elmenekült Svájcba, majd Magyarországra, hol Vas vármegyében Tarcsán telepedett le s élte át élete utolsó éveit. Életleírása Mémoires sur les Turcs

et les Tartares cimen, 4 kötetben Amsterdamban 1784. jelent meg (2. kiad. Páris 1785., 3. kiad. Maestricht 1786) és nagy feltűnést okozott. E művet több nyelvre fordították le és ifjusági olvasmányul is feldolgozták, magyarul *Tocsek* Helén a Mária-Dorottya-egyesület könyvtára c. vállalatban. Nevezetes, hogy T. a Szuezi-csatorna tervét is megpendítette s annak elkészítésére lépéseket tett, de eredménytelenül.

GY. A.

Tournai, belga város, (1896) 35,905 lak.

Tournedos (franc., ejtsd: turndó), vesepecsenyészetelek, melyek finom pácba téve, sülve, paradicsommártással leöntve kerülnek az asztalra. Szokás még két-két szelet közé libamáj-v. szarvasgombaszetelet tenni. Ez a *T. à la Rossini*.

Tournée (franc., ejtsd: turné) a. m. körutazás, főként a hivatalos.

Tournon (Thurnon) János gróf, francia vagy lotaringiai származású főúr, Bács-Bodrog vármegye első főispánja, megh. 1711 előtt. Lengyelországba kerülvén, ott megtelepedett, indigenatust nyert és Tarnovot bírta; innen *Tarnowski* Jánosnak is neveztek. 1687. Kassán, Bécsben és Kis-Martonban Esterházy nádornál járt mint diplomata. Itt ismerkedett meg Nádasdy István gróf özvegyével, Thököly Máriával (Thököly Imre nővérével), akit T. azután nőül vett. Mint Esterházy Pál nádor sógorát nevezték ki azután 1699. a töröktől visszafoglalt és hamvaiból feltámasztott Bodrog vármegye főispánjává. 1703—1704. a kurucok foglalták el a vármegyét és ekkor T. is hűséget esküdött Rákóczi Ferencnek, a fejedelem pedig T.-t 1706. diplomáciai megbízással Velencébe küldötte, 1707. pedig XIV. Lajos király udvarába nevezte ki követévé. T. útján nyerte el azután Rákóczi a szuverén aranygyapjas-rend jelvényeit. Később az álnok Vetézy László azzal gyanúsította T.-t, hogy maga szeretne Erdély trónjára jutni. T.-nak erre Lajos király parancsára Párisból tüstént távoznia kellett és nemskóra nyoma vész. Ugy látszik, hogy külföldön, tán Brüsszelben halt meg. V. ö. *Thaly Kálmán* cikkét a Századokban (1887, 729. l.) M. L.

Tourun-Léonard-féle fém, készül 500 rész ónból és 64 rész harangbronzból; ezüstfehér, finom szemcsés fém.

Tout à Pégout (franc., ejtsd: tutalegú, a. m. mindent a csatornába), a városi csatornázás egyik rendszere, mely szerint az összes házi-, szennyvizek, ürülék, utcai szemét és az esővíz mind közös csatornán jutnak levezetésre. Üsztató rendszernek is nevezik (I. *Csatornázás*, IV. k.). Ellentétbe a *szeperáló rendszer*, mely a házi vizeket és ürüléket külön, kisméretű csatornán, az utcai öntöző- és esővizet pedig ismét külön, nagy méretű csatornán vezeti le. Ez utóbbi rendszernek csak kivételes esetekben van célszerűsége. BGD.

Tout comprendre c'est tout pardonner (franc., ejtsd: tu komprañdr sze tú pardone a, m. mindent megérteni, mindent megbocsátani. Állítólag Staël asszonytól ered.

Tout est perdu, fors l'honneur (franc., ejtsd: tuteperdü for lonör) a. m. minden elveszett, csak a becsület maradt meg. I. Ferenc francia király írta édes anyjának a paviai csata után a spanyol fogságból: de toutes chosses ne m'est demeuré que

l'honneur et la vie qui est sauvé (nem mentettem meg semmit, csak a becsületet és az életet).

Tóvári Pelikán Krizsó, esztergomi szt. ferenc-rendi áldozópap, egyházi író, szül. Budán 1867. Alsó középiskoláit Tatán elvégezvén, 1882. lépett a rendbe. A próbaévet Malackán, a bölcsészetet Nagyszombatban, a teológiát Esztergomban és Pozsonyban végezte. Pappá szentelték 1889. jul. 18. Hítszónok volt Sz.-Antalban, 1890. Kégl György országos képviselőnél nevelő, 1892—96. főreáliskolai hittanár Pozsonyban, 1896. ünnepi hítszónok u. o., a rend zárdatemplómban. Irodalmi munkássága: Számos elbeszélést, karcolatot, egyházi beszédet és apologetikus irányú cikkeket írt a Szépirodalmi Kert, Jó Pásztor, Katholikus Hívtudományi Folyóirat stb. c. lapokba. 1895. az Oktató Népkönyvtár, Jó Pásztor, Kath. Hívtudományi Folyóirat, és 1897. az Oktató Néplap szerkesztője. Önállóan magyarított több jeles vallásos művet; *Saverni Róbert, Newville Delfina, A nagybácsi, A lelkész titka*, regények; Stolz Albántól: *Az Isten uja, A jó Isten képeskönyve*.

Tövelgyi Titusz, író, szül. Egerben 1838 ápr. 12., a gimnáziumot u. o. végezte. 1855—56. Lipcse mellett a litzscheneai gazdasági intézetet végezte, 1858—59. a budapesti állatorvosi intézetet járta. 1865. jelent meg első beszélye az Arany János által szerkesztett Koszoruban. 1866. *Vasember* című beszélye a Fővárosi Lapokban, 1867. jelent meg egy kötet beszélye Jókai Mór előszava mellett. Aztán írta *Az anyák bűne, Az ezüst vitéz* (4—4 köt. regény), *Tavaszi levelek* (beszélyek 2 köt.), *A román vésze* (regény 1 köt.), *Egy fejkötő miatt* (regény 1 köt.), *A forradalom története* (1 köt.), *Az 1872-iki véres küzdelmek* (2 köt.), *Honráthok* (regény 2 köt.), *Válasz a válasznak* (Horváth Mihálynak 1 köt.), *Akit nem akarnak befogadni* (regény 2 köt.), *Új világ* (regény 2 köt.), *Van-e más világ, A lélek mint egyén* (1—1 köt. spiritisztikai mű). Szerkesztője volt a *Népszájló*ja politikai hetilapnak (szébal), a *Magyar Hirlapnak* (Tisza-párti napilap). Azonfölül írt több regényt, több száz novellát és politikai vezércikkeket. Jelenleg szerkeszti az *Egy Világosság* c. spiritisztikai, egy hónapban kétszer megjelenő lapot.

Tower Charlemagne, az északamerikai Egyesült-Államok bécsi követét 1899. jan. Szt.-Pétervárra helyezték át. Utóda Harris C. Addison lett.

Towton, csatatér, l. *Tadcaster*.

Towyn, angol város Merionethshireben (északi Wales), a Cardigan-öböl mellett, (1891) 3257 lak. Van régi temploma, ásványos forrása, tengeri fürdője és palakőfejtése.

Toxalbuminok, olyan mérgek, amelyek vegyileg a fehérje csoportjába tartoznak és valószínűleg abból származnak. A növényekben is előfordulnak p. a ricinusmagvakban a ricin, az *Abrus precatorius* magvaiban az abrin stb. Az állati szervezetben könnyebben és gyakrabban képződnek, néha normális körülmények között is, p. a kigyóméreg, néha csak rothadás vagy bakteriális behatása következtében fehérjeszételéshez. A bakteriális mind bizonyos toxalbumint vagy toxint (l. *Toxinok*, XVI. k.) termelnek, ami éppen

azokat a súlyos tüneteket okozza, melyeket egy fertőző betegségnél fellépni látunk. A T.-ok lehetnek 60—70° C.-nál megalvadó és hatástalanul váló fehérjeanyagok (ricin, abrin), de lehetnek még főzés által sem elpusztítható albumének v. globuline (kigyóméreg) stb.; rendszeren igen heves mérgek, vérbontó hatásuk és bénulást okozók.

Többszörzárás (növény, heteroicus, heteroecus), üszög- és rozsdafaj sajátja, mely fejlődését nem ugyanazon a gazdán fejezi be, hanem másra vándorol; l. *Autoecia* (II. k.).

Többszörzárás, I. Örvetoldás.

Többszörzárás virág (növény), *Egynapos virág* (V. k.).

Többszörzárás, I. Kisebbség (X. k.).

Többszörzárás termő (növény, planta polycarpica), l. *Polycarpicae* (XIV. k.).

Tökés kacsca (Anas boschas L.), az üszök rendjébe, a kacsa-félék családjába tartozó madárfaj, mely arról nevezetes, hogy tőle származik a nálunk mindentütt közönséges házi kacsca. A kacsér-násruhában, feje és fehér gyűrűs nyaka zöld, melle és háta barna, felső szárnya szürke; szürkés hasa feketén elmosódott sávokkal; feketés-zöld középső farkfedő tollai felfelé kunkorodók. A tojó feje és nyaka szürkepettyes; háta barna, hasa barna foltos. A him őszvesztő nőstényhez hasonlít. Szárnytükre kék, bíborveres fényvel, fekete-fehér szegélyvel. Lába narancsvörös. Hossza 63, szárnyhossza 30, farkhossza 9 cm. Hazája az északi földgömb. Költőzökö, helyenként áttelelő madár. Magyarországon nádasokban, folyóvizeiben közönséges. Áprilisban költ. Nagyban vadász-v. j.

Tökgyulladás, I. Epididimitisz (VI. k.), *Here* (IX. k.) és *Orchitisz* (XIII. k.).

Tölcseres virág (növény), l. *Csodatölcser* (IV. k.), nagy sárga T., l. *Sarkantyúka* (XIV. k.).

Tölcserke (növény), l. *Nyúlógomba* (XIII. k.).

Tölvél (növény, folium basale), a fűmentő növény tövéből spirális vonalban fakadó, sűrűn álló, gyakran rózsát alkotó levelek, a száron levő levelek ellentéte. L. *Gyölkérfej*.

Töltelékfa, apróbb fa, melylyel a szénitő rakásban a szénítés folyama alatt támadott lézásokot vagy mesterségesen előállított üregeket kitöltik. Töltelék gyanánt felhasználhatnak egyébként még a *szénaprólék* és *üszökszén* is.

Töltelékföld, I. Lövedék.

Töltelékföld, I. szénitő rakásban a szénítés folyama alatt keletkező üregek kitöltésére szolgáló szénaprólék v. üszökszén.

Töltényi Szaniszló, orvosi író és költő, szül. Veszprémben 1795., megh. Bécsben 1852. Evang. szülők gyermeke. 1819-től a pesti egyetemen képzett orvosnak, 1825. felavatták s 1827. a József esászártól alapított katonarvosi akadémián (Josephinum) tanár lett. Később kir. tanácsosi címet és 1841. nemességét kapott. Számos, az orvosi szakba vágó művet adott ki latin és német nyelven (De principiis pathologiae generalis libri, VI., 2 köt., Bécs 1831; Versuch einer Kritik der wissenschaftlichen Grundlage der Medicin, 4 köt., Bécs 1838—40; Pathologie et Therapie generalis medico-chirurgica, Bécs 1843). Polemái voltak homeopata orvosokkal. Ifjú korában mint Kazinczy és Kísfaludy Károly híve, a magyar szépirodalom

terén kezdett működni. *Szonettek* c. alatt az irodalmunkba akkor átültetett költeményformából adott egy kötetet, de mindebben kevés a költőség és nehézkes a forma. Dolgozott az Aurorába és a Tudományos Gyűjteménybe is. Egy hőskölteménye és számos drámája kéziratban maradt.

Töltögetés. A szénitő rakás ama részei, melyekben a szénitlés folyik, összeesnek, mert egyrészt a szén jóval kisebb helyet foglal el, mint a fa, melyből származott, másrészt pedig a fából is bizonyos mennyiség elég, minek következtében kisebb-nagyobb üregek támadnak, melyeket, hogy e helyeken a levegő hozzáfutása folytán sok szén el ne égjen, T. által kell ártalmatlanná tenni. Ha a bűb kezd már összeesni, annak legtetetjén a takaró szénlapattal félrehányatik, aztán a töltő pózna lehető mélyen a rakásba beszúrattván, annak belseje a tűzfogó táján körülkavartatik s az így támadt lyuk töltelékfával, szénaprólékkal és üszökkel jól kitömetik, letapostatik, teteje feltöltetik s gondosan és gyorsan befödetik. Hogy a tűz e művelet alatt nagyon fel ne gerjesztessék, néhány óráig úgy előtte, mint utána a szénítésnek fojtva, azaz valamennyi szelelőnek elzárása, sőt a portakaró megöntözése mellett kell történni. A T.-t rendszeren minden 24 órában ismétlik, de annak szükségét a bűb tetején alkalmazott feltöltés vagyis a köldök behorpadása s az itt megjelenő füst kékes színe mutatja. Egyenlőtlen szénitlési folyamat mellett nem pusztán a tűzfogó tájékán, hanem a szénitlés egyenletességét zavaró körülményeknek megfelelően (hibás szénitő tér, rossz rakás, helytelen begyújtás és tűzvezetés, nedves fa, kedvezőtlen időjárás stb.) a rakás más helyén is kell foganatosítani a T.-t, de miután ez mindig a fa és szén egy részének teljes elégésével jár, mindazokat a körülményeket, melyek annak gyakori ismétlését szükséges teszi, lehetőleg kerülni kell. — T. a mezőgazdaságban l. *Gyomirtás* (VIII. k.) és *Szén művelés*. csy.

Tömeggondnok, I. Csőd (IV. k.).

Tömeggondnok (erdő), az erdő fatömegének a korral haladó gyarapodása. Az erdőnek a szokásos téregységre (hektár, hold) és bizonyos időre vonatkozó tömeggyarapodását tömör köbméterekben kifejezve egyszerűen *növedéknek* (XIII. k.) szokták nevezni.

Töményített takarmány, I. Terítés takarmány.

Töményoldat, I. Oldat.

Töményenyő (növény, *Pinus Taeda* L.), tüje hármasával van együtt, toboza érés után nem hull le, 2—5 van együtt, hossza tojásdad címere csúcsa kemény, szúrós is. É.-Amerikából való, esinos, nyulánk, egész 25 m. magas fa. Gyantás, tartós fáját sokkép használgják, ezenfelül az amerikai terpentint is a T. terméke. Gyántája csaknem olyan, mint a tömjénfáé. Dísznek ültetik, de nálunk érzékeny. BORB.

Tömlőcvarya, fűzfavesszőből fonott haltartó.

Tömögép, I. Tűzöntés (XVI. k.).

Tömősejt v. tömőszövet, I. Tölteléksejt (XVI. k.).

Tömösváry Odón, zoologus, szül. Magyaró községben (Maros-Torda) 1852 okt. 12., megh. Déván 1884 aug. 15. Gimnáziumi tanulmányait a kolozsvári ref. kollégiumban végezte 1870., s ekkor Sel-

mece ment az erdészeti akadémiaira. 1872—77. mint segédmérnök működött, azután a kolozsvári egyetemre iratkozott be és 1880. végzett is. 1881. Marosvásárhelyre ment a ref. kollégiumhoz a természetrajz helyettes tanárának. 1881. tanári oklevelet nyert, míg megelőzőleg doktorátust tett. 1881 nyarán filloxerabiztosnak ment. Az 1881—1882. tanév első felében Pujban nevelésködött, később a budapesti filloxera-kisérleti állomáshoz jutott. 1883 tavaszán az Aldunán járt a kolumbácsi légy fejlődésének tanulmányozása céljából s ekkor egy új légyfajt is fedezett fel, melyet *Thalassomyia congregata* néven irt le. 1884. éppen halála előtt pár héttel, a Kassai gazdasági intézethez nevezték ki tanárnak. Irodalmi működését a hazai százlábuak ismertetésével kezdte, amelyekről előzőleg a kolozsvári egyetemen jutalommal koszorúzott pályamunkát irt. A m. tud. akadémia a hazai álskorpiókról írott pályaművét 1881. dícsérettel tüntette ki. A királyi magyar természettudományi társulat megbizta 1879. a magyarországi százlábuak magánrajzának megírásával, amelyhez rengeteg anyagot gyűjtött, de amelynek megírásában halála megakadályozta. Nagyobb számu, mintegy 50 dolgozatában főleg az izeltlábuakat ismertette. Dolgozatai részint a kolozsvári Orvos-Természettudományi Értesítőben, részint a Rovartani Lapokban, Természetrajzi Füzetekben, részint a m. tud. akadémia kiadványaiban jelentek meg. Életrajza a Rovartani Lapok II. köt. 1. füz. 1885; dolgozatai jegyzékét *Daday J.* A magyar állattani irodalom ismertetése 1870—80. és 1881—90. c. művében irta meg.

D. J.

Tönnisstein, fűrdő Koblenz porosz kertületben, vasút mellett. Van fűrdőháza és idült hurutok ellen jó hatású savanyúvize. Közéleben már a rómaiaktól ismert *Heilbrunnen* savanyukút van és *Antoniusstein* karmelita klostrom romja.

Töpffer Rudolf, svájci francia festő és novellaíró, szül. Genfben 1799 febr. 17., megh. u. o. 1846 jun. 8. Atyja T. Farkas Ádám vezetése alatt képezte ki magát a festészetben, de szembetegsége folytán kénytelen volt a festészetet abban hagyni; 1825. nevelőintézetet alapított, 1832. a genfi akadémia tanára lett. Élces és szatirikus rajzai által vált ismertté; ilyenek: Mr. Jabot, Mr. Crepin, Mr. Pencil, Mr. Cryptogame, Le Dr. Festus, Histoire d'Albert, Les amours de Mr. Vieux-Bois és egybegyűjtve Collection des histoires en estampes címen francia és német szöveggel (6 kötet, Genf 1846—47) jelentek meg. Novelláit: *Nouvelles genevoises* (Páris 1845); *Voyages en zig-zag* (2 köt., képekkel, 1843—53); *Rose et Getrude* (Páris 1846) címek alatt adta ki. V. ö. *Rambert*, *Écrivains nationaux suisses* (1 köt., Genf 1874); *Relave*, R. T. (Páris 1886); *Blondel et Mirabaud*, Rod. T. (u. o. 1887).

Töpler Ágost, l. *Toepler* (XVI. k.).

Törfarku ráják (állat), l. *Rája-félék* (XIV. k.).

Törlesztési alap (ang. sinking fund), az államjövödelmeknek az a része, mely a közadósságok törlesztésére szolgál. Legelőször a XVIII. sz.-ban, Walpole minisztersége alatt, minden megkötött kölcsön fedezésére egy-egy külön adót rendeltek; az adók hozadéka azonban majd feltlmulták,

majd pedig nem érték el a kívánt összeget, azután pedig a törlesztési alapok sokfélesége is zavarokat idézett elő: mindezekért Pitt Vilmos minisztersége alatt egyesítették ez alapokat s így keletkeztek az állósított alapok. Később Franciaországban is szervezett az állam T.-ot, de ez ott sem felelt meg a hozzáfűzött várakozásoknak. Ma már sehol sem használják a T.-pal való kölcsöntörlesztési terveket.

Z. z.

Törlesztő sorsolás, l. *Nyeremény-kölcsön* (XIII. k.).

Törmelék kőzetek, l. *Kőzet* (XI. k.).

Törő erő, a gépészetben az az erő, mely a testet a törésig veszi igénybe. A szilárdságtan ugyanis a testre ható külső erők közül különösen három különböztet meg, először azt, mely a testet a megengedett határon belül terheli, másodsor azt, mely a rugalmassági határig terheli s végre harmadsor azt, mely a törésig terheli, vagyis eltöri.

Törő-féle lázadás, lásd *Hódmezővásárhely* (XVII. k. 733. old.).

Török-család (XVI. k.). A *szendrői* ágól. *T. József* gróf, *T. Napoleon* gróf (megh. 1898 okt.) és sztárai és nagymihályi *Sztáray* Paulina grófnő fia, szül. Szobráncon 1843 ápr. 18. Szülői nevelését a kálksburgi híres jezsuiták bízták, hol több évet töltött. Középkolait Ungváron, a jogot Kassán végezte. Önkéntesi évét befejezván a 24. vadász-zászlóaljhoz tartalékos hadnaggyá nevezetett ki. Ezután a közigazgatási pályára lépett. 1877 dec. Ung vármegye nagybereznei járásának szolgabírájává választották meg s e minőségében működött 1881. jul.-ig, mikor is szabadelvűpárti programmal az ungvári kerület országgyűlési képviselővé választotta. Hat esztendőig volt képviselő. Ezen időszakra esik azon szereplése, midőn mint a magyar vörös-kereszt-egyesület tagja, a szerb-bolgár háboru alatt az egyesületnek Bulgáriába küldött oszlopát vezényelte, mikor is kitűnő szolgálataiért legfelsőbb elismerést nyert, Battenberg Sándor volt bolgár fejedelem pedig a Sándor-rend commandeur-keresztjével tüntette ki. Pöispánná 1887 jul. 27. nevezte ki s ez állást ma is betölti. 1888. a felső-szabolesi tiszai ármentesítő és belvízlevezető társulat kormánybiztosává nevezték ki s a társulat ügyeit 10 éven át vezette, e minőségében szerzett érdemeiért 1898 máj. 24. a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta. Családot 1870. alapított, nőül vevén *Vetter von der Lilie* Zsófia grófnőt, kitől azonban már évekkal ezeltől elvált. E házasságából két gyermeke született, egy fiú *József*, ki azonban 1896. egy vadászon megsebesülvén, vérmérgezés következtében 24 éves korában elhalt és egy leány *Marianne*, férjezett *Klingspori Müller* Artur báróné.

Török I. Aurél egyet. tanár 1898. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet. Újabban írta: *How alapító királyaink erekltyei* (Nemzet 1897 junius 25-iki sz.); *Nyílt levél Szent István első apostoli királyunk svájci ügyében Méltós. Steiner Fülöp székesfehérvári püspök urhoz* (Budapesti Napló 1897 szept. 15. sz.); *Emlékirat egy a Szent-Gelérthegyen építendő országos Pantheon tárgyában* (benyújtotta a képviselőháznak az Országos

Nemzeti Szövetség, Budapest 1897). Több antropológiai értekezése a német szakfolyóiratokban stb.

2. *T. Bertalan* (kadichfalvi), orsz. képviselő, szül. Nagy-Enyeden 1847 nov. 3. Gimmáziumi tanulmányait Kolozsváron a piaristáknál, a jogot Nagy-Enyeden a Bethlen-főiskolában és Kolozsváron végezte. 1872 jan. Alsó-Fehér vármegye aljegyzője, 1874. főjegyzője lett. Tevékeny részt vett vármegyéje és Nagy-Enyed város minden köztügyében, társadalmi, közművelődési és közgazdasági egyleteinek létrehozásában. Sokoldalú munkásságáért 1896-ban a Ferenc József-rend lovagkeresztjét nyerte, Vízakna város díszpolgárává, a nagyenyedi választókerület pedig egyhangulag országgyűlési képviselőjévé választotta. Tagja az országgyűlés közgazdasági bizottságának, alelnöke az Alsófehér vármegyei történelmi stb. társulatnak s a nagyenyedi takarékpénztárnak, főgondnoka a nagyenyedi r. kat. egyházak stb. Mint hírlapíró már korán kezdett a kolozsvári és budapesti politikai lapokba írni, majd 1881. megalapította társaisa Nagy-Enyeden a *Közérdek* c. lapot, melyet mint szerkesztő később szabadelvű politikai lappá alakított át. Felesége *Brencsán Etelka* a nagyenyedi szegény tanulókat segélyező kör elnöke.

3. *T. Ferenc* (murai és köröstarcsai), nyug. tábornagynagy, a m. kir. csendőrség első felügyelője. Szül. Csik-Szeredán 1832. jan. 29. Az olmtúzi hadapródiskolából 1851. kikerülve, 1852. hadnagy lett a cs. kir. 6. sz. gyalogezredben. 1857. áthelyezték a csendőrséghez szakasparancsnoknak. Mint százados részt vett az 1866. osztrákporosz hadjáratban, ahol súlyosan megsebesült. Ezen hadjáratban tanúsított vitéz magatartásáért a legfelsőbb elismerést s még ez évben a Somogyban kiűtött zavaros közbiztonsági állapotok helyreállításáért a katonai érdemkeresztet nyerte. 1869. átlépett a m. kir. honvédséghez s az első szervezés nehéz munkájában tevékeny részt vett, mely sikeres fáradozásaiért 1872. őrnaggyá léptették elő és zászlóaljparancsnokká tették. Midőn a magyar kormány 1876. átvette a közös hadügyminisztérium az erdélyi csendőrséget, ennek parancsnokává T.-t nevezték ki, akinek az akkori nemzetiségi viszonyok között is minden rázkódtatás nélkül sikerült elérnie azt az eredményt, hogy a testület teljesen magyarrá alakult át s vezetése alatt oly kitűnően működött, hogy az akkori kormány kezdeményezésére ez intézmények az ország többi részére való kiterjesztése is elhatározottat, s e célból a közbiztonsági szolgálat szervezéséről szóló 1881. évi III. t.-c. megalkottatott. 1882. szegedi, 1883. pedig budapesti kerületi parancsnok lett. A nagy mű ékként be volt fejezve s e munkában az oroszlanrész T.-t illeti. Az egységes vezetés szükségességéből kifolyólag, 1886. szervezetett a csendőrségi felügyelői állás, amelyre T.-t nevezték ki. Ezen állásban 11 évet töltött s vezérőrnagy, majd altábornagy lett. Felügyelői működése örökbeest és mindenkor emlékezetes marad a csendőrség történetében, mert alkotásai, személyes befolyása és bölcs közreműködése eredményezték azt a magas színvonalon álló működést és minden ízében tösgyökeres magyaros szellemet és nagy

népszerűségét ez intézménynek. 1897. aug. nyugalomba vonult, amikor is tábornagynagyi címmel és az 1882. kapott 3. oszt. vaskorona-renddel, az 1884. kifejezett legfelsőbb elismerés és az 1891. nyert Lipótrend lovagkeresztje mellé ennek középkeresztjével tüntették ki. Egyszermind az egész csendőrtisztikar, amelyet ő nevelt és vezetett, meghatóan búcsuzott el első felügyelőjétől, akinek díszes kivitelű zöld márvány talapzatú tömör ezüstből vésett 80 cm. magas szobrát adta ez alkalommal emléklül. BÉLDY.

4. *T. István* jogtudományi író, szül. Cegléden 1863 szept. 17. Középkisfalóti Szarvason, Nagy-Kőrösön, majd ismét Szarvason végezte, s ugyanott tett érettségi vizsgát. Azután a budapesti egyetemen a jogot hallgatta, hol jogdoktor is lett, és letette az ügyvédi vizsgát. Két évig ügyvédkedett Cegléden, azonban ez a foglalkozás nem lévén természetével megegyező, a bírói pályára lépett, ahol most is működik. Az irodalom iránti vonzalma már ifju korában feltűnt. Cegléden a Cegléd és Vidéke c. hetilapot szerkesztette. Legfontosabb munkája *A telekkönyvi betétszerkesztés rendszere*, amin kívül számos apró cikkben és értekezésben közölte jogi felfogását. E lexikon pótköte számára több jogi cikket írt.

5. *T. János*, székyei vértanu, sz. Bágyon 1806 jun. 21. Kivégezték 1854 márc. 10. Tanulmányait a sz.-udvarhelyi kollégiumban s 1834. a berlini egyetemen végezte. 1837 jan. a marosvásárhelyi kollégium teológiai tanára volt. 1848. mint százados vett részt a szabadságharcban; közben 1848 nov. 5.—1849 márc. 11., az osztrákok foglya volt; 1848. július 11.—1850. jan. 3-ig mint igazgató tanár működött, de 1850 nov. 1. a kormányzótság megfosztotta tanszékétől és csak 1851 jul. 17. helyezte vissza. 1852 jan. 24. újból elfogták azon cím alatt, hogy 1851 jul. óta be volt avatva Kossuth és Makk újabb fölkelési terveibe s hogy a forradalmi tizenkét kertletből egynek vezetését és szervezését átvette. Ezért a nagyszebeni cs. kir. haditörvényszék 1853 okt. 11. kótél által való halálra ítélte s mint felségárulót M.-Vásárhelyen ki is végeztette. 1874. a kegyelet emlékkövet állíttatott az ő és vértanu-társai, Pálffy Mihály és Horváth Károly sirja fölé. Művei: *A história haszna* (M.-Vásárhely 1838); *Római régiségtan* (u. o. 1840); *Közönséges história gyermekek számára* (u. o. 1840, második kiadása 1845); *Geographia gyermekek számára* (6 füz., u. o. 1844. a 7 füz. 1847). Kéziratban 14, többnyire teológiai műve maradt. V. ö. *Koncz József*, A m.-vásárhelyi kollégium multja; *Hentaller*, A bala-vásári szíret (Budapest 1894).

6. *T. Lajos*, orvos és szakbeli író, szül. 1863. Tanulmányait Budapesten végezte, 1887. nyerte el az orvosdoktori oklevelet. 1885. egyetemi pályadíjat nyert egy az élet- és körvegylan köréből való munkálattal. 1886—88-ig Scheuthauer tanár kórboncolástani intézetén mint gyakornok működött. 1888 elejétől 1891 végéig külföldön végzett tanulmányokat. Eleinte Kielben szövettani és bakteriológiai vizsgálatokkal foglalkozott, majd a bécsi, hamburgi, londoni, párisi kórházakban a bőrkórtani vizsgálatokra tért át. 1888—90-ig Unna ham-

burgi klinikáján mint segédivorvos működött. 1891. a párisi, 1897. az olasz és 1899. a bécsi dermatologiai társulat választotta meg levelező tagnak. 1895. a budapesti egyetemen a magántanári képesítést nyerte el. 1898 óta a Szt.-Rókus-kórház XIb. főosztályának és a budapesti poliklinikának rendelő orvosa. Számos szakmunka írója. Legnevezetesebbek a Philippson L.-al együtt kiadott: Allgemeine Diagnostik der Hautkrankheiten, begründet auf pathologische Anatomie és *A bőrkórtan kézikönyve* (I. rész Budapest 1898).

Török bab, török borsó (növény.), a paszuly régi neve.

Török barát a m. dervis (V. k.).

Török birodalom (XVI. k.). A külkereskedelmi forgalom értéke 1898. a behozatalban 24.070.000, 1896-ban 17.130.000 és a kivitelben 13.750.000, illetőleg 18.448.000 török font volt. Az 1894—95. évben e forgalom értéke piaszterekben országok szerint a következőképen oszlott meg:

Az ország neve	Behozatal	Kivitel
Nagy-Britannia	931.522,445	595.391,442
Osztrák-magyar monarchia	486.296,695	131.698,998
Franciaország	274.221,001	382.251,220
Oroszország	165.133,901	40.054,555
Olaszország	65.589,206	47.559,109
Bolgárország	103.352,846	38.059,776
Persia	70.376,590	1.344,009
Görögország	44.452,057	21.827,111
Belgium	66.414,986	4.955,220
Románia	75.338,085	19.908,444
Amerikai Egyesült-Államok	7.294,999	22.352,998
Tuniz	1.893,807	24,971
Szerbia	5.859,058	7.358,333
Hollandia	16.868,403	33.076,778
Németország	30.712,513	27.750,998
Egyiptom	53.961,841	—
Svédország	7.845,833	—
Montenegro	620,516	56,208
Szamosz	15,139	361
Dánia	246,430	1.557,888
Spanyolország	222	115,000
Japán	1.559,486	7,111
Osszesen	2,407.548,969	1,775.380,530

Az 1896 ápr. 12-iki irade értelmében az eddigi tartományi tanács tagjait 6 szabadon választott taggal szaporították, akik közt 3 mohammedánus és 3 keresztény azon felekezetekből, amelyek abban a tartományban a legszamosabbak. Minden fő kormányzó mellé egy helyettes nevezendő ki; 2—2 tartomány részére pedig a közigazgatás, igazságszolgáltatás és pénzügyi kezelés ellenőrzése céljából bizottság küldendő ki. Az ezen bizottsághoz rendelt felügyelők minden harmadik évben más-más vilajetbe helyezendők át. A csendőrség 10%-a keresztény legyen. A községi iskolák jobb karba helyezendők. A közmunka alól pénzbeli váltságnak is van helye. Kereskedelmi, ipar- és mezőgazdasági kamarák állítandók föl. Az eddig természetben fizetett tizedadó készpénzzel is fizethető. Nagyobb zavarok és az ezekből eredő károkért az egész község felelős. —zrk.

Története. 1897 dec. 4. írta alá a török és a görög kormány a török-görög háborút befejező végleges békét (XVI. k. 329—330 old.). A békefeltételek keresztülvitele azonban még sok akadályba ütközött, amennyiben a pénzügyi zavarral küzdő Görögország nem bírta a hadi sereget kifizetni. Ily módon Tesszáliának egy része még a törökök kezében maradt. *Krétá* szigetén (l. o.)

sem csillapodtak a szenvedélyek, ami arra bírta a nagyhatalmakat, hogy Törökországot csapatainak visszavonására szólították fel. A porta eleintén ugyan vonakodott ettől, de elvégül most is engedett, mire a hatalmak 1898 nov. 29-én György görög herceget neveztek ki a sziget kormányzójának. Ezzel a török uralom Krétán valószínűleg mindenkorra véget ért.

A szerencsés, bár meddő görög háború fokozta ugyan a török kormány önbizalmát és barátai az ország életrealóságát kezdték megint emlegetni; ámde a várva várt reformokra nem került a dolog, a kegyenc-uralom, a visszaélések s a korrupció pedig most is rágódnak a török nemzet előfáján. A tiszték és tisztviselők hónapokon át nem kapják hátralékos fizetésüket; mindamellett a hadsereg 496 (tartalék-) zászlóaljnak létszámát felemelték; a külföldön rendelt ágyukat meg puskákat a hadügyminisztérium pénzhány folytán nem képes átvenni stb. Az ifjú-török reformpárt vezéreit pedig bebörtönözték v. üldözöbe vették, úgy hogy egymásután külföldre menekültek. Példájakat 1900 jan. a szultán sógóra, *Mahmud-Damad* pasa is követte, aki két fiával francia hajón Marseillebe menekült és sem fenyegetések, sem ígéretek által még nem volt rávehető, hogy visszatérjen. E helyett hatalmas filippikában ostromozta sógorának tunyaságát és igazságtalan uralmát.

A *külgügyi* látóhatáron sem tűnédezek a fekete pontok. Az örmény vérengzések idején orosz területre menekült emigránsok visszatérése, bár a porta magát erre szerződésileg kötelezte, még mindig késik, ami újabb surlódásokra szolgáltat alkalmat (l. *Örmény kérdés*). 1900 febr. izgatás ürügye alatt az aleppói örmény püspököt elzárták. Az orosz kormány még mindig nem kapta meg az 1877—78-iki háború után kikötött hadi sere utolsó részletét. Az örmény zavargások alkalmával több francia és olasz kereskedő is megkárosult; ezek érdekében a franciák s olaszok erőlyesen követeltek kárpótlást; sőt Franciaország (1899) azzal fenyegetődött, hogy a görög hadi sere utolsó részletét lefoglalja. Anglia és a szultán között az egykor oly bensős barátságos viszony már régebben megszünt; Konstantinápolyban nagyon vegyes érzelmekkel fogadták Szudán visszafoglalásának híret, melyből az angolok Egyiptom további megszállására újabb jogcímet formáltak. Franciaország és Anglia közös fellépése Tripolisz hátsó vidékein a Csád-tóig újabb családást hozott a szultánra, kinek szupremáciája a mohammedánus Szudán felosztása következtében is esorbát szenvedett. Németország iránt a szultán bizalommal viseltetik, amint ezt II. Vilmos császárnak és nejének látogatása alkalmával (1898) tanusította. E bizalomnak újabb jelét pedig azzal adta, hogy az anatóliai vasutaknak Koniahtól Sziríán és Mezopotámián végig Bagdadig és Baszoráig tervezett vasút folytatására való engedélyt 1898 nov. 26-án az angolok nagy bosszúságára egy német banktársulatra ruházta, mely a fontos vonalat állami segély mellett nyolc év alatt kötelese kiépíteni.

Irodalom. Bérard Viktor, Les affaires du Crète, Paris 1898; Duclot, En Crète, u. o. 1898; Bothmer H., Kreta.

Lipscse 1899; Fetzer C. A., Aus dem thessalischen Feldzug der Türkei, 1897; Hidder A. W., The Ottoman dynasty, New-York 1896; Thomson H. C., The outgoing Turk. A journey through the Western Balkans, London 1897; Davy, The sultan and his subjects, u. o. 1897; Mac Coll, The sultan and the powers, u. o. 1896; Bérard V., La politique du Sultan, Paris 1897; Mille P., De Thessalie en Crète, u. o. 1898; Goltz G., Der thessalische Krieg und die türkische Armee, Berlin 1898; Löbel D. Th., Die Hochzeitsbräunche in d. Türkei, Vámbéry Armin előszavával, Amsterdam 1898; Lardy E., La guerre gréco-turque, Paris 1897; Parker H. E., The origin of the Turcs, English Historical Review, 43. kötet, 1896; Salis-Seewies J., Der türkisch-griechische Krieg, Bécs 1898; Wonlarsky W. M., Souvenirs d'un officier d'ordonnance, Guerre turco-russe 1877—78, Paris 1899; Lindau Rudolf, Zwei Reisen in der Türkei, Berlin 1899; Wüstenfeld P., Geschichte der Türkei mit besonderer Berücksichtigung der vermeintlichen Anrechte derselben auf d. Besitz von Griechenland, Göttinga 1899; Rosenfeld-Buchenau, Kreuz und Halbmond. Skizzen aus der Türkei und Bulgarien, 1900. M. L.

Török érmek, l. *Mohammedán numizmatika*.
Török foghagyma (növény), l. *Kigyóhagyma* (X. k.).

Török hadsereg. A póttartalékban (tirtibi-sani) váltság nélkül 6—9 hónapig tart a szolgálát.

Gyalogság: 19 hadosztály, 38 dandár, 77 ezred, 291 gyalog-, 19 lövész-, 4 testőrnöv-, 4 $\frac{1}{4}$ tüzoltózászlóalj. Összesen 318 $\frac{1}{4}$ zászlóalj. Minden zászlóaljban: 18 tisz, 300—550 ember; háboruban 24 tisz, 800 ember. 1896. több új zászlóaljat állítottak fel s még terveznek újakat. Továbbá van 352 redifzászlóalj.

Lovasság: lovasszázad, 6 tisz, 50—100 ember, 50—80 ló. **Tüzérség**: Kocsizó tüzeg, 4 tisz, 96 ember, 60 ló, 6 ágyú; háboruban: lovagló tüzeg: 4 tisz, 156 ember, 167 ló, 6 ágyú. Hegyi tüzérség: 3 tisz, 111 ember, 79 ló, 6 ágyú. Tarrak-tüzeg: 4 tisz, 140 ember, 88 ló, 6 ágyú.

Vonat: 6 zászlóalj (15 század). 1897 elején a békeállomány a redifzászlóaljakkal együtt 250 ezer emberből állott. A háboruban felállítandó redifosztályok száma kétszáz, valószínű, hogy négy helyett csak egy lesz minden hadtestnél.

Népfelkelés, minden előkészítés nélkül a mozgósításra, inkább csak a sorhad és a tartalék erősítésére szolgál.

Fegyverzet: 1896. a T. 480,000 7-65 mm-es Mauser-fegyverrel rendelkezett (öt tüzérségi számmára berendezett csőtárral), továbbá még 220,000 9-65 mm-esekkel. Az ágyuöntődében 7-5 cm-es Krupp-ágyukat készítenek.

Erőd: Erzerum, erődített tábor. G. T.

Török hódoltság, l. *Hódoltság* (IX. k.) és *Magyarország* (XII. k. 146. old.).

Török-magyar rokonság, l. *Magyarok eredete* (XII. k.).

Török seprő (növény, *Kochia scoparia* L.), az Alföldön termesztett vesszős kőrő, seprőt kötnek belőle. Hazája Dél-Európa, de híhetőleg a kultúra folytán megváltozott.

Török szeder (növény), a savanyú eperfa neve; l. *Eperfa* (VI. k.).

Török-Szent-Miklós (XVI. k.), 3300 ház és 22,000 lak. Van takerékpénztára, polgári iskolája, kolostora, szegényháza férfiak és nők részére külön, általános jótékonyceglő nőegyesülete, izr. nőegyesülete, evang. református szeretetegyesülete, kaszinója, iparos-köre, 3 olvasóköre, 2 dalárda-egyesülete, 3 temetkezési egylete, 1

óvoda és 2 gyermek-menháza, 2 műkedvelő társulata, önkéntes tűzoltó-egyesülete, egy artézi kút régebben használatban, három pedig fúrás alatt, sorozási és országgyűlési képviselőválasztási székhely. Termékeny határa 56,000 kataszt. hold. 1898 nov. 27. leplezték le a r. kat. temetőben a honvédelemket.

Török-tatár nyelvek, l. *Török nyelvcsalád* (XVI. k.).

Török torma (növény), a *Lepidium perfoliatum* L. neve; l. *Pórmustár* (XIV. k.).

Török útlevel v. *algériai útlevel*, így nevezték 1830-ig az oly államok hajói által váltandó útlevelet, amelyek Algériával s a szomszéd tengeri rablást űző államokkal szerződést kötöttek. Algériának 1830. a franciák által történt elfoglalása a középtengeri kalózságnak véget vetett.

Törpe kacsa, l. *Csörgő kacsa* (IV. k.).

Törpe tyúk, más néven *karmos tyúk*, az ókorban (görögöknél, rómaiaknál) ismert, viaskodó természete miatt kedvtelésből tartott diszbaromfi. Előfordul mindenféle színezettel, tollas és tollatlan lábakkal. Gazdasági jelentősége nincs, ha csak kényesebb tyúkfiajták vagy egyéb madarak tojásainak kiköltésére fel nem használják. Ismertebbek: a *tollaslábu angol T.*, a *törpe kokhin* vagy *peking bantam*, a *törpe skót tyúk* (Scotch Grey-Bantam), a *törpe borzas tyúk*, a *törpe malaji* s a *pulya tyúk*. ROD.

Törpülés v. *törpeség* (növény), l. *Eltörpülés* (VI. k.).

Történelmi festészet (XVI. k.). A T. legrégebbi ránk maradt emlékei az egyiptomi falfestmények között előforduló naiv fölfogású csataképek. A görög festészetben Polygnotos az első, aki nagy sikerrel a történelemből meríti tárgyait; művei, miként egyéb ilyenmí görög emlékek sem, nem maradtak ránk; a meglevő antik falképeken a T.-nek csak gyér nyomaival találkozunk. A keresztény korban a renaissanceig a T. leginkább vértanuk életéből való s egyéb *vallásos* tárgyakat dolgoz föl igen kevés történelmi fontossággal, mely élenkben csak Masacciótól kezdve nyilatkozik meg. Gereszertí vonásokkal még ezután is sűrűn találkozunk, még Ráfael művein is, p. Heliodorus falképén, ahol II. Gyula pápa kíséretével az esemény szemtanujaként szerepel, ami azonban nem zavarja meg a mű magas történelmi stíljét. Eddigél a keresztény korbéli T.-nek világi tárgyak földolgozására alig nyílt alkalma. Leonardo, Michelangelo a firenzei Palazzo Pubblico részére festendő csataképeket nem készítette el. Ráfael és tanítványai is csak a Stanza del Incendio s a Konstantin-teremben festettek világi témákat a Vatikánban. Midőn ilyenekre sűrűbben nyílik alkalom, a fejedelmi megbízók öndicsőítő stílközévé használják föl a T.-et; egykor személyek cselekedeteinek apoteoziszerű földolgozása válik divattá, melynek főleg a francia művészet lesz alávetve.

Franciaországban kezdődik a modern T. a klaszszicizmus korával. Antik tárgyú történelmi képeket fest színpadiasan David; Napoleon cselekedeteit örökítik meg Girodet, Gerard, Gros. Utánuk a romantikus iskola számos tagja működik a T. terén. Horace Vernet kiftinő csataképfestő. Németországban a dtüsseldorfi iskola dolgoz

föl leginkább történeti tárgyakat. Az eddig említett s az utánuk következő modern történelmi festők azonban általában inkább a külsőségekre fektetnek súlyt, miért is némely műkritikusok T. helyett kosztümtörténeti festészetnek nevezik működésüket. Par excellence kosztümtörténeti festő az angol Alma Tadema. A T. terén legújában a lengyel Matejko vitte a legtöbbre; kiváló még a francia Puvis de Chavannes, a német Piloty stb. A spanyoloknál napjainkban a T. ismét föllendült, képviselői: Fortuny, Beuliure stb. Európaszerte azonban a genre- és tájfestéssel szemben háttérbe szorult.

A modern magyar művészetben a jelen század derekán kezdett a T. nagyobb lendületet venni; alig volt festőnk, ki e téren az elnyomatás korában ne próbálkozott volna, leginkább kitűnt Madarász Viktor. A millénium alkalmával az állam és törvényhatóságok kitűzte pályadíjak következtében pillanatnyilag ismét föllendült T.-ünk, azonban csak mennyiségileg.

Történeti életkép, a történelmi festészet egyik neve, mely magánéletüket megvilágítva, történelmi személyeket ábrázol, vagy korhűen föltüntetett jelentéktelen alakokat a lettűnt századokból genreszerűen csoportosítva.

Törtforgalom, a vasútnál szokásos árulészmolás azon módja, midőn részint közvetlen díjtételek hiányában, részint más okokból a szállítás végett feladott árúk a feladó állomáson nem számoltatnak el egészen a címállomásig, hanem csak valamely útközben fekvő közbenső, elágazó vagy csatlakozó állomásig és innen ismét tovább egy másik hasonlóig, esetleg a címállomásig.

Törvényes gyám, l. *Arvaiúgy* (II. k.).

Törvényes kamatláb. Törvényes kamat az, amelyre való szolgáltatás kötelezettsége, a törvényen v. törvényerejű rendeleten alapszik; ilyen p. a ki nem kötött késedelmi kamat; mivel szemben a felek között létrejött jogügyleten alapuló kamatot *szerződéses kamatlábnak* neveznek. Hazánkban a T. 1895. júl. hó 1-je előtt 6% volt, amennyiben a törvény bizonyos esetekben eltérőleg nem intézkedett. Az 1895. XXXV. t.-c. a T.-at 1895. júl. 1-től 5%-ban állapította meg; kimondván azonban azt is, hogy az 5%-ot meghaladó szerződéses kamat az adós késedelme esetében tovább folyik. A jogerős ítélettel v. bírói egyezséggel már megállapított kamatlábat a törvény nem érinti. Ez az 5%-os kamat jár akkor is, ha a kamat szerződésileg ki van kötve, de mértéke nincs meghatározva, valamint ha az 5%-ot meghaladó szerződési kamat nincs írásban kikötve. 5%-osnál nagyobb kamat tehát csak írásban köthető ki érvényesen. Egyedüli kivételt tesz a gyámok és gondnokok által az 1877. XX. t.-c. 102. §-ában foglalt rendelkezésnek meg nem tartása esetében fizetendő kamat, amely a hivatkozott törvény 103. §-a értelmében 8%-ot tesz. Az egyidejűleg hatályba lépett 1895. XXXVI. t.-c. a törvény által évi 6%-ban megállapított kamat 5%-ra szállítottatott le; a váltókövetelések után járó kamatok kivételével, amelyek ezentúl is 6%-ot tesznek ki.

Törvényes öröklés (lat. successio legitima; v. ab intestado; delatio ex lege). A T.-nek hazai

jogunk szerint akkor van helye, ha az örökhagyó *végrendeletet* vagy *öröklési szerződés által örököst* egyáltalán, vagy a hagyaték valamely részére *nem nevezett*, vagy ily intézkedése bármely okból nem hatályos. Ily esetben a törvény határozza meg, hogy kit illet az öröklés joga; s azért az öröklésnek ezt a nemét T.-nek nevezik. A T.-t szabályozó törvény tehát u. n. dispositív törvény, mert megengedi a feleknek eltérő rendelkezését (dispositívját) s csakis a jogosultnak eltérő intézkedése hiányában nyer alkalmazást. Ha az örökhagyó a hagyatékának csak egy részéről intézkedett jogérvényesen, erre a részre az intézkedés szerinti, a másik részre pedig T.-nek van helye; mert a római jognak az a szabálya: «Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest», mi nálunk nem érvényes. «Testatus» az, aki után érvényes végrendelet maradt; ennek ellentéte az «intestatus».

A *római jogban* a XII. tábla szerint a T. jogával bir: 1. a heres suus, vagyis az, aki az örökhagyó haláláig közvetlenül ennek hatalma alatt áll és az örökhagyónak halálával önjogúvá (sui juris) lesz. Az örökhagyó unokái törzsonként (in stirpes) örököltek, vagyis azt kapták, amit apjuk kapott volna (successio in caput praede functi parentis). 2. Heres suus hiányában örököl a heres agnatus, vagyis az, aki az örökhagyóval az agnatio viszonyában áll. Értjük pedig a római jogban agnatio alatt az apai vagy férji hatalmon alapuló családi összeköttetést. Agnatusok azok, akiket apai vagy férji hatalom képesül össze v. összekapcsolna, ha a hatalom képviselője még életben volna (az agnatio ennél fogva csak férfi közvetítésével keletkezhetik s innen a mai jogokban agnatusoknak a flágon rokonokat értik ellentétben a női ágon rokonokkal). Örököl pedig a legközelebbi atyafi (agnatus proximus). Az egyenlő közelségben levő atyafiak egyenlő részekben örökölnek; de ha valamelyikök az örökség megszerzése előtt meghalt, utódai nem lépnek helyébe, mert nem illeti meg őket a jog, amely szerint az utód elődje helyébe lép (u. n. jus repraesentationis), hanem a közelebbi agnatus a távolabbiakat kizárja. Ugyancsak, ha a legközelebbi agnatus nem lesz vagy nem lehet örökös, az öröklés nem nyílik meg az utána következő távolabbi agnatus számára, mert heres agnatus csak az, aki az örökség megnyitáskor a legközelebbi agnatus. Az örökség tehát ily esetben uratlanná lesz (bonum vacans). 3. Heres agnatus hiányában örököl a «heres gentilis» vagyis ugyanannak a «gens»-nek tagjai. Gens a. m. nemzetség, vagyis közös eredetű több család. (Minden nemzetségnek saját nemzetségi neve — nomen gentilitium — volt. A nemzetségnek tagjai nemcsak osztályos atyafiak voltak, hanem őket egyéb jogok is illették, melyeknek összessége a nemzetségi jogot — jus gentilitium — képezte. Idők folytán, a régi családok kihaltával a nemzetségi jog elenyészett.) Heres gentilis hiányában a vagyon uratlanná lesz. A heres suus és a többi örökösök között az a további különbség van, hogy a heres suus örökössé lesz akár akarja, akár nem, és pedig az örökhagyó halálának, vagyis az örökség megnyitának pillanatában, minden külön

elfogadási nyilatkozat, vagy szerzési tény nélkül. Itt tehát az örökség megnyíltá összeesik az örökség megszerzésével s így az u. n. nyugvó örökség (hereditas jacens) ebben az esetben nem fordulhat elő. Másféle örökös ellenben — akit a heres suusall ellentétben «Heres extraneus»-nak, idegen örökösnek neveznek, csak úgy válik örökössé, ha akar. Az örökség megnyíltá (delatio hereditatis) és az örökség megszerzése (acquisitio hereditatis) közti időben a hagyaték nyugvó örökség, amely önálló jogalany. Ugyanazért a suus heres *szükség-örökösnek* (heres necessarius), másféle örökös pedig *önkéntes örökösnek* (heres voluntarius) nevezik.

A szükség-örökösnek ez a fogalma nem tévesztendő össze e fogalomnak mai értelmével. Mai jogunkban szükség-örökös az, akinek törvényes osztályrészre (kötelek rész) van igénye. Itt megemlíthető, hogy hazai jogunk szerint az öröklésre hívott személy az öröklés megnyíltának (delatio) pillanatában megszerzi az örökséget minden bírói eljárás vagy elfogadási nyilatkozat nélkül és e pillanattól kezdve övé az örökség, amennyiben vissza nem utasítja. Hazai jogunkban tehát nincs időköz az örökség megnyíltá és az örökség megszerzése között s minthogy a hagyaték csak ebben az időközben alkotja az önálló jogalany minőségével bíró *nyugvó örökséget*, hazai jogunk ezt a fogalmat sem ismeri.

A XII. tábla után a T.-re vonatkozó szabályok többféle módosítást szenvedtek egyrészt a prétori jog, másrészt a tanácsvezetések (senatus consulto) és fejedelmi rendeletek szerint. A legnevezetesebb módosítás az volt, mely szerint az agnati után a vérokonok (cognati) nyertek örökjogot, ilyenek hiányában pedig az «edictum unde vir et uxor» szerint az életben maradt hitvestárs, ha a házasság törvényes volt. A római jogfejlődés zárpontját Justinianus törvényhozása tette. E szerint a T.-nek kizárólagos alapja: a vérokonosság (cognatio). A vérokonok négy rendben (ordo) vagy osztályban öröklönek; u. m.: 1. a lemenők (descendentes); 2. a felmenők (ascendentes); az édes testvér (germanus) és ennek gyermeke fia v. leánya, «filius filia ejus»; 3. a féltestvér (uterinus és consanguineus); 4. a többi vérokonok. Az első osztályban az unokák elhath apjuk helyébe lépnek az u. n. képviselői jog (jus repraesentationis) alapján s ezek törzsonkint (in stirpes) öröklönek. A második osztályba tartozó felmenők és a negyedik osztályba tartozó rokonok között a közelebbi fok kizárja a távolabbt, tehát p. a szülék a nagyszüléket; a negyedik osztályban további képviselői jognak nincs helye. Vérokonok hiányában 5-ik rendben örököl az életben levő házastárs s csak ilyenek nem létében száll a hagyaték a kincstárra (fiscus). A Justinianusi és a XII. tábla szerinti T. között továbbá az a nevezetes különbség van, hogy a XII. tábla szerint az örökhagyó után csak egy megnyílnak (delatio) volt helye. Ha p. megnyílt az öröklés a heres suus számára és ez nem lett v. nem lehetett örökössé, az örökség nem nyílt meg a heres agnatus számára, hanem a hagyaték uratlanná vált. A következő rend tehát csak akkor jöhetett örökléshez, ha megelőző rendnek az örök-

ség meg nem nyílt. Ezt azzal az elvvel fejezik ki, hogy: «in legitimis hereditatibus non datur successio». Ellenben Justinianus megtartotta a prétori jog által már előbb érvényre emelt és most is érvényes azt az elvet, hogy az előbb álló rend kizárja ugyan a távolabbi rendet; de ha az előbb álló rendből senki sem lesz vagy lehet örökössé, az örökség megnyílik a távolabbi rend részére. Ez az u. n. successio ordinum. Justinian továbbá szabálylyá tette azt is, hogy ha a közelebbi fok (gradus) nem lesz vagy nem lehet örökössé, megnyílik az öröklés a következő fok számára. Ez az u. n. *successio graduum*. Végre megjegyzendő, hogy a T.-nek itt előadott szabályozása csak a szabadszülétes örökhagyók (ingenui) hagyatékára vonatkoznak.

Az *osztrák polgári törvénykönyv* szerint a T.-nek alapja a házassági leszármazáson alapuló vérokonosság a hatodik ágig bezárólag. Az örökösök ágak a következő rendben követik egymást: 1. a gyermekek s azoknak utódai; 2. az apa és az anya azokkal együtt, kik az örökhagyóval az apa és anya alatt egyesülnek, tehát az örökhagyó testvéreivel s ezeknek utódaival; 3. a nagyszülék a szüléknek testvéreivel és ezeknek utódaival; 4. az ösztülék utódaikkal; 5. az örökhagyó dédjei és tíkei a tőlük leszármazottakkal; 6. az örökhagyó dédösei és tíkősei a tőlük leszármazottakkal. A távolabbi rokonok a T.-ből ki vannak zárva. A vérokonok mellett az örökhagyó túlélő házastársát is illeti T., de csak akkor, ha gyermek nincs, mely esetben a hagyatékunk negyedrészt örökl. Gyermekek mellett, ha három vagy több gyermek van, a házastárs egy gyermekrészt, ha három gyermeknél kevesebb van, a hagyatékunk egynegyedrészt kap, de csak életfogytiglani haszonélvezettel. A túlélő házastársról tehát meglehetősen mostohán gondoskodik az osztrák törvény. Látnak ezekből, hogy sem a római, sem az osztrák jog az öröklési rendnek a vagyon eredetére alapított különbségét nem ismeri s ebben lényegesen különbözik ezektől hazai jogunk, amelynek ez a különbség egyik sajátosságát képezi.

Hazai egész örökjogunk, s így a T. is, habár a változott viszonyok, jelesül az ősiség és az adományrendszer megszünté folytán, változott formában régi öröklési jogunk alapján áll; s a ma érvényes T. kellő méltatásához azért a régi T. ismerete mulhatlanul szükséges. A határvonalat a régi és a mai T. között az 1848-iki illetve az akkor bekövetkezett politikai eseményekre s azoknak következményeire való tekintettel az 1861-iki év alkotja. A) *T.-i rendszer 1848 előtt*. Itt mindenekelőtt a nemesi és a nem nemesi vagyon között, az előbbinél pedig *ősi* és *szerzemény* vagyon között, az ősi vagyonnál pedig adományi és nem adományi vagyon között kell különbséget tenni. Lássuk először a nemesi vagyont. Az ősi adományos javaknál, ha az első szerző másképp nem intézkedett a T. rendjét az adománylevél záradéka határozta meg. E záradék szerint ugyanis az adomány szólhatott: a) az adományos futódainak s azok örököseinek (haeredibus et posteritatis masculini sexus); b) mindkét nemű örököseinek és utódainak (haeredi-

bus et posteritatus utriusque sexus); c) előbb a fiágnak a második magvaszakadtával a leányágnak (H. et P. masculini sexus ac post horum defectum etiam foemini sexus); d) örökösének és utódainak (H. et P.); e) fiörökösének és utódainak s ezek magvaszakadtával a leányörökösöknek bizonyos pénzüsszeg erejéig (H. et P. masculini sexus, post autem defectum foemini sexus usque ad certum summam); f) örökösének és utódainak, ugyszintén hagyományosainak és engedményeseinek (H. et P. legatariis item et cessionariis). E záradékok értelme önmagában világos, s magyarázatot nem igényel. Csak a d) alatti (örökösének és utódainak) kételyt enged arra nézve, vajjon ez alatt mindkét neműt vagy csak a fiágbeli örökösök értendő-e. A gyakorlat e kérdést a női ág hátrányára döntötte el. Csakis akkor, ha az adományos jószágért pénz is adatott, igényelhetett a női ág a felülfizetett összegből aránylagos részt. Az utolsó záradék a T. szempontjából nem okozott különbséget s annak jelentősége csak az volt, hogy a család utolsó tagja az adományos vagyonról királyi helybenhagyás nélkül intézkedhetett: Első sorban tehát az adománylevél záradékában foglalt lemenők örökösödtek és pedig a gyermekek fejenként (per capita), a távolabbi lemenők a képviseleti jog (jus representationis) alapján törzsönként (per stirpes). Leszármazók hiányában az elv az volt, hogy az ősi vagyon oda tér vissza, ahonnan származott, tehát a felmenőkre, illetve a képviseleti jog alapján az illető vagyonra jogközösségben levő oldalrokonokra. A felmenők tehát csak abban a vagyonban örökösödtek, amely tőlük vagy águktól származott; ha tehát p. a vagyon az örökösök atyjától származott (mert ez szerezte), akkor a vagyon lemenők hiányában csakis az örökösök atyjára illetve ennek nem léteben az atya utáni rokonokra szállott. A nagyatyára tehát, minthogy nem tőle származott, a vagyon nem szállhatott. A közelebbi ág megelőzte a távolabbit; az oldalrokonok a képviseleti jog elvénél fogva törzsönként örökösödtek. Figyelembe veendő azonban, hogy azon elvnel fogva, hogy a szerző szerzeményéről, természetesen az adományi levél záradékában foglalt határok között, szabadon rendelkezhetik, mert az adománylevélbeli záradék az adományost csak a koronával szemben korlátolta, az adományos a T.-t az adománylevél záradékától eltérően szabályozhatta, s ilyenkor az adományos rendelkezése volt irányadó. Ha p. az adományos csak a fiágnak szólott, az adományos a T.-t a női ágra is kiterjeszthette s akkor a leányok úgy örököltek, mintha az adomány mindkét nemű örökösének szólt volna, de csak addig, míg a fiág létezett; mert a fiág kihaltával az adományi birtok ex defectu seminis a fiskusra szállt vissza az adománylevél értelmében.

Az egyedül a fiágra szóló adományos ősi javakban a leánygyermekokről a leánynegyed (quartallitium) és a hajadonjog (jus capillare) gondoskodott. A nem adományos ősi javakban a T. mindkét ágbeli rokonokat egyenlően illette, örököltek tehát mindkét nemű lemenők, és pedig a gyermekek fejenként, a távolabbi lemenők törzsönként. Lemenők nem léteben a felmenők örököltek, de

azon elv alapján, hogy a vagyon oda tér vissza, a honnan származott, csakis abban a vagyonban, mely tőlük vagy águktól származott; helyettük pedig, ha már nem éltek, a képviseleti jog alapján az oldalrokonok. Vajjon ilyenek is nem léteben a vagyon a túlélő házastársra vagy pedig a fiskusra szállt-e, az iránt eltérők a nézetek. Ez a T.-i rend továbbá csak az ingatlan vagyonra vonatkozott. Ingó vagyonnál az apa fegyverei, peeségytűrtije és más családi jelvények s a könyvek kizárólag a fiukat illették, más górkban a fiuk és leányok egyaránt osztozkodtak. További általános szabálynak tekintették azt, hogy a legidősebb fiu, mint a család jogainak fentartója, gondviselője marad a családi okleveleknek; a legfiatalabbik fiu pedig természetesen az örökösöknek kellő kielégítése mellett az atyai házra elsőbbséggel bír.

Szerzeményi javaknál az első szerző rendelkezése volt irányadó. Az első szerző pedig úgy az adományul nyert, mint a másképen szerzett vagyonnal teljesen szabadon rendelkezhetett. Az adományi javaknál természetesen csak úgy, hogy az adománylevél záradékán túlmenő rendelkezés a kincstárt nem kötelezte. Ha p. az adomány csak a fiágnak szólt, annak kihaltával a jószág a kincstárra szállott, dacára annak, hogy az első szerző az adománylevéllel eltérőleg mindkét ágat rendelte örökösül. De örökösök és utódait az ő rendelkezése feltétlenül kötelezte. Ily intézkedés hiányában a T. ez volt: 1. a lemenők, és pedig a gyermekek fejenként, a távolabbi lemenők törzsönként; 2. a túlélő házastárs; 3. a felmenők. Ellenben az oldalrokonok öröklési joggal nem bírtak. A házastársaknak egyenjogúságát különben csak az 1687. XI. t.-c. hozta be, azelőtt a T. csak a nőt illette, a férj ellenben saját jgyajándéka kivételével, a nő minden jogait kiadni tartozott. A házastársi öröklésen kívül az özvegy érdekeiről hazai jogunk még az özvegyi öröklés és az özvegyi jog által gondoskodott.

A nemnemesek között a *jobbágyok T. örökösödését* az addig fennállott T. módosításával oly értelemben szabályozta, hogy a jobbágyoknak minden ősi javaiban s végrendelet nélkül hátrahagyott szerzeményeiben (amely végrendelezési jogot 1836. IX. t.-c. által nyertek), a törvényes lemenők örökösödtek, betudásával osztályrésztükbe mindannak amit kiházasításokkor vagy azután is szülteiktől kaptak. Lemenők nem léteben az ősi javakban a szülők, s ilyenek nem léteben az oldalrokonok örökösödtek, és pedig itt anélkül, hogy az ősi vagyonnak a szülöktől kellene származottnak lennie, a szerzeményekben ellenben, és pedig nemcsak a közszerzeményekben a házastárs, ilyenek nem léteben a szülők, de csakis azok, az oldalrokonok nem. Ily T. örökös hiányában a vagyon a földesúrra szállott. A nemnemesi vagyonok között többféle eltérésekkel rendezve volt a T. 1. a városi polgároknál; és 2. a volt szabad kertületekben ugymint: a) a jász-kun kertületekben; b) a hajduvárosokban; c) a túrmezejületekben; d) a 16 szépsi városban és e) Fiumében.

B) Mai jogunk az országbirói értekezlet által javaslatba hozott ideiglenes törvénykezési szabályoknál alapszik, amelyeknek alapelve az volt,

hogy a magyar öröklési elvekkel megegyező, de az ősiség eltörléséhez módosított szabályok lépjenek életbe. Ehhez képest a vagyonnak eredete a T.-nál ma is nevezetes szerepet játszik ugyan, de a szerzeményi vagyonnak ellentéte nem az ősi, hanem az öröklött vagyon. A T. a következő: 1. első rendben örökölnék a törvényes lemenők, a gyermekek fejénként, a távolabbi lemenők törzsenként, az örökhagyónak úgy öröklött, mint szerzeményi javában; a törvényes gyermekekkel egyenlő tekintet alá esnek az utólagos házasság vagy királyi kegyelem által törvényesített gyermekek; 2. leszármazók hiányában: a) az öröklött vagyonban a felmenőket illeti a T. és pedig mindenkit azon érzék erejéig, amely töltik vagy águktól akár végrendelet folytán, akár anélkül az örökhagyóra szállott; a közelebbi ág kizárja a távolabbit; az életben már nem levő férfi felmenőt a férfiágon, a női felmenőt a női ágon leszármazott oldalakonok képviselik. A felmenőt illető ezt a T.-t *ági örökösnek* nevezzük. Felmenők és oldalágas örökösök hiányában örököl a házastárs; b) ellenben szerzeményi javakban leszármazók hiányában törvényes örökös a házastárs. A házastársat illeti T.-t. hitves társi öröklésnek (successio conjugalis) nevezzük. Az *özvegyi öröklés és özvegyi jog* (XIII. k.) tekintetében a régi magyar törvények változatlanul fennmaradtak mégis az özvegyi jogra oly módosítással, hogy annak megszorítását csakis a leszármazó egyenes örökösök követelhetik. A jász-kun kerületre nézve az a kivételes intézkedés történt, hogy ott a hitves társi öröklésre, az özvegyi öröklésre, s az özvegyi jogra nézve a kerületben 1848 előtt fennállott szabályok irányadók; egyéb tekintetben az új T. e kerületekben is érvényes. A fentartott különbség abban áll, hogy a jász-kun özvegyeknél a közszerzót a férj által szerzett ingatlanba beháztott vételár (redemptio) és az ingókból egy gyermekrészt; a nem közszerző özvegyet pedig csak a házasság tartama alatt szerzett ingókból egy gyermekrészt illeti meg.

Törvényes szolgálatom, oly szolgálatom, amelyet a törvény állapít meg, ellentétben a másképpen jelesül szerződéssel s általában dologi jogok szerzésének címén szerzett szolgálomakkal. A «törvényes» jelző tehát nem a szolgálomnak tartalmára, hanem szerzési módjára vonatkozik. Ilyen T. p. kisajátítás alkalmával a szomszéd birtokosok részese megállapított átjárási szolgálatom; az 1885. XXIII. t.-c.-ben a törvény által felállított vízi szolgálomak.

Törvényhozó testület az a testület, mely az államalkotmány szerint a törvényhozó hatalomnak birtokosa v. részese. T. tehát hazánkban az országgyűlés (XIII. k.).

Törvénykezdeményezés, l. *Kezdeményezési jog* (X. k.).

Törvénykezési gyakorlat (usus fori), a bírósági eljárásban meghonosult gyakorlat. Vonakozhatik éppen úgy az alakí, mint az anyagi jog szabályaira.

Törvénykönyv (Codex), az államban érvényes jognak a törvényható hatalom által történt rendszeres összeállítása, mely azonban legtöbnyire nem az egész jogterületre terjed ki, hanem egyes

joganyagokra szorítkozik; így p. magánjogi, kereskedelmi, büntető T.

Törvénytöltő rendelet, l. *Rendelet* (XIV. k.).

Töry Gusztáv, jogi író, igazságügyi miniszteri tanácsos, szül. Pesten 1857 okt. 24., u. o. végezte tanulmányait s szerezte meg a jogi doktori oklevelet. Német, Francia- és Angolországban, továbbá Belgiumban és Svájcban egészítette ki jogi ismereteit. Állami szolgálatát 1880. mint joggyakornok kezdte meg a budapesti kir. ítélőtáblánál, ahonnan 1883. az igazságügyminisztériumba helyezték át. 1898 óta mint miniszteri tanácsos a nemzetközi ügyek osztályát vezeti. Tevékeny részt vett a házassági jogról szóló törvény (1894. XXXI. t.-c.) nemzetközi rendelkezéseinek kidolgozásában, Németországban, valamint Svájcban hivatalos kiküldetéseivel folytán tett tanulmányok alapján ő készítette az 1895. évi 27,243. számú terjedelmes házassági utasításnak, ugyszintén az idézett törvény végrehajtása végett szükséges többi rendeletek legnagyobb részének tervezeteit. A gyermekek vallásáról szóló 1894. XXXII. t.-c., az állami anyakönyvekről szóló 1894. XXXIII. t.-c. s a vallás szabad gyakorlatáról szóló 1895. XVIII. t.-c. alapján kibocsátott rendeletnek megállapításában és gyakorlati meghonosításában szintén része volt. Sokat foglalkozott különösen a korábbi években birtokrendezési kérdésekkel és ő dolgozta ki a volt nasszódvidéki községek birtokviszonyainak rendezéséről szóló 1890. XVIII. t.-c.-et, továbbá az erdélyi részek és a volt Partium területén követendő birtokrendezési eljárás novelláját (1892. XXIV. t.-c.), nemkülönben a kapcsolatos rendeleteket és utasításokat, ezek közt az 1893. évi 356. számú kimerítő utasítást is az erdélyrészi birtokrendezési eljárásról. Szerzője ezenkívül sok más igazságügyminiszteri rendeleteknek és intézkedéseknek, valamint az igazságügyi kormány által a többi minisztériumok részére adott számos jogi véleménynek. Az igazságügyi kormányt más minisztériumoknál, különösen törvényalkotási kérdésekben gyakran képviselte. Megalapítója és szerkesztője a m. kir. igazságügyminisztérium által az 1892. év kezdete óta kiadott *Igazságügyi Közlöny* c. hivatalos lapnak. Hivatalos megbízásból kidolgozta a könyvpiacra is megjelent következő műveket: *A m. kir. igazságügyminisztérium működése 1875—87*; *A m. kir. igazságügyminisztérium működése 1892—95*. Az 1895—98. évekről megjelent jelentésnek második (az igazságügyi igazgatásról szóló) könyvét, a büntetőügyi részek kivételével szintén ő szerkesztette. v.

Törzsfaj (species archetypica v. primaria), a változatosabb faj körében az alaptípus v. tőlak (l. o.), amelyből a többi faj kivált és fajilag szétágazódott. A T.-t meghatározni gyakran bajos, mert a fajok szétágazódásának genealogiájába vissza nem pillanthatnak. A természetben gyakran nem az a T., mint amelyet mi elméletileg megalapítunk.

Törzsgubacs (növény), l. *Rügggubacs* (XIV. k.).

Törzsházasság, a kultúra fejlettebb alakjában az emberek nemi viszonyának olyan berendezése, melynél fogva ugyanegy törzsen az anyai jog szerint leszármazó egyének közt minden nemi

viszony ki van zárva, azonban bizonyos törzsek férfiai más törzsnek nőivel vegyesen élnek és azokat bizonyos nöközőség viszonyában birják, anélkül, hogy az egyes egyének közt állandó és kizárólagos kapcsolat létre jönne, amint az az egyéni házasságnak monogamikus, vagy poligamikus vagy poliandrikus formáinál fennáll. Lásd még *Matriárkátus* (XII. k.).

Törzsképlet, l. *Tengelyképlet* (XVI. k.).

Törzskönyv, l. *Helynevek*.

Törzsorvos, l. *Tőzstiszt* (XVI. k.).

Törzsönkénti öröklés, l. *Per capita* (XIII. k.).

Tőzstiszti tanfolyam, l. *Honvéd tőzstiszti tanfolyam*.

Tőzszám, l. *Számlálás* (XV. k.).

Tötőssy Bélát 1899 máj. 5. a m. tud. akadémia levelező tagjává választotta. Újabban írta: *Az algebrai felületek magasabbrendű érintősíkjai* (Math. és Term. Ért. 1898).

Töves répa v. *turóci répa* (növény), l. *Kerek répa* (X. k.).

Tövis-rend vagy *bogács-rend*, angol királyi érdemrend, melyet állítólag Acheus skót király alapított Skótzország védszentje szt. András tiszteletére. VII. Jakab 1687 máj. 29. kelt alapszabályokkal megújította a rendet. Ez alapszabályok többször változtak, legutoljára 1833 aug. 14., de lényegükben alig változtak. A rend ünnepe nov. 3-án van, tagjainak száma a rend nagymesterén kívül 16. Jelvénye szt. András képe a keresztrel, körülötte «Nemo me impune laeessit» feliratos gyűrű, mind aranyból, a gyűrű alján arany bogács, csillagja négy sugaras, rajta az András-kereszt, mind ezüstből, középpajzsa kerek, rajta fehér virágu bogács zöld szárral, arany alapon, körülötte arany feliratu zöld karikagyűrű. Szalagja sötétzöld, melyen a jelvényt a jobb vállon át a bal oldalon hordják. A rendnek külön egyenruhája is van.

Tőzeg (XVI. k., l. a *mellékelt képet*), anyaga átlag 50—58% szénből, 28—35% oxigénből és 5—7% hidrogénből áll. Hamutartalma 6—12%, nitrogéntartalma 1.5%. A friss T. viztartalma igen nagy, a szárazé is 15—20%. Miután fűtőképessége is csekély, szárító-kemencékben még javítani is szokták, sőt néha zárt edényekben való melegítés által szeszesítik is. Hogy ne foglaljon el oly térfogatot, sajtolni is szokták, de mindez csakis közvetlen a lelőhelyeken. Száraz desztillációjánál paraffin s egyéb termények is keletkeznek, de ma nem igen használják e célra. Újabban leginkább árnyékszékek szagtalanítására szolgál. A T. annál jobb, minél szárazabb, minél gazdagabb szénben s minél kevesebb benne a hamu. A hamu sok agyaghomokot, gipszet és vasoxidot és kevesebb alkáliákat s foszforsavat tartalmaz. A következő táblázat néhány T.-fajta összetételét mutatja.

Lelőhely	100 sr. hamumentes száraz T.-ben				Hamu 100 sr. száraz T.-ben
	szén	hidrogén	nitrogén	oxigén	
Rheinfalz ...	58·51	6·17	0·88	34·44	4·21
Angol ...	59·84	5·77	2·54	31·85	9·73
Irország ...	62·18	6·79	31·03		1·83
Izland ...	52·38	7·09	40·59		2·55

A *T. nyeresére* nézve többféle: 1. *A kézzel való* kimetszés, melyet jobb fajta T.-eknél alkalmaznak. A T. fölött levő vizet és növényréteget eltávolítják és a T.-et magát a T.-ásóval (*1. ábra*) egyenlő téglaformákra vágják s a levegőn szárítják. 2. *A géppel való ásás* oly helyeken alkalmaztatik, ahol a víz alatt kell dolgozni. E célra a *Brosowsky-féle* gépet használják, mely egy mozgó kés által 4—5 m. hosszú és 60—65 cm. széles T.-darabokat vág ki; egész 6—7 m. mélységbe tud működni s könnyen szállítható tovább. Az így nyert T.-et felaprózzák és 10—12 hétig száradni hagyják, miután 70—80% vizet tartalmaz. 3. *Merítés*. Ahol a T. laza, pépes, ott e célra készített éles éltü vedrek által merítik ki és a földre kiöntik; azután lapos, földbe ásott medencékbe helyezik el s ha elég sürti lett, akkor formákba vágják. A T.-t néha alakatlan tömegekben merítik ki s azután tapossák vagy deszkákkal verdesik és a tömeget azután formákba helyezik.

Miután a T. nagy térfogatot foglal el, a tüzelőhelyiségnek is nagyoknak kell lenni; hogy ezen segíthessenek, s hogy ne legyen oly laza, porhanyós, gépek által formákba sajtoltják s tömörítik, s ez a *gép-T*. A merített T.-et hengerkések között szétaprózzák és egy kefékészlűk által egy soronyszítán átszítálgják. Azután iszapolóokban az ásványos alkotórészek lerakódnak, a víz meg leiszárog, a T.-et most formázzák.

A gépen való eljárások között legismertebbek azok, amelyeknél a T. növényrostjai szétépetnek s a T.-ből azután egyetlenes pép válik és ebből képezik a téglalakú darabokat, sőt az összeálló némely gépből mint végtelen fonal jön ki. Legismertebb a *Schlickeysen-féle* gép (*1. ábra*). Az álló hengerben *W* tengely körül *S* kések forognak, de a késeknek csak egyik felükön van korongjuk, mint az *2.* és *3. ábra* mutatja. Hogy a T. a belső falhoz ne tapadjon, a felső késhez egy merőleges korong is van alkalmazva, az *E* vasrud arra való, hogy a T. összetömrőljön. Az így szétzaggatott T. az *F* formán át jön ki. E gép lőerőre van berendezve. Még célszerűbb a *Schlickeysen-féle* gőzre berendezett gép, mely fekvő hengerrel bír (*4. ábra*), ahol a gép T.-el való etetésé könnyebb. Az *5. ábra* mozgó T.-gépet mutat. Az egészet gőzgép hajtja *K* kerék által. A T. a *T* tölcserén át jut a gépbe, ahol a hozzászívattyúzott vízzel péppé gyuratik egy keverőkészlűk által. A pépet formázzák és szárítják. Az *E* elevátor a T. felszállítására való, a lelőhelyről a *G* tölcserébe. A *golyó-T*. ugy készül, hogy a péppé alakított T.-et egy dobba viszik (*6. ábra*), ahol egy forgó csavar által golyóvá formáztatik, azután pedig tovább szállítatik a szárító felé.

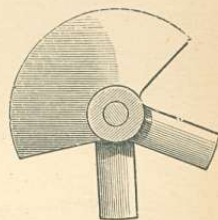
Tőzegcsáté (növény, kölevény Baumgartenél, csáté Diószegiéknél, Schoenus L.), a sásfélék fűve, 70 fajta (hazánkban 1) mind a két földrészen mérsékelt földöven s a maláj szigettengeren nő. Virágzata a szár végén gömbölyded, fekete. A *S. nigricans* L. sűrűn gyepez, tőzeges réten nő s a legjobb tőzegalkotó fű.

Tőzeghasztt (növény), l. *Tőzegnövény* és *Zombékhasztt* (XVI. k.).

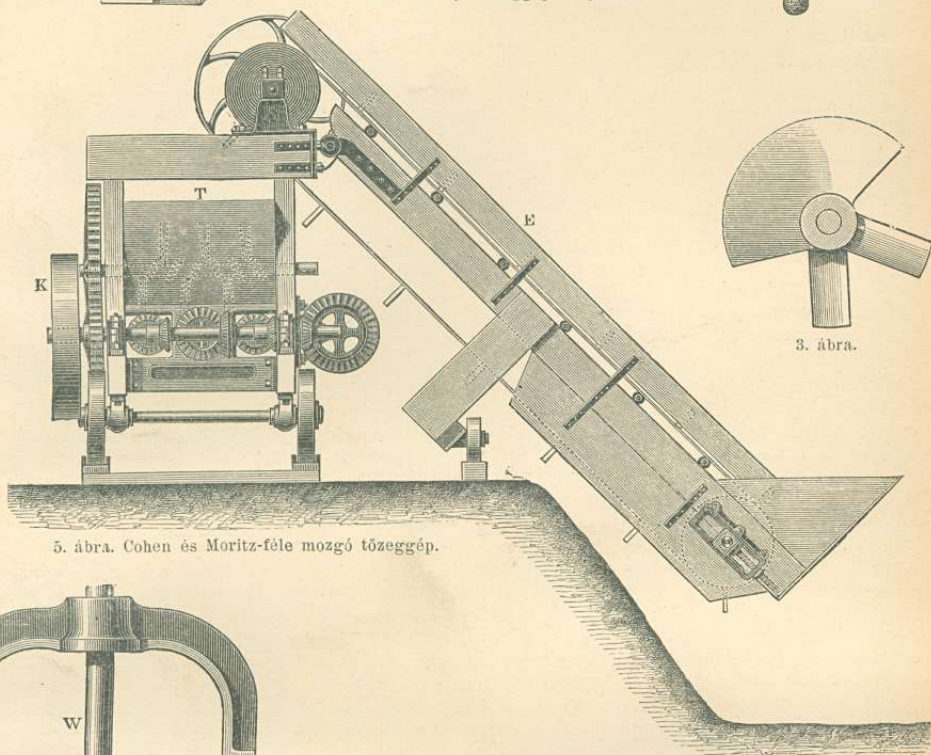
TÖZEG.

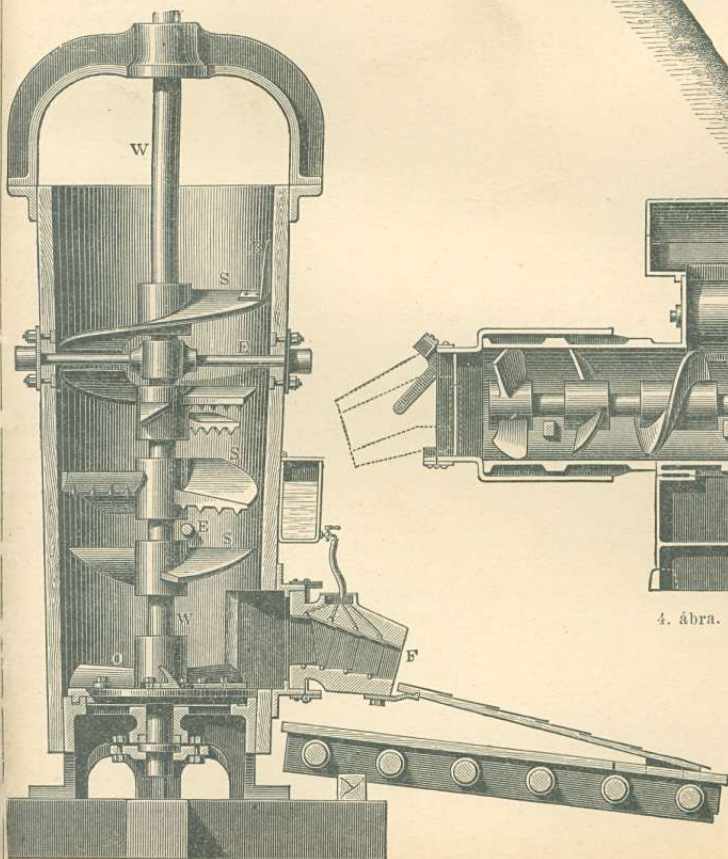
6. ábra. Golyó-tőzeg gép dobja.

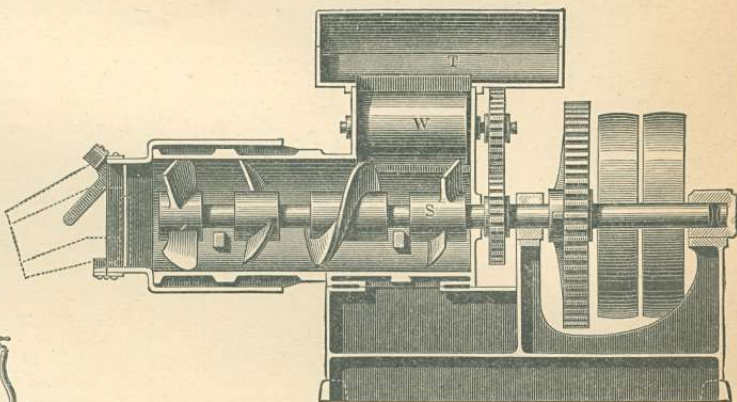
3. ábra.

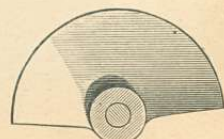
5. ábra. Cohen és Moritz-féle mozgó tőzeg gép.

1. ábra. Schlickeysen-féle tőzeg gép lóerőre.

4. ábra. Schlickeysen-féle tőzeg gép gőzerőre.

2. ábra.

Trab, 1. *Trapp* (XVI. k.).

Tracheata (állat), 1. *Légsövesek* (XI. k.).

Trafoi, tiroli falu Meran kerületi kapitányságban, 1541 m. a tenger színe fölött, a Stilsferjochon átmenő úton, (1890) 102 lak. D-re van a három szent kút és búcsujáró kápolna.

Tragulidae (állat), 1. *Csülkösek* (IV. k.).

Tragus, botanikus, 1. *Bock* (2.).

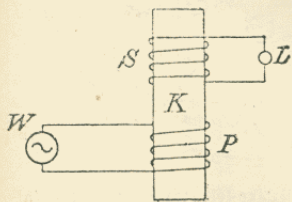
Trajanopolis, 1. *Enosz* (VI. k.).

Traján-oszlop (Columna Trajana), Traján császár dór diszozlópa Róma fórumán, Apollodorus damaszki építész műve. Ma is még eredeti helyén áll, óriási gránitoszlopok a Basilica Ulpia maradványai mellett. Az oszlopot Kr. u. 113. építették, 5 m. magas talapzatával együtt magassága 39 m., alsó átmérője 4 m., a felső 3·3 m.; 34 fehér márványtömbből van összeállítva. A tulajdonképeni oszlopon domborművek vannak, melyek a császárnak dáciai hadjáratait ábrázolják s melyeken 2500 emberi alak látható 60—75 cm. nagyságban. A négyszögletes talapzat, mely egyúttal a császár hamvedrének sírhelye, trofeumokkal és ajánló fölírással van díszítve. A császár emberfölötti nagyságu szobrának helyét 1587 óta Péter apostol szobra foglalja el. Az oszlop belsejében 184 márványfokból álló csigalépcső vezet a lapos tetőre. V. ö. *Fröhner*, La colonne Trajane décorée (Páris 1865); *Cichorius*, Die Reliefs der Trajanssäule (Berlin 1896—97, 2 köt.).

Traktura (lat.), az orgonahangszernek gépezeti regulátora.

Transzbajkália, orosz vidék, (1897) 664,071 lak.

Transzformátor (lat.), oly készülék, amely a nagy feszültségű villamos áramot kis feszültségűvé változtatja. Ugyanis, hogy a villamos energiát nagy távolságra is kis veszteségekkel vezethessük tova az aránylag nem igen vastag, tehát nem nagyon költséges távvezetéken, lehetőleg nagy feszültségre és kis áramerősségekre kell törekednünk. Ámde a nagy feszültségű áramot lakott helyiségekbe a vele járó feszültségekkel nem tanácsos bevezetni, de meg az áramfogyasztó készülékeink sem igen vannak nagy feszültségre készíthető, miért is a távvezetéken nagy feszültséggel és kis áramerősséggel megérkező áramenergiát kis feszültségű és ennek megfelelő nagy áramerősséggé változtatják. Erre a célra szolgál a T., főképen a váltó áramoknál, ahol a T.-nak forgó alkotó része nincs. Egyenáramokat ritkábban transzformálnak. A nagy feszültségű egyenáramnak kis feszültségű egyenárammá, avagy

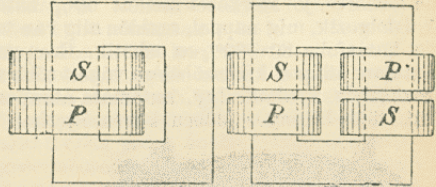

1. ábra. Váltóáram-átalakító.

pedig a nagy feszültségű váltóáramnak kis feszültségű egyenárammá való átalakítására szolgáló készülékeket *áram-átalakítók*-nak, *forgó T.-*nak, *műtorgenerátor*-oknak szokták

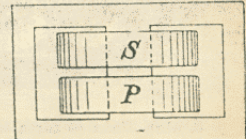
nevezni; amennyiben az átalakítandó áram mórtort hajt és ez v. külön v. vele szorvileg kapcsolt dinamóban adja vissza a kisebb feszültségű áramban az energiát.

A T.-ok tehát váltóáram-átalakítók. Ily készülék lényegét 1. ábránk mutatja. A *W* dinamó szolgáltatja a váltóáram a *K* vasmagot a *P* tekerítetekkel mágnesezi. A *P* primertekercs tehát a *K* vasmagot változóan mágnesezi, minek folytán az *S* szekundertekercsekben áram indukálódik, mely az *L* vezetékben kering és az abba bekapcsolt fogyasztó készülékeket táplálja. A *K* vasmagot azonban, hogy az indukcióhatás intenzív legyen, mágneses körré zárják a *P* primer és *S* szekundertekercseket és közvetlenebb hatás elérése végett több változatban helyezik el és így több fajú T.-okt kapunk. Így 2. ábránkban az

2—3. ábra. Vasmag-transzformátor.

A vasmag zárt négyszögletes keret és ezen vannak a primer- és szekundertekercsek, a 3. ábrában a tekercsek a zárt mágneskeret mindkét szélén váltakozva vannak elhelyezve. Az ily T.-okat ahol a vaskeretre vannak helyezve a tekertületek *mag-T.-*oknak nevezik, míg ha a vaskeret kívüli van és belül vannak a réztekertületek elhelyezve, mint a 4. ábrában, *köpeny-T.* a neve.

4. ábra. Köpeny-transzformátor.

A T. természetesen nemcsak nagy feszültségi áramot alakít át kis feszültségűvé, hanem megfordítva, kis feszültségűt átalakít nagy feszültségűvé. Erre p. szükség lehet, ha a termelt kis feszültségű áramot nagy távolságra akarjuk vezetni. A viszonyt, amelyben az átalakítandó áram feszültsége az átalakított áram feszültségéhez áll, a T. *átalakító viszonyának* nevezzük. Ez pedig gyakorlati megközelítéssel a primer- és szekundertekercs tekertületeinek számával van megadva. Ugyanis, ha a T. átalakító viszonyzáma η és a primer feszültség *E_p*, a szekunder pedig *E_s*, akkor

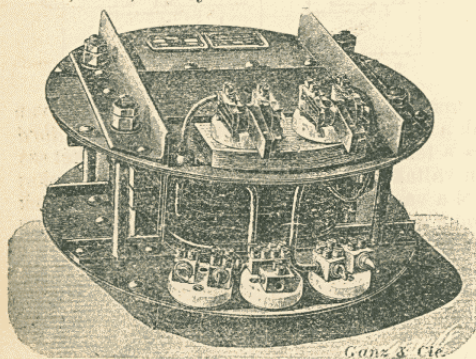
$$\eta = \frac{E_p}{E_s}$$

Ámde a primertekercs *n_p* tekertülete ugyanabban a mágneses térben van, mint a szekundertekercs *n_s* tekertülete. Ugy hogy minden egyes tekertület akár primer, akár szekunder, a két végén *e* feszültség különbséget mutat, miért is írható :

$$\eta = \frac{E_p}{E_s} = \frac{n_p e}{n_s e} \text{ azaz : } \eta = \frac{n_p}{n_s}$$

Matematikai pontossággal *e* viszonyszám a T.-ban fellépő veszteségek folytán nincs meg. E veszteségeket aszerint amint a T. réz vagy vas alkotó részeiben lépnek fel, *réz- és vasveszteségek*-nek szokás nevezni.

Rézvesztesség a tekercsek rézdrótjában annak ellenállása folytán mutatkozó feszültségesés és így melegképződés, a vasban az átmágnesezési vagy hiszterezis vesztések, valamint a parazita (Foncault) áramok, továbbá a röviden záródó mágneses erővonalak. A jól szerkesztett T.-okban e vesztéseket lehetőleg csökkenteni igyekeznek. A vesztések befolyásának megítélésénél bizonyos jó középhatásfok elérésére kell törekedni, mert a T. a szekunder áramkörbe bekapcsolt fogyasztók különböző áramszükségleténél különbözően van terhelve, ámde a terheléssel változik a T. hatásfoka. Így, világító berendezésben az esti órákban a T. munkabírásának határáig lévén terhelve, jó szerkezet mellett 96% hatásfokkal dolgozik, míg nappal, amidőn alig van terhelve, hatásfoka 80—60%-ra eshetik. Ezen gazdaságtalan állapot kiküszöbölése végett több segédeszközhöz nyultak. Így, automata átkapcsolókkal, több, bizonyos időben kevéssé terhelte T.

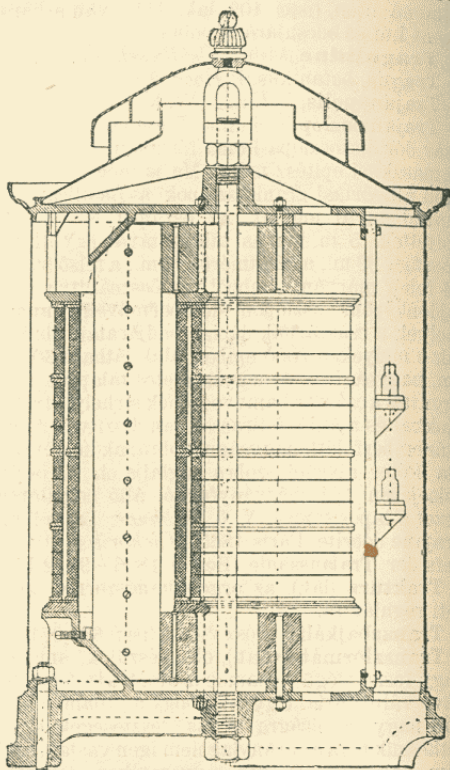

5. ábra. Ganz és társa transzformátora.

vezetékét egy T.-ra kapcsolják, ez azután a kisebb terhelések egyesítése folytán jól ki van használva. A terhelés növekedtével azután a vezetékeket ismét több T. között osztják meg. Swinburne nyitott mágneses körű T.-ok használatát ajánlotta, mert ezek hatásfoka középterheléseknél kedvezőbb. Általában azonban zárt mágneses körök vannak sikeresen használatban, a hiszterezis munka csökkentésére nem gyakori árampulzációkkal és a parazita áram kizárása végett egyes, egymástól szigetelt vaslemezekből vagy puha vasdrótokból készült vasmagokkal.

Az első T.-okat egymásután kapcsolták a primer áramkörbe. Ziperovsky, Déri és Blathy hazánkfiaié az érdem, hogy a T.-ok párhuzamos kapcsolásával az áramelosztás gazdaságos rendszerét először az 1885-iki budapesti országos kiállításon gyakorlatilag bemutatták. A párhuzamosan kapcsolt T. ugyanis csak a fogyasztással majdnem arányosan veszi fel az áramot. Ugyanis ha nincs az ily T. terhelve, vagyis a szekunder áramkör nyitva van, a primer áramkör mint fojtó-tekercs működik és abba a nagy váltóáramu ellenállás folytán áram alig megy be. Ha a szekunder áramkörben kis fogyasztás van, akkor a szekunder áram a T. vasmagjának a primer áramtól eredő mágnességét csökkenti és így a primer tekercs ellenállása a primer váltóárammal szemben csök-

ken, vagyis már több primer áram fog a T.-ba bemenni. Ha a szekunder áramkör teljesen meg van terhelve, a szekunder áram a primer áram delejező hatását majdnem kiegyenlíti, úgy hogy

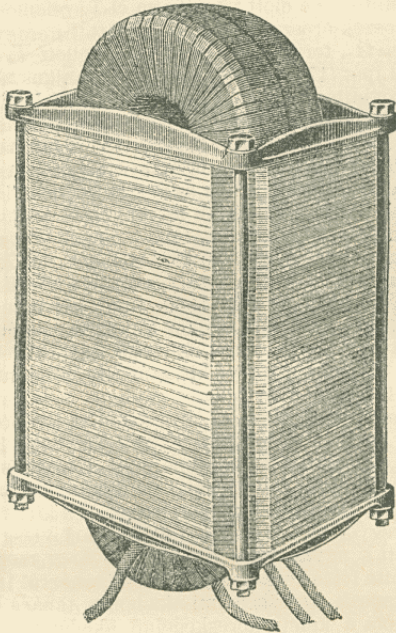

6-7. ábra. Siemens és Halske-féle transzformátor oldal- és felülnézetben.

a primer áramkör csak kis ellenállású és így sok áramot vesz fel.

Gyakorlati kivitelben a Ziperovsky, Déri és Blathy-féle szabadalom alapján a Ganz és társa

gyárban készített újabb alaku T-t 5. ábránk mutat. A felső bádoglapon a primer biztosítók, alul pedig a szekunder áramkapcsok láthatók. A 6. és 7. ábrák a Siemens és Halske-féle T-t mutatják oldal- és felülnézetben, részben félig metszetben. A négyszögletes vasmagot 2 csévé szekunder és 4 csévé primer tekeres veszi körül. Ugy a vasmag mint csévék között szellőző lég-áramkör képződhetik, amely az egész T-t hűti.

8. ábra. Westinghouse Company köpeny-transzformátora.

A lehűtés céljára a T. bádogköpenye fenn szellőző nyílásokkal van ellátva. 8. ábránk a Westinghouse Company köpeny-T-át mutatja, az eddig ismertetett mag-T-okkal szemben. Az egymástól szigetelt vaslemezekből álló metszetben kettős T alakú vasmagot 4 vascsavaros tartja egy keretben össze. A tekeresek a kettős T alak képezte fűregékben vannak elhelyezve. HOLLÓS JÓZSEF.

Transzkaszpia, orosz vidék, (1897) 372,193 lak.

Transzváli (XVI. k.). 1896. hiányos népszámlálás szerint a fehér lakosok száma 245,397 (137,947 férfi és 107,450 nő); a színesek számát 622,500-re becsülik. A köztársaságban 1895. az egyes kerületek a következő mennyiségű aranyat termeltek:

Witwatersrand ...	2,223,067	unciát	7,693,371	st. font	értékben
Schoonspruit...	90,941	"	304,886	"	"
De Kaap és Komati	63,046	"	219,138	"	"
Lydenburg ...	63,506	"	174,512	"	"
Zoutpansberg ...	8,726	"	32,139	"	"
Malmán ...	829	"	3,008	"	"

1896. az összes aranytermelés 2.275,428 és 1897-ben 3.034,674 uncia volt, aminek értéke 11.476,260 st. fontra rúgott. Az aranyon kívül fontos ásványországi terméke T.-nak a szén, különösen Pretoria és a Delagoa-öböl közt Ermelo és Middelburg környékén 1896-ban 1.437,297 t.

szenet (612,561 st. font értékben) és 1897-ben 1.600,221 t. termeltek. Ezenkívül a Szváziföldön 236 t. cinnerecet produkáltak. A vám alá eső, behozott áruk értéke 1896-ban 8.781,829 st. és 1897. 13.563,827 st. font volt. A legfontosabb áruk: ruhaneműek (1.254,058 st. font), gépek (1.876,391), vasúti fölszerelések (869,443) és vasdrót és lemezek (864,126). Az 1898 elején megnyílt vasúti vonalak hossza 774, az épülőfélben lévők 270 és a tervezettek 252 angol mérföld. Az állam bevételei 1897-ben 4·5, kiadásai 4·4, adósságai 2·7 millió st. fontra rúgtak. A johannesburgi bányahivatal bevételei 1897-ben 896,044, kiadásai pedig 101,369 st. fontot tettek ki. — z. k.

Története. Az utolsó négy év folyamán a dél-afrikai köztársaságnak sok válságon, mondhatni a tűzpróbán kellett keresztül mennie. A benzitűtök felkeléseit ugyan könnyű szerrel sikerült elnémitania. A dacos N'Bunu, a Szváziföld királya 1898 elején meghódolni volt kénytelen, a lázongó Magat-törzset pedig Joubert tábornok szorította engedelmességre. 1899 elején azonban komolyabb válság fenyegette T.-t, mely egyébiránt Jameson betörése óta résen állott. Egyrészt a határszéli aranybányákban letelepedett angol kalandorok s kincsásók (uitlanders) követelése, másrészt Rhodes Cecil és Chamberlain angol gyarmattügyi miniszter kajánsága és zabolátlan hódítási vágya T. és Oranje parasztköztársaság függetlenségét veszélyeztették. Rhodes egész déli Afrikát szerette volna az angol szupremáciának alávetni, Chamberlain pedig nem a jog, hanem az angol sovínizmus szempontjából ítélte meg a helyzetet. A közös veszéllyel szemben a két köztársaság védő és támadó szövetséget kötött egymással. Miután Krüger elnök és Milner, a Foktartomány kormányzója, Bloemfonteinban meddő alkudozásokat folytattak egymással és miután Anglia T. kormányának abbéli ultimátumát, hogy a vitás pontokat békebírásgé elvígylet, elutasította: T. szabott Angliának ultimátumot, melyben elsősorban az utóbbi időben érkezett angol csapatok visszavonását követelte. Miután az angol kormány 1899 okt. 11-ig erre nem válaszolt, T. csapatai átlépték Natal határát és megkezdték a háborút. (A háború előzményeiről és 1900 jan. 1-ig való lefolyásáról l. *Nagy-Britannia* történetét.)

Újév után sem kedvezett a szerencse az angoloknak, noha Buller főparancsnok már két ízben és mindig más-más oldalról kísérlette meg Ladysmith felmentését. Miután a front-támadással Colenso felől kudarcot vallott, jan. 10. Warren tábornok parancsnoksága alatt álló bal szárnyát bízta meg azzal, hogy a Tugelán völgyét átkelése után kísértse meg a boerok állásait megkerülni, avagy azokon keresztül törni. Warren tábornok és alvezérei: Lyttleton, Hildyard, Hard és Woodgate csakugyan átkeltek a Tugelán, sőt Lyttleton az egész környéken uralkodó Spionskop hegytömeg egyik magaslatát is megszállotta; itt azonban a szomszéd magaslatokon elsáncolt boerok oly rettenetes golyózáppal árasztották el az angol csapatokat, hogy Warren jan. 24. és 25. közötti éjjel a magaslatot elhagyta és hadosztályait óriási veszteséggel a Tugelán mögé vezette vissza. Némi pihe-nés után Buller tábornok harmadszor próbálko-

zott Ladysmith felmentésével, ahol White tábornok és hadosztálya már nagyon is várta a felmentés óráját. Kezdetben, febr. 5. az angoloknak kedvezett a szerenese, sőt Lytton dandára megszállotta a Tugelán túl emelkedő Vaalkrantz dombot. Másnap azonban a boerok oly pokoli kereszt-tűzet irányozták a dombon levő angolokra, hogy Bullernek újra vissza kellett vonulnia a Tugela mögé. Csak most, a háború negyedik hónapjában arattak az angolok újra egy kis sikert. Roberts főtábornok 48,000 emberrel Kimberley felmentésére vállalkozott, ami könnyű szerrel sikertült is. Cronje boer vezér hadával ugyanis jókor Oranje köztársaság területére vonult vissza (nyílt csatát nem kockáztatott) s így Roberts elővéde French tábornok alatt febr. 15. Kimberley-t felmentette. Roberts most Oranje fővárosa, Bloemfontein ellen készült. Közben (febr. 17.) Buller negyedszer lépett fel támadólag és újra átkelt a Tugelán. Clements tábornok ellenben É.-Fokföldön a boerok elől Rendsburgba s innen Arundel-be volt kénytelen visszavonulni. Újabb siker esetében a boerok Roberts hadtestét elvághatnák a Fokvárostól.

Európa népei ugyszólván osztatlan rokonszenvvel és feszült figyelemmel lesik az egyenlőtlen párbaj kimenetelét. A hazai közvélemény is, esekély kivétellel (Vámbéry, Duka), a boerokkal tart; a hivatalos világ azonban nálunk is, csak úgy mint a többi államokban, semleges álláspontra helyezkedett.

Irodalom. Donat E., Kreuz und quer durch Süd-Afrika, Aaran 1898; Garrett F. és Edwards E. I., The story of an African Crisis, Westminster 1897; Passarge, Reisen in T., Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde, 1896; Fitzpatrick I. P., T. from within, London 1899; Hillegas H., Oom Pauls People, New-York 1899; Statham F. R., Paul Krüger and his times, Boston 1898; Youngusband and Bryce James, Impressions of South-Africa, London 1897; Baltzer, Süd-Afrika, wie es ist, Berlin 1897, Statham nyomán; Aubert G., L'Afrique du Sud, Paris 1897; Jorissen, Erinnerungen an T., ném. ford. Seidel, Berlin 1898; Oordt I. F. van, P. Kruger en de opkomst der Zuid Afrikaansche republik, Amsterdam 1899; Wirth, Gesch. Süd-Afrikas, Bonn 1897; Brown W. H., On the South African Frontier, London 1899; Seidel, T., Berlin 1898; Abraham, Die Süd-afrikanische Republik, u. o. 1896; Mermex, Le T., Paris 1897; Jesset M. G., Key to South Africa: Delagoa-Bay, London 1899; Fisher V. E. G., T. and the Boers, u. o. 1899; Fritsch, Die Entstehung d. südafrikan. Freistaaten, Barts, Im Land der Buren, 1900; Buren-Streiche. Der Transvaal-Krieg in der Caricatur, 1900; Globus 1900, cikksorozat; Wojcik K., Über den Krieg in Süd-Afrika, Bécs 1900; Kumlik Emil, Ein ungarischer Lehrer in T. (ez Laubner Károly pozsonyi tanító, aki onnan gazdag gyűjteményt is hozott haza), Pester Lloyd 1899 dec. 31. sz. M. L.

Trapani grófja, ezt a címet viselte *Ferenc* bourbon-szicíliai herceg (szül. 1827 aug. 13-án, megh. 1892 szept. 14.), nőül vette 1850 ápr. 10. *Mária Izabella* osztrák-toscanai főhercegnőt, IV. Ferdinánd toscanai nagyherceg testvérét (szül. 1834 máj. 21.).

Trapezokozitetraéder, l. *Diakisz-dodekaéder* (V. k.).

Trapez-tartó, l. *Rácsos tartó* (XIV. k.).

Trarieux (ejtsd: trarió) *Jakab Lajos*, francia politikus és szenátor, szül. Aubeterreben (Charente) 1840 nov. 30. Bordeauxban szerezte ügyvédi diplomáját. 1877. köztársasági programmal Lesparreban a képviselőházba választották, szintegy 1884. A Gironde département 1887. a szenátusba küldötté. 1895 jan. a Ribot-féle kabinetben elvállalta az igazságügyi tárcát, melytől azonban

még ez év okt. megvált. Ismeretes, hogy a Dreyfus-ügyben következetesen Dreyfus ártatlansága és a pör revíziója mellett kardoskodott. Ily szellemen vallott a Picquart ellen indított vádkeresetben is (1898 szept.). Egy évvel később (1899 nyarán) az oroszok által kiváltságaikban meg rövidített flnek érdekében szólalt fel és ő vezette azt a követtséget, mely a cár előtt akarta a flnek sérelmeit tolmácsolni, de amelyet II. Miklós fogadni vonakodott. Így csak Frederiks, a császári ház minisztere előtt mondhatta el T. véleményét az oroszok erőszakos eljárása fölött.

Tratt., természetrajzi nevek mellett *Trattinick* Lipót (1764—1849) osztrák botanikus nevének rövidítése.

Trauschenfels Emil, országgyűlési képviselő, szül. Nagyszébenben 1836 aug. 15. A gimnáziumot Brassóban, jogi tanulmányait Bécsben, Tübingában, Wttrzburgban és Pesten végezte. 1863. Brassó város tanácsának törvényszéki osztályában kapott alkalmazást. 1865. választották meg első ízben országgyűlési képviselőnek. 1867. titkárnak nevezték ki a király személye körüli minisztériumban, de már 1869. saját kérésére felmentették állásától, amikor kir. tanácsosi címet kapott. 1872—78. ismét képviselő volt. 1879—96. mint Szeben vármegye kir. tanfelügyelője működött. 1896 óta képviselő.

Trautmann Henrik, kereskedelmi szakiró és tanár, szül. Stájerlakon (Krasó-Szőröny) 1863 jul. 8. Közéiskolai tanulmányait Kecskeméten és Budapesten, felső iskolai tanulmányait Budapesten a kir. József műegyetemen és a kir. tudományegyetemen végezte. 1890. tanári vizsgálatot tett s ugyanakkor a székes főváros megválasztotta felső kereskedelmi iskolai tanárrá. 1896. a budapesti kereskedelmi akadémia tanára lett. 1898 óta a keleti kereskedelmi akadémia és a felső kereskedelmi iskolai tanárképző tanára. A kereskedelmi szakiskolai tanórk országos egyesületének alapítása óta főtitkára és 1899 óta az egyesületi folyóirat, a Kereskedelmi szakoktatás szerkesztője, továbbá titkára a Szabad Lyceum és tagja az Uránia kereskedelmi szakosztályainak. Önállóan megjelent munkái: *A könyvtelrendszer újabb alakzatai a fizetések nagy folyamataiban* (1890); *Kereskedelmi könyvtel* (I. rész 1891, II. rész 1893); *Folyó számlák* (1893); *Kereskedelmi ismeretek* (1896); *A kettős könyvtel alapelvei* (1896); *Magyar kettős könyvtel* (1897); *Ipari könyvtel* (a kereskedelemügyi minisztérium megbízásából); *Az egyszerű és kettős könyvtel tankönyve* (1898). Tanügyi és szakcikkei főleg a Kereskedelmi szakoktatás és a Zeitschrift für Buchhaltung c. folyóiratokban jelentek meg.

Trautv. et Mey., latin növénynév után *Trautvetter* E. R., Kijevben a botanika tanára nevének rövidítése. Szibériát beutazta, a fűzfákat, Pentastemont meg Oroszország északi részének flóráját ismertette. *Mey.*, l. *Mey.* (XII. k.).

Travailleur-expedició (1880—82.), l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. köt., 91. old.).

Traviata (ol.) a m. tévedt, elesábitott (Verdi operája).

Travun, Hercegovina régi neve.

Tre (ol.) a. m. három, *a tre voci*, három hangra; *tre cordi*, l. *Una corda* (XVI. k.).

Trebellianica (Quarta Trebelliana), egyetemes hagyományánál a hagyományos örököszt (fideicommissarius heres) illető negyed, mely az örökösnel a Qu. Falcidia. L. *Falcidia lex* (VI. k.).

Trebisonda, l. *Trapezunt* (XVI. k.).

Trebon, l. *Wittingau* (XVI. k.).

Trefort Agost szülőházát Homonnán emléktáblával jelölték meg, amelyet 1899 jun. 29. leplezték le tünnepélyesen.

Tremouille, La, l. *La Tremouille* (XI. k.).

Trencsén (XVII. k.) vármegye területe a legújabb adatok szerint 4620 km², lakóinak számát (1898) 284,700 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rendezett tanácsu város, 10 nagy- és 389 kisközség. A szolgabírói járássok száma 9, a körjegyzőségeké 69. Puszta, telep és major van 209. A vármegye területén van 2 körház 81 ágygyal; egész területén működik 49 orvos, 44 okleveles bába és 19 gyógyszerész. Van 161·2 km. állami és 401·3 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 26·0 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 187·4 km., miből 134·5 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 34. Van 92 posta- és 45 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 5 bank, 4 takarékpénztár és 6 szövetkezet, összesen 789,700 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 417, köztük 2 gimnázium, 9 különféle szakiskola, 1 tanítóképző-intézet, 385 népiskola, 18 kisdudóvó, 1 emberbaráti jellegű intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 47,514 tanuló látogatta. TH—V.

Trencsén-Makó, nagyközség Trencsén vármegye bittsei j.-ban, (1891) 1521 lak., postahivattal és postatakarékpénztárral.

Trencsényi manna (ösv.), a *Ranunculus Ficaria* L. gyökérgumói; l. *Bázaeső* (IV. k.).

Trento, Trient (XVI. k.) olasz neve.

Tresco, l. *Scilly-szigetek* (XIV. k.).

Tretina, harmadrész, melyet Boszniában a kmet (XII. k.) a föld termése után a földesúrnak évenként fizetni tartozik.

Treveri, l. *Treviri* (XVI. k.).

Triarchia (gör.) a. m. hármas malom.

Tribuna (román), radikális román nemzeti szellemben szerkesztett napilap Nagyszebenben. Alapította Slavice János 1883. A tulzó románok és a román nemzeti párt hivatalos organuma. A magyar állam egysége és az egységes magyar nemzet ellen intézett támadásai miatt számos sajtópert kapott. Eleintén részvénytársaság tulajdona volt, a román nemzeti comitő feloszlása óta Ratiu dr., a nemzeti comitő elnökének a birtokában maradt, mint román nemzeti közvagyon. Jelenlegi szerkesztője Daianu Elie dr. tanár. A lap programja: az 1881-iki román nemzeti programnak a megvalósítása. Kezdetben a románság nagyon felkarolta, de 1894 óta hívei folyton apadnak s kellő támogatás hiányában állandóan anyagi zavarokkal küzd.

Tribune-ugrás, az akadályversenyekben fordul elő; s azt a szilárd akadályt nevezik így, mely a nézőközönség számára föllállított tribün előtt van, tehát a melyet a ló közvetlenül a közönség szeme előtt ugorja át.

Trichodes apiarius L. (állat), az ötlábfejű bogarak (Pentamara) csoportjába tartozó bogárfaj a *Cleridae* családból. Színe feketéskék; teste borzason szőrös. Szárnyfedői pirosak, csücsuk és két harántsávjuk fekete. Testhossza 8—15 mm. Nálunk is közönséges. Lárvája a kevéssé gondozott méhkaptárakat is megtámadják s a méhlárvákban nagy pusztítást tehetnek. D. J.

Triennial Stakes (ejtsd: trájénjal sztéksz), sportműszó, neve annak a hármas versenynek, a melyben csak egy és ugyanazon évjáratú lovak vehetnek részt. Ez a verseny tulajdonképpen három futamból áll, mely három egymásután következő évben kerül eldöntésre. A föltételek értelmében az ilyen versenyre nevezett lovakat három évre kötelezik. Mind a három versenyben azonban nem kell okvetlenül futnia, s csupán csak egyben, vagy kettőben is indulhat tetszés szerint, de a tulajdonos köteles azon versenyekért, melyekben lova nem futott, a szabályszerű s a föltételekben kikötött bánatpénzt lefizetni.

Trier, porosz közigazgatási kerület, (1895) 768,451 lak.

Trieszt (XVI. k.) Ausztria legfontosabb kikötőjének forgalmáról 1898. a következő adatok nyújtanak felvilágosítást: Megérkezett tengeren (a 10 tonnán alóli hajók leszámításával) 8708 hajó 2,063,912 t. tartalommal (1897-ben 9592 hajó 1,934,384 t.); elindult 8774 hajó 2,070,041 t. (1897-ben 9518 hajó 1,928,488 t.). A szárazföldi bevétel kitett 8,016,685 q (1897-ben 7,575,284 q); a kivitel pedig 7,253,903 q (1897-ben 6,583,935 q). Az összes áruforgalom kitett tehát 1898-ban 15,270,588 q-t (1897-ben csak 14,159,219); más szóval az áruforgalom 7·5%-kal emelkedett. A trieszti *Lloyd-társulat* forgalma és jövedelme is szaporodott. Hajóinak száma most 96 gőzös (171,036 t.), a megített utak hossza kitett 1898. 1,987,575 tengeri mérföldet, a maximum, amit a Lloyd hajói idáig egy év alatt befutottak. Az áruforgalom is elérte a maximumot. A kivitt árúk sulya kitett 2,100,056 q (1892. évi kivitelhez képest 46·8% emelkedés). A kiviteli árúk közül különösen a répacukor említendő (1,270,000 q), melynek ugyszólván harmada Kelet-Indiába vette útját. Az üveg és papir kivitele is emelkedett; a behozott árúk között a kávé és gyapot vett lendületet. Kávéból érkezett 500,000 q (legtöbb Braziliából). Az újonnan alakult gőzhajó-részvénytársaság az *Austro-Americana*, közvetíti az Amerikával való közlekedést. Patagoniából és Ausztráliából megindult a gypaju-bevitel. A kikötőben levő partmenti raktárak áruforgalma 1898. kitett naponta 8341 q (1897-ben csak 7946 q).

Politikai tekintetben T. és területében változás nem történt, a nagy többségben levő olasz párt most is dominál a szlovén elem fölött. A szláv képviselők évek óta (s így 1899 jan. is) meg sem jelentek a tartománygyűlésen, mely 12 millió frt kölcsönt kötött közmunkák számára és a Parenzóban nyitott szláv gimnázium ellen tiltakozott. Az Irredenta hívei nem csökkentek s politikai tüneményekben a közel multban sem volt hiány. A második vasúti összeköttetés Béccsel, illetőleg a dunai tartományokkal közelebb a Tauern-vonal kiépítése által meg fog valósulni.

Trifels, bajor várom, Annweiler mellett a Pfalzban, 493 m. a tenger felett; 1076. IV. Henrik menekvőhelye, később mainzi Adalbert fogháza, aztán Oroszlánszívű Rikárdé (1193); kincstár is volt és a birodalmi jelvényeket ott helyezték el.

Trifles (ang., ejtsd: trájflsz), apró stütemények, nyalánkságok, melyek cukorjéggel bevonva s habtejsszinnel leöntve adatnak fel.

Trijódokrezól, l. *Lozofán*.

Trio-hengersor, l. *Hengermű* (IX. k.).

Trip, cejloni barnássárga turmalinnak neve a drágakőkereskedésben.

Triple-alliance (franc., ejtsd: tripl alliañsz) a. m. hármass szövetség, annak a szövetségnek az elnevezése, melyet Temple Vilmos angol követ, de Witt János németalföldi államférfi és Dohna gróf svéd követ kötöttek 1668. jan. 33. Hágában. Ezen szövetkezés XIV. Lajos francia király határtalan hódítási vágya ellen irányult és a Lajos által fenyegetett spanyol németalföldi tartományok érdekében kötött. A hármass szövetség meg is tette hatását. XIV. Lajos még ugyanabban az évben Spanyolországgal kibékült, melynek Franche-Comté-t is visszaadta. L. még *Három császár szövetsége* (VIII. k.).

Trisetum Pers. (növény), *Trisetaria* Forsk., aranyzab, kalászbog (Sadlernál), pázsítfű, tulajdonképen a zab rokon v. algénusza, réti takarmányfű, csaknem 50 faja mind a két földségnek mérsékelt és hegyes vidékein terem (házánkban 4). Kalászkája 2–3-virágú, virága mind termékeny, szálkája a virág közepéről v. feljebből ered. A *Tr. flavescens* v. *Avena flavescens* L. (*Tr. pratense* Pers.) többnyáréltű, levele szörös, sárgálló ág-boga szétterül. Jó frissalapú réten nő, elsőrangú takarmányfű, bőséges, finom és puha takarmány lesz belőle.

Triteizmus (gör.), a Szentháromságról szóló (l. *Trinitas*) tannak téves felfogása, miszerint a három isteni személy három, különös isteni lénynek v. állagnak, tehát három különböző istenségnek tekintetik. E tévtannak alapítója Askusnages János monofizita volt, kit Philoponus alexandriai bölcész követett és a tant Aristoteles bölcészétének segítségével tovább fejlesztette. Miután János konstantinápolyi pátriárka e tant elvetette, csakhamar a feledékenységnek esett áldozatul. A XI. sz. Roscelin újította fel, amennyiben nominalismusát a trinitásra alkalmazta, de azt a soissonszi zsinat (1092) után visszavonta. L. *Roscelinus* (XIV. 682). Későbbi triteisták voltak még: Nicolai Henrik német tanár, Sherlock Vilmos (angol), Faydit Péter (francia). Tanaik azonban nem bírtak zöld ágra vergődni és igen kevés követőre találtak. V. ö. *Wetzer-Welte*: Kirchenlexikon (XI. k.).

Trnski Iván horvát költő, szül. Racsában (Belovár) 1819. máj. 1. Alagović püspök a zágrábi árvaházba (Orfanotrofium) vette fel és gimnáziumi tanulmányait Zágrábban végezte. Tanuló korában megismerkedett Gajjal s Grazba ment, hogy a határvidéki katonai szolgálatra késztljön, közben az Inkey családnál nevelősködött, aztán Dalmáciában és Montenegróban utazott s 1841. visszatért Zágrábba, hol Gaj a Danica

szerkesztésével kínálta meg, de ő inkább a határvidéki katonai szolgálatba lépett és sok küzdelem után az ezredesi rangig emelkedett. Midőn a király Horvátországba utazott, tolmácsként T. működött mellette, és vaskoronarendet kapta. 1861. Belovár vármegye főispánja volt. Első nagyobb költeményét 1836. aug. 25. Gajhoz intézte; 1886. nagy ünnepélyvel megölték Zágrábban ötven éves írói jubileumát. Nagy figyelmet keltett a Glasonosában 1860. megjelent Kriesnice című dalgyűjteménye, melyet később egyéb költeményeivel kiadott Popievke műloisnice mladjanaka c. alatt (1861). Írt több epikus költeményt is. Lefordította Puskin Onjeginját, Shakespeare Othelloját, sok költeményt Schiller és Goethefől. Jellašićot még mint ezredes dícsőftette 1842-ben a Ljubimo te naša diko! című dalban, mely nagyban előmozdította Jellašić népszerűségét, ki később mint banus, sokszorosan felhasználta T.-t, így ez készítette neki az ünnepi horvát beszédekét is, melyeket T. rendesen ezzel végzett: Pak što Bog da, i sreća junačka (És legyen aztán a mit Isten ad és a vítezi szerencse). Ezt a mondatot utóbb Jellašić jelmondatává választotta. A sok szolgálatot semmivel sem hálalta meg. T. 1886. lépett nyugalmomba mint ezredes.

Trochita-mész, a triaszkori *encrinusból* (VI. k.) képződött mészkő.

Trochocephalus, l. *Kurtafejűség*.

Trogr, város, l. *Trav* (XVI. k.).

Trollingi szőlő (egyéb nevei: Grossvernatsch, Schiavone). A legszebb kékszemű csemege-szőlők közé tartozik, melyet különösen Tirolban, főleg Meran környékén termelnek, hol kúrából különösen e fajtát fogyasztják. Tökéje erős, faalakban könnyen nevelhető; fürtjei nagyok, nagyszeműek, húsosak, vastag héjúak; érese kései. Hosszu metszést kíván; lugasmívelésre nagyon alkalmas s igen bőtermő.

Trombidium L. (állat), l. *Bársonyatka* (II. k.).

Tromblon, l. *Éspingole* (VI. k.).

Tropacum Trajani, nevezetes ókori műemlék Adamkliszi mellett, a mai Romániához tartozó Dobruzsában; l. *Asatások* (XVII. köt. 90. old.).

Tropin, C₅H₁₅NO. A piridin származékai közé tartozó szénvegyület, amely az atropinnek szét-hasadása folytán is képződhetik. Éterben oldható; op. 63°; fp. 229°. Tömény sósavval és ecetsavval 180°-ra hevítve vizre és *tropidinre* C₅H₁₃N bomlik. Ez utóbbi a koninra emlékeztető szagu olajos test, mely 162°-on forr.

Troppau, osztrák-sziléziai kerületi kapitányság, 1896 óta Odrau, T. és Wigstadt járásokból áll, 642 km² területtel, (1890) 61,300 lak.

Trotting turf (ang., ejtsd: trotting türf) a. m. tgető versenypálya.

Trouillon-Lacombe, l. *Lacombe* (XI. k.).

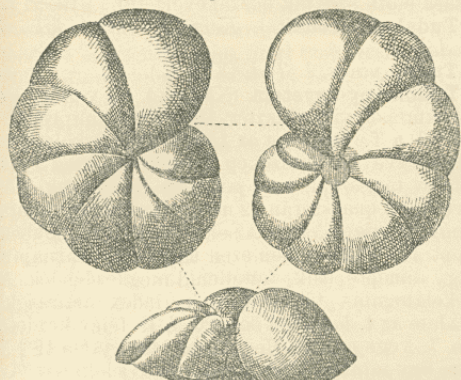
Troy János Ferencz, francia festő, l. *De Troy*.

Trözen (Troezen), l. *Troizen* (XVI. k.).

Trsztyánszky József, l. *Tersánczky*.

Truncatulina d'Orb. (állat), a Foraminiférákhoz tartozik. Háza korongalakú, betekeredett kamrákkal. A tekervényoldal lapos v. homoru, a köldökoldal, melyen csak az utolsó kanyarulat

látható, domboru. A nyílás a köldökoldalon levő hasadéknál. *T. grosserugosa* Gtomb. a budai márgá-

Truncatulina grosserugosa.

nak egyik legjellemzőbb alakja (ábra). A liaszkortól kezdve él.

Trustee (ang., ejtsd: trösztí) a. m. bizalmi férfi, meghatalmazott, gyám.

Trygon Adams. (állat), a rájáfélek (Batoidei) alrendjébe tartozó halnem, melynek fajai igen hegyes, törforma farkukkal mély sebeket tudnak ejteni ellenségeiken. Az eddig ismert 25 faj közül néhány Dél-Amerika édes vizeiben él, legnagyobb részük azonban tengeri. Az Európa körüli tengerekben a *T. pastinaca* Cuv. a gyakoribb, mely 1—2 m. hosszúra is megnő.

D. J.

Trzemeszno, l. *Tremessen* (XVI. k.).

Tschaikowsky, l. *Csajkovszky* (IV. k.).

Tu, Khinában a délkeleti hosszúságának neve = 250 li, = 111'121 km.

Tubage, l. *Intubáció.*

Tubák, régies magyar nevén *por-T.*, újabb nevén *burnót*, az e célra berendezett dohánygyárakban, nyers dohánylevelekből, mesterséges módon készült. A gyártáshoz való dohánynak egészen más tulajdonságokkal kell bírnia, mint a pipadohány v. szivargyártásra használt dohánynak. T.-gyártásra ugyanis csak vastagszövetű, tiszta illatú dohánylevelek alkalmasak, amelyek a többiekkel már kezdetől fogva eltérőleg miveltenek s a leggondosabb szárítás után még külön további erjedésben részesülnek és teljes kiképezés végett asztagokba raktározatnak, ami aztán az ammoniák képződését — ami a T.-nak fő alkatrésze — nagyon elősegíti. T.-gyártáshoz magyar, gácsországi, olasz, török és amerikai dohánylevelek használtaknak. Ezeket a dohányleveleket lisztre, deceré és rostaaljtára alakítják át s ezen félgyártmányokból készíttetnek aztán a különféle T.-ok és pedig bizonyos vegyi szerek hozzáadásával v. azok nélkül. A T.-gyártás különben kétféle módon, t. i. száraz és nedves eljárás mellett történik.

A T.-gyártáshoz először is a dohányliszt szükséges, hogy a dohányleveleket mintegy 20 mm. széles szeletekre vágják s ezeket a szeleteket árnyékos helyen megszáritják, hogy a napon a dohány illó alkatrészei el ne illanjanak. Az így előkészített és darának nevezett anyagot aztán zsákokba rakják s $\frac{1}{2}$ —1 évi raktározás után a do-

hánymalomban megőrlik és az így nyert anyagot átszitálják, végül pedig a kiszitált lisztet, száraz helyiségben, zsákokba v. hordócskákba raktározzák. Az így módon előállított lisztből gyártják aztán ugy a száraz, mint a természetes v. mesterséges úton erjesztett nedves T.-ot, amelyet — az egyes nemek különféleségehez képest — különböző minőségű lisztek összekeverése útján állítanak elő. A lisztkeverést géppel v. anélkül végzik. A keverés úgy történik, hogy a különféle lisztnemekből 6—10—15 q rétegeket egy keverőtartályba tesznek s ott mindaddig jól átlapátolják, míg az egész tömeg teljesen egyenlő szintű és egyenletes keverékké lesz, amelyet aztán újlag átszitálnak. Ha az u. n. abárlógépen történik a keverés, ez nemcsak az egyes lisztnemeket egymással, hanem ezekkel a hozzájuk vegyítendő folyékony v. szilárd egyéb anyagokat is összekeveri. A keverésre szánt lisztek részletmennyiségének arányát és az azokkal való elbánás módját azon körülmény határozza meg, hogy a gyártmány természetes v. mesterséges erjesztés és száraz v. nedves eljárás alkalmazása mellett állítatik-e elő. A száraz T. gyártáshoz szolgáló lisztek gyakran a keverés és szitálás megtörténel, csupán hosszabb ideig tartó gondos raktározás és időközönkénti átszitálás után, további kezelést többé nem igényelnek, hanem ilyenkor már mint kész gyártmányok csomagolhatók.

A természetes úton erjesztett és száraz T.-nemekhez tartoznak: a legfinomabb, a finom és a közönséges debrői s a Façon d'Espagne. A debrői T. minden más egyéb anyag hozzáadása nélkül, tisztán csak a meghatározott minőség- és mennyiségben felhasznált lisztből készül és pedig úgy, hogy a liszt készítésére szolgáló dohányt a gyártási osztályban kiválogatják, aztán megőrlik, kiszitálják, az előállított lisztet 20—25 kg. részletmennyiségekben keményfából készült hordócskákba töltik, amelyek aztán hűvös helyen mintegy 10 évig raktáron tartatnak, hogy ezen idő alatt a félgyártmány kiképződjék. A raktározási idő után a liszt a kész gyártmány tulajdonságaiival bír s kiképződése és minősége szerint: legfinomabb, finom v. közönséges debrői T.-ra osztályoztatik. A legfinomabb és finom osztályú debrői T.-ot aztán 250—300 kg. tartalmu keményfából készült hordókba teszik s ezekben még további 10 évig raktáron hagyják, a kellő érettségi fok elnyerése végett. A közönséges debrői T. azonban néha már 10 év előtt is forgalomba kerül.

A Façon d'Espagne-T. szintén természetes erjedés mellett száraz úton állítatik elő. Ezen T. készítéséhez 55% finom kuba dohánylevéllisztet s 45% finom török dohánylevéllisztet használnak. Ez a fajta T. sajátlagos színezetét és szagtját a készítésénél felhasznált vegyítékektől nyeri. Az e célra összekevert lisztekhez ugyanis 8% finom örölt sötét és 4-5% vörösföldet (Engelroth) vegyítenek s ezt a tömeget ismét egyenletesen összekeverik és megszitálják. A második keverés után a vegyítékhez még 2% apróra tört mazsolaszöllőt is kevernek s erre az egész vegyíték a malomba kerül és ott újra öröltetvén, selyemszövedékből készült szítán átszitáltatik. Végül az egész tömeg a morzsoló teknőbe kerül, ahol még 0.62% kék

lőhereliszttel keverik össze s az ismételt szítálás után az így elkészült keveréket 200 - 300 lit. tartalmu raktári hordóba töltik és ezekben a gyártmány, további kiképződés végett, hűvös és szellős helyiségben legalább 5 évig raktározatik.

A természetes úton erjesztett, medvesen előállított T.-nemekhez tartozik a *Radica d'Albania* és a *Levante-T.* Az előbbt kizárólag Dalmácia részére készítik, csupán albániai dohánylevelekből, amelyek 1 kg. súlyu esomóba kötözve, nagy zsákokba varratnak és a tengerbe mártatnak s így áztatva a szállító hajón raktározatván, a szállítás alatt erjednek. Ezekből aztán kellő kiszáritás után lisztet készítenek s ezt a lisztet, tényleges felhasználás előtt, kiképződés végett, legalább 3 évig raktáron tartják. Azután az így előállított lisztet keverőgép segélyével összekeverik, olyformán, hogy 100 kg.-onként 22 kg. vízben feloldott 8 kg. sóoldattal vegyítetik. Végül a keverék finom szitákon átszítáltatván, a hűsítő teknőbe kerül s aztán hordóba töltve, legalább 3 évig raktáron tartatik. Minőségéhez képest mint legfinomabb illatu és finom illatu s illat nélküli *albániai T.* kerül forgalomba.

A *Levante-T.-ot* a török pipadohányok gyártásánál, a kiszítálás alkalmával visszamaradt finom török rostaaljból v. pedig 55% csekélyebb minőségű török levél és 45% jobb minőségű török levéltörmeléknek kellő szárítása után, durva szemű liszté őrleste után állítják elő. A rostaalj, vagy a durva szemű liszt, a keverőgépben 10% vízben feloldott sóval, 4% violagyökér-liszttel és 2% kék lőhereliszttel vegyítve kevertetik s ehhez a vegyítékhez még — a kiválonomhoz képest — borecetet, mézt v. cukorszörpöt is tesznek s újabb keverés után megsztálják.

Az u. n. *durvaszemű burnót* 50% magyar dohánylevéllisztből s 50% virginiai dohánylevélből készült; a magyar levelek kocsányaiktól megfosztatnak, a virginiai leveleket azonban a kocsányok — a bennök rejlő zamatos nedvek miatt — meghagyatnak. A kimért anyagok külön helyiségben sóoldattal megnedvesítettek (100 kg. dohányhoz 2-85 kg. 20 lit. vízben feloldott sót tesznek), az ily módon megnedvesített dohányrészeket egy más helyiségben asztagba rakják s aztán erősen összetapossák s az összegyömösölt dohányanyagot aztán ponyvákkal lefödik, hogy a sóoldat jól átjárja az anyagot, amely ezután néhány hónap múlva erős erjedésben megy át, melynek befejezte után az anyagot felaprítják s aztán kellő keverés után kiszítálják és az így nyert anyag 500—800 literes borköves hordóba tétetvén, legalább is 3 havi raktározás után kerül forgalomba.

A T.-gyártásnál a megőrölt lisztet erjesztése zárt és fűtött helyiségben, az u. n. erjesztő kamarában történik. Az erjesztés előmozdítása céljából a lisztet *abárlólének* nevezett folyadékkal megnedvesítettek. Az abárlólé szikszóval felkevert tiszta vízből áll. A T.-anyag kidolgozása nagy figyelemmel és szigoru pontossággal megy végbe. Az egyes T.-fajok színezésére és illatosítására különféle vegyszerek és illó olajok használatnak, u. m. megylevélliszt, kék lőhereliszt, violagyökérliszt, kálmus, borókabogyó, tonkabab, szegfű, fahéj, valamint bergamot-szegfű és rózsaoaj, ez

utóbbiak azonban rendszeren csak a már teljesen kész gyártmányhoz, közvetlenül ezek becsomagolatlása előtt, szoktak hozzákevertetni. DARÓCZI V.

Tudakozó irodák, l. *Kereskedelmi tudakozó irodák.*

Tuder, város, l. *Todi* (XVI. k.).

Tudomány-egyetem (XVI. k.). A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899 jun. kelt rendeletével a T. tanidejét az 1899—1900. iskolai évtől kezdve következőkép állapította meg: Az I. félév tart. szept. 1-től jan. 6-ig. Beiratások időtartama a quaeaturán 12 nap, a tanároknál 3 nap, tehát összesen 15 nap. Az előadások az I. félévben szept. 16., amennyiben ezen nap nem vasárnapra vagy ünnepra esik, feltétlenül megkezdendők. A lekeletogatás tanusításának (index-aláírások) kezdete az I. félévben dec. 20. A II. félév kezdete jan. 7., vége jun. 25. Beiratások időtartama 12+3 nap, ugy mint az I. félévbe nézve kijelöltetett. Az előadások a II. félévben feltétlenül jan. 23. veszik kezdetüket. A lekeletogatás tanusításának (index-aláírások) kezdete a II. félévben jun. 1. A karácsonyi szünidő dec. 23-tól jan. 5-ig, a husvét pedig virágvasárnapjától husvét utáni szerdaig bezárólag tart. A tanulmányi, fegyelmi és tanpénzszabályzat megfelelő szakaszai a jelen rendelet intézkedéseivel képest módosulnak. A vizsgálatok határideje szintén az új beosztásnak megfelelően alakul.

Tudományos Hadász neve az első magyar nyelven szerkesztett tudományos hadászati folyóiratnak. A folyóirat terve *Virág* József főtiszt-miklósi illetőségű, 48. sz. Gollner-ezredbeli strázsamestertől eredt, aki az 1836. év vége felé (engedély nélkül) nyílt előfizetési felhívást intézett az ország összes vármegyei hatóságaihoz. Ezzel azonban a hazafias katona bajba keveredett: a győrkertlelti cenzor 1837 febr. 8. följelentette, a helytartótanács a folyóirat kiadását betiltta, a katonai hatóság pedig Virágot 1837 szept. 3. lefokoztatta közlegényre és iratait elégette. V. ö. *Váli* Béla cikkét a Hadtörténelmi Közleményekben III. (1890, 419. old.).

M. L.

Tu-fu, kínai költő, l. *Khinai nyelv és irodalom* (X. k. 514. o.).

Tula, orosz kormányzóság, (1897) 1.432,743 lak. — *T. város*, ugyanakkor 111,048 lak.

Tulajdoni lap, így nevezik a telexkönyv B. lapját, l. *Telexkönyv* (XVI. k.) és *Beté*t (XVII. k.).

Tulajdonközösség, l. *Közös tulajdon* (XI. k.).

Túlél *fa* és *erdő*, l. *Elvénült*.

Túlhágás, a jogos védelem stílkég által vont határainak túllépése. Büntetőtörvényünk méltányos tekintettel a megtámadottnak lelki állapotára, a félelemből, ijedtségből v. megzavarodásból származott T.-t nem bünteti. Minthogy büntetőtörvényünk a jogos védelemben a minőségi viszonylagosságot nem ismeri, vagyis p. a vagyon megtámadása esetén a védelem a támadó élete ellen irányuló támadásban is nyilvánulhat (a tolvajra rá szabad löni, ha a lopott dolog másként vissza nem szerezhető), a védelem túllépése csak a védelem fokának a szükségesen felüli alkalmazása lehet. l. még *Eccessus* (VI. k.).

v.

Tulln, 1896 óta alsó-ausztriai kerületi kapitányóság Azenbrugg, Kirchberg, Klosterneuburg és T. járásokkal, 744 km² ter., (1890) 59,524 lak.

Tülnőtt, az olyan állat, mely a farnál magasabb mint a marnál. Paripalovaknál nem szeretik, mert a súly az elejére nehezedik, nyereg előre csúszik és így a mar feltörését okozza. Hegyi marhákon a T.-ség általános, mert ezek rendszeren tornyos faruak, de most sikerrel fáradoznak a tenyésztők azon, hogy a T.-séget kiküszöböljék.

Túlovadás, l. *Olvadás* (XIII. k.).

Tulpai (ösv.), l. *Perim-kara* (XIII. k.).

Tumboa Welw. (ösv.), l. *Welwitschia* (XVI. k.).

Tumlung, sziami aranypézt = 4 bat v. tikal = 11-84 korona.

Tún, persa város Khorasszan tartományban, az É. sz. 34° alatt, 1190 m. magasságban, 8000 lak. Szinte egyetlen vára Persiának, a körülötte levő magaslatok felől megostromolható. Kerülete 6-5 km. Dohány-, opium- és selyemtermelése van.

Tunbridge-Wells, l. *Tunbridge* (XVI. k.).

Tunghai, khinai neve annak a tengerresznek, mely Khina, Formosa és a Riu-kiu szigetek közt az É. sz. 32° alatt terül el.

Tunicella, a dalmatikához (IV. k.) hasonló papi öltözet.

Tupiza, délamerikai város Bolívia államnak Potosi kerületében, 3000 m. a tenger színe fölött, 3500 lak. Nagy kereskedelmi hely Potosi és Jujuy között. Van ezüstbányászata és aranymosása.

Turbaco, indus falu Kolumbia délamerikai államában, 27 km. nyire Cartagenaól DK-re, (1890) 3025 lak. Iszapot hánývó vulkánjai híresek. T.-ban egy régi indus városnak romjai és indus sírok találhatók.

Turban Lajos Károly Frigyes (XVI. k.), badeni államférfi, megh. Karlsruheban 1898 jun. 12.

Turch, *Turuch*, l. *Turóc* (XVI. k.).

Turcsek (*Alsó*-), kisközség Turóc vármegye mosonziói jár.-ban, (1891) 605 lak., vasúttal és távíróval. Itt 1849 jan. 17. Aulich ezredes és Horváth őrnagy heves csatát vívtak Csőrics osztrák tábornokkal. A magyarok győztek, elfoglalták a T.-i szorosot és ezzel kezdődött a tavaszi dicső hadjárat. Az ütközet emlékére a körmőcbányai állami főreáliskola négy méter magas obeliszket emelt, melyet 1899 jun. 18. lepleztek le ünnepélyesen.

Turek, város Kalis orosz-lengyel kormányzósgában, (1894) 8237 lak.

Turfman, l. *Turf* (XVI. k.).

Turgaj, orosz kormányzósg, (1897) 453, 123 lak.

Turialba, vulkán Costarica középamerikai köztársaságban, Cartagotól északra, 3358 m. magas; három kráter van, amelyek közül az északrafele a legrégebb.

Turini gróf, l. *Viktor* (XVI. k.).

Turio (lat.) a. m. törtygy, tóhajítás, sarkveszsző, gyökérhajtás, tuskóhajítás, venyige.

Turkey Company, l. *Chartered Company*.

Turmero, város Miranda venezuelai államában, az ilyen nevű folyó mellett, a Valencia-tó keleti partjától 15 km.-nyí távolságban, (1891) 7000 lak. Közéleben van 50 kőkorszakbeli sírhalom.

Turn., termékráji nevek mellett *Turner Dawson* (1755—1856) angol bankár nevének rövidítése. Mint botanikus a zuzmókkal és gombákkal foglalkozott.

Turnerit (ösv.), l. *Monacit* (XII. k.).

Turóc (XVI. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 1150 km², lakóinak számát (1898) 3,700 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 nagy- és 95 kisközség. A szolgabírói járáások száma 2, a körgyűzőségeké 10. Pusztá, telep és major van 85. A vármegye területén van 1 kórház 24 ágygyal; egész területén működik 14 orvos, 37 okleveles bába és 5 gyógyszerész. Van 22-9 km. állami és 123-9 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 15-7 km. kiegészítetlen. A vasúti vonalak hossza 70-7 km., miből 50-1 km. állami vasút, a vasúti állomások száma 13. Van 16 posta- és 15 távíróhivatal. A vármegye területén fennáll 2 bank, 1 takarékpénztár és 4 szövetkezet, összesen 717,100 frt tőkével. Az összes tanintézetek száma 92, közülük 3 szakiskola, 84 népiskola és 5 kisdudóv. Mind ezen intézeteket összesen 6975 tanuló látogatta.

Turóci répa (ösv.), a fehér vagy töves répa vidéki neve, l. *Kerek répa* (X. k.).

Túrócke, l. *Ekeszerű gépek* (V. k.).

Turopolyai gróf, l. *Túrmezei (turopolyai) nemesek szabad területe*.

Turrel Adolf, francia politikus (XVI. k.). 1898 jun. a Méline-kabinet többi tagjaival együtt visszalépett. Az 1898 jul. képviselőválasztásokban ugyan újra megválasztották, de a kamara mandátumát megsemmisítette, mert versenytársával szemben nem tisztességes eszközökkel korteskedett. M. L.

Turton (ejtsd: törtn), város Lancaster angol grófságban, 6 km.-nyire Botton le Moorstól, (1891) 6354 lak., pamutiparral, papírgyártással.

Turuch, l. *Turóc* (XVI. k.).

Tuscaloosa (ejtsd: tuszkalúza), Alabama észak-amerikai állam T. nevű grófságának fővárosa, a Blach Warrior River hajózható részének elején, (1890) 4215 lak., gyapot-, búza- és szénkereskedéssel, egyetemmel és állami elmeógyógyító intézettel.

Tuscánia, l. *Toscánella*.

Tuscarora-expedíció, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 91.).

Tussol, l. *Antipirín*.

Tussur-selyem v. *tussah-selyem*, a vad-selyemfajok legfontosabbika, az *Antheraea Mylitta* nevű selyemlepke hernyójának terméke. Ez az állat különösen Indiában fordul elő és a legkülönbözőbb növények leveleiből táplálkozik. Gubója a *bombyx mori*, a valódi selymér gubójánál tetemesen nagyobb, tojásdad alakú és ezüstszürke színű. A T. szála számos apró rostocskákból áll, amely sajátság ennek a selyemfajnak a valódi selyemtől görsővel való megkülönböztetésére szolgálhat. A T.-t bárium-, magnézium- vagy hidrogén-szuper-oxidokkal fehéritik. Erre a célra jó szolgálatot tesz még az az eljárás is, hogy a selymet felmangán-savas kálium és magnéziumsulfát oldatában, ez után pedig sósavval elkevert nátrium-sulfát oldatában mossák. A T.-ből püst, selyemszöveteket, bundautánzatokat, selyemszőnyegeket készítenek. KLEMP.

Tutor (lat. a. m. gyám). Angolországban bizonyos egyetemi tanítók neve. Vannak *college tutors*, akik a collegekben alkalmazva az egyes collegekben mint felügyelők és tanulmányi vezetők működnek és *private tutors*, akik az egye-

temhez tartozva, a tanulókkal szemben fizetett magántanítók.

Tutta la forza (ol.), zeneelőadási kifejezés, a. m. a lehető legnagyobb erővel.

Tutuila, egyike a Szamoa-szigeteknek (XVI. k.). 1899 nov. az angol-német szerződés értelmében az északamerikai Egyesült Államoknak engedtetett át.

Tuvumba, város, l. *Toowoomba* (XVI. k.).

Tuxpan (ejtsd: tuhpan), város Vera-Cruz mexikói államban a T. folyó balpartján, közel a torkolatához, 6770 lak. Mivel a Cabellos Blancos nevű zátony zárja el a kikötőjét, amelyen csak sekély járatú hajók mehetnek át, kereskedelme hanyatlak; átlag csak 80 hajó fordul meg benne 72,808 t. tartalommal.

Tuxtla (T. Gutierrez), az ugyanily nevű járás székhelye Chiapas mexikói államban, 75 km-nyire San Cristobaltól, a Grijalva egyik mellék-vize mellett, (1894) 12,000 lak., nagy kakao- és dohányültetvényekkel. Egy ideig Chiapas államnak fővárosa volt.

Tuzsér, nagyobb tégladarab, mely a gyékényes háló felehosszában az alinra van kötve.

Tübinga, württembergi város, (1895) 13,976 lak.

Tüdös István, egyházi író, ref. teol. tanár, szül. Mihályiban (Zemplén) 1866 dec. 22-én. 1877-től Sárospatakon tanult, hol 1890. végezte a teológiai tanfolyamot. Az 1890/91. tanévben a jenai egyetemen teológiát, az 1891/92. tanévben a kolozsvári bölcsészeti hallgatott. 1891. teológiai magántanári, 1892. bölcsészeti doktori vizsgálatot tett. 1892. nyarától Miskolcon káplánkodott, míg 1895. őszén sárospataki teol. tanár lett. Cikkeit a Dunántuli Prot. Lapban, Erdélyi Prof. Közlönyben, Prot. Egyh. és Isk. Lapban s a Sárospataki Lapokban közölte, mely utóbbinak 1897. elejétől szerkesztője. Munkái: *Zwingli mint dogmatikus* (Sárospatak 1892); *Mirandulai Picus János élete és bölcsészete* (Kolozsvár 1892); *Dévai Bíró Mátyás* (Prot. Szemle 1893); *A dogmák jelentősége napjainkban* (Sárospatak 1896); *Dolgozatok a gyakorlati lelkészet köréből* (Miskolc 1897). Munkatársa a Zoványi-féle Theologiai Ismeretek Tárának.

Tükör a halászatban, a kecsgehálónak, az öreg szemű, vastagabb fonalból kötött két hálója, a melyek közé a tulajdonképeni háló jön. — *T. a nyomdászatban*, a már kiszedett kéziratrészeknek a szerző, illetőleg a szerkesztő által való berendezése, melynek alapján a tördelés végrehajtandó. — *T. a botanikában* a. m. a fa tükré v. tükrörrost, l. *Farészlet* (VI. k.).

Tükrőfólió, l. *Lemez* (XI. k.).

Tükrő-kör, a szextánszhoz hasonló szögmérő műszer s attól csak abban különbözik, hogy kör-szektor helyett teljes körrel van felszerelve, mely elrendezés mellett az alhidade külpontosságából származó hiba kiküszöbölhető. Ily teljes kör alkalmazását szextáns helyett Mayer Tobiás már 1754. ajánlja az angol admirálisnak; ugyanekkor Bird angol optikus el is készítet egyet, melyet Bradley híres angol csillagász vizsgált felül. Mindazonáltal a teljes körök még sem szorították ki a hajósok által megszokott és kényelmesebben kezelhető szextánszt. Borda (1787), majd

újabban Pistor tökéletesítették a T.-t. Amici (1820) és Steinheil (1833) a tükröket prizmákkal helyettesítették. V. ö. *Wolf R.*, Handbuch der Astronomie (1892); *Jordan W.*, Grundzüge der astronomischen Zeit- und Ortsbestimmung (1885) stb.

Tülevélföld, l. *Földek* (VII. k.).

Tündérfátyol (növény, elecke, *Limnanthemum* Gm., *Waldschmidtia* Wigg.), a vidrafűfélék génusza, 26 fajjal mind a két világrész vizeiben. Hazánkban csak a *Limn. v. Villarsia nymphoides* L. terem. Csinos sárga virágu, állóvízi növény, úszó levele kerekded, a sárga habrózsához is hasonlít, de a T. egyszirmu, szirma hamar hervad. Nagyobb aquarium v. halastó díszé.

Tündérfő, népies csillagnév, amely mellett Lugossy csillagnév-gyűjteményében (v. ö. *Ipolyi*, Magy. Myth., 582.) még a következő tündéri vonatkozású nevek fordulnak elő: Tündéraszony palotája, Tündérek fordulója, Tündérek táncá, Tündérek járása, Tündérek kútja. Ide iktatható még a Göncöl szekerének csallóközi Tündérrályné szekere neve is.

Tündérrhinár (növény, tüskésfű, *Najas* L.), a hínárfélék vízi fűve, 10 faja (hazánkban 2) mind a két földsgnek mérsékelt és forró vidékein terem. Szára két-két ágra válik, levele tüskés fogas, a halászt v. a vízben járó lábát megsérti. A *N. marina* L. meg a *N. minor* All. vagyis *Caulinia fragilis* Willd. hazai faj, tavi növény, aquariumba teszlik.

Tündérliliom (növény, *Ferraria* L.), a nőszirmfélék virága, 6 fajjal Afrika déli részén. A *F. undulata* L. a Jöreménységfok hegyeiről származó, nagyon sajtáságos termetű szép növény. Egész 65 cm. magas, sötétzöld, alsóbb levele pirosan és barnával pettyezett. Áprilisban nyíló, ágtetűző lilapirosbarna virága fehér gyűrűs rajzzal, a szélén pedig sárgás pontokkal van díszesítve, de csak néhány óráig szép, aztán hervad. Könnyű földet és mérsékelt hevű üvegházat kedvel. Kelő rügyéről szaporítják, melyet a hervadt levelek mellől szednek. Gumóját a nyugalmi idő alatt szárazon kell tartani s csak mikor hajtani kezd, töltenek el, meglehetősen megöntözött és verőfényre tesztlik. A F. Tigridiát l. *Tigrisliliom* (XVI. k.).

Tündérszép (növény, *Euryale* Salisb.), a tündérrózsafélék tavi növénye. Egyetlen faja (*E. ferox* Salisb.) Khina déli részén és K.-Indiában terem. Termetére nézve a *Victoria reginae* hoz hasonlít. Csinos kerti dísz. Levele nagy, kerek, paizsalaku, a visszája lilakék és tüskés. Lilászin virága a vízből kiemelkedve nyílik. Magvát, hogy csírázó képessége soká tartson, vizes üvegházban és hűtősen kell tartani. Lapos csészébe kell elvetni, aztán víz alá meríteni, de a hőfoka +20—25° R. legyen. A fiatal növénykét egyenként tőiszap, agyag, homok és erdei föld keverékével telt lapos cserépbe töltenek s ezt meg terjedelmes és vízzel telt edénybe merítjük s vagy a napon v. fűtött helyen hagyjuk. Bimbózása előtt többször át lehet tölteni. Magva a vízben érik meg. A T. többnyári, de magról nevelve még abban az esztendőben virágzik és gyümölcsözik, azért kiteletetése fölösleges.

Tündérvirág, más néven *Tündérfátyol* (l. o.).

Türr István felesége, szül. Bonaparte-Wyse Adél hercegnő, megh. Berek-sur-Mer francia főrdőhelyen 1899 júl. 8.

Tűskés drótkerítés, l. *Drótkötél* (V. k.).

Tűszős hurut, l. *Szemgyulladások* (XV. k. 563. old. 2. hasábj.).

Tűzérség (XVI. k.). Valószínű, hogy a gyors-tűzelő ágyú lesz a T. jövődébéli fegyvere. Különösen Franciaországban nagyon pártolják az eddigi tűzérségi anyagnak gyors-tűzelő ágyúkká való átalakítását. Oroszország is nagy tevékenységet fejt ki ez irányban s a rendszer keresztülvitelét már előkészíti. Ausztria-Magyarország és Olaszország megtették a kezdő lépéseket, bár itt a pénz-kérdés a megvalósítást ez időben még megnehezíti. Az Egyesült-Államok is hasonló tervvel foglalkoznak. Az utóbbi években majdnem minden államban azzal a kérdéssel is foglalkoztak, vajjon nem volna-e célszerű a nehéz ostromló és vár-ágyúk egy részét rendes fogattal a nyílt háboruban felhasználni és így a tábori ágyúk hatását alkalmas esetekben fokozni. Ami a lövedékeket illeti, újabb időben már nem akarják a shrapnelt annyira használni, mint azelőtt s mellette lobbanó robbantó szerrel ellátott robbanó granátot alkalmaznak. A közeli harcban korábban oly nagy szerepet játszott kartács az új lövedékeszerkezetek által sokat veszített jelentőségéből. A tábori T. lövegfalpjai az anyag kivételével (acél és vas fa helyett) általában az utolsó évtizedekben semminemű változást nem szenvedtek. Az ostromló és vártűzérségnél a lövegeket újabb időben úgy szerkesztették, hogy mennél nagyobb lőtávolságokat érjenek el, mert ez az újrendszerű váraknál multhatatlanul szükséges. A lövedékek meglehetősen nagy önsúlyuk van, hogy nagy tötésekkel egyetemben páncélozott tárgyakra is a hatásuk biztosítva legyen. A gyengefűstűl löport mindjobban alkalmazzák, ugy a tábori, mint a vár- és ostromló ágyúknál; e lövedék-részlet sok változáson ment át s máris majdnem tökéletesnek mondható. Más hajtó szerek alkalmazását is különösen a magánipar növekvő eredményel törekedett érvényesíteni. A parti T.-nél is hasonló újítások érvényesülnek mint a vár-és ostromló T.-nél, természetesen a lektüzdendő célokra, a nehéz hajóvérték és vértés fedélzetre való tekintettel. A tisztek és legénység hareszerű kiképzését illetve mindig magasabb igényekkel lépnek fel. Majdnem minden államban e tekintetben kettéváltak a tábori és vár-T.-et. V. ö. Müller Henrik, Die Entwicklung der Feldartillerie 1815 - 1892 (Berlin 1893, 2 kötet).

Tűzérségi hadapródiskola, l. *Katonai nevelő- és képzőintézetek*.

Tűzfogó vagy *tűzhely*, a széniténél arra szolgál, hogy a szénitőrákást lent és középpontjában lehessen meggyújtani s a tűz innen felfelé, de egyúttal a kerület felé is egyenletesen terjedjen.

Tűzföld (XVI. k.), territorium Argentínában 21,048 km² ter., (1894) 477 lak., akik köztül 241 Usuaia nevű főhelyében lakik.

Tűzrendészeti Lapok (Feuerpolizeiliche Blätter című német melléklet), Budapesten havonként kétszer, Breuer Szilárd és Markusovszky

Béla fővárosi tűzoltótisztek szerkesztésében és kiadásában megjelenő tűzoltói szaklap. Célja a tűzoltás és tűzrendészet szakszertői fejlesztése, a tűzoltóságok egymás közti szellemi érintkezést közvetíteni, azok érdekeit támogatni.

Tűzvétség vétségét az követi el, aki valamely oly tárgyat, melyen gyújtogatás (VIII. k.) elkövethető, gondatlanságból gyújt fel. Büntetése egy évig terjedhető fogház és 1000 forintig terjedhető pénzbüntetés; de 5 évig terjedhető fogház akkor, ha a T. valakinek halálát okozta.

Tver, orosz kormányzósnak, (1897) 1.812.825 lak. — T. város, ugyanakkor 53.477 lak.

Tweedmouth (ejtsd: tuidmóth) *Eduárd Marjoribanks* lord, angol államférfiu, szül. 1849. Oxfordban nevelkedett s jogot végzett, majd 1874. ügyvéd lett; 1880. liberális programmal az alsóházba választották. Gladstone megkedvelte és 1892. a kincstár titkárává tette. 1886-94-ig mint a liberális párt whipje működött. 1894. meghalt atyja, T. lord és ezzel anyagi helyzete egy csapással jobbra fordult; egyúttal azonban mint a T.-lord méltóság örökösének, a felsőházba kellett távoznia. 1894. a titkos pecsét őre és a minisztertanács tagja lett. 1894. májustól egészen 1895. júniusig a Lancaster hercegségi cancellár méltóságát viselte.

Tybein, l. *Duino* (fok).

Tylenchus (állat), l. *Angvillulidae* (I. k.).

Tymus, Magyarország ókori vizrajzában a *Temes* folyó neve.

Tyler (ejtsd: tájler), Smith county székhelye Texas amerikai államban, a Sabine-folyó felső völgyében, vasutak mellett, (1890) 6908 lak., élénk pamut- és marhakereskedéssel.

Type-writer (ang., ejtsd: tájp rájtör), a. m. írógép.

Typhlitis, l. *Vakbélgyulladás*.

Typhlopidae (állat), l. *Kigyók* (X. k.).

Tytilobus Stol. (állat). Az Oxystomidae családjába tartozó kövtült rövidfarkú tengeri ráknem, melynek eddig csakis két faja ismeretes, a *T. granulatus* Stol. az indiai nummulit-képződményekből és a *T. Semseyanus* Lörent. Ez eddig magyarországi specialitás és csakis a budapesti Kis-Svábhegy felső-eocénkori nummulit-mészkövéből ismeretes.

Typometria, l. *Tipometria* (XVI. k.).

Typoscop, l. *Kalejdoszkóp* (X. k.).

Tyroler J., magyar rézmetsző; életrajzi körülményei ismeretlenek. Nehány Pesten metszett lapja azonban határozottan művész-kézre vall. Következő metszetei ismeretesek: István nádor (az Ungar melléklete, 1847); Lola Montez (u. o.); *Petőfi Sándor*; II. Pius pápa (Aeneas Sylvius, 1853); Szilágyi Mihály (1858); Két arszlán (Ungar 1846); Mária (magyar hölgyalak); Sarolta (magyar falusi leány); Római karnevál (Ungar 1847); List Frigyes közigazda (Ungar 1847). E lap az öngyilkossá lett, elszegényedett Kézgazdát ábrázolja, míg a halott mellett Liszt Ferenc van feltüntetve, amint zongorajátékával sok aranyat szerez; igazságtalan támadás, amennyiben a két Liszt között, a névazonosságot nem tekintve, nem volt semmi összeköttetés. V. ö. *Wurzbach*, 48. köt. 184. old.

Tyrone (ejtsd : tiron), város Pennsylvania amerikai államban, a Little Juriata folyó partján, vasút mellett, (1890) 4705 lak., élénk gabonakereskedéssel.

Tyrosin, l. *Tirozin* (XVI. k.).
Tyrotoxin, l. *Sajtnéreg* (XIV. k.).
Tyrus, l. *Tirso* (XVI. k.).
Tyru, l. *Tirus* (XVI. k.).

Ty.

Tyúk (XVI. k.). A Ty. petefészke meghatározott mennyiségű (mintegy 600) petét tartalmazván, a Ty. tojókéességét mesterségesen fokozni nem lehet. Amely állat fiatal korában többet tojik, annak tojókéessége gyorsabban alább fog hagyni. De ha az összszámot nem is, a tojások súlyát és nagyságát helyes tenyésztéssel és keresztezés útján némileg fokozhatjuk; bár általában azon tulajdonság, nagy és nehéz tojásokat szolgáltatni, inkább egyéni, mintsem fajta-tulajdonságnak mondható és figyelmen kívül nem hagyandó az sem, hogy azon Ty., melytől nagy tojások esnek, rendszerint valamivel kevesebbet tojik s hogy a kis tojásnak nagyobb a széke s azért izletesebb (p. a Bantamt). Oly Ty., mely naponként rendszeren két tojást szolgáltatna, nem létezik.

mert a tojás teljes kifejlődésére 29 óra szükséges. Csak ha a petevezetékét túlságosan izgatja a kakas, gyakori megtermékenyítés következtében, áll be az időelőtti peteelválasztás rendszerint vékony tojásbélyűvel. Szabálytalan, szétfolyó tojás túlbő hizlalás, valamint méshíányban szenvedő táplálkozás mellett is szokott előfordulni. A tojásnak sem súlyából, sem alakjából nem lehet a csibe nemére következtetni, mert bármely alaku tojás mellett ugyanegy T.-tól egymásután szedett tojások egyik feléből him, másik feléből nőnemű csibék kelnek. A tojás korától függ nemcsak a fejlődéskéesség, hanem a költés (X. k.) tartama is, mert idősb tojásból lassabban kel ki a csibe, mint frissebből. 21 napnál idősebb tojásból csibekelés egyáltalában nem várható. rod.

U.

Ubbelohde *Ágost*, német jogtudós, megh. Marburgban 1898 szept. 30.

Uorbkafa (név.), a. m. Adonia Gregorii, a gyümölcséről így nevezve, l. *Majomkenyérfa* (XII. k.).

Uchtomskij herceg, l. *Uhtomskij*.

Üd-nyelv, a kaukázusi nyelvek (X. k.) egyike. Nyelvtanát Schiefner dolgozta föl (Szt.-Pétervár 1863).

Üdsila a. m. Audsila (II. k.).

Udvar, *udvartartás* (XVI. k.). A történetet tekintve, már a bibliában olvasunk Salamon király fényes U.-áról. Az ókori görög és római királyok U.-áról keveset tudunk vagyis a római U.-t csak a császárok korából ismerjük, amidőn már nagy pompával él és az itt kifejlődött U.-i szervezet, szertartások és szokások általában befolyással vannak a későbbi U.-i élet alakulására. A császári U. befolyásával és az ősgermán hagyományok alapján keletkeztek a frank királyok U.-a, melynek szervezetét lényegeiben megtartja a középkori római császári U. még akkor is, amidőn már a franciától különvált. Itt az első főtisztviség (Erzamt) a német birodalmi kancellár tiszte, mely a mainzi érseket illette. Ez azonban csakhamar tiszteleti címmé lesz és tényleg az általa kinevezett birodalmi alkancellár vezette a kancellári hivatalt. U.-i főtisztek: birodalmi *főasztalnok* a rajnai pfalz-gróf, *főtovászmester* a szász herceg, *főkamarás* a brandenburgi örgróf, *főpohárnok* a cseh király. Ezek az U.-i tisztségek már Nagy Károly korában léteztek és a nevezett birodalmi

fejedelmeket illetőleg örökössé válnak. De a tényleges szolgálatban, még koronázáskor is, helyettesíthetik magokat és ez a helyettesítés egyes főúri családokban idővel szintén örökös. Így: birodalmi lovászmesterek a Pappenheim grófok, kamarásmesterek a Waisberg és Seinsheimek, majd a Hohenzollern grófok, pohárnokmesterek a Limburgok, majd az Althan grófok, az asztalnokmesteri tisztség pedig a Nortenber-, Selde-neck-, Waldburg-családokban örökös. A kisebb német udvarok is alapjában a császáriak mintájára szerveződnek; idővel pedig más udvari tisztségek is keletkeznek, így az U.-mesteri, U.-nagyi, vadász-mesteri, konyhamesteri, istálló-mesteri, szertartás-mesteri stb. A római-német császári U. a XVI. sz.-tól mindinkább az ausztriai fejedelmi és magyar királyi U.-ral összeolvad, míg végre 1806. a római-német birodalom fölbomlásával egészen megszűnik. A középkori fejedelmi U.-ok közül fényben és a szertartások előkelőségében különösen a burgundi tünik ki. Ez U.-i életet Mária burgundi heregnő I. Miksával kötött házasságával áttölti Spanyolországba, ahol továbbfejlődik, a régi mór királyok fényelő szokásaiból is sokat átvesz és az a nagy vagyon, amely Amerika fölfedezésével Spanyolországba vándorol, lehetővé teszi, hogy ez U. nagyszabásu szervezetében, számos személyzetével, gazdag pompájával, komoly előkelőségével a többieket fölülmulja. Virágkorát II. Filipp alatt éri el és más U.-okra jelentékeny befolyása van, különösen pedig a bécsi császári U.-ra, mely a spanyol

U.-i élet szokásaiból sokat átvesz. De később a francia U. mindinkább vetélykedik a spanyollal, különösen XIV. Lajos idejétől, aki az U.-i személyzet számát szaporítja és a szertartásoknak új rendjét állapítja meg, mely a kornak megfelelő finomabb ízléssel, nagy fénye mellett is könnyebb, tetszetősebb formákkal és modorral tűnik ki. Ez időtől már a francia U.-i élet irányadó; a német fejedelmeknél is buzgó utánzásra talál, ami nem egyet közülök erején felüli költekezésre vezet.

Több önállósággal fejlődik ki az *angol U.-i élet*, melynek szervezetében még az is eltérést okoz, hogy a parlamentarizmus megerősödésével, a többség változása okából történő miniszteri váltások esetében az udvari főtisztviselők egy jelentékeny része szintén elhagyja állását. A normann királyok idejéből jelenleg már csak négy udvari főtisztvisz áll fenn, de ezek is inkább tiszteleti címek. Így az *Earl Marshal*, mely címet a Norfolk hercegi család viseli és tiszte a legmagasabb ünnepélyeknél (koronázás, házasságkötés stb.) a szertartást rendezni és felügyelni; a *Lord great chamberlain* a Cholmendely és Willoughby családokban örökös, felügyelő a westminsteri palotára; továbbá a *Great Almoners* (nagy alamizsnás) és a *hereditary great falconer of England* (fősolyásmáster). A tulajdonképeni udvari tisztségek ma három hivatali osztályra (törzsre) válnak: 1. a *főudvarmesteri hivatal*, élén áll a Lord steward of the household; 2. a *főkamarási hivatal*, élén áll a Chamberlain of the household; 3. a *főlovászmesteri hivatal*, élén áll a Master of the horses. Az ide tartozó főtisztségekben, mint említettük, miniszterválság alkalmával személyesere áll be; változnak a szolgáló kamarások (lords in waiting), valamint a testőrség (gentlemen at arms) és a testőrdrabantok (yeomen of the body-guard) kapitányai is.

A mai *német császári és porosz királyi U.* három rangfokozatu tisztségekből áll: 1. a *legfelsőbb udvari méltóságok* (oberste Hofchargen): a főkamarás, főudvarnagy, főasztalnok és a főpohárnok; e tisztségek viselői a porosz urakházának tagjai; 2. az *udvari főtisztségek* (Oberhofchargen): a főruhatárnoki, marienburgi várgróf, a főkonyhamester, az udvari főkapitány és a királyi kertek igazgatója; két fővadászmester, főszertartásmester, főistállómaster, a házi marsal, a császárné és királyné főkamarása, az udvari színházak főigazgatója, a szertartásmester, kinek feladata az idegen követeket bevezetni; 3. *udvari tisztségek* (Hofchargen) a 12 várkapitányas: stollenfelsi, bernrathi, wursterhauseni, rheinsbergi, quedinburgi, königsbergi, stettini, merseburgi, brühl, schwedti, koblenzi és a breslaui; továbbá egy udvari istállómaster, egy vadászmaster, öt szertartásmester és a kamarások.

Az *orosz császári U.* mai alakját jelentékeny francia befolyás mellett I. Sándor és I. Miklós alatt nyerte. Élén a császári ház minisztere áll, utána következik a kabinetfőnök és a rendkancelár. U.-i főtisztségek viselői: a főkamarás, főudvarmester, főudvarnagy, főpohárnok, főlovászmester és a fővadászmester. De ez egyes főméltóságokat néha többen is viselik. Az alsóbb udvari tisztségek száma igen nagy, nemrég még az öz-

szes személyzet a 3500-at meghaladta és az U. eltartása évenként igen nagy összegekbe került. II. Sándor óta azonban a személyzet valamivel kisebb és némely megtakarítások is eszközöltetnek.

Udvardi zsinat (1407), Tamás esztergomi érsek, Róbert Károlynak e nagy híve, hívta össze e tartományi zsinatot a komáromvármegyei Udvardra. Jelen voltak a főpapi karból a nyitrai, pécsi és egri püspökök. A papság adóügyén s az estéli harangozáshoz és az akkor elmondott Ür-angyala kezdetű imádsághoz csatolt 10 napi búcsu kihirdetésén kívül az érsek Róbert Károly ügyét köti a hívek lelkére; megújította az ismételve kiadott rendeleteket, melyek VIII. Bonifá pápa bullája értelmében kiközösítéssel fenyegetik mindazokat, kik Róbert Károlyt urukul elfogadni vonakodnak, avagy hozzá hűtlenek lesznek. V. ö. *Knauz*, Monum. Ecel. Strig. (II., 370, 571); *Pray*, Spec. Hier. (I., 165—168); *Pór*, Csák Máté (72, 81).

KAR.

Udvarhely (XVI. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 3'418 km², lakóinak számát (1898) 119.700 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rendezett tanácsu város, 10 nagy- és 125 kisközség. A szolgabírói járáások száma 3, a körjegyzőségeké 33. Pusztá, telep és major van 13. A vármegye területén van 1 kórház 80 ágygyal; egész területén működik 18 orvos, 58 okl. baba és 11 gyógyszerész. Van 72'3 km. állami és 229'8 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 12'6 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 59'9 km., miből 24'8 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 10. Van 18 posta- és 12 táviróhivatala. A vármegye területén fennáll 1 bank, 4 takarékpénztár és 23 szövetkezet, összesen 5.043.000 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 216, köztük 3 gimnázium, 1 reálisiskola, 5 különféle szakiskola, 1 tanítóképző intézet, 150 napskola és 56 kisedővő. Mindezen intézeteket összesen 21.069 tanuló látogatta.

TH—V.

Udvari hűbér, l. *Hűbér* (IX. k.).

Udvari tanácsos (Hofrath), Ausztriában több magas állású köz- és udvari tisztviselő hivatalos címe. Kitüntetésképp is adományozzák s ily értelemben 1898 nov. 20. Magyarországra is kiterjesztették (megszólítása: méltóságos). L. még *Udvari tanács* (XVI. k.). Az U. díjáról l. *Dj.*

Udvari zenegróf, l. *Zenegróf* (XVI. k.).

Uexküll-Gyllenband Sándor gróf 1899. máj. a Lipót-rend nagykeresztjét kapta.

Ufa, orosz kormányzóság, (1897) 2.220.497 lak. — *Ufa, város*, ugyanakkor 49.961 lak.

Uganda (XVI. k.). Az angol protektorátus érvényesülése óta nagy lendületet vett. 1894. a behozatal értéke 78.759, a kivitelé 87.697 rupia volt; 1896. pedig 881.240, illetőleg 301.790 rupia. A protektorátus székhelye a Victoria-Nyanza É-i partján fekvő Ntebi, U.-é pedig Kampalla, amattól ÉK-re, a Murchison-öböl közelében. A fő kereskedelmi középpontok Kampella és Mumia a Victoria-Nyanza É-i partján.

Ugernum, l. *Beaucaire* (II. k.).

Ugingo, a Victoria-Nyanza keleti partján levő sziget; angol birtok.

Ugliano (ejtsd: ulyáno), horvátul *Ugljan*, Zára kerületi kapitánysághoz tartozó dalmát sziget, amelyt a kontinenstől a Zárai-csatorna választ el. Területe 52 km². U. (1012 lak.) és Santa Eufemia (708 lak.) község van rajta.

Ugocsa (XVI. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 1191 km², lakóinak számát (1898) 83,400 lélekre becslik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 8 nagy- és 62 kisközség. A szolgabírói járások száma 2, a körjegyzőségeké 19. Pusztá, telep és major van 45. A vármegye területén van 1 kórház 67 ágygyal; egész területén működik 11 orvos, 45 okleveles bába és 5 gyógyszerész. Van 35-0 km. állami és 173-5 km. törvényhatósági út, utóbbiak között azonban 15-3 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 59-8 km.; a vasúti állomások száma 11. Van 18 posta- és 8 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 2 bank, 2 takarékpénztár és 4 szövetkezet, összesen 497,900 frt tőkével. Az összes tanintézetek száma 130, köztük 3 szakiskola, 116 népiskola és 11 kisedővő. Mindezen intézeteket összesen 9868 tanuló látogatta. V. ö. *Komáromy* András, U. vármegye keletkezése (Budapest 1896). TH—V.

Ugod vára Veszprém vármegyében. A Csáknemzetség ugodi ága építette a XIII. sz.-ban, de ez ág 1310 körül kihalt és így 1332. egy Csenik nevű cseh vitéz kapta meg. A XIV. sz. végén a Garay-, a XV. sz.-ban pedig a Szapolyai-család kezére jutott. V. ö. *Csánki*, Magyar tört. földr. (III. 211).

Ugrasztó. A tönk- és a hasábeszústatók legtöbb esetben U.-val vannak ellátva, vagyis *ugrató szakaszban* végződnek, mely kisebb-nagyobb ívben veti ki a fát. Az U.-nak az a célja, hogy a nagy sebességgel érkező fát a sebesség által nyert erő segítségével nagy távolságra lehessen dobni s ez által a többi fához való rohamos odaítődését meg

Hasábfű- és tönkugrasztó.

lehessen akadályozni s így az összezúzódástól megóvni. A felsőgarami vidéken dívó U.-nál a végső szakasz a többinél rövidebb és a közönséges fenékfák helyett csak egy, de erős kivájt bükfafa helyzetetik fenékfa gyanánt, mely e mellett görbe is. Ezen görbe fenékfa, valamint a háritók, erősen alátámasztott vastag tönkbe vannak beeresztve (l. az *ábrát*). CS—Y.

Ugró ár v. *szökő ár*, l. *Árapály* (II. k.).

Ugrókút a. m. *szökőkút* (XV. k.).

Ugrómag v. *ugrógyökér* (növény), az Euphorbia Lathyris nevű kutyatejfékőre népies neve. Magva megszáradva pattog és szétszóródik, l. *Kutyatej* (XI. k.).

Ugron Gábor, kit az 1896. választásokon a kormánypárt a képviselőházból kibuktatott, azt az elégtételt nyerte, hogy báró Bánffy Dezső, volt miniszterelnök lemondása s kir. főudvarmesterré történt kinevezése után, épen Bánffy kerülete, a

szilágy-somlyói kerület egyhangulag képviselőnek választotta (1899 márc. 26.). Ekkor ismét elfoglalta helyét, az 1896. választások alatt összetört pártja élén, noha alig egy évvel azelőtt, Bartha Miklóshoz irt levelében (1898 jan. 5.) a politikai élettől való visszavonulását adta tudtúl. «Túlnyomó részében romlott értelmiséggel és gyöngénéppel a függetlenségetalkotmányostéren diadalra vinni nem lehet» voltak szavai. A képviselőház 1899 nov. 6. ülésében az indemnitivitában a Széll-kormányval való elégedetlenségének adott kifejezést, s az indemnitit nem szavazta meg. A csupán személyt, de nem rendszert változtatott új állapotokat ekkép jellemezte: «Igaz, hogy Széll kormányralépésével friss hó esett a régi sáros útra, amely a maga fehérségével előttünk csillámlik, eltakarja a régi sárt, de aki bizalommal rálép a hóra, belyukad az és belesül a sárba». Pártjával egyértelembe elfogadta, hogy a delegációk működésében részt vesz s 1899 őszén delegátusnak választatván, addig ismeretlen ellenzék szemelme vitt be a tanácskozásokba, a közös költségvetést az egész vonalon kifogásolta, a közös minisztérium iránt bizalmatlanságát nyíltan kifejezte, a harmas szövetség bece fölött kritikát gyakorolt s a költségvetést nem szavazta meg. Mint a kat. autonómiai kongresszus tagja, a kisebbség élén állott (l. *Katolikus autonómia*) s 1900 febr. ülésén nagyszabású beszédet igyekezett felfogását érvényre jutatni.

Ugró-pénz, az a pénzösszeg, melyet a kanca tulajdonosa fizet, hogy a mén a kancát vemhessé tegye. Az U. magassága mindig a mén minőségétől függ. Magyarországon és Ausztriában a telivér tenyészmének után 20—500 frtig terjed. Angliában az első osztályu apamének fedezéseért a 100—1000 font sterling sem tartozik a ritkaságok közé. L. még *Fedeztetési állomás* (VI. k.), *Hágatás* (VIII. k.).

Ugrópókok, l. *Pókok* (XIV. k.).

Ugró vágás, l. *Szökő vágás*.

Uhlenhorst, Hamburgnak egyik városrésze az Aussenster mellett, (1895) 28,327 lak.

Uhtomskij (Uchtomskij) *Eszper Eszperovics* herceg, orosz geográfus, szül. Sz.-Pétervár közelében 1861 aug. 26. A sz.-pétervári egyetemen bölcsészetet és irodalmat tanult és 1884 óta a belügyminisztérium hivatalnok. 1896 óta kiadja a Nagy Péter alapította Szanktpeterburgszkija Vjedemoszti c. újságot. Első sorban kaukázusi, középázsiai, szibériai, indiai, kínai és japáni nagy utazásainak leírásaival alapította meg írói nevét. Harmadik keleti útjáról, melyet 1890—91. mint II. Miklós cár, az akkori trónörökös kíséretében tett meg, képes diszművet adott ki Alexandrovics Miklós orosz nagyherceg trónörökös keleti utazása 1890—91. címmel (oroszul, Lipcse 1893—97, 6 rész; németül, angolul és franciául is). Oroszország energikus keletázsiai politikája érdekében nagy tevékenységet fejt ki. Az orosz-kinai bank ügyvivő elnöke és a manduországi vasúttársaság igazgatótanácsának tagja.

Utlanders (holland, ejtsd: ajtlanders, a. m. külföldiek), Transzvámban így nevezik a boer (búr) benszülöttekkel szemben a beköltözött fehér la-

kosokat, kiknek az angol kormány a boerokéval egyenlő jogok megadását kívánja. E kívánság egyik tárgyánál szerepelt a most folyó angol-transzváli háború előkészítésében.

Új-Amsterdam, 1. New-York legrégibb neve. — 2. *U.*, az indiai ocean egyik szigete, 1. *Amsterdam* (I. k.). — 3. *U.*, város, 1. *Berbee* (III. k.).

Új-Arad, 1. *Arad* (I. k.).

Újbánya (XVI. k.), benne az ipar és kereskedelem, különösen a léva—garamberzencei helyi érdekű vasút megnyitása, vagyis 1896 évi okt. hó 25. óta nagy mértékben föllendült. Kellemes és egészséges éghajlata, gyönyörű fekvése és az olcsó megélhetési mód miatt a nyári hónapokban a fővárosi közönség örömmel keresi fel.

Új-Braunschweig, 1. *New-Brunswick* (XIII. k.).

Újfalusi (Tódor) *József*, egyházi író, erdélyi kanonok, szül. Kézdi-Vásárhelyen (Háromszék) 1852 dec. 12-én. Középkoláit Csík-Somlyón, Kolozsváron és Gyulafehérváron, a teológiát Bécsben végezte. Pappá szentelték 1875. Ezután két évig a bécsi Augustineumban tartózkodott és teológiai tudor lett. 1877. püspöki liceumi, 1878. teológiai tanár, 1879. papnevelőintézeti tanulmányi felügyelő és szentszéki jegyző, 1883. szentszéki ülnök, 1884. egyházmegyei könyvtörő, 1889. papnevelőintézeti rektor és székesegyházi kanonok, 1892. a csík-karcsfalvai kertlett képviselője s mint ilyen a közoktatástügyi bizottság tagja. Alneőke az erdélyi róm. kat. iradalmi társulatnak és az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természet-tudományi egyletnek. Tíz évig felelős szerkesztője volt a Közművelődés c. egyházi lapnak és számos cikket, értekezést írt ugy ebbe, mint más lapokba és folyóiratokba. 1899. jun 28. megkapta a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett kolosmonostori címzetes apátságot. z—r.

Újfalussy Lajos, 1848—49. képviselő, megh. Remete-Mezőn (Szatmár) 1899 nov.

Új-Fehértó, 1. *Fehértó* (VI. k.).

Új-Guinea (XVI. k.), *Német U.*, máskép *Vilmos császárföldje*, mely addig az Ú-i társaság kezelésére volt birtva, 1899 ápr. 1. a német birodalom birtokába és kezelésébe ment át a Bismarck-szigetecsoporttal és a Salamon-szigetek északi részével együtt. A német birodalmi gyűlés által elfogadott szerződés értelmében Németország az Ú-i társaságnak tíz évre felosztva 4 millió márkát fizet az átvett 50,000 ha. kiterjedésű birtokért.

Új-Hannovera, 1. *Bismarck-szigetecsoport*.

Új-Hebridák (XVI. k.). Franciaország és Nagy-Britannia 1887 okt. 24. kelt megegyezéssel egyes bizottságot alkottak, melynek az a feladata, hogy az ott élő franciákat és angolokat a benszülöttek ellen megvédjé. 1897. pedig a tasmaniai Hobartban tartott értekezleten a szigetecsoport felosztását vették célba. E szerint Espiritu Santo sziget, valamint a déli szigetek Nagy-Britanniahoz tartoznának, Franciaország pedig a szigetecsoport közepét kapná.

Újhollandi (möv.), kerti disz, cserjés dísznövények a forró vidékről, az Epakrideák, Myrtaceák, Proteaceák, vitorlásvirágnak stb. közül. Télen hideg üvegházban tartják.

Új-Irország (Német-Mecklenburg v. Tombora), 1. *Bismarck-szigetecsoport*.

Új-Orkney-szigetek (Dél-Orkney-szigetek), antarktikus szigetecsoport Délamerikától DK.-re, a Shetland-szigetektől É-ra. A következő szigetektől áll: *Coronation*, a D. sz. 60° 46' és greenwichi Ny. h. 45° 53' alatt, magassága 1321 vagy 1643 m.; töle K-re *Laurie*, továbbá a köztö Powell és *Saddle*, az elsőtől Ny-ra pedig *Inaccessible* és *Despair Rock*. 1819. fődözte fel Smith, 1822. Weddell járt ott, 1838. pedig Dumont d'Urville.

Újságírók egyesülete, 1. *Budapesti Újságírók egyesülete*.

Újságkiadók orsz. szövetezete, 1. *Magyar újságkiadók orsz. szövetezete*.

Új-Spárta, 1. *Sparta*.

Új-Szent-Anna, 1. *Szent-Anna* (XV. k.).

Új-Szöny, 1. *Szöny* (XV. k.).

Újszülött. A kihordott vagyis érett *Ú.* testhossza átlag 49—50 ctm. s testsúlya 3100 g. A körmök fejlettek, az ujjvégeket túléri. A fülkagylók porcosak. A mellkas domboru, a bimbók az alaplób küssé elödüdorodnak. A herezacskó ráncolt, benne a két here jól tapintható. A hajzatos fejből hajzattal fedett (legtöbnyire csak gyéren), a szemöldök s szempillák kifejlettek. Az arc, a koponyaboltozathoz viszonyítva, kicsiny, az orr rövid, üregei szűkek. Az állkapocs, ugy a felső, mint az alsó, keskeny; a koponyaboltozati csontok a varratoknak megfelelőleg küssé mozgathatók. A fej aránylag nagy, a nyak rövid, vékony. A has előre boltosult. A vétagok a törzshöz viszonyítva kisebb terjedelműek; a kéz és lábök kicsinyek, rövidke. A *koraszülött* testsúlya és testhossza a koraszülöttség idejétől függ. Gondos ápolás mellett olykor 1100 és 1200 g.-os koraszülöttes is látunk életben maradni. Az életbenmaradás ily esetekben jórészt csak melegítő szekrényekkel, az u. n. költő-kemenécekkel, érhető el. (Tornier-Auvard-féle couveuse.) Koraszülött gyermekeknél a vétagok fejletlenek, soványak, izomzatuk petyhüdt. A bőr az egyes testrészek felett nem feszült, hanem ráncolt, sötétvörös, gypju-hajakkal (lanugo) bőven fedett. A fej a törzshöz képest aránytalanul nagy, a boltozati csontok nem csontkemények; a varratok és kutaacsok tágak, tátongnak. A fűlek hárttyásak, a koponyához hozzásimulnak. A herék a herezacskóban nem tapinthatók.

Az *Ú.* életét az első lélekzés jelzi. Az első belégzés folytán a mellkas kitágul, a bordák egymástól távolodnak s a mellkas melső hátsó átmérője meghosszabbodik. Az első lélekzés következtében az addig légtelen tüdő, levegőnek a tüdő légejtjeibe való behatolása folytán, légtartalmu válik s ha az *Ú.* az első lélekzés után rögtön el is hal, a tüdő légtartalmu marad. *Halva született*, tehát nem lélekzett *Ú.* tüdeje légnélküli, vagyis vízben alámerül. (Törvényszéki szempontból ezen körülmény felette fontos akkor, ha annak meghatározásáról van szó, hogy a gyermek élve vagy halva jött-e világra.) A lélekzés megindulásával a magzati vérkeringés, az ébrényi vérutak záródása következtében lényegesen átalakul, s kifejlődik a nagy és kis vérkör. A gyermek megszületése után erős sirással ad életjelt magáról. Koraszülött gyermek csak gyenge hangon sir vagy csu-

pán nyöszörög. A Ú. a szülés után csakhamar megnyugszik s elszunnyad s az alvás tart mindaddig, míg az éhség érzete fel nem ébreszti őt. Az Ú. bőre fagyvas anyaggal van fedve (vernix caseosa), mely mázós anyag különösen bőven található a bőrredőkben. Az Ú. bőrszíne sötétvörös (majdnem oly színt, mint a vörhenyes betegek bőrfelülete). Ezen vörös szín néhány nap alatt elhalványul; azon esetekben, hol az Ú.-nél sárgaság fejlődik, a sötétvörös szín narancssárga színné változik át. A bőr felhámrétege az élet első napjaiban lágy, csakhamar azonban kiszárad s cefatokban lefoszlik. A köldökszínórnak a lekötés és átmetzés után visszamaradó részlete, a köldökcsont, gyorsan fonnnyad, beszárad s az 5—7. életnapon mint barnás-fekete, tökéletesen kiszáradt köteg a köldök alapról leválik. Csakhamar a születés után az Ú. zöldes-barnás, sűrű pépes, szagtalan bélsárt ürít, az u. n. magzat-szürköt, melynek tökéletes kitűrlése legtöbbször csak a harmadik életnapon fejeződik be. A vizelet eleinte majdnem szagtalan és igen kis mennyiségű. Később mennyisége szaporodik és sötétebb színt vesz. A vizeleti inger az egész csecsemő-korban gyakoribb. Az Ú. izomzata csak kevésbé fejlett, minél fogva a mozgások korlátozottak; a szopásra szolgáló izomkészülék tökéletesen fejlett. A csontrendszer fejletlen. A csontok még kevésbé tömörek, de edénydúsabbak mint a felnőtteknél. A koponyacsontok egymással össze nem nőttek, hanem varratok és kutaesok által vannak egymástól elválasztva. A nagy kutaes, az u. n. *fej-lágy*, mely alakjánál fogva négyszögletes *kutaes-lágy* is nevezetik, a két falesont s a homlokcsont két részlete által van képezve. Ezen kutaes rendszeres körülmények között a születéstől kezdve fokozatosan kisebbedik s az első életév befejezte után teljesen záródik vagyis csontosodik. A kis kutaesot, mely háromszögletes kutaesnak is nevezetik, a nyakszirtesont és a két falesont határolja. Ezen kutaes a születés után csakhamar eltűnik. Az Ú. agya lágyabb mint a felnőtt agyveleje. Az agyhártyák véredényekkel bőven vannak ellátva. Az Ú. aránylag több agyvelő-tömeeggel bír mint a felnőtt. Az egyes érzékszervek az Ú.-nél csak kevésbé vannak kifejlődve. Leginkább kifejlődött az izlés érzéke, míg a hallás és látás érzéke csak lassan fejlődik. A csecsemő legtermészetesebb tápszere a női tej. Az anyát legjobban dajka által pótolhatjuk. A mesterséges táplálás, a mesterséges tápszerek nehezebb emészthetőségénél fogva, kevésbé kedvező eredményt mutat fel. Természetes táplálásnál a szoptatás a 8—10. hónapig folytatandó. Az elválasztás elővetelét rendszerint az első tejfogak fejlődésétől tesszük ftg-góv. Az első tejfogak a 7. élethó körül törnek át a foghúst s az első fogzás, vagyis a 20 tejfog kifejlődése a harmadik életév közepé táján fejeződik be. A gyermek rendszeres fejlődés mellett 6 hónappal már ül, az első év végén lábra áll s az első életév után járni kezd. A beszéd csak a második életévben fejlődik. A mesterséges táplálásnál tápszer a tehéntej, mely a csecsemő korának megfelelőleg több-kevesebb vízzel hígítandó. A tehéntej mindenkor jól felforraltva nyujtassék a csecsemőnek (hígításnál a vízzel együtt forra-

landó). Tartós forralás által a tehéntejben foglalt, esetleg kártékony csírák megsemmisíttetnek. Ily tartós forralásnál csak a tehéntej sterilizációjára, melyet a Soxleth-féle sterilizáló-készülékkel bárhol eszközölhetünk házilag.

BÓKAI JÁNOS.

Új-Tátrafüred, l. *Tátrafüred* (XV. k.).

Újvármegye, l. *Péché-Újvár* (XIII. k.).

Újváry Béla újabb műve: *Francia-magyar és magyar-francia zsebszótár, tekintettel a két nyelv szótársaira* (Budapest 1899).

Újzélandi len (Phormium), l. *Vászonfü* (XVI. köt.).

Újzélandi spinót (mex.), l. *Tetragónia* (XVI. k.).

Új-Zrinvár, l. *Zerinvár* (XVI. k.).

Ukamba, Brit-Kelet-Afrika egyik vidéke a D. sz. 0° 50' és 3° közt, a Tana felső folyása mentén. K-en a Mudumoni-, Ny-on az Ulu- és Kiulu-hegyek szolgálnak határául. Lakóinak, a vakambáknak számát 70,000-re becsülik.

Ukrainai, l. *Szücsárúk* (XV. k.).

Ullanow, község Nisko galiciai kertületi kapitányóságban, a Tanew és San összefolyása közelében, (1890) 3613 lak., fa- és gabonakereskedéssel.

Ullmann, l. *Károly*, nagykereskedő, szül. Pécsen 1809., megh. 1880. Egyik legkiválóbb nagykereskedője volt az országnak, mint a hírneves *C. Ullmann* budapesti nagykereskedő cég megalapítója és társtagja. Alapítója és igazgatósági tagja az első magyar általános biztosító társaságnak és alelnöke volt a pesti magyar kereskedelmi banknak. Az 1867. koronázás alkalmával a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét, később a III. oszt. vaskorona-rendet kapta. Fiai halála után a vaskorona-rend alapszabályai értelmében az osztrák lovagi címet kapták «erényi» előnévvel. Három fia volt: *U. Imre*, szül. Pesten 1845., megh. 1896., szintén a C. Ullmann cég társtagja volt; *U. Lajos*, szül. Pesten, es. és kir. udvari tanácsos, az osztrák Dumagózhajózási társaság vezérigazgatója; *U. Sándor*, szül. Pesten 1850., megh. 1897., ügyvéd és a fogarasi választókertület országgyűlési képviselője volt.

K. H.

2. *U. Mór György*, nagykereskedő, szül. Pécsen 1817., megh. Budapesten 1898. Szintén alapítója és társtagja a *C. Ullmann* cégnek; alapítója és elnöke a pesti könyvnyomda részvénytársaságnak és a Lujza-gőzmalom részvénytársaságnak, az osztrák-magyar bank váltóbirálója, a Pesti Lloyd-társaság igazgatója volt. Egyik alapítója volt a budesti áru- és értéktőzsdének, mely 1889. alelnökévé választotta, a magyar nemességet kapta «aranyavári» előnévvel. Három fia volt: *U. Emil*, szül. Pesten 1848., kir. tanácsos, nagykereskedő, tőzsdetanácsos, a budapesti kereskedelmi és iparkamara beltagja és több nagy részvényvállalat igazgatósági és felügyelő bizottsági tagja; *U. Pál*, szül. Pesten 1850., ügyvéd, fővárosi bizottsági tag, szerb kir. konzul és Ecuador köztársaság főkonzulja. A szerb Takovo-rend középkeresztese és a bolgár Du mérite civil rend nagy tiszti keresztese, közgazdasági író és több részvénytársaság igazgatósági v. felügyelő bizottsági tagja; *U. Adolf*, szül. Pesten 1857., a magyar általános hitelbank igazgatója és számos nagy részvényvállalat igazgatótanácsosa, 1899. szept. 9. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Ullmann Viggo, norvég író és politikus, szül. Krisztániában 1848 dec. 21. Miután elvégezte teológiai tanulmányait, 1873. egy felsőbb népiskola rektora lett. Lefordított több latin, izlandi s angol munkát és számos pedagógiai, teológiai megfontolási könyvet írt. Már ifjú korában a radikalizmus buzgó híve volt. 1884 ápr. Stockholmban s Upsalában a norvég politikai helyzetről, 1887 őszén pedig Dániában a szocialista kérdéssről sok előadást tartott. 1893. beutazta az Egyesült-Államokat s a svéd-norvég unió és a királyi dinasztia megbuktatására irányuló mozgalom érdekében nagy agitációt fejtett ki. 1885 óta a storting tagja, melynek 1892–94. és ismét 1898 óta elnöke. Amióta 1894 jan. 5. nyíltan kijelentette, hogy a köztársaság híve s a királyságnak és az uniónak meg kell buknia, ő az ultraradikálisok elismert vezetője, kit a tervbe vett norvég köztársaság elnökének szemeltek ki.

Ullr, a skandináv mitológia alakja, Thor isten mostoha fia, aki mint ijász és koresolyázó felülmulhatatlan. Saxo Grammaticus *Ollerus* néven említi.

Ulm Jakab, német üvegfestő, l. *Griesinger* (1., VIII. k.).

Ulmária Tourn. (nőv.), l. *Varjumogyoró* (XVI. k.).

Ulpia Serdica, l. *Szofia* (XV. k.).

Ulrik Károly Péter, holsteini herceg, l. *Péter* (13., XIII. k.).

Ulrika Lujza, svéd királynő, l. *Lujza Ulrika* (XI. k.).

ult., az *ultimo* rövidítése.

Ultramarinsárga, sárga, mérges festőanyag, melyet víz- és olajfestékül használnak. Anyaga krómsavas barium; a levegőn színét nem változtatja.

Umago, város Parenzo isztriai kerületi kaptányiságban, Isztria Ny-i partján, (1890) 4682 lak., halászzattal.

Umanj, orosz város, (1897) 28,628 lak.

Unau (állat), l. *Choloepus* (IV. k.).

Undergraduate (ang., ejtsd: öndergradjuét), Oxfordban és Cambridgeben a tanuló neve, onnan, hogy még nincs grádusa.

Undok, l. *Kellemes* (X. k.).

Und-tó (Und-osero), tó Olonec orosz kormányzóság Pudos kerületében, 83 km² területtel és 3·7 km²-nyi szigettel. A tó némely esztendőben földalatti lefolyás következtében vizét majdnem teljesen elveszíti.

Ung (X. k.) vármegye területe a legújabb adatok szerint 3053 km², lakóinak számát (1898) 155,700 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rend. tanácsú város és 208 kisközség. A szolgabírói járások száma 4, a körjegyzőségeké 43. Pusztá, telep és major van 148. A vármegye területén van 1 kórház 195 ágygyal; egész területén működik 22 orvos, 108 okl. baba és 12 gyógyszerész. Van 152·3 km. állami és 146·2 km. törvényhatósági út, többiak közül azonban 1·5 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 79·1 km., miből 37·2 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 13. Van 25 posta- és 19 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 2 bank, 2 takarékpénztár és 5 sző-

vetkezet, összesen 604,300 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 270, köztük 1 hittani intézet, 1 gimnázium, 4 különféle szakiskola, 1 tanítóképző intézet, 245 népiskola, 17 kisdé-
 óvó és 1 emberbaráti jellegű intézet. Mindezen intézeteket összesen 24,747 tanuló látogatta. тн—v.

Unger Alajos, volt orsz. képviselő, szül. Nagykanizsán 1837 máj. 24. Középiszkoláit és egyetemi jogi tanulmányait Pesten befejezvé, 1857. a közigazgatási államvizsga letétele után a budai helytartósághoz fogalmazó gyakornokká, később a gyakorlati bírói vizsga letétele után törvényszéki segédbíróvá nevezték ki, 1861. a köz- és váltóügyvedi minőség elnyerése után Pesten ügyvedi irodát nyitott. 1881 a nagykanizsai választókerület — függetlenségi és 48-as program alapján — országgyűlési képviselővé választotta s e kerületet 4 évig, s később 6 éven át a keszthelyi választókerület képviselte az országgyűlésben. A budapesti ügyvedi kamarának több éven éven át volt választmányi tagja és a budapesti ügyvedi körnek elnöke. Legújában a kat. központi kongrua-bizottság tagja, ezenkívül felügyelő bizottsági tagja az első hazai takarékpénztárnak.

Unger Miksa, német szobrász, szül. Berlinben 1854 jan. 26. Miután a berlini művészeti akadémián és Wolff Albert műtermében befejezte tanulmányait, több esztendeig bentazta Olaszországot. Ott készült bronz szobra: A halász (Goethe verse után). Hazatérvén, a Frigyes Károly herceg frankfurti és Waldemar őrgróf berlini szobrára kitért pályázaton megnyerte az első díjat. Egyéb művei: IV. Frigyes Vilmos király szobra a berlini királyi kastély fehér termében, I. Ottó őrgróf szobra a berlini Siegesallee-ben; Bismarck herceg szobra Forstban és monumentális mell-szobra az 1896-iki berlini műkiállításon.

Unghváry-család, régi nemes család, mely a hagyomány szerint a honfoglalás előtti korban birtokos volt Erdélyben, hol a nemzetség egyik sarja, *Torda*, mint székelly hadbíró és vitéz jeleskedett s nagy tekintélyben állott. IV. László király idejében a család egyik leányát *Piroskát* nőül vette *Mózes* vagyis *Mojs nádornak* egyik unokája *László*, aki többek között Mojsfalvat (Mojs) is bírta s alapítója volt később a reformáció idejében és azután a közéletben és a tudományosság terén is kiváló szerepet játszó *Mojsfalvi s Mojsvári* (Mojsisovics) családoknak. A család hiteles oklevelekkel bizonyítható története a XVI. sz.-ban kezdődik. II. Miksa király 1569 okt. 27. a *nevickéi U.-nak*, Bethlen Gábor Erdély fejedelme 1621 márc. 9. a *nagymóni U.-nak*, II. Rákóczi György 1649 dec. 20. (Szamosújvárott) a *váradai U.-nak* s ugyancsak II. Rákóczi György 1650 ápr. 3-án (Gyulafehérvárott) a *rettegi U.-nak* s ugyanő 1655 nov. 7. (Kolozsvárott) a *botfalvi U.-nak* adott nemesi okleveleket, birtokokat és kiváltságokat. Ezen egymással vérokon s csak különböző lakóhelyeik és birtokaik után felvett nemesi előneveikben különböző nemzetiségű ágakhoz sorakoznak még a lelesi konvent 1371-iki Extractusa szerint az *U. de Unghvár* nevezetű rokonság, melynek őse amaz okiratban mint *Ungh vajdájá* említették; továbbá az *U. de genere Kozmai*, az *U. de Kaskantyú* stb. nemzetiségű ágak és szár-

mazékaik. A családra vonatkozó történeti adatok és nemesi oklevelek, részben eredetben, részben másolatban a m. kir. országos, továbbá a leleszi konvent és U. Vilmos kir. főmérnök családi levéltárában őriztetnek.

1. *U. Edel* (nevickéi), író és történelmi adatgyűjtő, szül. Szatmár-Nemetiben 1858 szept. 19., hol iskoláit végezte. Részt vett az 1876-iki szerb hadjáratban, hol meg is sebesült; utazott Oroszországban és Oláhországban is s 1877. tért vissza hazájába. 1880. a 43. sz. honvédszázalójba sorozták, honnan kikerülve, életpályául a posta- és távirtdaszolgálatot választotta. 1892. óta sztrófkói postamester. Nagyobb művei: *Ki a fosztogató* (elbeszélés, 1891); *Borura derül* (elbeszélés, 1892); *Önéletrajz* (1894); *A postások karácsonfája* (elbeszélés, 1895); *Való és álom* (elbeszélés, 1897); *Adatok Sztrófkó mezőváros és várának történetéhez* (1897); *A sorsüldözőtt* (elbeszélés, 1898); *A bukócze gyi monostor története* (1898). E lexikonnak is munkatársa.

2. *U. János* (rettegi), mérnök és színműíró, szül. Losoncon 1763 nov. 28., megh. Erdődön 1807 okt. 10. Losoncon és Sárospatakon befejezven gimnáziumi tanulmányait, Pesten 1789 szept. 15. mérnöki diplomát nyert. Ő volt az első, aki a Pesten építendő magyar nemzeti színház eszméjét megpendítette. El is készítette ennek tervét és javaslatát e cím alatt: *Magyar nemzeti színház terve! Szózat a hazához s ajánlva a magyar nemességnek* (1779, latinul és németül is). Ráday Pál gróffal és Kazinczy Ferenczel 1790 szept. 21. megalapította az első magyar színjátszó társaságot. Egyelőre félretéve mérnöki diplomáját, egész idejét a magyar szintigynek, főképen a színművek írására szentelte. Színművei: *Sári vagy a háláda'os leány* (1 felv. 1792); *A kolduló deák vagy az égi háboru* (vigj. 2 felv. 1793); *A szokott katona* (1793); *Ország András, egy különös ember* (1793); *A deákos leány, vagyis a tudomány többet ér a szépségnél* (1792). Károlyi gróf meghívására 1798 jan. 30. mint uradalmi mérnök Erdődre költözött, hol mérnöki feladatainak és a tudományosságának élt. Mérnöki dolgozatai a Tudományos Gyűjteményben és a Felsőmagyarországi Minervában jelentek meg, halála után sajtó alá boesátotta fia U. János kir. kincstári ügyész.

3. *U. Vilmos János* (rettegi), kir. főmérnök, okleveles gazda, közgazdasági és műíró, született Szarvason 1833 dec. 26., hol az ev. főiskolában tanult. Innen Bécsbe ment, hol 1852—58. a bécsi cs. kir. politechnikumban a mérnöki és gazdasági pályát végezte. Ekkor alkotta meg 1855. az első bécsi magyar kört, tisztán szépirodalmi céllal, a magyar irodalom pártolása, terjesztése és hazafias vállalatok előmozdítása érdekében. Dunaiszky szobrász által Vajda Péter költő életnagyságu mellszobrát az akadémiára a nemzeti múzeum, a kolozsvári múzeum és a szarvasi főiskola számára elkészítette. Mérnökli s gazdasági pályájának befejezése után Bécsből 1858. Nagyváradra ment, hol a latin szertartású püspöki uradalom birtokait triangulálta és tagosította. Innen meghívás folytán 1859. állami szolgálatba lépett s azóta máig az állam vizszabályozási és kulturális

érdekeinek szenteli képességeit. Nagyobb művei közül felemlítendő: *Előterjesztés a Körös-Berettyó folyók szabályozásáról* (1865); *Emlékirat a körös-völgyi árvizek okairól* (1869); *Felső-Olaszországi útprogramm* (1867); *A tornászati fontossága és tornászati teendők Békés vármegyében* (1869); *Az alföldi szárazság és inség-ről* (1863); *A lipcei nemzeti málnászi kiállításról* (1869); *Emlékirat a vágszabályozási munkálatok mikénti végrehajtásáról* (1870); *Vélemény a Vág folyó balpartján fekvő ártér védelméről* (Nyitra 1874); *A nyitrai vágbalparti társulat alapszabályai* (1874); *Emlékirat a Vág völgyében kifejtendő öntöző csatorna-rendszerekről* (1874); *A Vág-Nyitra-Zsitva-Dudavölgyi vizszabályozási és földöntözési rendszere* (1874, Párisban s Szekesfehérváron kitüntetett művek); *A Vág-völgy vizrajzi, szabályozási és földöntözési viszonyainak leírása: Holeska patak malmainak rendezése* (1880, kitüntetett mű); *A Duna, Vág, Nyitra, Garam és Ipoly völgyében kifejtendő öntözési csatorna-rendszerekről* (1877); *Északnyugati Magyarország földtani viszonyai és nagy térképe* (1877); *Felső-Olaszország vizrajzi és földöntözési szerkezete* (1877); *A vág-völgyi mesterséges haltenyésztés feltételei és egy minta-haltenyésztő terve* (1877); *Pálffy Mór gróf szomolányi mesterséges haltenyésztésének ismertetése* (1878); *Emlékirat országos mintaföldöntözés létesítéséről* (1874); *Emlékirat a pozsonyi magyar színészet állandósításáról* (1892); *Előterjesztés és milléniumi indítvány Pozsony vármegyében a nemzeti kultúra fejlesztése és a magyar színészet állandósítása érdekében* (1893); *Emeljük emléket Madáchnak* (1893); *Pozsonyi Toldy-kör emlékirata a magyar színészet állandósításáról* (1864); *Munkácsy Mihály és a Honfoglalás képe* (1893); *Mi volt valódi oka a magyarok Ázsiából való kivándorlásának?* (levél Zichy Jenő grófhoz Tifliszbe, 1895); *Pozsony jövője és a magyar színészet* (1897); *Az U-nemzettség genealogiája* (1897); *A pozsonyi magyar színészet történetéhez adatok* (1898). Irt számos közgazdasági, kulturális és politikai cikket a napilapok számára.

Unie (Unije), Isztriához tartozó quarnerói sziget, a hussini kerületben, Lussintól nyugatra, 16 km²-nyi területtel. Kikötőhelye Unie, (1890) 678 lak., világitótoronnyal.

Union (ejtsd: jünjön), több város az amerikai Egyesült-Államokban. Közftik a legfontosabb New-Jersey államban, Hudson jobb partján van, (1890) 10,545 lak.; iparát tekintve Jersey City külvárosa.

Union internationale, 1. *Berni egyezmény*.

Unionisták (lat.) nevezete alatt ismeretesek azok, akik nemcsak a lutheránusok és kalvinisták között 1817. Németországban létrejött egyesülésnek (unió) barátjai, de egyszersmind az összes keresztény felekezetek és pártok egyesítésén munkálkodnak. I. *Unio* (XVI. k.).

Union Jack (ejtsd: jünjön dsek), az É.-amerikai Egyesült-Államok kisebb lobogójának népies neve.

Union nationale, 1. *Ligue de la Patrie française*.

Uniontown (ejtsd: jünjöntaun), Fryette county székhelye Pennsylvania amerikai államban, a Redstone forrásánál, vasutak mellett, (1890) 6359 lak., malmokkal, élénk marha- és gabonakereskedéssel.

Unipoláris gépek, egyirányú áramgépek csupán egy mágneses mezővel. Faraday 1831. rézkorongot forgatott egy mágnes sarkai közt s a korongban indukált egyirányú áramokat két sűrű kontaktus segítségével a korong tengelyéről elvezette. A technikában ezek az áramgépek nem használhatók, mivel nagyon gyenge áramokat adnak.

Unitárius vallás (XVI. k.). Az unitárius egyház 1898. hozott egyik határozata folytán az 1899. júl. 2. tartott rendkívüli főtanács a zsinati és egyházi fő-, valamint a képviselő tanácsra nézve új szervezetet állapított meg, melyet az 1899. aug. 27–29. tartott zsinati főtanács is tudomásul vett, mely 1900. jan. 1. lépett életbe. Az új szervezet nevezetesebb pontjai a következők: Az egyházi főtanácsnak régi, körülbelül 400 tagja helyett eszentül csak 120 tagja lesz, kiknek egy-egy negyedrész egyházi, háromnegyedrész világi elemekből választandó titkos szavazással, élet-hosszúiglan. Hivataluknál fogva tagjai a főtanácsnak a püspök, az egyetemes főgondnok, az egyházi főjegyző, az esperesek, az iskolai felügyelő-gondnokok, a tanárok, az egyházi és a püspöki titkár. Az egyházkörök képviselőit 3 évről 3 évre választják. Az egyházi főtanács hatáskörébe tartozik: Az egyházra és iskolára vonatkozó mindennemű törvények és szabályok módosítása és alkotása. Egyházi ünnepek meghatározása. Vallásos szertartások módjának és rendjének megállapítása s hittani könyvek elfogadása. Tisztviselők számára esküformák készítése. Lelkesítő-képzés, lelkészválasztás és papszentelés módzatainak meghatározása. Az egyházi bíráskodás szabályozása. Az évközben tett intézkedések ellenőrzése. Közpénztár, alapítványok, az egyházi vagyronról vezetett számadások felülvizsgálása. Határozathozatal egyházközségek és iskolák alapítása vagy megszüntetése, felekezeti iskoláknak állami v. községi iskolákká, leányegyházaknak önálló egyházközségekkel alakítása fölött s jóváhagyása az idetartozó szerződéseknél. Az országos törvények keretében a tantervek és tankönyvek megállapítása. Az egyházi tisztviselők fizetésének meghatározása. Az esperesek, felügyelő gondnokok és jegyzők megerősítése. Határozathozatal az egyházi és iskolai államsegély fölhasználása tárgyában. Az alapítványok ellenőrzése mellett segélynyújtás a rendelkezésre álló alapokból. Egyházi főtanácsi ülést tartanak az első három évenként egyszer. A negyedik éven az egyházi főtanács helyett a zsinati főtanács ül össze. Ez a négy éves periódus állandóan így marad s minden periódus lejártá után új négy éves periódus kezdődik. A zsinati főtanács tagjai és elnöke ugyanazok, akik az egyházi főtanács tagjai és elnöke. Hatásköre szintén ugyanaz s ezenkívül még földadata a püspök- és főgondnok-választás, továbbá új lelkészek fölszentelése. A püspökválasztó zsinati főtanács az Approb. Constit. I. r. I. tit. IX. cikke értelmében a legfelsőbb helyen való meg-

erősítés céljából a választásról azonnal és közvetlenül értesíti a vallás- és közoktatásügyi minisztert.

F—S.

Universitas nobilium Campi Turopolia, l. *Turmezei rendek szabad kerülete* (XVI. k.).
Universitas XXIV Regalium Civitatum Terrae Scepus, l. *Szepes* (XV. k.).

Univers, *U* (ejtsd: üniver), 1833. Migne és Gerbert által alapított katolikus párisi ujság. 1860—1867. a kormány tilalma miatt nem jelenhetett meg. *Veillot* Lajos (XVI. k.) halála óta a lap tekintélye hanyatlott.

Unokatestvérek, testvéreknek gyermekei egymás közti rokonsági viszonyban. A nálunk érvényes kánonjogi számítás szerint az U. egymással másodizben, a római számítás szerint negyedizben — rokonok. A házassági törvény szempontjából az unokatestvéri viszony házassági tilalom, mely alól a király adhat felmentést. L. még *Polgári házasság* (XIV. k.).

Üphues (ejtsd: up-húsz) *József*, német szobrász, szül. Sassenbergenben (Vesztfália) 1850. máj. 23-án. 1878-ig fafaragó volt és főképen szentek szobrocskáit készítette. Azután Berlinbe ment, három esztendeig a művészeti akadémia tanítványa volt, majd pedig Begas Reinhold műtermébe lépett segédnek. Mint ilyen Frigyes császár szarkofágján és a királyi kastély kútján dolgozott. Későbbi művei: Szabin férfi, aki megvédi hugát; Az Ijas (a sidneyi nemzeti képtárban); I. Vilmos császár és Bismarck herceg dűreni szobra; Frigyes császár homburgi és wiesbadeni szobra; Müller János természettudós emlékszobra Koblenzben.

Üppony, kisközség Borsod vármegye özdi járásában, (1891) 486 lak. Hajdan a dédesi királyi vadászterülethez tartozott. Híres volt bölény- és szarvasvadászatairól. Határa nevezetes kelta arany-kincs leletéről, melyet egy juhász 1844. okt. 14-én talált. A lelet 160 arany súlyu, állott pedig dísztükből és lemezekből s 18 darab arany drótkarikából, mely utóbbi a pórnép között elkallódott.

Uraba, öböl, l. *Darien* (I., V. k.).

Urai Sándor, kat. áldozópap, egyházi író, szül. Nagyváradon 1859. júl. 16. Középkiskolát u. o., a teológiát Budapesten végezte. Pappá szentelték 1881. A nagyvárad latin szertartású egyházmegyében a lelképásztorkodás és a tanügyi terén működött. Jelenleg egy főúri családnál nevelő. Irodalmi munkásságát a budapesti papnevelő magyar egyházi irodalmi iskolájában kezdte meg az egyiptológia és asszirológia terén. Első munkái: *József Egyiptomban* és *Jakob unokái Egyiptomban* (Munkálatok, Budapest 1880 és 1881); *Az egyiptológia és szentírás* (csak egy része jelent meg az 1896. megindult Biblia és tudomány c. vállalatban). Munkatárs volt 1880—81. a Tájékoztónak (essaik és bírálatok), a Nagyváradnak és Tiszántúlnak, szerkesztője (1894) a Független Újság című hetilapnak (közgazdaság és humoros tárcák) stb.

Z—R.

Uralgó telek, l. *Szolgalom* (XV. k.).

Uralkodó, monarkiákban az állam feje (l. *Államfő*, I. k.). *U-ház* vagy *család*, l. *Királyi család* (X. k.).

Uralszk, orosz kormányzóság, (1897) 644,001 lak. — *U., város*, ugyanakkor 36,597 lak.

Urania Schreb. (növ.), l. *Utazók fája*.

Urania (XVI. k.). 1. *Magyar tudományos színház* Budapesten. Első rangu s ennél fogva a társadalmi körök legmesszebb menő támogatására méltán igényt tartó kulturális intézmény, melyet 100,000 korona részvénytökével *Molnár Viktor*, *Várady Gábor*, *Kövesligethy Radó dr.* és *Somogyi Nándor* alapítottak 1899. a tudományok népszerűsítésének céljaira. A színház a Kerepesi-úti mór stíli Rimanóczy-palotában van 576 néző számára fényesen berendezve. Első sorban a természet-tudományok, de mellettük a művelődéstörténet, néprajz, művészet, ipar és technika körébe vágó, szaktudósok által irt előadásokat tart, melyeket a színpadi szemléltetés eszközeivel, vetített színes képekben és dekorációkban állít szem elé, kísérv a modern technika minden vívmányának felhasználásával előállított fényhatásokkal. A részvénytársaság igazgatóságának elnöke *Molnár Viktor*, a színház tudományos igazgatója *Klupathy Jenő*, a gazdasági ügyeket pedig mint főigazgató *Bezsilla Nándor* vezeti.

2. *U. magyar tudományos egyesület* Budapesten, melynek célja a tudományok és művészet népszerűsítése révén emelni a hazai közművelődés színvonalát. Az egyesület közlemények és kiadványok útján — melyeket a tagok ingyen kapnak — állandóan érintkezik a nagy közönséggel, szellemi tekintetben összekötetést tart fenn az U. színházzal, amennyiben gondoskodik a színház műsora számára tudományos értékű előadásokról, esetleg anyagilag is támogatja a színházat, pályadíjakat tűz ki tudományos dolgok népszerű ismertetésére, időszerű kiállításokat rendez stb. Az egyesület tagjai *alapítók* — akik egy-szersmindenkorra legalább 200 koronát fizetnek le alapítványul és *rendesek*, kiknek felvétele felett — belépési nyilatkozatok alapján — az igazgatótanács határoz s kiknek évi tagdíja 10 korona. Az egyesület 1900. kezdte meg működését, élén *Mattekovics Sándorral* mint elnökkel és *Molnár Viktorral* mint ügyvezető elnökkel.

Uraninit (ásv.), l. *Uranin* (XVI. k.).

Uranizmus (Venus Urania-tól), férfinak férfivel szemben irányuló nemi ösztöne.

Uranoszkóp, l. *Asztrodeiktikon* (II. k.).

Urán sugarak, l. *Becquerel-sugarak*.

Uratlan hagyaték (bona vacantia), oly hagyaték, amelyre nincs örökös. Az U. a kincstárra száll.

Uray-család (urái) egyike Szatmár vármegye legrégibb családainak, mely Urafalut, honnan nevét is vette, állítólag már az első foglalás óta bírta. Okmányilag a családnak már a XVI. sz. ban találunk nyomára, s már akkor is Ura birtokában. Nemesi és bárói ágra oszlik. A magyar báróirangot *U. Bálint* es. kir. főtörvényszéki nyugalmazott elnök és gyermekei 1864 dec. 9. nyerték, mely rang 1875 okt. 5. *U. Gyula*, *András* és *Kálmán* bárók (1899 máj. 10 óta a főrendiház örökösjei tagjai) részére megerősítettet.

U. Imre, volt országgyűlési képviselő, szül. Kércsen (Szabolcs) 1850 márc. 15. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. Már jogász korában Bereg vármegye tiszteletbeli aljegyzője volt. Katonai szolgálatának kitöltése után, atyjának Bereg vármegyében levő birtokán gazdálko-

dott s a megyei ellenzéki mozgalmak vezetője volt. A beregi evang. ref. egyházmegye 1883. tanácsbírájává, 1884. pedig gondnokává választotta. 1887—97. a tiszaháti kerületet (Bereg) képviselte függetlenségi programmal.

Urbanovszky Ernő, országgyűlési képviselő, szül. Hliniken (Trencsén) 1826 aug. 19. Középiskoláit Komáromban, Kassán és Vácott, jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte. Az 1848—49-iki szabadságharcot a trencsényi vadászcsapatban küzdötte végig. 1861. Trencsén vármegye első aljegyzőjévé választották és főjegyzői címet kapott. A provizórium életbeléptetésekor lemondott tisztségéről. 1865. beválasztották az országgyűlésbe, melynek azóta állandóan tagja. Jelenleg a bitsei kerületet (Trencsén) képviseli szabadelpvűpárti programmal.

Urémia, l. *Hugyvérűség* (IX. k.).

Urgut, ázsiai város Turkesztan orosz főkerületében Szerafsan kerületében, 6000 tádskik lak. Van 33 meesetje, több iskolája és karaván-állomás.

Uria, város, l. *Oria* (XIII. k.).

Uronicium (Viroconium), l. *Wroxeter*.

Urlovas-versenyek, amelyekben csakis urlovasok vehetnek részt és pedig vagy kizárólag, v. jockeyk társaságában, mely utóbbi esetben azonban mint nem professzionátus lovasok, tetemes sülyengedményben részesülnek, mely többnyire a versenyfolyótelekben van megállapítva.

Urmia-tó (XVI. k.), 1892 óta annyira megnövekedett, hogy a partjaitól 6—8 órai távolságban levő falvakat, szántóföldeket, kerteket és szőlőket eliszaposította v. egészen elöntötte. E jelenség okainak kiderítésére 1897 őszén egy olasz expedició Paladini E. tanár vezetésével kutatásokat tett a helyszínen.

Urometer (gör.), a húgy vizsgálására szolgáló aerometer.

Uropoetikus szervek, mindazon belső életművek, melyek a húgy kiválasztására és kivezetésére szolgálnak.

Urotropin (formin, hexamethylentetramin $C_6H_{12}N_4$). Kristályos, vízben jól oldódó, 100°-on szublimáló por. Húgsavoldó és megöli a rohadást okozó baktériumokat, melyek hólyaghurutnál lépnek fel, újabban a húgyszervek megbetegedéseinél alkalmazzák. SCH—R.

Urticatio (növ.) a. m. csalánozás, a nagyobbik csalánnak orvosi használata, t. i. a bénult tagot szokják vele csapkodni és izgatni.

Uruguay del Progreso, kerületi székhely Mihoacan mexikói államban, a mexikói szegély-hegység lejtőjén, (1894) 11,644 lak., nagy kávéültetvényekkel.

Uruguay (XVI. k.) délamerikai köztársaság elnökét, Bordát 1897 aug. 23. megölték, mire *Cuestas*, a szenátus elnöke és egyúttal köztársasági alelnök egybehívta a kongresszust, kibékíté a pártokat, oly módon, hogy a konzervatívek (a fehérek, blancos) részt kaptak a hatalomból s a hivatalokból, míg az 1896. elesett fehér-párti felkelők özvegyei és árvaí kegyelemdíjban részesültek. A parlament radikális és haladóparti többségének (colorados) azonban nem kellett ez a ki-egegyezés s így *Cuestas* kénytelen volt a képviselő-

házat s a szenátust feloszlatni s új választásokat kiírni: egyelőre pedig 88 tagból álló államtanácsot hívott egybe (1898 febr.), melynek harmadát a fehérekből, másik két harmadát pedig a Colorado-párt embereiből állította össze. Ez az államtanács elismerte őt kormányzónak, mindamelllett jul. 1. Montevideóban újabb (katonai) felkelésre s utcai harcokra került; de a kormány négy napi harc után a lázongó tiszteket és katonákat leverte. 1899 márc. 8. Cuestast köztársasági elnökké választották. U. Magyarországgal kötött szerződésáta büntetése kiadatására nézve, l. *Kiadatás*.

M. I.

Uruku, l. *Orleánfa* (XIII. k.).

Urusszov, orosz herceg s diplomata, U. hercegnek, III. Sándor cár fő szárnysegédének fia, nagybátyja Goresakov kancellár pártfogása mellett lépett a diplomáciai pályára; előbb követségi titkárr volt Rómában, majd követ Bukarestben s miután egy ideig mint Nikolajevics Mihály nagyherceg udvari marsalja működött, kinevezték követnek Brüsszelbe, ahonnan 1898 elején Mohrenheim helyére mint nagykövetet Párisba helyezték át.

Usamba, l. *Uszambara* (XVI. k.).

Uszta (XVI. k.). A regényes sziget s patriarkális életviszonyait újabban *Lajos Salvador* főherceg írta le (a könyvpiacra nem került) disz-munkában (1898).

Usualis interpretatio (lat.), valamely törvénynek a szokásjog szerint magyarázata.

Usulutana s ugyanily nevű departamento székhelye Salvador közép-amerikai köztársaságban, a róla elnevezett kialudt vulkán lábánál, (1893) 6855 lak.

Uszboi, l. *Amu Darja*.

Úszó jéghegyek. A sarkvidékeken, ahol az örökös hó határa a tenger színével van egy magasságban, a glecserek (VIII. k.) lenyulnak a tengerig, melynek hullámai nemcsak olvasztják, de alá is mossák őket. Gyakran megesisik, hogy óriási jégtömegek kerülnek így a tengerbe, melyek mint U. 100 m.-re is kiemelkednek a vízből, míg a víz alatt elterülő tömegek a 800 m. mélységet is elérik. Sokszor a 40. szélességi fokig is eljutnak. Rengeteg mennyiségű kőtuskót hureolnak magukkal, ami olvadásuk közben a tengerbe kerül. L. *Jégkorszak* (IX. k.).

SZT. H.

Úszók (növény, fluviales), az egyszikű növények egyik rendje; vízi növények csomósan tagolt szárral, s rendszeres váltakozó levelekkel, szárölelő nyéllal és hártás párhákkal. A többi egyszikű magfehértelen vízi növénytől tökéletlen virágplétek különbözteti meg. Többnyire füzéred virágzatjuk a buzogányosokhoz közelíti. Egyrekeszű magrejtőjükből egymagú zárt vagy csonthéjas termésgyümölcs képződik. Ide tartoznak a hinárfélék (Naiadaceae) meg az uszányfélék. BOBB.

Uszoly-adó, az a díj, melyet a hajós a hajózás érdekében föllállított jelzők használatáért, azok fontartására fizet.

Úszósziget (növény), különböző vízi növényeknek, nálunk a nád, fodorsás, vízi menták és más vízi tarackoló füvek szövedéke, a víz színén úszik s vastagsága szerint néhol laknak is rajta, a vékony rétegűt azonban a szélvész szét is szagatja.

Minthogy a víz színén lebeg, a vihar magával ragadhatja, ekkor *vándorlóp* a neve. Növényzete a sziget vastagsága és földvegvylléke szerint különböző, a vastagon nyíra, fenyőfa, égerfa is nő. A vastagot Afrikában leövekelik, banánát ültetnek rá, kecskét s tyúkot tenyésztnek rajta, sőt Mexikóban *úszókertek* is vannak. A hazai U. keletkezésére nézve megjegyzendő, hogy az alkotó nádak hosszú és vastag tarackjai, azaz föld-beli indái vannak s a víz nagyon elősegíti neki, valamint a vízi növényeknek is a gyökérféregződést. Amint a nád a partról a vízbe beereszkedik, a hig sárban vagy a vízben az évről-évre el nem pusztuló gyökereiből, tarackjaiból, valamint más növényhulladékból, végre a víz színén úszó turfás szövedék, az úszó v. *nádsziget* képződik. A nádsziget a víz-állás szerint süllyed vagy emelkedik, az erősebb szél himbálja, néha szétszakadozik s a víz ide-oda hajtja, sűpedékes és veszedelmes, de ha a szövedék elég erős, az embert is elbirja beszakadás nélkül. Némelykor a nádas a mocsarakat vagy álló vizeket fenéig kitölti, végre a fenékhez is erősíti magát, ilyenkor a náderdő támad. V. ö. *Hanusz*, Az U.-ek (Földr. Közlem. 1893). BOBB.

Usztató horog, l. *Csáklya*.

Usztáv (orosz) a. m. ukáz, l. *Nakáz* (XII. k.).

Usztopalia, l. *Asztropalia*.

Uszt-Szisszolszk, az ugyanily nevű járás székhelye Vologda orosz kormányzóságban, a Szisszola és Viceda összefolyása közelében, (1893) 4475 lak., prémkereskedéssel.

Uszubu (Usubu), l. *Öcsüb* (XIII. k.).

Ut, l. *Arezzói szótágok* (II. k.).

Utakamand, Madrasz brit kormányzóság Nilgiri területének fővárosa, a Nilgiri legmagasabb hegyesücsai (Dodabella 2170 m.) közepett, 2200 méternyi magasságban a tenger színe fölött, a Dodabella folyó mellett, (1891) 15,053 lak. (9071 hindu, 4164 keresztény), sok templommal, kórházzal, iskolákkal, botanikus kerttel, könyvtárral, a madrazi kormányzó nyári székhelye s kedvelt üdülöhely.

Utalási lajstrom, l. *Átutalási eljárás*.

Utáshadaprodiskola, l. *Katonai nevelő-és képzőintézetek*.

Utász-osztagok (gyalogszági és vadász U.), ez-redenint (zászlóaljanként) egy tisztből, zászlóaljanként 2 altisztből és századonként 4 emberből állanak; az utóbbiakból 2 ember ácsszerszámmal, 2 ember pedig a föld kiemelésére szüksséges szerszámmal van ellátva.

Utazók fája (növény, Urania Schreb., Ravenala Adans.), a pizangfélék fája, két faja Dél-Amerika északi részén és Madagaszkaron terem. A Rav. Madagascariensis Poir. (Urania speciosa Willd.), Madagaszkarnak pizangfélé, 3½–6 m. magas fája. Legyezőforma nagy levelének hosszu nyele a függesztő pontjánál kímélyed, a vizet felfogja és a szomszjas utazónak minden évszakban megörzi. Meghasítva itidító ital bugyog belőle. Az üvegház kiváló díszé. BOBB.

Utiel, város Valencia spanyol tartományban, az 1161 m. magas Sierra de Aledua tövénél, a Magro-folyó és a Valencia—U.-i vasúti vonal mellett, (1887) 10,638 lak., borteremléssel, szappan-, selyem- és vászongyártással.

Üti lokomotív, l. *Gazdasági lokomotív*.

Útjelzés, a turistaság terén az a törekvés, hogy bizonyos irányban ismétlődő színes jelek, u. m. festéksávok vagy jelzőtáblák segítségével a természeti tájcsépségeket, turistaházakat stb. könnyebben elérhesstik. Megkülönböztetünk *erdei, sziklás* és *mezei* Ú-eket, melyek rendszeresítésével a barangolási kedv, amint főként Németországban divék, nálunk is kifejlődhetik és a turista-forgalom előmozdítását vonja maga után. Ez a turistaintézmény manapság a gyalog kirándulók valódi jótéteménye, mert annak révén vezetők nélkül idő- és pénzmegtakarítás mellett kényelmesen juthatnak el a kitűzött célhoz.

Utófájdalmak. A méhnek fájdalmas összehúzódsái a lepényi időszak után, különösen olyan nőknél lépnek fel, kik már többször szültek. A szülés után közvetlenül jelentkeznek és a következő második, harmadik, sőt hat, nyolcadik napig is eltartanak. Eleinte erősek és sűrűn következnek egymás után, majd gyengébbek és ritkábbak lesznek, míg végre megszűnnek. A csecsemő szopása is előidézi. Az Ú. nem kóros állapot, amíg láz nincs, nem és türeltlen erősek, a szünetek alatt pedig a nő jól érzi magát. Ha azonban először szülónél és nagy intenzitással lépnek fel, úgy orvosi segílyt igénylenek. SCH—R.

Utómagvasak (növény, Metaspermae), l. *Zárva-magzók* (XVI. k.).

Utómerisztéma (növény), l. *Oszlósövet* (XIII. k.).

Utónővények, l. *Hiszterofiták* (IX. k.).

Utópotroh (állat, postabdomen), az izeltlábu állatoknál a potroh ama végső része, mely farkszérlaten meg van vékonyodva, p. a skorpióé, folyami ráké stb.

Utótilalom, l. *Legeltetési tilalom* (XI. k.).

Utriculum, l. *Szűtyő* (XV. k.).

Utus, folyó, l. *Vid* (XVI. k.).

Uva ursi, *folia uvae ursi* (lat.), a *medveszőlő* (XII. k.) levelei. A leveleken mintegy 36% cersav, 1—2% galluszsav, azonkívül *urson* és *ursin* nevű gyantás anyagok s *arbutin* van. Összehúzó hatása miatt a levelekből készült forrázatot belsőleg adják, különösen a húgyhólyag gyulladásos bántal-

mai ellen, továbbá a belekből (vérhasnál) és a méhből eredő vérzések esetében is jó hatását tapasztalták. Az arbutin a szervezet erjesztő anyagainak hatása alatt hidrokinnonra hasad, mely a vizeletben hidrokinnon-szulfonsavak alakjában jelenik meg; e vegyületek és a cersav fertőtlenítőleg hatnak a vese szövetére és a húgyutakra.

Uvea, l. *Loyalty-szigetek* (XI. k.).

Uzerche (ejtsd: üzers), város Corrèze francia départementban, a Vézère melletti festői fekvésű magaslaton, vasút mellett, (1891) 4351 lak., XII. sz.-beli templommal, papirosgyárral.

Üzès (ejtsd: üzess) *Anna* de Rochecouart-Mortemart hercegnő, szül. Párisban 1848-ban. 1867. feleségül ment Crussol Manó U. herceghez (megh. 1878.), a törvényhozó testület és 1871. a bordeauxi nemzetgyűlés (monárkista) tagjához. Férje halála után hű maradt annak politikai elveihez és jelentékeny vagyonának nagy részét a monárkikus párt érdekeire fordította. Abban a hiszemben, hogy a boulangista mozgalom (1888—90) a monárkia visszaállítására fog vezetni, három millió frankot bocsátott Boulanger rendelkezésére. Mint szobrásznő is ismeretessé tette nevét, 1898—99. pedig a táborkar s a klerikális monárkista párt zászlója alatt a Dreyfus-pör revíziója ellen működött és több sajtópárt is indított a Dreyfus-párti revizionista lapok ellen, akik személye ellen támadásokat intéztek. Idősb fia *Crussol Jakab, U. herceg* (szül. 1868.), megh. Kabindában 1893 jun. 20. afrikai útjában). Emlékének a hercegnő *Le voyage de mon fils au Congo* (1894) c. munkát szentelte. o. j.

Üzok, a IX—X. sz.-ban a Volga és Ural közt, a mai kazak-kirgizek belső hordájának területén élő törökök, a kazarak szövetségesei. Görög írók üzoknak, az arabok güzoknak nevezik őket. Turkómánok voltak s nevük tulajdonkép a törökség gyűjtőnevei közé tartozik. Már 835 előtt villongtak a besenyőkkel, kikkel való rokonságuk fokának megállapítása a legnehezebb kérdések közé tartozik. 888 táján teljesen kiszorították a besenyőket, kik viszont Lebediából a magyarokat behajthassák. m.

Ü.

Überland-földek, a régi katonai határörvidéken, a volt kikindai kertletet alkotó Nagy-Kikinda, Mokrin, Karleva, Bassahid, Szerb-Keresztúr, Józseffalva, Kumán, Franyova, Melence és Tarras községekben a községi földek fölcsútsása után fennmaradt, hajdan moecaras, vízjárta föld, melyet később kiszáritottak és a kinstár a községeknek bérbe adott, ezek pedig a községi gazdák között használatra kiosztották. De már az 1882. XXVIII. t. e. helybenhagyja egyrészt a m. kir. pénzügyminiszter, másrészt a nevezett községek között létrejött adásvevési szerződést, a melynek értelmében megvett birtokrészeket jelenlegi birtalók-

nak a községek megfelelő vételárban átengedni kötelesek; egyszersmind azonban feljogosíttatnak, hogy mind az ideig, míg a község és az egyes birtalók között a birtokviszony véglegesen rendeztetik, illetőleg míg a kölcsön teljesen törlesztve nem lesz, az illető birtalóktól és jogutódaiktól a vételárnak és a haszonbéri hátraléknak megfelelő kölcsön évi járadékát beszedhessék, esetleg késedelmi kamataival együtt a közadók módjára behajthassák. n.

Üchtritz Kuno, német szobrász, szül. Boroszlóban 1856 jul. 3. Tanulmányait a bécsi művészeti akadémián végezte, ahol Tilgner Viktor tanít-

ványa volt. Eleinte naturalisztikusan befestett szobrokat készített, majd, miután 1886. Berlinbe költözött, a dekoratív s a monumentális szobrászatra adta magát. Művei közül említendőek: egy nyilvános kút Berlinben, György Vilmos választófejedelem szobra a berlini Siegesalleeben, Moltke lovasszobra Boroszlóban, I. Vilmos császár, Bismarck, Moltke mellszobrai.

Ückendorfi, község Arnsberg porosz kertletben, Gebenkirchen közelében, vasút mellett, (1895) 16,108 lak., sör-, szesz-, téglagyárral, közszenbányával.

Ücskilisszi a. m. *Ecsmiadzin* (V. k.).

Ügetés (ném. trab, ang. trotting), ez négy-lábu állatok járásának egy módja, átmenet a lépésben való haladás és a vágató futás között. Tulajdonképen nem egyéb mint gyorsított lépés, melynél a keresztben álló melső és hátsó (jobb első és bal hátsó, bal első és jobb hátsó) lábakat egyszerre moztatva haladnak előre (l. *Lovaglás*, XI. k.). A rendes Ü.-től különbözik a lónak azon mesterségesen képzett járó módja, amelynél nem a keresztben eső, hanem az ugyanazon oldalon fekvő két lábával halad előre. A közönséges Ü.-nél ez valamivel gyorsabb s főleg Amerikában fejlesztették a lónál ezt a járásmódot nagy tökélyre.

Ügyészégi megbizott, a bűnvádi perrendtartás (1896. XXXIII. t. c.) szerint a vád képviselője a járásbíróági büntető eljárásban. Ü.-á csak jogvégtett egyén nevezhető ki. A megbízást az igazságügyminiszter adja kirendelés útján. A kirendelt Ü.-ak nagyrészen ügyvédek, bírósági aljegyzők és joggyakornokok, szolgabírák s azok, akik nem államhivatalnokok, havi vagy negyedévi részletben utólag utalványozott tiszteletdíjban részesülnek, melynek évi összege 400—600 korona közt váltokozik. Az Ü. nem tagja a kir. ügyészegnek, nem is köztisztviselő, esküt nem tesz és hivatalos pecsétje nincs, hanem közmegbizott, kinek a kir. ügyész és főügyész a hatásköré tartozó ügyekre nézve utasítást adhat. Az Ü. hatásköre a járásbíróági eljárásban a közvád képviselőjére terjed ki, tehát csak a hivatalból üldözendő büntügyekben jár el, a nála tett feljelentésekről jegyzőkönyvet köteles felvenni, amennyiben azonban véleménye szerint büntetendő cselekmény nem forog fenn, a vád képviselőt megtagadhatja, illetve a vádat elejtheti. Az Ü. indítványt tesz az előzetes letartóztatás elrendelésére vagy megszüntetésére nézve s hivatalból üldözendő vétség vagy kihágás miatt a tárgyalás jelenléte nélkül meg nem tartható. Az Ü.-ak szolgálati viszonyaira, kötelességeire és jogaira vonatkozó részletes utasítást az igazságügyminiszter 4700/1899. I. M. E. sz. rendeletével (Igazs. Közöny. VIII. évf. 11. sz.) bocsátotta ki. Minden járásbíróáshoz (kivéve a budapesti büntető járásbíróágot) rendszerint csak egy Ü. és egy állandó helyettes rendeltek ki, utóbbi azonban díjazásban nem részesül.

Ügyvédi kényszer, a polgári peres eljárás ama szabálya, mely bizonyos ügyekben magát a peres felet is kizárja a per viteléből s kötelezővé teszi, hogy magát ügyvéd által képviseltesse. A magyar polgári törvénykezési rendtartás (1881. LIX.

t. c. 12. §) szerint a rendes eljárásban, mely alatt a jegyzőkönyvi tárgyalás is értetik, a feleknek magukat ügyvéd által kell képviseltetniök. Ugyane szabályt mondja ki a sommás eljárásról szóló törvény (1893. XVIII. t. c. 187. §) a felülvizsgálati eljárásra nézve, melyben az ügyvédi ellenjegyzés nélkül benyújtott felülvizsgálati kérelem és egyéb beadványok hivatalból visszautasítandók és az ügyvédi képviselet nélkül megjelent fél meg nem jelentek tekintendő. Az Ü. közvetlenül nem a felek érdekében, hanem a bíróság és az eljárás érdekében van felállítva, mert az ügyvéddel sokkal könnyebben lehet tárgyalni, mint a féllel. Sőt az eljárás berendezése is bizonyos mértékig attól függ, vajjon Ü. áll-e fenn v. sem, mert a perkezelésnek egy részét az ügyvédre sokkal inkább át lehet ruházni, mint a félre. Hogy az Ü. a peres eljárás érdekében van felállítva, az legjobban kiténik az Ü. alól tett kivételből. Azok ugyanis, akik ügyvédi oklevéllel bírnak (ha nem is gyakorló ügyvédek), továbbá bírói és kir. ügyészi minőségben alkalmazott államhivatalnokok, a kir. közjegyzők, a nyilvános jogtanárok és jogi doktorok, sajtó vagy atyai hatalom alatt álló kiskorú gyermekeik ügyeiben magukat ügyvéd által rendes perekben vagy a felülvizsgálati eljárásban sem kötelesek képviseltetni, nejeiket pedig, mint megbízottak képviselhetik. A sommás eljárás (36. §) az Ü.-nek feltételes alakját is ismeri, mely azokkal a felekkel szemben alkalmazható, kiket a bíróság ísmeltelt illetlen viseletük vagy érthető előadási képesség hiánya miatt a további előadástól eltiltott. Ha ennek folytán a fél képviselet nélkül marad, a tárgyalás a fél költségeire oly meghagyással halasztandó el, hogy az újabb tárgyaláson a meg nem jelenés törvényes következményeinek terhe mellett ügyvéd által tartozik megjelenni. A külföldi törvények közül a német (1877) birodalmi és az osztrák (1895) perrendtartás általában a társasbíróóságok előtt folyó peres eljárásban írja elő a kötelező ügyvédi képviseletet.

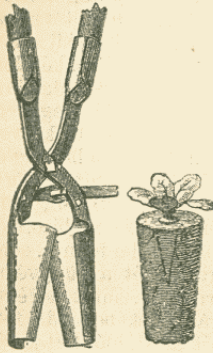
Üldöző görbe. Ha valamely pont (az üldöző) úgy mozog, hogy sebessége folyvást egy másik, szintén mozgó pont (az üldözött) felé van irányítva, akkor az általa leírt görbét Ü.-nek mondjuk. Ilyen mozgást végez pl. a kutya (innen a *kutyagörbe* elnevezés), ha folyton egyenesen urának tart. Valamely Ü. meghatározására nem elég az üldözött pont mozgását s az üldözőnek kezdeti helyzetét ismerni, hanem minden pillanatban tudni kell az üldöző sebességének értékét. Rendszeren az üldözött és az üldöző pontnak állandó sebességet tulajdonítunk.

Üldöztetési tébolyodottság, l. *Tébolyodottság* (XVI. k.).

Ülés (sedes), összejövetel közös tanácskozás és határozás céljából. Így a parlament, a választmányok, egyes testületek, s jeleüst társas bíróóságok üléseket tartanak. Utóbbiaknál rendszeren az ülési napok egyszersmindenkorra előre meg vannak határozva. Szükség esetében azonban rendkívüli ülésnek van helye.

Ülésszak, a parlamenti életben az az egész időtartam, a melyre a parlament összehívva volt, s mely ezalatt egyttt van.

Ültetőfőgő. A mellékelt ábrában feltüntetett Fahrentheil-féle Ü. az u. n. *gomültetésre* szolgál, melynél a fiatal rászák vagy esemeték a meg-eredés biztosítása céljából a földdel együtt kiszedetnek és így átültet-tenek. Az Ü. alkalmazása abból áll, hogy a főgő-vel előzetesen az ültetés helyén a földet kiemel-jük, aztán pedig vele az elültetendő növényeket oly földgömmal kiszed-jük, hogy ez az előre készített lyukba kényel-mesen beleferjen. Az Ü. ugy kertészetben, mint a mezőgazdaságban és erdészetben különösen hiányos vetések és ültetvények kipótlásánál nyer alkalmazást.

Fahrentheil-féle ültetőfőgő.

hiányos vetések és ültetvények kipótlásánál nyer alkalmazást.

Ültetvényes, megfelel az ang. *farmer* szónak, mely eredetileg mezőgazdát, bérlőt jelent. Ü.-nek szokás nevezni a délvidéki, különösen amerikai gazdákat, kik ipari és kereskedelmi növényeket termesztnek.

Ünnepélyes jogügyletek (*negotia solennia*), olyanok, a melyekhez bizonyos külső alakszertiségek szükségesek. Az alakszertiség jelentősége különböző. Így jelesül lehet az *a*) érvényességi kellék, ugy, hogy az előírt alakszertiség hiányában a jogügylet érvénytelen; *b*) bizonyítási kellék, így p. bizonyos esetekben okirat által való bizonyítás csak közjegyzői okirattal történhetik; *c*) néha az alakszertiség csak bizonyos előnyöket nyújt, p. a közjegyzői okiratnak bizonyos esetekben végrehajthatósága.

Üpákoj (gör.) neve a gör. egyházban azoknak az istentiszteleti énekeknek, a melyek alatt ülni nem szabad.

Üres menet, l. *Haszonkilométer* (IX. k.).

Ürge Ignác megh. Kihánában 1898.

Ürmörözsza (ösv.), *katalinrözsza* v. *katalinvirág*, *Chrysanthemum* L.), a sugaras fészkek fűve v. karója, rendesen szép virág. Több más idevont génuuszsal (papvirág, *Pinardia* Cass., *Argyranthemum* Webb, morzsika, *Plagiis L'Hér.*) együtt 130 faja az óvilágnak mérsékelt és hideg vidékein, Afrika északi és déli részén és Amerikában terem. Fészke félgömbforma, sugaras, vacokja nem türes, kopasz, laposan domboru. A *Ch. carinatum* Schousb. egynyáréltű virág, fészke háromszintű, sugara fehér, az alja egészen sárga, belső virágai feketepirosak. Marokkóból és E.-Afrikából való, kertben sok fajtáját termesztik. Egyszínű v. többszínű, szimpla v. teljes. A *Ch. coronarium* v. *Pinardia coronaria* L. fészkenek sugara is, belső virága is sárga. Dél-Európából ered, egynyáréltű, kertbe ültetik. Sokkal nevezetesebb az őszkor nyíló magas és körös Ü., mint a *Ch. Indicum* L. és *Ch. Sinense* Sabin. Nagyon hasonlít egymáshoz, virágfészke nagy rözsza, különböző színű és majd valamennyi virága nyelvforma, majd sugártalan fészkekben csak csöves virágai vannak. Nyár végén, késő őszi vi-

ragzik, ezért katalinrözsza. Háladatosságáért nagyon kedvelik, őszkor koszoruba kötik. Szobába, valamint hideg üvegházba is célszerű. Ma már számos fajtája van, nevezetesen az angol nagyon tökéletesítette, virágrözsájának átmérője egész 8 cm. lehet. A *Ch. segetum* L. (l. *Aranyvirág*, II. k.). A *Ch. frutescens* L. és *Ch. grandiflorum* Brouss. a Kanári-szigetéről, leginkább a franciák kedvelt virága. A virág sugara fehér, a közepe sárga. V. ö. *Burbidge*, *The Chrysanthemum*, its history, culture etc. (London 1884); *Fenzl*, *Beiträge zur näheren Kenntniss der Formenkreise einiger inländische Leucanthemum u. Pyrethrum-Arten* (Bécs 1853).

Üstök, a fej elő részén, közvetlen a homlok felett eresztett hajcsomó. A magyarok ősidőktől viselték (l. *Magyar viselet*, XII.köt., 192. old.), ázsiai nyelvokonaik maig viselik. A török hódoltság idején az Ü. viselet megújult. — Ü. (*coma*), a botanikában az ágaknak, leveleknek (a császárkorona csúcsán), virágoknak (gyöngyike) v. a szőröknek (a magon) csoportosodása.

Üstökös csillag. Egyéb rendkívüli égi tümenyek (minők az északi fény, napudvar, kettős nap stb.) mellett az ugynevezett *portentumok*, vagyis nagy csapásokat jósoló esodajelek egyike, amelyről főképp azt tartja a legtöbb nép hite, hogy háborút, vagy egyéb csapást jelent. Ily értelemben való említése kivált régi történetíróknál s honi és külföldi krónikásoknál gyakori. A háborúval kapcsolatba egyebek közt leginkább *kardhoz* hasonló alakja miatt juthatott.

Ütési idomok v. *nyomási idomok*, ama háromvagy többsugarú és másféle alakú idomok, melyeket egyes ásványkristályok lapjain az által idézhetünk elő, hogy valamely hegyes tárggyal (tűvel, árral) gyengén tüssk rájuk. Reusch figyelvén meg és tanulmányozván őket legelőször, Reusch-féle idomoknak is mondatnak. Kőson p. az ütési idom oly négy sugarú csillag, melynek sugarai a rombdodekaéder lapjaival egyközösek. Csillámlemezek az ütési idom hatsugarú csillag, vagyis három egymást keresztező repedési vonal; az egyik az egyhajlású ásvány szimmetria-síkjával egyközös, a másik kettő olyan kristálylapokkal, melyek a főtengely véglapja és az oszlop övéhez tartoznak. Számos egyéb lágy ásványon ismeretesek Ü., de nem mindegyiken sikerültek. szr. h.

Ütközeti menet, l. *Menet* (XII. k.).

Üvegképek. A festészet korlátoltabb technikai egyikének, az üvegfestészetnek alkotásait nevezük így. Az üveglakok a rómaiaknál sem voltak ösmeretlenek, de még a középkor elején is ritkák. Az üveget szintelenül s nagyobb darabokban előállítani sokáig nem tudták. E körülményekre vezethető vissza az Ü. keletkezése, melyek különböző színű darabokból összeállított ablakokból oly módon jöttek létre, hogy az üvegdarabokat időközönként színeik szerint csoportosították s mozaikszertien szőnyegmintákat utánozva állították össze. A legrégibb adatok, melyek ilyen Ü.-ről szólnak, a VI. sz.-ból maradtak ránk, Páris Tours, a római Laterán-templom üveglakairól. A *figurális Ü.* hazája Franciaország s a X. sz.-ban keletkeztek. A XII. sz.-ban az Ü. technikája széltebben ösmeretes s Theophilus presbiter is leírja:

iszapol krétával bevont deszkára rajzolták az Ű. alakjainak s ékítményeinek a körvonalait, megjelölve a színeket, megfelelő üvegdarabokat raktak az egyes részekre, melyek rajzát az üveglemezre másolva, ezeket izzó vassal körülvágták; az árnyékolást zománeszerű fekete-barna festékekkel végezték, mely különböző mérvben főlrakva három árnyalatot tett lehetővé, de egyéb festékeket is használtak. A színezés befejeztével ólommal szegélyezték az egymáshoz illő üvegdarabokat s cinkkel összeforrasztották. Így készültek a román stíl korában az Ű., melyek kevés szint tüntetnek föl s ez a zöldes üveg színén kívül kék, sárga és vörös. A csücsíves építészeti kevés helyet engedvén a monumentális festészetnek, ez az Ű-en keres magának új tért. A technika is tökéletesedett s e kor volt az Ű. virágzása kora. Az eddig használatos a szőnyegmintákra emlékeztető háttér helyett építészeti tagozatok keretébe kerülnek alakjai, színezésük is dúsabb, összhangzatosabb lesz. A XV. sz.-ban kezdődik az Ű. hanyatlási kora : a renaissance széles falfelületein a festészet ismét tág teret nyer, az üvegfestészet kezdetben ezzel versenyezni törekszik, távlati hatásokat hajszol, mi technikájával ellenkezővén, mindinkább hanyatlik. A XVII. sz.-ban a Ű. készítése ritkaságszámba megy, csakhamar technikája is feledésbe merül. Az Ű. festését újabb ismét föllevenítették, München, Innsbruck, Bécs főhelyei ma ezek készítésének. Budapesten is meghonosították ; a modern Ű. készítésénél azon-

ban általában túllépik e technika korlátait, ami mindenkor a stilszerűség, a művészi hatás rovására esik.

Irodalom. Geffert, Geschichte der Glasmalerei, Stuttgart 1839 ; Waring, Examples of ornamental art in glass etc., London 1855.

Üvegtajték, l. Forrasztó szerek (VII. k.).

Üvegtelenedés, a kőzetekben azon folyamat megnevezése, amely közben a vulkáni kőzetek v. üveges amorf tömegéből apróbb-nagyobb kristályok válnak ki. Gyakran megesisik, hogy kőzetek üveges módosulataiban a kristályos anyag erősen felszaporodik, amikor azután az illető kőzet Ű.-éről szólunk.

Üzletszerű büntett, ismérve egyrészt annak gyakoribb ismétlésére irányzott szándék, másrészt a nyereszkedési célzat, vagyis az a célzat, hogy a bűnisméltés jövedelmi forrásul szolgáljon. Az Ű. a büntetnek sajátosság jellegét képezi, de nem bír jelesül az annak tulajdonítatni szokott büntett egységi kör hatálylyal, vagyis Ű.-nek ismételt elkövetése büntett-többséget állapít meg. Az Ű.-nek a tettesnek abból meríthető alanyi veszélyességénél fogva van nagy büntetőjogi jelentősége. Hazai törvényünk az Ű.-et különösen az uzoránál és az orgazdaságnál emeli ki, de kellően nem méltatja, amennyiben csak azt rendel, hogy Ű. esetében az orgazdaság mindig büntettet képez és a rendes öt évig terjedhető börtönbüntetés helyett, ugyanily tartamu fegyházzal büntetendő. L. még *Szokásos büntettek.*

V.

Vác (XVI. k.). Egyesületei köztül említendő a fehérkereszt-egyesület, továbbá az izraelita nő-egyesület. Kiemelendő a város mintaszertén kezelt amerikai szállótelepe, mintegy 10 kataszt. hold területen.

Vacat (lat.) a. m. hiányzik ; betöltetlen (állomás) ; a könyvnyomdászatban : üres oldal ; p. a címoldalon, fejezeteimек után következő oldal.

Vacokvirágok, *vacokra nőtt szirmosak* vagy *vacokalapúak*, l. *Thalamiflorae* (XVI. k.).

Vacsora, az esteli étkezés ; egyházi értelemben l. *Urvacsora* (XVI. k.).

Váczy János folytatja *Kazinczy Ferenc leveleinek* közzétételét (eddig megj. 9 köt.).

Vadas Jenő 1899 jun. 29. megkapta a főerdőtanácsosi címet.

Vad atracél (növény), az *Echium vulgare*, l. *Echium* (V. k.).

Vad búza (növény) a. m. tarackbúza (XVI. k.).

Vad cékla (növény) a. m. cukorrépa (IV. k.).

Vad cikória (növény), a *Cichorium Intybus* ; l. *Katángkóró* (X. k.).

Vad ciprus (növény), a csarab (IV. k.), továbbá az Ajuga chamaepitys népies neve, l. *Infű* (IX. k.).

Vad citrom (növény), l. *Podophyllum* (XIV. k.).

Vad csombor (növény), l. *Kakukfű* (X. k.).

Vad galamb, l. *Galambfélék* (VII. k.).

Vad guajakfa (növény), l. *Bignonia* (III. k.).

Vad gyömbér (növény), l. *Mogyoróalj* (XII. k.).

Vadházasság (concubinatus), férfinak és nőnek házasságon kívül való nemi életközösségre irányuló együttélése (l. *Aggasság*, I. k.). Az egyház behatása folytán ma a V.-ot erköletelen és tilos viszonyznak tekintik. Néhol (p. Finnországban) büntetéssel sujtják ; Ausztriában bár nem büntetik, de rendőri hatalommal választják szét a V.-ban élő feleket. Nálunk a V.-nak sem büntető, sem rendőri jogkövetkezménye nincs ; de nincsen semminemű családjogi hatása sem s az abból született gyermekek törvénytelenek. A V. még harmadik jóhiszemű személyek előnyére sem tekinthető házasságnak (mint az érvénytelen házasság az 1894. XXXI. t.-c. 133. §-a értelmében). A feleknek érvénytelen házasságban élése azonban mindaddig, míg az biróilag érvénytelenítve nincs, nem V. De az is csak az oly házasságokra áll, amelyek polgári tisztviselő előtt kötöttek ; mert oly kötés, mely nem polgári tisztviselő előtt történt, a törvény erejénél fogva semmi vonatkozásban sem tekintetik házasságnak (1894. XXXI. t.-c. 30. §. 2. pont) és így az a házasság, amelyet Magyarországon a polgári tisztviselő kikérülésével csak egyházilag kötnek, jogilag minden esetre csak V.-nak tekinthető.

szLADITS.

Vadhús v. gombshús (caro luxurians), gyógyuló sebekben, fókélyeken található sötétvörös

kinövések, hűsszemesek, melyek gazdagon ereszett sarjzövetből állanak, zsugorodásra s hegesedésre nem igen hajlamosak, söt egyre nőnek s a felület felé gomba módjára kiemelkednek. Ajánlatos az ily kisebbszerű kinövéseket maró szerekkel, a nagyobbakat operatív úton eltávolítani.

Vadi el-Araba, l. *Araba* (I. k.).

Vadna, kisközség Borsod vármegye szentpéteri j.-ban, (1891) 521 lak., vasút, posta- és táviróhivattal, takarékpénztárral. Romokban heverő régi várát a csehek építették. 1458. ostrommal heverték meg I. Mátyás király seregei Komorovszky Pétertől és Valgarától. V. ö. *Csánki*, Magyar történelmi földrajz (I. 164.).

Vad naspolya (növény), l. *Azarolfa* (II. k.).

Vadnay Károly újabb művei: *Emlékezésél Pálffy Albert akad. lev. tagról* (1898); *Zichy Antal emlékezete* (Budapesti Szemle 1899).

Vadnay Stépán *Vilma*, l. *Somló* (XV. k.).

Vad olajfa (növény), l. *Ezüstfa* (VII. k.).

Vad paprika (növény), l. *Méreggyölk* (XII. k.).

Vad pészta (növény), l. *Búzavirág* (IV. k.).

Vad pisztácia (növény), l. *Hólyagmogyoró* (IX. k.).

Vádrendszer, a büntető eljárást vád emeléséhez és fenntartásához köti. Folyománya: a vádló és terhelt elvi egyenjóság (ügyfélegyenlőség), a vád és a bírói hatáskör szigorú elkülönítése. A lényeges bizonyítást a bíró veszi fel és csak a közvetlenül észlelt és általa szabadon mérlegelt bizonyítékok alapján hozhat ítéletet. Az eljárás szóbeli, kontradiktorius és nyilvános. Fő előnye: a bíró elfogulatlansága. Ennek biztosítására szolgál: hogy a bíró vád nélkül nem indíthat eljárást; a vizsgálat nem bírói funkciói; a vádló jelöli meg a terheltet, megállapítja és minősíti a vádbeli cselekményt, sőt a tiszta vádperben rendelkezik a vád tárgyával (dominus litis). A bizonyítékok gyűjtése első sorban a felek feladata (keresztkérdés), de a vádeltvi mai fejlettsége mellett a bíró kiegészítheti a bizonyítást. Minthogy a bűnvádi perrendtartás célját csak az anyagi igazság lehető megközelítése által érheti el, a tiszta V. keresztülvihetetlen. A tiszta vádper a régi frank jog ismerte, megőrizte a vádelvet az angol jog s innen vette át az 1808-iki francia. AV.-t Magyarországon l. *Bűnvádi perrendtartás*.

Vád retek (növény), általában az elvadult retek v. testvére, a mezei Raphanus Raphanistrum L. (l. *Retek* és *Repcsenfű*, XIV. k.), de az Iberis (IX. k.) pinnata nevű keresztvirágu fűvet is nevezik V.-nek.

Vághó Ignác m. kir. honvéd százados, katonai író, szül. Pápán 1856 szept. 14. Tanulmányait Pápán, Veszprémben és Budapesten végezte. Kezdetben a theológiát hallgatta, de később a bölcsészetre tért át. 1879. besorozták a honvédséghez. A Ludovika-akadémia elvégzése után 1881. hadapróddá nevezték ki, 1883. hadnagy, 1889 szept. 1. főhadnagy, 1895 máj. 1. százados lett. Egy ideig mint zászlóalj, majd mint ezredsegéd-tiszt, nyolc éven át pedig mint a Ludovika-akadémia tanára volt alkalmazva. A Ludovika-akadémia tanári kara által szerkesztett Ludovika Akadémia Közlönyének négy éven át társszerkesztője volt (1891—95). 1886. Hazai Samu századdal együtt egy katonai olvasókönyvet adott

ki; önálló munkája: *Az osztrák-magyar monarchia hadainak szervezete* (1898). Azonkívül még számos apróbb munka és fordítás jelent meg a Ludovika Akadémia Közlönyében.

Vaginicola (állat), a csillangókoszorusz ázalékállatok (Peritricha) egyik neme, melynek helyhez kötött fajai unraforma tokokban laknak.

Vahehe, Uehe (XVI. k.) lakóinak neve.

Vai-hai-vai (Vei-hai-vei), a szárazföld és tenger felől megerősített város San-tung kínai tartomány É-i partján, igen jól védett kikötővel, amelyet 10 erődítmény véd; hajó-javító-műhelyvel, szén- és lővőszerraktárakkal. V.-t Li-hung-csang alkirály a 80-as években erősítette meg. 1895 febr. 14. e várerődítmények és a kínai hajóhad itt kapitulált a japánoknak, akik a várost a szimonoszekii béke után is megtartották zálogul arra nézve, hogy a kínaiak a hadi kárpótlást meg fogják fizetni. 1898. ápr. 2. az angolok megszerették a megszállás jogát.

Väinämöinen, a Kalevala (X. k.) fő hőse.

Vajda, 1. *Ödön*, zirci apát, 1896. megkapta a Szt.-István-rend kiskeresztjét.

2. *V. Péter* szülőlőházat Vanyolán (Veszprém) a pápai Jókai-kör emléktáblával jelölte meg, melynek leleplezési ünnepe 1898 máj. 15. volt.

3. *V. Viktor*, író, szül. Kolozsváron 1835-ben, ahol atyja, *V. Alajos* kormányzékai fogalmazó, utóbb törvényeszéki bíró volt. Tanulmányait szülőkörében és a nagyszombeni jogakadémián végezte. Az ügyvédi pályán egyik ügyvéd rokonánál tett próbálkozás után Cseke közelébe, Istvándiba (Szatmár) vonult a kölcsei Kende-családdal szembe. Kende minőségében. Kende Zsigmond oldalán bővebb alkalmat lelt Kölcsey Ferenc szellemi életébe és családi körülményeibe komolyabban is behatolni s már akkor tervezte életrajza megírását. Nevelői működését befejezván, Kolozsvárra, onnan rövid idő múlva Pestre költözött, ahol tíz évvel hosszabb ideig (1876-ig) a hírlapíródolomnak szentelte minden idejét, különösen a zenekritika terén szerezvén elismerést s hírnevet. Időközben beutazta Olasz-, Német-, Franciaországot, Svájcot, járt Spanyolországban, sőt azután is megfordult Franciaországban, amelynek egyik kiváló ismerője. A különböző hírlapok- és folyóiratokban névtelenül is megjelent cikkein, tárcáin és fordításain kivül nevezetesebb művei: *Művészet és politika*; *Utolsó szerelem* (regény); *Kölcsey élete*, melyet 1896. *Kölcsey mint moralista* kisebb művel egészített ki; *Délszaki ég alatt* (Utazás a Pirénéekben); végre a *Grande Chartreuse és a kartauziak* (kis füzet). Legutóbb a boer nemzeti dal fordítását tette közzé. Jelenleg a francia nyelv és irodalom tanára a kecskeméti főreáliskolán és munkása a helyi sajtónak.

Vájulat, l. *Excavatio* (VI. k.).

Vakajama, Kii vagy Kisiu japán tartomány fővárosa, Nippon-sziget DNY-i részében, közel a Josinogava torkolatához, vasút mellett, (1894) 55.726 lak. Jelentékeny gyapotkereskedése van.

Vakamatszu, Ivasiro japán tartomány fővárosa, Nippon-sziget középső részében, az Inavasiro-tó közelében, (1891) 21.458 lak. Hires lakkgyártása van. Közelében a higasijámai 50—55°-u közömbös hőforrások vannak.

Vakámi, l. *Ukami* (XVI. k.).

Vakapolóházak, l. *Vakok intézete* (XVI. k.).

Vakbélgyulladás (*typhlitis*), a vakbél, féregnyulvány tájékán támadó gyulladás, amely kiindul rendszerint ezen bélrészletekből s átterjed a hashártyára. Leggyakoribb oka ezen betegségnek a székrekedés s a felhalmozódott bélsár nyomásából származó felületes sebész, amelyen azután az éppen jelenlevő fertőző mikrobák megtelepednek. Ezen mikrobák kórokozó erejétől függ a további lefolyás, ha ezen módon súlyos fertőzést jött létre, pár nap, pár hét alatt beáll a halál, ellenkező esetben csak gyenyedés támad, s a képződött tályog többnyire belétrül a bélbe s a beteg gyógyul. A V. tünetei heves fájdalommal kezdődnek a vakbél tájékán, majd kirázza a beteget a hideg s hőmérséke magas lázra emelkedik. Csakhamar kimutathatjuk az illető tájékon az izzadmány fejlődését. A rossz lefolyás esetekben a beteg gyorsan gyöngtül, érverése szapora, alig tapintathatóvá válik. A gyógyítás az előző időben ópium adásában áll, ilyen módon a fájdalmak is csökkennek s a székelés is létrehozható, e mellett a gyulladásellenes eljárások is szükségesek. Súlyos esetekben műtétileg kell a tályogot kitűri. L. még *Appendicitis* és *Perityphlitis*. —ss—

Vaklyuk (*coecum foramen*), a homlokesont (os frontale s. frontis) és rostaesont (os ethmoidum s. ethmoidale) által alkotott vakon, gyakran nyitlan végződő s ekkor a koponyafürt az orrtűrel összekötő csatornácska, amelyen az orrtűreg hátulsó részén levő viszerek vére a koponyafürtben elhelyezett u. n. felső hosszanti nyíl vagy sarló öbölbe (sinus longitudinalis s. falciformis major) vezetetik. A csatorna koponyafüri kezdeti nyílását a homlokesont függélyes lemezének hátulsó felülete és a rostaesont kakastarajának (crista galli) előrehajló kis szárnyas nyújtványai (processus alares s. hamuli frontales) alkotják, amely utóbbiak a homlokesont említett felületén annak a taréjához (crista frontalis) és orri nyújtványához fektésznek oda. III.

Vaknafi, afrikai nép az egyenlítő vidékén, masszai-i eredetű, de négerekkel keveredett. 50 évvel ezelőtt még igen hatalmas volt és a Mbaravi nevű nagy területen lakott, melyet Ny-on a Kilimandsaro, Ugono és Paré, K-en Teita és Umsambara határol. A masszaiok kiszorították és mostani lakóhelyük a Leikipia fensik, Kavironda a Viktoria-Nyanza mellett, Uguru, Usegua É-i része, Paré, a Natron- és Baring-tó. Szénaboglya-alaku kunyhókban élnek és főképp földművelők.

Vakva, néptörzs Uszagarában (XVI. k.), a Vami völgyében él s vadászattal foglalkozik.

Valabrégu (ejtsd: valabreg) *Albin*, francia színműíró, szül. Carpentrasban 1853 dec. 17. Mint író Párisban él. Bohózatai közül néhány minálunk is műsoron van; ilyen: Durand-Durand (melyet 1887. a Palais Royalban adtak először elő); egyebek: Le Sous-prefet; Clo-Clo; Les Saturnales; Doit et Avoir; La sécurité des familles; Madame à ses brevets; Les Moulinard; Le pompier de Justine; Les vieilles grens; La femme; Le commandant Laripète; Premier Mari de France; Le bonheur conjugal stb. Hennequin-nel írt bohózata: Helyet a nőknek, színré került 1899 márc. 23. a

vígszínházban (ford. Huszár Vilmos). Néhány év óta *Ordonneau* Móric íróval szerkeszti darabjait. Eddig 6 ilyen közös vigjáték került előadásra, többi között: Poupée (melyet Párisban 200-szor, Londonban 700-szor adtak egymás után); a La plantation Thomassin Amerikában 2000-szer került színré. Együtt írt bohózatai: Durand és Durand 1896 szept. 1. és Bodard és Godard pedig 1899 jan. (ford. Lázár Leó) került színré a vígszínházban. Legújabb vaudevillejuk a L'étude Toccason (1899). L. még *Francia irodalom*. M. L.

Valadon Emma, l. *Thérésa* (XVI. k.).

Válaszos levelezőlap, l. *Levelezőlap* (XI. k.).

Választás (XVI. k.). A büntető törvénykönyvnek a választási jog elleni büntetendő cselekményekre vonatkozó intézkedéseit részben módosították, részben kiegészítették a képviselőválasztások feletti bíráskodásról szóló 1899. XV. t. c. végleges és átmeneti intézkedései. Így a 173. § hatályon kívül helyezi a büntető törvénykönyv 183. §-át, a büntető törvénykönyv 189. §-ában meghatározott 30 napi feljelentési határidőt pedig, amennyiben a kérdéses választás iránt az eljárás a képviselőház vagy a kuria előtt megindított, ezen eljárás befejezésétől rendeli számítani.

Fontosabbak a törvénynek ama rendelkezései, melyekkel a V.-i jog védelmére bizonyos cselekményeket büntetés alá helyez. Így a 169 § rendeli, hogy az a V.-i, illetőleg szavazatszedő küldöttségi elnök vagy helyettes elnök, aki a V.-i törvényeknek (l. *Választási jog*) s különösen az 1899. XV. t. c.-nek intézkedéseit akár cselekvése, akár mulasztása által azzal a szándékkal szegi meg, hogy egyik vagy másik jelölt megválasztását biztosítsa vagy a V.-t meghiusítsa, 6000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel és politikai jogainak felfüggesztésével büntetendő. Ha pedig a V.-i elnök, illetőleg szavazatszedő küldöttségi elnök vagy a helyettes elnök abból a célból, hogy az egyik vagy másik jelölt megválasztását biztosítsa vagy a V.-t meghiusítsa, a V.-i törvénybe ütköző valamely intézkedést tett és ezen intézkedés következtében a V.-nak általa célba vett eredménye beállott vagy a V.-t meghiusult vagy ha az említett célokból a csendőrség, rendőrség vagy a fegyveres erő feletti rendelkezést a helyettes elnökön vagy az illetékes közigazgatási hatóság közögein kívül másra ruházta át, hat hónapig terjedhető fogházzal és 6000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel, valamint politikai jogai gyakorlatának felfüggesztésével büntetendő.

A *vallásnak* a politikai párt harcokba való bevonását igyekezzenek megakadályozni az 1899. XV. t. c.-nek következő 170. és 171. §-ai: Az a lelkész, vagy vallási szertartás teljesítésére jogosított, vagy egyházi tiszttséget viselő más személy, aki a vallás szertartásainak végzésére rendelt helyiségben vagy vallásos jellegű gyűlékezeten a V. eredményének befolyásolását célzó nyilatkozatot tesz; vagy aki abból a célból, hogy egy vagy több választó bizonyos jelöltre szavazzon, vagy ne szavazzon, vagy a szavazástól tartózkodjék, az *egyházi kegyeszekben* való részesítésre tesz ígéretet, vagy az egyházi fenyték alkalmazásával, vagy kegyeszek elvonásával vagy

tülvilági büntetéssel fenyeget; vagy aki a vallási tisztelet tárgyait vagy olyan tárgyakat, amelyek egyházi szertartások végzésére rendelvek, a választók gyűlékezeten, vagy V.-i menetben használ; vagy aki ily tárgyaknak, ha azok felett ő rendelkezik, ezen célra való használatát megengedi: egy évig terjedhető állampogházzal és 1000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel, valamint politikai jogai gyakorlatának felfüggesztésével büntetendő. Aki vallási tisztelet tárgyait, vagy olyan tárgyakat, melyek egyházi szertartások végzésére rendelvek, választók gyűlékezeten, vagy V.-i menetben használ, három hónapig terjedhető fogházzal és politikai jogai gyakorlatának felfüggesztésével büntetendő (l. még *Kanzel-paragraph*).

A V.-i *biráskodásban* a felek rosszhiszeműségét torolja meg a következő 172. §: Aki a képviselőház előtt emelt panaszban, vagy a kuriánál beadott kérvényben vagy ellenkérvényben a képviselő- vagy más jelöltnek, vagy a V.-nál hivatalosan közreműködő közegnek, avagy ezen eseteiken kívül valakinek eselekménye- vagy mulasztásakép tudva valótlan tényeket ad elő, amennyiben azok eljárás alapjául szolgáltak valódiságuk esetében a V.-nak vagy valamely szavazatnak érvénytelenítését vonná maga után, amennyiben súlyosabb beszámítás alá eső büntetendő eselekmény fenn nem forog, vétséget követ el és 2000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. Hasonlóan büntetendő az, aki a fent említett módon és célból, tudva hamis tartalmu nyilatkozatot vagy bizonyítványt állít ki, amennyiben az a képviselőház vagy kuria előtti eljárásban használtatott s amennyiben súlyosabb beszámítás alá eső büntetendő eselekmény fenn nem forog.

A bűnvádi eljárás csak a sértett fél indítványa folytán az érvénytelenítési eljárás befejeztétől számítandó 30 nap alatt indítható meg.

Választási jog, ama szabályok foglalatja, melyek meghatározzák, hogy kinek van jogosultsága az országgyűlési képviselőválasztásokban mint választónak v. jelöltnek részt venni s hogy e jogosultság miként gyakorolható. E szabályokat Magyarországon a következő törvények állapítják meg: az 1848. V. és erdélyi II. t.-c., az 1848. V. és erdélyi II. t.-c. módosításáról és kiegészítéséről szóló 1874. XXXIII. t.-c., az 1874. XXXIII. t.-c. 12. § 5. pontjának és 108. §-ának pótlásáról szóló 1875. VI. t.-c., az 1874. XXXIII. t.-c. némely intézkedéseinek módosításáról és pótlásáról szóló 1876. XVIII. és XIX. t.-c.; az összeférhetlenségről szóló 1875. I. t.-c., végül az országgyűlési képviselőválasztások feletti bírásokról szóló 1899. XV. t.-c. A V. kiegészítési részének tekinthetők az országgyűlési képviselőháznak házszabályai is. L. még *Magyarország* (198—99. old.).

Választó állam, szemben az örökletes állammal az a monarchia, amelynek uralmát mindenkor egy esetről esetre választott fejedeleme ruházzák úgy, hogy ennek halálával a trón megürül és csak újabb választás útján tölthető be. Ilyen V. volt Magyarország is 1000—1687-ig, amikor a Habsburg-ház örökleti jogát iktattatta tör-

vénybe. A *pragmatica sanctio* értelmében azonban a Habsburg-ház ott meghatározott ágának (I. József) kihaltá után a szabad választás joga ismét visszazáll a nemzetre. V. volt az 1806. megszünt német-római birodalom; ilyen volt Lengyelország is.

Választó barázda (osztó barázda), a közönséges ágyszántásnál a két szomszédos fogást egymástól elválasztó barázda, mely rendszeres szántásnál felváltva a fogás közepére és szélére jut. A bogárhátú szántásnál ellenben a V. állandó s tetemesebb mélységtől, minthogy a túlnedvesített leveztetésére szolgál. V. ö. *Hensch*, Az okszerült talajművelés elmélete és gyakorlata (Budapest 1885).

Választó jel, l. *Dierézis* (V. k.).

Választólap, a geológiában azon ásványtömeg, amely valamely közettől attól a közettől elválasztja, amelyen a telér átvonul; gyakran a telér meg a közet érintkezési lapját is nevezik így.

Valdagna (ejtsd: valdanya), olasz kerületi főváros Vicenza tartományban, az Agno folyó és vasút mellett, 7491 lak. Van barnaszén-bányászata, selyemtermelése, gyapjufonása és szövése.

Valdes *Armando Palacio*, l. *Palacio Valdes*.

Val di Venosta, l. *Vintschgau* (XVI. k.).

Valdiviai bór (bőv.), l. *Persea* (XIII. k.).

Valdorf (Valldorf), porosz falu Minden kerületben, (1895) 4540 lak. Két kénés forrása van: Seebuch és Senkeltesch.

Valeggio (ejtsd: valedso), olasz helység Verona tartományban Villafranca kerületében, a Mincio balpartján, 5364 lak. Itt verte meg Napoleon 1796 máj. 30. az osztrákokat, továbbá 1814 febr. 8. Beauharnais megütöközött Bellegarde osztrák csapataival.

Valentić (ejtsd: —ties) *Dániel*, cs. és kir. vezérőrnagy, a honvéd törzstiszti tanfolyam parancsnoka, szül. Gospićen 1845 nov. 20. Katonai tanulmányait 1860. a kismártoni hadapród intézetben kezdte meg. A bécsiújhegyi katonai akadémia elvégzése után 1864. hadnagy lett az 52. gyalogezredben. A hadi iskola elvégzése után 1870 nov. 1. főhadnaggyá nevezték ki és két hét múlva a vezérkarhoz osztották be. 1872 nov. 1. II-od osztályú százados, 1873 nov. 1. vezérkari tiszt, 1876 máj. 1. I-öszt. százados lett, 1877 máj. 1. a 22. gyalogezredhez osztották be szolgálatátelre s 6 hónappal később ugyanezen ezred állományába helyezték át. 1878 jan. 1. a katonai földrajzi intézetbe vezényelték. 1878 nov. 15. azonban ismét visszatért ezredéhez. 1881 máj. 1. a cs. kir. honvédséghez helyezték át s a katonai érdemkereszttel tüntették ki. 1882 jul. 1. ismét visszalépett a közös hadseregbe és a 16. gyalogezreddel részt vett a hercegovinai felkelés leveretésében. 1883 nov. 1. őrnagy lett. 1887 okt. 27. a 79. gyalogezredhez helyezték át, 1888. máj. 1. alezredessé lépett elő. 1891 márc. 28. a m. kir. honvédség állományába lett áthelyezve, ahol 1891 máj. 1. ezredessé és a nagyváradi 4. honvéd gyalogezred parancsnokává nevezték ki. 1896. a budapesti 79. honvédgyalogdandár parancsnoka és a honvéd törzstiszti tanfolyam parancsnoka lett. Előbbi állásától azonban rövid idő múlva felmentették. 1896 nov. 1. vezérőrnaggyá nevezték ki. V. tu-

zárt vezető, mint azt az 1. és 2. ábránk grafikailag is vázolja. 0° -nál kezd egyenletes sebességtel forgását, akkor a benne indukált villamos feszültség mindinkább növekedik egész 90° -ig, ahol eléri pozitív maximumát, innen 180° -ig folyton esik és 180° -nál ismét nullá lesz, majd 270° -ig irányt változtatva negatív irányban növekszik, 270° -nél eléri negatív maximumát, honnan ismét esik és 360° , illetve 0° -nál ismét nullá lesz, hogy továbbra ismét irányt változtatva, a pozitív maximum felé közeledjék. A 2. ábrában vázolt és a feszültség változását feltüntető görbe: szinuszcörbe, eszerint tehát elméletileg a V.-u gépek termelte áramnak feszültsége a szinuszcörbe törvényei szerint változik. Az áramerősség is ily görbe szerint változik. Azt a számot, mely megadja, hogy a V. másodpercenként hányszor változtatja irányát, *váltószám*nak vagy *frekvenciának* nevezik. Ennek fele a *periodus szám*. A jelenleg villamvilágítási v. munkaátviteli célra szolgáltatott V.-ok frekvenciája legtöbbször 80—120 szokott lenni.

Azt az időt, mely eltelik, míg a V. egy bizonyos irányban vett határozott értékétől ugyanezen irányu egyenlő értékéhez ér, *periodusnak*, v. a *periodus időtartamának* nevezik. Egy perioduson belül az időt 360 egyenlő részre osztjuk be és ebben egy tetszőleges értéket azzal az időponttal

ben működik, amelynek számottevő önindukciója vagy kapacitása van. Nagy önindukció esetén a feszültség előre siet az áramhoz képest, míg nagy kapacitás esetén a feszültség késik az áramhoz képest. Ezért van azután, hogy ily esetben az áram munkáját nem lehet a feszültség és áramerősség szorzatával kifejezni, hanem e kettő még a fáziskülönbség koszinuszával szorzandó. Ha egy és ugyanazon V.-u gépről több egymáshoz képest eltolt helyzetű áramtermelő tekeresről szedünk le áramot, akkor ezek között fáziskülönbség lesz. Minden ily áram részére rendszeresen külön áramkört képezünk és ezek azután a több-, illetve poli-fázisú áramokra vezetnek. Ha az ily áramokat ugyanazon sorrendben, mint a V.-u gépről levettük, ismét vasmagra tekereseljük, akkor a vasmagban keletkező mágneses sarkok helyzetüket a mágnesező tekerések befolyásaként folyton változtatni látszanak, vagyis mintegy forogni látszanak, miert is az ily áramokat *forgó áramnak* nevezik. Leginkább elterjedt a háromfázisú áram. Ennél 3 egymáshoz képest 120° -kal eltolt fázisú áramot 3 vezetében sikerül vezetni. Mert mindegyik vezető a másik két vezető áramának visszavezetőjéül szolgálhat.

HOLLÓS JÓZSEF.

Váltóképesség (XVI. k.). Régebben a váltóképesség tekintetében számos kivételt állított fel

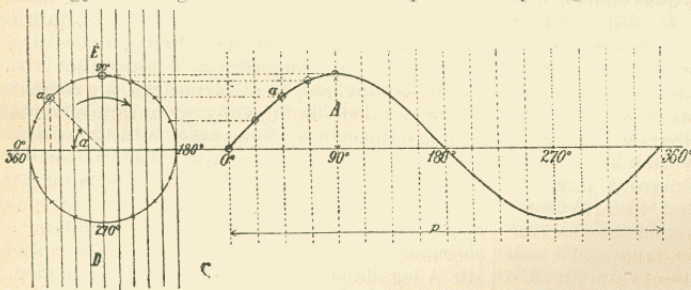
a törvényhozás, ebben az időben általános szabály volt az, hogy a katonák nem bírnak V.-gel. Amióta a törvényhozások az általános V. rendszerét fogadták el, e szabálynak nem volt már alapja, s a legtöbb modern törvényhozás meg is adja a katonának a V.-et. Így különösen nálunk az 1876. XXVII. t.-c. 1. §-a alapján a katonák váltóképesek. Ezzel ellentétben

Ausztriában az 1882. júl. 3-iki rendelet alapján a tényleges szolgálatban álló, valamint a szabadságot és nyugdíjazott katonatisztek és a legénység nem bírnak a szenvedő V.-gel, az általuk kiállított váltónyilatkozatok tehát érvénytelenek. A katonának V.-ét az 1876. XXVII. t.-c. 95. §-a értelmében honosságuk szerint kell megítélni és így csak az osztrák katonák váltóképtelenek, de ezek is felelősek az idézett szakasz alapján a nálunk kiállított váltónyilatkozataikból kifolyólag.

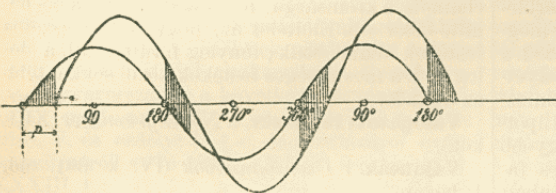
LÉVY B.

Változék, változat v. *fajváltozék* (varietas, variatio), csekélyebb fokú eltérése a fajtának, p. fehérvirágu V.

Vályi Gábor, jogtanár, szül. Maros-Vásárhelyen 1844 máj. 12. U. o. végezte elemi és középiskolai tanulmányait, valamint a jogi tanfolyam I. és II. évét, anyai nagybátyja *Dósa Elek* (V. k.) vezetése mellett. A III. és IV. évet a budapesti egyetemen töltötte s u. o. tette le az államvizsgákat és a doktori szigorlatokat is. 1866—67. Maros-Vásárhelyen mint helyettes, 1867—68-tól kezdve pedig u. o. mint megválasztott jogtanár működött egészen 1869—70 végéig, midőn a jogakadémia megszűnt. Ekkor Marossszék tör-

1. ábra.

2. ábra.

jelöltünk meg, amelyben az áramnak ezen értéke van. Ezen időt *fázisnak* nevezzük. Így ha 0 értékkel kezdjük a számítást, beszélhetünk 36° -nál, 127° -nál vagy 286° -nál lévő fázisról, míg a 90° -nál elért pozitív, a 270° -nál elért és az előbbivel abszolút értékben egyenlő negatív maximumot *amplitudának* nevezzük. Ha két V. egyenlő frekvencia mellett nem egyszerre éri el ugyanazon fázisait, azt mondjuk, hogy köztük fáziskülönbség van, ezt pedig azon fokok számával jelöljük, amelylyel az egyik előbb vagy később éri el egyenlő értelmű maximális v. minimális értékét. Nemesak két V., hanem ugyanazon V. feszültsége és áramerőssége között is lehet fáziskülönbség. Ezen eset akkor van, ha V. oly áramkör-

vényszékénél lett tlnök. 1872. pedig a marosvásárhelyi kir. törvényszékénél bíró. Még ugyanazon évben, az akkor felállított kolozsvári tudományegyetemhez nevezetett ki a statisztika ny. r. tanárává s azóta ott működik. A jogi karnak dékánja volt az 1878—79. és 1891—92. tanévekben. Tagja volt az erdélyi ev. ref. régi egyházi főtanácsnak s az ennek helyébe lépett egyházkerületi közgyűlésnek. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület igazgató-tanácsának is tagja 1889 óta s 1897 óta ugyanannak helyettes elnöke. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület teológiai fakultásának 1896. algonokává s 1898. főgonnokává választott. 1897 óta tagja az ev. ref. egyetemes konventnek is.

Vámbery, 1. *Armin* munkái közül még felemlítendőek: *A török-tatár nyelvek etymologiai szótára* (Budapest 1877, németül Lipse 1878); *La Turquie d'aujourd'hui et avant quarante ans* (Páris 1878); *The travels of Sidi Ali Reis* (London 1899); *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei* (Helsingfors 1899); *Oroszország a szibériai vasutak befejezése után* (Budapesti Szemle 1899 nov.).

2. *V. Rusztem*, kriminalista. az előbbinek fia. szül. Budapesten 1872 febr. 29. A középiskolákat és egyetemet u. o. végezte, a jogi doktorátust 1895., az ügyvédi vizsgát 1897. tette le s 1898 végéig ügyvédi gyakorlatot folytatott, midőn az igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztályába nevezték ki jegyzővé, 1900 febr. albiróvá. Itt részt vett a bünvádi perrendtartás életbeléptetési munkálataiban, a büntetőtörvénykönyv novellájának előkészítésében, főleg az indokolás szerkesztésével. A magyar jogászegylet 1899. titkárává választotta. Titkára volt a nemzetközi büntetőegyesület 1899. gyűlésének és a Budapesten tartott nemzetközi gyermekvédő kongresszus jogi osztályának. A doktori fok megszerzése után félévig dolgozott Liszt Ferenc tanár hallei büntetőjogi szemináriumában, majd 1896. a genfi és lyoni egyetemeken büntetőjogi tanulmányokat folytatott s atyjával bentazta Francia-, Angol-, Olasz- és Törökországot. Önállóan megjelent munkái és értékesei: *A fiatal koru bűnösökről* (Jogi ért. 1897); *A relegált eredményei és büntetési rendszerünk reformja* (1898); *Magyar-német jogi szótár* (Kálmán M.-al 1898); *A büntető perrendtartás vázlata* (1899); *A feltételes elítélésre vonatkozó törvények* (Külföldi törvények gyűjteménye 1. fűz. 1899); *A bűnügyi muzeumokról* (1899, Jogi ért.). *Az esküdtek kézikönyve* (1900); *Az újrafelvétel a bünvádi perrendtartásban* (1900. Jog. Ért.). Ezenkívül számos büntetőjogi, börtöntgyi, bünvádi eljárási és kriminológiai cikket írt a szaklapokba, a Budapesti Hirlap, Élet, Magyar Kritika, Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft, Bulletin de l'Union internationale criminelle-ben. E lexikonnak és a magyar jogi lexikonnak is munkatársa.

Vámdíjmérséklés, 1. *Vámdíjmentesség* (XVI. köt.).

Vám- és adóvisszatérítés, 1. *Adóvisszaterítés* (I. k.).

Vám- és kereskedelmi szövetség, 1. *Magyarország* (XII. k. 106—108. old.).

Vámok és közutak, 1. *Közutak* (XI. k.), *Vám* (XVI. k.) és *Vámszedési jog*.

Vámossy Zoltán, orvosszakiró. V. *Mihály* (XVI. k.) fia, szül. Budapesten 1868 dec. 15. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte s 1891 dec. 5. avatták doktorrá. 1893 febr. 1. Bókay Árpád tanár mellett az egyetem gyógyszer-tani intézetének első tanársegéde lett s azóta ott működik. 1897. állami ösztöndíjjal egy évet külföldön töltött és 1899 ápr. az orvoskari tanártestület a farmakologiai módszertan magántanárává habilitálta. Régebben a szépirodalom terén is működött; szakirodalmi dolgozatainak száma sok. E lexikonnak is munkatársa.

Vampoa (Vhampooa), kínai sziget a Gyöngy-folyónak a kantoni öbölbe való torkolása előtt, ahol a Kantonba érkező európai kereskedelmi hajók kikötnek.

Vampyrella (állat), a napálatkák (Heliozoa) csoportjának egyik neve, melynek fajai algaszettekbe tolatkodnak s azoknak tartalmát felemészítik. Egyik fő jellemvonásuk, hogy amoebaszerűen viselkednek. D. J.

Vamrima, a keletafrikai Mrima (XII. k.) lakosainak neve.

Vancsau (Vencsou), szerződéses kikötő (1877 óta) Csekiang kínai tartományban, Ningpo és Fuesou között, a Tahi folyónak a V.-öbölbe való torkolása mellett, 80.000 lak., sok apácakolostorral, katolikus misszióval és két külvárosi raketeppel.

Vandalitia, 1. *Andaluzia* (I. k.).

Vanderbilt Kornél, ifj. (XVI. k.), megh. New-Yorkban 1899 szept. 12.

Vándorláp, 1. *Uzsoisziget*.

Vándornövény (planta migratoria), kapaszkodó v. ragadó részekkel felruházott, tehát szétterjedésre alkalmas növény, p. a bojtortján, a szerbtövös. Hazánkban sok a Keletről és Oroszországból behurcolt növény. Hazánk flórájának a történeti eseményekkel becsempézett eleme több, mint amennyit régebben gondoltak. A maszlag állítólag a cigányokkal jutott Európába. A régi időben bevándoroltak némelyikét majdnem őslakónak tarthatni (Solunum nigrum, disznóbojtortján). Némely növény hihetetlen terjedést bevándorol, p. a szerbtövös; 1. *Növényvándorlás*. BORB.

Vängel Jenő, folytatólagosan helyettesítette a budapesti tud.-egyetem zoológiai tanszékét még az 1898—99 és 1899—1900. tanévekben is. 1899. a nyári időszakot Berlinben, illetőleg a helgolandi stáción töltötte zoológiai ismereteinek kibővítése céljából. A term.-tud. társulat által kiadott A magyar birodalom állatvilága (fauna regni Hungariae) című munkában a szivacsokat és a mohaállatokat állította össze. Seemayer társaságában (ki a növény- és ásványtant dolgozta ki, megírta az Athenaeum által kiadott *Nagy Képes Természettarjz*-ban az állattani részt (1899).

Vanguru, keletafrikai földmivelő nép, a Vámi és Luídsi völgyében.

Vaniamezei, Unyamzei (XII. k.) lakosai.

Vanjamjembe, Unyamnyembe (XVI. k.) lakosai.

Vannovszkij Szemenovics Péter, orosz hadügyminiszter (XVI. k.), 1898 jan. nyugalomba vonult. Kuropatkin lett utóda.

Vanyoro, Unyoro (XVI. k.) lakosai.

Var, francia département, (1896) 309,191 lak., 1897-iki termés: 380,000 hl. búza, 6240 hl. rozs, 4250 hl. árpa, 75,000 hl. zab, 875,753 hl. bor.

Várád (XVI. k., *Nagy-V.*) *Szigligeti* Ede szülőháza, a róla nevezett utcában emléktáblával van megjelölve, hasonlóképp *Nagy Sándor* József, 1848—49-iki honvédtábornok szülőháza is, kinek nevééről szintén egy utcát neveztek el. A Széchenyi-tér mellett a Sebes-Körös partján terül el az Ezredvi Emlék-tér, a város legszebb sétahelye. A Nagy-Teleky-utcában van a kéttornyú ref. templom, az utca végén, az aradi-úton a Ferenc-József-huszárkaszárnya, a Vilmos főherceg-tízérekaszárnya és a báró Fejérváry honvéd-huszárkaszárnya. A Rhédey-kert mellett van a sport-ter pavillonja. Mellette emelkedik a honvéd-apróiskola háromemeletes épülete a király szobrával. Az oldalt elvonuló sétányon elérjük a Rulikovszky (újvárosi központi) temetőt, hol a lengyel szabadsághős, Rulikovszky Kázmér sírja van. Kis távolságra ettől a katonai gyakorlóterren a löportorony és a löversenyter található. Itt rendezi a Biharvármegyei gazdasági egyesület ismert löversenyeit. Jobbra emelkedik a közbiztonsági mintaszertű épülete. A XVI. köt.-ben leírt püspökségeken kívül V. székhelye még gör. kel. püspöki helynökségnek. Nem egy, de két kir. közjegyzősége van. Itt van továbbá a 7. huszárezred, a 19. hadosztály-tízérezred, a 2. honvéd-huszárezred, a 4. honvéd-gyalogszerezd és a 11. népfelkelő járásnak széke. Újabb lapjai: Nagyvárad Napló, Mesevilág, Országos Értesítő, Jótékony intézetei közül említendők: a Szt.-Józsefről nevezett fuinevelő, a gör. kat. fuinevelő, az 1896-ban megnyílt városi árvaház, a nagyvárad négyestület Erzsébet-árvaháza, az Erzsébet-bölcsöde-egyesület, Szt.-László-koldus- és gyügyermek menedékegyesület, Szent-Miklós gör. kel. fuinevelő, ev. ref. leánynevelő stb. A Biharvármegyei régészeti és történelmi egyesület (III. k.) muzeuma 1896 jun. 27. nyílt meg. 1898 aug. 26. a helybeli Szigligeti-társaság megalapította a váradi színészet száz éves fordulóját.

A város közigazgatása élénk s rendkívül mozgalmas. A törvényhatósági bizottság 62 virilis és 62 választott tagból áll, kikhez 19 tisztviselő járul. A városi gazdag levéltárban a város múltjára vonatkozó jegyzőkönyvek s egyéb okmányok találhatók. A közegészségügyi intézményekből kiemelendők: a vízvezeték 1894 óta, a közegészségügyi szolgálat, a városi, az irtalmas és az izraelita kórház. Kereskedelme nemcsak Bihar vármegyére, de Szilágy és Kolozs vármegyékre is kiterjed. Hitelintézetei: 3 bank, 4 takarékpénztár s 4 szövetkezet három millió koronát meghaladó tőkével s közel 20 millió takarékbetéttel. Közlekedési viszonyai közül említendők villamos közúti vasútjai, továbbá az 1900 jan. megnyílt budapest—V.-i távbeszélő. V. ö. *Bunyitai* Vince, Schematismus historicus ven. cleri dioecesis Magno-Varadiensis (Nagyvárad 1896); *Náményi* Lajos, A V.-i színészet története (u. o. 1898);

Láng József, A Nagyvárad politikai napilap huszonhat éve (a lap negyedszázados fennállása alkalmából, u. o. 1896).

Váradi Antalt 1898 máj. 26. kinevezték az orsz. színművészeti akadémia igazgatójává. *Szent Margit asszony* c. szomorujátékát 1897. a m. tud. akadémia a Kóczán-díjjal jutalmazta. Megjelent tőle: *Charitas* (tört. szomorujáték 3 felv. Magyar tört. színműtár IV. köt., Budapest 1899). Sudermann Hermann Keresztelő János c. bibliai drámáját fordította, amely 1900 febr. 9. került színre a Nemzeti Színházban.

Várady, 1. *Gábor*, országgyűlési képviselő, szül. Máramaros-Szigeten 1858 okt. 14. Középiszkoláit Budapesten, jogi tanulmányait a bécsi s a budapesti egyetemen végezte. Miután pestvármegyei tiszteletbeli aljegyző, majd kir. kincstári jogügyigazgatói fogalmazó volt, három esztendőig mint kir. altűzész a budapesti kir. főügyész mellett, négy évig pedig mint kir. ügyész Fiumében működött. Néhány év óta Budapesten ügyvédi gyakorlatot folytat. 1896. a zilahi kerület szabad-eltvárti program alapján országgyűlési képviselőnek választotta. Egyik alapítója az Uránia tudományi színháznak.

2. *V. Lippót Árpád*, vallás- és közoktatástügyi miniszteri osztálytanácsos, 1899 okt. 2-án megkapta a csanádi székeséptalanban levő Bonnaz-féle idősb kanonokságot.

3. *V. Sándor*, a m. kir. opera hariton-énekművésze, szül. Pusztasöregre 1865. Középiszkoláit Egerben s a műgyetemet Budapesten végezte, de e térről Káldy Gyula biztatására az énekesi pályára lépett, melyen mindjárt első felléptével feltűnt érces, szép bariton hangjával s a m. kir. operához szerződötték. Énektanulmányait *Pauli* R. tanárnál kezdte s a tatai Esterházy gróf által támogatva Bécsben fejezte be *Mancio* Bódog olasz énektanárnál. Szerepköre s hangja is terjedelmes. A m. kir. operának kiválóbb tagjai közé tartozik. Wagner Siegfried operájának, a Medvebőrösnek szövegét ő fordította magyarra (színre került a m. kir. operaházban 1900 febr. 3.).

Varasd (XVI. k.) 1. *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 2521 km², lakóinak számát (1898) 281,000 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 szab. kir. város, 2 nagy- és 859 kisközség. A szolgabírói járások száma 8, a körjegyzőségeké 34. Puszták, telep és major van 176. A vármegye (és a területén fekvő szab. kir. város) területén van 3 kórház 170 ágygyal; egész területén működik 26 orvos, 56 okl. baba és 16 gyógyszerész. Van 40 km. állami és 533 km. tartományi út. A vasúti vonalak hossza 134,8 km., miből 2,5 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 21. Van 35 posta- és 28 táviróhivatala. A vármegye területén fennáll 8 takarékpénztár és 3 szövetkezet, összesen 525,500 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 108, köztük 1 gimnázium, 6 különféle szakiskola, 100 népiskola és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 23,795 tanuló látogatta.

2. *V. városban* 1897. új tízérkaszárnya épült. V. és Zágráb közt a helyközi távbeszélő 1898 dec. 18-án adatott át a forgalomnak.

Varelius Antero, finn író, szül. 1821., a tyrvási esperességben. Legismertebb műve: *Egy nagybátya tanításai a természet dolgairól* (Enon opetuksia luonnon asioista), mely a legelső természettudományi művek közül való finn nyelven. Írt számos néprajzi munkát is, többi között a tyrvási esperesség leírását, egy eredeti vigjátékot (Vekkulit ja kekkulit) és fordított idegen nyelvekből szépirodalmi munkákat.

VIKÁR.

Varenki, orosz stítemény, mely a mi edesen készített túrós lepényünkhöz hasonlít, amennyiben apró vajás tésztából áll, gytümolesesal vegyített túróval töltve.

Vares, város Sarajevo bosnyák kertületben, a Boszna egyik jobbparti mellékfolyója, a Stavnja mellett, (1895) 1856 lak., kohókkal, jelentékeny vasművekkel.

Varesanin Marián (varesi), cs. és kir. altábornagy, a 18. gyaloghadosztály parancsnoka Mosz-tárban, szül. Gunján a katonai határörvidéken 1847 febr. 1. Katonai tanulmányait a fiumei hadapród intézetben kezdte meg. 1862. a bécsújhegyi katonai akadémia növendéke lett. 1866. hadnaggyá nevezték ki a 78. gyalogezredben. Részt vett a Poroszország elleni háboruban, 1869—71. elvégezte a hadi iskolát. 1872 jan. 1. mint vezérkari tisztet a 2. gyaloghadosztály-parancsnoksághoz helyezték át, máj. 1. főhadnaggyá. 1873. máj. 1. másodosztályú századosa, 1876. első osztályú századosa nevezték ki a vezérkarban. Mint vezérkari százados a 11. gyaloghadosztály 3. dandáránál, a 36. és 18. gyaloghadosztály-parancsnokságoknál, majd pedig az ország-leíró hivatalban volt alkalmazva. 1875. Dalmáciában a montenegrói fejedelem mellé osztották be. 1878. a zárai katonai parancsnokságnál működött. 1879. a király által a nagy gyakorlatokhoz meghívott szerb tiszteket kísérte a Lajta melletti Bruckba, 1881 okt. a Rudolf trónörökös által vezényelt 9. hadosztály vezérkari főnökévé, 1881 máj. 1. őrnaggyá, 1885 máj. 1. alezredessé nevezték ki. Röviddel azután két hónapra Laxenburgba hívták Rudolf trónörökös mellé, aki akkor hadtörténelmi és katonai földrajzi tanulmányokkal foglalkozott. V.-t később a 75. gyalogezredhez osztották be szolgálattételre, 1887 ápr. 1. a zárai katonai parancsnokság vezérkari főnöke lett. 1888 máj. 1. ezredessé, 1893 dec. 4. a 48. gyalogdandár parancsnokává, 1894 máj. 22. vezérőrnaggyá, majd pedig a 3. gyalogdandár parancsnokává nevezték ki. 1897. a 18. gyaloghadosztály parancsnoka és november 8. altábornagy lett. V. tulajdonosa a montenegrói Daniló-rendnek (1875.), a szerb Tarkovo-rendnek (1879.) és a porosz 3. oszt. Tarko-sasrendnek (1883.).

M. I.

Varga, 1. János, beszélyíró, ügyvéd, szül. 1846. Szegeden, megh. Aradon 1881 nov. 17. Középis-koláit Szegeden végezte, majd Pestre jött az egyetemre s itt Tóth Kálmán fiának nevelője lett. Már ekkor számos humoros cikk és apróság jelent meg tőle a Bolond Miskában s egyéb közlemények a Fővárosi Lapokban. Később Aradra költözött, hol ügyvédi irodát nyitott. V. a népies irodalomban tűnt fel élénk elbeszélésekkel, népszokások ismertetésével és zamatos magyaros nyelvvel. A *Babonák könyve* c. nagyobb munkájával pálya-

díjat nyert. A színpadon is tett kísérletet és a budapesti népszínházban előadták tőle *A bíró leánya* s *A bácskai rezervisták* c. darabjait, *A véletlen* c. egyfelvonásos vigjátéka pedig a nemzeti színházban került színre. Utolsó színi kísérlete *A szép asszony bolondja* volt, melyen haláláig folyvást javított. 1881 elején szerkesztése alatt indult meg az *Arad és Vidéke* c. ellenzéki lap, melynek szerkesztésétől azonban csakhamar vissza kellett vonulnia.

2. **V. Ottó**, a budapesti II. ker. főgimnázium tanára ellen 1899 okt. fegyelmi vizsgálatot indítottak oly értelmű feljelentések következtében, hogy tanítási órai alatt antikinaszttikus és antikatólikus kifejezésekkel élt. Ezek a feljelentések, mint az akkori hírlapok megírták, V. néhány tanítványától származtak, kiket arra állítólag az intézeti igazgató tudtával egy-két tanár ösztönzött volna. A hír nagy port vert fel, a hírlapok pártkülönb-ség nélkül elítélték a spicli-rendszert. Legelősebben írt az ügyről *Vészi József*, a Budapesti Napló szerkesztője, kit *Demeckzy* (l. o.) főgimnáziumi igazgató provokált. A hivatalos fegyelmi tanács vizsgálata után a közokt. miniszter végre akként döntött az ügyben, hogy a panszkrét felhozott kifejezésekben a király neve elő nem fordul, azokban a király személyére, avagy az uralkodó család tagjaira való vonatkozásnak sem szándéka, sem terve nincsen meg, arra nézve pedig megkö-zelítő adat sincsen, hogy V. tanár ellenében királlysértés címén további lépések volnának teendőek. Ami a nevezett tanár ellen felhozott azt a panaszt illeti, hogy tanítási modora alkalmas volna arra, miszerint a tanulóknak hite, illetőleg a katolikus vallás intézményei iránt való tisztelete megrendüljön, ebben az irányban a fegyelmi vizsgálat szintén nem állapított meg olyan pozitív tényeket, amelyek alapján a nevezett tanár ellen az 1883. XXX. t.-c. 36. §. meghatározott fegyelmi vétség volna megállapítható. Mind a mellett mégis nem hagyhatta a miniszter szó nélkül a vizsgálat adataiból nyert azt a benyomását, illetve meggyőződését, amelyben őt a fegyelmi tanácsnak egyhangu nézete ismegerősítette, hogy V. tanár a történelmi tények színezésénél és egyes világtörténelmi alakok jellemzésénél olyan kitéréseket tesz és olyan, illusztrálásul szolgáló hasonlatokat, idézeteket és példákat alkalmaz, amelyek a tárgygyal szorosan és lényegileg alig függenek össze és a tanulók egy része által esetleg kellően fel nem fogva, a tanárnak jó szándéka ellenére is káros hatásuak lehetnek. Ennélfogva a miniszter a nevezett tanárt komolyan figyelmezteti arra, hogy tanításában az ilyen kitérés-ektől és a serdülő korban levő tanuló ifjúság által könnyen félreérthető túlszínezett illusztrálásoktól őrizkedjék. Egyuttal a miniszter V. tanárt a közszolgálat érdekében a budapesti I. ker. áltami főgimnáziumhoz helyezte át.

Vargha, 1. Ferenc, főügyészi helyettes, büntetőjogi író, szül. Szegeden 1858 nov. 6-án, hol atyja kir. táblabíró volt. 1882. bírói pályára lépett, Komáromban és Budapesten kir. áltgyész, Kecskeméten kir. ügyész volt, majd a budapesti törvényszékhez került tanácsvezető bírónak, ahol mintaszertlen vezette a büntető végtárgyaláso-

kat. 1896. az igazságügyminisztérium kodifikációs osztályába hívták meg, hol a büntető perrendtartás életbeléptetési és az esküdtárszéki törvény szerkesztésében nagy része volt, ezek befejeztével pedig az új büntető ügyvédi szabályzat tervezetét készítette el. 1897. kir. ítélőtáblai bírói címmel és jelleggel ruházták fel. 1900 febr. 9. budapesti főügyési helyettesé nevezték ki. Mint büntetőjogi író a dogmatika terén nagy szolgálatot tett s alig van a büntetőjognak oly részletkérdése, melylyel a szaklapok hasábjain egy vagy több cikkben ne foglalkozott volna. Önállóan megjelent munkái: *A büntető perrendtartás magyarázata* (I—IV. k. Balogh Jenővel és E. Illés Károlylyal, 1897—99); *Az esküdtárszéki eljárás* (1898); *Az esküdtárszéki kézikönyve* (1899); *Eszrevételek a btk. novellájára* (1892); *Az otthon védelme* (1895); *A gyermekkorban levő bűnösök* (1895); *A bűnvádi perrendtartás perorvoslati rendszere* (1900).

2. *V. Gyula* újabb művei: *A boszú kard* (regényes dalmű 5 felv., a Kisfaludy-társaság pályázatán jutalmat nyert. Budapest 1897); *Barsi József emlékezete* (u. o. 1897); *Emlébeszéd Pólya Jakabról* (1898 nov. 24. az Akadémiában, megj. az Akad. Ért. 109. füz.); *Keleti Károly emlékezete* (Közgazd. Szemle 1899) *A magyar hitelügy és hitelintézetek története* c. 1896. megjelent művét az akadémia 1899. a Marczibányi-mellékjuttalommal tüntette ki. 1900 febr. 14-én a Kisfaludy-társaság főtitkárává választotta.

Vargics Imrét 1899 máj. 16. az országgyűlési szabadelvű párt egyik alelnökévé választották.

Vargalyas Endre 1898 febr. 12. királyi tanácsosi címet kapott.

Variata, l. *Agostai hitvallás* (I. k. 164. old. 1. hasáb).

Varibo, sziget, l. *Ibo*.

Várispán (comes castri, comes castrensis), a V.-ság feje az Árpádok korában, aki begyarkolta a vár szolgálatában álló fegyvereseket, őket a király táborába vezette, fegyelmezte csapatát s békében és háboruban bíraskodott fölötté. Ezt a tisztelet rendezes valamely várjobbági, akárhány esetben azonban valamely zászlósúr (nádor, országbíró stb.) viselte. Alatta állt a seregvezér (princeps vagy dux exercitus), hadnagy, várnagy a századosokkal, tizedesekkel és hirodókkal. L. még *Főispán* (VII. k.).

Varjuindus (Crows, Ubszaroku). A dakoták törzshez tartozó indus népség. A Sziklahegység (rocky mountains) nyugati lejtőjének Yellowstone völgyét lakják vagy 3000-nyi számmal. Hajviseletük után indulva, az európai ember valóságos tévedésbe jön, mert míg a nők kurtára vágják a hajukat, addig a férfiak $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ m.-nyi hosszúra megnövesztik. De még a ruházatukat illetőleg is, amely egyszerű ingféléből áll, a férfiakat és nőket alig lehet egymástól megkülönböztetni.

Varjuköröm (növény), a *Clematis vitalba* (l. *Iszalaq*, IX. k.), a dudafürt, sőt az anyarozsna is népies neve.

Varjuláb v. *vérállató fü* (növény), l. *Golyaorr*, de a *Plantago Coronopus*nak is neve; l. *Utilapu*.

Várkonyi István, l. *Munkásmozgalom Magyarországon*.

Várkórházak, l. *Katmai gyógyító intézetek* (X. k.).

Varmia, l. *Ermland* (VI. k.).

Váro, személynév, l. *Magyar személynevek*.

Váro Béni, tanügyi író, királyi tanfelügyelő, szül. Harón (Hunyad) 1855. szept. 15. Felsőbb tanulmányait a budapesti pedagógiumban 1878. végezte el. Ugyanezen évben a nyelv- és történettudományi csoport tantárgyaiból polgári iskolákra tanképesítést nyervén, a következő évben a közzei polgári iskolához nevezték ki. Egy év mulva a somorjai polgári iskolához helyezték át, melynek 1881. igazgatójává is kinevezték. Az 1880. és 1881. évek nyári szünidején a székelykeresztúri állami tanítóképezdénél, a nem magyar ajkú népiskolai tanítók részére rendezett magyar nyelvű póttanfolyamon egy-egy román tanítócsoport vezetésével volt megbízva. 1883. a fogarasi állami polgári fiu- és leányiskola igazgatóját vevén át, a polgári fiuiskolával kapcsolatban elemi, majd 1886. közép-, illetve felső kereskedelmi iskola szervezését eszközölte ki. 1890. igazgatói hivatala mellett tíz hónapon át vezette Fogaras vármegye tankerületének kir. tanfelügyelői teendőit is 1894. ezen tankerület királyi tanfelügyelőjévé neveztetvén ki s jelenleg is e minőségben szolgál. Irodalmi működése, néhány tárcacikken s nagyobb számu bírálaton kivül, főképp tanügyi és iskolaszervezeti kérdések tárgyalására szorítkozik, melyek szakfolyóiratokban jelentek meg. A minisztérium megbízásából átdolgozta a Gönczy-féle ABC és Gáspár-féle népiskolai olvasókönyvek román nyelvű kiadásait.

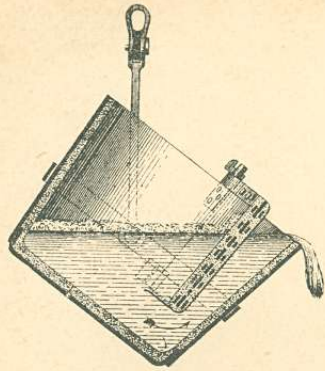
Várossy Gyula, országgyűlési képviselő, kat. plébános, regényíró, szül. Szegeden 1858 febr. 9. Középiszkolát Szegeden, Nagy-Károlyban és Debrecenben, a teológiát Temesváron végezte. Pappá szentelték 1882. Káplán volt Magyar-Pécskán, Battonyán, Kis-Zomborban és Kis-Teleken, azután főgimnáziumi hittanár Lugoson, ahol a magyar irodalmat is tanította. 1894 ápr. 18. plébános Kis-Teleken, 1896. Csík vármegye karcfalvi kerületének függetlenségi és 48-as képviselője. Irodalmi munkássága már papnövendék korában kezdődik *Szessziós vót keres* c. novellájával, mely pályadíjat nyert. További művei: *Apák bűne* (2 köt., Szeged 1886); *Tük-tak* (u. o. 1889); *Vörös Dániel* (2 köt., Budapest 1890, már 3 kiadást ért); *Gyémánt a homokban* (2 köt., u. o. 1891, 3 kiadást ért); *Derült ég* (humoros elbeszélések, Lugos 1892); *Mosolygó levelek* (elbeszélések, u. o. 1893); *Válogatott víg elbeszélések* (u. o. 1894); *Deris képek* (elbeszélések, Budapest 1897) stb.

Várossy Gyula (XVI. k.) kanonokot 1898 febr. 16. kinevezték a budapesti központi papnöveldé igazgatójává.

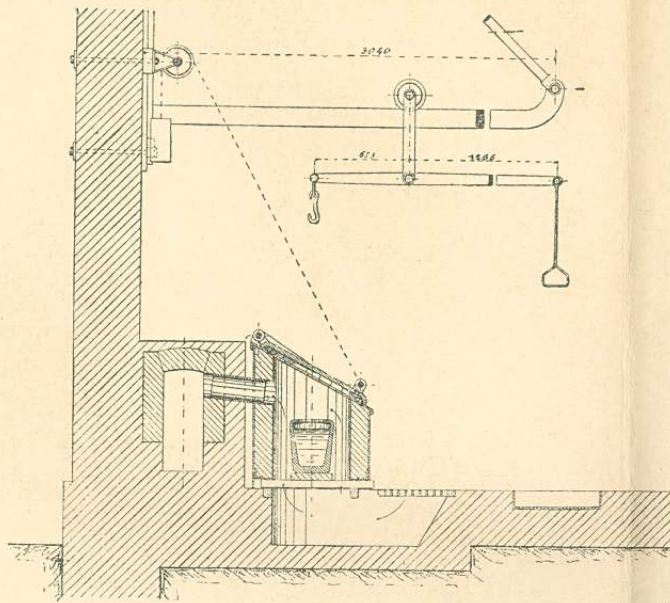
Varsó, orosz kormányzóság, (1897) 1.933.689 lak. — *V. város*, ugyanakkor 638.208 lak. Mickiewicz emléksobrát leleplezték V.-ban 1898. dec. 24.

Varsovienne (franc., ejtsd: varszovjen), $\frac{3}{4}$ -ütemű lengyel tánc.

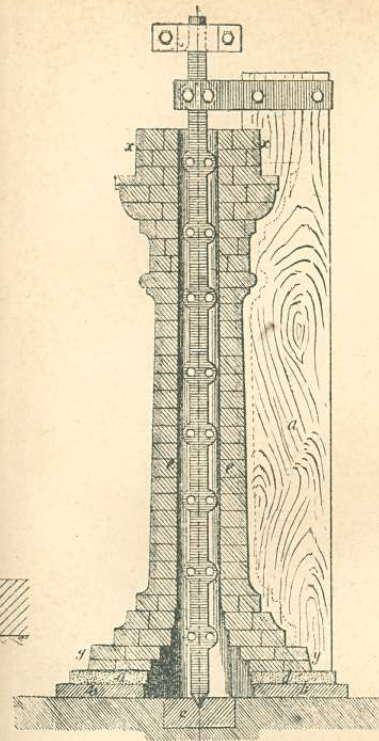
Vas (XVI. k.) vármegye területe a legújabb adatok szerint 5.035 km², lakóinak számát (1898) 427.600 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 2 rend. tanácsu város, 8 nagy- és 609 kisközség. A szolgabírói

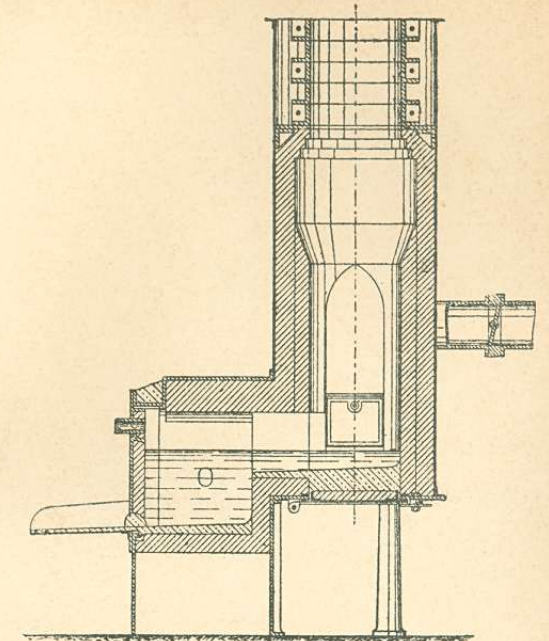
12. ábra. Öntőüst salakvisszatartó rekesszel.

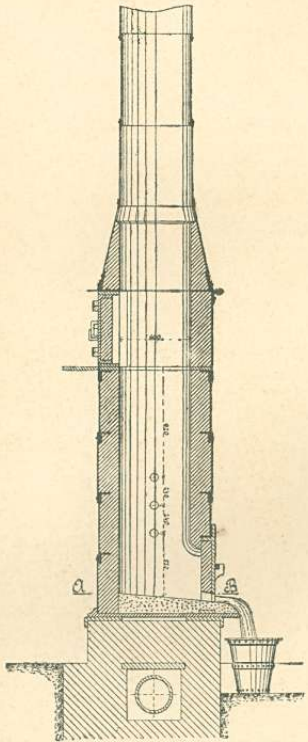
10. ábra. Tégelykemma.

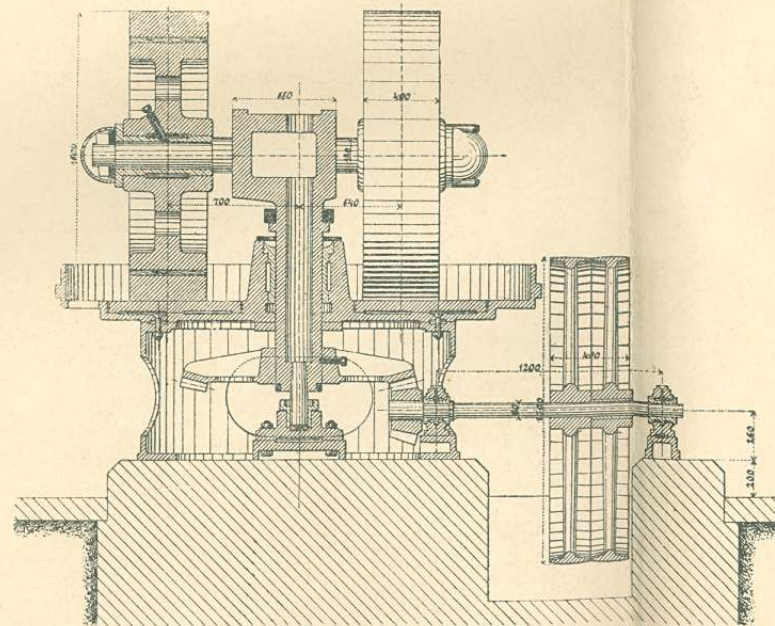
32. ábra. Oszlop beformázása alkzóval.

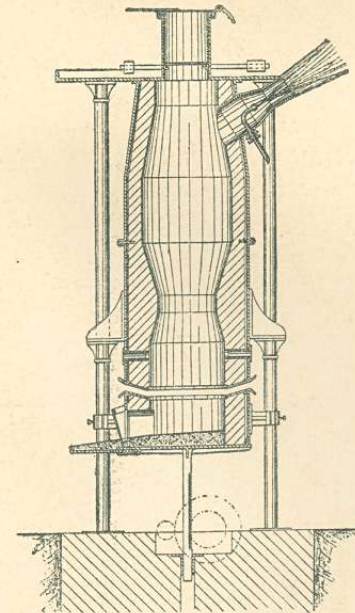
6. ábra. Vasgyűjtővel felszerelt kupolókemence.

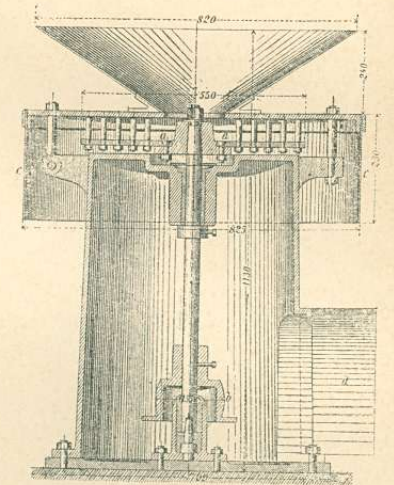
4—5. ábra. Közönséges kupolókemence függőleges és vízszintes keresztmetszete.

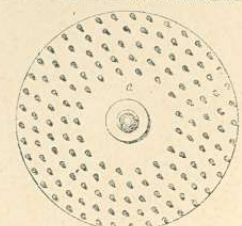
3. ábra. Agyaggyúrásra való korongpár alul elrendezett hajtószerkezettel.

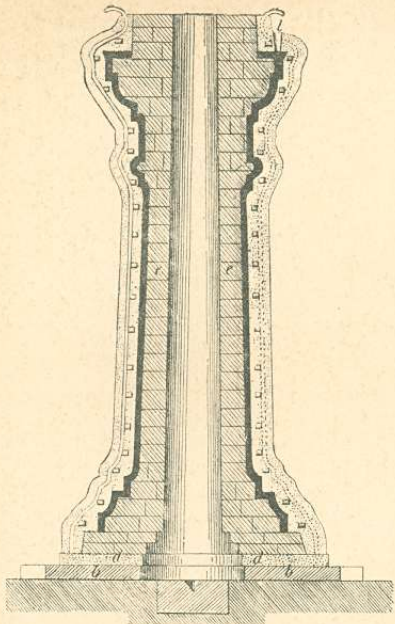

7. ábra. Herbertz-féle kupolókemence.

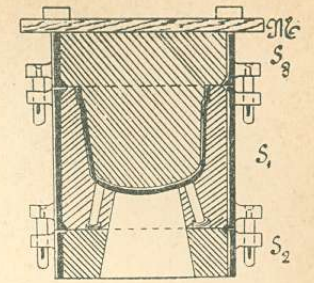
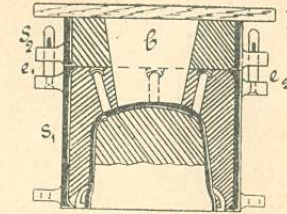
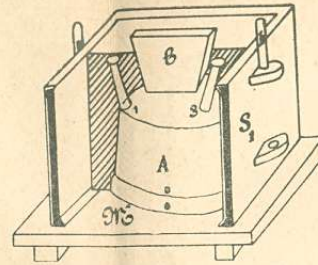
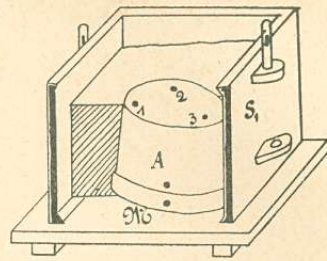

1—2. ábra. Álló homokkeverő gép.

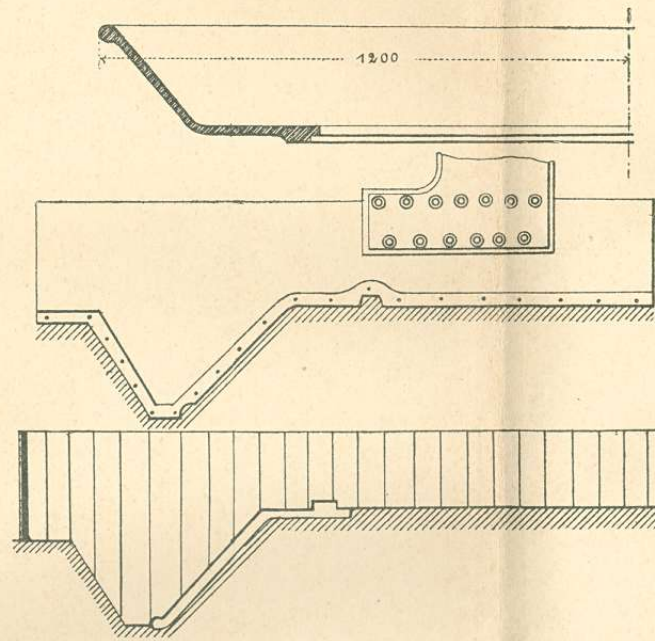

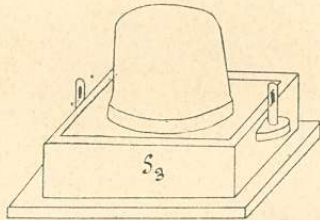
33. ábra. Oszlop befornázása alakzóval.

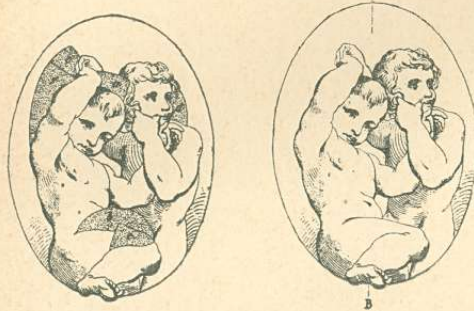
19—22. ábra. Vasfazék befornázása.

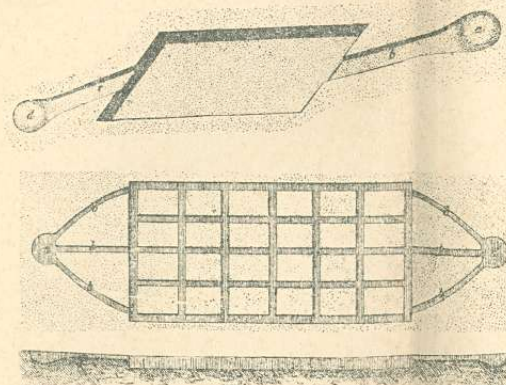
29—31. ábra. Körkerek gépágy befornázása.

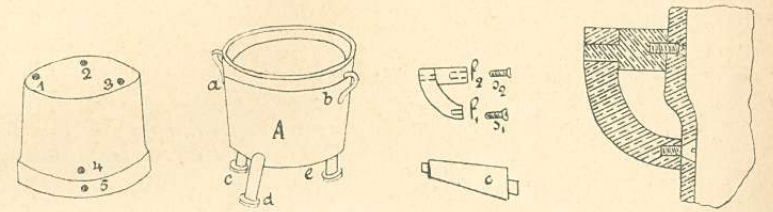
23. ábra. Vasfazék formájának bele.

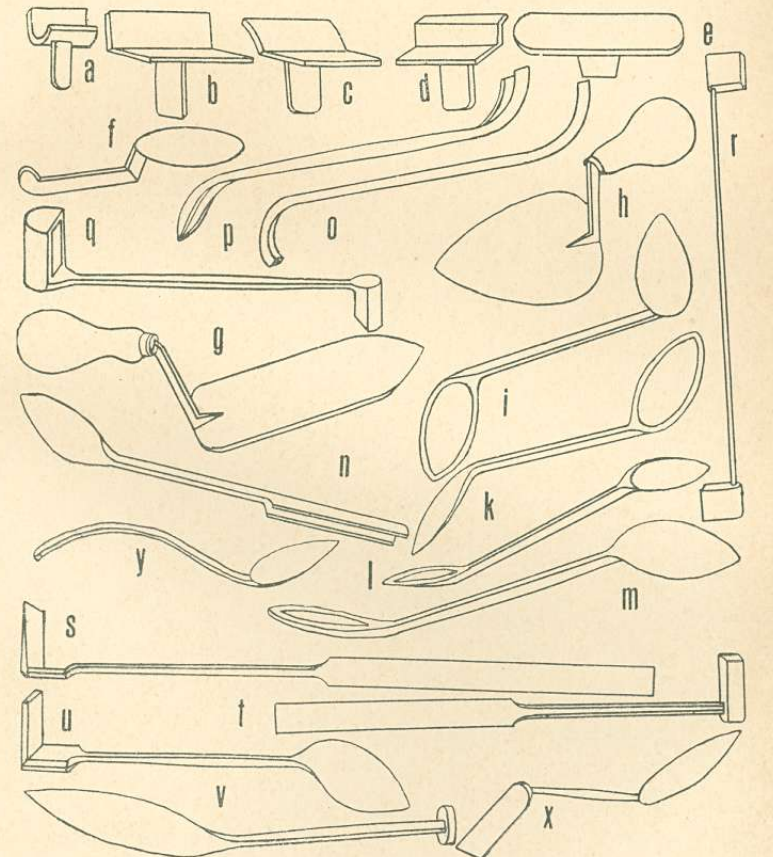
24—26. ábra. Magdarabokkal való formázás.

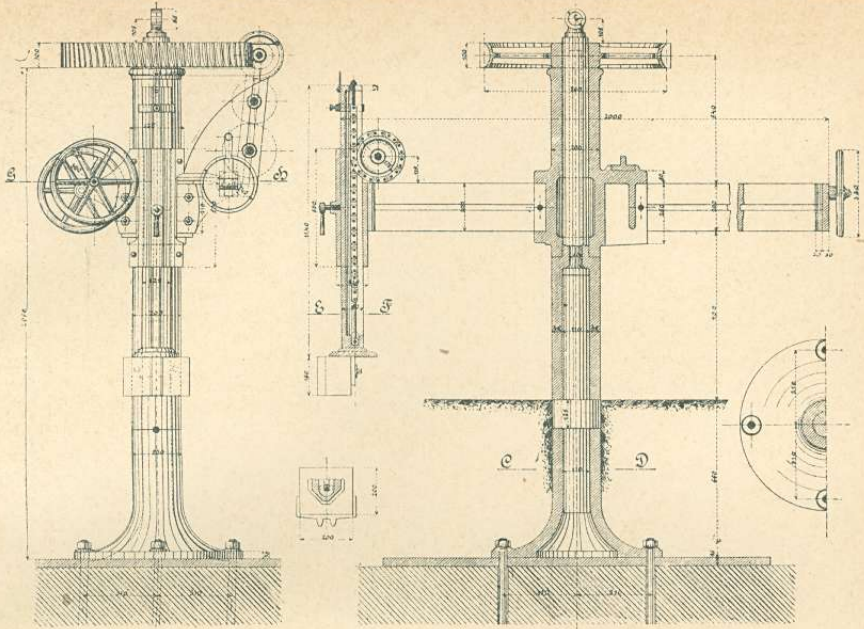
13—14. ábra. Nyílt talajba formázott síklap és rostély.

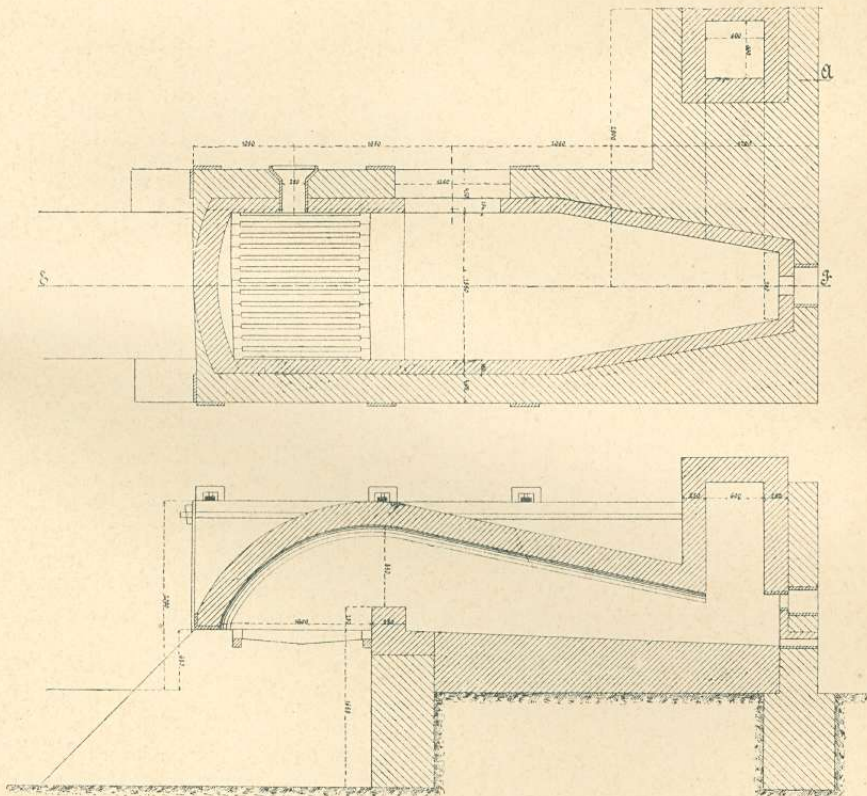
15—18. ábra. Vasfazék sárgarézből készített mintája.

11. ábra. Formázó szerszámok.

34—35. ábra. A formázógép előlnézete és hosszanti metszete.

8—9. ábra. A lángálló alaprajza és hosszanti metszete.

járások száma 10, a körjegyzőségeké 91. Pusztá, telep és major van 492. A vármegye területén van 8 kórház 200 ágygyal; egész területén működik 73 orvos, 88 okl. bába és 35 gyógyszerész. Van 214·6 km. állami és 1012·7 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 19·0 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 356·9 km., miből 127·5 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 60. Van 150 posta- és 74 táviróhivatal, továbbá 220 távbeszélő-hivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 2 bank, 33 takarékpénztár és 38 szövetkezet összesen 3.618,000 frt tőkével. Az összes tanintézetek száma 558, köztük egy hittani intézet, 4 gimnázium, 1 reáliskola, 20 különféle szakiskola, 2 tanítóképző intézet, 502 népiskola, 25 kisdudóvó, 2 emberbaráti jellegű intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 77,733 tanuló látogatta. TH—V.

Vasa, 1. Vas (XVI. k. 672. old.).

Vásáros-Várad, 1. *Ujvidék* (XVI. k.).

Vasas háló, rúdra alkalmazott kisebb maráz-szaháló a pisztrángoknak a kövek alól való kifogdosására.

Vas jodidjai. A vasnak biztosan csak egy jódvegyületét ismerjük és ez a *ferrojodid*, Fe_2J_4 . Ennek vizes oldata *liquor ferri jodati* néven a magyar gyógyszerkönyvben is hivatalos és úgy készül, hogy vasport lombikban vízzel leöntenek és azután apránként a megfelelő mennyiségű porrátört jódot hozzá öntik. Sötét barna-zöld színű folyadék, amely a levegőn csakhamar elbomlik, ezért jól záró edényben, sötét helyen kell tartani. NU.

Vaskai főesperesség a mai Verőce vármegyében a Dráva jobb partján Vaskától a mai Villyóig, dél felé pedig a Vucsinig és Darnóig terjedt. A zágrábi püspökség alkatrésztette. Négleg ma is meg van, de kissé más területtel. V. ö. *Csánki*, Kőrösmege (88—99. old.). KAR.

Vaskapu-csatorna (XVI. k.). A kereskedelemügyi m. kir. miniszter 1899 jul. 11. kelt rendeletével u. a. évi szept. 1. életbe léptette: I. A Vaskapu-szabályozás keretében tartozó moldova-turnszeverini Duna-szakaszon szedendő hajózási és vontatási díjakról szóló szabályzatot. II. Az aldunai m. kir. hajózási hatóság szervezeti szabályzatát. III. A hajózási hatóság felügyelete alá tartozó Duna-szakaszon a hajózási rendtartást illető külön szabályokat. IV. Az aldunai Vaskapun és a többi zuhatagon szervezett hajókalauz-szolgáltatásról szóló szabályzatot; végül V. a Moldova-Turn-Szeverin között közlekedő hajók után szedendő hajózási, vontatási és kalauzdíjak beszedésére és nyilvántartására vonatkozó szabályzatot.

Vaskő (XVI. k.), a Markus nevű táróba 1899 okt. 19-én viz tört be, mely több munkásnak vesztét okozta.

Vaslui, kertletti főhely Romániában, az ilyen-nevű folyónak a Berladba való torkollása mellett, (1899) 7454 lak., vasúttal, törvényszékkel, az egykor itt székelő Nagy István fejedelem palotájának romjaival; a kertletti főnök székhelye.

Vasöntés (1. a mellékelt három képet). A jól önthető fémek között technikai szempontból legelső helyen áll a *nyers-* vagy *öntött vas* higfolyó volta, olesósága, az öntvény keménysége, sürtisége és szívóssága miatt. A nagy olvasztóban gyártott nyersvas legtöbb faja jól önthető, csak-hogy változó kémiai és fizikai tulajdonságaik miatt mindegyiket egyazon célra nem használhatjuk. A tulajdonképeni öntővas az u. n. *szürke nyersvas*, illetőleg ennek különféle válfaja. A vasöntő műhelyek a szürke nyersvasat a grafitkiválás mértéke szerint hat osztályba sorozzák, ezeknek vegyi összetételéről az I. táblázat ad némi tájékoztatást, mert a legtöbb vasokhő gyártmányai egymástól a vegyi összetétel dolgában sokszor nagyon is különböznek.

I. táblázat. Az öntő nyersvas összetétele:

A nyersvas száma	Szilícium	Grafit	Teljes szén	Mangán	Kén	Foszfor	Származása
	tartalma százalékban						
I. számú	3·50	3·30	3·50	1·38	0·02	0·98	Skócia Coltness
II. "	2·77	3·41	3·75	1·33	0·02	0·81	"
III. "	2·52	3·3	3·52	0·68	0·05	1·49	Anglia Clarence
IV. "	2·07	3·15	3·28	0·44	0·04	2·01	Luxemburg
V. "	2·18	3·00	3·38	—	0·17	1·97	"
VI. "	2·3		2·844	0·36	0·05	2·01	"

A jó öntővas technikai tulajdonságaira nagy befolyással van a mangán is, de ez 0·7—0·8%—nál nagyobb mennyiségben ne legyen jelen; ennyi okvetlenül szükséges, mert a vasas atomlesztésekor meggátolja a szilícium kiegészét; 0·8%—nál több mangán már gátolja a szénnel grafitalakban való kiválását, szóval keményíti a nyersvasat. Az öntővasban 3·5% szénnel sokkal több ne legyen, mert túlságos sok szén igen puha, porhanyó és a kiváló tajték miatt ripacsos felszínű öntvényt ad. Szívós, tömött és finom szemesés öntvényt legjobban 3·5% szénnel sikerül készíteni. A normális minőségű öntvényekben a szilícium 2% és a mangán 0·75% körül ingadozik. A vastagabb öntvényekhez kevesebb szilíciumot tartalmazó nyersvas is elég jó, a vékonyabbakhoz pedig

több szilícium kell, hogy jól megmunkálható gyártmányt kapjunk.

Ha a vasat magas hőfoknál gyorsan ömlesztettük meg és lassan hűtöttük le, durva szemesés, élénk fényű töréslappal bíró öntvényt kapunk. A túlhevítés még jobban elősegíti a szemcsék képződését, mert minél forróbb a vas, annál több szilíciumot vehet fel s minél több szilícium van a vasban, annál több grafit válik ki; 2. ha a vasat túlhevítve gyorsan ömlesztettük meg és gyorsan hűtöttük le, az öntvény finomabb szemesés lesz, mert a kristályok képződésére nem marad elég idő; 3. túlhevítés nélküli gyors megömlesztés és erre következő lassu lehűtés, valamint 4. túlhevítés nélküli gyors megömlesztés, de igen gyors lehűtés a grafit kiválasztására nem oly kedvező.

Magától értetődik, hogy a 4. esetben finomabb szemcséket kapunk mint a harmadikban; 5. ha *lassan, de túlhevítve ömlesztjük* meg a vasat és ezután *lassan hűtjük le*, sötét színi és némelykor durvaszemésű öntvényt kapunk, míg a 6. *túlhevítve, de lassan ömlesztett vas gyors lehűtés* következtében világosabb színűvé és finom szemcséssé válik. Legfinomabb szemcséje és legvilágosabb színe azoknak a vasfajtáknak van, melyeket 7. *túlhevítés nélkül, lassan ömlesztünk meg és gyorsan*, illetőleg *lassan* hűtünk le. A hetedik esetben a grafitkiválást annyira megakaszthatjuk, hogy *kemény kérges öntvényt* kapunk. Általában minél többször ömlesztjük meg a vasat, annál finomabb szemcséket kap, úgy hogy a 16—17. átömlesztés után a tarka és a fehér vas között ingadozó öntvényt kapunk.

Az iztítás kezdetén a sima és tiszta felszíni nyersvas először *futtatás-színeket* kap, melyek épp úgy jelentkeznek, mint az acél *futtatás-színei*. Minél több grafit van a nyersvasban, annál elmosódottabbak s minél több a kötött szén, annál gyorsabban jelentkeznek s annál ragyogóbbak (legszebbek a tükrös nyersvas *futtatás-színei*) ezek a színek. A további iztítás folyamán a nyersvas pépes halmazállapotú lesz s ekkor bár igen kis mértékben, de mégis hegeszthető. A nyers vasnak ez a tulajdonsága iparilag azért fontos, mert lehetővé teszi a selejtes vagy törött öntvények kijavitását. Ha a pépes halmazállapotú nyers vasat még tovább iztítjuk, megömlik, teljesen hig folyó lesz. *Pouillet* mérései szerint a szürke nyersvas 1100—1200 C° és a fehér nyersvas 1050—1100 C° hőmérsékletnél ömlik meg; ez a szürke vasnál átlag 244,5 és a fehér vasnál átlag 229,7 hőegységnek felel meg. Az a melegmennyiség (az ömlesztő meleg), melyet a szürke vas a cseppfolyó halmazállapotba való átmenetekor megköt 22,8, s amelyet a fehér vas megköt 34,0 hőegység. A megömlesztett vasat egy kissé túl is kell hevítelnünk, hogy jól kitöltse a formát.

A *megömlött vas színe* a világos narancsvöröstől a sárgásfehérig változik. A szürke vas színe inkább a világos narancsvörös felé hajlik és fénye is nagyobb, mint a megömlött fehér vasé. A kihűtés kezdetével a folyó vas felszínén finom hártya keletkezik, mely csakhamar elszakad és a vas kicsillog a repedés közlül, mire új hártya keletkezik, hogy néhány pillanat múlva megint szétrepedjen; ez az u. n. *játék* így tart, míg csak a vas kellő hőmérsékletig le nem hűlt. *Legfinomabb játéka a finom szemcsés szürke vasnak van. A fehér vasnak és a túlhevített vasnak játéka durva, ugyancsak ilyen a foszfortartalmu vasé is.* A vas játéka felszíni kristályosodás következménye. A szóban forgó játékon kívül a higfolyó vasnak még az a tulajdonsága is van, hogy gázokat szörpöl fel, melyeknek egy része már a vas lecsapolásakor szabaddá válik, miközben a kiszabadulás helyén levő vas cseppét finom permetegés oszlatva, magával ragadja. Ez a permeteg kékes-fehér lánggal ég el s minél forróbb a vas, annál hevesebb *sziporkázásban* nyilvánul. Ez a gázkiömlés a hűlő vasban is tovább tart s a *fröcsценés* (Spratzen) tñneményében nyilvánul;

ezen a hűlő vas gyenge hártájának megrepedését s az ez alatt levő folyékony vas kibugygyanását értjük. A hűlő öntött vasnak az a kiválóan fontos tulajdonsága van, hogy megmerevedésének pillanataig *kitágul* és a forma minden részét kitölti. Legnagyobb kiterjedése a szürke és legkisebb kiterjedése a fehér vasnak van, miért is az előző a vasöntészet szempontjából sokkal becsebb anyag. Az az érdekes jelenség, hogy a szilárd vas a higfolyó vason úszik, annak tudható be, hogy a vas kristályosodását okozott kitágulásakor a vas fajsúlya kisebb lesz.

Mihelyt a vas az ömlesztés fokáig lehűlt, elkezd *merevedni*. A tiszta tükrös vas ugyszólván rögtön átmege cseppfolyós halmazállapotából szilárd halmazállapotába, míg a szemcsés szürke vas előbb tézítás halmazállapotú lesz, s ebből csak lassan megy át szilárd halmazállapotába, miközben felszínén több-kevesebb grafit válik ki; ezt *vashabnak* (Garschaum) nevezik, helyesebben a *vas hamvának* mondhatók. A legtöbb hamva van annak az öntvénynek, melyet a nagy olvasztóól csapolt vashól öntöttek; átömlesztéssel a grafitkiválás is megcsökken, sőt el is maradhat. A vas hamva sok esetben az öntvényt selejtessé, sőt teljesen használhatatlanná teheti. A merevedés pillanatától kezdve a vas lassacsckán *összeszűgörodik*, még pedig a fehér vas jobban, mint a szemcsés szürke vas. A szürke linearis zsugorodása 1—1,2%, vagyis méterenként 10—12 mm., a fehér vasé pedig 1,9%, vagyis méterenként 19 mm. A zsugorodás következtében az öntvény minden részében *feszültségek* keletkeznek, mert a vékonyabb részek hamarabb hűlvén ki, a vastagabb részek összehúzódását gátolják meg. A vasatómok szóban forgó erőszakos elhelyezkedése következtében fellépő feszültségek néha az öntvény gyengébb részeinek elszakadását okozzák. Ha foszfortartalmu, tehát hideg törésű a vas, az elszakadás mihamar megtörténhetik. Azonban az egyenlő vastagságú öntvényben is keletkeznek feszültségek, mert az öntvény felszíne gyorsabban hűl, mint a belseje. A keményedő burok magához vonja a higfolyó részeket, melyek ilyképen kényyszerített helyzetbe jutnak. A merevedő vas *szivódása* oly nagy, hogy az öntvény belsejében üregek keletkeznek. Selejtes öntvényt kapunk, ha nincs elég higfolyó vas készletben, mely a keletkező üregeket kitöltheti. A bajt úgy hártjuk el, hogy a kellő magasságú és vastagságú beöntő tölcser v. vendégfejet alkalmazunk. A beöntő tölcser v. vendégfej annyit vasat vehessen fel, amennyi az öntvény súlyának 18%-a. Az öntvény fogyása a kihűlés tartalmával egyenes arányban áll: minél lassabb a kihűlés, annál jelentékenyebb a fogyás és megfordítva. Legkisebb fogyása van a száritott agyag-, nagyobb a homok- és legnagyobb a fémmintába öntött vasnak, miért is e körülményre a beöntő tölcser nagyságának megállapításakor ügyelni kell.

A vas felszivódása vagy a vasban rekedt gázok miatt keletkező üregekben néha több milliméter átmérőjű golyócskákat találunk; sőt a vas ripacosabb felszínén is mutatkoznak ilyen, de szemmel alig látható képződmények, melyeknek keletkezését következőképen magyarázzák: A

megömlesztett vasat általában különféle vasötvények (jelesen vas-szén, vas-mangán, vas-szili-cium, vas-foszfor, vas-kén stb.) keverékének tartatjuk, melyeknek olvadó pontja igen különböző; e miatt sokszor megesik, hogy a vas-szén ötvények kihűlésekor még híg folyó egyéb ötvények az előbbinek porusaiból *kiszivárognak* s megfagyván, kisebb-nagyobb golyócskát alkotnak. Az apró golyócskák rendszerint az ötvény felszínén jelennek meg s azt ripacosssá teszik, a nagyobbak pedig az ötvénydregekben vannak ki. Az ötvényben fellépő feszültségeket *kilágyítás-sal* semmisíthetjük meg. Kilágyítás alatt az ötvénynek erős felhevítését és ezt követő lassu lehűtését értjük. A szürke vasból való ötvényeket csak a legtrikább esetben lágyítjuk ki, ez a dolog csakis a fehér vasból való ötvények nagyobb zsugorodása miatt fontos, de meg azért is, mert a fehér vas kötött széntartalmának egy része 850 C°-on túl való izzítás s ezt követő lassu lehűtés következtében átváltozik grafitná, illetőleg temperált széné.

Az öntöttvas kémiai tulajdonságai közül gyakorlati szempontból csak sav- és rozsdállóságának mértéke fontos. A kísérletekből az tetszik ki, hogy a hígított kénsavban legkevésbé oldódik a tükros vas és legjobban a kovácsvas.

Mivel az öntéshez használandó vasat a legtöbb esetben idő vagy alkalom híja miatt vegyileg nem vizsgálhatjuk meg, legcélszerűbb próbaöntéseket tenni. A kurrensebb és egyenlőtlen vastagságu cikkekből néhányat leöntetünk, ha az ötvény felszíne tiszta és sima, élei és szögletei jól kiképezettek, a vas megfelelő. Megbírálhatjuk a vas jóságát főretéből is, de ez sok esetben megtéveszthet. Újabb időben a nagy szilárdságot követelő géprészeket *acélból* öntik; e célból a tégelyacélt és a foyasztott acélok közül különösen a Martin-acélt használják. Mivel a tégelyacél gyártása sok tűzelőanyagfogyasztással jár s minél kisebb a megömlesztendő vaselegy széntartalma, annál nehezebb, az öntészetben a tégelyacélnak, mint öntőanyagának, csakis a nagy szilárdságu géprészek öntése dolgában van fontossága. A tégelyacél-öntés sikerére első rendű fontossága van a szilíciumnak, melyet a vaselegyhez ferroszilícium alakjában adnak. A kovácsvasöntvényeket, a mitiszvastól elteltintve, jobbra lángallókból s nagy ritkán konverterből öntik.

Régebben az öntéshez való foyasztott acélt savas bélelt lángallókból ömlesztették meg és ferroszilíciummal, ferromangánnal vagy ferroaluminiummal gáztalanították. Csakhogy ily módon lágy és szívós acél nem készíthető és baj az is, hogy a foszfor az acélfürdőben marad. A vas foszfortartalma bázikus anyagokkal bélelt kemencében távolítható el legkönnyebben, még pedig a szilícium és a karbon kiegészése után. A visszamaradt színvasból karbontartalmu hozadékokkal bármínő keménységű vasat gyárthatunk. Ilyen hozadék a ferroszilícium, csakhogy ez sűrűvé, öntő célokra alkalmatlanná teszi az acélt, mert a fémben rekedt gázok miatt az ötvény lyukacsos lesz; ilyen ömledéket még ferroaluminiummal sem gáztalaníthatunk elfogadható mértékben, mi több, a bajt új bajjal tetézzük, mert az

ötvény kovácsolhatóságából és szívósságából sokat vesz. Hosszas kísérletek után a díogyóri gyár ugy oldotta meg a kérdést, hogy a bázikus módon gyártott Martin-anyagot megömlesztett ferromangánszilíciummal gáztalanítja és aluminiummal hígítja. 18% mangánt és 9% szilíciumot tartalmazó 5—8% ferroszilíciummal és 0·01—0·015% aluminiummal igen szívós, jól kovácsolható, tömött és lyukacsoktól mentes ötvény gyártható. A Martin foyasztott vasból öntött alakos ötvényeknek széntartalma 0·15—0·50%, mangántartalma 0·32—1% és szilíciumtartalma 0·18—0·50% közt ingadozik.

Az öntészet szempontjából a szóban forgó acélfajtáknak a már közöltekben kívül még a következő technikai tulajdonságaik fontosak: az 1·75% szenet tartalmazó acél megömlesztésére 1258 C° és teljesen híg folyó állapotba való hozatalára 1306 C° kell, az 1·5% szenet tartalmazónak 1309, illetőleg 1350 és a 0·6% szenet tartalmazónak 1364, illetőleg 1387 C°. A tégelyacél zsugorodása átlag: 1·4%, vagyis $\frac{1}{72}$, a Martin-acéle pedig 1·8—2·2%. Az acél nagy zsugorodása miatt oly nagy beöntő tölcéért illetőleg vendégfejet készítenek, hogy abba az ötvény súlyának 40%-a elférhet.

A vasöntőműhelyek legfontosabb formázó anyaga a *homok*. A jó formahomok ismertető jelei: 1. egyenlőknek tetsző szemcsék; 2. ujjakkal tapintva, némi érdesség és a szemcsék alig érezhető nagysága; 3. csekély portartalom (sötét papirosra szórva s ezután leöntve, csak kevés port hagyjon vissza); 4. 10—20% vízzel megnedvesítve jó alakíthatóság (belőle a nélkül, hogy ragadna, könnyen szét nem nyomható, a szárítás után pedig kellően összeálló labdát készíthessünk); 5. a formázáshoz többször használhassuk és 6. mikroszkópiummal megvizsgálva, finomabb és durvább szemcséi 90—60: 10—40 szerinti viszonyban legyenek. A sovány homokot agyaggal keverjük, hogy plasztikusabb legyen, $\frac{1}{2}$ —2% teljesen elég, több agyag a forma lyukacsosságát befolyásolná. A kövér homokot soványabb homokkal vagy szénporral elegyítjük, vagy kiégetjük és megőröljük. A már többször használt homokok plasztikusságának növelésére friss homokot keverünk. A durvább ötvények formahomokjához (az ötvények neve szerint különböző mennyiségben) mindig kevertünk faszénport, vagy finomabb kőszénport, hogy a forma elég lyukacsos legyen. A durvább ötvények formahomokját 15—12 rész nyers homokból és 1 rész szénporból keverjük össze. A finomabbak formahomokjához $\frac{1}{20}$ — $\frac{1}{10}$ mennyiségben elegyítenek szénport. A homok keverésére használják az 1—2. ábrában elötüntetett gépet.

Azt a formázó homokot, melynek nagy agyagtartalma miatt nagyobb idomíthatósága, de kisebb lyukacsossága van, *kövér homoknak* vagy *masszának* nevezzük. A frissen ásott masszát előbb a levegőn szárogatják meg, ezután pedig megőrlik és lyukacsosságának előmozdítása céljából hozzá már használt masszát, samott-darát, téglaport, durva homokot, szitált lóganajt, szecskát, kokszarát s a finomabb ötvények számára borjuszórt kevernek. A masszából készített formákat használat előtt jól kiégetik. Igaz, hogy

sok kova, illetőleg samott igen lyukacsossá teszi a masszát, csak hogy a melegben a kovasav és agyagföld összeolvad, szóval a forma nem elég tűzálló. Ebből az okból a jobban kiégetendő és több olvadt fémet magukba záró formák masszája több agyagot tartalmazzon, mint a kisebb méretű tárgyaké. Mivel a masszának előkészítése, a formák készítése és szárítása nemcsak hosszadalmas, hanem költséges is, a massaformázást nem használják oly mértékben, mint a homokformázást; a kettő ugy viszonylik, mint egy a tízhez. Ha a homok agyagtartalma oly nagy, hogy égetés után szilárd, vízben többé fel nem ázó testet alkot, ekkor *agyagnak* nevezzük. Az agyag a legképlékenyebb formázó anyag, csak hogy tömött, kevésse lyukacsos és a szárítás következtében térfogatát megváltoztatja. Az agyagot lyukacsossá lóganajjal, tehén- és borjúsórral, pelyvával stb. tehetjük. Ezek az anyagok a forma szárításakor vagy elpárolognak vagy elégnak, apró lyukacsokat hagyván hátra, melyek a forma repedés nélküli összehúzódását és a keletkező gázok elillanását teszik lehetővé. Különösen jó a lóganaj már jelzett tulajdonsága és erős kötőereje miatt Ezt néha 60—100 térfogatmennyiségben keverik az agyaghoz. Finomabb öntvényekhez marhatrágvyát, még finomabbakhoz borjuszórt vesznek.

A természetben található agyagot előbb szárítással, őrléssel és keveréssel egyenmítővé tesszük, azután megnedvesítjük és vagy lábbal, vagy erre való gépekkel (3. ábra) meggyúrjuk, miközben a már említett anyagokkal keverjük össze. A formázáshoz használt agyag mindig oly nedves legyen, hogy a kézre és a formázó szerszámokra tapadhat, mert ekkor idomítható legjobban. Mivel a forma azon részének szabad legkevesébbé összehúzódnia, mely a folyó vassal érintkezik, célszerű ezt egy rész friss agyag és két rész homok keverékéből készíteni, míg azt a részt, mely a szalmakötelekkel, csapokkal, horgokkal stb. érintkezik, két rész friss agyag és egy rész homok keverékéből alkotjuk. A homokformák felszínét rendszeren finoman őrlött faszénporral, az agyagformákét pedig nedves feketítővel (kenő vízzel) vonják be, hogy tűzállóbbak legyenek. A nedves feketítőt iszapolt grafitból vagy fahamuból készítjük. Hogy a feketítő jól tapadjon, agyaglisztet keverünk hozzá, míg csak szörp-sűrűségű nem lesz. Mások rozslisztet kevernek hozzá és a keveréket megfőzik. Jó a trágyalé-keverék is, mely ammoniaktartalma miatt. Ez a szárítás következtében gyorsan elszáll és a feketítőt finom por alakjában visszahagyja. Ugyanilyen hatása van a szalmiakoldatnak is. A kész feketítőt szitán átszűrjük, hogy darabos részei kiváljanak. Az acélöntéshez formahomokot nem használhatnak, mert az ömledék hőmérséklete mintegy 1800—2000 C°; ily melegben a homok összeesül, vagy megolvad. Ezért *tűzálló agyagot* és *tűzálló homokot* használnak és ezt a keveréket rozsliszttel teszik képlékenyvé.

Mintáknak nevezzük a formázó anyagba beformázandó, a leöntendő tárgy negatív alakját megadó testeket. A finomabb mintákat főképen *mintaviaszból* készítjük, mely fehér viasz, terpentín,

faggyú v. zsír, minium és cinkfehér keverékéből való, hogy plasztikus, halvány vörös és puha legyen, száradás után pedig merevvé, törekenyvé ne váljék. A durvább tárgyak mintáit — különösen akkor, ha formázó anyagot agyagot használunk — *agyagból* készítjük. Mind a viasznak, mind az agyagnak ama jó tulajdonsága van, hogy a tárgy alakját mintázás közben is módosíthatjuk, csak hogy egyszerűnél többször nem használhatók, már pedig a tömegtermelés mai időszakában az a cél, hogy egy tárgyból minél többet készítve, áruink olcsók legyenek. Ily állandó minták készítésére legjobb a *fa*. A díszítőményi részletek mintáit jól kiszáradt, ág- és gömbtesen, rövid rostszálu fából, nevezetesen dió-, alma-, körte- és körisfából készítik. A rövid rostszálu, tömött keményfák a minta kifaragásakor sima felszíntek maradnak és nem vetemednek meg oly könnyen, mint a puhafák. A díszítőmények famintáit többnyire természetes állapotukban hagyják, mert a minta finomabb részeit a festék eltömi, néha azonban befirnászolják, hogy a nedvességtől óva legyenek. Az építőményi és a gépöntvények mintáit puha fából készítik, erre a célra a fenyő-, a nyír-, a hárs- és az égerfa alkalmas. Ezeknek a fáknek hosszú rostszálai vannak, kellő tömörség mellett súlyuk aránylag csekély, megmunkálásuk könnyű, felszíntük pedig sima marad, úgy hogy a forma tregéből ennek megcsértése nélkül emelhetjük ki.

Mielőtt a minták készítéséhez fognánk, a fát vagy a jól befűtött mintaszalatos-műhelyben, v. külön e célra berendezett, gőzzel fűlő és szellőzőkkel felszerelt szárító kemencében kiszikkasztjuk. A szárítás sokkal gyorsabb és a feldolgozás sokkal könnyebb, ha a fát már előzetesen kisebb deszkákra daraboltuk fel. Ezek a deszkák a fatörzsből a tengelylyel párvonalasan és a fatörzstől kör irányában vágandók ki, mert ekkor kevésbé vetemednek és repednek. A repedések meggyűlölt céljából célszerű a végeket papírossal beragasztani. Ha sok apró minta és gyakorta készítenünk, célszerű ily apró fadarabkákat készletben tartani, hogy jól kiszáradhassanak. A mintákat ág- és gömbtesen fából azért készítsük, mert a minta épségét az ép és jó anyag legjobban biztosítja. A minták összeállításakor különös gondot fordítsunk az egyes darabok rostszálainak oly kombinált, egymást keresztező elhelyezésére, hogy a minta meg ne vetemedhessék. Minél apróbb részekből enyvezttük össze a tárgyat, annál jobb; gondot fordítsunk arra is, hogy a minta felszínének rostszálai az illető rész síkjával párvonalasan helyezkedjenek el, a minta belében levők pedig a burkolat rostszálaira merőlegesen álljanak. Jó, ha a mintákat befestjük, mert ez védi őket a nedvességtől.

A talajformázáshoz (lapok, keretek, rostélyok stb.) használt mintákat szilárdan készítsük, hogy a minta beverésekor meg ne sérüljön. E célból a minta felszínét különösen ott, ahol áttörések vannak, bordákkal merevítjük, ha sok az áttörés (p. rostélyok), a felt részeket magasítjuk. Célszerű a talajformázáshoz használt mintákat nagyobb fogyásmértékkel készíteni, mert a kiöntött vas lassabban hűl. A szekrény és a fedett talajformázáshoz használt mintáknak mindkét oldalát

kialakítjuk és a belső szerkezettel hatunk oda, hogy a minta kellő szilárd legyen. Legjobb, ha az alap-alakot egy darabból készítjük és a többi részt erre illesztjük. Ha a minta alakja olyan, hogy egyik részét az alsó, másik részét a felső szekrénybe kell befornázni, ekkor a két szekrény illesztő síkjában ketté vágjuk. Ez úgy történik, hogy mindkét részt külön készítjük el, vagy nagyjában az egészet kialakítjuk, ezután ketté vágjuk, a szétvágott részekre papiroslapot ragasztunk és ily állapotban teljesen elkészítjük. Ha kész, a két részt szétválasztjuk s az egyes darabokat a pontos összeilleszkedés céljából lyukakkal és csapokkal szereljük fel. Az üreges öntések formájának azt a részét, hová fémnek jutni nem szabad, külön behelyeztet *bellel* (magdarabbal) töltjük ki. A mag vagy bél kellő megtámasztása és helyének pontos megjelölése céljából a mintán (rendszerint) feketére festett nyulványok vannak. A belet negatív mintában az u. n. *bélszekrényben* készítjük. Ez ketté osztott fa- vagy fém-minta, melybe a bél alakjának megfelelő üreget véstünk. A bélszekrények fereszt szintén úgy állítjuk össze, hogy meg ne vedomedhessenek. A famintákat rendszerint rajzok után készítik. Némely gyárban már a minta rajzolásakor tekintettel vannak a fogyás mértékére, más gyárban csak a kész öntvény rajzát adják és a mintaasztalos tudja be a fogyás mértékét, még pedig e célra készített mérőléccel. (1 m. = 1'0104 méter, ha $\frac{1}{100}$ a fogyás.) Sok műhelyben a minta súlya után ítélik meg az öntvény súlyát. A kész öntvény a fölgyfamintánál 9-szer, a bútkk- és juharmfamintánál 10-szer, a nyirfamintánál 11-szer, az égerfamintánál 13-szor, a hársfamintánál 14-szer és a fenyőfamintánál 15-ször nehezebb.

A vasöntőműhelyeket vízmentes agyag- v. homokos talajra szilárdan építjük. Ha a talaj, habár csak időszakonként is, vizenyős lenne, alagesővezéssel víztelenítsük. Igen jó helye van az öntőműhelyeknek lejtős helyen. Az agyag- v. homoktalaj azért jobb, mert könnyebben előkészíthetjük a formázás céljaira. Kiválóan szerencsés annak az öntőműhelynek fekvése, melynek talajába, ennek minden előkészítése nélkül, formázhatunk. Nagyon kötött talajt v. televényföldet a szükség szerint több méter mélyen is kiásatunk. A gödör fenekére likacsos kőréteget rakunk, ezt kövőbb homokkal fedjük be, melyre a megkívánt vastagságban kellő módon előkészített homokot terítünk. Az öntőtermek ablakai az épület északi vagy déli felén és legelőnyösebben oldalt legyenek, hogy a napfény a munkást ne zavarja. A szélesebb termeket felülvilágítókkal is ellátjuk, ha az oldalsó ablakok elég világosságot nem adnának. A fedélgerincet magasztjuk és ennek oldalain szellőzőablakokat készíttünk, hogy a keletkező por és füst elszállhasson. Jó, ha az ablakokat is felszereljük szellőző táblákkal és gondoskodunk motorikus erővel mozgatott szellőzőkről. Az öntőműhelyeket legelőszertűbb gőzzel fűteni. Az öntőműhelyek leghasználtabb alakja a hosszukás négyszög, melyet néha párvonalas hajókra osztanak. A szélesebb középső hajót forgó darukkal és futódaruval, a kisebb oldalhajókat csakis forgódarukkal szerelik fel. A fedélszerkezetet vasból vagy fából készítik. Ha forgódaruk vannak, célszerű a fafedélszék,

mert nagyobb tömege és súlya miatt a daru csapjainak biztosabb támaszául szolgálhat. Azonban a fedélvilágítás alkalmazása esetén jobb a vasfedélszerkezet, mert könnyebb volta a világosság behatolását nem gátolja oly mértékben, mint a fafedélszék.

Az öntőterem mellékhelyiségei a *gépház*, a formázó anyagok *előkészítő helyisége*, a *szárító kamarák*, az *öntvénytisztogató műhelyek* és a *raktárak*. A kazán és gépház az öntőműhelyen kívül legyenek és külön bejárással látandók el, nehogy a por a gépekre szállhasson. A főhajót a mellékhajóktól oszlopok választják el, melyekre a darukat szerelik. A forgódaruk karja oly hosszú, hogy egyikről a másikra a terhet áttehetjük. Az öntőterem közepén vannak a kupolakemencék, melyekhez ugyancsak az öntőműhelyeken kívül felállított szellőzők hajtják a levegőt. A szárító kamarákat az épület végébe építik, ezeken túl pedig a tisztító fészerek vannak. A nagyobb vasdarabokat eső súlyokkal *törük össze*. A körte vagy csúcsba végződő henger, esetleg hasábalaku súly fülét a fogóba akasztják és a fogót háromlábú állvány csúcsára akasztott csigán átfutó láncsal vagy kötéllal húzzák fel. Midőn a súly kellő magasságban van, a kötelet megrántják, ekkor a súlyt tartó kar vége kiakad és a súly a tárgyra esik. Mivel a szétrepülő vasdarabok a munkásokat könnyen megsérthetik, a három láb alsó szélét bedeszálkazzák és a felhúzó gépet a deszkafalon kívül állítják fel, ide ér a kötél is. A kisebb darabokat kézi kalapáccsal törük össze, az igen nagyokat pedig dinamittal vagy puskaporral robbantják szét.

A homok és agyag *szárítására* a szárító kamarák tetejét használják fel, e célból a kamara mennyezetét vaslapokból alkotják. Néhol külön fűzhelylyel ellátott szárítókat használnak. Az elszálló gázokkal fűlő csatorna felső részét vaslapokkal fedik be és a szárítandó anyagot erre lapátolják. A nagyobb méretű formák öntése mindig bajos. Hogy a beöntő nyíláshoz könnyen hozzáférekzhessünk, a formát az u. n. *öntögödörbe* állítjuk. Időszakosnak neveztük az öntögödört akkor, ha csak egy öntéshez használhatjuk. Ezeket kellő mélyen és a megkívánt bőséggel a talajba ássák és a beleállított formát földdel körültöltik. Öntés után a tárgyat kiássák és a gödört betemetik. Az állandó öntögödöröket az olvasztókemencék közelébe építik, hogy szükség esetén a vasat közvetlenül a formába ereszhessék. Ha az öntőműhely berendezése ezt meg nem engedné, mindenestre oda építik, ahová még a futó daruval eljuthatunk. A *szárító kamarákat* az agyag és a masszaformák kiszáritására használják. Ezeknek legjobb helye az öntőműhelyekben van, mert ezeknek melege kihtlélstüket megátolja. Legmegszokottabb alakjuk a hosszukás négyszög. A szárító kamarák fűtése lehet közvetlen, közvetett és a kettőnek összetétele. A közvetlen fűtési szárítókamarákban a tüfzések a kamara közepén van, a tüzet csatornán bevezetett levegővel táplálják és az égéstermékek szabadon áradnak a kamara belterébe. Ezt csak olyan tüzelő szerrel fűthetjük, mely füstöt és kormot nem fejleszt. Ilyen a faszén és a koks. A közvetett fűtési szárító kamarákban az égés-

termékek a kamara belsejével nem érintkeznek. A tüzfészekből elszálló égéstermékeket csatornákon keresztül vezetik a kürtöbe. Ha a közvetlen tüzelést a közvetettel egyesítjük, kombinált tüzelésű szárítókamaránk van. Azokat a formákat, melyeknek ide-oda szállítása bajos, rendszerint ott szárítják ki, ahol formázták. A formát bakokra fektetik, alája faszénttel raknak és száradásának mértéke szerint fordítják. A tűz hevének jobb kihasználása céljából a tüzelő hely oldalait vaslemezekkel körül foglaltuk. Azonban a szárításnak ez a módja nagyon költséges. Ezért sok helyen szárító készülékeket, jobban mondva kályhákat használnak. A nagyobb formákat (különösen a csöbeleket) *vaskocsikon* tolják a szárító kamarába. Ezek a kocsik akként szerkesztvük, hogy minél több forma férjen rájuk, mert a kocsis a szárítás tartama alatt a szárító kamarában marad, ennek belsejét pedig ki kell használni. A kocsis tengelyei ne zárt csapágyakban, hanem nyílt hűvelyekben forogjanak, hogy a forgást gátló por a csapokra ne rakódhassék.

A formaszekrények, formák, minták és öntőüstök emelésére és szállítására a *futó* és *forgó daruk*at használják; az előbbieket az öntőterem egész hosszát érintik, az utóbbiak csak körben forognak és ennek a körnek területén belül használhatók. Helyük leginkább az öntőgödör előtt van. Az olvasztó torkáig a vasat, szenet és a mész követ az u. n. *torokemelővel* szállítják. A budapesti öntőműhelyekben igen gyakori a Mechwart-féle torokemelő; ennek kocsija láncdobon átfektetett lánc két végén csúg. A láncdob tengelyére ékelt kisebb fogaskerékbe fogasrúd kapaszkodik, melyet a transmíssióval kapcsolatos hajtó rúd folytonosan előre és hátra mozgat; e szerint a láncdob is majd jobbra, majd balra fordul, s míg az egyik kocsi fel-, a másik lefelé mozog, a váltópontokon pillanatnyi megállás következik be, úgy hogy a torokszinten álló munkások a padra tett kosarakat leemelhetik és az alul levők a lejutott padra tett kosarakat helyezhetnek.

Régebb időben közvetlenül a nagy olvasztóból öntötték, mely körül az öntőtermet rendezték el. A szóban forgó célra rendszerint nyitott mellü nagy olvasztókat használnak és a kisebb öntvényekhez a vasat az előtérből merítették ki, a nagyobbakhoz pedig lecsapolták. Manapság az öntővasat átolvasztják s e célra kupolakemencéket, lángállókat vagy téglyakemencéket használnak. Az elsőket a legtöbb célra használhatjuk s mivel működésük folytonos, a vasöntőműhelyek legnépszerűbb felszerelése közé tartoznak. A lángállókat igen nagy, a téglyakemencéket pedig apróbb tárgyak öntésére használják.

1. *A kupolakemencék* rendszerint hengeres aknája kemencék, melyekbe a vasat és a tüzelő anyagot változó rétegekben adagoljuk és a tüzet nagy mennyiségű, de kis feszültségű fűvő széllel élesztjük. A kupolakemence a vasolvasztás szempontjából különösen azért fontos, mert először folytonosan működésben tartható, másodsor az izzó szén között leesepegő vas állandóan híg folyó marad, úgy hogy, a szükség szerint, kisebb és nagyobb mennyiséget csapolhatunk le, harmadszor a tüzelőszert fejlesztette meleget az átömlesztő

kemencék közül legjobban ez használja ki, mert a tüzelő szert a vassal bensőleg érintkezik, a forró égéstermékek pedig a lecsúszó s fokozatosan hidegebb és hidegebb vassal ellenkező utat követnek és mind a vasat, mind a tüzelő szert előmelegítik. Mivel a nyers tüzelő anyagok (p. kőszén vagy antracit) az aknás kemence felső szintjeiben koksizolódnak, sok meleget vonnak el és sok haszontalanul elszálló gázt fejlesztenek, legcélszerűbb a kupolakemencéket faszénrel vagy kokszzal tüzelni. Azonban a kettő közül jobb az utóbbi, mert minél tömöttebb a tüzelő szert, annál kisebb a felszíne s minél kisebb ez, annál kevesebb szemet éget el a levegő oxigénje, illetőleg annál több szén-sav keletkezik, már pedig a koksiz tömöttebb a faszénrel. Amint már említettük, a tüzet kis feszültségű fűvő széllel élesztjük, mert minél nagyobb a szél feszültsége, annál nagyobb a gyorsasága s ennek következtében a szénrel csak rövid ideig és tökéletlenül érintkezhetik. A gyorsaságot inkább nagyobb levegőmennyiséggel pótoljuk, hogy a keletkező szén-oxidgázok elégetésére is legyen elégséges oxigén jelen. Minél kisebb a vas széntartalma, annál több szemet vesz az fel a vele érintkező tüzelő szertből, úgy hogy a kupolakemencében a kovásolható vasfajok által kulnak. Ha sok a vas széntartalma, egy részét a befűvott levegő, illetőleg oxigént leadó gázok kielegetik, ezért fontos az, hogy oly tárgyakhoz, melyeket vaskolába öntünk, a nyers vasat 50—60% ócskavassal (összetört kérges öntési kerekkel) keverjük össze.

A közönségesen használt kupolakemencék legegyszerűbb szerkezetét a 4—5. ábra látatja. A tüzálló téglából épített és lemezfallal burkolt hengeres akna felső részét az égéstermékek elvezetésére való pléhkémény alkotja; ez alatt és a torokszint felett van az adagoló nyílás, mely rendszeren nyitott, néha azonban ajtóval zárható el. Az *AB* metszet szintjében látjuk a horogba akasztott keresztvassal beerősített és tüzálló anyaggal kibélelt öntött vas munkaajtót, melynek alsó szélén, a kemence fenekének szintjében van a vas- és salaklecsapoló nyílás, ennek folytatásában pedig a szintén tüzálló anyaggal kibélelt csurgó. Sokkal célszerűbb s ma már általánosan elterjedt elrendezés az, hogy a vaslecsapoló nyílást és a hozzá való csurgót elől (az öntőműhely felé) rendezik el s hátul van a valamivel följebb alkalmazott salaklecsapoló nyílással felszerelt munkaajtó. Ez az elrendezés azért jobb, mert a salakkal és a kemence tisztításakor kikapart törmelékkel az öntőműhely belsejét nem piszkítjuk el és a munkásokat ezekkel nem zavarjuk. A munkaajtó oly nagy legyen, hogy nyílásán át egy munkás a kemencébe bujhasson. Az aknát falazatra vagy oszlopokra állítják. Az oszlopokon álló kupolakemence tisztító-ajtóját az akna alján rendezik el. Az aknának az adagoló ajtó körüli részét néha öntött vasgyűrűvel burkolják, hogy a bedobott vasdarabok a kemencének ezt a részét ne sérthessék meg. A fűvő szert a salak- és vaslecsapoló nyílás felett elrendezett fűvő szájakon vagy százájakon eresztik be. A százájak tengelyében a fűvőcső könyökére vagy szekrényére színes tüveggyel vagy Máriatüveggyel elzárt ajtócskát szerelnek.

Ennek a nyithatóajtócskának nemcsak az a célja, hogy a kemencébe benézhesünk és az olvasztás menetét ellenőrizhessük, hanem az is, hogy ennek nyílásán át a szájkókra tapadt salakot lepiszkálhassuk. Abból a célból, hogy az akna olvasztó terében, tehát a szájkók szintájában nagyobb hőmérsékletet állíthassanak elő, az aknának ezt a részét szűkebbre készítik (Ireland-kemencék). Igaz, hogy a szóban forgó celt ily módon el is érik, de három nagy hiba árán: 1. az előugró falon a vas megakad e miatt tüzemi zavarok keletkeznek; 2. az előugró falazat gyorsan romlik és 3. a fűvőknek sokkal több munkát kell végezniük, hogy éppen annyi fűvőszelet szoríthassanak be, mint a hengeres aknájú kemencébe. A mondtott okokból manapság az Ireland-kemencéket is teljesen hengeresre készítik. Ha a kupolakemencében nagyobb mennyiségű ömlesztett vasat akarunk összegyűjteni, a 6. ábrában előtűntetett szerkezetet használjuk. Újabbban kezdik használni azokat a kupolakemencéket is, melyeknek torka zárt és a torok alatt levő gázelvezőt csőbe gözlővellt szerelnek, mely az alul elrendezett egy vagy két sor nyíláson vagy résen beszívja a levegőt. Azonban ezek a 7. ábrában előtűntetett *Herbertz*-féle vagy gözsugarakupolók nem olvasztanak meg annyi vasat, mint az al- vagy oldalszellel működők, mert a tapasztalat szerint 1000 kg. vasnak óránkénti megömlesztésére 1500 cm² aknakeresztmetszet kell.

A tüzelőszer-fogyasztás a felsorolt kemencékben igen különböző. Egységtől 100 kg. megolvasztott vasat véve fel, az *Ireland*-féle kupolók mintegy 7,5–10 kg. jó minőségű kokszot fogyasztanak. A fűvő szél sebessége mp.-ként legfeljebb 3 m. lehet, nyomása pedig az 50 cm.-es vízoszlopmagasságán túl ne emelkedjék. 1 kg. szén elégetésére kell 8,5 m³ levegő. A koksz mennyisége az olvasztandó vastól függ, igen kitűnő koksz használata és gyors olvasztás esetén 100 kg. vas megömlesztésére elég 4 kg. koksz is, azonban legtöbb esetben ennél jóval több, 6–8 kg. kell. Általában elég biztosan járunk el, ha 1 kg. kokszra 14–20 kg. vasat számítunk.

A *lángallót* vagy lángkemencéket nagyobb mértékű öntvények és oly vasdarabok megömlesztésére használják, melyeket jól feldarabolni nem tudnak (p. hengerek). Mivel a lángallók a modern vasöntőműhelyekben némi szerepet még ma is játszanak, a 8–9. ábrában bemutatjuk a fontosabb típust. A lángallóban a vas megömlesztésére sokkal több tüzelőszer kell, mint a kupolakemencékben. Vannak esetek, hogy 100 kg. vasat 48–50 kg. jó minőségű szénnel megömleszthettek, azonban néha a szénfogyasztás 70–80 kg.-ra is rüg. Kisebb vasadalekók megömlesztésére használjuk a *tégelykemencéket*, ezek lehetnek német vagy francia rendszertiek. A 10. ábra az utóbbit láttatja. A német rendszerű tégelykemencék szárító kamrával kapcsolatosak, a franciák nem. A német rendszerű kemencék kevesebb tüzelőt fogyasztanak ugyan, de mivel kezeléstik kényelmetlen, ma már mindenfelé a francia rendszerű tégelykemencéket használják. A tégelykemencéket kokszszal fűtik. A tégelyből való öntésnek legnagyobb fontossága az acélöntészetben és a

kovácsolható öntött vas gyártásában van. A tégelykemencékben a vasadalek megömlesztése 2–3 órát, az acéladalék 4–5 órát kíván.

A vasömlesztő kemencék tüzelékszítására szűkeséges fűvő levegőt a ventilátorok v. szeleltetők szolgáltatják. Újabb időben a lapátos ventilátoroknak nagy versenytársuk akadt az u. n. *tokos ventilátorokban*, melyek úgy szerkesztvők, hogy a ventilátor házában két egymás felé mozgó olyan szerkezeti rész van, melyek a szívó csőből beragadt levegőt a nyomó csőbe viszik át. A *Root*-féle ventilátor házában két darab piskótaalakú lapos szárny forog, melyet fából, néha azonban vasból is készítenek és fojtó zárása céljából 6 rész faggyu, 6 rész gipsz, 3 rész viasz és 1 rész grafit keverékével vonnak be. A gipsz és grafit a mozgó részek felszínének nagyobb keménységet és simaságot kölcsönöznek. A *Krigar*-féle tokos ventilátorban a szárnyak nem laposak, hanem csavarosan görbítettek, ezeket is fából készítik és 3 rész viasz, 6 rész faggyu, 1 rész grafit, 1 rész faolaj és $\frac{3}{4}$ rész stearin keverékével vonják be.

A minta segítségével elkészített forma hibás részeit az u. n. *formázó szerszámokkal* javítják ki, illetőleg ezekkel a forma egyes részeit külön is kialakítják, vagy amint mondani szokás, *megmintázzák*. A formázó szerszámokat rendszeren bronzból öntik, vagy acélból kovácsolják, alakjuk és nagyságuk igen sokféle; a jellemzőbb típusokat a 11. ábrában mutatjuk be.

A formahomok összefoglalására valók a *formaszekrények*; ezeket leginkább öntött vasból gyártják, mert az öntvény érdes felszíne a homokot jól összetartja. A fa- és kovácsvas-formaszekrényeket ritkán használják. A formaszekrényeken legyenek vezető filek és vezető csapok, felemeléstükre pedig egyenes vagy íves fogantyúk. Az érintkező felszín legvalulandó és kisse előre álljon, hogy a homokot megtámaszthassa. A formaszekrények alakja a mintákhoz igazodik. Leginkább a hosszúság négyszöglet alakot használnak. A csővek és oszlopok befornázására való formaszekrény hatszögletes. Mivel ez a szekrény kelletlenül hosszabb, keresztbordával merevítik. Ezek a homok tartására is valók. A keresztbordák és a formatr között néhány cm.-nyi köz legyen, hogy a beöntött vas a keresztbordát ne érhesse el. A keresztbordával merevített formaszekrények bordáira S-alakú vashorgokat akasztanak, hogy a homokot ezek segítségével jobban összetarthassák. Ha igen nagyok a szekrények, kereszt- és hosszanti bordákkal merevítjük. Ha a készség úgy kívánja, négy, esetleg több osztású formaszekrényt is használhatunk. A nehéz formaszekrényeket daruval emelik és szállítják. E célból a daru horgára vízszintesen fekvő s felső felén rovátos tartó vasakat (balancier) akasztanak és a szekrényeket ezekbe akasztott kapcsolokkal függesztik fel.

Míg a formaszekrény a forma treges részeit körülöfoglaló homok összetartására való, addig az u. n. *bél* vagy *magváz* a formába helyezendő beldarabok formázó anyagát tartja össze. A bélváz a bél alakja szerint idomodik, a legtöbb esetben vasból készítik, melyet abban az esetben, ha a bél az összezsugorodó vas útjában áll, puha anyaggal burkolunk be a formázó anyagot erre ken-

jük. A vas összehúzódásakor ez a burok enged s az öntvény nem reped meg. A belet rendszeren homokban gazdag, gyorsan száradó, lyukaesos és kevésbé szilárd agyagból formázzuk és ezután kiégetjük. A formázó anyagot a már ismertetett módon lóganajjal ($\frac{2}{3}$ — $\frac{1}{2}$ részben), borjuszórral stb. keverjük össze, mely az égetéskor elég és a sél lyukaecosssá lesz. A belet a forma felszínéhez hosszú drótszeggel erősítjük meg, mely a magon keresztül ér és az anyafórmába is elég mélyen behatol. A formától elálló mag tartására az u. n. *béltámaszt* használjuk. Ez széles fejtű szeg, melynek szárát néha oly hosszúra készítik, hogy áter a homokon; ez esetben a szeg hegyét a mag szilárdabb támasztéka céljából a formaszekrényre helyezett deszkába vagy fadarabba beverik s ezután a magot a szeg fejére támasztják. Nehéz belek alátámasztására olyan támaszt használunk, melynek fejtű vékony vaslemezt alkotja. Mivel a kiégetett masszafórmákba ilyen szegeket beverni nem lehet, a belet olyan csapocskákra támasztják, melyeknek mind a két végére vaslemezeket szegecseltek. A béltámaszok felszíne teljesen fémtiszta legyen, mert ha rozsdás v. oxidhártya burkolja, a támasz körül a higfolyó vas behatása következtében annyi gáz fejlődik, hogy az öntvény lyukaecosssá lesz. Hogy a béltámasz fémtiszta maradjon, sósavban lemaratják és ezután beónozzák vagy cinkezik, azonban így se sikerül a gázképződést teljesen elhárítani, az a baj pedig mindig fenyeget, hogy a beöntött vas a támaszszal nem heged össze.

A vasolvasztókemencéből lecsapolt higfolyó vasat *öntőkanalakban* vagy *öntőtűstökben* fogják fel. Ezek hengerelt vaslemezéből készített és tűzálló anyaggal kibélelt edények. A nagy öntőtűstök csapjára esavarkereket ékelnek, melybe a forgatóval hajtott végtelen csavar kapaszkodik. Ez a szerkezet a vas kiöntését sokkal biztosabbá teszi. A salak visszatartása céljából célszerű az öntőtűstőt tűzálló agyagból készített s közel a fenékhöz leérő fallal ketté választani (*12. ábra*). A csurgó felé eső rész egész keskeny legyen, a bővebb másik részbe eresztjük a vasat, melynek fenn üszó salakját kiöntéskor a fal visszatartja. Öntéskor a formaszekrényeket prés közé fogják vagy súlyokkal terhelik meg, hogy a vas nyomása a felső szekrényt fel ne emelhesse.

A formázásnak több módját különböztetjük meg. Van a) *nyílt talajba való formázás*; b) *fedett talajba való formázás*; c) *szekrénybe való formázás*; d) *maggal való formázás*; e) *alakzóval való formázás* és f) *géppel való formázás*.

a) *Nyílt talajba való formázás*. A nyílt talajba való formázás alatt értjük a formázásnak azt a módját, midőn a mintát a talaj homokjába formázzuk be és a nyitott türt öntjük ki vassal. Formázás előtt a talajt kellően megegyengetjük, vízmértékkel megszintezzük s ezután beverjük a mintát. A vas beöntésére, úgy amint ezt a *13—14. ábrák* láttatják, külön vájatot (a) készítünk s ezt egy, esetleg többcsatornával (b) ellátva kötjük a formával össze. Jó, ha a hosszabb formát két oldalról öntjük ki (ab és dc). Hogy a beöntő csatornákból ne jusson piszkos és salak a formákba, a beöntő töléstért alul nyitott gáttal sze-

reljük fel, ez a salakot és piszkot visszatartja, alul pedig a vasat a formához eresztí. Ha a készítőedő tárgynak itt-ott nyílásai is vannak, ezek helyére súlyllyal letartott béldarabokat teszünk. Ily béldarabokkal mélyebb csatornákat is alakíthatunk a formába.

b) *A fedett talajba való formázás* az előzőhöz teljesen hasonló. csak a forma türet fedjük be szekrénynyel. Néha a formaszekrénybe a forma egyes részeit be is formázzuk. A formaszekrény pontos vezetésére és helyes beállítására vezető léceket vertünk a talajba. A fedett talajba formázott tárgyak felszíne sokkal simább és egyenesebb lesz. A formázásnak erről a módjáról az e) ponttal kapcsolatban (alakzóval való formázás) bővebben emlékeztünk meg. Mind a nyílt, mind a fedett talajformákat az öntés közben keletkező gázok és gőzök elvezetése céljából dróttal megszurkáljuk, esetleg zsineget vagy szalmát teszünk a talajba, melyet öntés előtt kihúznak.

c) *Szekrénybe való formázás*. Szekrényekbe formázzuk a komplikált alakú tárgyakat és azokat, melyeknek minden része díszesb felszint, gondosabb munkát kíván. A formázásnak ezt a módját legjobban megértjük a következő példával: Készítendő a *15. ábrában* előtűntetett A edény, melynek a b füle és c d e talpas lába van. A beformázáshoz szükségünk van az edénytest (*16. ábra*), a fülek és a lábak (*17. és 18. ábra*) formájára. Az edénytesten levő 1, 2 és 3 nyílás a c lábak csapjának, a 4 és 5 nyílás pedig s_1 s_2 srófoknak befogadására való. A munkát azzal kezdjük meg, hogy az edénytest-mintára (mely sárgarézöntvény lehet) rásrófoljuk a két részből (f_1 és f_2 -ből) álló fölmintát, úgy amint ezt a *15. ábra* előtűnteti, ezután a felszerelt mintát a formázópadra tett M mintadeszkára helyezzük (*19. ábra*) nyílásával lefelé fordítva. Ennek megtörténte után a mintára ráborítjuk S_1 formaszekrényt, mely oly nagy legyen, hogy felső széle a mintára tett lábakkal egy szintben álljon. Ezután finom homokkal beborítjuk a minta oldalait és megmaradt türt durvább homokkal töltjük ki, melyet összetartásának növelése céljából tömőfával vagy tömővassal jól megtömünk. Midőn a homok elérte az edény fenekét (*19. ábra*), behelyezzük a megfelelő nyílásokba (1 2 3-ba) a lábmintákat meg a b beöntő töléstért és a munkát folytatjuk, míg nem a szekrény szintjéig értünk (*20. ábra*). Ekkor vasvonalzóval a felesleges homokot letakarítjuk és a sima homok felszínét behintjük finom faszénporrall, hogy a következő homokrétéget izolálhassuk. Most ráhelyezzük S_2 formaszekrényre S_3 formaszekrényt és e_1 e_2 csapokon átdugott ékkel megerősítjük. Ennek megtörténte után S_4 szekrényt is megtöltjük homokkal, ha megtelt, a felesleges homokot vasvonalzóval lecsapjuk és S_5 szekrényt az F fedőlappal beborítván (*21. ábra*), S_2 szekrényvel együtt megfordítjuk. Most F lap jut a formázópadra és az edénytest türe szabaddá lesz. Behintvén a forma felszínét finom faszénporrall, megkezdjük a már jelzett módon az edény belsejének beformázását. Midőn a homokrétég a formaszekrény szintjét elérte, S_1 szekrényre ráteszszük az S_6 szekrényt és ezt is megtöltjük homokkal, amint ezt a *22. ábra*

előttinteti. Ezután vasvonalzóval a felesleges homokot lesimítjuk, S_3 szekrényre M mintalapot ráteszünk és S_1 szekrényről leemeljük S_3 szekrényt. Az edény belsejének ily módon elkészített formáját, az u. n. magot vagy belet a 23. ábra láttatja. Az S_3 szekrény leemelése után kicsavarjuk a fűleket tartó srófokat (18. ábra), mire az edényt test mintája S_1 szekrényből a homok megsértése nélkül szépen kiemelhető. Az S_1 és S_2 szekrényeket a 19. ábrában előttintetett állásba hozván, először kiveszünk a b beöntő tölcéért, ezután S_1 szekrényről leemeljük az S_2 szekrényt, az S_1 szekrényben maradt talpas lábakat pedig úgy vesszük ki, hogy a talpat felfelé, a lábat és a földarabokat pedig a forma tőre felé húzzuk ki. Ha a mintának kivétele után itt-ott a forma megsérült volna, ezt kijavítjuk és a szekrényeket újra összerakván, a csapokon átvért ékekkal összeszorítjuk. Ezzel a forma kész és kiönthető.

d) *Formázás magdarabokkal.* Abban az esetben, ha a homok megsértése nélkül nem lehetne a formaszekrényt a mintáról leemelni, a megfelelő helyre kövőbb magdarabokból készített magdarabot teszünk, amint ezt a 24–26. ábra a, b, c, d, e és f részei láttatják. Ahol két magdarab egymást érinti, az érintkező helyeket izoláljuk. Az így beborított mintát finom faszépporral beporozzuk és ezután megfelelő nagyságú formaszekrénybe befomázzuk. A 26. ábra A része a felső, B része a minta fonákját tartalmazó alsó formaszekrény homoktömését tünteti elő. A befomázás után a felső szekrényt leveszük az alsóról és ezután az egyes magdarabokat a mintáról le-

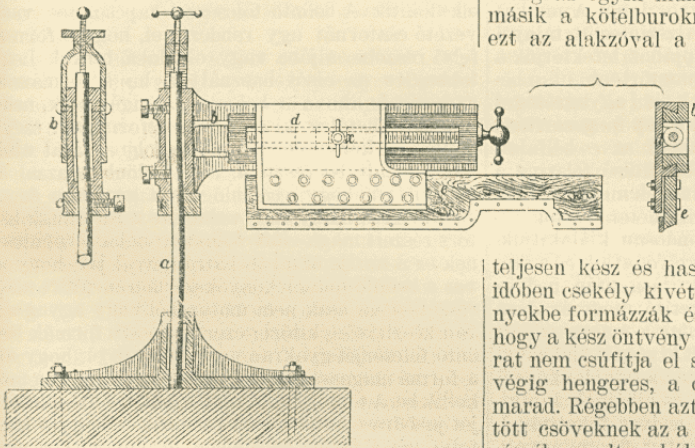
ges öntvényű vasúti kerekeket, szivdarabokat és hengereket. Ez utóbbiakra nézve megjegyezzük, hogy a beöntő tölcéért érintőlegesen vezessük a formába, hogy a vas örvényszerti forgásba jutván, a forma falaival jól érintkezzen. A csőformázás is tulajdonképen szekrényformázás; velős különbség e kettő között nincsen, csak a munka folyamata tér el egy kissé. A csőöntés sikerére első rendű fontossága van annak, hogy a forma bele az összehúzó vas nyomásának engedjen, mert különben a csőfal megreped. Erre való tekintettel a forma belét kenderkóc, vagy ami olcsóbb, szalmatöllelkel készítik; az is fontos, hogy a gázok a bélfalon keresztül utat találjanak, nehogy az öntvényben rekedjenek.

A belet a bélváz tartja meg. A bélváz fa-, öntöttvas- vagy kovácsvas-rúd, esetleg cső. A rúd olyan legyen, hogy hosszanti részében a gázok és gőzök elszállhassanak, ezért az öntöttvasból valókat esillagalakúra öntik, a kovácsvas-rúdba hosszanti rovadékot gyalulnak, vagy a fő rúdra négy mellékrudat kötnek, a csöveket pedig átllyukgatják. A bélvázat csapjai segítségével a bélfomázó pad rovadékába illesztik és az egyik csap négysegletesre alakított végére forgató dugnak. Erre az egyik munkás megerősíti a szalmakötél egyik végét és azon szorgoskodik, hogy a kötelet szorosan a vázra csavarhassa, míg a másik munkás a forgató folytonos forgatásával ebben segítségére van. A szalmakötél felcsavarása után ennek kiálló szálait leperzselik. Midőn ezzel a munkával elkészültek, a padra ráillesztik a béalakzót, a kötelet megdedvesítik s míg az egyik munkás a bélvázat forgatja, a másik a kötélburokra formázó anyagot ken és ezt az alakzóval a kívánt formára alakítja ki.

Ha ezzel is elkészültek, a belet szárító kamarába viszik és megszárogatják. A szárító kemencéből kivett belet, a szárítás okozta repedések kijavítása s megszáritása után, grafitos vízzel befektetik. Ily állapotban a béal-

teljesen kész és használható. A csöveket újabb időben csekély kivétellel mind álló formaszekrényekbe formázzák és állva is öntik. Ez arra jó, hogy a kész öntvény felszínét hosszában futó varrat nem csúfítja el s a csőkeresztmetszet mindvégig hengeres, a csőfal pedig egyenlő vastag marad. Régebben azt is hitték, hogy a fekvő öntött csöveknek az a része, mely a szekrény felső részében volt, puhább; *Keep* vizsgálatai szerint ez nem igaz, sőt a felső rész kissé tömöttebb, mert fajstílya átlag 7-3075, az alsóé pedig 7-3043.

e) *Alakzóval való formázás.* Az alakzóval vagy sablonnal való formázás célja nagyobb méretű formáknak drága minták nélküli elkészítése. Az alakzóval való befomázáshoz különösen alkalmasak a forgástestek. Ha például sík talajba kör alakú gyűrűt akarunk befomázni, erre elegendő egy körselet is, melyet centrikusan körülvezetünk. Nagyobb tárgyak befomázására külön alakzótartót használunk. Ennek a gerendelyét (27–28. ábra) álló csapúgy tartja. A gerendely

27–28. ábra. Az alakzó (sablon) elrendezése.

szedve, átrakjuk a forma megfelelő részébe, végül kiveszük a mintát és a magdaraboknak szegekkel történt megerősítése után a két szekrényt újra összeillesztjük.

Szorosan véve a szekrénybe való formázáshoz tartozik a *csészeöntés* is. Ha a forma egyes részeit vagy az egész formát öntött vasból készítjük, akkor a celnak megfelelően elegyített higlyó vas, a formának ezzel a részével érintkezve, gyorsan lehűl és kérget kap. Így készítik a kér-

felső végén látjuk a felfüggesztő sróffal fel- vagy leállítható *b* kart, mely az *e* alakzó tartására és beállítására való. Az alakzót az *x* sróftokkal felszerelt és sróforóval előre vagy hátra tolható *d* lapra erősítjük. A faalakzó működő élét ferdén levágjuk és megvasaljuk. Készítjük el a 29. ábrában előtüntetett kerek gépágy formáját. Erre a célra első rendben elő alakzó kell, mely a talp külső körvonala szerint (30. ábra) van kivágva, csakhogy ezt a 30. ábrában előtüntetett tölcészerszertí részszel toldjuk meg. Az alakzó behelyezése és a talaj szintezése után kialakítjuk a körbe forgatott *b* karral (28. ábra) a tulajdonképeni mintát. A minta elkészülte után az alakzót kiveszszük, amint a felső részét faszépporral beporozzuk és kellő nagyságu formaszekrényt borítunk rá (31. ábra). Most a talajban készített homokmintát befomázzuk a szekrénybe. A forma elkészülte után a szekrényt leemeljük és új alakzó segítségével a készítendő tárgy belső felszínének megfelelő idomot (31. ábra) alakítjuk ki. Ha most a formaszekrényt régi helyére visszateszszük, megkapjuk a 29. ábrának megfelelő tárgy negatív alakját, úgy, amint ezt a 31. ábra láttatja. Az utóbbi ábrából az is kitetszik, hogy a tölcészerszertí rész a felső szekrény pontos behelyezésére való.

Az alakzóval való formázásnak van még egy más módja is, melyet a *szekrényvel kombinált formázástól* megkülönböztetendő, *szabad sablonformázásnak* nevezhetünk. A formázásnak ezt a módját századok óta használják a harangok és ágyuk formáinak készítésére. A vasöntészetben nincs nagy fontossága, mert a drága agyag használatához kötött. Készítjük el a 33. ábrában vastag fekete vonallal előtüntetett oszlopot. A munkát azzal kezdjük meg, hogy a vízszintezett talajra (centrikusan az *a* alakzó *c* esapjához) lefektetjük a *b* gyűrűt (32. ábra). Ennek megtörténte után beállítjuk az alakzót és a *b* lapra kent *d* agyagréteget az alakzóval kifomáljuk. A *d* lap megszáritása után felépítjük vályogtéglákból az *e* belfalat, gondoskodván arról, hogy a bél külső felszíne a készítendő oszlop belső felszínének megfelelő alakot kapjon. Erre néhány milliméter vastag sovány agyagot kenünk és gondosan kialakítjuk. Az így elkészített belet megszárogatjuk és a száritás okozta repedések kijavitása után nedves feketítővel bevonjuk. A feketítő megszáradása után friss agyagréteget kenünk a magra és ezt az oszlop külső alakja szerint kivágott alakzóval formáljuk ki. Ez az agyagréteg a tulajdonképeni minta, melyet megszáradása és hibáinak kijavitása után szintén bevonunk nedves feketítővel, hogy a rákent 1—2 cm. vastag finom agyagjal össze ne tapadhasson. Erre az agyagrétegre kenjük az 5—10 cm. vastag durvább és kövérebb agyagot. Ezt az agyagréteget a 33. ábrában előtüntetett módon vasvással látjuk el, hogy a vas nyomását kibírja. A víz vízszintes és merőleges rudakból áll, az előzők csak félkörben fogják körül a formát, végük kifelé görbül, hogy egyiket a másikhoz köthessük. A köpenyeget, elkészülte után, a vízszintes rudak érintkező vonalában szétvágjuk és a rést sovány agyaggal töltjük ki, ezután megszárogatjuk, megszáradása után a résbe éket vertünk, mire a két fél köpe-

nyeg szétválik s a mintáról leemelhető. Ennek megtörténte után a bérről leszedjük a mintát alkotó agyagburkot és megvizsgáljuk a bél és a köpeny felszínét. Ha hibás, kijavitjuk, ha pedig hibátlan, vízzel és horzsoló kővel megsimítjuk, jól befeketítjük, megfényezzük és újra megszárogatjuk. Ezután a forma összerakása és a beöntő tölcésérnek behelyezése és felerősítése következik.

f) *Formázógéppel való formázás.* Azokban a vasöntőműhelyekben, melyek egyazon darabból egyszerre sokat készítenek, a drága munkabér és a sok minta költségeinek megtakarítása céljából formázógépet használnak. A 34—35. ábrában előtüntetett kerékfog-formázógép karján van a lánckerékkel felhuzható fogminta, melyet a fogaskerék formájának már elkészített koszoruja kerületén, a gerendely körül mozgó hűvelly végére ékelt csavarkerékkel körül forgatunk. A csavarkerék oly kerékáttétellel kapcsolatos (lásd az előlnezetet), mely az előbbinek a fog osztás szerint való elfordítását teszi lehetővé.

A formák kiöntése. A forma kiöntésére és a merevedő vas szívódásokor keletkező türegeknek olvad fémvel való kitöltésére való az u. n. *beöntő tölcésér* vagy *szomolló*. Nagyobb öntvények formáját tölcésér szerinti végződésel az u. n. *vendégfej* formájával toldják meg. Minél kevésbé hevítjük túl a vasat, a beöntő tölcésér és a vele kapcsolatos vasvezető csatorna annál bővebb és annál magasabb legyen, különben a vas a forma minden részét jól ki nem tölti. Nagyobb öntvények beöntő tölcésérjét a vendégfej formájától elkülönítik. A beöntő tölcésérrel kapcsolatos vasvezető csatornát úgy rendezik el, hogy a forma felső részébe, aljába vagy oldalába torkol. Legtöbbnyire az elsőt használják, ha a formának az a része, ahová a beömlő vasugár esik, nem kényes, illetőleg kisebb szerű deformációt szenvedhet. A kényesebb mintákba jobb a vasat alul vagy oldalt beereszteni, ami különben azzal a jóval is jár, hogy a beömlő vas a gázalaku és a szilárd kiválmányokat, valamint a formának lefört részeit maga előtt tolhatja, noha a beöntésnek ez a módja azzal a hátránnyal jár, hogy a vas a beöntő tölcésér könyökszerűen megtört alsó részét — ha csak nem masszából vagy agyagból van készítve — kitöri; ezért a hosszú formák beöntő tölcésérjét gyakran úgy rendezik el, hogy az a forma magasságának $\frac{1}{6}$ -ában vagy felében torkollik be. A tömör hengeres formák beöntő tölcésérjét jobbra érintőlegesen rendezik el, hogy a higfolyó vas a forma belsejében örvényszerűen mozoghasson, mert ekkor a röpitő erő a nehezebb vasat a forma kerületére veti, a gázalaku, cseppfolyós és szilárd tisztatlanságok pedig ezen belül helyezkednek el. Ennek az öntésnek legnagyobb hibája az, hogy a vas a forma felszínéből részeket szakíthat ki, vagy pedig az, hogy a kihtlő vasrészek idő előtt a forma kerületére fagynak s a fajsúlyilag nehezebb higfolyó vasat nem engedik előre. A beöntő tölcésérrel kapcsolatos vasvezető csatorna keresztmetszete oly nagy legyen, hogy a beöntött fém teljesen kitöltse, mert ekkor a beöntő tölcésérről és csatornáról levált idegen része,

a vasban levő salak és egyéb tisztatlanság nem juthat a formába, hanem a beöntő tölesér felszínén úszik. Ha bármilyen okból a beömlő vassugar meg szakad, a már beöntött fém felszínén képződő oxidhártya, a később beöntött vasnak az előbb beöntött vassal való teljes összekeveredését megátalja.

Ha egy formaszekrénybe több tárgyat formázunk be, nem csinálunk mindegyikhez külön beöntő tölesért, hanem csak egyet, mely mindegyik formával összekötendő. A nagyobb formák beöntő tölesérjét rendszerint külön szekrénybe formázva állítjuk a formaszekrényre és vályualakúra készítjük, hogy a beléje öntött nagy mennyiségű vas a formához vezető csatornát mindig bőven táplálhassa, meg hogy a vason úszó salak és egyéb tisztatlanság a vályuban levő vas felszínén maradván, a formába ne juthasson. A kiöntött vas a formába szorult levegőt és a fejlődő gázokat (hidrogén, szén-dioxid és szén-sav stb.) a forma lyukacsain keresztül, vagy a beöntő tölesér formáján át kiszorítja, ha azonban attól tartunk, hogy a levegő a forma valamely részén megrekedhet, itt a forma anyagából az u. n. *levégőstopot* vágjuk ki, mely függőleges vagy ferde csatorna. Az öntés kezdetén ezeket a légsipokat, sok öntőműhelyben, agyagdugóval el is tapasztják, hogy a beszorult levegő és gázok el-lennyomása a vasat tömörítse, azonban mihielyt a forma jól megtellett, a dugókat kiszedik. A légsipokon elszálló gázokat meggyújtjuk, nehogy robbanást okozzanak, vagy az öntőterem levegőjét rontsák meg. A nagy formákat faforgácsolal körítik, melyet öntés előtt meggyújtanak, hogy tűztétől a hézagokon kiömlő gázok is meggyuljanak.

Az öntés sikere a forma jó elkészítésén és a beöntő tölesér, vendégfej és légsip helyes elrendezésén kívül, még mástól is függ. Mindenekelőtt igen fontos az, hogyan áll öntéskor a formaszekrény, mert a beöntött vas felszíne gáz- és légbuborékokkal van tele s ezenkívül rajta több-kevesebb salak, tájték, homokszem, széndarabka stb. úszik. Ha tehát olyan öntvényt készítünk, melynek egyik felén díszítményi részletek vannak, ennek szekrényét úgy állítjuk, hogy a forma díszítményi része alul van, viszont azokat a géprészeket, melyek öntés után úgy is megmunkálандók, úgy formázzuk be, hogy a megmunkálандó részek legyenek felül. Ugyancsak a mondott okból a hosszú darabokat (cső, oszlop, henger stb.) célszerűbb állva önteni, és a hűvelyes csöveket oly módon, hogy a cső hűvelyes része alul legyen. Hogy a merevedő acélból a gázok könnyebben eltávolodjanak, a formákat mintegy 45° alatt állítják.

Hogy a formába öntött vas meg ne vetemedhessék vagy el ne szakadhasson, ügyelni kell arra, hogy minden része egyenletesen hűljön le. A legtöbb műhelyben az öntvényt bizonyos mértékig való lehűlése után kivesszik a formából, noha a vetemedések meggátálása céljából azt az öntvényt, melynek minden része egyenlő vastag, legjobb másnap a formában hagyni, ha pedig vastagabb és vékonyabb részei vannak, csak az előbbieket szabadtsuk ki a formázóanyagból. Az

öntvényt teljesen felfedni csak akkor kell, ha összehuzódását a formázóanyag megakadályozza. Ez különösen az agyag- és a masszaformákra vonatkozik, mert a homok könnyen enged. Általában a bédarabok eltávolításáról kell idejekorán gondoskodnunk.

Az acélöntvények szekrényeit is az öntés után azonnal kioldják, hogy az öntvény szabadon szorodhassék össze. A még izzó öntvényeket kiszedik a formából és beteszik a cseresnyeveres, sokszor fehér meleg hevíttel lágyító kemencébe és ezután lassan lehűtik. A lassu lehűtésnek az a célja, hogy a gyorsan merevedő öntvény nagy összehuzódása miatti belső feszültségeket kiegyenlítsük. A ki nem lágyított acélöntvény törete durva kristályokat, a kilágyított és lassan lehűtötté finom és egyenletes szemcséket látat. A kihűlt öntvényeket az *öntelekektől* (beöntő tölesérek, légsipok, vendégfejek) és *öntvényvarratoktól* (a szekrénybe formázott öntvényeknek a szekrények érintkező síkjában keletkező hártya-szerű borda), rátapadt formázó anyagtól és magtámaszoktól (az öntvény felszínéből kiálló szegvégek) rendszerint vésőkkel és drótkéfeekkel tisztogatják meg az e célra begyakorlott munkások (öntvény-tisztítók). Újabbban a homok letisztítására használják a Tilghman-féle homokfúvót, mely 300—1080 mm. széles homokszugárral óránként 80—120 m³ felszint tisztít meg. Célszerűen használhatók azok a homokfúvók is, melyeknek szá-jzóján át a homokot gőzsugár veti az öntvényre. A gőz a csővezetékéből az injektoron át lövell ki és a tölesérben levő homokot magával ragadja. A szájját körítő védőtársa belső felén kitorkoló esővön át valamely ventilátor a port szívja fel. Ennek működéséhez 3 lóerőnek megfelelő gőz kell óránként. Az öntvényeket sok esetben kitiisztításuk után újból való izzítással és ezt követő lassu lehűléssel lágyítják ki, aminek különösen a fehér vasra van jótékony hatása, mert a kötött szén egy része átalakul grafitá, illetőleg temperált szénmé. Egészen 670 C°-ig való izzítás nem okoz átváltozást, ez csak 850 C°-on túl következik be.

Irodalom. Dürre E. F. dr., Handbuch des Eisengießereibetriebes, 3. Kiadás, Lipsze 1892—96, két kötet atlassszal; Ledebur A., Die Verarbeitung der Metalle, Braunschweig 1879, és Handbuch der Eisen- und Stahlgießerei, Weimar 1892, és Vollständiges Handbuch der Eisengießerei, Weimar 1883; Tesson, L'art du mouler, Páris 1897. E. I. A.

Vasrutil, 1. Göhlit (VIII. k.).

Vass, 1. Géza, hírlapíró, szül. Dorozsmán 1866. Tanulmányai végeztével a hírlapírói pályára lépett, melyet közel egy évtizede szolgál. Először a Szegedi Napló c. politikai napilapnál működött. Szegedről Aradra került, hol az Aradi Közlöny felelős szerkesztője lett s mint ilyen a soknyelvű vármegyében híven szolgálta a magyarság érdekeit.

2. V. József, író, kegyes tanító-rendi áldozópap, szül. Zala-Egerszeg 1813 márc. 19., megh. Budán 1873 jan. 15. Szülőföldén végezte gimnáziumi tanulmányait. 1833 szept. 12. a piarista-rendbe lépett s mint ilyen 1837 júl. 26. letévén az ünnepélyes fogadalmat, 1841 aug. 5. felszenteltetett. Tanár volt több helyen, Budán, Szegeden, Kolozsváron, Vácson s mindenütt mint a nemzeti nyelv kiváló és szorgalmas bűvára mutatkozott be; de feltűnt

mélyreható vizsgálódásaival az ó-klasszikai irodalom s a történetnyomozás terén is. Miután az erdélyi Múzeum-egyesület az ötvenes években tagjává választotta, 1858 dec. 15. a m. tud. akadémia is keblébe fogadta. Önállóan megjelentek tőle: *Göcseji tájszógyűjtemény*; *Hazai és külföldi iskolázás az Arpád-korszak alatt* (Pest 1862, az akadémia a Gorove-díjjal tüntette ki); *Erdély a rómaiak alatt* (Kolozsvár 1864, Az erdélyi Múzeum-egyesület a Haynald-díjjal jutalmazta); *A latin nyelv ékes szókötése* (Szeged 1865); *Béla király névtelen jegyzőjének kora* (Pest 1865).

Vassy (ejtsd: vasszi), az ugyanily nevű járás székhelye Haute-Marne francia départementban, a Blaise és vasút mellett, (1896) 3697 lak., a XII. századból való templommal, vasércbányával. 1562 márc. 1. itt ütköztek össze Guise herceg csapatai a protestánsokkal; ez volt a jeladás a hugenotta háborukra.

Vasszilkov, az ugyanily nevű járás székhelye Kijev orosz kormányzóságban, a Sztugna és vasút mellett, (1894) 17,997 lak., dohány-, szappan- és gyertyagyártással.

Vasszilsszurszk, az ugyanily nevű járás székhelye Nizsnij-Novgorod orosz kormányzóságban, a Volga és Szura összefolyásánál, (1893) 3177 lak., jelentékeny halászzattal.

Vastagbél, l. *Bél* (III. k.). — *V. metszés*, l. *Kolostomia* (X. k.).

Vastagh György ifj. készíti Bethlen Gábor szobrát, a király költségén készült tiz szobor egyikét, amelyet Budapesten, az Andrássy-úti kőrtér egyik kertecskéjében fognak felállítani.

Vastag hangok, l. *Mély hangok* (XII. k.).

Vasúti fék, l. *Fék* (VI. k.).

Vasúti féljegy, l. *Menetjegy*.

Vaszary Kólos hercegprímás Erzsébet királyné halálának hírért bevén, 1898 szept. 12. a készthelyi apácainkolát látogató szegény leányok segélyezésére «Erzsébet-alapítványt» tett 20,000 korona értékben. A Szilágyi Sándor által szerkesztett Magyar nemzet története című munka I. kötete számára a bevezetést írta (Budapest 1895).

Vataveta, német-keletafrikai nép, a Taveta kerületben, békés, becsületes, vendégszerető, jó módú földművesek, foglalkoznak méhészettel is.

Vater Abrahám, l. *Pacini* (1., XIII. k.).

Vaube, folyó, l. *Bornu* (III. k.).

Vaucluse, francia département, (1896) 236,313 lak. 1897. termés: 857,000 hl. búza, 11,500 hl. rozs, 30,260 hl. árpa, 207,000 hl. zab, 500,864 hl. bor.

Vaughan (ejtsd: vaón), l. *Herbert*, angol bibornok, szül. Gloucesterben 1832 ápr. 15. Tanulmányait a stonyhursti jezsuita-kollégiumban és Belgiumban végezte, majd belépett a római Accademia dei nobili ecclesiastici-be s 1854. Luccában pappá szentelték föl. Miután több angol városban lelkészkedett, 1869. London mellett, Mill Hillben hitértirők számára szemináriumot alapított, melynek jelenleg száznál több növendéke van. 1872-ben püspök lett Salfordban, ahol katolikus kereskedelmi iskolát alapított és nagy agitációt kezdett a szeszes italokkal való visszaélés ellen. 1892. mint Manning utódja westminsteri érsekké, 1893. jan. 16. pedig bibornokká nevezték ki. 1895-ben

megkezdte a nagyszertű Westminster-székesegyház építését.

2. *V. Diana*, l. *Taxil*.

Vautier Benjamin, svájci festő, megh. Düsseldorfban 1898 ápr. 25.

Vauvau (állat), l. *Gibbon* (VIII. k.).

Vauvert (ejtsd: vover), város Gard francia départementban. Nimes közelében, vasút mellett, (1896) 4375 lak., borkereskedéssel, szép kastélyal.

Vavau (sziget), l. *Tonga-szigetek* (XVI. k.).

Vay-család (XVI. k.). *V. Miklós* báró, államférfiu (1802—1894), anyja Adelsheim Johanna

bárónő volt (nem Adelsheim). A nagyhírű államférfi a szabadságharc alatt Erdélyben kormánybiztos volt.

Henrik nevű fia (megh. 1867) Almássy Máriát vette nőül s három fia maradt, ifj. *Henrik*

(sz. 1857., megh. 1875), *Arnold* (sz. 1858 nov. 6.),

kinnek felesége gróf Miksa Sarolta, Szabolcs vármegyei jószágán gazdálkodik és *V. Miklós* (szül. 1861 nov. 28.).

— *V. Béla* báró a főrendiháznak alelnöke. — *V. Ádám* gróf (szül. 1830 okt. 23.) 1897. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. — Fia *V. Ernő* gróf (sz. Berkesen 1866., megh. Budapesten 1899 máj.) képviselő volt. — *V. Dénes* báró (szül. 1847.) 1898 nov. 2. Pozsony vármegye és Pozsony sz. kir. város főispánjává nevezték ki. *V. ö. Lévy József*, Emléklapok Vajai báró Vay Miklós életéből (Budapest 1899. Ism. Váczy János a Századok 1899 III. f.)

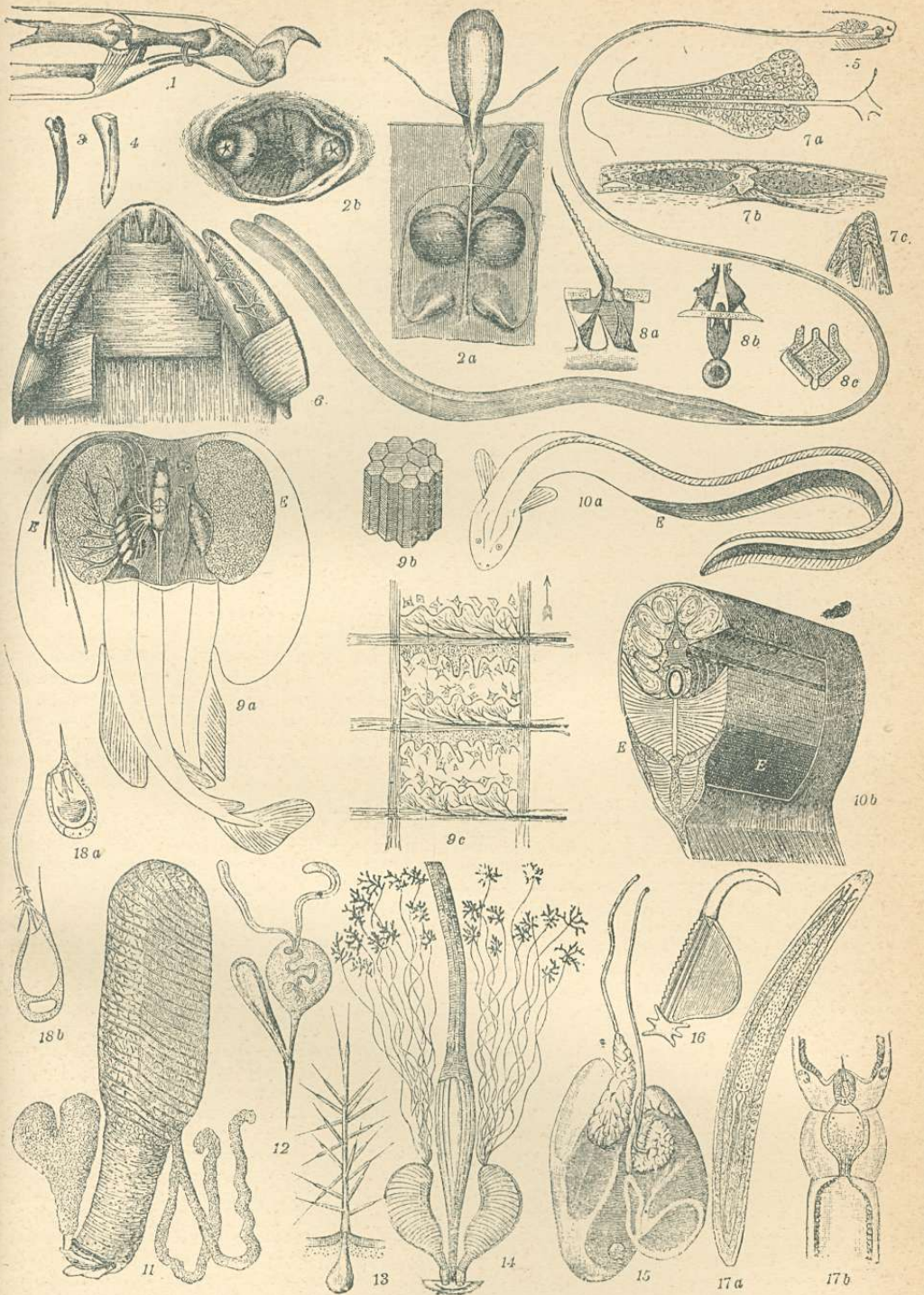
Vayao, afrikai néptörzs, l. *Yao* (XVI. k.).

Vázsonyi Vilmos, publicista, szül. Stúmgén (Zala) 1868. Iskoláit Budapesten végezte, majd a jogi pályára lépett, államt. és jogdoktori és ügyvédi oklevelet szerzett. Már mint egyetemi hallgató demokrata pártot szervezett az ifjuságban és első ízben az 1889. évi véderő mozgalomban tűnt fel, midőn az ifjuság vezérszónoka volt. Azóta tevékeny részt vett a budapesti népmozgalmakban és szónoklatokkal, valamint a sajtó terén a demokrata irányt propagálja. A halálos végű nagyváradi párbaj (Kálmán lapszerkesztő és Örcy joghallgató között) alkalmából megindult párbaj-ellenes mozgalom ő kezdeményezte és az összes budapesti társaskörök megbízásából a képviselőházhoz intézett emlékiratot szerkesztett. A zsidó vallás recepeijára irányult mozgalmat hírlapi és társadalmi agitációval ő indította meg. Demokrata irányának támogatására 1894. megalapította a budapesti Demokrata-kört és ugyanezen esztendőben került a budapesti városi képviselőbe. Fellépett mint képviselőjelölt is Budapesten és Olasz-Liszán, de kisebbségben maradt. Egy országos demokrata-párt alakulásának progagálására 1900 elején alapította az *Új Század* c. politikai hetilapot és országos demokrata frakciót szervezett, melynek eddig Sopron és Moson vármegyékben, Budapesten, Mező-

A Vay-család címere.

AZ ÁLLATOK VÉDŐ ESZKÖZEI.

1. Macska: a karom mechanizmusa s az ujj mozgása. 2. Délamerikai görény (*Mephitis suffocans*), *a* búzmirigy *S*, *b* ennek az alfelbe nyílása. 3. Csörgőkígyó (*Crotalus horridus*), csöves méregfog. 4. Pápaszemű kígyó (*Naja tripudians*), barázdás méregfog. 5. *Callophis intestinalis*, fej és méregmirigy. 6. *Heloderma horridum*, alsó állkapocs a méregmirigyvel. 7. *Trachinus*, *a* mérgező szerv hosszmetzetben, *b* haránt, *c* vertikális metszet. 8. Tüskés pikó (*Gasterosteus aculeatus*), *a* záróizület és tüske oldalról, *b* ennek alsó része oldalról, *c* harántmetszete. 9. *Torpedo marmorata*, *a* felülről felnyitva, *E* elektromos szerv, *b* ennek része, *c* egy elektromos oszlop része hosszmetzetben nagyítva. 10. *Gymnotus electricus*, *a* egész állat sötét elektromos szervvel, *b* farkrésztől oldalról felnyitva, *E* elektromos szerv. 11. Vöröshangya (*Myrmica laevinodes*), mérgező készülék. 12. Vörös erdei hangya (*Formica fusca*), mérgező- és fulánkészülék. 13. Szövőhernyó: égető szőr. 14. *Brachinus complanatus*: búzmirigy. 15. *Dolium galea*: nyálmirigy. 16. Skorpiófülánk és méregmirigy. 17. *Geoplana chalciphora*, *a* átmetszet, *b* kitolható ormány a törrel és méregmirigyvel. 18. Hydroid csalánzózó szerve, *a* érintetlen, *b* érintett állapotban, kipattant mérgező fonállal.

túron és Szabadkán vannak hívei. Első hírlapi cikkei a Budapesti Ujságban jelentek meg. Cikkeket irt ezenkívül a Honvéd, Szabad Szó, Egyetértés és Egyenlőség hasábjain. Jogi cikkei a Jogtudományi Közönlönyben és Jogi Szemlében jelentek meg. 1894 óta a Pesti Hírlap állandó publicistája (V. V.). Mint gyakorló ügyvéd esküdttszéki és büntügyi védelmekben működik. Önálló munkáiban alkotmányjogi kérdéseket tárgyal. Híveinek: *Önkormányzat* (1890); *A választási elv a külföldi közigazgatásban* (1891); *A szavazás decentralizációja* (1892); *A királyi placetum a magyar alkotmányban* (1893).

Vázsonykő várát 1472. kapta Kinizsi Pál. Utána nejére, Magyar Benignára s ennek révén a kamacsáci Horváth-családra szállt. A gróf Zichy-család, mely erről veszi előnevét, 1647. szerezte meg. Mellette hajdan híres páloskolostor volt Szent Mihály tiszteletére s ebben volt eltemetve Kinizsi Pál. (V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. III. 212).

KAR.

v. d. Hoev. L. Hoeven (IX. k.).

Vechel község, l. *Veghel* (XVI. k.).

Vecse, kisközség Veszprém vármegye devecseri j.-ban, (1891) 571 lak.

Vécsey nemes család ősei, az I. Ferenc által V. Péternek 1801. adott diploma szerint, már a kereszt-háborúkban szolgáltak mint vitézek. *Balázs* a maga, továbbá *Antal*, *István* s *György* nevű fiai számára nova donatiót kap 1516 Vecse, Bedefölde s Pusztabakfa birtokokra, in quarum pacifico dominio prius quoque idem ac maiores sui extitissent. Ez az *István* volt a budai hős, János király híve. Györgynek három fia volt, u. m. *Sándor*, akinek maradékai 1691. bárókká lettek, továbbá II. *István* és *János*. E két utóbbi 1557 körül hűtlenségbe esett, jószágát I. Ferdinánd eladományozta Czikóházynak, az pedig a hűtlenek bátyjának, Sándornak inscribálta. A hűtlenné Istvánnak ilyen nevű unokája II. Mátyás alatt hadi érdemeket szerzett, de nagypajja jószágát, melyet hatalmas rokonai birtak, nem tudta visszaszerezni, csak címerlevelet küldtek neki Bécsből 1618. maradékai azonban már III. Károly alatt 1726. a birtokos nemesek közé tartoztak Abaujvármegyében. A családból számosan tűntek ki a béke és háboru műveiben. Így a budai hős, továbbá III. *István* (1618), *Mihály* (1780), a Napoleon elleni háborúkban *József*, a szabadságharcban *Miklós*. Legtöbb méltánylásra talált *Péter*, aki mint a Mária Terézia-rend lovagja, bárói rangra emelkedett 1801. Mint tábornok esett el a vagrami csatában (1809). Irodalmi téren működtek IV. *István* (1690), *Zsigmond*, a budai zsinat egyik tevékeny tagja (1791—1792), II. *József* (1802), *György* (1828), *Tamás*, *István*. Kiváló ügyvédek voltak *Péter* (Bodolón); *Endre* a volt képviselő, továbbá *Béla* (1844) és *István* Becskerekén (ennek fia: *Zsigmond* és *Béla*); *Dániel* (Szikszón 1829), fia *György* (III), nemzetőri főhadnagy 1848—49., mint Abauj vármegye főügyésze halt meg 1863. Ennek fia *Tamás* és *István*. Tamásnak fia ifj. *Tamás* földmivélségi miniszteri segédfoglalmazó, *Loránd* újfalusi birtokos és *Kálmán* (XVI. k.). V. ö. *Jászói conventi levéltár* Sub. lit. V. fasc. 1. Nro 4. és

fasc. 3. Nro 57. (Mandatum imp. et regis Rudolphi. ad ven. conv. Jászóy. 1592.); *Siebma-cher* J., Wappenbuch (IV. k. 706. old.).

V. Sándor báró (XVI. k., hernádvécei és hajnásközi), megh. 1899 júl. 30.

Vectis (sziget), l. *Wight* (XVI. k.).

Vector (radius vector), l. *Koordináták* (X. k.).

Védenc a. m. cliens (l. *Clientela*, IV. k.). Az ügyvéd megbízója, ügyfele, akinek érdekeit képviseli és védi (főképen büntetőügyben, mint vádlottal).

Védési idő, a madaraknál általában az az idő, midőn tollaikat kihullatva röptülni nem tudnak.

Védőeszközök (l. a *mellekelt képet*), az állatoknál sokfélék. A legegyszerűbb esetben a testi erő az, melynek segítségével az állat ellenségét magától távol tartja. Ehhez járul a fürgesség, a gyors futás, melyek szintén kitűnő szolgálatot tesznek az ellenség elől való elmenekülésnél. Igen sok állatnál azonban valódi védő és támadó eszközzel vagy fegyverrel is találkozzunk. A magasabb rendű gerinces állatok (emlősök, madarak, csúszómászók) sokféleképen használt és használható végtagjainak ujjain az erős szaruképletek, a körmök, karmok és paták nem ritkán számottevő V., mint p. a macskafélék kitolható és visszahúzható sarlóforma, hegyes karmai (1. ábra). A táplálék megragadására, főleg pedig megrágására szolgáló fogak igen gyakran V. is. Igen veszedelmesek különösen a méregmirigyekkel közlekedő fogak, minőket a mérges kigyóknál találunk (3. és 4. ábra). Feltűnően nagy a *Callophis intestinalis* Laur. nevű kigyónak a mérgező készülete (5. ábra), vagy a mexikói *Heloderma horridum* Wiegmann. nevű gyíké (6. ábra). Mérgező eszközöket találunk egyik-másik halnak a bőrén az evezők tüskéiben, mint a *tüskéspikón* (*Gasterosteus aculeatus* L., 8. ábra a—c), a *Trachinus*-fajoknál a kopolytűfodón és farkon (7. ábra a—c). Ezekhez egészen hasonlóan fejtettek az izeltlábuak mérges tüskéi, a skópió potrohának méregtüskéje (16. ábra), a fullánkös hártvány szárnyu rovarok fullánkjai, minők a méhekéi is (11. ábra A, B) s az erdei hangyáé (*Formica fusca* L., 12. ábra). Más hangyáknak csupán egy méregmirigye van, mint a közönséges vörös hangyának (*Myrmica laevinoder* Nyl., 11. ábra). Egyik-másik szőrös szövő hernyónak csöves, törékeny szőrei, valamint a pókok állkapcsai s a százlábuak állkapcsi lábai alapjukon egy méregmirigygel állanak közlekedésben. A *Geoplana chalicophora* nevű lapos féreg ormányában törforma kemény tüvel kapcsolatos méregmirigy van (17. ábra a—b). A tömlőállatok (*Coelenterata*) szőrének *Cnidaria* csoportjában a bőrnék csalánszervei (enidocyst) ise csoportba tartoznak akaratlanul kiperdülő és méregmirigygyé módosult sejtben ülő mérgefonalalaikkal (18. ábra a—b). A sejt azonban nem mindig áll közlekedésben törforma szilárd képletekkel; néha egyszerű bőrmirigyekben gyűl meg s csak megtámadtatás esetében jut az ellenségre, mint a salamandráé, varangyoké. Egyik-másik halnak egész teste mérges, másoknak csak az ikrája az. Nagy mennyiségű mérget találunk némely bogár bőrmirigyében, mint a körishogáréiban is (*Lytta vesicatoria* L.). A *Do-*

lium galea L. nevű csiga nyálmirigyei kénsavtartalmu nedvet választanak el (15. ábra). Igen sok állat kiállhatatlan bűzű vagy kellemetlen ízű anélkül, hogy mérges lenne s e tulajdonsága bizonyos mirigyei váladékának tudható be, amelyek támadás esetén fokozott működést végeznek. Különösen az izeltlábuak azok, melyeknél ez igen gyakran előfordul (százlábuak, levéldarázsok lárvái, lepkék hernyói). A fecskefarku pillangó hernyójának két szarva szolgáltatja e váladékot. Mások a szájon vagy alfenyíláson kerül ki e váladék, mint a poloskánál és futóbogaráknál; néha hallható hangok kíséretében, mint a *Brachinus complanatus*-nál (14. ábra). Igen sok gerinces állat kellemetlen szagú váladékokat boesát ki magából részint hügyáru, részint bélsarával, vagy pedig speciális mirigyeinek működésével s ezt legnagyobb mértékben megtámadtatása esetén teszi, mint p. a görény s különösen a *Mephitis suffocans* Licht. nevű amerikai görényféle (2. ábra, a, b). Vannak oly állatok is, amelyek megtámadtatásuk esetén gyomortartalmukat kifeeskenedik, mint a fiatal sirályfélék, a lamasz stb. De néhány hálnak elektromos szervei is a V.-höz sorolhatók. A márványos torpedó (Torpedo marmorata Riss.) elektromos szervei a test két oldalán fekvő félholdforma testek (9. ábra a, E, E), melyek szögletes, függőleges, egymás mellé sorakozott oszlopokból állanak (9. ábra b). Ezek az oszlopocskák egymás fölé sorakozott korongokból formálódtak (9. ábra c), amelyek kocsonyás anyagot tartalmaznak és közöttük finom kötőszöveti réteg terül el. Minden korongocskába külön idegfonal hatol be. A hátoldalon ezen korongocskák tevőleges, a hasoldalon ellenben nemleges elektromosságot tartalmaznak. Az elektromos angolnának (Gymnotus electricus L.) elektromos szervei nagy párnák gyanánt a hasoldal bőre alatt a farktól a törzs közepéig terjednek (10. ábra a, b), de oszlopocskái hosszirányban futnak s így sorakoznak egymás fölé; a fej felé tevőlegesek, a fark felé nemlegesek.

A védő szervek másik csoportját a testtakaró alkotja, amelynek sajátosságait a külvilág viszonyaihoz való alkalmazkodás szabja meg. Az anya testéből eltávozó peték kemény burka kezdi meg a sorozatot, amely egyfelől a kiszáradás ellen nyújt védelmet, de jelentékeny szerepet játszik az ellenségek távol tartásánál, a hideg és meleg ellen egyaránt. A lassan mozgó vagy éppen helyhez kötött állatok, minők a *lágystestűek* (Mollusca), *kacslábu rákok* (Cirripedia), sok *gyűrűsféreg* stb. életében az ilyenforma V. igen fontosak és könnyen mozgó állatoknál ritkábban jelentkeznek. A eszűszómozgók között a kevésbé szilárd pikkelytakarótól kezdve a teknősök törzsét borító kemény páncélig minden átmenetet találhatunk. A rovarok szaru- és chitinmemű testtakarója, mely a százlábuaknál és rákféléknél mészsók lerakódása által még inkább megkeményedik, néha lehetetlen keménységűvé válik. Sok állatnak testét a kemény páncél nem minden oldalán védi, hanem csak hátán, hasa ellenben védtelen marad, de az ilyenek olyformán gömbölyödhetnek be, hogy a hátukat takaró kemény páncél teljes védelmet nyújthat.

A V. sorában igen fontos szerepet játszik a szín is. A mérges és élvezhetetlen testű állatok leggyakrabban élénk színtűek. Számos állat színével és egész habitusával utánozni igyekszik az élvezhetetlen vagy mérges állatokat, vagy pedig a környezetet, hogy ilyenformán vagy elriaszassa az ólálkó ellenséget, vagy pedig annak figyelmét elterelje. Igen sajátos védő eszköz gyanánt szerepel a *fejlábu lágystestűek* (Cephalopoda) tintamirigye, melynek váladékát a megtámadott állat a vízbe fecskendezi ki s ezzel azt teljesen megzavarja, mialatt ügyesen elmenekül az üldöző elől (Sepia). V. ö. Entz G., Támadás, védelem és dac az állatországban (Orvosi Természettudományi Értesítő, 4. évf. 1879, 2. füzet, Népszertű szak, 1—24. old.).

D. J.

Védőhüvely (ösv.). I. Nyálábhüvely.

Védő-oltás (XVI. k.). Újabb jó eredménynyel ojtják be (Wright) az angol hadseregnek Indiába vezényelt legénységét *tífusz* ellen és pedig a tífusz bacillusának hevitett és megölt tenyésztővel; továbbá szép eredményeket láttak a Középtenger vidékén uralkodó u.n. *máltaláz*- (Maltafever) ellenes (Bruce), valamint a pár év óta ismételtelen ajánlott *kolera*-ellenes V.-októl. Az erősen védő ojtott állatoknak *szერumát* (XV. k.) a diftéria- és dermedésgyógyításnak mintájára újabbban egyéb betegségeknél is használják. (A *pestis* ellen való védőoltást l. *Pestis*.) Jó eredményeket észleltek egyesek egyek u. n. *lánc-coccusok* (streptococcus) okozta *gyermekágyi láz* és *vérmergezés* eseteiben a *Marmorek*-féle streptococcus-szerumtól. Kétféle *gyógyító hatása a kigyómérgeszserum*, amelyet *Cabmette* Lilleben lovaknak szárított koronaméreg ellen való immunizálása útján termel; e szerumot az angol kormány Indiában, ahol mérges kigyók csipése még ma is évente több mint 20,000 embert pusztít el, újabbban eredményesen használatba vette. Némelyek a kanyaró-, hökhurut-, skarlát-, tífusz-*rekonvaleszcsek* vérszerumát alkalmazzák a megfelelő betegségek gyógyításánál, de e módszer még polgárjogot nem nyert.

Az újabb állatgyógyászati V.-ok között a legkittünőbb eredménynyel jártak a *marhapestis* ellenes V.-ok, amelyeket *Kolle* Dél-Afrikában, *Neenki* pedig keleti Oroszországban dolgozott ki. Az első a szarvasmarhát pestisben elhullott állatok epéjének befecskendezésével védi, a második pedig ragályozó (virulens) vérről immunizál, de az állat ellenállását olyan állatok szerumának pár köbcm.-ével fokozza, amelyek a marhapestisből kigyógyultak. AV.-okkal kezelt állatok ékként a betegség ellen tökéletes mentességet nyernek, sőt szerumuk gyógyító hatással is rendelkeznek.

A V.-ok hatása következtében a beoított ember vagy állat a megfelelő betegségek iránt való *fogékonyságát* elveszíti. Ez a fogékonyság az emberek közt már természetűl fogva is faji, kor- és individuális körülményektől függ: ugyanaz a köresira az egyik embert megöli, a másikat megbetegíti, a harmadikat meg sem támadja. Ez utóbbit ama csira ellen *immunizálnak*, *körmentesnek* nevezzük. Aránylag mentesek p. a khinaiak a tüdővész, a négerék a sárgaláz és váltóláz ellen, míg a szifilis a fehéreknel rendesen gyön-

gőbb alakban lép fel, mint a színes fajoknál. Az említett *természetes immunitás* ellenében, mely öröklés útján száll nemzedékről nemzedékre, a *mesterséges immunitást* szokták megkülönböztetni. Ez létrejöhet: 1. olyan betegségek *egyszeri átszenvedése* után, amelyek köztudomás szerinti ugyanazt a személyt másodszer csak ritkán s ekkor is nagy időköz mulva támadják meg; 2. a betegségek gyengített csiráinak vagy ezek termékeinek beajtása után (aktív immunitás); 3. az aktív immunitás magas fokára juttatott állatok szerumának befeckendése után (passzív immunitás). A kórmentesség lehet teljes vagy csak részleges s minden faja vonatkozhatik a baktériumtermelte mérgekre, amikor *méregmentesség-ről* szólnunk vagy pedig magára a baktériumra (baktériummentesség). A méregmentesség (I. *Arzénevés*, II. k.) a szervezet védekezésében fontos szerepet játszik, mert a baktériumok az állati testet főként mérgeik útján támadják meg. A méreg ellenében nem fogékony (immunis) sejtek a baktériumokat könnyű szerrel pusztítják el, míg a méreg hatásának kitett fogékony sejtek maguk pusztulnak el. A *baktériummentességet* kisebb részben a szervezet nedvei, főként azonban a vér bizonyos sejtjei, a fehér vérszövetek hozzák létre. Az immunis szervezet nedvei a bennük rejlő védőanyagok, *alexinek* (Fodor, Buchner) segítségével némelykor a baktériumok gyengítésére képesek, némely esetben pedig az immunizálás alatt bennük felhalmozódó *ellenanyagokkal* (lysin, corpus preventifis, antitoxin) a baktériumoknak a sejtekre káros termékeit megsemmisítik; de a csirákat majdnem kizárólag a fehér vérszöveteknek bizonyos faja, a *Mecsnikoff* által ismertett és méltatott *phagocyták* teszik végleg tönkre. Ezen u. n. *falósejtek* önálló mozgásra képesek és a baktériumok termékei iránt igen érzékenyek; a vérekből kilépnek és a fertőzés színhelyére gyűlnek össze, ahol a csirákat nyulványok segítségével magukba bekebelezik és plazmájuknak belsejében megemésztik, elpusztítják.

A kórmentesség (immunitás) végeredményben nem egyéb, mint a phagocytáknak a baktériumok fölött való szuperioritása. DEUTSCH LÁSZLÓ.

Védőtöltés, I. *Gát* (VII. k.), *Keresztöltés*, *Körtöltés* (X. k.).

Veen, I. *Fagne*, *La*.

Vega, a Lant-csillagzat legfényesebb, elsőrendű csillagja.

Vega-expedíció (1878—79), I. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 91. old.).

Végbéltájék, I. *Perineum* (XIII. k.).

Végbizonyítvány (absolutorium), valamely főiskola (egyetem, műegyetem, akadémia, liceum, kollegium) évfolyamának szabályszerű elvégzését tanúsító okirat.

Véges különbségek elmélete, I. *Különbségek elmélete* (XI. k.).

Vegetatio (lat.), a növény növekedése, vegetálása, de a növényzet összessége is valamely vidéken vagy kisebb-nagyobb területen. Végre V. a növényéletnek az a szakasza, a meddig a vegetatív vagyis az egyéni táplálkozásra való szervek (gyökér, szár, levél) kifejlődése tart, a szaporodással ellentétben.

Védküzdalem (ang. finish), az a harc, mely a versenyben résztvevők között kifejlődik a távoszlop és a célkarika között, mikor is teljes erejüket igyekeznek érvényesíteni. A kerékpárversenyeknél és lófuttatásoknál a V. kezdetét esengetyltszóval jelzik.

Végrehajtási rendelet, I. *Rendelet* (XIV. k.).

Végrendeleti örökösödés, I. *Végrendelet* (XVI. köt.).

Végrendelet kihirdetése, I. *Végrendelet* (XVI. köt.).

Végrendelet nélküli örökösödés, I. *Törvényes öröklés*.

Végrendelkezési jog, I. *Végrendelet* (XVI. k.).

Vegyés felülvizsgáló bizottság, I. *Hadkiegészítési hatóságok* (VIII. k.).

Vegyés kapcsolás, I. *Párhuzamos kapcsolás* (XIII. k.).

Vegyés ülés az országgyűlésen. Ilyen ülés (melyet helyesebben *elegyes* vagy *együttes ülésnek* lehet nevezni) szükségé akkor merül fel, midőn az országgyűlés mindkét háza koronázásra vagy nádor vagy koronaőr választására hivatik össze. (Kivételesen — nem választás céljából — együttes ülést tartott az országgyűlés 1896 jun. 8., amely ülésen felolvasták a honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1896. VII. t.-cikket, azután pedig hódolatának kifejezése végett az együttes ülés a király elé járult.) Ezen V. megtartásának módozatait az országos határozat alapján a képviselőház házszabályainak 263. §-a és a főrendiházi házszabályok függelékének 3. §-a állapítja meg.

Vegyészeti hivatal, I. *Művegyészeti hivatal* (XII. k.).

Vei-hai-vei, I. *Vai-hai-vai*.

Veinte y Cinco de Mayo, az ugyanily nevű járás székhelye a Buenos-Ayres argentinai tartományban, Mulitas nevű laguna mellett, (1890) 6692 lak.

Vékonycsőrűek (állat, Teniuostres), az éneklő verébalkatuak egyik csoportja, melyeknek a csőre vékony, hosszú és vége gyakran hajlott. Ide tartoznak a Meliphagidák, Nectarinidák, fakuszok és Epimachidák családjai.

Vékonyásg (ásv.), I. *Táblás kő* (XV. k.).

Vela, kikötő, I. *Coro* (IV. k.).

Velazquez Diego, spanyol festő (XVI. k.). 1899. európaszerte megtölték születésnapjának 300-ik évfordulóját. Budapesten hires műveinek másolatából kiállítás rendeztek ez alkalommal (1899. okt.—nov.).

Velburg, város Oberpfalz bajor kerület Parsberg járásában, a Schwarze Laber folyó mellett, (1895) 1159 lak. Közéleben van *Helfenberg* kastély és a *Hollocher* néven ismert, 1895. felfedezett két cseppkőbarlang: a König Ottohöhle és a Geisberghöhle.

Velde Henrik, belga festő és műipari rajzoló, szül. Brüsszelben 1864. Eleinte Millet modorában rajzolt s festett tájképeket, majd a neo-impreszionistákhoz csatlakozott, akiknek kiállításán 1890 óta részt vett. A dekoratív elem iránti hajlama folytán a műiparra adta magát s bútorok, utóbb egész lakásberendezések számára terveket készített. Az ornamentális elem mellözésével tiszt-

tán konstruktív alapformákra szorítkozik s az esztétikai hatást csak a vonalak csoportosításával és az anyag színével igyekszik elérni. Tisztán lienáris modorát később tapétákra, szövetmintákra, könyvtáblákra, plakátokra, üvegablakokra, ékszerekre és fémárukra is alkalmazta. Bár építészeti tanulmányokat nem végzett, művészeti elvei alapján, melyekben a képzeletnek alig van helye, Belgiumban, főképen Brüsszel és Ostende környékén lakóházakat és nyaralókat épített. 1898. Berlinben társaság alakult, mely V. terveinek megszerzését és a géppel dolgozó nagyipar útján való megvalósítását tűzte ki feladatául. V. jelenleg Üceleben él Brüsszel mellett.

Velebit-hegység (XVI. k.). E nehezen megközelíthető, vadregényes hegységben újabban (1899) horvát tőkepénzesekből alakított konzorcium bányákat nyitott; így Brušane és Smiljan községek határában (Carlopagó és Gospić között), szintugy Pazariste mellett (Klanac-nál) vas- és mangánércekre akadtak; a vaskohók építését már megkezdték; a tengerparttal pedig drótkötél-vasút útján fognak közlekedni.

M. L.

Vélelem, valamely tény valóságából következtetés egy más tény valóságára. A V. lehet *egyszerű v. ténybeli V.* (praesumtio hominis seu facti), amikor a bíró a logika szabályainak szem előtt tartásával azért következteti egyik tény valóságából a más tény valóságát, mert rendszerint általános tapasztalás nyomán tudja és megismeri, hogy az egyik tény a másikkal oly szorosan összefügg, hogy az egyik valósága esetén a másik is való szokott lenni; ellenben a *törvényes V.* (praesumtio juris) a jog által előírt következtetés, mely a bírót kötelezi, hogy az egyik tény valóságáról szerzett meggyőződés esetén a másik tény is valónak tartsa, de csak addig, míg ez a valóság ellenbizonyítással le nem rontatik. A törvényes V. alkalmazásának feltétele a következtetésre alkalmas tények valósága, v. a bírónak e tény valóságáról való meggyőződése; az ellenfél azonban az ellenkezőnek bizonyításával e következtetés erejét leronthatja. A törvényes V.-nek az az előnye, hogy a bizonyító fél nem köteles a döntő ténykörülmenyt bizonyítani, hanem csak azt, amelyből a döntő ténykörülmeny valóságára következtethető. P. az adós felmutatja az adólevelet, akkor az ellenkező bizonyításág valónak vétetik, hogy az adólevélben foglalt tartozását kifizette. A cáfolthatatlan V. (praesumtio juris et de jure) esetében a jog meg sem engedi az ellenkezőnek bizonyítását, itt tehát a valóságos V.-ről nem is szólhatunk, mert itt a bíró teljesen kötve van.

GAÁR.

Velem, kisközség Vas vármegye községi j.-ban, (1894) 373 lak. Határában, a 638 m. magas Szt. Vitus-hegy tővében kiterjedt bronzöntőműhelyre bukkantak. V. ö. *Kárpáti* Kelemen cikkét az Arch. Értes. (1896. évf.).

Velencei András, király. I. *András* (3., I. k.).

Velencei csipke (punto di Venezia, punto a rilievo), a varrott kézi csipkék egyik neme, mely a geometriai ábrákkal ellátott *reticella* csipke szabadabb formája s nemcsak virág- és levélalakokat, hanem állat-, groteszk és emberi alakzatokat is tüntet fel. A XVI. sz. végétől kezdve ez

alakzatok körvonalait vastag szegélyzettel látják el, melyek közeit finom, becses fonalszövedékekkel töltik ki; az egyes ékítőelemek összekötő szárait csak a legszilkságesebbekre redukálják s a domboru virágok laza füzérek módjára fonódnak egymásba s különösen sötét alapon elefántcsont-faragványokra emlékeztetnek; azért a V.-t *elefántcsont-csipkének* is nevezik. A V. értékeesebb példányain nemcsak laposan elrendezett, hanem kiálló levelekkel is találkozunk, melyek az előbbieket közeit töltik ki; ezeket *rózsacsipkének* is nevezik. A XVII. sz.-ban a csipkék rajza mind kisebbé zsugorodik össze s ekkor a V.-t *vermicellinek* (férgecskek) nevezték. L. *Csipke* (IV. k.).

Velencei keramika, az olasz agyagművéség ama termékei, melyek Velencében a XVI. század kezdetétől fogva készültek s melyek jellemző vonásai a következők: a majolika alapszíne sárgásfehér; falai vékonyak, keményre égetve, ami a muranói üveggártás befolyásának a következménye; az edényformák vert ércedényekre emlékeztetnek, díszítetik is ezekre vagy velencei csipkékre; bélyeg-jegyük a horgony- v. horogkampó. A V. magasabb művészi lendületet csak 1545-től kezdve nyer a faenzai, castel-durantei agyagművesek itten való letelepedésével. L. még *Keramika* (X. k.).

Velencei kréta, I. *Sztea*it (XV. k.).

Velencei smirgel, I. *Smirgel* (XV. k.).

Veletek (vilcek, vefalábok, luticek), az u. n. polábi szlávoknak (I. *Polábok*) leghatalmasabb, mindig harera kész ága, mely az V. sz.-ban az Odera és Elba között a mai Brandenburg és Elő-Pomeránia területén, beleértve Rügen, Usedom és Wollin szigeteit is, telepedett meg. Fő szentségük volt a Rethra Rügen szigetén. 789. Nagy-Károly egy időre alattvalójává tette Dragovit királyukat; de csak I. Henriknek sikerült 928. őket teljesen leigáznai. A kereszténység terjesztésére alapították a havelbergi és brandenburgi püspökségek. Teljes meghódításuk csak 1197. sikerült Medve Albertnek.

Vélez, város Santander kolumbiai departamentóban, 2190 m.-nyire a tenger színe fölött, (1895) 15,000 lak., konzervgyártással.

Velia, ókori város, I. *Elea* (2., V. k.).

Velics, 1. *Antal* újabb műve: *A kínai nyelv szerepe az ural-altáji, indo-európai és sémi nyelvekben* (Budapest 1899.).

2. *V. Lajos* (lászlófalvi), diplomata, szül. Nagy-Szécsényben (Nógrád) 1857 febr. 7. Középpiskolát Selmecen, Kalksburgban és Kalocsán végezte; a jogot Budapesten hallgatta, u. o. doktori vizsgálatot is tett. 1880. lépett Bécsben a külügyminisztériumba, 1881. Párisban, 1882—83. Péterváron mint attaché működött. 1884—85. Kopenhágában tartózkodott titkári minőségben; ugyanígy Athénben (1886—88), Rómában (1889) és Drezzában (1890—91). Hágában tanácsossá léptették elő (1892—93). Berlinben mint nagykövetségi első tanácsos 1900 jan. 1-ig működött, 1898. megkapta a Ferenc-József-rend középkeresztjét a csillaggal. 1900 jan. 15. kinevezték diplomáciai ügyvivővé és I. oszt. főkonzullá Egyiptomba s ez alkalomból rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címet és jelleget nyert.

Velitrae, a volszkusok városa Latiumban, régóta fontos telep, amely azonban egész politikai jelentőségét elveszítette, amióta a rómaiak elfoglalták. Innen származott az Octaviusok családja. Ez idő szerinti neve *Velletri* (XVI. k.), melynek fontos műtörténeti jelentőséget adnak a területén eszközölt leletek. Gyöngyök a «V.-i Pallas» (Párisban). Egy ideig a Borgiáknak külön muzeumuk volt itt, de ez újabban Nápolyba került. A V.-re vonatkozó régészeti irodalomból kiemelendők: *Borgia* Alessandro, *Istoria di V.* (1723) és *Banco*, *Storia di V.* (1851.)

L. M.

Vélo, a *velocipéd* (XVI. k.), francia rövidítése. *Velodrom*, *velocipédpálya*.

Velocipéd (XVI. k.). Budapest székes főváros közigyűlése elhatározta, hogy a V.-et megadóztatja. A belügyminiszter ezt a határozatot 1899 febr. jóváhagyta. Az így keletkezett szabályrendelet szerint minden V. után adót kell fizetni. Adót nem fizetnek a közhivatalokban lévő szolgálati V.-ek után, a kizárólag eladás céljából az üzletekben lévő V. után, továbbá a gyermek-V. s azok után a V.-ek után, amelyeket beteg emberek használnak. Az adó egy évre öt forint, amit minden év jan. 1. kell megfizetni az illetékes kerületi előjáróságnál. Az adó megfizetésének igazolásául pléhjegyet adnak ki, amelyet szembe-tűnően kell ráakasztani a V. kormányára. A szolgálati V.-eknek külön pléhjegyet adnak ki. A vidékről a fővárosba V.-en jövőeknek a vámfelügyelőnél nyolc napig érvényes igazolványt kell váltaniok, amelynek az ára egy korona. Ha nyolc napnál tovább marad a fővárosban, az egész évi adót meg kell fizetnie. A V.-del közutakon és köztereken való közlekedés tárgyában a belügyminiszter 1897 jan. 3. rendeletet adott ki.

V. a katonaságnál. Olaszországban állítólag már 1870 előtt használták a kerékpárosokat küldönoszolgálatra. Az 1874-iki olasz manővereknél elért sikerre hivatkozva ajánlotta Denis 1878. a francia hadseregnek a V. használatát, mindamellett csak 1886. szerepelnek itt először a kerékpárosok mint a hadtest-törzs küldönöei. 1892-ben ideiglenes szabályzat jelent meg, mely szerint a kerékpárosok a tartalekből s a területi hadseregből veendőek és saját kerékpárjaikat magukkal hozni tartoznak. Angolországban 1885. kerékpárosztály szervezetet mint zárt csapat, amely 10 tisztből és 98 önkéntesből áll s 1890. megjelent egy tábori szolgálati szabályzat, amely a kerékpáros-osztályok taktikai szereplésével foglalkozik. A kerékpárosok számát 20,000-re akarják növelni. Olaszországban a kerékpáros-szolgálat 1886. organizáltatott; minden ezredhez három kerékpáros osztatott be. Oroszország 1891. minden gyalogezredhez 8, minden vadászszázalához és lovasezredhez négy kerékpáros oszttott be. Minden ezredben legalább két tisztnak kell kerékpározni tudni. Németország és Ausztria sokáig tartózkodó álláspontot foglalt el a kerékpár-lal szemben és inkább túrték a kerékpárt hadgyakorlataikon. Ausztria-Magyarország a kerékpározást már 1885. taníttatta s 1893 óta alkalmaz is fegyvergyakorlat-köteles tiszteket és legénységet a manővereknél kerékpáros-szolgálatra, de csak az 1896-iki tábori szabályzat ír elő

szabályokat a kerékpárosok alkalmazására bizonyos szolgálatoknál a hadgyakorlatokon s a táborban. 1895—1896 telén berendeztetett Grazban az első cs. és kir. katonai kerékpáros-tanfolyam, amelyből kikerült kerékpáros-détachement teljes hadi felszerelésével (lovassági karabély és gyalogsági oldalfegyver) kitűnően bevált az 1896-iki manőveren. V. ö. *Szalmás* Arnold, Magyar kerékpárosok évkönyve (Budapest 1898).

Velodrom, l. *Vélo*.

Vélt házasság (*matrimonium putativum*), az olyan érvénytelen házasság, amelynek megkötésekor az egyik házastársnak az érvénytelenségi okról saját hibáján kívül nem volt tudomása. A házassági jogról szóló 1894. XXXI. t.-c. a V.-okat nem szabályozza, hanem a törvény indokolása mondja ki, hogy a V.-okra az eddig fennállott szabályok ezután is alkalmazandók.

Ven., Angliában a *venerable* (főtisztelendő) rövidítése.

Venafró, város Campobasso olasz tartományban, Volturno egyik jobboldali mellékfolyójánál, vasút mellett, (1881) 4704 lak., Caracciolo-család palotájával, római régiségekkel, olajprésekkel. V. az ókori *Venafrum*.

Venationes (lat.), eredetileg a manap is szokásos vadászatoknak elnevezése a régi Rómában, amelyeket azonban inkább a hadviseléshez való előgyakorlatnak tekintettek a rómaiak, semmint mulatságnak. Később aztán azokat az *állatviadalokat* értették a V. néven, melyeket a cirkuszban és amfiteátrumban rendeztek. Az első ilyen állatviadalt M. Fulvius Nobilior, Etolia meghódítója rendezte Kr. e. 186. számos párduccal és oroszlánnal. Ezóta a gladiatori játékok rendszerbevezetése ezek a V.-ek voltak. V. ö. *Richter-Takács*, A görögök és rómaiak játéka, IX. fejezet (Kassa 1894).

L. M.

Vence (ejrzd: vañsz), város Alpes-Maritimes francia départementban, Grasse közelében, (1896) 3043 lak., X. sz.-beli székesegyházzal, római régiségekkel, barnaszénbányával.

Vendée, francia département, (1896) 441,735 lak. 1897-iki termés: 2,203,260 hl. búza, 49,480 hl. rozs, 166,070 hl. árpa., 616,270 hl. zab, 171,343 hl. bor, 4628 hl. gyümölcsbor, 23,443 t. szén.

Vendéi háború, Vendée francia département lakosainak háboruja (1793—95) a köztársaság-ellen a Bourbonok és katolikus hitük érdekében. L. *Vendée* (XVI. k.).

Vendég-ácsolat (bány.), ideiglenes ácsolat, melynek csak addig kell megakadályozni a közet beomlását, míg a végleges ácsolat el nem készült.

Vendégfej, l. *Öntészet* (XIII. k. 651. old.).

Vendéggeréb, a felfogó gerébek egy neme, melyet nagyobb vizeken a főgeréb alatt alkalmaznak akkor, ha ennek állékonyságában nem bíznak. A V. célja a főgeréb esetleges szakadása alkalmával elszőkő fát felfogni. L. *Gereb* (VII. köt.).

csv.

Vendégoldal, a szekér oldalaihoz a löcsök fölé helyezett hosszú rudak, melyeket keresztfákkal fölemelnek az oldalak magasságára, hogy a szekeret szélesebbé tegyék és több gabonát v. szénát rakhassanak rá.

Vendégtámasztó, l. *Támasztó* (XV. k.).

Vendôme hercege, ezt a címet viseli Ferdinánd alençoni herceg (l. *Alençon*, I. k.) fia, *Emámel* orléansi herceg, szül. Obermaisen (Meran mellett) 1872 jan. 18.; nőtül vette 1896 febr. 12. *Henriette* belga hercegnőt, Fülöp flandriai gróf leányát (szül. 1870 nov. 30.). Két leányuk van.

Vendrei Ferenc, l. *Assermann* (II. k.).

Veneficium, l. *Mérgezés* (XII. k.).

Vének (gör. presbiterek), az ős keresztény egyházban a gyülekezetek előjárói, feltügyelői és tanítói. Manapság V.-nek neveztetnek a református egyházakban az egyházi ügyek vezetésére hivatott s a lelkész és gondnok, v. kisebb gyülekezetekben csak a lelkész elnöklete alatt álló presbitériumoknak a gyülekezet által 12 évre választott tagjai (l. *Presbíter* XIV. k. és *Egyházatnás* V. k.). Latinul a V. *senioroknak* neveztettek, mely név manapság leginkább az evangélikus egyházban használják, így nevezetvén azon többnyire idősebb lelkészek, akik egy-egy egyházmegyének v. szeniorátusnak a kormányzatára az illető egyházmegyében levő gyülekezetek által megválasztottnak. L. *Esperes* (VI. k.), *Egyházmegye* (V. k.). F—s.

Venezuela (XVI. k.), délamerikai köztársaság. 1897. Crespo utódaként *Andrade* tábornokot választották meg elnöknek, aki ellen Crespo 1898. felkelt, azonban az ápr. 16. ütközetben elesett. Midőn 1899 szept. *Castro* tábornok ütött pártot, Andrade népszerűtlen mi-iszté iumát elbocsátván, a *Calcano* és *Arvelo* kabinetre bízta akormányt (szept. 12-én), de már késő volt. Castro várost város után hatalmába kerített és Andradet futásra kényszerítette. Az angol Gujana és Venezuela között felmerült határ-vizslyát a Párisban gyűlésező békebiróság 1899 okt. 3. V. javára döntötte el.

Irodalom. Wood W. E., *Venezuela*, London 1897; Hettner, V. nach den Forschungen von Sievers, Geogr. Zeitschrift 1897, 7—8. füzet; Ludwig Rikárd, Reisen in V., Petermanns Geogr. Mitteilungen, 1898, 44. köt. M. I.

Venn, l. *Fagne, La.*

Venő-öböl, l. *Limfjord* (XI. k.).

Venta Icenorum, l. *Norwich* (I., XIII. k.).

Venyerek, a sör régi magyar neve, l. *Sörfőzés*.

Véralbumin, l. *Fehérje* (VI. k.).

Véraldozat, l. *Véradomás* (XVI. k.).

Véralvadék, *Vérfestény*, l. *Hullafoltok* (IX. k.).

Verantius, l. *Verancsics* (XVI. k.).

Véráramsebességmérő, l. *Hemotachometer* (IX. k.).

Vérbálgjegyzék, a diplomáciai érintkezésben az az irat, amelyet valamely kormány külföldi képviselőjének (nagykövet, követ, ügynök) avégből küld meg, hogy azt az illető külföldi kormánynak (kültügyminiszternek) felolvassa. A V. alakját főképen bizalmas jellegű közlésekre használják, de sürgős esetekben egyéb közleményeket is így juttatnak a külföldi kormány tudomására.

Verbász folyó, l. *Vrbász* (XVI. k.).

Verbenaceae (növ.), l. *Verbenafélék* (XVI. k.).

Vérbíró, *Vérbíróság*, l. *Karcház* (X. k.), *Eperjesi vértörvényszék* (VI. k.) és *Pozsonyi vértörvényszék* (XIV. k.).

Vérböczi Istvánnak Budapesten felállított szobrát (a király költségén készülő tiz szobor egyike) *Donáth Gyula* készíti. V. életrajzát újabban *Fraknói V.* írta meg: *Verböczi I.* életrajza Magyar tört. életrajzok XV. évf. 1899). A Tri-

partitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae-t fordította s az eredeti szöveget közölte *Csikó Kálmán* (*Magyarország szokásos jogának hármak könyve*, Budapest 1898).

Verbunkos nóta, l. *Toborzó*.

Vércse, állatszín, l. *Deres* (V. k.).

Vércseppzuzmó (növ., *Haematomma* Mass.), lecanoraféle, kéregteleptü zuzmó, kövön vagy fa kérgén nő (hazánkban 3 faj). Sárga vagy zöldes, prototallusza fehér, apoteciuma piros. A *Haematomma* (*Lichen*) *ventosum* Mass. telepe sárgászöld, vastag, apoteciuma vérszínű. Európa hegységeinek szikláin nő. Lakmusz és orseille (vörös indigó) előállítására használható. BOBB.

Vérdí, kisközség Nagy-Küküllő vármegye szőlőágotai járásában, (1891) 660 lak. Itten talált őseleletek: *Elephas primigenius*-nak csontjai, *Bos urus* *priscus*-nak szarvval díszített koponyája, 1865-ben körbe beszúrta két vést, több korongos fejtű és koncentrikus barázdákkal díszített tűt, egy nagy hajtűt s több bronzöntésű szöveget is találtak itt, összesen 5 kg. súlyban. Valamennyi a Bruckenthal-muzeumban van. V. ő. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde (új folyam, X. 36. old., 29. jegyzet). T. G.

Vérdí József (XVI. k.), olasz zeneköltő, nehány egyházi dalon és négyes szólamra irt kardalon (*Te Deum* és *Stabat Mater*) és az *Otello* dalműhöz a párisi előadás számára irt nagy bevonulási indulón kívül nem irt más újat. A halomszámra érkező kiténtetéseket egytől-egyig visszautasította. 1898. egy millió liráért Milanóban házat építtetett elszegényedett ággenészek javára, ahol azok teljes ellátásban részesülnek. Neje, az egykori híres énekesnő *Strepponi Jozefine*, megh. Santa-Agatában 1897 nov. 14. M. I.

Vérdőt-szőllő, kítinő vörös bort adó francia szőlőfajta, mely főleg Bordeaux vidékén s azonkívül Médoc-ban van elterjedve; hazánkban Erdélyben termesztik. Növése erős, fűrtjei kiesinyek, kékszíntek, húsosak; kései érésű, bőtermő. Hosszu metszést kíván. MZY.

Véreb. A eserkészetenél nélkülözhetlen ez a bámulatos orru, hű vadásztság, mely órák, sőt napok mulva, olykor szakadó zápor dacára esalhatatlan biztossággal vezetí urát áttörhetlen sűrűkőn át s járhatatlan terepen a nemes áldozathoz. Általános kép: középnyagság — vagy azon alul — alacsony, elnyuló alkat, hátul kissé magasabb. Fejét s farkát rendszerint vízszintesen hordja v. mindkettőt kissé lefelé. Arckifejezése komoly. Feje középnyagságu. Koponyája széles, lapos. Homloka kissé rancos. Az os occipitale mérsékeltén kidomboruló. Orra szélesebb, mint a többi ebfajoké, fekete, olykor hűsszínű. Orrháta a szemek felé elkeskenyedő. Profilban nézve gyengén ívezett, vagy egyenes, de soha se betörött. A homlokba enyhe emelkedéssel megy által. Szempillái erősek s élesen kiállók. Orra tompa. Ajkai szélesen fedezik állát. A szájszögletnél erősen rancosak. Fülei kissé hosszszak, nagyon szélesek, simán a pofához lapulók. Ráncot vetniök nem szabad. Szemei tiszták, kítülok. Könnyesatornáinak nem szabad vöröseknék lenniök. Éles, erélyes kinyomatuak a szögletesen felhűződő szempillák miatt. Nyaka hosszú, erőteljes, fokozatosan vastagodó,

minden pillengő nélkül való. Háta hosszú, vállai mögött kissé behorpadt, vesetáján enyhén domború s széles. Melle széles. Mellkasa mély s hosszú. Hasa hátul kissé felhúzódo. Farka hosszú, leg-alább a könyökön alul érő. Tővében vastag, aztán vékonyodó, csaknem egyenes, alul durvább, de nem kefeszerű szőrrel fedve. Többnyire gyengén lefelé hordja. Előlábszárjai erősebbek a hátsóknál. Váll-lai ferdek s nagyon mozgékonyak. Vállizmai rendkívül fejlettek. Előkarja egyenes, legfeljebb enyhén hajlott, rendkívül izmos. Hátsó lábszárjai s combjai mérsékelten fejlettek. Allászárjai középhosszúak, ferdek. Lábfejei durvák, kerekék, íves, jól záródó ujjakkal. Körmei erősek, görbék. Talpai nagyok, durvák. Szőre tömött s teljes, ruganyos, selymes fényű. Színe fekete, rozsdavörös, vagy sárgával vegyes. Egész barna, — egész sárgavörös. Fehér csak a mellen s a lábujjak hegyén járja meg. Fogai: a két sornak teljesen fedni kell egymást. Hibás: keskeny koponya. ráncos fülek! gyenge lábszárak, rövid, vagy erősen

nulmányait Kolozsváron végezvén, Bécsben folytatta két éven át az «Institut für österreichische Geschichtsforschung» c. oklevéltani intézetben. Mint historikus Erdély történetét s kivált a Báthoryak korával foglalkozik, de főleg az erdélyi fejedelemségnek Lengyelországgal és Moldva-Havasalföldével való viszonya és összeköttetése részleteit tanulmányozta szeretettel a lengyel, moldvai és oláh kútfők és források alapján. Ismeri a hazai levéltárakat, de hosszabb levéltári kutatásokat végzett öt éven át a m. tud. akadémia megbízásából Lengyel- és Csehországban is és a bécsi gazdag levéltárakban, ahol Hunyadvármegye történetére is szép anyagot gyűjtött. Eddigi értekezéseiből megemlítjük a következőket: *Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI—XVIII. századi történetéhez* (akadémiai kiadás); *Báthory Zsigmond és Bethlen Gábor viszonya az oppeln-ratibori hercegségekhez*; *Nádasdi Ferenc oratioja az ország négy rendjéhez* (1668); *Déva és környéke Castaldo*

Hannoverai véreb.

hajlott fark, s ha azon alul nincs durva s hosszabb szőr, nem jól záródó fogor s gyenge agyarak. Ábránk a hannoverai V. képét mutatja. HANVAY.

Verelst Péter, hollandi festő, élt Hágában 1643—1668 körül, ez utóbbi évben adósságai miatt elmenekült a városból. Többnyire apró, humoros genréképeket festett. Ilyenek: A varrónő (berlini muzeum); Tűz mellett ülő aggastyán, Lámpafénynél ülő aggastyán (drezdai képtár); Kártyázó parasztok (casseli képtár); Dohányzó parasztok, Dorbézoló parasztok (bécsi muzeum); a budapesti orsz. képtár pompás humoru kis képe, mely borozó mesterembereket ábrázol (247. sz.) stb.

Veremszenítés, a szénégetésnek az a módja, midőn a fát gödörbe hánnyva ott elégetik s ezt addig folytatják, míg a verem szénével megtelt; azután hantokkal, földdel betakarják, hogy a szén kialudjék; kihűlés után (1—2 nap múlva) ki lehet a szenet venni. Ily módon nemcsak kevés, hanem rozsz és könnyű szén származik, mert a levegő szabadon érintkezik az izzó szénével. csv.

Veresbegy (állat), l. *Vörösbegy* (XVI. k.).

Veress Endre, történétíró, szül. Békésen 1868 febr. 15. V. Sándor (XVI. k.) fia. Egyetemi ta-

idejében: *Geszthy Ferenc várkapitány, Erdély fejedelmi interregnuma 1551—56.* (akadémiai kiadás); sajtó alatt: *Izabella királyné*, mely egyidejűleg Varsóban lengyel nyelven is megjelenik. Mint a dévai állami főreáliskola történet-tanárát, a «Hunyadvármegyei történelmi s régészeti társulat» titkárául választotta, s e minőségben szerkeszti annak Évkönyvét. t. g.

Vérfolt (XVI. k.). Bűntügyi vizsgálatnál, melynek tárgyát az ember élete és testi épsége ellen elkövetett bűncselekmények teszik, igen fontos annak megállapítása, hogy a cselekmény elkövetésének helyén vagy a gyanúsított egyénél talált tárgyakon, annak ruháin stb. észlelt foltok V.-ok-e s hogy ezek honnan eredtek. Különös nehézséget a régi V.-ok vizsgálata okoz, mert ezek a levegő és világosság behatása alatt szintűket változtatják, porral lehetnek lepvé és különböző szennyezésnek lehetnek kitéve. A V. száma, helyzete, alakja, nagysága fölvilágosítást adhat a sértés minősége, a cselekmény színhelye, az alkalmazott eszköz, a tettes kiléte felől. Azt is meg lehet állapítani, vajjon a V.-ok elsődozgek-e, azaz közvetlenül a vér kiömlése által okozottak, avagy

másodlagosak, azaz valamely vérrrel szennyezett tárggyal való érintkezés útján keletkeztek. A véresöppek alakjából a vérzés forrás helyzetére is lehet következtetni; fontosak a véres lábnyomok a halott körül. Abból a célból, hogy a talált és el nem szállítható vagy meg nem őrizhető V.-ok a büntügyi vizsgálat folyamán felmerülő tárgyakkal összehasonlíthatók legyenek, szültséges lehet azok reprodukciója is fényképezés vagy rajzolás útján. A V. tulajdonképeni vizsgálatának feladata a véresejtek, továbbá a vérfesték és származékainak kimutatása, ami vegyi és mikroszkópikus úton történik a törvényszéki orvos vagy az országos művegyész által. V. ö. *Belky* János: Törvényszéki orvostan (Budapest 1895, 364—388. old.).

MÁRKUS.

Verfu-Lotrului, hegyesűcs, l. *Pojána-Ruszka* (XIV. k.).

Verhas (ejtsd: verá) *Jan*, belga festő, szül. Termondeban 1834 jan. 9., megh. Schaerbeekben (Brüsszel mellett) 1896 okt. 31. Eleinte atyjánál, V. Emanuelnél tanult, ki a termondei művészeti iskola vezetője volt, majd pedig Keyser vezetésével az antwerpeni művészeti akadémián, hol anynyira kitűnt, hogy 1860. olasz utazási ösztöndíjat kapott. Eleinte főképen a velencei festőket tanulmányozta, kiknek modorában festette *Veleda* (1861) és *A callooi csata* (1862) c. képeit. Később inkább a genrefestésre adta magát. A gyermekvilágból vett képei közül legjobbak: *Látogatás után*; *Itt a maeska*; *A kis festő* (genti muzeum). A belga királyi pár ezüstlakodalma alkalmával készült Az iskolák revue-je c. finom humoru képe (1880, brüsszeli muzeum). Újabban a fürdői és a halászéletről festett naturalisztikus plein-air képeket. Ilyenek: *Gyermekek sétája a tengerparton*; *A blankenberghei kikötő hidján*; *A hullám-törő*; *Az első fürdő*; *Rákkalászkok Heyst-sur-Merben*; *Körmenet*. 1888. megkapta a berlini művészeti kiállítás nagy aranyérmét.

Veritékhiány, l. *Anidrózis* (l. k.).

Veriték-rendszer, l. *Sweasing* (XV. k.).

Verlaine (ejtsd: verláen) *Pál*, francia költő, szül. Metzben 1844 márc. 30., megh. Párisban 1896 jan. 8. V. a dekadens költészet egyik fő képviselője. Egész életében és gondolkozásában mutatkozó meghasonlás költői műveiben is megnyilatkozik. Művei: *Poèmes saturniens* (1866); *Tétes galantes* (1869); *La bonne chanoine* (1870); *Sagesse* (1881); *Les poètes maudits* (1884); *Jadis et naguère* (1885). Elbeszélései: *Louise Leclerc* (1886); *Les mémoires d'un veuf* (1887); *Romances sans paroles* (1887); *Amour* (1888); *Parallèlement* (1889); *Dédicaces* (1890); *Chansons pour elle* (1891); *Bonheur* (1891); *Mes hôpitaux* (1891). L. még *Francia irodalom*.

Vermérgek, oly mérgek, melyek a vér szabályos élettani összetételének, alkotásának megváltoztatása által már kis dózisokban az egészségre erős megzavarását, sőt halált képesek előidézni. Így p. vannak olyan V., melyek a vérnek alvadó képességét erősen fokozzák (kalciumsók), a peptonnak ellenkező a hatása. Az ájultak élesztgetésére bőre alá fecskendezett éter szintén azon mérgek közé tartozik, melyek már kis mennyiségben a vérerekbe jutva, a vért megalvasztják s ezáltal

a vérkeringés zavarait okozhatják oly mértékben, hogy abból még életveszedelem is származhatik. Még kifejezettebb mértékben bír e véralvasztó tulajdonsággal a ricinuszmagvak erjesztő mérge, a ricin; a jequiritymagvak toxalbuminja, az abrin. Más V. azáltal hatnak, hogy a vörös véresejteket feloldják; ezek is többnyire nem jól ismert konstitúcióju szervei vegyületek, mint a fallin, a helvellasav; a szaponinanyagok általában, különösen pedig a szapatoxin, a ciklamin, a githagin; a szolanin, az epesavak; a glicerin is, ha bór alá fecskendeztetik. A V. egy másik csoportja a vér hemoglobinjából az élet fentartására nem alkalmas methemoglobint alkot, olykor szintén a vörös véresejtek oldásával kapcsolatban; ilyen a klórsavas káli, a pirogallol, a hidrazin, pirodin, antitermin, hidroxilamin, nitrobenzol (mirbábolaj), a nitritek általában, az anilin és vegyületei, a pikrinsav, a kéksav. V.-nek tekinthető még a kénhidrogén s szénoxidgáz is, melyek a vér festenyének állandó megbontása által, már kis mennyiségben súlyos mérgezést képesek előidézni; innen van a latrinák levegőjének és a széngőznek mérgező volta.

K. GY.

Vermicelli, l. *Velencei csipke*.

Vermont, É.-amerikai egyesült állam. 1893-iki termése volt: 4 millió bushel zab, 1.4 millió kukorica, 0.5 millió árpa, 3.3 millió bushel burgonya. A bányászat 0.9 millió dollár értékű gránitot, 0.6 millió értékű palát és 0.4 millió dollár értékű mészkövet termelt.

Verner (olaszosan *Guarnerio, Urslingeni*), zsoldos csapatvezér. I. Lajos királyunk az első nápolyi hadjárat idején 1347. zsoldjába fogadta és Aquila őrizetét bízta rá. Nemsokára hűtlenségi gyanuba keveredvén, a király elbocsátotta. 1348 őszén ígérete ellenére Tarentói Lajosnak, a magyar király ellenfelének szolgálatába állott. De Lackfy István 1349 jan. végén Cornetóban csapatát meglepte, V.-t fogságba vetette és kényszerítette, hogy újra magyar szolgálatba álljon. A zsold elmaradása miatt azonban négy hónap múlva megint összeveszett a magyar fővezérrel és visszament Németországba. V. ö. *Pór*, Nagy Lajos.

KAR.

Vernis Martin, *meubles en V.* (franc.), a lakkművek egy nemét jelölik e névvel. Franciaországban már XIV. Lajos uralkodása kezdetén is próbálták a kínai lakkot utánozni. Huygens, a luxemburgi Audran testvérek, kik firnászukra szabadalmat is nyertek, törekszenek erre először. *Pradel*, Livre commode című 1692. megjelent művében számos mestert sorol föl, aki szintén a kínai lakkot kiténtően utánozza. Ennek sajátosságait megközelíteni azonban némileg csak a *Martin* testvéreknek sikerült, kik hintók, gyaloghintók firnászszal való bevonásával kezdték működésüket. Az általuk fölaltalt s haláluk után csakhamar feledésbe merült firnász bútorok és egyéb házi eszközök bevonására is alkalmasnak bizonyult. A Martin testvérek közül a legkiválóbb *Róbert* volt (1706—65), aki nem utánozta a kínai műveket, hanem találmányát önállóan, kora szellemében használta föl. Művészi díszítéseit mérsékelt rokokó jellemzi. Fekete alapon virágokkal, tájképekkel díszített, itt-ott megara-nyozott vagy bronzdíszítéssel ellátott bútorai

nagy számban maradtak fenn, ezek közül a legszebbek egyike a Fontainebleau-kastélyban levő fiókos szekrénye (l. az *ábrát*). L. *Lakkművek* (XI. k.).

Irodalom. Champeaux, Le Meuble, Páris 1885, 2 köt., ahol a V.-ra vonatkozó egykoru irodalom is föl van sorolva. Továbbá: Revue des Arts décoratifs, Páris 1895; Művészi Ipar, Budapest 1894.

Vernon, Thibaud de, l. *Elek* (szent, V. k.).

Veronai föld, l. *Zöld föld* (XVI. k.).

Verő György (Hauer Hugó) újabb művei: *Hadak útja* (történelmi népszínmű, népszínház 1898); *Kleopátra* (operette, 1900).

Verőce (XVI. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 4865 km², lakóinak számát (1898) 232,100 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 szabad királyi város, 8 nagy- és 536 kisközség. A szolgabírói járások száma 6, a körjegyzőségeké 47. Pusztá, telep és major van 342. A vármegye területén van 3 kórház 319 ágygyal; egész területén működik 39 orvos, 97 okleveles baba és 18 gyógy-

Martin fiókos szekrénye.

szerész. Van 220·2 km. állami és 377 km. tartományi út. A vasúti vonalak hossza 300·0 km., miből 75·5 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 46. Van 39 posta- és 41 táviróhivatal, továbbá 159 távbeszélő-hivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 1 bank, 8 takarékpénztár és 7 szövetkezet, összesen 1.892,700 frt tőkével. Az összes tanintézetek száma 188, köztük 1 hittani intézet, 1 gimnázium, 1 reáliszkola, 7 különféle szakiskola, 1 tanítóképző intézet, 169 népiszkola, 7 kisdédóvó és 1 emberbaráti jellegű intézet. Mindezen intézeteket összesen 24,306 tanuló látogatja. TH—V.

Ver Sacrum (XVI. k.). Ez a címe egy új szépművészeti folyóiratnak, mely 1898 óta Lipsceben, Seemann kiadásában jelenik meg. Szerkesztői: *König Frigyes, Moser Kálmán, Olbrich József* és *Röller Alfréd*. Ez az eredeti s önálló képes folyóirat a német és osztrák szecesszionista művészek lapja. M. L.

Verse, l. *Varsa* (XV. k.). — *V. baba*, bogra kötött oly nádüstök, amelyekre a V.-ket szárítás végett borítják.

Versec (XVI. k.). 1896 végén a lakosok száma 22,381 volt. 1892. megnyílt a városi telefon-hálózat. 1896. alapított az aszfalt-mastikgyár. 1897. épült a városi villamos telep. 1898. alakult a verseci takaré- és élőlég-egyesület. A régi szőlőművelés ismét fellendült. A szőlővel betelepített területe 2400 hold. 1897. hozott be a villamos világítás. 1894. megnyílt a versec—kubini h. é. vasút. 1896., 1897. és 1898. megnyílt a magyar délkeleti h. é. vasút (Versec—Gattaja—Lugos—Maros-Illye). 1892. megnyílt a községi polg. leányiskola. 1894. alapított a városi muzeum. Az 1888. alapított községi tanintézeti könyvtár, mely nyilvánossági jelleggel bir, jelenleg 11,000 kötetből áll. Jelenleg van V.-en 4 német, 3 szerb és 1 magyar lap.

Versenybíró, az az egyén, ki a versenyek lefolyására felügyel s az eredményt megállapítja. Versenyfutásoknál mindig a célkarika előtt foglal helyet, hogy pontosan megtudja jelölni a győztest és a helyezetteket, illetve azt a sorrendet, amelyben a résztvevők a célvonalon áthaladtak. A V. hivatala a versenyszabályok értelmében tiszteletbeli állás, melyet többnyire a lovaregyesültek tagjai töltenek be, v. pedig az, kit e tisztségre külön meghívának és alkalmazzanak.

Versenydíj, az a pénzösszeg, kitüntetés vagy jutalom, mely a versenyföltételek értelmében a győztesek részére biztosítva van. A V.-ak között a legkiválóbb szerepet a *ló-V.-ak* játszzák. E címen nemesak Európa valamennyi országában, de a többi négy világrészben is évenként milliókat osztanak ki. A legnevezetesebb nagy V.-ak a következők: *Magyarország*. Budapest: Hatvani díj 11,500, tavaszi, nyári, őszi kísérleti verseny à 11,000, Lovaregyesületi díj 19,000. Egyesített nemzeti-hazaí díj 23,000. Kettős ivadékverseny 25,000, Alagi díj 30,000, Károlyi gróf emlékverseny 40,000, Szt.-László-díj 42,000, Földművelési minisztérium díja 30,000, Vándor-ivadék verseny 25,000, Királyné-díj 50,000, Szt.-István-díj 60,000, St. Leger 68,000, Király-díj 100,000 korona. Alagon: Alagi nagy akadályverseny 11,500, Rákosi díj 11,500 korona. Tátra-Lomnicon: Tátrai handicap 16,000, Kárpáti díj 50,000 korona. Pozsonyban: Nagy tiszti és úrlovas akadályverseny 10,000 és 9500 korona. *Ausztria*. Bécsben: Bucaneer-verseny 14,600, osztrák kancadíj 24,000, Métropole-díj 23,000, Szt.-Lipót-díj 9400, Allamdíj 21,000, Esterházy-Memorial 50,000, Jubileum-díj 40,000, Trial Stakes 44,000, Ausztria-díj 100,000, osztrák derby 114,000, kahlenbergi díj 27,500 korona. Kottlingbrunn: Preis von Schönau 30,000, Pr. v. Helenenthal 50,000 korona. Krakó: Directorium-díj 12,000, krakói derby 40,000 korona. Sarajevo: Ilidsei díj 17,600, császár-díj 33,900 korona. Pardubitz: Nagy akadályverseny 25,000 korona. *Németország*: Berlini nagydíj 100,000, a carlsborsti nagy akadályverseny 25,000, német derby 100,000, az északnémet St. Leger 20,000, Preis von Breslau 30,000, Haupt-Jagd-Rennen 20,000, Grosser Preis von Leipzig 16,000, Preis vom Rhein 20,000. Preis von Donaueschingen 25,000, Hamburger Criterium 50,000, Grosser Hansa-Preis 80,000, Baden-Badenben a nagy díj 100,000, jubileumi-díj 100,000, Zukunftspreis

50,000, iffezheimi díj 80,000, Fürstenberg Memorial 58,000 márka. *Franciaországban*: Prix du Jockey-Club 100,000, Grand prix de Paris 100,000, s az auteuili nagy akadály- és gátverseny-díjak. *Angliában*: Derby 5000, St. Leger, Grand national steeple chase 2000, a 2000 és 1000 guineás versenyek, Oaks 4000 font sterling; továbbá: Champagne, Park Hill, Doncaster és Yorkshire Stakes, Liverpool Spring Cup, Chester Trades Cup, Derby Cup, a Cambridgeshire-Cesarewitch, November-handicapek, melyek közül a legtöbbnek díjösszege függ a versenyben részt vevő lovak számától. *Olaszországban*: római derby 100,000, milánói nagy díj 80,000 lira. A világ legnagyobb versenydíja a Futurity Stakes (New-Yorkban), melynek díja 50,000 dollár, vagyis körülbelül 220,000 korona.

Versenyév, márc. 15-től dec. 1-ig terjedő 9 $\frac{1}{2}$ hónap. Ezen időpont előtt, illetve ezután a verseny szabályok értelmében futtatásokat rendezni nem szabad.

Versényi György újabb műve: *Száll az ének* (költemények, Kolozsvár 1899).

Versenyistálló, l. *Istálló*.

Versenynaplár, az az évkönyv, mely az előző évnek versenyeredményeiről számol be, s közli a statisztikai adatokat is, a nagyobb versenyek győzteseinek neveivel egyetemben. Mindezekkel kapcsolatban a V. feltünteti a következő évre kiírt versenyeket, azok feltételeit valamint a napokat, melyeken a versenyeket megtartják. A hivatalos V.-t a versenyeket rendező egyesületek szokták kiadni. Nálunk a magyar lovaregyséttel és az úrlovasok szövetekezete.

Versenyszabály, mindama határozmányok összessége, melyek a nyilvános versenyek lefolyását előírják. A V.-ok első sorban a versenyeknél működő hivatalos személyek ügykörét állapítják meg, még pedig lehetőleg minden eshetőségre kiterjeszkedve, hogy ilyképen a döntés mindenkor törvényes alapokon nyugodjék. Ezenkívül a V.-ok feltüntetik a versenyekben résztvevők jogait és kötelességeit s általában mindazt felölelik, ami az esetleges visszaéléseket meggátolja, vagy ha ilyenek előfordulnának, megtorolja. Lóversenyeknél V. alatt kizárólag a lovaregyleteknek versenyekre vonatkozó határozmányait kell érteni. Magyarországon a magyar lovaregylet V.-ai az irányadók, nemcsak a budapesti, hanem az összes magyarországi versenypályákon is. A külföldi V. között a német, francia és az angol a legnevezetesebb. Ugyiszlóván több-kevesebb eltéréssel valamennyinek az angol Rules of Racing az alapja. Az ügétő versenyek szabályai amerikai mintára készültek.

Versforma a. m. versalak. L. *Vers* (XVI. k.) és *Klasszikai versformák*.

Vers libres (ejtsd: verlibr), a francia nyelvben különbözőszámu szótagból álló verssorok, melyek a költő tetszése szerint következnek egymásra és a rímek elhelyezésében sincsenek szabályokhoz kötve. V.-ben vannak írva p. Lafontaine meséi és Molière Amphitryon-ja. V. ö. *Comte Ch.*, Les stances libres dans Molière (Versailles 1893).

Vers mesurés (ejtsd: ver mőzlré), a francia nyelvben oly versek, melyek az antik versneme-

ket (hexameter, distichon stb.) utánozzák és nem a hangsúlyon, hanem a mértéken alapulnak. A V.-t főleg a XVI. sz.-ban használták. V. ö. Müller Eduard, Über accentuierend-metrische Verse in der französische Sprache (Bonn 1892).

Versus (lat.), a vers. — *V. memoriales*, l. *Emlékversek* (VI. k.). — *V. Saturninus*, l. *Saturnusi vers* (XIV. k.).

Vérszűzesség, l. *Bövérűség* (III. k.), *Anémia* (I. k.) és *Oligocythaemia*.

vert., a latin *vertatur* (XVI. k.) rövidítése.

Vértési, l. *Arnold* újabb művei: *A királyi tanácsosok* (regény, Budapest 1897); *Kisvárosi történetek* (u. o. 1898); *Előre* (regény, u. o. 1899); *Kadoska Akos* (regény, u. o. 1900).

2. *V. Károly*, útirajzíró, sztl. Zomborban 1843. Gimnáziumi tanulmányait Baján és Pécsen végezte. Jogot Budapesten hallgatott. 1872. megszerezte az ügyvédi oklevelet, felvéltva Budapesten és Zomborban ügyvédi gyakorlatot folytatott. Újabbban főleg irodalommal foglalkozik: útirajzokat írt. Beutazta egész Magyarországot, Ausztriát, Bajorországot, Németországot, Svájcot, Olasz-, Francia-, Dán-, Svéd- és Norvégországgal; Angol-, Görög- és Törökországban főleg a fővárosokat tanulmányozta. Egyiptom és Palesztina nagy részét is bejárta. Utazásairól, néprajzi tanulmányairól élénk útirajzokat írt tárcák alakjában. Önálló kötetbe gyűjtve útirajzait, 1878. kiadta *Az Alpések között* c. (1881); *Utiképek Olaszországból* c. kétkötetes (1888); *Több országból* c. útirajzait, *Ködképek a múltból* c. (1896); *Keleti ég alatt, Egyiptomban* (útirajzok, Budapest 1898).

Vértési csata, 1051. történt. I. András király vezére, Béla herceg olyan teljes győzelmet aratott III. Henrik hadain, hogy az Esztergom vármegye határain, Veszprém vármegyéig vonuló Bodóhát nevű hegy alját vértjeikkel teleszörték a futó németek, miért is, néphagyomány szerint, a Bodóhátat utóbb Vértésnek nevezték.

Vértész József, 1898. a berlini nemzetközi kiállítás jurytagja, 1899. a budapesti acetién-kiállítás alelnöke volt. Cikkei megjelentek a Chemiker-Zeitung, Gastechniker, Naturwissenschaftliche Wochenschrift s több más német s magyar tudományos folyóiratban. 1899. jelent meg tőle *Kereskedelmi földrajz*.

Vértesy Gyula, író, sztl. Balassa-Gyarmaton 1866 szept. 22. Atyja, aki jőnevű ügyvéd volt, onnan átköltözött a hevesmegyei Pásztóra s a fiatal gyermek, majd a serdülő ifju a szép fekvésű mátraaljai városkában szívta magába azokat a tiszta, erős, magyar hangulatokat, melyek műveit jellemzik. 1884., középiskolai tanulmányai végeztével, a debreceni jogakadémian iratkozott be joghallgatónak. S ekkor kezdett először irogatni a nagybátyja *V. Arnold* (XVI. k. 805. old.) által szerkesztett Debreceni Ellenőr című politikai napilapba, melynek később szerkesztője is lett. 1889. költözött fel a fővárosba s itt előbb a Fővárosi Lapok dolgozó társasága volt, majd annak segéd-szerkesztője, később pedig a Nemzet munkatársa, majd szerkesztője. Ez alatt az idő alatt szinte páratlanul álló irodalmi munkásságot fejtett ki, publicisztikai cikkeken kívül, éveken át, havon-

ként nyolc-tíz tárcát írván a napi és a szépirodalmi lapokba. Kötetei is egymásután jelentek meg. *Tárcák* (1888); *Az élet bajai* (1889); *Sebek* (1893); *Elbeszélések* (1895); *A kis doktor története* (regény, 1897). 1899. jun. a budapesti tudományegyetemen az összes jogtudományok doktorává avattatván, szakított a journalistikával és a kultuszminisztérium keretében keresett neki megfelelő működési kört s kinevezték székes fővárosi segédtanfelügyelőnek.

Vert mezőny, turkfifejezés: a győztes és a helyezett lovak után célhoz ért többi résztvevő együttesen.

Vértő (növ., *Önosma* L.), az érdeslevelűek fűve. 70 faja (hazánkban 6) az ó-világ hegyein terem. Az O. fajainak, kivált az O. setosum Led. gyökere szépen fest, mint az alkannáé, ezt pótlólag vele.

Verviers, francia város, (1896) 52,396 lak.

Verworn Miksa, német fiziológus, szül. Berlinben 1863 nov. 4. Orvosi és természettudományi tanulmányait szülővárosában és Jenában végezte. 1887. Berlinben bölcselőlt, 1889. pedig Jenában orvostudományi címet nyert. Miután tanulmányutat tett D.-Franciaországban, Olaszországban, Egyiptomban és Angliában, 1891. a jeni élettani intézet tanársegéde lett s az ottani egyetemen magántanárnak habilitáltatta magát. 1895. rendkívüli tanárnak nevezték ki. Fő műve, melyben kutatásainak eredményeit az általános fiziológia terén addig tett tapasztalatokkal egységes egészszé foglalta össze: *Allgemeine Physiologie* (Jena 1895. 2. kiad. 1897). Egyéb munkái: *Psychophysiologische Protistenstudien* (Jena 1889); *Die physiologische Bedeutung des Zellkerns* (Bonn 1891); *Die Bewegung der lebendigen Substanz* (Jena 1892); *Beiträge zur Physiologie des Zentralnervensystems* (u. o. 1898).

Vesebetegségek, l. *Vese* (XVI. k.).

Vesszőzés, a testi büntetésnek egyik neme, amelyet hatósági poroszlók az ítések nagyobb-kisebb számával nyilvánosan vagy a nyilvánosság kizárásával hajtottak végre. Nemeseken és szab. kir. városoknak polgárjoggal bíró polgárain V. nem volt foganatosítható. 1848 óta e kivételek tetemesen gyarapították; az országbirói értekezlet által megállapított ideiglenes törvénykezési szabály csak kihágásokra tartotta fenn, míg végre az 1871. LII. t.-c. a testi fenytés minden nemét eltörölte.

Veszélyes keresztmetszet, l. *Keresztmetszet*.

Vészi József 1899. jun. a szászsebesi kerület szabadelvű párti programmal orsz. képviselőnek választotta.

Veszprém (XVI. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 4'167 km², lakóinak számát (1898) 231,300 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 2 rendezett tanácsú város, 28 nagy- és 155 kisközség. A szolgabírói járások száma 5, a körjegyzőségeké 48. Pusztá, telep és major van 648. A vármegye területén van 5 kórház 132 ágygyal; egész területén működik 52 orvos, 95 okl. bába és 25 gyógyszerész. Van 50'7 km. állami és 547'3 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 4'0 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 263'8 km.,

miből 126'2 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 35. Van 72 posta- és 38 táviróhivatal, továbbá 5 távbeszélőhivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 1 bank, 10 takarékpénztár és 23 szövetkezet, összesen 2.431.900 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 326, köztülk 2 hittani intézet, 3 gimnázium, 8 különféle szakiskola, 2 tanítóképző intézet, 298 népiskola, 11 kisdedővő, 1 emberbaráti jellegű intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 39,422 tanuló látogatta.

Története. A vármegye *őstörténetéről* a vármegye területén talált régiségek beszélnek. A kőbalták, miket Teésen, Pénzeskúton, Ajkán találtak, azt hirdetik, hogy már a kőkorszakban laktak itt emberek; Úrkúton, Rédén, Eöcsön, Eplényben bronzkori emlékeket találtak; Zircen, Pápa mellett Kéttornyulakon és V. városban a Csapószeren kelta edényeket találtak; római emlékek pedig a vármegye több helyén, de főképen Zirc és V. város tájékán mindegyik kor emlékeinél nagyobb mérvben találhatók. A vármegye több helyneve és folyó neve azt mutatja, hogy a magyarok előtt szlávok is laktak e vidéken, ilyen nevek: Tapoleca, Cuha, Csesznek, Gerencsér s maga a tündérszép Balaton. A csetényieket besenyő-, a dudariakat tatárutódoknak tartja a közhit általában.

Anonymous, a magyarok bejövételénél veszi fel e terület történelmének fonalát, midőn ezt írja: «Árpád hadának második részében Őcsőb, Szalók atyja és Őse lőnek kiküldve, kik V. városa felé menjenek és hódítsák meg azon föld lakosait Vasvárig. Negyednap V. váráig jutának. Akkor Őcsőb és Őse a sereget elrendezvén, a római katonák ellen, kik V. várát őrzik vala, keményen kezdenek harcolni és folyt köztülk a harc egy hétig, második héten pedig szerdán, midőn mindkét fél serege a hadi munkában nagyon ki vala fáradvá, Őcsőb és Őse azután a római katonák közül többeket kard élére hányának s némelyeket nyilakkal agyonlövöldözének, a többi rómaiak pedig a magyarok merészségét látván, V. várát odahagyva, futásnak eredének s életök megmentése végett a németek földjére sietének». Így ír a Névtelen jegyző s munkája meggyőz a felől, hogy V. a magyarok jöttekor Pannonia egyik része, római birtok volt s rávezet bennünket arra is, hogy lakói már ekkor is keresztények voltak, mert a római katonák életök megmentése végett a németek földjére, kik már ekkor keresztények voltak, sietének. S valóban tudvalevő, hogy már 876. Adelvin salzburgi érsek járt V. városában Szt.-Mihály őrangyal templomának felszentelése végett, mert itt a rómaiak a német őslakosság felett gyakorolták uralmukat. Bonfinus, őstörténelmünk fő kútfője is így írja Rer. Hung. L. I. p. 24. művében: «Hinc e conspectu ad occasum Veszprimiensis comitatus est ab episcopali civitate nominatus; quondam civitas ab abbo fonte Allamanica lingua nomen accepit.» És itt meg V. város régi nevééről nyerünk felvilágosítást, e szerint a germánok idejében *Weissbrunn* volt a város neve, valamelyik fehér vízi patakról nevezve így, csak utóbb kapta mai nevét. Így ir eléggé világosan Bonfinus is, de az utókor minden-

féle más módját kereste a vármegye neve eredetének s az egyik *vesz-el-prémtől*, a másik *veszett-prémtől* származtatta; voltak, akik Hezilo német vezér után *Hezilburgtól* származtatták nevét, mások meg Fehér Györggyel tartva, ki a Tud. Gyűjt. 1838. III. k. 93. old. irt erről, azt vitatják, hogy *Bretizlav* tót vezértől származott V. neve, mert ugymond az Ann. Fuld. ad ann. 884. lapján olvasható, hogy «Dux Braslavus id tempora regnum inter Drava et Slava flumina tenuit». De mi már csak Bonfinussal tartunk s hozzáveszülük még Horváth István adatait, ki a Tud. Gyűjt. 1838. III. 13. old. írja, hogy Szt. István király testvérének, Juditnak *Bezprém* nevű fiától vette a vármegye a nevét, kit első főispánjául tett a király e vármegyének. Ugy Bonfinus említett Weissbrunnja, mint az első főispán neve, igen elfogadható magyarázatát adja a vármegye elnevezésének, mert az alábbiak után nem találjuk különösnek, hogy a vármegye főispáni székhelyének legelőse Szt. István király unokaöccsét látjuk. Mert tudnunk kell, hogy V. vármegye az Árpádok, de még a Hunyadiak korában is különösen kegyelt vármegye volt. Ennek a különös figyelemnek magyarázatát abban találjuk, hogy V. város falai alatt rakták le őseink alapkövét a keresztény Magyarországnak, Kupa somogyi vezér hadainak a Csatar nevű hegyen tónkreverésével. Szt. István korában e vármegye első volt Magyarországi vármegyéinek sorában. Magát a vármegye székhelyét Gizella királyné állandó lakhelyétül választotta és kedvelt hívének, ki őt az idegen földről ide bekísérte, Popo grófnak a vármegyében fekvő Pápa várost adományozta, V. város vidékének lakóit kir. udvarnokokká tette a király, így a szentgáliak kir. vadászok lettek, kik még a későbbi időkben is a nagy vadakat szállították a királyi udvar számára; a szentkirályszabadiak kir. kanászok lettek; Bakony-Szent-Király lakói ugyanigy; Teleki pedig, a vármegye északi szélén, a királyi szakácsok telepévé nőtte ki magát. Maga V. város püspökséget nyert és püspöke a királyné koronázója lett, V. városi székesegyház lett a királyné koronájának őrzésére rendelve s Gizella királynétől épített Szt.-György-kápolna is a vármegye legbecesebb régisége. A V.-i püspök mellé kaptalant is rendelt a király, ennek javai mint ez időben általában mindenhol, együtt voltak a püspöki javadalmakkal és csak II. Péter püspök alatt 1156—57. lettek különválasztva. 1009. Soly faluban kelt azon alapítólevél, mely szerint a V.-i püspökség javai voltak: V., Fejérvár, Visegrád városok templomaikkal, kápolnáikkal, címeikkel, határaikkal, Kóny, Ósi, Marealfó falvak minden Somogy, Fejér, Zala, V. és Pilis vármegyében birt javadalmakkal. Még ez sem volt elég V. város felemelésére, hanem itt egy főiskolát is emelt a nagy király s ehhez hasonló főiskola nem volt több az Árpád-ház idejében; egyetemenek is látjuk nevezni s ez 1276-ig fennállott, ekkor Csák Máté feldúlta. 1025. apáca-kolostort is emeltetett itt Szt. István király s ennek jövedelmétül Vörös-Berényt rendelte. Azután Imre nevű fiával együtt itt tartózkodott rendszerint Gizella királyné, ki német kísérőivel, igen érthető, hogy ezen német

eredetű városban érezte legjobban magát. A királyflu itt és Bakonybélben is tartózkodott nevelője, szt. Gellért oldalánál, hol 1030. alapította Szt. István a bakonybéli apátságot. Mindezek után azt hisszük, hogy nem téved jeles történétirónk, Katona, mikor történelmében azt állítja, hogy Gizella királyné hamvai is V. városában nyugosznak.

Az első királyi család elhunytával *bár* csökkent is V. város szerepe, de többé a történelem színpadjáról le nem tűnhetett. I. Béla és Szt. László király neje is Adelheid újabb adományokkal gyarapították a V.-i püspökséget, az utóbbinak hamvai is a székesegyház alatt nyugosznak. A vármegye északi határán pedig eközben a hántai nevezetes prépostság alakult. Szt. László királyunk emléket őrzi a Bakony sűrűjében Bakony-Szt.-László község, amely ekkor sertésszállás (villa pororum) volt a királyi udvar számára. Majd azt jegyzi fel a történelem, hogy II. Endre királyunk a V.-i vármegyey Billegé faluban vadászása közben értesült fiának Bélának születéséről. Erről pedig, mint IV. Béláról tudjuk, hogy 1261 nov. 1-én, Porván kelt levelében a bakonybéli apátság jobbágyait a vármegye hatalma alól felszabadította s ugyanó Somló-Vásárhelyta Nyulak szigetén lakó apácáknak adományozta; majd Somló-Vasárhelyen is létesült egy apáca-zárda, amely azonban a Dózsa-féle zendülés idején 1514. megszűnt. IV. (Kun) Lászlóról tudjuk, hogy 1275. a Bakonyban vadászván, meglátogatta a V.-völgyi apáca-zárdát. A V. városi levéltár II. Endre ne-jének, Jolánta királynénak 1224-iki, IV. Béla király 1254-iki adományleveleit őrzi. A következő 1255. évben a rátóti prépostság alakult, melyet a gazdag Gyulaffy nemzetség alapított. Végül a vármegye két jelentékeny városa, Zire (XVI. k.) és különösen Pápa (XIII. k.) szintén ismeretesek Árpád-házi királyaink idejéből.

Utolsó Árpád-házi királyunk, III. Endre kora, a vármegye *Deveszer* (IV. k.) nevű városának létezéséről is nyújt adatot, mert a király 1294. Deveszeri Eimach László alországbírónak Pápa mellett telket adományoz, Deveszer azután a Choron-család kezére jutott. Az adományozott telek neve Teszir bizonyosan a mai Pápa-Teszér helységet jelenti. Még több vármegyei helység feltűnésével ismerkedünk meg *vegyes házbéli* királyaink korából. Róbert Károly király idejéből értesülünk a Bakony sűrűjébe rejtett *csesznekői várról* (I. *Cesznek*, IV. k.), hogy azt 1314. Garai Zsigmond építette, a vár a Garai-család után Verbőczyre, azután, az enyingi Török-családra, így a Hosszutóti s végre az Esterházy grófi családra szállt. Nagy Lajostól a V.-i városi levéltár 1382-ből, Erzsébet királynétól 1383-ból őríz adományleveleket. *Város-Lőd* (XVI. k.) szintén I. (Nagy) Lajostól veszi eredetét, ki ott a karthausiak zárdáját alapította, amely azután 1552. a török hódoltság terjesztésekor pusztult el. A zárda a többi házak közül kiemelkedve, hegyoldalon állott s a falu keleti szélén az épület ma is látható. Gazdagságáról az 1498-iki országyűlés határozatából értesülünk, mely a perjel bandériumát 200 lovasban állapította meg épp úgy mint a pannonhalmi apátét s a V.-i püspökét. A város régi neve Lövdöl volt s

ebből lett idők folytán mai neve Városlőd. Zsigmond királyról fel van jegyezve, hogy 1386 nov. 22-én V.-ben járt, neje Mária pedig 1389. ifj. Garai Miklós és János testvéreknek adományozza *Somló várát* (I. *Somlyó-hegy*, XV. k.) és Pápát a hozzátartozó Újfalu, Borsosgyőr és Getsem falvakkal s ezen család lön alapítója a *csatai* régi *pálos-kolostornak*, valamint a pápai várnak is. Zsigmond király 1401. Pápán időzött, hova siklósi börtönéből kiszabadulása után jött kedvelt hívéhez, Garaihoz, itt adta ki azon híres oklevelet, hogy elfogatásáért soha senkin boszút nem áll s ugyanitt ekkor Bebek Detrét megfosztván a nádorságtól, helyébe e tisztre Garai Miklóst emelte. A V.-i püspöknék is Zsigmond király biztosította örök időkre azon jogát, hogy ő és utódai a magyar királynék koronázói, az oklevelet 1425. Rozgonyi Simon püspök sürgetésére adta ki Zsigmond. Albert király Pápa városának 1439. Úrnap utáni vasárnapon azon kiváltságlevelet adta, hogy a város polgárai felett nem a vármegye, hanem a földesuruk, Garai László itélkezik. Az oklevél megvan a város levéltárában. Albert özvegye, Erzsébet bővíti a pápaiak kiváltságait, 1439 dec. a város kereskedőit és iparosait a harmincad-fizetés alól felmenti, oklevele a város levéltárában.

A Hunyadiak korából tűnik fel *Nagy-Vázsony*, mint Kinizsi Pál birtoka s ezek a nép ma is Kinizsi várnak nevezi a vár romjait. A várhoz közel egy elpusztult zárda romjai alatt pihennek Kinizsi Pál és nejeinek hamvai; ez volt a híres Szentmihályi kolostor. *Essegvár* (VI. k.) romjai, a Pápa — V. városi országot mentén, szintén a Hunyadiak koráról beszél. Vele *Enying* neve is előkert a vármegyei helyek sorából, ez és Pápa voltak a Török-család birtokai e vármegyében. V. szomorú történetet mutat fel a nagy király halála után, mivelhogy 1490. Miksa elfoglalta, kinek Vitéz János püspök a várost jámborul átadta nov. 1.; jó, hogy még ez év végén haza takarodtak a német hadak, így aztán V.-ből is kivonultak azok. II. Ulászló királyunk 1501 okt. 6.V.-ben járt. Ugyanakkor II. Ulászló király idejéből való Pápa-nak kiváltságos címe, amely szorosán összefügg az 1514-iki pórlázadással. Ekkor ugyanis Sükey Gotthárd pápai kapitány és Gosztonyi János győri püspök 500 pápai polgárral szétverték a vidék felzendült pórjait, bár emberségből csak füvel és ronggyal töltött ágyuból löttek rájuk; ezért azután Pápa eddig nyert összes kiváltságai mind megerősítetnek.

A Habsburg-ház trónraléptével, mint általában egész Magyarország, V. vármegye is nagy átalakuláson ment át a török hódítás nagy kiterjedésével. Egymásután kerültek hosszabb-rövidebb időre a török kezére a vármegye különböző helyei, v. vívtak erős küzdelmet fenmaradásukért, s ezek sorát megnyitja Pápa 1543-ban, azonban ezt a várparancsnok Martonfalvai Imre deák vitézül megvédelmezte. Rosszabbul járt V., mert 1552 jun. 1. két heti ostrom után Ali budai pasa elfoglalta s parancsnoka Paxy János már az elenség közeledtének hírére Ausztriába menekült. V.-et ettől kezdve 12 évig birta a török. Zire is ez évben került záródásával együtt török uralom

alá. Pápa azonban még 1555. is sikerrel ellentállt Martonfalvai Imre alatt a török második ostromának, és földesura, enyingi Török Ferenc, Gyulaffy László tihanyi várkapitánynyal együtt segített 1564. Salm Miklós győri parancsnoknak V. visszafoglalásában, ami véres utcai harc után sikerült jun. 24. A török hódoltság különben létrehozta a vármegyében a különböző rablóvárakat, így keletkezett Bakonyvár Ugod mellett, másik nevén Podmaniczky várnak is neveztek, továbbá Banka és Tevel várak a Bakonyban.

1594 mind V.-re, mind Pápára szerencsétlenséget hozott; a harcias agg vezér Szinán foglalta el mindegyiket, s Pápa 1597., V. 1598. szabadult csak fel a török alól, amaz Miksa főherceg, emezt Pálffy és Schwarzenberg hadai szabadították fel. Azonban, hogy milyen volt a felszabadult és Rudolf király kezére került várak sora, legjobban látható Pápa történelmében, amelynek vallon őrsége az 1600-ik évben a felett való elkeseredésében, hogy a király már hónapok óta nem szolgáltatta ki a sereg zászlóját, fellázadt s a székesfejérvári pasához követet küldött, hogy fizesse ki az ő elmaradt zsoldjukat, s jöjjön vegye át tőlük a várat. Schwarzenberg győri parancsnok midőn ennek híret vette, ide sietett a zendülés lecsillapítására, de a várbeliek be nem eresztették; ezért a várat lövetni kezdte, mire az őrség kirohant és csatára kelt vele, s a harcban Schwarzenberg a vár fala alatt elesett. Szépen megírja az ostrom továbbfolyását Istvánffy Magyarország történelmében. Most Nádasdy vette át a vár ostromát, ki annyira szorongatta a bennlevőket, hogy ezek elhatározták, hogy a fejevári pasát be nem várva, megszöknének. Ugy is történt. Aug. 10. éjjelen megkísérlették a végső lépést. Ami szalma volt a várbán, ledobálták a tó vizébe, s reá deszkákat rakva utnak eredtek, de a zajra figyelmessé lett Nádasdy serege a menekülőknél utána eredt s a Bakony aljában érte őket, hol egy karthauzi templom állott és itt őket lekaszabolta; a helyet, hol a Bakonyba menekültek, ma is *Franciavágásnak* nevezik. A *Papkeszi* határában levő Földvár I. Rákóczy György hadai itt jártának őrzi emlékezetét. 1683 jun. ismét török uralmat hozott Pápára, ekkor Kara Musztafa hadai foglalták el, de már aug. 20. Szt. István király ünnepén ismét visszafoglalta a fellekesült keresztény sereg.

Mikor az egész ország felzúdult a gyalogatos vasvári béke miatt és létrejött a Wesselenyi-összeesküvés, akkor abba a pápai reformátusok is bele keveredtek, ami miatt sokszor Győrbe idéztettek vallatás végett, mint ez a Győri Régészeti Füzetekben érdekesen olvasható. Végre is Séllyei István pápai ref. lelkész és Kocsi Cserghő Bálint a pápai ref. főiskola igazgatója e gyanúsítások áldozataképpen gályarabságra jutottak, honnan csak sok szenvedés után szabadultak ki társaikkal együtt Hollandia közbenjárására. A Wesselenyi-összeesküvést a bujdosók világa, ezt II. Rákóczi Ferenc felkelése követte, és ebből sem maradhatott ki a vármegye két vezető városa V. és Pápa. Az utóbbi különösen nagy mértékben volt e felkelésben érdekelve, mivelhogy a város földesura, Esterházy Antal gróf Rákóczi Ferencnek volt

generálisa; ezért Pápa a dunántúli hadaknak főhadiszállása lett. Itt még a Ferenc-rendi atyákat is «kuruc-barátoknak» nevezték, a fegyverfogható lakosság meg mind Rákóczi hadába állott. No hiszen keserűen meg is lakolt érte, de meglakolt V. is. V.-et 1704 máj. vette be Heister Sigbert, mivel az őrség már előre Babocsay ezredessel elhagyta a várat. A polgárság tehát meghódolt, de a dolyfős vezér katonáinak rablást engedett s azok még a kanonokok házait sem kímélték, az ellenszögölőket leölték, a papokat levetkőztetve lovakhoz kötötték, foglyul magukkal vitték s az egész várost felgyújtották. Pápa még rosszabbul járt 1707 aug. 14., mert Pálffy a várost felgyújtatta, úgy hogy még a körülötte levő malmoknak sem kegyelmezett, a kolostorokat is felverte s ami javait kaphatta, eltakarította; «most mutatá ki Pálffy uram a foga felhéré», írja Bottyán tábornok. A városban emléktül csak Botka Ferencé és Tallián Sándor háza maradt épen. A hazatért hadak midőn e pusztulást látták, zászlóikat a piacon földhöz vágva nagy átkozódással fogadkoztak, hogy többé nem kurucoskodnak. A török hódoltság idején kipusztult helyekre III. Károly uralkodása idején tót és német telepítvényesek jöttek a vármegyébe. Amazok Szápár, Csernye, Jásd, Suur, Őskü, Tótvázsony falukba települtek, emezek a Bakony szegényebb vidékeire: Városlód, Ganna, Jákó.

A török hódoltság idején virágzott fel a vármegye területén egy különös intézmény, a ma is élénk emlékezetben álló *Vecse-Szék*, egy kis külön vármegye a vármegyében. Ez úgy keletkezett, hogy a győri püspökök voltak jobbágycsapat V. vármegye területén is, t. i. Kis-Jenő, Tüskevár, Salamon és Vecse somlyóvidéki falvak, továbbá Vaszar, Románd és Tapolcafé községek lakosai. A győri püspök ezek közül Tapolcafé, Kis-Jenő és Vecse községek jobbágylakosait felszabadította és helyi nemesi előjogokkal ruházta fel. Ezek azután a püspököknek más vármegyebeli ilyen felszabadított nemeseivel együtt egy külön kis vármegyét alkottak, s ennek főhelye *Vecse* lett, kis falu V. vármegye nyugati részén s erről azután külön vármegyének a neve *Vecse-Szék* (*Sedes Vecseiana*) lett. Volt ennek külön táblabírói kara, törvényszéke, amely azonban csakis a kebelbeli lakosság ügyeiben bíraskodott, volt külön alispánja is, főispánjuk pedig mindenkor a győri püspök volt. Az országgyűlésre külön képviselőt természetesen nem küldtek. A szék nemesei a vármegyei gyűlésekre is bejártak, de maga *Vecse-Szék* is tartott tisztújító gyűléseket; az utolsót 1846. tartották, amikor táblabíró karukat az ország előkelőségeiből egészítették ki. Mikor azután a nemesi kiváltságok ideje lejárt, 1848. az egész különös nemes *Vecse-Szék*et mindenestől elsoportte. Csak történelmi emlékeit őrzi ma már a győri püspöki levéltár.

Közben a vallási villongásokból is kivette részét V. vármegye. Ebben is a két vezetési város V. és Pápa jártak elől, de a balatonmelléki ev. ref. egyházak is sokat szenvedtek. V.-ben III. Károly 1716 nov. 14., Pápán Mária Terézia 1752 máj. 8. tiltotta el az ev. ref. vallásnak szabad vallásgyakorlatát és II. József türelmi rendeletének kihir-

detéséig ezen állapotban változtatni nem lehetett. Maga a pápai ev. ref. főiskola 31 éven keresztül számúzve a városból *Adás-Tevelen* vonult meg; a főiskolai nyomda pedig, mely már 1576 előtt állítottott fel és így első volt e vármegyében, csak 1838. kelt ismét új életre.

Igy jutott el V. vármegye a jelen századhoz, melynek kezdetét a Napoleon ellen folyó harcok töltik be. Ebből is kivette részét V. vármegye. Midőn Napoleon 1809. felrendelte segítségül Olaszországból mostoha fiát, Beauharnais Jenő alkirályt, ez hadával Karakónál, hol a V.-vármegyei és pestvármegyei nemesség védte a hidat, 2 napi mérkőzés után átkelvény a Marcalon, Pápára vonult, s ide jun. 11. egy vasárnapon napon délután 1 órára a sereg előhada megérkezett. A városban időzött János főherceg nem kívánt csatába bocsátkozni, azért közeledésök hírére hadaival Győrnek vette útját, hogy ott József nádor inszurgens táborával egyesülhessen. De a hátvédül itt maradt Alvinczy-gyalogság egy közlegénye — mondják cigány volt — a tilalom ellenére, egyik szélső ház falánál, a borosgyőri kapu táján, meg nem állhatta, hogy célba ne vegye Beauharnais előcsapatának érdemes vezetőjét, s azt mellbe lötte. Erre az előhad visszafordult s a nyomában jövő egész haddal jött vissza, mire az Alvinczyek a József és Ott ezredbeli huszárokkal heves utcai harc után hátrálni kénytelenek s a borosgyőri kaputól előbb a piacra, innen azután a gróf-útra és a takácsi út irányába eloszolva elmenekülnek; de a tízes malom mellett számosan estek el az üldözők fegyvereitől, kik egészen Takácsig lövöldöztek a menekülők után ágyúikkal. Ezen ellenállás miatt d. u. 4 óraker szomorú két órai idő következett Pápa városára, mert ez időre szabad rablást engedett Beauharnais Jenő katonáinak. Elvittek azok aztán minden mozdíthatót, de még a lakosok eszmiáit is lehúzták, mint ezt Zsoldos doktor oly jóízűen megírta emlékiratában. Meg kell említenünk az igazság kedvéért, hogy a középületek elé a franciák őrt állítottak, s azokat a rablástól megkímélték; de így is nagy volt a hadi sere, amit ezen két óra alatt a lakosság olvasatlanul lefizetett.

Szinte jól esik örvendetesebb dologról írunk az 1807-iki esztendőből; ekkor V. vármegyéből kelt szárnyra a felszólítás a szomszéd vármegyékhez a magyar nyelvnek hivatalos ügyekben való alkalmazása iránt. Mikor meg 1825. Széchenyi István gróf példájára adakozni kellett a m. tud. akadémia javára, V. vármegye az első között volt az adakozásban. Végre az 1848-iki események sem zajlottak le nyomtalanul V. vármegye felett, mert az országgyűlés fegyverre hívó szavára újabb meg újabb csapatokban tódultak a vármegye ifjai a honvédség zászlói alá; mások nemzetőrök lettek, vagy a Bakony guerrilla-csapatái közé iratkoztak be. A pápai ev. ref. főiskola tanulói közül harmincean Győrffy Endre vezetése alatt indultak Pestre és Batthyány Lajos gróf miniszterelnöktől az első honvédszázalójba bersoroztatásukat s a rációk ellen kiállításukat kérték; az első zászlóalj a pestvármegyeiekből megtelven, a másodikba soroztattak be. A vármegyéből toborzott honvédek meg a Dráva men-

tén tették kockára az életüket a hazáért, számsan Komáromnak, a szabadságharc ezen utolsó bástyájának védelmében segédkeztek. Majd 1849 jun. 27. maga a vármegye területre is a szabadságharc egyik epizódjának színhelyévé szenteltetett. Schütte báró altábornagy Várkeszönél átkelven a Rábán, útját Marcalton át, a Marcalthói kihalt régi család ez ősi székhelyén keresztül Pápa felé vette, mely útjában a Pápával szomszédos Ithási pusztán Kmety György 5700 emberével őt tartóztatta. Alig mult el dél, mikor a küzdő felek közt a heves ágyuharc kezdetét vette s délután 2 óra tájban fejlett ki teljesen a harc, amelyben Schütte hadai szenvedtek nagyobb veszteséget. Mégis Kmety a nagy számu ellenségnek egyes mozdulataiból, a körülkerítettéstől tartván, visszavonult, s délután 5 óra volt, mikor dalolva vonult hadával keresztül Pápán, hogy Pöltenberggel egyesülhessen. A dalolva visszavonuló sereg emléke fel-fel újul a városban, mikor felhangzik az a régi jól ismert daluk: «Söprik a pápai utcát». A vármegye hazafias lakossága Fenyvessy Ferenc dr. országgyűlési képviselő, jelenleg V.-i főispán, kezdeményezésére, egy Pápán felállított csinos emlékszoborral róta le az íthászi csata hősei iránt érzett kegyeletét.

Irodalom. Zsoldos János, Tud. Gyűjtemény, 1817, XI.; Gyurikovits György, u. o. 1824, VIII.; Fehér György és Horváth István, u. o. 1838, III., Győri Tört. és Rég. Füzetek I., II., III. kötetek; Martonfalvay Imre deák emlékiratai; Monum II. 31. köt.; Századok 1888. évf. V. f.; Pápai Lapok különböző évf.-ban közlemények Füredi Albin, Németh P., Ács R., id. Martonfalvay Elek, Plosszer Ferenc és Kiss Ernőtől; V. 1866. évf. közlemények Eötvös L. és Ráczkevi L.-tól; Magyarország és a Külföld, 1878. 7. és 8. sz.; Budapesti Látogatók Lapja, 1892. 1. és 2. sz.; Römer Fl., A Bakony; Véghely D., Emléklapok V. közigazgatási életéből, 1886. A V.-i püspökség oklevéltára, Hornig báró püspök megbízásából, I. köt. 1103—1267, 1896, II. köt. 1415-ig, 1898. KIS ERNŐ.

Veszprém rend. tan. város lakosságát 1898. mintegy tizenötözfélszerre becsülték. A házak száma 1608. Újonnan épült hatalmas honvéd-kaszárnya. Ipara és kereskedelme nagy lendületet nyert a győr-veszprém-dombóvári n. é. vasút által s még jobban fog fejlődni, ha a terve vet, engedélyezett s elmunkálataiban már folyó s kellő-kép szubvencionált balatonparti vasút is kiépül. **Vízvezeték** (1896.) jó ivóvízzel látja el. 1892. két új tanintézet nyílt meg: az állami polgári és az állami felső kereskedelmi iskola. Van 24 köznevelődési és humanisztikus társulata, melyek közül a nemzeti kaszinó egyike az ország legrégibb ilyen irányu társulatainak (1838 jan. 1.). A Tanodai Közlöny s a Veszprémgyeji Gazdasági Egyesület Értesítője szaklapokon kívül jelenleg öt politikai s társadalmi irányu lap megjelenési helye: Veszprémvármegye, Veszprémi Hírlap, Veszprémi Ellenőr, Balatoni Hírlap és a Népakart c. lapoké.

Veszteglő, lépesóknél az a sík, mely többtagu lépesónél az egyes tagokat egymástól elválasztja. A lépesójáró pihentetésére, esetleg kitérésre is szolgál.

Veszteglő kamra (receiver), 1. *Lokomotiv* (XI. k. 627.).

Vesztfália, porosz tartomány. Az 1895-iki őszzeírás szerint foglalkozásra nézve volt: önálló

erdő- és mezőgazda 275,996 (28·9%), bányász és iparos 523,520 (54·9%), kereskedés és forgalom szolgálatában álló 92,089 (9·7%), napzsámas és házi szolga 15,569 (1·6%), katona 13,492 (1·4%), értelmiséghez tartozó 32,946 (3·5%), foglalkozás nélküli 76,728. Az 1896-iki termés volt: 300,417 t. rozs, 107,986 búza, 28,979 árpa, 214,407 zab és 880,160 t. burgonya. 628 szeszégető termelt 95,461 hl. alkoholt, a 732 serfőző 2,594,708 hl. sört és az 5 cukorgiár 13,294 t. nyerscukrot.

Vesztfáliai kerület. Ez a kerület, melyet másként az *alsórajnai és vesztfáliai* kerületnek is neveztek, mindazokat a vidékeket foglalta magában, melyek Alsó-Szászország, Turingia és Hessen között fektüdtek. Nyugatra a szűkebb értelemben vett alsórajnai kerülettel volt határos. 1792. a következő fontosabb fejedelemségek és uradalmak tartoztak a V. kötelékébe: a münsteri, paderborni, osnabrücki és lüttichi püspökség; továbbá 7 apátság, köztük Korvei, Stablo, Verden, Essen és Herford; a Brandenburg birtokában levő Kleve és Geldern hercegségek; a mindeni és keletfrizországi fejedelemségek; Oldenburg hercegség; a siegeni és Salm-Salm fejedelemség; Schaumburg, Lippe, Dillenburg, Bentheim, Pyrmont, Gerolstein grófságok, stb. Összesen 42 birodalmi fejedelemség, 7 apátság, 30 grófság és 5 lovagi birtok tartozott a V.-hez; továbbá pedig Köln, Aachen és Dortmund szabad birodalmi városok. A kerület területe kitett 57,430 km²-t, melynek két harmadrésze a Rajna jobb partján, egy harmada a Rajna bal partján fektüd; a lakosság száma 2.900,000-re rügött. A kerületi gyűléseket Kölnben tartották meg. A lunevillei békekötés értelmében (1801 febr. 9.) a Rajna bal partján fekvő részeket Franciaország kapta; 1806. pedig a kerületi felosztás eltörlésével a V. is megszűnt. Ezt megelőzőleg 1803 febr. 25. birodalmi határozat folytán az *vesztfáliai hercegség*, melyet új életre ébresztettek, a hessen-darmstadt hercegségnek íteltetett oda kárpótlás fejében. 1815 jun. 10-én pedig a herceg a porosz királynak engedte át a hercegséget, aki azonban véglegesen csak 1817 márc. 12. jutott a hercegség birtokába.

Irodalom. Seibertz, Landes- u. Rechtsgeschichte des Herzogthums Westfalen, 4 köt., Arnburg 1839—75; u. a., Quellen d. westfälischen Geschichte, 2 köt., u. o. 1857—60; Erhard, Regesta histor. Westphaliae, 2 köt. Ennek folytatása: Westfälisches Urkundenbuch, 3. és 4. köt.; Codex traditionum Westfalicarum, Münster 1872—92, 4 köt. eddig; Noordhoff, Das Westfalenland u. die urgeschichtliche Anthropologie. Münster 1890; Jansen, Die Herzogsgewalt der Erzbischöfe in Westfalen, München 1895. M. L.

Vetero-Solium, Magyarország középkori földrajzában és azóta *Zólyom* latin neve.

Vetőháló, *pendel- v. pöndölyháló*, kerekháló, alsó inán ölmogyókkal; tartókötele a háló belsőjében szétágazik, miért az emelésnél a háló körtealakra húzódik össze. L. még *Halászat* (VIII. k. 573.).

Vetőtárca, 1. *Vetőgép* (XVI. k.).

Vetvár, állítólag az avarok közt, a mai Magyar-Óvár helyén a IX. sz.-ban felállított püspökség lett volna; találtak is e században egy gyűrt Hatto V.-i püspök nevével, az egész azonban hamisítás, V. püspökség soha sem létezett. x. a.

Vevény (feladó és térti V.), 1. *Postai szavatozás* és *Postai térti vevény* (XIV. k.).

Vézelay (ejtsd: vezlé), város Yonne francia département Avallon kerületében, az Eure folyó mellett, (1891) 937 lak., a XII. sz.-ban épült apát-sági templommal. A középkorban virágzó búcsujáró és kereskedelmi város volt, de most már teljesen tönkrement. 1146. itt gyülekeztek a második keresztény háború résztvevői és itt találkoztak 1190. a harmadik keresztény háborúra készülő Fülöp Ágost és Oroszlánszívű Rikárd. V.-ben született Beza Tivadar. V. ö. *Cherest*, V., étude historique (3 köt., Auxerre 1864-68).

Vezényelni (ném. commandiren), p. egy csapatot, vagy különféle szolgálatokba, u. m. őrszolgálatot stb. innen: *vezénylő-lajstrom* (Commandirliste; hadihajókon: Commandirrolle). *Vezénylő* (parancsnokoló) *tábornok* (commandirender General), *vezénylő* (Commandowort). g. t.

Vezéreb, l. *Falka* (VI. k.).

Vezérhang, a zenében az olyan ének- vagy hangszer szólam, amely a többi felett leginkább uralkodik s ugyazólván a vezető szerepet játsza.

Vezérkár (XVI. k.). 1900 febr. 15. a V. részére új szervi határozványokat adtak ki, amelyek értelmében a V. működése kiterjed: 1. A V. irodáiban, valamint 2. a közös hadsereg és mindkét honvédség katonai hatóságainál és magasabb parancsnokságainál teljesítendő szolgálatra; 3. különös katonai tudományos alkalmazásokra; 4. külföldi küldetésekre. A V.-t alkotják: 1. a V.-testület, amely egy saját első osztályú századosi és magasabb rendfokozatu tiszttekből alakított összetett állománnyal bír; 2. beosztott tiszttek; 3. vezényelt tiszttek, a csapat helyi alkalmazásbeli tiszttek állományából és nyugállományból; 4. a számvitel és az irattár részére szükséges tisztviselőkből. A V. testületet a közös hadsereg és a honvédségek oly tisztjei által egészítik ki, akik erre tudományos képesítéssel bírnak és a gyakorlati vezérkari szolgálatban ki vannak próbálva. Ezen kipróbálás eszközhetőse végett a testületbe való felvételt mindenkor a V.-hoz való beosztás előzi meg. Hogy valaki ezen beosztást elnyerhesse, megköveteltetik: 1. legalább három évi igen jó szolgálatát mint csapatost, 2. derék jellem, 3. alapos általános képzettség, 4. katonai ismeretek igazolása (ilyentűl szolgál a hadi iskolának legalább is jó eredménnyel történt elvégzése és a vizsgabizottságnak oly értelmű kijelentése, hogy az illető a V.-i szolgálatra alkalmasnak találtatott; törzstiszteknél a V.-testület törzstisztje számára rendszeresített vizsga); 5. kiváló kitartást ígérő testalkat. A beosztás iránti kérvényeket a közös hadtgyminisztériumhoz, illetőleg az illető honvédelmi minisztériumhoz nyújtják be.

A V. állománya a *közös hadseregből*: 1 tábornagy, 2 altábornagy, 2 vezérőrnagy, 33 ezredes, 113 alezredes és őrnagy, 164 I. oszt. százados és 157 beosztott főtiszt; továbbá vezényelve 2 őrnagy, 29 százados, 1 számtiszt, 1 levéltári tiszt és 8 hadsereg-szolga. *A cs. kir. honvédségből*: 1 ezredes, 12 alezredes és őrnagy, 11 I. oszt. százados és 24 beosztott főtiszt. *A m. kir. honvédségnél*: 3 ezredes, 22 (14, 8) alezredes és őrnagy, 36 százados és 36 beosztott tiszt, az utóbbiak közül 11 a közös hadseregnél van szolgálati alkalma-

zásban. Ha a honvédségek saját parancsnokságaik számára nem rendelkezének elegendő számú V.-i minősíttségű tiszttel, ugy a közös hadsereg állományából osztanak be a nevezett parancsnoksághoz tisztteket. A magyar honvédséghez csak magyar illetőségű és a magyar (illetve horvát) nyelvet szóban és írásban bíró tisztteket lehet beosztani. V. ö. Normalverordnungsblatt (6. Stück vom 15. Februar 1900.). Rendeleti Közlöny a m. kir. honvédség számára (Szabályrendeletek 9. sz. 1900 febr. 15.).

Vezérőrnagy, egy dandár parancsnoka, l. *Tábornok* (XV. k.).

Vezérszin, l. *Tengelyszin* (XVI. k.).

Vezirköprű, kerületi főhely Siva ázsiai-török vilájet Amasia szandsákjában, 340 m.-nyi magasságban az alsó Kizil Irmak egy jobboldali folyója mellett, 8600 török és örmény lak., 16 mecsettel, két dervis-klastrommal, nyerselyem- és gyapotkereskedéssel, a Dette Publique Ottomane és a dohánykezelőség ügynökségével.

Vezuv (XVI. k.). 1895 óta a V. működésében alig volt szünet. 1895 júl. 3. a főkráter NyÉNy-i lejtőjén kráternyílás támadt, melyből 1898 végeig váltakozó erővel folyton ömlött a láva, körülbelül 100 m. magas új hegyormot alkotva. A V. főkráterének is hevesebb kitérései voltak, főképen az 1898. év. júl., aug. és szept. hónapjaiban. A főkráter működése folytán a drótkötélpálya egy ízben rövid időre megrongálódott.

Viangongo-hegység, l. *Virunga-hegység*.

Vianesi (ejtsd: vjanézi) *Agost*, olasz zenész, szűl. Leghornban 1837 nov. 2. Pacini és Döhler tanítványa; 1859. a londoni Drurylane színház karnagya, e minőségben sokat utazott Oroszországtól Amerikáig (Patti Adél vendégszereplései alatt Budapesten is ő dirigált); 1887 óta a párisi nagy opera karnagya.

Viaszkabak (növ., Benincasa), a tökfélék genu-sza 2 fajjal Ázsia és Ausztrália forró vidékein. A B. cerifera Savi forró Ázsiában, kivált Kelet-Indiában honos, de forró Afrikában s Amerikában is termesztik. Pézsmaszagú, egyényári, szőrös, kuszó, officinális és fűszernövény. Levele szívforma, 16—20 cm. hosszú, ugyanannyi széles, csaknem ötkaréjú; virága nagy, aranyszínű, a külseje szőrös és zöld erezett. Termése tojásdad v. körteforma, v. hengerded-körteforma, gyapjuszőrű, gyakran 42 cm. hosszú, zöld, de kékes-zölddel csikolt. Éretten vastag, fehéres hamv vonja be, s ha leszedjük róla, újra képződik. Viasznak használják. borb.

Vibert (ejtsd: viber) *János György*, francia festő, szűl. Párisban 1840 szept. 30. Barrias és Picot tanítványa, eleinte mitológiai képeket festett, majd humoros genreképek festésére adta magát, melyeknek tárgyait nagyrészt a XVII. és XVIII. sz. életéből merítette. Ilyenek: Tolakodás; Az új házasok; Az elsőszülött; Az intelem; A titésök és a hangya; Az új segéd; Az éjjeli zene; A madonna öltözködése; Árverés; Coquelin színész a Précieuses ridicules egy szerepében. Ezekből eltérő tárgyu a Thiers apoteózisát ábrázoló nagy képe a párisi Luxembourg-muzeumban.

Vicarello (ejtsd: vika—), falu Róma olasz tartományban, a Lago di Bracciano mellett, 45°-os, az

ókorban *Aquae Apollinares*nek nevezett ásványos forrásokkal. 1852., az új fürdőház építése alkalmával ókori érmekeket és részben föliárással ellátott ezüst serlegeket találtak.

Vicem pro vice reddo tibi, bone vicine (lat. a. m. a kölcsönt a kölcsönért visszadam neked, jó szomszéd). A lengyelek, mikor II. Rákóczy György erdélyi fejedelem X. Károly svéd királlyal 1657. Lengyelországot pusztították, boszúból Magyarországra törtek, Beregszászt fölgyújtották, a templomba menekült lakosokat meggyilkolták és ezt irták a templom falára. V. ö. *Tóth Béla*, Szájrul-szájra.

Vicisti, Galliae! (lat. a. m. Győztél, Galliaei!) Az egyházatyák följegyzése szerint ez volt a csatában elesett Julianus Apostata római császár (megh. 363.) utolsó szava, melyet kiáltva egy marék vért dobott az ég felé.

Victorit, robbanó anyag, mely hamuzsíróból, pikrinsavból s valamely növényolajból áll.

Victrix (lat.) a. m. győzedelmes; a rómaiaknál Venus mellékeve.

Vidal Peire, l. *Peire* (XIII. k.).

Vide (lat. rövidítve vid. vagy csak v.) a. m. lásd.

Vidékieség (lat. műszóval provincializmus), tájszó vagy csak egy-egy nyelvjárásban dívó szó-lás vagy mondatszerkesztés, mely kéri az irodalmi nyelvből; p. székelyes kifejezések: *el kell menjek* (e helyett: el kell, hogy menjek, v. el kell mennem), *az ők házok* (e helyett: *az ő házuk*). Népies elbeszélésekben helyükön vannak, de más irodalmi művekben csak módjával alkalmazhatók.

Vidmár Katalin, l. *Náday* (XII. k.).

Vieillot-fácán (állat, *Euploeomus Vieilloti*), a him kékesbe játszó fekete, oldalain fehéres hosszcsikkokkal; farktöve vörösesbarna; fejét sisakszerű bóbíta díszíti. A tojó rozsdabarna, hátán fekete hullámvonalakkal, alul fehéren hullámos. Malakka és Szumátra a hazája, honnét a 60-as években hozták Európába és azóta állatkertekben tartják.

Vienne, francia département, (1896) 338,114 lak. 7897-iki termés: 1.544,630 hl. búza, 117,970 hl. rozs, 479,000 hl. árpa, 1.827,260 hl. zab, 91,548 hl. bor, 15,255 hl. gyümölcsbor. — *Haute-V.*, (1896) 375,724 lak. 1897-iki termés: 310,000 hl. búza, 270,000 hl. rozs, 8000 hl. árpa, 210,000 hl. zab, 2993 hl. gyümölcsbor.

Vierge (franc., ejsd.: vjerzsa) a. m. szűz, *demi-V.*, félszűz, egy erotikus regény s belőle készült szindarab címe. V. noires, l. *Kelta mitológia* (X. k.).

Vieste, város Foggia olasz tartományban, a Monte Gargano félsziget K-i partján, (1881) 7003 lak., a parti hajózásra fontos kikötővel, bor-, déli-gyümölcs- és olajtermeléssel.

Vigaszverseny, az a verseny, melyben csak olyan versenyzők vehetnek részt, akik a többi versenyekben díjat nem nyertek. Rendesen valamely versenynap vagy saison utolsó száma.

Viger Mária Albert (XVI. k.) francia politikus és miniszter 1894. a földmívelési tárcát vállalta el Dupuy kabinetjében, 1895. pedig megtartotta ezt a tárcát a Bourgeois-minisztériumban. Brisson kabinetjében 1898. újra elvállalta a földmívelést, szünetgy az 1898 nov. megalakult Dupuy-minisz-

tériumban, melylyel azután 1899 jun. 12-én megbukott.

M. L.

Vigyázó Ferenc gróftól megjelent: *Az osztrák-magyar viszony nemzetközi természete* (Budapest 1897).

Viharsirály (*Larus canus* L., szürke sirály), a hosszú szárnyú úszomadarak rendjébe, a sirály-félék családjába tartozó madárfaj, melynek hazája Észak-Európa tengerpartvidékei és csak ritkán fordul meg nálunk őszszel és tavasszal. Hossza 45, szárnyh. 36, farkh. 14 cm. Főitl hamukék, alul nyáron fehér, télen barnán foltos. v. j.

Vikár Béla újabb művei: *A magyar nemzeti muzeum néprajzi tárának története és kiállítása* (Ethnographia IX. 4., 1898); *Árpád és Habsburg, vagy a király kegyele* (unnepi költemény a multról és jelenről, Kimnach László rajzaival, 2. kiad. Budapest 1898).

Viktor Emánuel, nápolyi herceg, olasz trónörökös, I. Umberto olasz király fia, szül. Nápolyban 1869 nov. 11., olasz kir. tábornok és a X. hadtest parancsnoka; 1896 okt. 24. nőtül vette *Heléna* montenegrói hercegnőt, I. Miklós (Nikita) montenegrói fejedelem leányát (szül. Cetinjében 1873 jan. 8.).

Viktória-rend, magyar polgári érdemrend, alapított 1896 ápr. 23. öt osztályban. Külföldiek a rendnek tiszteletbeli tagjai lehetnek. Rangra nézve az első három osztály az indiai csillagrend megfelelő osztályai után sorozódik.

Vila, a szerb néphit szerint nimfaszerű, fiatal, szép, fehér ruhába öltözött nőalak, többnyire hegyi erdőkben és sziklás vidékeken tartózkodik, folyók közelében. Szereti az éneket és táncot, fel-emelkedik a levegőbe is és halálthozó nyilait (vilám) az emberekre lövi; szarvason nyargal, melyet kigyókkal fekére.

Világító gáz, l. *Gázgyártás* és *Gázlángzók*.

Világító uszorok, l. *Hajózási jelek* (VIII. k.).

Világjogszolgáltatás elve, l. *Területiség elve* (XVI. k.).

Világ-Krónika, l. *Vasárnapi Ujság* (XVI. k.).

Világtükör, l. *Varázstükör* (XVI. k.).

Világvárosok, oly városok, melyeknek nemcsak tetemes lakosságuk van (100,000 embernél több), hanem melyek intézményeikkel, kulturális haladásukkal, fényűzésükkel, nemzetközi forgalmukkal is kitűnnek. A V. lakossága az utolsó évtizedekben nagy mértékben szaporodott. 32 nagyváros közül 1800—1895/96-ig lakosság tekintetében *meghészereződött* 5: Amsterdam 494,061, Birmingham 501,241, Brüsszel 522,579, Manchester 529,561 és Róma 474,018 lak.; *megháromszorozódott* 2: Kopenhága 498,000 és Marseille 442,239 lak.; *megnégyesződött* 5: London 4.433,018, Lyon 466,028, Páris 2.536,834, Pétervár 1.267,023 és Prága 360,185 lak.; *megötszörözött* 5: Boroszló 373,169, Drezda 336,440, Hamburg 625,552, Köln 321,564 és Bécs 1.614,752 lak.; *meghatszörözött* 3: Leeds 402,449, Liverpool 632,512 és Varsó 614,752 lak.; *meghészereződött* 2: Glasgow 658,198 és Sheffield 347,278 lak.; *megnyolcszorozódott* 1: München 407,307 lak.; *megkilencszereződött* 2: Berlin 1.677,304, Lipese 399,963 lak.; *megtízszereződött* 2: Budapest 666,772, Baltimore 434,439

lak. Századeleji lakosságának huszonötszörösére emelkedett 2 város: New-York 1.515,301 és Philadelphia 1.046,964 lak., 245-szörösére Chicago 1.099,850, 339-szeresére Brooklyn 834,472 lak. Dublin lakossága ellenben 1850—90-ig 261,700-ról 245,001-re csökkent. A V. közül az amerikaiak növekedtek legjobban.

A V. növekedésének oka részben a szomszédos külvárosoknak a tulajdonképi várossal való egyesítésében, részben a modern ipar sajátos fejlődésében rejlik. Az ipari tevékenység folytonos és rohamos emelkedése, az ez által létrejött munkamegosztás, a térbeli távolságnak egyre jobban való legyőzése a forgalmi eszközök tökéletesedése által mind maguk után vonták a nagy városi központok növekedését. A statisztika adatai arra vallanak, hogy egyrészt a városok száma szaporodik, másrészt a városi lakosság egyre nagyobb százaléka lesz az egyes országok összes lakosságának.

Vilcek, l. Veleték.

Vilhelmina, németalföldi királynő, l. *Vilma*.

Vilich, község Köln porosz kerületben, Bonn közelében, (1895) 10,138 lak., cementgyártással.

Villa Tamás, olasz államférfi, szül. Mondoviban 1829. Kiképzését a friauli kollégiumban nyerte. Többször volt tagja a képviselőkamarának, mely őt ismételve alelnökévé választá. A balpárt hívének vallotta magát. 1879 júl. a belügyi tárcát fogadta el Cairoli miniszteriumában, melyet ugyanazon év nov. havában beállott krízis alkalmával az igazságügyivel cserélt fel. 1881 máj. 14. ezen állásától is megvált.

L.—R.

Villa Cruciferorum, Magyarország középkori földrajzában a m. *Végles* (Zólyom).

Villácska v. villamag (növ.), l. *Farkasnyílfa* (VI. k.).

Villafa, kettős hajtóványu, villás szerszám, amelylyel a háló kijáró kötelét a víz fenekére szorítják, hogy a hal a háló alatt el ne menekülhessen.

Villafarku lepke, l. *Harpyia* (VIII. k.).

Villafranca del Vierzo (ejtsd: viljafranka del vierzo), az ugyanily nevű járás székhelye Leon spanyol tartományban, az Asturiai hegység lábánál elterülő El Vierzo nevű fensíkon, a Burbic és vasút mellett, (1887) 4881 lak., vastartalnu ásványvízforrással.

Villaguay, az ugyanily nevű departamento székhelye, Entre Ríos argentinai tartományban, V.—Grande és vasút mellett, (1890) 3500 lak.

Villahim (növ.), ajakos fű, l. *Gyékfű* (VIII. k.).

Villám (azelőtt Blitz), honvédezered, a szabadságharc elején Fehértemplomban Maderspach alatt szolgált a 9-ik zászlóaljnál. Kničaninnak 1848 aug. 30-iki támadásánál Fehértemplom ellen csapata élén hősileg ellentállt a szerbek rohamának. Szept. 7. Maderspach által százada élén Krusicára küldetett s a falut a szerbektől elfoglalta. Szept. 23. Rác szászadossal Udvarszállást tisztította meg a szerb felkelőktől. Okt. 1. ugyancsak Rác századossal fogva kezet, a vracsegályi szerb tábornok kergette szét; de később a jelentékeny segélycsapatokkal erősödött ellenség elől visszahúzódtott. 1849. Arad és Temesvár ostrománál tűnt ki, az aradi 1849 febr. 8-iki győ-

zelem Asztalos Sándor után főleg neki köszönhető. 1849 tavaszán ezredessé nevezetvé ki, mint a 38-ik honvédezászlóalj parancsnoka. 1849 ápr. 29., midőn az ostromsereg Temesvár alatt a gyárvaros elfoglalása céljából támadott, ágyugolyó találta.

Villamos biztosító készülékek, l. *Elektromos biztosító készülékek*.

Villamos berkezelés, l. *Elektromos berkezelés*.

Villamos szerzés, l. *Gyorsszerzés*.

Villamos daru, l. *Emelőgépek*.

Villamos eke, l. *Eke*.

Villamos fehérités, l. *Elektromos fehértítés*.

Villamos főzőkészülék, l. *Konyhaberendezések*.

Villamos fuvó, l. *Elektromos fuvó*.

Villamos fűtés. Hogy az elektromossággal valamely *m* melegmennyiséget hozhassunk létre,

$$E = m \frac{1459 \cdot 44}{3600} = 1 \cdot 116 \text{ m voltampére-nyi mun-}$$

kára van szükségünk, illetőleg ha a 10—20% munkavesztéséget is betudjuk, $E = 1 \cdot 28 - 1 \cdot 44$ VH munkára óránként. Az elektromos centrálék 1000 Wattóra munkát adnak mintegy 9·5 krért tehát 1000 h. e. $\frac{1 \cdot 28 \times 9 \cdot 5}{1000} \text{ m}$ $\frac{1 \cdot 44 \times 9 \cdot 5}{1000} \text{ m} =$

12—14 kr.; ez óriási összeg, ha tekintetbe vesszük, hogy 1000 hőegység ipari fűtés szénnel, minden költség betudásával, mintegy 0·4 krba kerül. Tekintve azt, hogy a V.-nek kényelmes kezelése és nagy tisztasága van, remélhető, hogy ez a fűtési mód ott, ahol a villamos energiát olcsón termelik (p. vízeséseknél), előbb-utóbb mégis hódítani fog.

A villamos energiának meleggé való átváltoztatására leginkább üvezüstből és vasból való drótokat használnak, de vannak kisebb készülékek 0·2—0·5 mm. vastag platinadróttal felszerelve. A drótot izoláló és túzálló anyaggal burkolják körül, így nagyon használják az asbeszttel beburkolt vasmagokat vagy vasdrótokat. A leghasználatosabb villamos szobakályhát 6 asbeszttel burkolt és drótspirálissal körülvevett cső alkotja; sőt elég a drótspirális is, csak arra ügyeljünk, hogy a tekertületek ne érintsék egymást, mert ez rövid zárlatot okoz. Drót helyett használnak lemezről vágott szalagokat összehajtogatva vagy göngyölve és asbeszttel betételt, retorte szénét légtüres térben íztatva, esőbe öntött gyapotmagolajat stb.

E. I. A.

Villamos gyújtó, l. *Gázgyújtó*.

Villamos hullámok, l. *Elektromos hullámok*.

Villamos izzasztás, l. *Elektromos izzasztás*.

Villamos jelőzőkészülékek, l. *Elektromos jelőzőkészülékek*.

Villamos kivégzés, l. *Elektromos kivégzés*.

Villamos munkaátvitel, l. *Elektromos munkaátvitel*.

Villányi Szaniszló megh. 1898 júl. 12.

Villás (furcatus v. bifurcus), a növény szára v. a szőre, midőn az csak egyszer két egyenlő ágra oszlik, mint a daravirág levelén levő szőr, vagy a Hieracium bifurcum M. Bieb. nevű hölgymál-szára.

Villás csap, *ollós csap*, ácskötés, melylyel a szarvákát a gerincen egymással összekötjük; l. *Csap*.

Villás szarv, a magyar marhan, a két oldalt meginduló, azután párhuzamosan felfelé menő szarv; a tenyészők nem szeretik.

Villa Stephani, Rimaszombat régi neve.

Villavieja, fűrdő, l. *Nules*.

Villebois de Mauteuil György (ejtsd : vilboa dö motöly), francia ezredes, szül. 1848. Elvégezte a saint-cyri akadémiát, belépett a hadseregbe és részt vett az 1870—71. német háboruban. A Blois mellett vívott csatában súlyosan megsebesült. Később Algériában szolgált, mint az I. idegenekből alakított ezrednek parancsnoka. Az angol-boer háború kitörésekor Transzvába sietett és felajánlotta kardját. Elfogadták, V. pedig annyira kitüntette magát, hogy Krüger elnök a Colenso melletti csatában tanúsított hősiességeért tábornokká nevezte ki. A boerok körében s a hírlapokban *Délafrikai Lafayette*-nek hívják. M. L.

Villingen, 1. badeni *kerület* (1895) 71,822 lak. — 2. *V. város*, ugyanakkor 6891 lak.

Villotte alla napoletana, l. *Villanella*. (XVI. k.)

Vilma Heléna Paulina Mária, németalföldi királynő, néhai III. Vilmos király és második felesége, Emma királyné, Waldeck hercegnője második leánya, szül. Hágában 1880 aug. 31. Amikor Vilmos király 1890 nov. 23. meghalt, a parlament a németalföldi alaptörvények értelmében V. hercegnőt elismerte Németalföld királynőjének és kiskorúsága idejére anyját bízta meg a kormányzás vezetésével. A királynők 1896—97. látogatást tettek több külföldi udvarnál és 1897 máj. elején Budapesten is megfordult. V. királynő, aki Németalföldön nagy népszerűségnek örvend, 1898 aug. 31. nagykorú lett és átvette a kormányt. Szept. 6. Amsterdamban megesküdött az alkotmányra, mely alkalommal a nép fényes ünnepélyeket rendezett. 1899 okt. anyjával Potsdamba utazott és Vilmos német császárral a transzáli kérdéstről tanácskozott. V. ö. *Ratazzi*, La petite reine (Páris 1899).

Vilminore, l. *Dezzo*.

Vilmos (II.) német császár (XVI. k. 870—871.). Mihelyt Budapestről hazatért, részt vett atyjának Wiesbadenben emelt emlékszobra leleplezése ünnepén és ugyanakkor (1897 okt. 18.) kijelenté, hogy a római Saalburg romjai helyén nagy nemzeti muzeumot fog építeni. Okt. 20. II. Miklós cárral és nejevel találkozott, majd Kielben búcsút mondott Khinába induló öcsésének, Henrik hercegnek. Ez alkalommal a birodalom tengerentúli feladatainak fontosságát és ezzel kapcsolatban a hajóhad szaporításának szükségességét hangsúlyozta, hogy a német kereskedő távoli országokban is érezze a birodalom oltalmát. Ez a búcsúbeszéd felért egy ministeri programbeszéddel; mindenki megtudta belőle, hogy közelebb flotta-törvény kerül a birodalmi gyűlés asztalára. Igy is történt és 1898 ápr. 10. a gyűlés a hajóhad szaporítását (l. *Németország tört.*) meg is szavazta. A Kiau-Csou simán végbement megszállásáról érkezett hír kedvező hatással volt a közvéleményre. 1898 aug. 2. megjelent a császár és

neje Friedrichsruhban, Bismarck ravatalánál, majd szokásos norvégiai utazására rándult. Visszatérése után részt vett a hadgyakorlatokban, miközben Hannovera városában a Rajna-Elba-csatorna létrejöttének szükségességét emlegette és a (rég) hannoveri tisztek hódolatát fogadta. A Bückeberg közelében fekvő Oeynhausen fűrdőben mondott beszédében pedig a szocialista izgatókról emlekezett meg, kik a békés munkásokat sztrájkra csábítják és kijelentette, hogy ezek fegyházi büntetést érdemelnek. (Ezzel a birodalmi gyűlésen betervezendő Zuchthaus-Vorlaget jelentette be.) Majd, mint Stettinben, újra a tengert jelölte meg a közeli feladatok alapjául. 1898 okt. a császárnéval Konstantinápolyon át a szent földet látogatta meg. A szultán udvarában fényesen fogadták, szintugy a Keleten. Okt. 29. érkezett a császári pár Jeruzsálembe, ahol őt az összes papság üdvözölte. Két nappal később fölszentelték az új evang. templomot, a katolikusoknak pedig a Domitio Sanctae Mariae nevű telket adományozta egy új templom építésére. Miután még Bethlehemet és más szent helyeket, továbbá Damaszkuszt és Baalbeket meglátogatta, a császári pár Beirútból hajón Polába s innen haza sietett. 1899 aug. 18. megjelent Saint-Privatban, hol a porosz első gárdeezred által az 1870—71. hadjáratban (Gravelotti csata) elesett társainak emelt emléket leleplezték. Lelkesítő beszédében nemcsak a német katonák hősiességéről emlekezett meg, de elismeréssel szólt a francia katonákról is. A kiengesztelődés hangján fűzte egybe azok emlékéit, akik egykor heves csatában álltak szembe egymással, ma pedig „örök istenbékében egyesülve” tekintenek alá az emléktűket tinnepelő utódokra.

1900 elején mindenképen siettetta a hadsereg és különösen a tüzérség szaporítását; (jul.) Hintz-peter volt nevelőjéhez intézett táviratában szókott kategorikus modorában tudatta a világgal, hogy attól a céltől, melyet egyszer helyesnek elismert, nem engedi magát eltántorítani, amit úgy értelmeztek, hogy a Rajna-Elba csatorna teremtését és Zuchthaus-törvényt közelebb újra ki fogja tűzni a porosz országgyűlés, illetőleg a birodalmi gyűlés napirendjére. 1899. őszén az angol udvart kereste fel, mely éppen akkor értesült a délafrikai csatáról érkező rossz hírekről és már ebből az okból is háladatos érzelmekkel fogadta körébe a németek császárat. Pegyveres segélyakcióit ez a találkozás természetesen nem eredményezett; a hivatalos barátságos viszonyt igyekszik fentartani, így első sorban Oroszországgal és Ausztria-Magyarországgal, a hármasszövetség tagjával. Azok a felhők, melyek a németalföldi gróf Thun-kormány idején a német-osztrák szövetség egén gyülekeztek, azóta eloszoltak és a Khinából hazatérő, osztrák-magyar altenger-nagygyá kinevezett Henrik herceg Bécsben tett látogatása (1900 febr.) a két monárkia összetartásának új zálogául tekinthető. Ha a beltügyi politika terén a császár parancsoló modora és telj

hatalmát nagyon is hangsúlyozó beszédei olykor-olykor ellentmondást keltenek is és ha V. császár, Ballestrem gróf, a birodalmi gyűlés jelenlegi elnökének szavaival élve, nem is akar alkotmányos fejedelem lenni: a császár által kezdeményezett, Bülow által pedig szerencsés kézzel megvalósított, siker koszorúzza, külügyi politikában, a német nemzet zömé hálaival és elismeréssel viseltetik császára iránt. A kínai és afrikai gyarmatok föllendülése, a Karolinák, Palau- és a Mariana-szigetek, végül pedig a Szamoa-szigetek megszerzése révén Németország rövid idő alatt oly gyarmat-állammá fejlődött, melyről még egy Bismarck sem álmodott. Ez a siker pedig tagadhatatlanul V. kezdeményezésére vezethető vissza. Jelenleg a császár legfőbb óhaja, hogy e terjedelmes gyarmat-állam megvédésére szűkséges hadi hajóhad teremessék, mely Németország tengeri kereskedelmi érdekeit bárhol megoltalmazni képes legyen. E célból új flotta-javaslatot terjesztetett a birodalmi gyűlés elé (1900 febr.). Királyunk V. idős fiát *Vilmost*, valamint második fiát *Eitel Frigyes* 1896. hadnaggyá nevezte ki; amaz a II. Vilmos német császár és porosz király 7. sz. huszárezredhez s neki 1898. a Szent István-rend nagykeresztjét adományozta; az utóbbit pedig az I. Vilmos német császár és porosz király 34. sz. gyalogezredhez.

Irodalom. Köppen Fr., Das erste Regierungsjahr des Kaisers Wilhelm II., Minden 1898; Büxenstein, Unser Kaiser, Berlin 1898; Mirbach E. udvarmester, Die Reise des Kaisers Wilhelms u. d. Kaiserin nach Palästina, u. o. 1899; Darc Jean, Kaiser Wilhelm II., Páris és Lépese 1899.

Vilmos császár-csatorna (XVI k.). 1896—7. a csatornát 19960 hajó (köztük 8227 gőzös) használta. Ezek után befolyt 975,105 márka. A csatorna 1895. júl. 1-én adatott át a forgalomnak; ez évben a forgalom csekélyebb volt. Az emelkedett forgalom és fölemelt tarifák dacára a jövedelem a forgalmi és fentartási kiadásoknak csupán a felét fedezik. Az egyes nemzetek közül legtöbb német hajó használta a csatornát; azután következtek sorrendben dánok, britek, svédek, németalföldiek, oroszok, norvégek, franciák és belgák.

Vilmos császár-föld, l. *Uj-Guinea*.

Vilmos-rend (XVI k.), porosz királyi érdemrend, melyet 1896 jan. 18. II. Vilmos német császár alapított, nagytitja I. Vilmos emlékére. Férfiak és nők nyerhetik általános, de főleg szociálpolitikai téren szerzett érdemekért. Jelvénye tojásdad arany babérkoszorún belől kerek aranyérem előlappján I. Vilmos képe megfelelő körirattal. Hátlappján monogramm, császári korona és az alapítás dátuma megfelelő körirattal. Szalagszerű, áttört aranyláncon nyakban viselik, mely láncnak egyes részei «Wilhelmus I. Rex» szavakat alkotják. A rendnek csak egy osztálya van.

Vilna, orosz kormányzóság, (1897) 1.591.912 lak.

— *V. város* ugyanakkor 159,568 lak. 1898. Murnavievnak, a lengyelek és litvánok egykori zsarnok helytartójának emléket állítottak.

Vimen, *vimentum*, l. *Vessző* (XVI k.).

Viu brûlé, (franc., ejtsd: veñ brûlé), borléves, a cukrozott és citromhéjjal felforralt borba személyenkint egy tojássárgáját habarnak. A lábbadozók erősítő leve.

Vincellérbogár, l. *Csajkó* (IV. k.).

Vincentia Gaud. (név.), l. *Lápszövő* (XI. k.).

Vincetoxicum Moench (név.), l. *Méreggyököl* (XI. k.).

Vindicta (lat.), a rómaiaknál az a pálea, amellyel azt a rabszolgát érintették, akit szabados bocsátani készültek, azután a. m. boszu vagy fenyítés, továbbá védelem, oltalom.

Vindonissa, l. *Windisch*.

Vinea Ferenc, olasz festő, szül. Forliban 1845., a firenzei művészeti akadémián tanult. Többnyire a XVII. és XVIII. sz. életéből vett apró, ragyogó színezési genreképei közül, melyeket Fortuny hatása alatt festett, említendők: Öltözködés után; A festő; Szerelmi vallomás a pincében; Virág-drus leány; Beszélgetés; Éljen a legszebb; A csárdában; A szélroham; Itt vagyok; Feltékenység; Melegágyi növények stb. A firenzei művészeti akadémia tanára.

Vinetin, l. *Oxiakantin* (XIII. k.).

Vinga (XVI k.), lakossága 1898 végén 4836, házáinak száma 1234. Ferencendi szerzet háza 1882. megszűnt, most világi papok látják el az egyházi szolgálatot.

Viola, személynév, l. *Magyar személynevek*.

Violatio (lat.) a. m. sértés, erőszak; *V. matri-moni* l. *Házasságtörés* (VIII. k.).

Violet Gyula, kat. áldozópap, egyh. író, szül. Egerben 1871. jun. 9. Középkoláit Egerben, Besztercebányán és Kassán, a teológiát az utóbbi helyen végezte. Pappá szentelték 1894. jun. Káplán volt Tarcalon, 1896. dec. óta Sárospatakon. Irodalmi munkássága: Számos különböző lapokban megjelent cikkein és értekezésein kívül önálló munkája: *Mindszenty Gedeon élete és költészete* (Szerencs 1895); *A szeretet könyve* (Eger 1899); *Vallásos könyvtár* c. alatt 1896. szept. hóban hitbuzgalmi folyóiratot indított meg.

z—r.

Violotta, Stelzner Alfréd által 1890 Wiesbadenben szerkesztett vonóshangszer, mely nagyság és hang tekintetében a esello és brácsa között áll (hangolás g d a c).

Vios, az ókori *Aoos*), folyó Janina török vilajetben (Albánia). A görög határon fekvő Zygos hegyből ered, majdnem mindig ÉNy-felé folyik, bal felől magába fogadja a Dryno, folyót és 190 km. hosszú folyás után Aolonától É-ra az Adriai tengerbe ömlik.

Virág, l. *Béla* (Jaskula), hirlapíró, szül. Kotesicen (Trencsen) 1863 okt. 19., ahol atyja *Jaskula* Antal 48-ashonvédtisztja Motesicky-féle nagy csődtömeg gondnoka volt. Nagyanyja *Katona Róza* révén rokona *Katona József*nek. Iskoláit Trencsénben, Pozsonyban, Kőrömbányán és Budapesten végezte, ahol a technikáról lépett be 1884. az Ország-Világ szerkesztőségébe. Mint hirlapíró dolgozott a Kis Újságnál, Budapestnél, Egyetértésnél, Magyar Hírlapnál és Budapesti Újságnál. Szerkesztette a Független Újság, Déli Újság és Fővárosi Lapok c. napilapokat. Irodalmi nevét az Űstökös révén szerezte, de munkatársa volt A Hét, a Magyar Szemle, Világnapló, Bolond Istók és Mátyás Diák c. hetilapoknak. 1892. Puskás Tivadarral életbe léptette Budapesten a Telefon-Hirmondó c. vállalatot és azt Puskás halála után

nagy virágzásra emelte. 1897. megvált innen és átvette a Fővárosi Lapok szerkesztését, melyet 1899 végéig szerkesztett. 1883. kis verskötete jelent meg s azóta kiadott könyvei: *Egy év története versekben* (órák és szatírák); *A Rózsák betege* (elbeszélések); *Románcok* (lirai költemények); *Afrikai királyság* (társadalmi regény).

2. *V. József*, gépészmérnök, a Pollák- és Virág-féle gyorstelegráf társfeltalálója, szül. Földváron (Brassó) 1870. Középszkolai tanulmányait Brassóban és Kolozsváron elvégezván, a budapesti József-műegyetemen a gépészmérnöki oklevelet szerezte meg. Negyedéves hallgató korában egyúttal Wittmann tanár asszisztense lett és ezt az állást három évig töltötte be; ezután miniszteri mérnök volt, a szabadalmi hivatal szervezésekor szabadalmi albíróvá, később pedig szabadalmi bíróvá nevezetett ki. Műszaki és szabadalomügyi ismereteket közölt a *Mozdonyvezetők Lapjában* és a *Polytechnikai Szemlében*. Szabad óráit a telefonban végbemenő folyamatok kísérleti megvizsgálásának szentelte. 1898. megismerkedett Pollák Antallal és vele együtt a korábbi vizsgálatoknál szerzett tapasztalatok felhasználásával a Pollák által tervezett telautográf kido'gozásával foglalkozott. Munkaközben felmerült a gyorstávíró eszméje és a feltalálók a telautográfot egyelőre félretette, ennek szentelték munkájukat.

Virágfa (növ.), l. *Törökrozsza* (XVI. k.).

Virágnaptár, olyan növényjegyzék, melyben a virágok nyílását hónapok során állítják össze. A V.-ban a virág színeire, a termőhelyre stb. különös tekintettel vagyunk, mert a V. célja a szedett virág nevének gyors és könnyű megtalálása.

Virágos kender, *paszkonca* (növ.), a természet kender hímipéldája. Hamarább nyívik ki, mint a magvas kender, mert a V. magvat nem érlel, de a hársszövele elporzások (jul. közepe táján) fonní már jó; i. *Kender* (X. k.).

Virágzásbeli sietség és *késedelem* (növ.), l. *Kültövirágzás* (XI. k.) és *Őszi virágzás* (XIII. köt.).

Virement (franc., ejtsd: virmán), a költségvetési törvény végrehajtásával megbízott felelős hatóságoknak az a joga, hogy a budgetnek egyik-másik. jobban ellátott fejezetének főlegleg felhasználhassák olyan budget-fejezet szükségletének fedezésére, amelyről az előirányzat nem eléggé gondoskodott. Jó költségvetés mellett a V.-ok kiesínyek s általában háromféle szempontból kell azokat megítélni: 1. *pénzügyi* szempontból kárhoytatni kell azt, hogy a V.-ok lehetővé teszik a kiadások felszaparodását s kijátszák az előirányzat alapján létesített egyensúlyt; 2. *kormányzati* érdekből okvetlenül meg kell azt engedni, hogy a fontos szükségletek még akkor is el legyenek látva, ha a költségvetéstől el kellene térni; 3. *politikai* érdekből lehetőleg meg kell azt akadályozni, hogy a végrehajtó hatalom önkényesen eltérhessen az előirányzattól.

Virescentia, l. *Elzöldülés* (VI. k.).

Virginia, É.-Amerikai egyesült állam, lakói számát (1896) 1.750.000-re becsülik. A 1893-iki termés volt: 31 millió bushel kukorica, 8 millió bushel buza, 8 millió bushel zab, 3 millió bushel bur-

gonya és 68 millió font dohány. A bányászat 1894-ben termel 0.6 millió t. vasércet és 187.000 t. kokszt. — *Nyugati V.* lakóinak számát ugyanakkor 875.000-re becsülik. Az 1894-iki termés volt: 12 millió bushel kukorica, 4.8 millió bushel buza, 2.9 millió bushel zab, 2.6 millió font dohány és 1.6 millió bushel burgonya. A bányászat termelt 11.6 millió t. szenet, 194.000 hordó sót és 8.6 millió hordó petrolleumot.

Virginiai melissza (növ.), l. *Monarda* (XII. köt.).

Virginia-szivar, l. *Szivar* (XV. k.).

Virgula (lat.) a. m. vesszőcske. — V. mercurialis, l. *Varázsvessző* (XVI. k.).

Viridarium (lat.), a kertészetben a *hidegház* neve, l. *Növénykert* (XIII. k.).

Viride aëris (lat.) a. m. rézrozsdá.

Virunga-hegység (Virungo, Viangongo, Ufumbiro-hegység), vulkánikus hegység Afrikában, 75 km. nyíre az Albert Edward-tótól D-re. A D. sz. 1° 3' alatt, K-tól Ny-felé 80 km. nyi hosszúságban húzódik. Részbén a Kongo-államhoz, részbén a német vidékhez tartozik. Fő csúcsának, a Kirungacsa Gongónak kráterje 1.5 km. nyi átmérrőjt; mélységébe két akna vezet, melyek között az É-i folyton füstölög és dörög. 1861. fődözte föl Speke, legelőször Götzen gróf mászta meg 1894., aki a hegy D-i oldalán a Kiva-tavat találta.

Visajas, l. *Bissaya* (III. k.).

Viscaria Röhl. (növ.), l. *Enyvecske* (VI. k.).

Visconti-Venosta Emil gróf (XVI. k.), olasz államférfiu, külügyminiszteri állásától 1898 máj. 28-án megvált, mi a Rudini-kabinet rekonstruálását, majd bukását vonta maga után. Az 1898 jun. 29. megalakult Pelloux-kabinetben nem vállalt tárcát, ellenben a kabinet rekonstruálásakor (1899 máj. 14.) újra elvállalta a külügyminiszteri tárcát.

M. L.

Visk, kisközség Hont vármegye ipolygási járbán, (1891) 871 lak., vasúttal, posta- és távirdahivatallal és postatakarékpénztárral. Régi vára 1310. Trencsényi Csák Máté kezébe került. I. Károly király 1313. ostromolta s egy kirohanó csapaton győzelmet aratott. V. ő. *Fejér* C. D. (VIII. 2. 470., VIII. 1. 561.).

KAJI.

Visnyó, kisközség Borsod vármegye szentpéteri járbán, (1891) 975 lak. Határában van a Bükk-hegység 957 m. legmagasabb csúcsa, a pogánykori elnevezést *Bálvány-bérc*.

Viss, kisközség Szabolcs vármegye dadai felső járbán, (1891) 771 lak., postahivatallal és postatakarékpénztárral. Határában van a bodrogközi Tisza-szabályozó társulat törökéri nagy zsilipje szivattyuteleppel ellátva.

Visszahajlási görcsök (reflex görcsök, l. *Görcs* (VIII. k.).

Visszakövetelési jog, a tulajdonosnak az a joga, hogy a vagyonbukott birtokában levő, illetőleg a csődtömegben talált dolgát akár személyes igénye, akár tulajdonjoga alapján a tömegtől visszakövetelhesse (1881. XVII. t. c. 42—46. §§). Ha a visszakövetelhető dolog a csődnyitás előtt a közadós vagy a csődnyitás után a tömeggondnok által eladattak, elcserelettettek vagy egyébként értékesítettettek, a visszakövetelésre jogosult fél a csődnyitás után befolyt érték kiadását s ha ez

még be nem folyt, az erre vonatkozó követelés átengedését igényelheti. Az eladó a közadónak elktldött, de ez által még teljesen ki nem fizetett árukat visszakövetelheti, amennyiben ezek már a csődnytás előtti rendeltetési helyére nem értek és a közadónak vagy helyette egy harmadiknak birtokába nem jutottak. Ezen az alapon azonban nem gyakorolható a V., ha a tömeggondnok a közadónak a vételi ügyletből eredő kötelezettségeit teljesíti. A közadós neje valamely dolognak, mint tulajdonának visszaadását csak az esetben követelheti, ha bebizonyítja, hogy a visszakövetelt dolgot már a házasság megkötése előtt bírta vagy a házasság megkötése után, de nem a közadós (férje) pénzén szerezte. A nő mint tulajdonát, nem követelheti vissza azokat a dolgokat, amelyeket a közadós fizlete folytatásához használt, kivéve, ha tulajdonjoga e dolgokon különleg felismerhető volt.

MÁRKUS.

Visszavonható bűnvádi indítványok, 1. Indítványi bűncselekmények (IX. k.).

Visszeladási jog (pactum de retro emendo), a vevőnek szerződésileg kikötött az a jogosítványa, melynek értelmében a vásárolt dolgot az eladónak tetszése szerint bármikor vissza-eladhajtja, másfelől pedig az eladónak az a kötelezettsége, mely szerint az eladott dolgot a vételár megtérítésével vevőtől ismét visszavenni köteles. A V. jogra nézve általában véve azok a szabályok állanak fenn, mint a visszavásárlási jogra (XVI. k.), azzal a különbséggel azonban, hogy a V. telekkönyvi bejegyzésének nincsen helye s következésképp harmadik személyek ellenében sem hatályos. Azaz, az eladó örökösei a visszadás elfogadására, illetve visszavételre nem kötelezhetők.

K. B.

Visszertes szerződés az a szerződés, melyvel mindkét szerződő fél kölcsönösen kötelezettséget vállal. A V. *kétoldalu szerződésnek* is nevezetik. L. *Szerződés* (XV. k.)

Vis vitalis (lat.) a. m. életerő (VI. k.).

Visznága (növény), 1. *Sünekaktusz* (XV. k.).

Vitebszk, orosz kormányzóság, (1897) 1.502,916 lak. — V. város ugyanakkor 66,143 lak.

Vitorla-hajlat, 1. *Hajlat* (VIII. k.).

Vitringa Annes Johan, németalföldi szatirikus író, szül. Hardervijkben 1827 szept. 29. 1864—90. Deventerben az Athenaem tanára volt s most mint a De Tijd társszerkesztője (a katolikus párt fő közlönye) Utrechtben él. Álnevei *Jan Holland* és *Jochem van Ondere*, melyek alatt épp úgy mint saját neve alatt számos cikket szállt sikra a materialisztikus korirány s a természetellenes nevelés ellen. Regénye Darwinia (Deventer 1878, 2 köt.) megjelent német fordításban is. Bölcsészettörténetéből csak az első kötet jelent meg: De wijsbegeerte voor Aristoteles (Amsterdam 1885).

Vitry-sur-Seine (ejtsd: vitri szür szén), város Seine francia départementben, Páristól D-re a Szajna balpartján, vasút mellett, (1896) 8010 lak., szappangyártással, agyagárukészítéssel, kőbányával, XIII. sz.-beli szép templommal.

Vittel, város Vosges francia département Mirecourt kerületében, vasút mellett, (1891) 1658 lak., a XV. században épült templommal, 11—12° os

kénes és vasas forrásokkal, melyeknek palackokba töltött vizét külföldre is viszik, szép fürdőházzal, sörfőzövel, csipkegyártással.

Vittore, Monte, 1. *Monsi Sibillini*.

Viv., latin növénynév után *Viviani* Domonkos genouai tanár (1772—1840) nevének rövidítése. Olaszország, Líbia és Egyiptom flóráját ismertette.

Viviani René, francia képviselő, egy Franciaországba szakadt olasz család sarja, szül. Szidibél-Abbeszen (Algéria) 1863 nov. 8. Jogi tanulmányait Párisban végezte s egy ideig Algériában, majd a francia fővárosban ügyvédi gyakorlatot folytatott. Miután Millerand titkára volt, belépett a La Petite République Française c. szocialista napilap szerkesztőségébe. Mint védőügyvéd szocialista pörökben energikus föllépésével, mely miatt több ízben fegyelmi büntetés is érte, nagy hírnévre tett szert, úgy hogy a francia vasúti munkások és alkalmazottak szindikátusa megválasztotta jogtanácsosának. 1893 szept. Páris városának ötödik kerülete mérsékelt szocialista programmal beválasztotta a képviselőházba, hol kiváló szónoki tehetségével és rokonszenves fellépésével csakhamar befolyásra emelkedett és sikerült neki több rendbeli indítványa számára a többség szavazatait megnyerni. A jelenlegi kormány, a Waldeck-Rousseau-kabinet iránt (a legelső minisztérium, melyben a szocialisták tárcához jutottak) V. s csoportja rokonszenves magatartást tanúsít, abból a feltevésből indulva ki, hogy elvtársai, Millerand és Baudin, mint miniszterek képesek lesznek a kormányásra tényleg befolyani és a szocialisták követeléseinek legalább minimumát érvényesíteni. 1899 jul. V. még kapuzárás előtt diadalt aratott a képviselőházban, mely az ő indítványára mondotta ki határozatként, hogy jogi diplomát szerzett nők tényleg is gyakorolhatják nyert képesítésüket és ügyvédi irodát nyithatnak.

Viz (XVI. k.) *kémiai működése*. A földre eső, hó stb. alakjában kertülő vízben mindig van egy kevés szénsav, különösen pedig oxigén és nitrogén (levegő), melyeket a légkörből abszorbeált. Legfőképen szénsav- és oxigéntartalom képesíti az oldó munkára. A szénsavtartalom eredetileg nagyon csekély (mindössze az abszorbeált levegőnek körülbelül 2°/100), de amint a földbe hatolva, bomló szerves anyagokkal érintkezik, nagy mennyiségű szénsavat vesz magába. A szénsavon, oxigénen meg nitrogénen kívül rendszeren még szerves anyagokat, nevezetesen humuszavakat is tartalmaz és ezekkel az anyagokkal megterhelve olyan hatalmas geológiai ágens, hogy nincs az a kőzet, mely *oldó erejének* ellentállhasson. Rengeteg az a vízmennyiség, amely a föld mélységeiben, a kőzetek repedéseiben, likacsáiban, hasadékaiban, a kőzeteknek egész tömegében kering és ott oldó munkáját végzi. Amint hogy nincsen anyag, amelyen a víz idővel át ne hatolhatna, nincsen kőzet, melyet a víz ne oldhatna. Amint útjában a kőzetekből, a rétegekből egyre oldja az ásványi anyagokat, egyúttal vájja is azokat és évszázadokon, végtelen hosszú időken keresztül tartó e munkájának *földalatti üregek, barlangok* (II. k.) az eredményei. Jóllehet a leg-

több kőzet oldhatósága aránylag nagyon csekély, mégis az oldási munka óriási, amennyiben a csekély méretű oldhatóságot pótolja a földben keringő viznek rengeteg mennyisége. A mészkő azon kőzetek közé tartozik, melyet egyebekhez viszonyítva a szénsavas víz nem éppen nagyon nehezen old és mégis egy rész mészkőnek oldásához 1000 rész szénsavval telített víz szükséges. Ennek dacára a mészkőhegyekben a barlangképződés mindennapi jelenség. Amikor a mészkő felületén old a víz, akkor a legkülönfélébb alakú mélyedmények, azokból kiálló hengerek, oszlopok (geológiai organosapok) keletkeznek, valamint egész rendszere a nyílt csatornáknak, hosszú, szűk, többé-kevésbé mély kivágásoknak, barázdáknak stb. A mélységben és egyúttal a felületen is ható oldó munkája a viznek Krajna, Isztria, Dalmácia és Montenegro mészkővidékén eredményezte a *karszt-képződést* (l. *Karszt*, X. k.). De az oldáson kívül egyéb hidrokémiai működést is végez a víz. Így a dolomitosodást (l. *Dolomit*, V. k.), a hidratiációt (viztől mentes ásványoknak, kőzeteknek, víztartalmu ásványokká, kőzetekké való átalakítását), egyes ásványok oxidációját, karbonátok képzését szilikátok megbontása által, szerpentinesedést stb., továbbá pedig általánosan a mállást is eszközli. A víz e feloldott anyagok nagy részét megint lerakja, avagy azok belőle különböző folyamatok következtében kiválnak. Ilyenmúl lerakódás, illetőleg kiválás anyaga a mésztufa, a gyevasérc, az édesvízi quare, a cseppkő, a sokféle ásvány (zeolit stb.) kőzetek irtégeiben (mandulakő), számos ásvány-ér és telér stb.

A víz mechanikai működése. A víz kémiai vagyis legfőképen oldó és mállasztó meganyagot megváltoztató munkájánál sokkal nagyobb az a munka, melyet a felületen való folyása közben mechanikai erejénél fogva végez. A hegylejtőről lerohanó víz kezdetben árkot mos, ebből azután szakadékot, amelyet egyre mélyít, szélesbit és idővel völgyképződés az eredmény, a víz a völgyet kimosztja. A folyó medre is kimosás v. erózió (VI. k.) munkája, melynek mellékkövetkezményeképen földomlások, hegyesuszamlások stb. jelentkezhetnek. A földoszlopok (VII. k.) képződése, a cañonképződés (l. *Cañon*, IV. k.), a deudáció mind naggyobbára a víz mechanikai munkájának eredménye. A víz az apróbb-nagyobb kőtuskókat, kőtörmelékeket, kőporladékokat, iszapot egy ideig magával hurcolja, végre azután amint esése gyengül, folyásának ereje lassul, lerakja őket. A nagyobb törmelékek hamarabb, kisebbek később rakódnak le, legvégül rakódnak le a homok és vízben lebegő finom iszap. A törmelékek, amint a vízben gördülnek, egyre kopnak, mindig kisebb meg kisebb görgetegekké, kavicsokká surlódnak. Akár kavics, akár homok, akár iszap rakódik le, mindig tledék közöttömegrétegek képződnek, melyek a víz mechanikai alkotó munkájának az eredményei. A folyamatok deltája is ugy keletkezett, hogy a folyóvíz óriási iszapmennyiséget, törmelékot rakott le a tengerbe ömlése helyén, vagyis torkolatánál, miáltal a tengerből tért foglalt és azt szárazföldről változtatta. A víz mechanikai működésének eredménye a talajvíz meg a forrás kép-

ződése is. A talajba szivárgó víz részint a földfelület likacsos rétegein, részint a szilikák, kőzetek repedésein, hasadékein keresztül a földbe jut, ahol vízjárhatlan rétegekben sík helyen mint talajvíz gyűlik meg, mélyebb helyeken pedig ha összegyűlt és egyúttal lefolyásra is talál, forrás alakjában tör elő; l. *Forrás* (VII. k.).

Víza, török város Edirne vilajetben, a Drinápolyból Konstantinápolyba vivő úton, 190 m. a tenger színe fölött, 5—6000 lak. Görög metropolita székhelye. Van citadellája, szálló-, zöldség- és gyümölcs termelése. Ókori neve *Bizye*.

Vízaknai Antal, statisztikus, szül. Német-Ürögön (Baranya) 1863 dec. 3. Tanulmányait a pécsi főgimnáziumban s a budapesti tud.-egyetemen végezte, ahol, miután egy félévet Bécsben töltött, 1886. államtudományi doktorrá avatták. 1887. az orsz. m. kir. statisztikai hivatalba lépett, ahol 1889. segédfogalmazó, 1892. fogalmazó, 1895. segédtitkár, 1896. miniszteri titkár, 1898. miniszteri osztálytanácsos lett, nevét Vizekerről V.-ra osztmagyarosítván. Irodalmi dolgozatai: *A nemzetiségek aránya Magyarországon* (az 1851., 1870. és 1880. népszámlálások alapján, kézirat a m. kir. központi stat. hivatal könyvtárában, pályamunka); *Jog- és államtudományi vizsgálati rendszerünk reformjához* (Budapest 1888); majd a következő éyben *Felelet* Apáthy Istvánnak, aki az ő művét a Budapesti Szemleiben élesen megtámadta. *A jog- és államtudományi szakoktatás reformja* (Budapest 1890), végül az ő tollából került ki az 1890. nagy népszámlálási mű foglalkozási statisztikájának bevezető része. V. 1887 óta részt vett a Közgazdasági és Statisztikai évkönyv szerkesztésében.

Vízátbocsátó, az oly tudomány, mely a vizet magán keresztül eresztí.

Vízépítészeti igazgatóság, az Országos vízépítészeti igazgatóság.

Vízfal, a kő- vagy fatágnak a vízudvar felőli része, mely a gát vízáthatlanságát biztosítja.

Vízi áloó (növ.), l. *Kokolán* (X. k.).

Vízi gesztenye (növ.), l. *Sulyom* (XV. k.).

Vízi kender (növ., *Eupatorium Tourn.*), l. *Sélekender* (XIV. k.).

Vízi muhar (növ.), l. *Kakaslábfű* (X. k.).

Vízi penész (növ.), l. *Moszatgombák* (XII. k.).

Vízi puska, a tűzi fecskendő népies neve.

Vízi saláta (növ.), a *Veronica Beccabunga*, l. *Veronikafű* (XVI. k.).

Vízi utifű (növ., *Alisma L.*), l. *Hüdörfű* (IX. k.).

Vízkapu, l. *Zugó*.

Vízérték, az a víz tömeg, mely egy másodpercben állandóan 100 lit. mennyiségben foly; vízhasználatnál a vízmennyiség mértékegységet (modulus) szolgál az 1885. XXIII. t. c. 39. § értelmében.

Vízosztó, oly szerkezet, mely valamely csatorna vizét két v. több irány felé bizonyos meghatározott mennyiségben szolgáltattja ki. Rendesen öntözésnél, ahol a víz értéke nagy, szokták alkalmazni, hogy a vizet használók csak éppen azt a mennyiséget kapják, melyért a bért fizetik. Igen sokféle ilyen szerkezet ismeretes, melyek legtöbbször egy nagy medencéből, melyben a csatorna vize megcsöndesedik s a medencén alkal-

mazott nyílásokból és bukókból áll, melyek azután a kívánt vízmennyiséget pontosan szolgáltatják. A vizszolgáltatás egységét, vagyis a másodpercenként elfolyó víztömeg mértékét modulusnak hívják. Nálunk a modulus 100 lit. víz. v. g.

Vizpárna, vastag vízréteg a bukógátak alatt, mely arra szolgál, hogy a lezuhanó víz eleven erejét fölfogja és a meder kimélyülését megakadályozza. Ha a bukó alatt a fenék nincs biztosítva, akkor a víz medenceszerűleg kivájja azt, míg elegendő vastag V. nem képződik, hogy a további kimosást megszüntesse. A bukó alatti fenékbiztosításoknál igen gyakran mesterségesen állítják elő a medencét, hogy benne a kellő V. létesüljön.

Vizsla (XVI. k., 1. a mellékelt két képet). A V.-k osztályozása szűrők minőségét és bizonyos országok vagyis inkább nemzetek szerint történik. Szűrőkre nézve három osztály van: a) rövidszőrűek, b) hosszúszőrűek, c) tüskésszőrűek. Míután azonban csaknem mind a három osztály előfordul a nemzetek nevei alatt ősmertek között is, kénytelenek vagyunk ezeket világosság kedvéért mellőzni s elfogadni a nemzetek neve után elnevezett osztályokat, amelyek ismét szűrők szerint külön fajokat alkotnak. Vannak: a) angol-, b) német-, c) francia-, d) olasz-, e) orosz-V.-k. Az u. n. francia, olasz és orosz V.-kat nem tartván egyebeknek, mint az angol s német V.-nak legfeljebb az éghajlat által létrejött s a lényegtelen el nem térő változatait, csupán az angol s német faju V.-kat fogadjuk el. Az előbbieket ismét feloszlanak: a) *Pointerekre*, b) *Setterekre* s ez utóbbiak ismét három alosztályra, u. m.: az angol (english), az ír (irish), a *Gordon v. black and tan setterekre*. A németek pedig: a rövidszőrű, hosszúszőrű és tüskésszőrű V.-kra.

I. *Angol V.-k.* 1. *A pointer*, a) az ó-spanyol (old spanish) pointer. *Sydenham* Eduárd 1805. a *Cynographia britannica*-ban erről ezt írja: A spanyol pointer nehéz, laza alkotású eb. Magassága körülbelül 22 hüvely. Hasonlatossága a *southern-hound*-hoz nem csekély. Feje nagy, szemei között rovátkos. Felső ajkai szélesek, fityegők. Fülei keskenyek, lefűgők s mérsékelt hosszúságúak. Szőre rövid, sima. Színe sötétbarna, barna, fehér, vörösfehér, fekete, feketefehér, szeme felett néha rozsdavörös foltokkal. Farka vékony, rövid, egyenes. Hátsó lábain olykor saskörmei vannak. Hátsó lábfeje néha kifelé hajló. Főlölesleges e gyakorlatból kiment ebbel tüzetesebben foglalkozunk. Azonban méltó megfontolás tárgya lehetne, nem volna-e annak keresztezése a mai pointerrel kívánatos.

b) *A modern angol pointer*. Kevés faj van, amely a kiállításoknak annyit köszönhetne, mint a pointer. Ezen faj kedvelői a kiállítások előtt sokkal több gondot fordítottak annak vadászati sajátására, mint fajtálegyeire. El kell fogadnunk azon véleményyt, hogy a modern pointer a nehéz ó-spanyol pointernek a könnyű foxhounddal való keresztezéséből származik. Ezen keresztezés világos oka az volt, hogy a nehéz spanyol pointer több sebességet és kitartást nyerjen, mert tudjuk, hogy a mily erős oldala volt a spanyol pointernek a rendkívül finom orr, épp oly gyöngéje volt a lustaság s hirtelen fáradás. E mellett még

némi okul szolgálhatott a szín is, mivel oly sok esetben világos a fehér alapnak előnye az egy-szintű sötét szín fölött. A keresztezés ideje pontosan meg nem határozható; de az kétségen felül áll, hogy a mai pointer mesterséges tenyésztésnek az eredménye s így csak fokozatosan lehetett ez irányban célt érni. Hogy ez valami nagyon régen nem történhetett, kitűnik abból, hogy régi írók említést nem tesznek róla. P. dr. *Caius* említi, a *spanyeli*, a *settert*, de a *pointert* nem. Ő erősen hangsúlyozza a spanyel spanyol eredetét s miután a spanyol pointer is onnan származott, bizonyosan felemlíti vala, ha lett volna róla tudomása. *Sydenham* Eduárd 1800. azt mondja a pointer-ről: ezen fajt oly módon javították, hogy kiválasztották a legfürgőbb példányokat s ezekben judiciozus keresztezéssel a foxhoundból tüzet, sebességet és kitartást öntöttek. Nagy gondnal építve tovább ezen az alapon, állott elő a mai pointer, becses és belterjes sajátágaival felülmulva elődjét alakban, hanem kérdés, hogy más becses tulajdonságai némileg nem szenvedtek-e? Ezen fajnak alakja könnyed, erőteljes, igen arányos és mozgékony. Magassága 22 hüvely körül. Feje nem nehéz, hosszú; fülei, ajkai vékonyak, keskenyek; szőre rövid, sima; színe többnyire fehér alapon foltos, olykor egész fehér; farkuk vékony, egyenes. Saskörmének nem szabad lennie, A faj nagyon tüzes. Nagyszerű modorban keres, nyílsebességgel röptül át a mezőn; éles szagérzéke van s galoppjánál hasig a földre látszik mertülni, fejét azonban magasán s farkát elnyújtva hordja. Győzősége fáradhatatlan. Vannak azonban ezen előnyökkel szemben hátrányai is. Túlheven néha elragadja. Ha azonban ezen győzedelmeskedünk, becsé rendkívül s ára magas. Soknál az orrcimpa kettes bevágással bír, ami azon hitet költi, hogy az ilyenek jobb orra van. Ez hibásnak bizonyult tétlen, de mint a bulldognál soká kísértett. Ma mindenki borzadna ily *double nosed* (kettős orrú) állattól. Az osztályozásnál szokás bizonyos testsúlyt irányadóul venni. Színe való tekintet nélkül kiállításokon az 55 fonton felül nyomó kanokat s az 50 fontos szukákat a nehéz, az azon aluliakat a könnyű osztályba sorozzák. A színvegyületek ma inkább fogytak, mint szaporodtak. Legkapósabbak a fehér-barna, fehér-sárga, fehér-narancsszíntiek és újabban a fehér-fekete foltosak. Mi csupán csak a színért soha se helyeznénk egy ebet a másik fölé. De óva intünk olyanok ellen, amelyeknek világos szín mellett fekete orruk van. A fehér-barna színtieket sokan azért helyezik felülre, mivel ez volt a spanyol pointer rendes színe. De ha a közönsé keresztezéseket tekintjük, ennek sincs lényegi értéke. A pointer, mint kisértő társ talán nem mérközhetik meg nagy riválisával: a setterrel, habár vannak előnyei is; p. az értelmiség az, melyben a pointer valamennyi eb faj felett tündöklök. Mint házbeli kedvence nem áll ő annyira magas fokon, mint hinnők. Igénytelen szőre háttérbe szorítja őt a setterek luxusszerű selymes szőrével szemben. A pointer külseje egészben megfelel az ő értékének mint vadászban s mint ilyennek bizonyosan sok megérdemelt barátja van a föld kereségén. A pointernek nemesítésében, illetve a modern pointer előállításában nagy

Griffon.

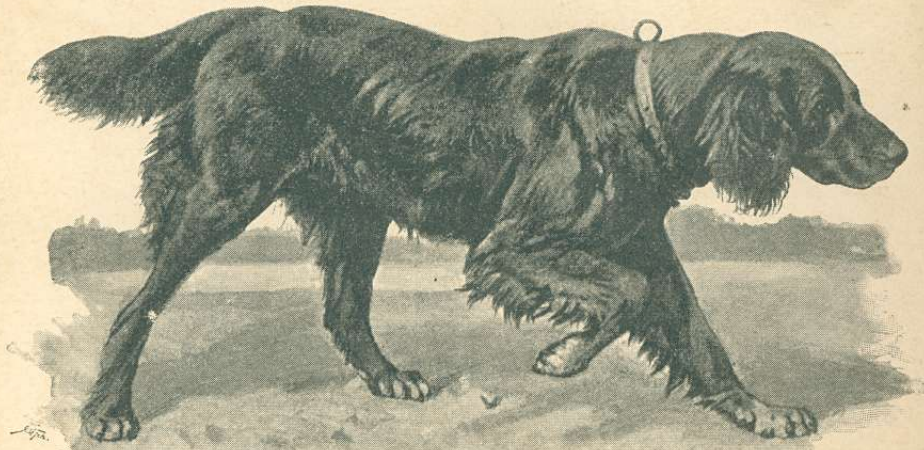
Ir setter.

Angol (english) setter.

Gordon vagy black and tan setter.

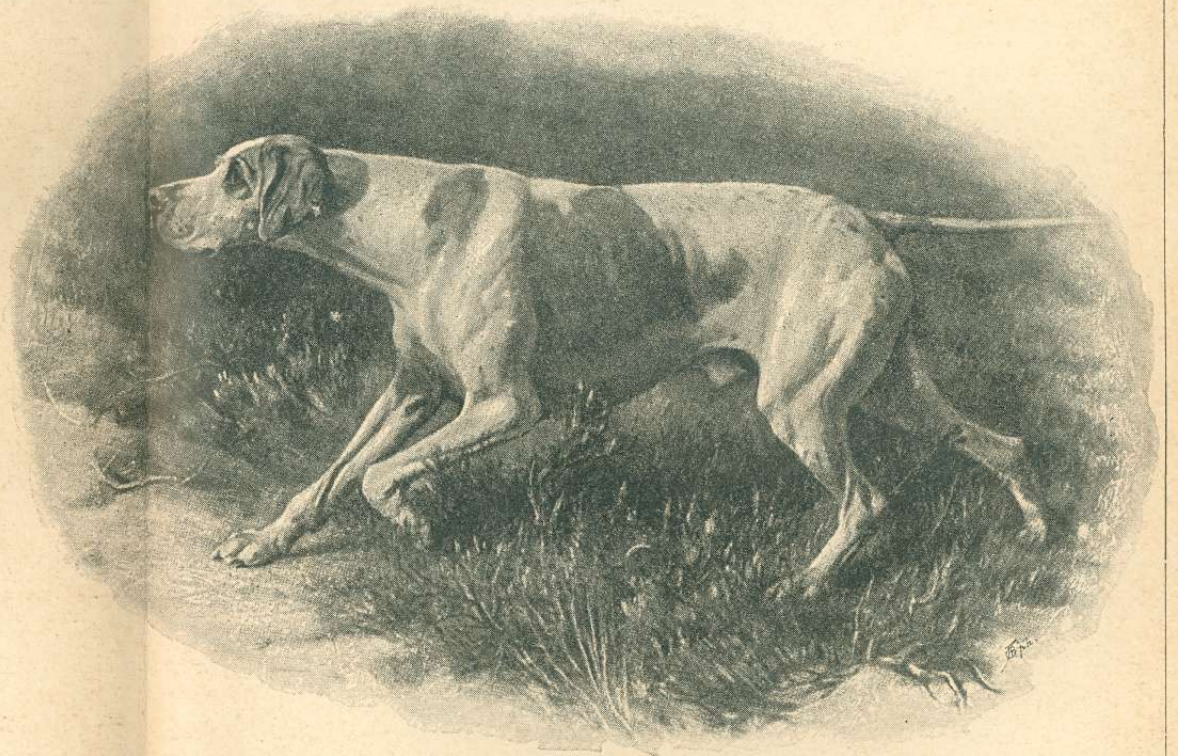
Német hosszúszőrű vizsla.

Tüskés-szőrű német vizsla.

Német rövidszőrű vizsla.

Pointer.

érdeme van Mattingleynek, főképen azonban Mr Edge of Strellynek. Tovább nemesítették a fajt: Lord Kennedy — Osbaldestone, Sir R. Musgrave, Lord Sefton és Lord Derby. A Kennel Club Stud Book azon öt törzsszlopa, amelyekre a mai elsőrendű anyag visszavezethető: Sam Price champion «Bang»-je K. C. S. B. 739. — Brockton «Bounce»-a K. C. S. B. 768. — Sir R. Garth Champion «Drake»-je K. C. S. B. 842. Mr Whitehouse Champion «Hamlet»-je K. C. S. B. 876 és Statter Major-ja K. C. S. B. 905.

A szokásos kiállítási skála 100-aslábra vezetve:

Koponya	10	Lábszár, talp	10
Orr, fülek, szemek	10	Szőr	10
Nyakszirt, váll	10	Fark	10
Mellkas	10	Általános kép.	20
Bordák	10	Összesen	100

A pointereknél Angliában ma leghirvesebb tenyésztők: Mr W. Arkwright; Rev. W. Sheild; Mr Bryan; W. Chapman; Mr E. C. Norrish. Azonban, miután a kiállítási dth még mindig felszinen van, inkább ajánlatos Skóciából importálni, hol a vadászat a fő. Hazánkban ketten foglalkoznak pointerek tenyésztésével; Fónagy József Budapesten az állatkertben s e sorok írója Hanván.

2. A *setter* (ülő, az angol to set a. m. fölni szótól). A setterek eredetéről biztosat épp oly kevésbé tudunk, mint a pointerekéről. Valószínűnek tartják azt, hogy a *spaniel*-től származik, amelyről III. Eduárd egyik fia a British Museumban még meglévő «The master of the Game» című könyvében így szól: A sólymaszatnál használt ebek, mivel Spanyolországból erednek, «Spaynel»-nek neveztetnek. Ezek nagy, erős ebek, nehéz, széles fejvel. Színök vörös-fehér; szőrük durva, hosszú; farkuk erős vitorlával bír. Mások meg úgy vélekednek, hogy a settert még a rómaiak vitték a szigetországba s aztán ettől származnak az alacsonyabb spaniel. Mindkét hagyományból azonban világos az, hogy származott légyen a setter a spanieltől, avagy viszont, e két faj között szerves összefüggés van. Annyi csaknem bizonyosra vehető, hogy a midőn a mostani foxhoundok a *bloodhound*-nak (véreb) agárvérrel való keresztezése által tetteket könnyebbé s becsesebbé, gondoskodtak a setterek futósabbá tételéről is. Hogy miféle kísérletezések által, az ma biztosan meg nem állapítható. A setterek javítása körül annyi érdeme senkinek se volt, mint *Lawerack* Eduárdnak. Sőt azt is állíthatjuk, hogy annyit soha senki sem tett állatfajért, mint *Lawerack* a setterekért. Az ő öröke is a még életében kedvence *Llvellyn* W. Purcell volt. Őt illeti meg másodsorban a babér, hogy *Old Lawerack* nyomaín tovább építve, oly eredményekre jutott, hogy büszkén mondhatja magát a legnagyobb settertenyésztőnek. Setterek találhatók csaknem minden színben, de egy faj, avagy egy alomban csak ritkán. Vannak egész fehérek, feketék, fekete-vörösek, fehér-vörösek, fehér-sárgák, kisebb s nagyobb foltokkal (english setter). Ha ezeknél a fekete v. vöröses pettyek a fehér alappal sűrűen váltakoznak, ezeket kék v. vörös *beltonok*nak nevezik. Az egyszerű vörös főbb, kevesebb fehér foltokkal, amit még nem is régen hibának tartottak, de ma már nem vesznek

szigoruan, irish setter nevet visel. A koromfeketeket, rozsdavörös pófával s végtagokkal *black and tan* avagy *Gordon setterek*nek nevezik a faj alapítójáról, Gordon hercegről. A színek, amelynyiben fajjellegé nem kanonizáltak, pusztán a divát dolgai.

Három setterfajt különböztetnek meg: a) az angol setter a már felsorolt minden színben. Sötét alapszínű a fekete orr s ugyanoly szájjpadlás szívesen láttatik; b) az *irish setter*, egyszerű vörös. Csekély fehér elnézhető; c) *black and tan v. Gordon setter*, koromfeketék, téglavörös pófával s végtagokkal. A két utóbbi fajnál okvetlen megkivánatlik, hogy orruk s szájuk czafrangja fekete legyen s szájjpadlásuk is ily foltos. E nélkül is lehetnek nemesen tenyésztve, nem tartja az angol kifogástalanoknak.

A setterek kiállítási 100-as skálája:

Fej	20
Szem és fülek	10
Vállak és nyak	10
Derek és mellkas	20
Ágyék	10
Lábszár és lábfelek	10
Szőr és fark	10
Általános kép	10
Összesen	100

Settereket hazánkban Fónagy József tenyészt Budapesten az állatkertben levő kenneljében. Akik az angol V.-k iránt bővebben érdeklődnek, utaljuk e sorok írójának Budapesten az Eggenberger cégnél megjelent: Az angol vizsla című művére.

Német V.-k, minden valószínűség szerint Spanyolországból származnak. A németek V.-knál különféle keresztezésekhez nyultak s főkép a vérebhez azon célból, hogy az apró s a fő vadra egyaránt alkalmas legyen. Meg nem gondolhat az azonban azt, hogy e két fajnak egyesíthetetlen belső fajjellegei vannak. S ezen az úton oda jutottak, hogy nem volt V.-jok, se vérebök. Nagy részben fellépett a tenyésztési gondatlanság is s az eredménye: elkorcsosodás. Végre a hetvenes években *Schmiedeburg* Rudolf létesítette a mozgalmat a német V. regenerálására. Összeállítottak egy szakbizottságot, amely megállapította a német V. fajjellegeit. Ennek megfelelőleg Sperling tanárral festettek egy ideális képet. Az ennek legmegközelítőbben megfelelő egyedeket felhasználták a tenyésztésre s ezen eljárást elnevezték «durch Typus zur Leistung»-nak. Azonban arra ébredtek, hogy a külső és belső fajjellegek nem fedték egymást s ezzel ezen út megbukott. Megkísérlették az ellenkezőt: «durch Leistung zum Typus». Eredmény így sem lett. Elvégre oda nyultak, hová mindjárt kellett volna: az angol vérhez. Gondosan megtartva azt, amire törekedtek s ismét kiküszöbölve azt, ami céljaiknak meg nem felelt; ma már közel járnak az új német V. állandósításához.

1. *A rövidszőrű német V.* Általános kép: közép nagyságú s nem nehézkes, erős alkat. Fej és nyak nyugalomban harántmagasan, munka közben inkább vízszintesen hordva. Feje közép nagyságú, nem nehézkes. Koponyája széles s mérsékelt domború. Az os occipitale nem domborodik ki kifejezetten. Allkapéja arányos koponyájával. Orrháta széles s nem vékonyodik el a szemek felé. A

homlokcsont nemesik mint a pointernél szögletben az orrsontra; de észrevétlenül megy által abba. Profilban nézve orra széles és tompa. Az orrhát egyenes vagy legfeljebb gyengén ívezett. Ajkai egymást jól fedjék s a szájszögletnél ráncosak legyenek. Fülei mérsékeltlen hosszúak, alul tompán kerekdedek s fentről le egyenlő szélességűek, semmi ráncsal nem szabad birniok s simán kell a pofához lapulniok. Nyaka középhosszu, erőteljes, a nyakszirtnél gyengén ívezett s a mell felé fokozatosan szélesbtlől. Torkán a bőr laza, de minden pillengő nélküli. Szemei tojásdadok, közepnagyok s tiszták, se nem ki-, se nem beütlök. Szemhéjainak nem szabad kifordultnak lenniök. Háta széles és a vesetájon gyengén ívezett. Melle széles, bordáinál hosszás, tonnaszerűn domboru. Hasa hátul gyengén felhúzódó. Farka középhosszu, egyenes s legfeljebb gyengén felfelé hajló. Tövében vastag, egyenletesen vékonyuló, azonban nem végződik mint a pointernél formális hegyben. Szőre alul kissé durvább, de nem hosszabb. Első lábszárjai s válla: utóbbi ferde s jól beidegzett, könyöke se ki-, se befelé ne hajoljon. Lábszárjai egyenesek s erőteljesek. Bokáiban semmi hajlás nem tűrhető. Hátsó lábszárjai: combjai izomdúsak. Alsó lábszárjai nem merevek, se nem ferdék, mint p. az agárnál. Hátulról nézve teljesen egyenesek. Lábfoi kerekék. Lábujjai mérsékeltlen ívezettek s teljesen záródók. Körmei erősen görbék. Talpa nagy s durva. Szőre inkább durva s tömött. Fülein rövidebb s simább, farka alján s hasán durvább, de nem feltűnően hosszabb s semmi esetre nem kefeszerű. Színe: fehér, nagy barna foltokkal, vagy fehér-vöröses, barnás, szürkés pettyekkel. Egész májzsin-barna. Ritka esetben egész fekete, avagy fehér-fekete foltokkal. Szeme dióbarna. Sötétszínű ebeknél, ellentétben a pointerrel, világosabb barna.

Hibák: túlnehéz alkat, túlnagy fej, ráncos homlok (conicus os occipitale), hosszú avagy ráncos fütlek, kitágult avagy kiforduló s vörös könyzacskó, nyakpillengő, nyerges hát, görbe lábszárak, lúdtalp, terpeszujjak, felfelé kunkorodott és alul kefés fark. Sasköröm nem diszqualifikál; de nem is kívánatos.

2. *A hosszuszörű német V.* általános képe: középnagyságon felüli, erőteljes s inkább nyulott testalkat. Törzse oldalt kissé összenyomott és nem oly tonnaszerű, mint a rövidszörűé. A váll és comb izmai nem annyira kiütlök. Fej- és nyakhorlás rendszerint magas. Farkhordozása a közepig vízszintes, onnan gyengén felfelé törekvő. A test hosszu szőre hullámosan függ lefelé. Arkifejezése vidám, értelmes és jóindulatú. Járása könnyed, csaknem nesztelen. Feje hosszúdad, de nem nehézkes. Koponyája széles s könnyedén domboru. Az os occipitale és a nyakszirt élesebben jelzett, mint a rövidszörűnél. Állkapéja arányban áll a koponyával. Orrháta széles s a szemek felé nem keskenyütlő. A homloknak az orra való esése nem éles, de mérsékeltlen emelkedő. Profilban nézve az orr valamivel kevésbé tompa, mint a rövidszörűnél. Orrháta egészen egyenes vagy legfeljebb gyengén domborodó. Ajkai egymást teljesen fedik. A szájszögletek felé erősen kifejtett ráncokkal. Fülei középhosszuak, szélesek,

alul tompán kerekdedek, magasan s mindjárt teljes szélességben ütlök, minden ránc vagy csavarodás nélkül. Szemei tiszták, se nem ki-, se nem beütlök. Nyaka erőteljes. Hosszabb mint a rövidszörűé. A szírten könnyen domboru, lefelé következetesen vastagodó. Háta rövid s a vesetájon könnyedén domborodott. Melle keskenyebb a rövidszörű V.-énál. Mellkasa mélyebb s kissé összenyomott. A has hátul felhúzódó. Farka középhosszuságú, tövében vastag, fokozódva vékonyuló. Közepéig vízszintes, onnan tompasögben kissé ferdén fölfelé irányuló s jó zászlóval bíró. Elölábszárak: váll ferdén álló, laposabb s lazább izomzatú mint a rövidszörűé. Lábszárjai egyenesek, a könyöknek nem szabad oldalt görbülnie. Hátsó lábszárak: combjai kevésbé fejlettek, mint a rövidszörűé. Alsó lábszára mérsékelt szögletet képez a csánkkal, melynek se ki-, se befelé nem szabad hajlania. Lábfejei kerekdedek, de valamivel nyultabbak, mint a rövidszörűé. Lábujjai enyhén domboruak, jól zárulók. Körmei erősek, görbék. Talpai nagyok, durvák. Szőre hosszú, selymes, puha s fényes, nem göndör, de gyengén hullámos. Arcán rövid, tömött, puha. Fülein le- és hátrafelé hosszán lefüggő, úgy hogy emiatt a fül nagyobbak látszik lenni, mint valóban. Torkán, nyakán, mellén és hátán hullámos cafrangot képez. Az első lábszárak hátulján a könyöktől a csánkig, valamint a hátsó lábszárakon a lábtőig hullámos, zászlószerű kinézésű. A fark alatt a hosszú, lefüggő szőr jó zászlót képez, mely a fark közepe előtt éri el legnagyobb hosszát, onnan végig folyton rövidül. Színe egyszínű barna, világos szemekkel s keskeny fehér sávval a mellén; fehér-barna foltokkal vagy szürkés-vörös pettyekkel. Ritkán fekete vagy fekete-fehér.

Hibák: hajlott vagy felkunkorodó orr, göndör vagy gyapjas szőr, rövidszörű fütlek, erősen felkunkorodó fark, a vitorla hiánya, avagy hosszabb szőr a fark vége felé, kifelé forduló lábszárak, szétterpedt lábujjak, kecskelás s hármás szin.

3. *A tüskés szörű német V.* Meg kell jegyezni, hogy ezt s a griffont a németek két külön fajnak tartják. Mi ellenkező nézetet vagyunk s a különbséget onnan datáljuk, hogy a griffon kétségtelenül erős keresztelésen ment által a pointerrel, ami egyáltalán nincs hátrányára. Különben nem tekintik egyébnek, mint a rövidszörű V. variánsának, melytől csupán durvább, tömöttebb s hosszabb szőrrel tér el. A tüskés szörű V. szőre csak kevésbé görbe, nem szabad cafatosnak lennie. Csaknem egészen fénytelen. Tapintásra keményebb és durvább. Nyakán, teste alsó részén, lábái hátsó részén gyengén előre álló zászlót képez. A lábszárak első oldalrészén azonban feltétlen rövidszörű. Alsó lábszárjai hosszúak, ferdén állók. Csánkjai egyenesek. Lábfejei durvák, kerekék, domboru s jól záródó ujjakkal. Körmei erősek. Talpai nagyok s durvák. Szőre sűrű, tömött, sima, ruganyos, halvány, selymes fényű. Színe szürkébarna, mint a rőt vadé télen. Orra, szemtája s füle feketeék. Vannak vörös-sárgák, sötét-fakók vagy fekete-barna hullámosak. Hátán olykor sötét sáv vonul végig.

Hibák: Keskeny, magas koponya, doggszerű nagy hegyes orr, valamint, ha ez a szeméknél

egyenlő széles. Ráncos s alul hegyes fülek, vékony előlábzsáruk, erősen hajlott alkar, taeszkóalakú lábak, rövid v. felfelé hordott fark s magas mar. Fehér a színben nem kellemes. HANYAV.

Vizvári Mariska, színésznő, szül. Budapesten 1879 máj. 27. A szini akadémiából lépett a nemzeti színpadra 1892 jun. 18. mint Dumas: Alfonz urának gyermek-szereplője; 1896 óta a nemzeti színház tagja s a fiatal naivák szerepkörében működik. 1898 máj. 27. férjhez ment *Tapolczai* Dezsőhöz (l. o.), a vigszínház tagjához. 1900-ban három havi gyakorlatra a vidékre küldötte ki az igazgatóság.

Vizvonás (hydrotropismus), az a tünetmeny, hogy a nedvesség a gyökereket növekedésének rendszer irányától el bírja téríteni, p. a függőirányos növekedéstől oldalra. Különben a talajban oldalvást felhalmozott táplálék is hasonlóképp irányítja a gyökereket. Ez a *trophotropismus*, vagyis táplálékvonás. A belső ok itt még ismeretlen.

Vjajka, orosz kormányzóság, (1897) 3.082,788 lak. — *V. város*, ugyanakkor 24,782 lak.

Vjernoje, orosz város, (1897) 22,982 lak.

Vladikavkáz, orosz város, (1897) 43,843 lak.

Vladimir, orosz kormányzóság, (1897) 1.570,733 lak. — *V. város*, ugyanakkor 28,315 lak.

Vladivosztok, orosz város, (1897) 28,896 lak. Az orosz kormány 13¹/₂ millió rubelt fordít a város erődítésére, mely munkálatokkal a mérnöki karnek 5 év alatt el kell készülnie.

Vlieger Simon de, hollandi festő, szül. Rotterdamban 1600 körül, megh. Amsterdamban 1660 körül, 1634—40. Delftben élt, azután Amsterdamba költözött. Eleinte komor, sötét képeket festett, melyek többnyire hajótöréseket, tengeri viharokat ábrázolnak, több különösen a csendes, élénk hajóforgalmu tengert szereti lefesteni és különös finoman, ragyogó színezéssel ábrázolja a légkör tüneményeit. Nagy befolyást gyakorolt az amsterdami tengeri festőiskolára, de festett szárazföldi tájképeket is. Különösen sikerültek ilyen tárgyú rézkarcai. Festményei nem ritkák. A drezdai, berlini, szt.-pétervári, bécsi, kopenhágai és az angol képtárakon kívül különös nagy számmal található a kisebb német gyűjteményekben. Nagyon jól van képviselve a budapesti országos képtárban három képével, u. m.: Szélesend a tengeren (314. sz.); A nyúlfogás (323. sz.) és A kút (326. sz.).

Vlyndt Pál, l. *Flindt* (VII. k.).

Vochlysia Juss. (ösv.), a róla nevezett család faja v. eszerjéje, 55 faja Dél-Amerika északi részén terem. A *V. Guianensis* Aubl. guianai fa, kemény, de nem nagyon tartós fajtát hazájában itaballi v. kopaiyéne néven értékesítik.

Vog, súlymérték, Norvégiában és Dániában 36 font = 18 kg.

Vogel, l. *Gyula*, angol-ausztráliai államférfi (szül. 1835.), megh. Hillersdonban 1899 márc. 12.

2. **V. Hermann Vilmos**, német kémikus, megh. Berlinben 1898 dec. 17.

4. **V. Jakab**, svájci költő, megh. Glarusban 1899 ápr. 22.

Vohumano, l. *Bahman* (II. k.).

Voigt, l. *György*, német történetíró, megh. Lipcsében 1891 aug. 18.

2. **V. Johanna**, l. *Ambrosius*.

Voitsberg, 1896 óta kerületi kapitányság Stiriában, V. járassal, 676 km² ter., (1890) 41,216 lak.

Vojnits, l. *István* (bajnai) báró, főispán, szül. Szabadkán 1856 aug. 18., atyja *V. Lukács*, anyja *Szemző Jozefa*. A középiskolát Pesten és Nagy-Kauizsán végezte, a jogi tanulmányokat pedig Pécsen és a főváros egyetemén hallgatta, hol 1882. az államtudományok doktorává avatták. U. a. évben kinevezték Bács-Bodrog vármegye tiszteletbeli aljegyzőjének, 1884. valóságos aljegyzőnek választották s egy év múlva tiszteletbeli főjegyző lett. 1887. országgyűlési képviselőnek választották. 1893 márc. Baja és Szakadka, 1895 jun. 6. Bács-Bodrog vármegye, Baja és Zombor főispánjává nevezték ki. 1899 jan. 4. megkapta a magyar bárói méltóságot s az örökös főrendiházi tagság jogát.

2. **V. Sándor** (bajnai), országgyűlési képviselő, szül. Szabadkán 1865 aug. 17. Középiskolai tanulmányait a budapesti piaristáknál végezte s az érettségi letévése után 1884. mint egyéves huszáronkéntes szolgált a 14. huszárezredben Aradon. Mint tartalékos huszártisztet a 4-ik huszárezredbe osztották be s megtartva tisztii rangját, jelenleg a vörös-keresztnél van mint sebesültszállító osztályparancsnok. 1886—87. elvégezte a magyarávári gazdasági akadémiát és diplomát szerzett. 1896. országgyűlési képviselőnek választották szabadelvű párti programmal. Földbirtokán nevezetes állattenyésztése van. Mindkét budapesti nagy kiállításon az első díjat nyerte el lovaival. Versenyistállója első helyen áll.

Vojnovics Ivo, horvát novella- és drámaíró, szül. Raguzában 1857 okt. 9. Tanult Spalatóban, Zágrábban, azután bírósági szolgálatba lépett, majd 1890. Zárában helytartósági jegyző; mint bírósági tisztviselő Horvát-Körösön tartózkodott s ott írta irodalmi alkotásai legjavát. Husz éves korában írta első drámáját: Pad dubrovačke republike (A raguzai köztársaság bukása, 1877). A Vienában 1880. megjelent *Sergius* P. álnév alatt Geranium c. elbeszélése és ugyanez álnév alatt adta ki 1884. a H. Matica Perom i olvkom (Tollal és írónnal) c. novelett-gyűjteményét, ezek tulajdonképen carcolatok. Ezen könyvei nagy felhűnést keltekkel és Grabovski Broniszláv V. novelláit lengyelre fordította. Mintaképe a francia Flaubert Gusztáv. 1887. saját neve alatt lépett fel a H. Matica kiadásában Kszanta c. elbeszéléssel, mely a mai Raguzai polgári életét rajzolja. 1891. jelent meg *Psyche* jeles drámája. MARG.

Vojuca, l. *Vjosza* (XVI. k.).

Volary, l. *Wallern* (XVI. k.).

Volí György halála után megjelent *A honfoglaló magyarok műveltsége* (Budapest 1897); *Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás* (u. o.) 1897). Siremlékét 1899 ápr. 23. leplezték le Budapesten a kerepesi-uti temetőben.

Volger György Henrik Ottó (Senkenberg), német geologus, megh. Sulzbachban 1897 okt. 18.

Volhinia, orosz kormányzóság, (1897) 2.997,902 lakossal.

Volker, álnév, l. *Uhlend* (XVI. k.).

Volkman Rikárd, német orvos, megh. Jenában 1889 nov. 28.

Volkstedt, német falu Schwarzburg-Rudolstadt fejedelemségben, a Saale-folyó mellett, (1895) 1567 lak. Van két porcellángyára, porcellánfestő-intézete, gipsz- és téglagyára. Itt tartózkodott 1788. Schiller, akinek bronzból való mellszobra a Saale jobb partján levő Schillershöhe-magaslaton van felállítva.

Vollmar-féle borszűrő, l. *Taylor-féle borszűrő*.

Vologda, orosz kormányzóság, (1897) 1.365.587 lak. — *V. város*, ugyanakkor 127,822 lak.

Volta Sándor gróf, olasz fizikus (XVI. k.). Az 1899. Comóban rendezett *V.-kiállításon* jul. 8. tűz támadt, mely a V.-erekyék legbecesebb darabjait (óráját, díszkardját, ajándékait) elhamvasztotta. V. ö. *Portezza L., Vita di A. V.* (Como 1898).

Voltner-féle gyermekei, l. *Gyermekei*.

Voltri, város Genova olasz tartományban, a genovai öböl (Riviera di Ponente) és a genova—ventimigliai vasúti vonal mellett, 6358 lak., búcsujáró templommal, VII. Henrik német császár felesége, Margit, síremlékének (készítette Giovanni Pisano 1313.) a Brignole Sale-villában levő maradványával. technikai iskolával, 22—23°-os kénés forrásokkal és fürdőintézettel, gyapot-, kárpap- és jutafonással és szövessel, papírgyárral. Itt győzték le az osztrákok Melas vezetésével 1800 ápr. 18. a Massena parancsnoksága alatt levő franciákat.

Voltnuk mint ti, lesztek mint mi: por és hamu, a Széchenyi-család nagycenki sírboltjának felirata. (Itt nyugszik gróf Széchenyi István.)

Voluntarismus (lat.), egyházi elv Angolországban és É.-Amerikában, mely az államegyházi elvvel ellentétben az egyháznak önkaratbéli jogát (voluntas) hangsúlyozza. Ez a V. az amerikai gyarmatokban különösen a XVII. sz.-tól kezdve fejlődött ki; Angol- és Skótszág egyházi klizdelmeiben pedig mind e mai napig szerepet játszik. É.-Amerikában a gyűlekezeti V. elvén túlmenve, az egyéni tökéletes V. elvét hirdetik, mely szerint a vallást teljesen az egyesek választási szabadságára kell hagyni és eltörölni minden keresztelési és konfirmációi kényszert. A tapasztalat eddig még azt mutatja, hogy egyesek azon félelme, hogy a V. elvének diadala a vallás pusztulását vonná maga után, teljesen alaptalan. cs—v.

Volva (állat), az előlköpoltyus csigák (Prosobranchiata) egyik neme, tojásforma, duzzadt házzal; rendesen rövid, ritkán megnyúlt menetekkel; mély bemetszésű, vastag háznyílással; rövid, redős tengelylyel; vastag, néha visszahajló külső ajakkal. Mintegy 120 élő és 250 kihalt faj ismeretes, melyek közül az előbbiek a melegebb tengerekben élnek.

D. J.

Vonat (XVI. k.), *hadászati szempontból* a hadra kelt sereg ama szükségleteit szállítja, amelyek a sereg táplálkozására, továbbá harcászati képességének és hadműködési képességének fentartására és előmozdítására nélkülözhetetlenek. Magában foglalja tehát az említett célokra szolgáló összes járóműveket, lovakat, málhákat, állatokat, valamint a vágómarhákat, továbbá az azokhoz tartozó személyzetet. A V.-ot beosztják: *csapat-V.-ra* (Truppen-Train), *a fő és törzs hadi szállások V.-aira* (Train der Haupt- und Stabsquartiere), *a hadsereg-*

V.-ra (Armee-Train). A csapat-V. (kivéve a vasútszáradok csapat-V.-át) *ülközet-V.-ra* (Gefechts-train) és *málha-V.-ra* (Bagagetrain) tagozódik. A hadsereg-V.-hoz tartoznak a seregteszék számára szervezetszerűleg, v. a hadra kelt sereghez egyáltalában kirendelt összes mozgó tartalékintézetek. Ezekhez tartoznak: 1. a *lőszer-V.-ok* (Munitionstrain); 2. az *egészségügyi V.-ok* (Sanitätstrain); 3. az *élelmező V.-ok* (Verpflegstrain); 4. a *műszaki V.-ok* (Technische Trains); 5. a *V.-tartalék intézetek* (Train-Reserve-Anstalten). A hadsereg-V.-nál a szállító szolgálatot a *V.-csapat* (XVI. k.) látja el.

G. T.

Vonatmálházó a vonatkísérő személyzet (XVI. k.) teendőit végzi, de szolgai rangban véglegesen alkalmazott, ki mint megbízhatóbb egyén a vonat utolsó kocsján a zárféket kezeli és aszerint, amint a kalauzi vagy vonatvezetői vizsgát leteszi, már azok teendőivel is megbízatik. Rangjelzőjük 1 cm. széles ezüstszalag a gallérukon.

Vonatok számozása, l. *Menetirány* (XII. k.).

Vonóhorog, l. *Vonókészülék* (XVI. k.).

Vonós ötös, az olyan zenemű, amely öt vonós hangszerre van írva, p. két hegedű, brácsa, gordonka és nagybőgőre v. egy hegedű, két brácsa, két gordonka vagy bármily más kombináció szerint.

Vorarberg, osztrák tartomány, 1895. a szülétekek száma volt 3384 (52 halva), a haláleseteké 2574 és a házasságkötéseké 790. Az 1894-iki termés 4340 hl. búza, 3900 rozs, 6550 árpa, 10,480 zab, 26,320 kukorica, 2030 hl. hüvelyes, 11,071 t. burgonya és 1588 hl. bor. Az 1896-iki választói törvény értelmében 4 képviselőt küld a bécsi birodalmi gyűlésbe és pedig egyet a városok és kereskedelmi kamarák, kettőt a községek és egyet az általános választói joggal bírók.

Voronezs, orosz kormányzóság, (1897) 2.546.255 lak. — *V. város*, (ugyanakkor) 84,146 lak.

Vosges, francia département, (1896) 421.412 lak. 1897-iki termése 497,540 hl. búza, 191,390 hl. árpa, 34,720 hl. rozs, 884,850 hl. zab, 59,537 hl. bor.

Vossische Zeitung (tulajdonképen: Königlich privilegierte Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen) Berlinben naponként kétszer megjelenő liberális német lap, vasárnapi melléklettel. *Rüdiger A. J.* könyvkereskedő 1722 febr. 11. alapította, 1751 óta veje *Voss Fr. Chr.* tulajdona volt, ki a lapot Staats- und Gelehrten-Zeitungnak nevezte. Lessing is 1755-ig munkatársa volt, 1785 óta a mostani címmel jelenik meg. 1795 óta Lessing Károly és utódainak, mint Voss örökösének tulajdona. 1824 óta napilap lett. Jelenlegi szerkesztője *Stephany Fr.*

Vouet (ejtsd: vué) *Simon*, francia festő, szül. Párisban 1590 jan. 9., megh. u. o. 1649 jun. 13., először atyjának volt tanítványa és a hagyomány szerint 14 éves korában már olyan hírnévre tett szert, hogy Angolországba hívták. 1611. a francia követvel Konstantinápolyba ment és ott megfestette a szultán meg a főurak képmását, 1612. Velencében az ottani nagy mesterek műveit tanulmányozta, 1613. pedig Rómába költözött és ott eleinte Caravaggio, utóbb Guido Reni hatása alatt állott. 1620. a Doria-család Genovába hívta, hol a család palotáit festményeivel díszítette,

majd visszatérve Rómába 1624. az Accademia di San Luca elnöke lett, 1626. pedig az a megfeszítetetés érte, hogy egy képet (utóbb elpusztult) festhetett a Szt.-Péter-templom számára. 1627. XIII. Lajos király visszahívta Párisba és csakhamar annyi megrendelés volt, hogy még tanítványai segítségével is alig tudott azoknak eleget tenni. A budapesti országos képtárban Venust (704. sz.) és Apollót és a múzsákat (707. sz.) ábrázoló képeivel jól képviselve. Műveinek egy része csak metszetekben, főleg Tortebat és Dorigny művei, maradt fenn.

Völgycsillag (növ.), l. *Zápóca* (XVI. k.).

Völklingen, porosz falu, (1895) 10,473 lak.

Vöringen-expedíció (1876—78.), l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 91. old.).

Vörös László megvált az államtitkárságtól 1898. júl. 29.

Vörös cédrusfa (növ.), l. *Lóciprus* (XI. k.).

Vöröskereszt-érem. Vilmos német császár a császárné ajánlatára 1898. éremet alapított azok számára, kik a Vöröskereszt-egyesület törekvései körül érdemeket szereztek. Asszonyok és leányok is megkaphatják e kitüntetést. Az érem három osztály szerint bronzból, ezüstből és aranyból készült. A harmadik és második osztályu, bronz-, illetve ezüstérmek mellő lapján a vöröskereszt van, melynek négy végén korona van, míg magán a keresztben fenn W. és R. (Wilhelm és Rex)

betűk, lenn pedig A. és V. (Augusta Victoria) betűk látszanak. A félig tölgykoszorúval körített hátsó lap felirása: Für Verdienste um das rote Kreuz. A második osztályu érmen a kereszt vörös zománéból való. Az első osztályu jelvény ezüstbe foglalt vörös zománéból készült kereszt, melynek ágain arany koronák vannak.

Vöröskő, l. *Lunkány* (2. XI. k.).

Vörösmarty Béla, igazságügyi miniszteri államtitkárt 1899. júl. 25. Nyitra-Zsámbokrétan országos képviselőnek választották.

Vörös ólomoxid (minium), l. *Olom oxuljai* (XIII. k.).

Vörös sisakmag, l. *Sisakrostozat* (XV. k.).

Vöröstoronyi szél, l. *Föhn* (VII. k.).

Vranduk, boszniai falu Zenica kerületben, a Boszna balpartján, vasút mellett, (1895) 473 lak. A falu a meredek Lizaisz-hegy oldalán fekszik egy 70 m.-nyi magas fensíkon. Fölötte XIV. századbeli kastély emelkedik.

Vriesia Hassk. (növ.), l. *Alélösködők* (I. k.).

Vucsin, a régi Athina várnak mai neve Verőce vármegyében, l. *Athinay* (I. II. k.).

Vufflens, kastély, l. *Morges* (XII. k.).

Vulkanit, robbanószer, melynek alkotórészei: hamuszír, korpa, farost, szén, szóda, kén, cukor és pikrónsav.

Vulturuss, l. *Vollturno* (XVI. k.).

Vyškov, l. *Wischau* (XVI. k.).

W.

Waase, l. *Ummanz* (XVI. k.).

Wachenhusen Hans, német író, megh. Marburgban 1898. márc. 23.

Wachtebeke, falu K.-Flandria belga tartományban, Gand közelében, vasút mellett, (1895) 5395 lak., csipkekészítéssel.

Wachtel József (ellenbrucki), osztrák-magyar ellentengernagy, szül. Prágában 1843. A tengerészeti akadémiából 1859. a háboru kitörésekor, mint ideiglenes tengerész hadapród idő előtt lépett ki és részt vett az 1859. és 1866. évi háborúkban; ez utóbbi évben neveztek ki sorhajózással. 1871. sorhajóhadnagy lett s mint ilyen 1875. Saida hadi-goélettel hajótörést szenvedett, mely alkalommal tanusított körültekintő, megfontolt és más tekintetben is példás, a legénység sorsa iránt gondoskodó magatartásáért kifizetésben részesült. 1884. korvetta-kapitány, 1888. fregattkapitány és a hadügyminisztérium tengerészeti osztályának csoportfőnöke lett. 1891—92. mint a Saida hadi korvetta parancsnoka világméretű utazásban vett részt. 1892. sorhajó-kapitányává neveztek ki s mint ilyen több ízben parancsnoka volt a Miramar yachtnak, melyen Erzsébet királyné utaztatott. 1898. neveztek ki ellentengernagynak és a tengerészeti ellenőrzőhatóság elnökének. Több magas rendjel tulajdonosa. F—V.

Waerschoot, falu, K.-Flandria belga tartományban, a csatornázott Liève és vasút mellett, (1895) 5690 lak., pamut- és vászonszövésessel.

Waesmünster, falu, K.-Flandria belga tartományban Pays de Waesban, a Durme és vasút mellett, (1895) 5778 lak., csipke- és bőrkészítéssel.

Wagn. A., *Wagner* András (XVI. k.), német zoologus nevének rövidítése.

Wagner, l. *La os*, tanár és nyelvész, szül. Besztercebányán 1846. Tanulmányait szülővárosában, Selmeceen és Pozsonyban, az egyetemet pedig Budapesten végezte, ahol tanári oklevelet is szerzte. A bölcsészeti doktori oklevelet 1880. nyerte el. Tanárkodott Besztercebányán, Budapesten (a IV. ker. reáliskolában) és 1874 óta a pozsonyi reáliskolában. Ismeretei gyarapítása céljából több külföldi egyetemen hospitált s tanulmányutat tett Olasz-, Németország- és Hollandiában. Munkái: *Safarik élete és művei* (Budapest 1878); Miklosich und die magyar. Sprachwissenschaft (Pozsony 1883); Miklosich: Die slavischen Elemente im Magyarischen c. művének II. kiadását sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta; *Pozsony vármegye helyneveinek magyarázata* (u. o. 1883); *Talvj orosz író életrajza* (u. o. 1897); *Kupeczy János festő életrajza* (u. o. 1899). Szláv irodalmi cikkeket közölt az Ellenőrben *Zólyomi* név alatt. Írt azonfelül több tankönyvet és pedagógiai cikkeket a szaklapokban. M. L.

2. *W. Sándor* festőművész képeiből 1899 szept. Budapesten a Nemzeti szalonban kiállítást rendeztek, mely alkalomból a művész néhány napig a budapesti művész-körök vendége volt.

Wagner Szigfríd (XVI. k.), német zeneirő, W. Rikárd fia, 1899 dec. Budapesten a 3 filharmoniai hangversenyt vezényelte. Bärenhäuter c. operája Medvebőrös címmel (szövegét ford. *Várady Sándor*) 1900 febr. 3. került színe a m. kir. operaházban.

Wagstadt (XVI. k.), 1896 óta kerületi kapitányság osztrák Sziléziában, Königsberg és W. járásokkal, 351 km² területtel, (1890) 36,819 lak.

Wahrmann Sándor, emberbarát, *W. Mór* (XVI. k.) testvéröccse, szül. Pesten 1839., megh. u. o. 1899 márc. Elvégeztén szülővárosában a középiskolát, kereskedői pályára lépett s miután egy nagy bécsi banküzletben bő gyakorlati ismereteket szerzett, atyja pesti bankházába lépett mint tüzeltárs. Ez tiszlet felosztása után W. mint magánzó közgazdasági tanulmányokkal foglalkozott s a Reform című lap közgazdasági rovatában irt több figyelmet keltő cikket, továbbá munkatárs volt Wirth Miksa, bécsi közgazdasági írónak Magyarország közgazdasági viszonyairól irt művében. A résztint öröklött, résztint szorgalommal és munkával szerzett jelentékeny vagyonának W. csupán sáfárja volt, amennyiben kamatainak csak elenyésző csekély részét fordította a maga páratlan szerény szükségleteinek fedezésére, de annál többet a szegények és ügyefogyottak támogatására és felségítésére. Kiváltkép a kezdő iparosoknak és kereskedőknek szeretett anyagi módot nyújtani, hogy magukat önállóvá tehessék. Vagyonának nagy részét közcélokra hagyta, egyebek közt 600,000 koronát egy Budapesten felállítandó izraelita középiskolára és 200,000 koronát különféle fővárosi jótékonyági intézetnek.

R. v.

Wahsatch-hegység, a Sziklás-hegység egy része Utah É.-amerikai államban, a Nagy-sós-tó és Colorado Cañon közt; a Belknapban (3720 m.) kulinál. Folyói nagyjából a Coloradóba ömlenek.

Wainämöinen, a Kalevala (X. k.) fő hőse.

Waischenfeld, bajor város Oberfranken területén, a Wiesent folyó mellett, (1895) 796 lak. Városi jogát 1321. nyerte. Közeliében a Ludwigs- v. Försterhöhle és Sophienhöhle barlangok vannak.

Wake (ejtsd: vék), 1. county É.-Karolinában, 2460 km² területtel, 49,205 lak., Raleigh székhelyvel.

2. *W.*; elhagyott *korall-sziget* a Csendes-Oceán nyugati részében, a német Marschall-szigetektől északra, az É. sz. 19° 11' és a K. h. 116° 31' alatt. A teljesen lakatlan szigetet 1898 dec. az északamerikai Egyesült-Államok vették birtokukba, mert a San Franciscóból Havaion és Guamon át a Filippi-szigetekig vezető kábelnek jó támaszpontul fog szolgálhatni.

Waldapfel János, tantügyi író, szül. Nagy-Zábláton (Trencsén) 1866 okt. 14. 1882. tett érettségi vizgát a trencsényi kat. főgimnáziumban. 1882—87. volt a budapesti egyetemnek rendes és 1892—93. rendkívüli hallgatója. 1887—89. angoltól fordított a Magyar Föld c. gazdasági lapba. 1889—93. a budapesti gyakorló főgimnáziumnak volt rendkívüli tagja. 1893. középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1894. Jenába ment, ahol egy félévig az egyetemnek volt rendkívüli hallgatója és az egyetemi pedagógiai szemínárium mellett fennálló gyakorlóiskolában is tani-

tott. 1896. a budapesti tudományegyetemen a filozófia doktora lett. 1897 óta a budapesti gyakorló főgimnázium tanára. 1889 óta dolgozik mint tudományos író, még pedig első sorban a pedagógia terén, de irt kisebb filológiai és matematikai közleményeket is. Dolgozatait köztették a Budapesti Szemle, Magyar Paedagogia, Tanáregyesületi Közöny, Philológiai Közöny, Irodalomtört. Közlemények, Középszkolai Matematikai Lapok, Zeitschrift für Philosophie und Pädagogik, Rein Encyclopädisches Handbuch d. Pädagogik és mások. Önálló vagy külön lenyomatban megjelenetek: *Tanítók hibái* (irta Hughes. Angoltól ford., Budapest 1894); *A nemzeti elem gimnáziumaink tervében és utasításaiban* (u. o. 1895); *Die Pädagogik Baeons* (Langensalza 1896); *A házi nevelésről* (Budapest 1896); *A gimnáziumi terv revíziója* (u. o. 1897); *Adalékok a gimnáziumi oktatás elméletéhez* (összeállítva a Kármán Mórtól vezetett theoreticum jegyzőkönyveiből, u. o. 1898). 1897. szerkesztette Volf Györgyvel együtt a Kármán-Emlékkönyvet.

Waldeck, német birod. fejedelemség. 1895-iki lakossága foglalkozásra nézve a következőképen oszlott meg: volt erdő- és mezőgazda: 31,170, bányász és iparos 17,741, a kereskedés és forgalom szolgálatában álló 4876, napszámos és házi szolga 451, katona és értelmiséghez tartozó 3615, magánzó és foglalkozás nélküli 3235. A születések száma 1896-ban 1729, a haláleseteké 1043, a házasságkötéseké 392, a kivándoroltaké 43.

Waldecki érdemkereszt, l. *Érdemkereszt*.

Waldeck-Rousseau Péter (XVI. k.), francia államférfi. Midőn a Dreyfus-ügy okozta válság 1899 jan. a Dupuy-kabinetet is elsodorta, Loubet köztársasági elnök W.-t kérte fel az új kormány megalakítására, mely feladattal ez nehezen ugyan, de mégis elkészült. 1899 jun. 26. mondott programbeszédében azt hangsúlyozta, hogy fő feladatának a köztársasági intézmények megvédelmezését tekinti. A kamara csak 26 szavazat-többséggel vette W. beszédét tudomásul; a fő nehézség, a Dreyfus-per revíziója, aztán csakugyan eltávolított. Jelenleg a monarkisták és a nemzeti párti antisemiták részéről szőtt összeesküvés nehezíti meg a kabinet állását, melynek azonfelül a klérussal is meggyűlt a baja.

M. L.

Waldenström Pál Péter, svéd államférfi és egy vallásfelekezet alapítója, szül. Lullenban 1838 jul. 20. Teológiai tanulmányait Upsalában végezte az ötvenes évek végén, 1874 óta Geflében fejtett ki nagy tevékenységet mint főtanító (lector). 1868 óta Pietisten c. lapot szerkeszt, a hetvenes évek elején egy külön vallásfelekezetet alapított, melynek alapnézeteit Om försoningens betydelse c. iratában tette közzé (2. kiad. Stockholm 1873). Minél hevesebb támadást intéztek a lutheránus államegyház vezérferfiái az általa alapított «szabad gyülekezések» ellen, annál mélyebb lett az ortodoxok és a *waldenströmiánusok* között a szakadás. Miután ez utóbbiak több egyházi egyesületekből és hitterjesztő társulatokból kirekesztettek, W. 1878. a *svéd misszió-szövetséget* alapította. A svéd lutheránus egyházból nem lépett ugyan ki W., de azért az egyházi hatósággal való örökös összetűközése a lelkeszi ál-

lásáról való lemondásra készítették 1882. A W. által hirdetett vallásos nézetek nemcsak svéd, de a többi skandináviai országokban is, úgy szintén Finnországban s Amerikának svédek által lakott részeiben is nagy visszhangra találtak. Az Egyesült Államokban tett körutazása (1889) valódi diadalút volt. 1885 óta W. tagja a svéd képviselőháznak is és ebben egy igen tekintélyes pártnak vezéréként működik. Számos vallásos és politikai tartalmu művet írt. Nagybecstű az újszövetségnek felvilágosító jegyzetekkel kísért fordítása (Stockholm 1883—94, 2 köt.).

Waldensee Alfréd gróf porosz tábornokot 1898 márc. 28. Hannoverbe a 3. hadtest főfelügyelőjének nevezték ki.

Waldeyer Vilmos, német anatómus, a berlini egyetem rektora, szül. Hellenben (Braunschweig) 1836 okt. 6. Tanulmányait 1856—62. Göttingában, Greifswaldban és Berlinben végezte. 1864. magántanárnak habilitáltatta magát a boroszlói egyetemen, ahol 1865. a patológiai anatómia rendkívüli tanára lett. 1872. mint rendes egyetemi tanár és az anatómia igazgatója Strassburgba, 1883. pedig ugyanilyen minőségben Berlinbe ment. A berlini tudományos akadémia 1896. állandó titkárának választotta. 1896 máj. 15 óta a m. tud. akadémia kültagja. 1899 jul. 15. Budapestre jött egykori tanítványa, Mihálkovics Géza temetésére, melyen beszédet mondott. Művei: Eierstock und Ei (Lipsee 1870); Archiblast und Parablast (Bonn 1883); Atlas der menschlichen und thierischen Haare, sowie der ähnlichen Fasergebilde (Lahr 1884); Wie soll man Anatomie lehren und lernen (Berlin 1884); Medianschnitt einer Hochschwangeren bei Steisslage des Fetus (Bonn 1886); Das Gorillartückenmark (Berlin 1889); Beiträge zur Kenntniss der Lage der weiblichen Beckenorgane (Bonn 1892). Az Archiv für mikroskopische Anatomie társkiadója.

Waldo, county Maine amerikai államban, 1098 km² területtel, 27,760 lak., Belfast székhelyvel.

Waldschmidtia (növ.), l. *Tündérfátyol*.

Waldshut, badeni kerület, (1895) 76,719 lak.

Waldstätten, 1. *György* báró, cs. és kir. tábornagy, szül. Károlyvárosban 1837 jun. 24-én. 1849 szept. 29. a bécsi helyi katonai akadémia növendéke lett. 1856 aug. 19. II. oszt. hadnagy a 39. gyalogezredben. 1859 márc. 13. I. oszt. hadnagy, okt. 26. főhadnagy s két nappal később II. oszt. százados lett. 1857—1859. elvégezte a hadi iskolát s azután mint vezérkari tisztet a 15. hadtesthez osztották be. 1861. a nagyszobeni, 1862. a lembergi főhadparancsnoksághoz osztották be. 1864 szept. 25. legfelsőbb elismerésben részesült. 1865 ápr. 10. I. oszt. százados lett. Az 1866. évi osztrák-porosz háborút József főherceg dandárában küzdötte végig s a harc téren szerzett érdemeiért a katonai érdemkeresztet tüntették ki. A háboru után az országleíró hivatalba osztották be. 1869 máj. 22. a központi lovassági iskola tereptanára, 1870 ápr. 30. őrnagy, 1872 nov. 1. a 7. huszárezredhez osztották be. 1874 ápr. 25. soron kívül alezredessé lépett elő. 1875 máj. 1. a 25. gyalog hadosztály, 1876 febr. 10. a krakói katonai parancsnokság, nov. 1. a bécsi és 1881 ápr. 11. a zágrábi főhadparancsnokság ve-

zérkari főnöke. 1882 ápr. 8. a 40. gyalogdandár parancsnokává, 1883 jan. 1. vezérőrnagygyá, 1884 okt. 16. az 58. gyalogdandár, 1887 márc. 8. a 16. gyaloghadosztály parancsnokává, nov. 1. pedig altábornagygyá nevezték ki. Később a krakói vár parancsnoka, 1892. a 97. gyalogezred tulajdonosa, 1894. pedig v. b. t. tanácsos lett. 1896. nyugalomba vonult és ekkor a főtábornagygyi címet kapta.

2. W. János bárót (XVI. k.) 1882 máj. 1. altábornagygyá, szept. 26. a 6. gyaloghadosztály parancsnokává nevezték ki. 1886 márc. 2. a Landwehr-főparancsnok helyettese, 1887 ápr. 25. a 81. gyalogezred tulajdonosa, 1888 szept. 9. v. b. t. tanácsos, 1889 márc. 8. a temesvári 7. hadtest parancsnoka, 1889 nov. 1. tábornagygy lett. 1892 nov. 30. az I. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1898. csapattfőfelügyelővé nevezték ki. 1898 dec. 2. a katonai érdemkeresztet a gyémántokkal, 1899 máj. a Lipót-rend nagykeresztjét kapta a lovagkereszt hadi ékítménnyel. W. mint katonai író is nagy munkásságot fejtett ki. Újabb művei: Anleitung zur Einübung des Felddienstes bei der Infanterie (Bécs 1894); Über das Feuergefecht (u. o. 1897).

Walker, 1. *Ferenc Amasa*, amerikai statisztikus, megh. Bostonban 1897 jan. 7.

2. W. Forestier, angol tábornok, szül. 1844. Nagy érdemeket szerzett 1877. a keletindiai kaffrek és 1878. a délafrikai zulukaffrek ellen viselt háborúkban. Az 1899 őszén kiűtött transzváli háboruban Buller tábornagy megérkezéseig az angol katonaság főparancsnoka volt.

Walker Arnott, l. *Arnott* (II. k.).

Walking (ang., ejtsd: vaaking) a. m. menés, sétálás, járkálás. Mint általánosan használt sportkifejezés a gyorsmenés, a versenygölgölés egy különös fajtájának a neve. A W.-nál minden egyes lépés alkalmával a sarokkal is érinteni kell a talajt. Valamennyi versenyfutás között a legnehezebb, a legfárasztóbb és a legnagyobb kitartást igényli. Magyarországon az atletikai klubok csak 1896 óta kezdték a testmozgás e nemét gyakorolni.

Walandt Ernő mérnököt a kereskedelemügyi miniszter 1899. megbízta az aldunai m. kir. hajózási hatóság vezetésével.

Walla-Walla, county Washington amerikai államban, 3108 km² területtel, 12,225 lak., W. székhelyvel (4710 lak.), amely a W. folyó és vasút mellett épült, malmokkal és több gyárral.

Wallerstein, bajor helység Schwaben kerületben, vasút mellett, (1895) 1334 lak. A várhegyen álló régi W.-várat 1648. pusztították el a svédek. Közéleben *Mailingen* falu van, az Öttingen-W.-féle nagy hitbizományi könyvtárral, rézmetszetgyűjteménnyel (40,000 db.) és egyéb művészeti kincsekkel.

Wallis Adél Zsófia Cordélia (családi néven *Opzoomer*), az újabb holland regényirodalom egyik legkiválóbb munkása, szül. Utrechtben 1856 jul. 21., hol atyja bölcsestanár volt. Igen ifju korában kezdé meg irodalmi működését, két első drámája, melyet német nyelven írt: *Johann de Witt* és *Der Sturz des Hauses Alba*, 16 éves korában láttak napvilágot. Történelmi regényei -

In dagen van strijd (angolul: In troubled times) s Vorstengunst (németül, angolul és svédül) a XVI. sz.-ban játszanak s erős jellemfestéssel és ritka történelmi érzékkel vannak megírva. Gerda c. költői elbeszélése a germán mitológia egyik részletének feldolgozása. W., ki 1888. dr. *Antal Géza* pápai főiskolai tanár neje lett, jelentékeny szolgálatot tett nemzetünk irodalmának is, amennyiben lefordította Madách Ember tragédiáját (1887) s azt egy becses essayvel vezette be a holland olvasóközönségnek, továbbá szemelvényeket adott költői irányjuk méltatása mellett Petőfi, Tompa és Tóth Kálmán lírai műveiből. V. ö. *Schneider L.*, *Geschichte der niederländischen Litteratur* (1888).

Walp., természetrajzi nevéknél *Walpers* Vilmos G. nevének rövidítése (sztl. Mithlhäusenben 1816 dec. 26., megh. Köpenickben, Berlin mellett, 1853 jun. 18.). Művei: *Repertorium botanices systematicae* (Lipce 1842—48, 6 köt.); *Annales botanices systematicae* (u. o. 1848—68, 7 köt. Halála után Müller K. folytatta).

Walsin-Esterházy Mária Károly Ferdinánd, francia őrnagy, a Dreyfus-pör egyik főszereplője, a Franciaországba emigrált Esterházyaktól származtatja magát. Dédunokája Mária Anna grófnének, az 1805. elhalt Esterházy Benő László gróf leányának, aki bizonyos Walsin francia tiszttel morgantikus házasságra lépett. Ez oknál fogva utódait nem illeti sem az Esterházy név, sem a grófi cím. (V. ö. az Esterházy-család három magyar ágának 1897 nov. 23-án kelt közös nyilatkozatát, melyből az is kiténik, hogy a család francia ága László grófbán 1876. kihalt.) W. a 60-as években a pápai hadseregben szolgált, 1866. pedig (állítása szerint) az osztrák seregbe lépett, mely állítást egyébiránt a bécsi hadügyi miniszter hamisnak jelentette ki. Azután a francia hadseregben találkozunk vele. 1893. az Evreuxben állomásozó 74. sz. gyalogezredben szolgált s őrnagy-i rangra emelkedett. 1894. várakozási állásba helyezték át, majd pedig Sandherr ezredes útján a táborokban, illetőleg a hirszerző-osztályban kapott állást. Midőn a táborokban az a gyanu támadt, hogy valamelyik kebelbeli tiszt egy külföldi hatalommal (Németországgal) árulási szándékból titkon összejátszik és Boisdeffre meg Gonse tábornokok az előttük nem rokonszenves Dreyfus-irányították e gyanu: Henry, du Paty de Clam és W. terhelő anyagot gyűjtöttek Dreyfus ellen, mely célra mind a hárman felsőbb parancsra hamis leveleket és iratokat is gyártottak D. vesztére. Midőn két évvel később Dreyfus öcsese és Scheurer-Kesztnér szenátor a Dreyfus-pör revízióját kezdték követelni, a táborok főnökei, büntök tudatában, a nevezettek által újra hamis iratokat készíttettek, hogy vádjainak több súlyt kölcsönözzenek. Dreyfus pártfogói azonban ez üzelmeknek neszét vévén, 1897 dec. W.-t nyíltan megtámadták. Billot hadügyi miniszter és Méline miniszterelnök ugyan 1898 dec. váltig állították, hogy Dreyfus-kérdés nincsen; mindamellett mégis vizsgálatot indítottak W. ellen, csakhogy a párisi haditörvényszék W.-t 1898 jan. 11. Picquart terhelő vallomása dacára, a vád alól felmentette. W. ekkor arra a megfontolatlan tette ragadtatta magát, hogy jul. 3. Picquart alezredest az utcán megverte. Ez-

zel egy időben történt, hogy Cavaignac hadtgyminiszter W. társának, Henry csalásairól meggyőződött és okiratok hamisítása címen W. ellen is indított vádkeresetet. A haditörvényszék W.-t ugyan e vád alól is felmentette, mindamellett Cavaignac közvetlenül visszalépése előtt (szept. 3.) W.-t a tényleges szolgálatból elbocsátotta. 1899 jan. harmadszor indították W. ellen vizsgálatot, ez alkalommal azon gyanu alapján, hogy W. idegen hatalmakkal és azok képviselőivel tiltott összeköttetésben állott, azokat Franciaország ellen háborúra izgatta és e célra fegyvereket szolgáltattat kezeikbe. A pör különösen a körül fordult meg, vajjon W. irta-e a hírhedt borderót avagy más? Miután a szakértők a kérdésre nemmel feleltek, a haditanács W.-t harmadikban is egyhangulag felmentette (jan. 11.). Jul. 12. a kémekről szóló törvény áthágása miatt negyedszer állították bírái elé, akik ez izben is felmentő ítéletet hoztak. Ekkor azonban W. már nem érezte magát biztonságban, amiért Londonba utazott, ahol azután magas pártfogói sorsára bízták, ugy, hogy nyomorral kellett küzdenie. 1899 őszén újabb csapás érte, saját unokaöccse, *W. Keresztély* indított ellene pört család címen. Ez ügyben a törvényszék nov. 6. W.-t in contumacia vétkesnek találta és 33,500 frank összeg megtérítésére ítélte. Most már nem térhetett vissza Párisba és kétségbeesésében meg boszútól indítatva 1898 szept. 25. a londoni Observer, 1899 jun. 3. és jul. 18. pedig a párisi *Matin* hasábjain bevallotta, hogy a borderót Sandherr ezredes, főnöke parancsára csakugyan ő irta, valamint azt is elárulta, hogyan csempeszték ezt a Dreyfust kompromittáló iratot Schwartzkoppen német katonai attaché lakásába, ahonnan titkos ágensek azt felsőbb parancsra ellopták s a hadügyi minisztériumba vitték. 1900 febr. W. menlevelet kért a francia kormánytól, hogy Párisba jöhessen és magát legalább a kémkedés vádjá ellen védelmezhesse; a Waldeck-Rousseau-kormány azonban válasza sem méltatta kérelmét. — Neje mindezen leleplezések után válópört indított ellene, melyet meg is nyert. Az a pör ellenben, melyet hamis név bitorlása címen az Esterházy-család indított ellene, még folyamatban van. V. ö. *Marin P.*, Esterházy (Páris 1898).

Wälsungok, l. *Welsungok*.

Walton on Thames (ejtsd: uolta on temsz), falu Surrey angol grófságban, a Themse jobb partján, 27 km.-nyire Londontól, a szomszédos Hershams és Oatlandsszel együtt (1891) 7988 lak.

Walton on the Naze (ejtsd: uolta on the néz), város és tengeri fürdő Essex angol grófságban, 11 km.-nyire Harwich-től, (1891) 1586 lak.

Walworth, két county az amerikai Egyesült Államokban és pedig D. Dakotában (2512 km², 2155 lak., W. székhely) és Wisconsinban (1476 km², 27,860 lak., W. székhely).

Wanfercée-Boulet (ejtsd: vañferszé bolé), község Hainaut belga tartományban, Charleroi közelében, (1895) 5264 lak., szén- és vasércbányákkal.

Wapello, county Iowa amerikai államban, 1114 km² területtel, 30,425 lak. Ottumwa székhelyvel.

Wareham (ejtsd: uérem), város Dorset angol grófságban a Frome és Piddle folyók közt, (1891) 2141 lak. W. Walpole Horace szülővárosa.

Warranted (ang., ejtsd: vorrented), a jótállás jegye angol árukon.

Warren, több város az amerikai Egyesült-Államokban; köztük a legnépesebb *Ohio* államban a Mahoning mellett. (1890) 5973 lak., szén-, vas-és ércbányákkal, vasúttéssal.

Warrick, county Indiana amerikai államban, 777 km² területtel, 21,160 lak., Booneville székhelyvel.

Wartenberg János Kázmér, Kolb (Kolbe) ura, porosz miniszter. szül. Wetterauban 1643 febr. 6-án, megh. a Majna m. Frankfurtban 1712 jun. 4-én. 1688. III. Frigyes brandenburg választófejedelem szolgálatába lépett, kinek kegyét teljes mértékben megnyerte, úgy hogy Dankelmann bukása után, mint nagyrészt W. idézett elő, miniszter lett. 1699. I. Lipót eszárától a birodalmi grófi rangot nyerte, 1701. Poroszország marsalja, a feketesas-rend kancellárja s első miniszter lett. 100,000 tallérnyi évi jövedelem mellett oly tékozló életmódot vitt, hogy zsarolásra s máseffélékre szorult, úgy hogy társaival, Wittgenstein gróf főmarsall és Wartensleben gróf tábornaggyal együtt a nép igen meggyűlölte. Mindamellott III. Frigyes, ki időközben Poroszország királya címét vette fel, határtalan bizalommal viseltetett W. iránt. Csak 1711., midőn a panaszok általánosak lettek, bocsátotta őt el szolgálatából, de 24,000 tallér évi nyugdíjat biztosított számára.

Wartha Vincét a Természettud. társulat 1899 jan. 26. elnökévé választotta. Újabb műve: *Az olasz keramika remekművei a renaissance-korban* (Akad. Ért. 1899, 114. füz.).

Washington É.-amerikai Egyesült-Állam lakosainak számát (1896) 415,000-re becsülik. 1894. a termés volt 9 millió bushel búza, 3-2 millió bushel zab, 1-6 millió árpa és 1-9 millió bushel burgonya. Jelenleg 10 induszterizáció van W. államban.

Washington-expedíció (1881), l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 91.).

Washingtoni postakongresszus, l. *Posta-ügy*.

Washoe (ejtsd: vasu), county Nevada amerikai államban 2978 km² ter., 6440 lak., Reno székhelyvel.

Washtenaw (ejtsd: vasteno), county Michigan amerikai államban 1865 km² ter., 42,210 lak., Ann Arbor székhelyvel.

Wasiliewski Vilmos József, német hegedűművész, megh. Sonderhausenban 1896 dec. 13.

Wass-család (szentegyházi és cegei, gróf). Erdély egyik legrégebb családjá, melynek eredete a XIII. sz.-ra megy vissza. Legrégibb ősenek *Lób* vitézt mondják, ki *Tamás* nevű testvérével a görögök ellen harcolt, s vitésége jutalmául Doboka vármegyében 9 helységet nyert adományul, mely adományt IV. Béla 1230. megerősített. Löbnak *Emich* nevű fiától származik le a család, kinek két fia volt: *Miklós* és *János*. Miklós esiesói várnagy volt, s már W.-nak nevezte magát. Az ága a harmadik generációban kihaltván, Jánostól, ki magát Bánkházáról nevezte, származott a család tovább. A XVII. sz. elején élt *Ferenc* vette aztán fel a cegei előnevet. A családnak 1744 nov. 13. *Miklós* és gyermekei a grófi rangot szerezték meg. Erdély történetében a család a XVII—XVIII. sz.-ban kiváló szerepet játszott.

1. *W. Albert* gróf, a főrendiház tagja, szül. Nagy-Iklódon (Szolnok-Doboka) 1819 febr. 10. Atyja, *W. Tamás* az 1809-iki nemesi fölkelésnél lovaskapitány volt. Fiatal korában államszolgálatba lépett és 1846. a kir. főkományszék titkára lett. Később visszavonult m.-záhi birtokára, hol gazdálkodással foglalkozott.

2. *W. Béla* gróf, országgyűlési képviselő, szül. 1853 jan. 23-án. 1869. a zürichi, majd a müncheni műegyetemen tanulta a technikai tudományokat. Ezután két esztendeig a hohenneimi, majd a Páris melletti Plaisir Grignonban levő gazdasági akadémia hallgatója volt. 1896 óta a nagyiklói kerület (Szolnok-Doboka) képviselője. A széki ref. egyházmegye főgondnoka.

Wate, a germán hősmonda alakja, akit skandináv, angolszász és német epikus művek (az utóbbiak közt különösen a *Kudrun*-eposz) említenek. Eredetileg alkalmasint tengeri óriás, aki a keleti tenger mellékein lakó germánok mondáiban idővel tengeri hajóssá alakult át. A *Thidrekssaga* szerint ő az apja *Völundnak* (XVI. k.), a híres kovácsnak. V. ö. *Müllenhoff*, Zeitschrift für deutsches Altertum (XVIII. köt.) és *Symons*, Germanische Heldensage (1898).

Watson (ejtsd: vats'n) *Vilmos*, angol költő, szül. Wharfedaleban (York grófság) paraszt szülöktől. Eleinte híres mintaképz, Wordsworthot utánozva, W. W. rövidítéssel jelezte munkáit. Első könyvei: *The Prince's quest* (1880) és *Epigrams of art, life and nature* (1884) csekély figyelmet keltettek. Csak Wordsworth's grave (1890) című műve hódította meg előbb Wordsworth híveit, majd a nagyközönséget is. Miután 1892. kiadta *Lacrymae Musarum* című verses könyvét, 1894. *Odes and other poems* c. művével oly nagy sikert aratott, hogy az angol kormány 1895-ben száz sterling font évi díjat adományozott neki. Későbbi művei, *The father of the forest* (1895), *The purple East* (1896), *The year of shame* (1896), *The hope of the world* (1897) egyre növelték népszerűségét. Kevésbé jelentékenyek kritikai tanulmányai, melyek 1893. *Excursions in criticism* címmel jelentek meg. Az újabb angol lírikusok közül W. a legerősebb egyéniség és a legjobb verselő, aki, bár Wordsworth tanítványa, önállóságát is meg tudta őrizni.

Watt-féle gép, l. *Gőzgép* (VIII. k. 214.).

Weber Rudolf, író és tanár, szül. Poprádon 1843. A gimnáziumi tanfolyamot Budapesten és Eperjesen végezte. Az utóbbi helyen a teológiát befejezván, három évet N.-Eörön, a Szepességen, Mednyánszky báró házában töltött, hol Mednyánszky László bárót, a mostani festőt, nevelte. Innen a berlini egyetemet kereste fel, majd Párisba ment, honnan a kitört német-francia háború miatt nemsokára hazatért. Itt a budapesti ág. hitvallású evang. gimnáziumhoz tanárnak hívták meg, hol jelenleg is működik. Önálló művei: *Zipserscher Liederbronn*; *Zipser Volkshumor*. *Olasz útirajzok*. Ezenkívül kiadta szövegmagyarázatokkal és életrajzi bevezetéssel id. Buchholtz Györgynek: *Das weit und breit erschollene Zipser-Schneegebürge* c. kéziratát, mint a Központi Kárpátok legrégebb ismertetését. Tankönyvei több kiadást értek. E lexikonnak is munkatársa.

Webnerit (ászv.), l. *Andorit*.

Webster *Augusta*, angol költőnő, szül. Pooleben (Dorset) 1837 jan. 30., megh. Kewben (London mellett) 1894 szept. 5. Davies G. admirális leánya. Kittenő nevelésben részesült és W. Tamáshoz, a Trinity-collegium tagjához ment feleségül, 1879—1885. a londoni neveléstanács tagja volt. *Cecil Home* írói neve alatt megjelentek tőle: *Blanche Lisle, and other poems* (1860); *Lilian Gray, a poem és Lesley's guardians* (regény, mindkettő 1864). Saját neve alatt: *Leláncolt Prometheus* (1866) és *Euripides Medea-ja* (1868) fordításán kívül a következő műveket adta ki: *Dramatic studies* (1865); *A woman sold, and other poems* (1867); *Portraits* (1870, 3. kiad. 1893); *A housewife's opinions* (1878); *A book of rhyme* (1881); *Daffodil and the Croaxaxicans, romance of history* (1884); *Mother and Daughter, an uncompleted sormet-sequence* (1895). Drámái: *The auspicious day* (1872); *Disguises* (1879); *The sentence* (1887) és *In a day* (1893).

Websterit, l. *Aluminit* (l. k.).

Wechsel, a stájer Előalpesek hosszú, kinyuló hegysora Stájerország és Alsó-Ausztria között, legmagasabb csúcsa a Hochwechsel (1738 m.), melyről szép kilátás nyílik a környékre, Aspang-és Kirchenbergből könnyen megmászható.

Wedel Károly gróf, porosz tábornok és diplomata, szül. Oldenburgban 1842 febr. 5. Katonai tanulmányait a hamburgi hadapródi iskolában végezte. 1860. kinevezték hadnaggyá; végig küzdötte az 1866. és az 1870—71-iki háborút s fokozatosan emelkedve, 1876. ezredessé lett. 1877. katonai meghatalmazott lett Bécsben s egyszerűs mind a Balkán-államok határainak kiigazításával felruházott bizottságnak tagjaként is működött. 1889. kinevezték a testőrgárda parancsnokává és vezérőrnaggyá. 1891. a külügyi hivatalba rendelték. 1892. követ lett Stockhólmban, mely állásáról azonban 1894. egy svéd nővel kötött házassága miatt le kellett mondania. Nemsokára azonban II. Vilmos császár saját szárnysegédévé tette és (1897) kinevezte lovassági tábornokká és Berlin kormányzójává. 1899. okt. német nagykövet lett az olasz kir. udvarnál. o. j.

Weems, l. *Penpits*.

Weert Jean de, l. *Werth* (XVI. k.).

Weidenau an der Sieg, falu Arnsberg porosz kerületben, a Sieg és vasút mellett, (1895) 6212 lak., vaskohóval, vasöntővel, gépgyárral.

Weigelia *Pers.* v. *Weigela* Thunb. (növény), a bodzafafélék loniceraneműinek eszerjéje Kínában és Japánban. Levele átellenes, haszatlan, virága piros vagy sárgásfehér, tokja kissé bőrnemű. A *W. floribunda* S. et Z. (*Diervilla multiflora* Lem.) 1—2 m.-nyi eszerje, levele tojásdad-lándsás, a viszája szürkemolyhú, virága vérszínű. Hazája Japán. A *W. amabilis* Carr. (*D. grandiflora* S. et Z.) kissé berzedt bokor, ága pirosas, levele meg lehetős nagy, tojásdad-lándsás, virága piros vagy fehér. Szintén japáni, a hozzá nagyon hasonló *W. rosea* Lindl. kínai; levele hosszas, virága rózsaszín. Mint nagyon háladatos bőven virágozó eszerjéknek számos fajtát tavaszi díszül tiltetik, az utóbbi kettőnek fajvegyüléke is támadt a kertben; l. *Diervilla* (V. k.).

BOBB.

Wein, 1. **János**, a főváros nyug. vízvezetéki igazgatója, született Német-Bogsnában (Krassó) 1829 jan. 10. A gimnáziumot Nagyváradon s Temesváron elvégezvén, a politechnikumra ment. Tanulmányait az 1848-iki szabadságharc szakította félbe. 1848 jun. Bécsből haza került és a krassóvármegyei bányavárosok védelmében a szerbek és oláhok ellen harcolt mint nemzetőr; okt. Selmecbányára ment a bányászati akadémiára, majd Görgey átvonulása alkalmával 1849. honvédek állott be és végig küzdötte a szabadságharcot. 1849 végén újból visszament a selmecbányai akadémiára. Tanulmányait elvégezvén, előbb a kincstárnál Resicán, majd a Hofmann és Maderspach bánya-társaságnál Ruszkabányán szolgált mint bányász, később maga nyitott egy kisebb vashányát Hunyad vármegyében, azonfelül 1861-től 1866-ig a megye mérnöke is volt. Ekkor a fővárosba költözvén, Khor és Wein cég alatt nyomdát nyitott s 1873 febr. Pest város vízvezetéki igazgatójává választották meg. Mint vízvezetéki igazgató a napi 1500—3000 köbméter vizszolgáltatásra berendezett pesti vízművet a természetes szűrőrétegek felhasználásával annyira fejlesztette, hogy idővel a pesti vízmű napi 30,000—60,000 köbméter vizet adott. Sikeresen küzdött a mesterséges szűrők rendszere ellen. Lefordította Piefke kísérleteit a mesterséges szűrőről és Hüppe tanulmányait a vízben élő baktériumok élettanáról. 1880. és 1881. építette a főváros megbízásából a dunajbóparti vízműveket saját tervei szerint. A dunabóparti vízmű fejlesztése érdekében a főváros környékén kutatásokat és talajfúrásokat végzett és ezek alapján javasolta a káposztásmegeyeri vízműveknek a természetes szűrők alapján való létesítését, mire részletes tervet is készített. 1883. a fővárosi vízműveinek leírásával bízta meg. A káposztásmegeyeri vízmű létrehozásában tevékeny részt vett. 1897 febr. 1. nyugalomba vonult. W. neje Maderspach Antonia, az 1849. hazafiságért sokat szenvedett *Maderspach* Károly (XI. k.) leánya.

2. **W. Manó**, műtőorvos, az előbbinek fia, szül. Hacacsellén (Hunyad) 1860 márc. 9. Budapesten szerezte orvosdoktori, majd 1884. Kovács tanár alatt műtőorvosi oklevelét. Különösen a sebkezelés tanulmányozásával foglalkozott. 1890. jelent meg *A mindennapi sebészet* c. 2 kötetes kézikönyve, amely eddig két kiadást ért. Az utóbbi években élénk részt vett az orvosok társadalmi mozgalmaiban, a szövetségi eszme megvalósításához írással és tettel hozzájárult. Legutóbb a nedves vérrög alatti sebgyógyításra és az égési sebek gyógyítására vonatkozó új eljárása keltett szakkörökben feltűnést.

PÁRTÉNYI.

Weiss Miksa, sakkjátékos, szül. Vág-Szereden 1857 jul. 21. Hivatására nézve matematikus, már az 1882-iki bécsi sakkturnán feltűnt kiváló kombinációképessége, az 1887-iki frankfurti versenyen második nyertes lett, míg az 1889-iki newyorki versenyen Csigorinnal osztotta meg az első díjat. W. játékát nagy óvatosság, megfontoltság és korrektség jellemzi.

Weissenfels, 1. (Bela Peč vagy Fužine), község Radmannsdorf krajnai kerületi kapitányságban, Karintia határán, vasút mellett, 754 lak., lán-

készítéssel. Közéleben van a két gyönyörű W.-i tó, a háttérben a Mangart (2678 m.) meredek sziklafalaival. — 2. *W.*, porosz város, (18 5) 25,981 lak.

Weiss-Kunig, I. *Miksa* (10. XII. k. 661. old. 2. hasáb).

Weisz Berthold, országgyűlési képviselő, szül. Budapest 1845. Miután elvégezte a gimnáziumot s a kereskedelmi akadémiát, 1871. a kereskedelmi pályára lépett, 1880 óta pedig a nagyipar terén működik. A nyolcvanas évek közepén megalapította a magyar konzervgyárat, az ércáru- és fölténygyárat Budapest és Berlinben, a szövö- és kötőgyárat Vácon, Selmebányán és Kőszegen s részt vett a fegyvergyár újjászervezésében, a Danubius-hajógyár s a rózsahegy-i fonó- és szövőgyár létesítésében. Ő kezdeményezte a magántisztviselők országos nyugdíjintézetét is. 1896 óta szabadelvű párti képviselő. Újabb művei: *Az osztrák-magyar bank új alapszabályai* (Válasz Lucac Vilmosnak, Budapest 1898); *Takarékpénztáraink reformja* (u. o. 1899).

Weitmar, 4 faluból álló község Arnsherg porosz kerületben, Bochum közelében, vasút mellett, (1895) 10,284 lak., acélgyárral és szénbányával.

Weizsäcker Károly Henrik, német protestáns teológus, megh. Tübingában 1899 aug. 13.

Wekerle László újabb műve: *Tanügyünk korszerűsítése* (nevelési vezérkönyv, bevezetéssel ellátta Wekerle Sándor dr., Budapest 1898).

Welf-rend (Guelf-rend), hannoverai, 1866. megszünt érdemrend, melyet IV. György király még régens korában 1815 aug. 12. alapított. Jelvénye: nyolcágú sarkain golyóeskákkal ellátott kereszt, melynek négy sarkában arccal a néző felé fordult oroszlánok vannak, a kereszt fölött a hannoverai korona. E jelvény az I—III. osztálynál arany, a IV.-nél ezüst. Arányszegélytű vörös kerek középpaizson zöld mezőben jobbra, szaladó fehér ló, arany hátlapján a királyi monogrammon koronával és az évszám. A középpaizst kék gyűrű veszi körül, rajta aranyban a felirat: «Nec aspera terrent», zöld koszorúval körülveve.

Wellsville, város Ohio amerikai államban, az Ohio és vasút mellett, (1890) 5247 lak., vas- és acélművekkel.

Welse, Schwedtalatt torkolló egyik ága az Oderánál Potsdam porosz kerületben; most a Wolletz-tó lefolyása, amelyből a Randow és Ukerbe csatorna vezet.

Welser von Welsersheimb, I. *Rudolf* gróf, osztrák-magyar diplomata, szül. 1842 márc. 1. A keleti akadémia végeztével a külügyminisztériumba került, ahol évek hosszú során át szolgálva, az első osztályfőnökségig vitte föl. 1897. megkapta az I. oszt. vaskorona-rendet, 1899 ápr. 19-én pedig a császári és királyi ház és a külügyek közös minisztériumánál a rendkívüli és meghatalmazott nagyköveti címet és jelleget.

2. *W. Zeno* gróf (XVI. k.), osztrák államférfi, a sűrűn váltakozó osztrák minisztériumok alatt mindig megtartotta a honvédelmi tárcát. Legújabbán a Körber-kormány megalakulásakor (1900 jan. 19.) újra kinevezték honvédelmi miniszternek. 1896. megkapta az aranygyapjas-rendet, 1898 nov. 30. pedig a katonai érdemkeresztet gyémántokkal.

Welsh rabbit (ang. walesi-falat), sörben meglágyított, pírítusra kent sajt. Ebédutáni csemege.

Welsingok, a germán hősmondában egy mítikus nemzetiség neve. A német *Welsing*, angol-szász *Walsing*, óskand. *Folsungur* név a m. Walis fia, utóda; a nemzetiség őse *Walis*, Grimm Jakab szerint a. m. az igazi, a kiválasztott. Az óskand. eddai hagyomány Sigmund atyját, Sigurd (a német Siegfried) nagyatyját *Folsungnak* mondja; helyesebbnek tarthatjuk az angolszász *Beowulf* e. epikus költemény előadását, mely szerint Sigmund atyja *Walis* volt. A középfelnémet epikus irodalomban a *Welsing* név mint kardnév fordul elő. A W.-ról terjedelmesen szól az óskand. *Folsungasaga*. I. *Niblungok* (XIII. k.). PETZ.

Welter-féle biztosító cső, I. *Manometer* (XII. köt.).

Welti Emil, svájci államférfi, megh. Berubén 1899 febr. 24.

Welwitsch Frigyes, I. *Welw.* (I. XV k.).

Wenckheim Béla báró volt miniszterelnöknek, aki lótenyésztésünk föllendítésében kiváló szerepet vitt, Kisbérén a kormány lovasszobrot állíttat. Készíti Fadrusz. — *W. Frigyes* gróf 1897. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. — Felesége, *W. Krisztina* grófnő, egyetlen gyermeke az 1852 dec. 28-án elhalt Wenckheim József Antal grófnak, szül. Kigyóson (Békés) 1849 ápr. 21., atyjának Sehertz Krisztinával kötött házasságából. Anyját is 1849. elveszítvén, mint árva neveltetett fel, erényei és jótettei által az első honleányok egyike lett. Gyulán 100,000 frt költséggel árva-házat létesített; a közjótékonytságot állandóan gyakorolja. 1872. ment férjhez W.-hez. Gyermekei közül *Friderika* (szül. 1873 máj. 22.) férjhez ment 1896 febr. 17. unokatestvéréhez Wenckheim Dénes grófhoz. *Krisztina* (szül. 1874 okt. 21.) férjhez ment 1895 jan. 22. Széchenyi Antal grófhoz. *József* (szül. 1877 szept. 24.). *László* szül. 1880 okt. 25.). *Pál* (szül. 1881 nov. 19.). *Mária* (szül. 1883 máj. 8.). *Ilona* (szül. 1885 ápr. 4.).

Wenckheim Béla gróf emlékverseny, I. *Emlékversenyek*.

Werdenberg, járás St. Gallen svájci kantonban, 17,254 lak., Buchs székhellyel.

Werfeni pala, az alpesi triasz (I. *Triasz szisztema*, XVI. k.) alsó emeletéből való vörös, ritkábban zöld v. szürke színű palás homokkő *Myophoria costata* és *Avicula Clarai* kőtületekkel.

Wermlandi herceg, ezt a címet viseli *Gusztáv*, (I. o.) svéd és norvég trónörökös.

Werner Gyula újabb művei: *Kendi Imre házassága* (regény, Budapest 1899); *Olga* (regény, 2 köt., u. o. 1899);

Wertheimer Ede újabb művei: *Báró Hompesch és II. József* (Budapesti Szemle 1896 jan.); *Adalékok a Magyar Kirár történelméhez* (Századok 1897); *A magyarországi cenzura történelméhez* (u. o. 1898); *Die Verbannten d. ersten Kaiserreichs* (Lipese 1898); *Báró Ambrózy Lajos kiadatlan emlékiratai* (Budapesti Szemle 1898); *Az 1811–12-iki magyar országgyűlés* (u. o. és Olesó könyvtár, Budapest 1900).

Wertner Mór újabb dolgozatai: *A Blagay-család történetéhez* (Századok 1898, 936. old.)

Árpádkori vármegyei képviselők (Tört. Tár és külön lenyomatban 1897, illetőleg 1898); *Az erdélyi vajdák az Árpádok korában* (Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde 1898); *Két Árpádkori országnagy családja* (Tört. Tár 1898); *Családtörténeti adalékok* (Turul 1897); *Smaragd vajda és utódai* (u. o. 1897); *Az Árpádkori nádorok genealogiája* (u. o. 1898); *A Buzád-Hahót nemzetség* (u. o. 1898); *A Korzán nemzetség* (Századok 1899); *A leleszi konvent néhány oklevele* (Erdélyi Múzeum 1899).

Wesselényi-család (XVI. k.). *W. Miklós* báró, gróf Széchenyi István kortársának, Zilahon szobrot fognak emelni. A szobrot Pádrusz János mintázta. — *Fia: W. Miklós* báró, főrendiházi tag, Szilágy vármegye főispánja, 1898 okt. 24. megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét. Az erdélyi múzeum-egyesület 1899 máj. 26. alelnökévé választotta. — *W. Polixena*, l. *Paget* (XIII. k.).

West Thomas és *Karl August*, álnév, l. *Schreyvogel* (XIV. k.).

Westbrook (ejtsd: wesztribruk), város Maine amerikai államban, (1890) 6632 lak., pamutfonal-, pamutárúkereséssel és papírgyártással.

Westcoff Frigyes, l. *Westc.* (XVI. k.).

Westend, London egyik része, hol az előkelő világ lakik.

Westerly (ejtsd: weszterli), város Rhode Island amerikai államban, a Pawtucket-folyó és vasút mellett, (1890) 6813 lak., flanel- és pamutárú-szövéssel, gránitbányával.

Western Australia (Westralia), l. *Nyugat-Ausztrália*.

Westerstede, az ugyanily nevű járás székhelye Oldenburg hercegségben, vasút mellett, (1895) 1469 mint község, 6184 lak., marhatenyésztéssel.

Westgotlandi herceg, l. *Oszkár* (2., XIII. k.).

Westmanlandi herceg, ezt a címet viseli Gusztáv (l. o.) svéd és norvég trónörökös legifjabb fia, *Erik* herceg, szül. Stockholmban 1889 ápr. 20.

Westminster (ejtsd: vesztmínsztör) *Hugh Lupus Grosvenor* herceg, szül. Eaton Hallban 1825 okt. 13., megh. Londonban 1899 dec. 22. Régi normann család sarja, melynek őseit 1066 körül Gilbert le Grosvenornak hívták. Utódai 1761. a peeri méltóságot kapták, 1831. pedig a marquis címet. *W.* egy ideig a gárdalovasságnál szolgált, 1874 febr. 27. hercegi rangra emelték s 1880—85. a királyné főudvarmestere volt. Nagy kiterjedési birtokait a hercegi címmel együtt legidősb unokája, *W. Hugh Károly Grosvenor* örökölte. c. s.

Westminster Review (ejtsd: — rivjún), Londonban 1824 óta megjelenő politikai, nemzetgazdasági, vallási és irodalmi haví folyóirat. Bentham J. alapította és az előbbi években Mill Stuart, Bowring J. és más kiváló politikusok szerkesztették. Jelenleg leginkább az irodalmi művekről közölt bírálatai figyelemre méltók.

Wetherell Erzsébet, álnév, l. *Warner* (XVI. k.).

W. et Kit., l. *Waldst. et Kit.* (XVI. k.).

Wetzel Gyula, a m. kir. szabadalmi hivatal elnöke, szül. Isztiméren (Fejér) 1849 jan. 1. Középiskoláit Székes-Fejérváron a ciszterciák gimnáziumában végezte. 1871. joggyakornok lett a pesti váltótörvényszéknél. Ez időfajt Wekerle

Sándorral és Schmidt Józseffel, egykori tanultársaival, hosszabb tanulmányutat tett Lombardiában, Svájcban és Bajorországban. 1874. megszerezte a doktori és ügyvédi oklevelet. 1877. a budapesti I—III. ker. kir. járásbírószághoz albiróvá, 1887. a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszékhez, 1894. pedig a budapesti kir. ítélőtáblához bíróvá nevezték ki s a kereskedelmi szaktanácsnak volt tagja. Ugyanezen időtől tagja a budapesti ügyvédvizsgáló bizottságnak. 1896. az ugyanakkor felállított m. kir. szabadalmi hivatal alelnökévé nevezetvén ki, minthogy e hivatal elnöke, Schmidt József, az ezredévi kiállítás igazgatói teendőivel volt megbízva, *W.* alelnöki minőségben szervezte és vezette a hivatalt. 1896. tanulmányutat tett Németországban és Hollandiában. 1897. megírta a szabadalmi törvényt magyarázó szakművét, 1898 végén pedig a szabadalmi hivatal elnökévé nevezték ki. v.

Wevelghem, falu Ny.-Flandria belga tartományban, a Lys és vasút mellett, (1895) 6556 lak., csipkekészítéssel és olajprésekkel.

Weyler Valerian (XVI. k.), spanyol tábornok, Kubáról való visszatérése után sem szűnt meg a kormányon levő minisztériumoknak megfontolatlan nyilatkozataival alkalmatlanságot okozni. Beeszmérlő beszédet mondott Mac Kinley és az Unió ellen, úgy hogy a Sagasta-kabinet kénytelen volt őt vád alá helyezni. Majd közmegelepítésre a köztársasági pártoshoz csatlakozott (1896 aug.), amiért büntetésül Barcelonába helyezték át.

Whatcom, county Washington amerikai államban, 8288 km² ter., 24.200 lak. *W.*, székhelylyel (4830 lak.).

Wheeler-Wilson-féle varrógép, l. *Varrógép* (XVI. k.).

White (ejtsd: vájt) *György Stewart*, angol tábornok, szül. 1835-ben. 1853. lépett a hadseregbe és az indiai felkelés alkalmával kitüntette magát; résztvett 1879—80-ig az afgán hadjáratban és ekkor tanúsított személyes bátorságért a Viktoria-éremkeresztet kapta. 1885. Egyiptomban harcolt, 1885—87-ig pedig a Birma ellen indított hadjáratban, amidőn mint altábornok vezényelte az angol csapatokat. 1889. Indiában hadosztályparancsnok volt és 1893. Roberts lord után az indiai csapatok főparancsnokává nevezetett ki. A Transzvál ellen indított háborubban Natalban vezényelt és 1899 okt. 21. Elandslaagte mellett kisebb diadalt nyert, de azután a megvert Yule tábornok csapataival együtt, összesen 7—8000 emberrel Ladysmithbe szorult, ahol a boerok kemény ostrom alá vették. Buller főparancsnok három ízben próbálta meg a város felmentését, de mindannyiszor kudarcot vallott.

Whitesides (ejtsd: vitszaidsz), county Illinois amerikai államban, 1813 km² ter., 30.855 lak., Morrisson székhelylyel.

White Star-line (ejtsd: vájt sztar lájn), angol gőzhajózási társaság. Fő közlekedési vonala Liverpool-New-York, l. *Gőzhajózás* (VIII. k.).

Whitley, két county az amerikai Egyesült Államokban és pedig *Indianában* (855 km² ter., 17.770 lak., Columbia székh.) és *Kentuckyben* (1450 km², 17.590 lakossal, Williamsburg székhelylyel).

Whitney Josia Dwight, amerikai geologus, megh. New-London mellett (New-Hampshire) 1896 aug. 19.

Wickede, község Arnberg porosz kerületben, Dortmund közelében, vasút mellett, (1895) 6378 lak., kőszénbányával.

Wickede, 1. *Gyula*, német író, megh. Schwerinben 1896 márc. 22.

2. *W. Vilmos*, német altengernagy, megh. Berlinben 1895 nov. 28.

Wickenburg-család (XVI. k.). *W. Ede* gróf 1897—98. keleti Afrikában, Szomali-földön, a Gallák hazájában nagy utazást tett, onnan pedig német-keleti Afrikába indult, majd visszafordulván, a vad Masai-törzs hazájában időzött. Elméneit meg is írta: *Wanderungen in Ostafrika* (Bécs 1899).

M. L.

Wicket, 1. *Cricket* (IV. k.).

Wicomico, county Maryland amerikai államban, 932 km² ter., 19,932 lak., Salisbury székhelyvel.

Widor Károly Mária (XVI. k.), magyar származású francia zeneszerzőt 1898. kinevezték a párisi konzervatórium tanárává.

Wied, német uralkodó család (XVI. k.), *Vilmos* herceg 1897 jan. óta a porosz urakháza elnöke.

Wiedemann Gusztáv Henrik, német fizikus, megh. Lipcsében 1899 márc. 24.

Wiehl, porosz falu a kölni kerület gummersbachi j.-ban, vasút mellett, (1895) 3380 lak. Vasművekkel és kőbányával. Közeliében van *Paffenberg* nevű cseppkőbarlang.

Wieliczka, galíciai kerületi kapitányság 1896 óta, csak Dobezyre és W. járásokból áll, 458 km² területtel, (1890) 59,739 lak.

Wiemelhausen, falu Arnberg porosz kerületben, Bochum közelében, vasút mellett, (1895) 8731 lak., vaskohóval, acélgégyárral és szénbányával.

Wiesbaden, hessen-nassauai kerület, (1895) 906,295 lak.

Wigwam, az északamerikai indusok kunyhója, tulajdonképen fakéregből és összevarrt bivaly bőrből álló kúp alakú sátor. A tűzelőtér a sátor közepén van s a sátor tetején nyílás van a füst számára.

Wilckia Scop. (növ., *Malcolmia* R. Br., málika Gönczényél), keresztcs virágú fű, 26 fajjal az övilágban. Gyakran szép lila virága van, azért kertbe ültetik. Hazánkban a *W. Africana* L., a hajdan török lakta vidéken kóborol.

Wilcox, két county az amerikai Egyesült Államokban, és pedig *Alabamában* (2409 km², 30,815 lak., Camden székh.) és *Georgiában* (1295 km², 7980 lak., Abbeville székh.).

Wild Henrik, svájci meteorologus, megh. 1897.

Wildeg, svájci helység Aargau kanton lenzburgi j.-ban, vasút mellett, ismeretes jód- és bróm forrásairól (11-2°). Közeliében van *Schminzsch* fürdő, a Habsburg-rom, W. és Bruneck kastélyok és a *Neuhof* (Birr m.), melyben Pestalozzi 1778. intézetét alapította.

Wildenbruch Ernő (XVI. k.), német író, újabb művei: *Meister Balzer* (dráma, 1892); *Das edle Blut* (elbeszélés, 1893); *Franziska von Rimini* (u. a., 1893); *Eifernde Liebe* (regény, 1893); *Schwester-Seele* (u. a., 1894, eddig 10 kiad.); *Be-*

sinnt Euch! (1895); *Claudias Garten* (elbeszélés, 1896); *Der Junge von Hennersdorf* (1896); *Heinrich* (IV. Henrik császár) és *Heinrichs Geschlecht* (dráma, 1896); *Der Zauberer Cyprianus* (elbeszélés, 1896); *Tiefe Wasser* (u. a., 1896—97); *Willehalm* (dráma, 1897); *Gewitternacht* (költemény, 1899).

Wildenburg, hesseni család, 1. *Haszfeldt* (VIII. k.).

Wildfangiat, 1. *Jus* (IX. k. 1009. old.).

Wildkirchli, 1. *Ebenalp*.

Wilhelm mester, 1370—1390. német városi okiratokban emlegetett kölni festő, kit a régebbi alsórajnai vagy kölni festőiskola fejének tekintenek, de akinek műveit nem lehet határozottan kimutatni. Nevével jellemzik a XIV. sz. végén festett oltárképek bizonyos fajtát, mely igaz ájtatosságról és különösen a női alakok ábrázolásában gyengéd bájról tanuskodik, de formailag az akkortájt uralkodó gót stíle vall. Ilyfajta képek vannak a többi közt Köln, München, Nürnberg muzeumaiban és templomaiban.

Wilhelmsburg an der Elbe, község Lüneburg porosz kerületben, Hamburg és Harburg között, az Elbe egy szigetén, (1895) 12,772 lak., kémiai festékgyártással, vasúttal és gőzmalommal.

Wilhelmsdorf, német munkás-kolónia Minden kerület Wiedenbrück j.-ban, Sende faluhoz tartozik, Bodelschwing (l. o.) lelkész alapította. Lakói többnyire földműveléssel foglalkoznak s számuk 1897-ben 8371-re rügött. V. ö. *Bodelschwingh* L., *Die Arbeiterkolonie W.* (Bielefeld 1882); *Siebold*, *Geschichte und Beschreibung der Anstalten Bethel stb.* (2. kiad. u. o. 1894).

Will, county Illinois amerikai államban, 2201 km² területtel, 62,010 lak., Joliet székhelyvel.

Willdenova (növ.), 1. *Adenophyllum* (l. k.).

Williams (ejtsd: viljemsz), county, Ohio amerikai államban, 1088 km² területtel, 24,900 lak., Bryan székhelyvel.

Williams Monier, angol orientalista, megh. Cannesban 1899 ápr. 11.

Willich, falu Düsseldorf porosz kerületben, Krefeld közelében, vasút mellett, (1895) 5345 lak., selyemszövővel, szesz- és sörgyártással.

Willk., latin növénynevű után *Willkomm* Móric (XVI. k.) nevének rövidítése.

Willy, álnév, 1. *Gauthier-Willars*.

Wilmersdorf, porosz falu, (1895) 14,351 lak.

Wilryck (ejtsd: vilrájk), falu Anvers (ennek közelében) belga tartományban, vasút mellett, (1895) 6002 lak.

Wimmer Gottlieb Agost, a felsőlövői ev. tanintézetek alapítója, szül. Bécsben 1791 aug. 20., megh. u. o. 1863 máj. 12. Tíz éves korában, teljesen magára hagyatva, Magyarországra jött. Miután Selmechányán, Osgyánban, Eperjesen, Besztercebányán és Sopronban elvégezte középiskolai s teológiai tanulmányait, a győnki ref. algimnázium tanára és a Szontágh-családnál nevelő lett. Miután beutazta Felső-Magyarországot, Ausztriát és Németországot nagy részét, 1818 okt. 18-án Felső-Lövön ev. papnak választották. 1833. módosi lelkész lett, de 1835. visszament Lövőre. 1840. a községet felszabadította a jobbjáji terhek alól, meghonosította a gyümölcstenyészést,

új énekes könyvet hozott be és tanítóképző intézetet alapított, melyet 1845 máj. 13. nyitott meg szép magyar beszéddel. Minthogy lassanként egyre több középiskolai tanulót is hoztak Lővőre, a negyvenes évek folyamán gimnázium, reáliskola és nevelő intézet is keletkezett. A szabadságharc kitörésekor W. a magyarság táborában volt s ezért 1849 végén menekülnie kellett. Bejárta Salzburgot, Svájcot, Franciaországot, Amerikát és sok hányattatás után Brémában kapott felkészí állást. 1863. kegyelmet nyert és visszatérhetett Bécsbe, hol egy fél év múlva elhunyt. A felsőlővi tanintézetek 25 éves jubileuma alkalmából *W.-alapot* gyűjtöttek, mely már 6000 forintnál nagyobb.

Wimpffen-család (XVI. k.). W. *Ferenc* báró, cs. és kir. tábornaszernagy, szül. Grazban 1829 febr. 3-án. 1843 szept. 15. hadapród lett a 22. gyalogezredben. 1847 márc. 1. cs. kir. hadapróddá, szept. 27. hadnagygyá nevezték ki a 13. gyalogezredben. 1848 aug. 20. magasabb illetményű hadnagygyá lépett elő. A szabadságharcban ellentünk harcolt. 1849 márc. 9. főhadnagygyá, 1852 jan. 25. II. oszt. századosá nevezték ki. 1861 jun. 29. *Lajos Viktor* főherceg kamaraelőjárója lett. 1862 ápr. 20. pedig megkapta a kamarási méltóságot. 1864 márc. 18. a 65. gyalogezred állományában őrnagy, 1869 ápr. 23. a hadsereg-állományban alezredes lett. 1869 máj. 15. *Lajos Viktor* főherceg főudvarmesterévé, tíz nappal később v. b. t. tanácsossá, 1876 máj. 1. ezredes, 1881 máj. 1. vezérőrnagy, 1886 nov. 1. altábornagy lett. Mint főudvarmester kettő szolgálatiért az I. oszt. vaskorona-rendet, 1898. pedig a tábornaszernagyi címet kapta. 1899. felmentették a főudvarmesteri állástól, mely alkalmával a Lipót-rend nagykeresztjével tüntették ki. 1900 febr. nyugállományba helyezték. m. i.

Windermere (ejtsd: vindermir) vagy Winander *Mere*, Anglia legnagyobb és egyik legszebb tava, Lancaster és Westmoreland határán, 47 m. nyire a tenger színe fölött. Hossza 17,5, szélessége 1,5 km., legnagyobb mélysége 73 m. É-on vannak szélein a legmagasabb hegyek. Lefolyása a Leven. Partjain számos kastély épült. Ambleside, Bowness és Newby-Bridge között kis gőzösök közlekednek. D-i végében van W. község, 1504 lak.

Windham (ejtsd: vindhem), két county az amerikai Egyesült-Államokban és pedig *Connecticutben* (1632 km², 45.160 lak., Brooklyn szék.) és *Vermontban* (2072 km², 26.550 lak., Newfane szék.).

Windisch, svájci falu, Aargau kanton bruggeri jár.-ban, 2087 lak., kik többnyire evangélikusok. Nevezetes *Vindonissa* romjairól, mely jelentékeny római kolónia volt. W.-ben jelenleg nagy pamutszövő- és cérnagyarak vannak. Közéleiben van *Königsfelden* elmeógyógyintézet.

Windisch-Grätz-család (XVI. k.). W. *Lajos* herceg, lovassági tábornok, 1898 nov. 30. megkapta a katonai érdemkeresztet a gyémántokkal.

Windward Passage, eszatorna Kuba és Haiti között, összeköti az Atlanti-tengert a Karaibi-tengerrel.

Winkelblech Károly György, német közigazda, szül. Ensheimban (Majna mellett) 1810 ápr. 11.,

megh. 1865 jan. 10. A giesseni egyetemen kémiát tanult, majd Marburgban magántanárnak habilitáltatta magát és 1839. a casseli felsőbb iparis-kola tanára lett. 1843 óta főleg közgazdaságtani tanulmányokkal foglalkozott. *Marlo* Károly néven kiadott nagyobb műve: *Untersuchungen über die Organisation der Arbeit oder System d. Weltökonomie* (Tübinga 1850, 2. kiad. 1884–86, 4köt.).

Winkler Henrik, jeles nyelvész, magyarországi származású s a m. tud. akadémia külső tagja (1896 óta). Munkássága az urál-altáji nyelvek egyetemes összehasonlítására, kivált pedig jellemző észjárati sajáttságok megállapítására irányul. Hozzájuk számítja a japáni nyelvet is; *Japaner und Altaier* (Berlin 1894). Egyéb munkái: *Uralaltaische Völker u. Sprachen* (u. o. 1884); *Das Uralaltaische u. seine Gruppen* (u. o. 1885); *Zur Sprachgeschichte* (u. o.); *Weiteres z. Sprachgeschichte* (u. o. 1889); *Germanische Casussyntax* (u. o. 1896); *Deutsch u. magyarisch* (Ungarische Revue 1889).

Wisborg gróf, I. Oszkár (2. XIII. k.).

Wisconsin, É.-amerikai egyesült állam, lakóinak számát (1896) 1.937.000-re becsülik. Az 1894-iki termés volt 29 mill. bushel kukorica, 8-6 mill. bushel búza, 46 mill. bushel zab, 11 mill. bushel árpa, 12 millió bushel burgonya és 22 millió font dohány. A bányászat termelt 347.000 tonna vörös vasövet és 166.000 dollár értékű gránitot.

Wisingső, sziget *Wetteren*-tóban (XIV. k.).

Wislicenus Hermann, német festő, megh. Goslarban 1899 ápr. 25.

Wiśnicz (ejtsd: visnics), község Bochnia galiciai kerületi kapitányságban, (1890) 3791 lak., szalmafonó-iparral; 5 tornyu régi kastélylyal, amely a Lubomirski-család bőséje.

Wismann Hermann (XVI. k.), német-afrikai utazó, 1896. egészségi okok miatt visszatért hazájába, hol ideiglenesen nyugdíjazták. 1897. a berlini földrajzi társaság elnökségé választotta.

Witloof (ösv.), I. *Katángkóró* (X. k.).

Wittek Henrik, lovag (XVI. k.), osztrák miniszter, az 1898 márc. megalakult Thun-kabinetben megtartotta (a már a Gautsch-minisztériumban 1897 nov. 30. óta birt) vasútiügyi tereát, melyről azután a Thun-kabinet bukásakor (1899 okt. 2.) meg kellett volna válnia; ámde az új miniszterelnök, Clary herceg, meghagyta állásában. Clary bukása után (1899 dec. 22.) újból kineveztek osztrák vasútiügyi miniszterré és ideiglenesen megbízták a minisztertanácsban való elnökléssel, mely állásáról 1900 jan. 19. a Koerber-kabinet megalakulásakor lemondott és újra vasútiügyi miniszter lett.

M. L.

Wittig Hermann, német szobrász, megh. Berlinben 1899 febr. 14.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatástügyi miniszter megalkotta a lelkesítő jövedelem kiegészítéséről szóló 1898. XIV. t. c.-et (I. *Kongrua*). Közoktatástügyi munkásságának kiemelkedő újabb mozzanatai: Az egyetemi szűnőidő szabályozása (I. *Tudomány-egyetem*), a jogi kar tanulmányi és vizsgálati rendjének reformálása, melyről szóló javaslatát a két egyetem jogi kara, valamint a jogakadémiák fentartói már tárgyalták s véleményüket a minisztériumba fölterjesztették; az orvosi

kar szigorlatai reformjának előkészítése, a középiskolai tantervek revíziója (l. *Középiszkola*), a tanárképzés (l. o.) reformja; a népoktatás terén: ezer új állami népiskola felállítás (1899-től 5 év alatt), a létező állami elemi iskolák törvényszerű karba hozatala, az állami tanítók anyagi helyzetének javítása, a községi és felekezeti tanítók ötödéves korpótlékainak államsegélyvel való biztosítása, gazdasági ismétlő iskolák szervezése, az osztott népiskola tantervének elkészítése, a népiskolák számára történeti képek készítése, a tanítók házában felkarolása. Ezek mellett a közművelődés minden egyéb terén elevenítőleg hatott. A művészeti érdekeknek ugy a középiskolában, mint a társadalomban lelkes szószólója volt. A segesvári Petőfi-ünnep ügyében (1899 júl. 30.) Jókai Mórhoz intézett levelében fejezte ki a kormány buzdító felfogását. A m. tud. akadémia 1898 máj. 6. második ülésére választotta. A Bánffy-kormány távozásakor ő is beadta lemondását, azonban 1899 febr. 26. újlag kinevezték vallás-és közoktatásügyi miniszterré.

Wodan, l. *Vódan* (XVI. k.).

Wodianer, l. *Albert* báró id., megh. Budapesten 1898 jun. 17. A m. tud. Akadémiánál, 1892. dec. 2. kelt végrendeletében, 25,000 frtra rugó alapítványt tett.

2. *W. Albert* báró ifj., 1898 dec. 25. a v. b. t. tanácsosi méltóságot kapt.

3. *W. Fülöp*, valamint törvényes utódai 1898 aug. 31. megkapták a magyar nemességet Vásárhelyi előnévvel; megh. 1899 jan. 30.

Wohanka József, a prágai kereskedelmi kamara elnöke s ifju-cseh politikus, szül. Polehrádban (Csehország), 1842. Tanulmányai befejeztével (1866) Prágában kereskedő lett. A kereskedelmi kamarát nemcsak a cseh tartománygyűlésen, hanem (1891 óta 1895-ig) a birodalmi gyűlésen is képviselte. 1899 szept. az urak háza tagjává nevezték ki.

M. L.

Wohl Janka újabb műve: *A szépség művésze* (idegen források után összegyűjtve, Budapest 1899).

Wolanka Nándor (XVI. k.) makáriai választott püspök, kisprépost és harmadik mesterkanonoknak a közép-szlónoki főesperességre való fokozatos előléptetését a király 1899 okt. 9. jóváhagyta.

Wolff Nátán, l. *Wallich* (XVI. k.).

Wolkenstein, szászországi város Zwickau kerület marienbergi járásában, vasúttal. (1895) 2099 lak. Van szép sziklavára, gyapotszövőszete, faanyag, szinespapír-, paszomány-, cipőárú-és keményítógyára s több ipartelepe. Nem messze a Zschopau mellékvölgyében fekszik már a XIV. sz. óta ismeretes W.-fürdő (30°).

Wolkenstein, német költő, l. *Oswald* (XIII. k.).

Wollaston, sziget, l. *Tűzföld* (XVI. k.).

Wollemborg Leone, olasz kögazda, Olaszországba származott majna-frankfurti zsidó család sarja, szül. Padovában 1859. Tanulmányait 1878-ig szülővárosában végezte, azután pedig a kögazdaságtan irodalmi és gyakorlati művelésére adta magát. Raiffeisen elvei alapján 1883. megalapította az olasz kölcsöntakarékpénztárat (casse cooperative di prestiti), melyek rövid

idő alatt egész Olaszországban gyökeret vertek. A képviselőházban a baloldalhoz csatlakozott és 1898 jun. a Pelloux-kabinetben pénzügyi államtitkár lett.

Wollstonecraft, l. *Godwin*.

Wood (ejtsd: vúd) *Henrik Evelyn*, sir, angol tábornok, szül. Coessingben 1838., 1852. tengerészeti szolgálatba lépett és jelen volt Szebasztopol ostrománál. 1855 jun. 18. súlyosan megsebesült, azután mint tiszthelyettes a hadseregbe lépett s az indiai felkelés alkalmával kitünt. 1862. őrnagy lett. 1873. alezredesi rangban Wolsley tábornokot elkísérte az asantik elleni háborúba. Azután a jogi pályára lépett, 1874. ügyvéd lett Londonban, de a zuluk elleni háború kiterjesével ismét a hadseregbe lépett és 1879. Chelmsford parancsnoksága alatt egy dandárt vezényelt és márc. 29. Kambula-Hall megerősített tábornokot elfoglalta. Mint altábornok Délafrikában Robert F. megérkezéig ő vezényelte az angol csapatot és 1882. egy egyptomi dandárt a szerensetlen szudáni hájárathban. 1889–93. Aldershot katonai kerület parancsnoka volt, mire a hadsereg főhadiszállás mesterévé, 1897. főhadsegéddé nevezték ki. A krimi hájáratról közzétette *Crimea in 1854 and 1894* (London 1895); másik könyve *Cavalry in the Waterloo-Campaign* (u. o. 1895). V. ő. *Williams* E. *Life of Sir H. E. W.* (u. o. 1892).

Wood-féltapas, l. *Kénese ötvények* (X. k.).

Wood Green (ejtsd: vudd grin), London kiltvárosa Middlesex grófságban, 8 km.-nyire King Cross állomástól, (1891) 25,831 lak.

Worms Henrik báró, Lord *Pirbright* angol államférfi, szül. 1840 okt. 20., egy majnai Frankfurtból származó zsidó család sarja; 1871. a család osztrák báróságot nyert. W. Greenwich képviselőben az alsóházba jutott, hol a konzervatív párthoz csatlakozott. 1888 febr.-tól 1892-ig aug. a gyarmatügyi hivatalban helyettes államtitkár volt. Művei: *The earth and its mechanism* (1862); *England's policy in the East* (1876); *The Austro-Hungarian empire, political sketch since 1866* (2. kiad. 1876). Beust emlékiratait angol nyelvre fordította le (1877).

O. J.

Worms és Balé-féle cserzés, l. *Gyorscserzés*.

Worpswede, porosz falu Stade kerület osterholzi j.-ban, 700 lak., csatornától átszeldelt, fűborította rét közepette; egykoron mocsaras rétek környezték, de a kormány újabban kiszárította a lápoket és mai nap csak szomorufűzfák és jegegyék csoportjai emlékeztetnek még rájuk. E falucsukát szemelte ki néhány fiatal német tájképfestő lakóhelyétül, akik azután a kis község és környékének minden költői zugát képeiken megörökítették; maguk pedig mint a *worpsdorfi művész-telep tagjai* tették nevüket ismeretessékké. A művész-telep kiválóbbjai: *Mackensen*, *Hans vom Ende*, *Vinca* és *Vogeler*, *Oversbeck*, *Modersohn* stb. V. ő. a lipesei *Illustrierte Zeitung* 1899 febr. 23. számát.

M. L.

Worsley (ejtsd: vórszli), gyártelep Lancashireban (Anglia), Manchestertől 10 km. ÉNy-i irányban, (1891) 26,290 lak. Kiterjedt kőszénbányái, nagy pamutipara, vasgyárai és tégláégetői vannak. Közéleben fekszik W. Hall, Ellesmere gróf Tudorstilban épült kastélya.

Wörnle Vilmos, német rézmetsző, szül. Stuttgartban 1849 jan. 23. Eleinte Froer rézmetsző és Neher festő tanítványa volt, majd hosszabb időre Olaszországba ment. Hazatérése után Bécsbe költözött, hol a rézmetszésre adta magát, melyben nagy finomságra vitte. Erről tanuskodik fő műve is: A szent Veronika kendője, Max Gabriel után. A bécsi Gesellschaf für vervielfältigende Kunst és a Zeitschrift für bildende Kunst számára számos modern képet sokszorosított.

Wörth és Donaustauf hercege, I. *Thurn-Taxis*.

Wraclaw, Boroszló (III. k.) lengyel neve.

Wrede-család (XVI. k.) I. *W. Károly Frigyes* herceg megh. Ellingenben 1897 dec. 22.

2. *W. Miklós* herceg, cs. és kir. lovassági tábornok, szül. Szent-Pétervárott 1837 dec. 26. 1854 szept. 1. hadapród lett a 4. dragonyos ezredben. 1854 okt. 24. másod oszt., 1855 máj. 16. első oszt. hadnagy. 1857 jun. 8. főhadnaggyá lépett elő. A hadi iskola elvégzése után 1859 ápr. 24. másod oszt. századossá nevezték ki a vezérkarban, jul. 10. első oszt. századossá lépett elő a II. hadsereg állományában. 1862. mint vezérkari tisztet a prágai főhadparancsnoksághoz osztották be. 1866. részt vett az osztrák-porosz háborúban, s érdemeit legfelsőbb dícséretben részesült. A háború után a terepfelvételnél volt alkalmazva. 1869 ápr. 23. őrnagy lett az 5. dsidás-ezredben. 1869 jul. 19. attachévá nevezték ki a szentpétervári nagykövetségnél. 1872 febr. 10. a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1873 ápr. 23. alvezredes lett, 1874 márc. 5. a Lipót-rend lovageresztjét kapta. 1876 nov. 1. a 6. huszár-ezred állományában ezredessé és belgrádi diplomáciai főkonzulá nevezték ki. 1880. követségi tanácsos lett Rómában, 1881. rendkívüli követ és meghatalmazott miniszterré nevezték ki a görög udvarhoz, 1880 dec. 31. kamarás, 1882 nov. 1. vezérőrnagy lett. 1887. rendkívüli követé és meghatalmazott miniszterré nevezték ki Stuttgartban, majd pedig hasonló minőségben Münchenben. 1887 nov. 1. altábornaggyá lépett elő, később az I. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1896. nyugalmába lépett és ez alkalommal a lovassági tábornoki címet kapta. *W.* 1879 jun. 15. Bécsben *Herberstein* Gabriella grófnőt (szül. 1851 dec. 3.) vette nőül. E házasságból három leány született: Gabriella (1880 máj. 5.), Mária (1881 okt. 29.) és Terézia (1893 márc. 29.).

M. L.

Wroxeter (ejtsd: roxiter), angol falu Shropshire grófságban a Severn folyó mellett, Shrewsbury alatt a Wrekin (377 m.) lábánál, (1891) 535 lak., *Viroconium* (tévesen *Uriconium*) római város kiterjedt romjaival.

Wulfenia Jacq. (nőv.), a tátogatók fűve, 5 faja Karintiában (1), Albániában (1), Ázsiai Ny-i részén meg a Himálaján terem. A *W. Carinthiaca* Jacq. azért nevezetes, hogy idáig csak Karintia egyetlen helyén (Gailthal, Kűhweger Alpe) nő. Ezért kerestt turistavirág.

Wurzen, szászországi város, (1895) 16,674 lak.

Wülfrath, község Düsseldorf porosz kerületben, 9 km.-nyire Elberfeldtől, vasút mellett, (1895) 7227 lak., acél-, lakat- és cementgyárral, szeszégetéssel, mészko- és ólomércbányászattal.

Wümme, folyó Hannoverában; a lüneburgi pusztán ered, fölveszi a Versét, Windaut és Worpét s miután a Hammóval egyesült, Lesum nevet kap és Vegesack fölött a Weserbe ömlik. A *W.* 13. a Hamme 30 km. hosszúságban hajózható.

Würselen, falu Aachen (ennek közelében) porosz kerületben, vasút mellett, (1895) 9185 lak.

Württemberg (XVI. k.). Az 1895-iki összeírás szerint volt: foglalkozásra nézve önálló erdő- és mezőgazda 437,254 (48·8%), bányász és iparos 325,454 (36·3%), kereskedelem és forgalom szolgáltatásban álló 70,374 (7·9%), házi szolga és napszamos 7731 (0·9%), katona 24,474 (2·7%), értelmiséghez tartozó 30,479 (3·4%), foglalkozás nélküli 88,487. 1896. volt a születések száma 74,964 (2454 halva), a haláleseteké 46,443, a házasságkötéseké 15,656 és a kivándoroltaké 2121. 1896—1897-ben a főbb növényi termékek voltak: búza (32,892 ha.-on átlag ha.-onként 1·15 millió t.), rozs (39,021 ha., 1·02 millió t.), árpa (103,937 ha., 1·14 millió t.), zab (143,287 ha., 1·23 millió t.), burgonya (92,707 ha., 6·84 millió t.) és komló (5804 ha., 0·63 millió t.). A 17,002 ha.-on 427,300 hl. bort termelt. A bányászat szolgáltatott 223,571 t. kősót, 41,772 t. főtt sót és 10,266 t. vasércet. A sörgyárak 1895—96-ban 3,885,481 hl. sört termeltek. Az 1899-iki budget szerint az összes bevétel 74,690,265, az összes kiadás 73,876,381, az államadósság pedig 1897 április 1-én 473,878,700 márka.

Története. Midón a római légiók e vidékeken megjelentek, suev törzsekre bukkantak, akiket Kr. u. 84. és a következő években leigáztak. A tartomány védelmére a rómaiak határsáncot emeltek, katonai töltesutakat építettek és számos gyarmatot alapítottak. A III. sz. közepén azonban a barbár alemannok áttörték a sáncot sa rómaiak kijűzetése után az országot elfoglalták. 496. *Klodvig* frank király igázta le az alemannokat, mire országot a frank birodalomhoz került. 843. *W.* földje a keleti frank, majd a német császársághoz került és utóbb a sváb hercegségnek lett egyik része. Mint *grófság* a XII. sz.-ban alakult meg. Az első *W.*-i gróf nevét, *Konrádot*, 1092. említik az oklevelek. Utódaik közül *V. Eberhard* (*Eberhard im Bart*, uralkodott 1450—96.) a tübingai egyetem alapítója említendő, ki csakugyan rászolgált az utókor és a népmonda (Uhländ) magasztalására. Erdemei fejében I. Miksa császár őt 1495-ben a wormsi birodalmi gyűlésen *herceggé tette*. I. Napoleon a pozsonyi békekötés értelmében (1805 dec. 26.) *királysággá tette*. *I. Frigyes* (1797—1806) 1806 jan. 1. vette fel a királyi címet. Fia *I. Vilmos* követte a trónon (1816—64). Utóda *I. Károly* (1864—1891.), kinek elhunytá után utód hiányában a korona umokaöcsésére szállott, ki azóta *I. Vilmos* néven uralkodik *W.* fölött. 1897. és 98. tárgyalta a képviselőház az új alkotmányos törvényeket és ezekkel kapcsolatban az új választó-törvényt is, melyet azonban a centrum a döntő szavazáskor megbuktatott, mert a kormány a kat. szerzetes rendek számára követelt engedményeket és az elemi iskoláknak felekezeti jelleggel való felruházását megtagadta. Ily viszonyok között meddő eredménnyel oszlott szét 1899 jan. 17. az 1895 febr. egybegyűlt

várva várt reform-országgyűlés. Az 1899 jan. 23. megnyílt új ülészak napirendje kizárólag a költségvetésre szorítottatott. Akiadásokat és bevételeket a Mittnacht-kormány (ill. Zeyer pénzügyminiszter) az 1899—1901. évekre külön-külön 80, ill. 81 millió márkában állapította meg.

Irodalom. Heyd, Bibliographie der württembergischen Geschichte, 2 kötet, Stuttgart 1895—96; Württembergs Urkundenbuch, kiadja az állami levéltár igazgatósága, u. o. 1849—91, eddig 6 kötet; Schäfer Ditrich, Württembergische Geschichtsquellen, 1894 s. köv., mostanig 3 kötet; Pfister, Pragmatische Geschichte von Schwaben, Heilbronn 1803 s. köv., 5 kötet; Pfaff, Geschichte des Fürstenhauses und Landes W., 3 kötet, Stuttgart 1835—39; Stälin, W. Geschichte (ez a legjobban (régibb) kézikönyv, 4 kötet, 1841—73, de csak 1593-ig terjed); Stälin P. F., Geschichte Württembergs, Gotha, I. 1882—87; Illustrierte Geschichte von Württemberg, többek közreműködésével, Stuttgart 1886; Fricker és Gessler, Geschichte der Verfassung von W., u. o. 1869; Schneider Jenő, Württembergische Reformationsgeschichte u. o. 1888; Württemberg und sein König, Károly király 25 évi jubileuma alkalmával megjelent munka, 1889; Bossert-Hartmann, Württembergische Kirchengeschichte, 1892; Kaiser, Geschichte des Volksschulwesens in Württemberg, 2 kötet, Stuttgart 1894—97; Pfister Albert, Aus dem Lager des Rheinbundes 1812—13, u. o. 1897; Wintterlin Agoston, Württembergische Künstler in Lebensbildern, u. o. 1896; Schneider Jenő, Württembergische Geschichte, 1896; Alberti O., Württemb. Adels- u. Wappenbuch, Stuttgart, I. 1898; Günther, Das Münzwesen in der Grafschaft W., u. o. 1897; Hang F., Die römischen Inschriften und Bildwerke Württembergs, u. o. 1898; Schneider, Württembergische Geschichte, 1896; Baumann Fr. Lajos, Forschungen zur schwäbischen Geschichte, Kempten 1898; Briefwechsel des Herzogs Christof v. W. I. kötet, 1550—52. Kiadja Ernst V., Stuttgart 1899; Märkt A., Die W.-schen Waldenser-Gemeinden 1699—1899, Pinache 1899.

Württembergi katonai érdemrend, I. Érdemrendek.

Wüstenfeld Henrik Ferdinánd, német orientalista, megh. Hannoverben 1899 febr. 8.

Wyck, porosz falu Schleswig kerület tonderni járá., Föhr sziget főhelye, (1895) 1143 lak., gyer-

mekgyógyintézet, vámvivatallal és látogatott tengeri fürdővel.

Wyck v. Wijck (ejtsd: vájk) **Tamás,** hollandi festő, szül. Beverwájekben (Haarlem mellett) 1616 körül, megh. Haarlemben 1677 aug. 19., eleinte Haarlemben tanult, azután Olaszországban járt és az olasz utcai életet ábrázoló képeiben P. van Laer nyomdokait követte, míg a házi életből vett festményeiben a többi hollandi genrekép festő után indult. Különösen ismeretese tudókat, alkímistákat ábrázoló festményei. A budapesti orsz. képtárban kikötött ábrázoló nagyon hatásos képe (284. sz.) látható.

Wycombe (ejtsd: vájköm, *Chepping-W.*, azelőtt *Chipping-W.* és *High-W.*), angol város Buckingham-grófságban, (1891) 13,435 lak. Itt van a grófság legszebb temploma (XIII. sz., 1878. restauráltak). Tőle 3 km.-re É.-ra van *Hughenden* (IX. k.).

Wydenbruck Kristóf gróf, osztrák-magyar diplomata, szül. Bécsben 1856 febr. 5. (*W. Ferdinánd* gróf, osztrák követ, megh. Londonban 1854., legid. fia). A diplomáciai pályára lépett és az utóbbi évtizedben előbb a japáni, 1899 óta pedig a dán udvarnál képviseli Ausztriát és Magyarországot, mint rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter.

M. L.

Wynghene, falu Nyugat-Flandria belga tartományban Thielt közelében, vasút mellett, (1895) 8031 lak., kémiai iparral.

Wyoming északamerikai egyesült állam lakóinak számát (1896) 100,000-re becsülik. Az 1894-iki termés 0·3 millió bushel burgonya és 0·4 millió bushel zab. Az állatállomány (1894) 82,000 ló, 19,000 fejős tehén, 767,000 egyéb szarvasmarha, 1,222,000 juh, 16,000 sertés. A bányászat szolgáltatott 2·4 millió t. szenet.

X.

Xalapa a. m. Jalapa (IX. k.).

Xamitum, l. *Hexamitum* (IX. k.).

Xanthopsis *M. Coy.* (állat), az iveltrákok (*Cyclometopidae*) családjába tartozó kövestült, rövidfarkú tengeri ráknem. Az irodalomban néha más nevek alatt is előfordul, így *M. Coy.*-nál *Zanthopsis*, *Milne-Edwards*-nál pedig *Cancer* és *Cyclozanthus* néven. Északi-Európa eocenkoru képződményeiben gyakori, Angliában és Bajorsországon. Magyarország a legdélibb pont, ahonnan már csak egy faja, a *X. Bittneri* Lörent. ismeretes a piszkei (Észtergom) felső-eocenkoru bryozoásmárgából.

LÖRENT.

Xantusia Baird (állat), a hasadt nyelvtű gyilkok (*Fissilingvia*) alrendjének egyik neme, amelyeket *Xántus* János hazánkfia nevről neveztek el. Fajai Amerikát lakják.

Xenogámia (gör.) a. m. vendégtermékenyítés, l. *Cseretérmekeyítés* (IV. k.).

Xenokratia (gör.), idegen uralom.

Xenon (gör.), a kripton (I. o.) mellett a levegő új eleme. Sűrűsége 32·5.

Xeroszi öböl, l. *Szaroszi öböl* (XV. k.).

Xilolit (xylolith), egy újabb, a kő és fa előnyeit magában foglaló építletanyag, mely nagyrészt fűrészporból és magnezitből áll, melyeket erős nyomással szorítanak szilárd tömeggé. A lemezelakban elkészített anyagot, víz és sav nem bántja, minélfogva igen alkalmas padozatburkolat.

Xyridae (növény), egyszikűfővénycsalád az enantioblasták rendjéből. Többnyire fűnemű, törpe-száru mocsári növények, kard- vagy fonálforma tövelekekkel. Az egyszerű virágszál tetején hártvány-hegyeslevellű gömbvirágzata van, s a rokon családoktól nem zöld, hanem pelyvanemű külső lepellevele különbözőteti meg. Virága hármas-tagu, a belső sor leple szíromnemű, a külső sor himje meddő (álhim). A belső termőből egy- v. háromrekeszű és sokmagu tok lesz számos szegletes vagy kerekded maggal. 70 faja leginkább Amerika melegebb vidékein terem. A legtöbbjét a benszülöttök orvoságnak használják. V. ö. *Seubert*, Xyridaceae, Martius Flora Brasiliensis, 15. kötet. A *Xyris Indica* L. K.-Indiában borkiütés és rith ellen használatos.

BORN.

Y.

Yale college, l. *Newhaven* (XIII. k.).

Yare (ejtsd: jér), angol folyó Norfolk grófságban. Hossza 130 km., Yarmouth mellett az Északi-tengerbe szakad. Yarmouthon felül kiszélesedik és *Breydon-Water*-nek nevezik. Norwichig (40 km.-nyire) hajózható. Legnevezetesebb mellékfolyója a *Waveney*.

Yates (ejtsd: jetsz), county New-York amerikai államban 829 km² területtel, 21,000 lak., Pennyan székhelylyel.

Yates Edmund Hogdson, angol író, meghalt Londonban 1894 máj. 20.

Yeadon (ejtsd: jida), város York angol grófságban Westridingban 5 km.-nyire Otleytől, (1891) 7396 lak. pamutiparral.

Yelin, Tubero Lajos (XVI. k.) történetirő eredeti neve.

Yellow poplar (növény.), l. *Tulipánfa* (XVI. k.).

Yildiz-kioszk, l. *Jildiz-kioszk* (IX. k.).

Yilgarn, bányakerület Ny.-Ausztráliában, 320 km.-nyire Perthől. 1887. találtak először benne aranyat; 1896. pedig körülbelül 1 millió sterling font értékben bányásztak. Főhelye Southern Cross, egyéb helységek Golden, Valley és Parkers Find.

Yloilo, város a Filippi-szigetekhez tartozó Panay-szigeten. (1887) 11,884 lak. Kikötője, melyhez nagy hajók hozzá nem férhetnek, 1885. nyílt meg az idegenforgalom számára. Főleg dohányt és cukrot visznek ki.

Ymesfjeld (Goldhöpiggen v. Goldhötind) Norvégia legmagasabb (2560 m.) hegycsúcsa a Jötunfjeldene csoportban Kristiansamban, nagyszertű kilátással. Anvord felől szoktak rá föl-mászni.

Ynglingek (Inglingok), Svédország legrégebb uralkodó családja, mely Upsalában székelte és uralmát a többi törzsfő fölé is kiterjesztette. Az Y. 1061. Edmund királylyal kihaltak.

Yonezava, Uzen japáni tartomány fővárosa Nippon szigetének északi részében, a Juwashiro-tól északra, rizst és dohányt termő síkságon, (1887) 28,695 lak., régi kastélylyal.

Yorki herceg, l. *György* (7. XVII. k.).

Young Eduárd (XVI. k.), brit afrikai utazó, megh. Hastingsban 1896 nov. 4.

Younghusband (ejtsd: jöngühözben) *Frank E.*, angol kapitány és utazó, az ifjabb merész angol utazók egyik legkiválóbbja, szül. 1863. Elő-Indiában szolgált mint huszártiszt, olykor pedig mint

diplomáciai ügynök működött. Hírét Közép-Ázsiának legnehezebben megközelíthető országaiban tett utazásaival alapította meg, melyeket rendszeresen egymagában, lóháton végzett. A Gobi-pusztában, a Pamir-fensíkon, Mandsuriában és Csitalban tett utazásait megírta azután a *The heart of a Continent* című fontos és érdekes műben (London 1896—97), melyből később *Among the Celestials* cím alatt kivonatot szerkesztett (u. o. 1894—95). Csitalban élt mint az angol kormány ügynöke, míg testvére, *Y. György* Low tábornok hadseregében szolgált és így mindkétőnek alkalmá nyílt a Csital-expedícióról hiteles tapasztalatokat szerezni, melyekről azután a fontos *The Relief of Chitral* (London 1895) című munkában beszámoltak. Azóta Y. déli Afrikában is megfordult; ez útjáról szól *South Africa* c. műve (London 1898), melyben az angol imperializmus előharcosaként a boerokkal szemben részrehajlóan nyilatkozik. Legújabb utazásáról irt munkája: *The Philippines* (London 1899).

Yttriumpát (ásv.), l. *Xenotim* (XVI. k.).

Yuma, county Colorado amerikai államban, 2595 lak. Y. székhelylyel (240 lak.).

Yungas, délamerikai nedves meleg, sűrű erdővel borított mély síkok, különösen Boliviában a Kordillerák lábánál La Paz és Cochabambától északra fekvő erdőrésszel, melyben sok kopált és khinahéjat találnak, lakói a Juracare indus törzshöz tartoznak.

Yves, szent, l. *Ivo*.

Yvon (ejtsd: ivon) *Adolf*, francia festő, szül. Eschweilerben (Lotaringia) 1817., megh. Párisban 1893 szept. 11. Párisban Delaroché tanítványa volt, 1843. pedig Oroszországba ment és nagy buzgalommal tanulmányozta az ottani nép- és katonacéltet, utóbb a krimiai háború eseményeit örököltette meg rajzaiban. Legismertebb művei nagy csataképei, mint I. Napoleon átkeleése az Alpokon; Ney marsall védi a francia hadsereg visszavonulását Oroszországból, főleg azonban a versaillesi muzeumban levő 3 képe: Malakov bevétele; A solferinói csata és A magentai csata; továbbá A nehéz lovasság támadása Wörthnél stb., melyekben nagy szabadsággal, habár csekély festői erővel ábrázolta a hadi eseményeket. Egyéb tárgyu képei: Judás bűnbánata; A hét halálos bűn, Dante nyomán; Az amerikai egyestilt államok allegoriája; A cézár stb.

Yvon, álnév, l. *Greizinger*.

Z.

Zabanius (*Zabány* v. *Czabány*) *Izsák*, evangélikus tanár és lelkész, a híres Vitnyédinek (XVI. k.) pártfogoltja, szül. 1638 körül, megh. 1707 márc. 18-án, ki a külföldi egyetemekről hazajövén, előbb Pozsonyban nyert alkalmazást, majd Eperjesen tanárkodott s az üldözések idején Erdélybe mene-

kült, hol eleinte mint tanár, majd mint pap működött Szebenben. Nagyon munkás ember volt, aki közel félszáz, nagyrészen nyomtatott s néhány kézirati, leginkább vallásos s filozófiai tartalmu munkát hagyott hátra. Műveinek jelentékeny részét teszi ki az a polémia, melyet Ladi-

verrel az atomokról tartott s ezt oly szenvedélyességgel folytatta, hogy az 1677-iki megyesi zsinat kénytelen volt vitájakat megszüntetni. — *Fia János, l. Hartenek* (VIII. k.).

irodalm. Szabó Károly, Régi magyar könyvt., 2. köt., Budapest 1885; Klein J. S., Nachrichten stb., Lipse és Buda 1789, 1. köt.; Bod Péter, Magyar Athénás 1766; A nagyszombati evangélikus gimnázium értesítője az 1895—1896-iki iskolai évről; és főleg Hörk József, Az eperjesi evangélikus ker. kollégium története, Kassa 1896.

Zabergán, l. Uturgur (XVI. k.).

Zabi v. zabgyerek, a házasságon kívül született gyermek népies neve.

Zábit, a mai oszmáni nyelvben tisztet, katonatisztet jelent. Eredeti jelentése ez arab eredetű szónak: fogva tartó, aki fogva tart. A mai nyelvben azonban tisztán katonatiszti jelentése van.

Zablotow, község Sniatyn galíciai kertleli kapitányságban, a Pruth bal partján, vasút mellett, (1890) 4054 lak., kincstári dohánnyágyarral.

Záborszky Alajos, politikai író, ügyvéd, táblabíró. 1848. országgyűlési képviselő, majd miniszteri tanácsos és kormánybiztos; 1849. halálára ítéltetett, de menekült, megh. Kaposváron 1862 ápr. 5. Nevezetesebb művei: *Lengyelország hanyatlása* (1836); *Az úrbéri váltság* (1843); *Politikai Daquerrotyp* (1847); *Az osztrák politika ármányai* (1861).

Zabrze (Alt-Z.), porosz város, (1895) 10,012 lak.

Zabüszög, l. Gabonaüszög (VII. k.).

Zachlumi nagyvajda, ezt a címet viseli Nikita montenegrói fejedelem legifjabb fia, *Péter* herceg, szül. Cetinjében 1889 okt. 10. (sept. 28.).

Zágráb (XVI. k.) vármegyeje területe a legújabb adatok szerint 7211 km², lakóinak számát (1898) 521,100 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 szab. kir. város, 3 rendezett tanácsú város, 8 nagy- és 1595 kisközség. A szolgabírói járások száma 15, a körjegyzőségeké 82. Pusztá, telep és major van 285. A vármegye (és a területén fekvő szab. kir. város) területén van 8 kórház 2016 ágygyal; egész területén működik 102 orvos, 118 okleveles bába és 34 gyógyszerész. Van 206 km. állami és 200 km. tartományi út. A vasúti vonalak hossza 979 km., miből 178-8 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 30. Van 57 posta- és 40 táviróhivatal, továbbá 353 távbeszélő-hivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 7 bank, 10 takarékpénztár és 12 szövetkezet, összesen 10.780,300 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 290, köztük 1 egyetem és 2 gimnázium, 4 reáliskola, 32 különféle szakiskola, 3 tanítóképző intézet, 231 népiskola, 7 kisdudóvó, 9 emberbaráti jellegű intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 42,475 tanuló látogatta. TH—V.

Zagyvaőf vár (Nógrád). A tatárjárás után a Rátót nemzetség építtette, de azután pusztulásra hagyta. 1441. a csehnek megszállottak s felépítették, 1460. I. Mátyás kikergette őket belőle. Erre ismét romlásnak indult. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (I. 22.). KAR.

Zajkány, kisközség Hunyad vármegye hátszegi járásában, (1891) 536 oláh lak. A faluban *Hunyadi nemzetség* (gör. kat.) él s magát Hunyadi János utódainak vallja. A családban, mely csak törli a magyar szót, a János és I.ászló nevek

hagyományosak, csak a Mátyás név nem fordul elő.

Zákány (XVI. k.) forgalmi jelentősége alászállt, amennyiben a m. kir. államvasút Gyékényesre helyezte át a déli vasúttal való kereszteződést Horvátország felé.

Zákányos víz, könnyen felszálló tüledékes s ezáltal könnyen zavarodó víz.

Zala (XVI. k.) vármegyeje területe a legújabb adatok szerint 5122 km², lakóinak számát 1898. 441,500 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 2 rend. tanácsú város, 16 nagy- és 550 kisközség. A szolgabírói járások száma 12, a körjegyzőségeké 106. Pusztá, telep és major van 676. A vármegye területén van 8 kórház 164 ágygyal; egész területén működik 75 orvos, 74 okl. bába és 28 gyógyszerész. Van 267-9 km. állami és 1189-6 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 95-5 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 355-0 km., a vasúti állomások száma 49. Van 128 posta- és 57 táviróhivatal, továbbá 74 távbeszélő hivatal, ill. állomás. A vármegye területén fennáll 3 bank, 21 takarékpénztár és 25 szövetkezet, összesen 4.967,800 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 512, köztük 3 gimnázium, 1 reáliskola, 16 különféle szakiskola, 1 tanítóképző-intézet, 428 népiskola, 61 kisdudóvó, 1 emberbaráti jellegű intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket 70,677 tanuló látogatta. TH—V.

Gyárai és iparvállalatai: malátagyár, sörfőzde, gazdasági gépgyár, gép- és kazángyár, építőanyag- és cementáru-gyárak, cognac-, szesz-, élesztő-, téglagyár, dongatermelés és fűrészgépgyár. Nagy jelentőséggel bír kulturális téren a zalavármegyei *Nemesi magánalapítvány*. Az 1809. évi győri csatában résztvevő zalavármegyei felkelő nemesek seregének szerelvényei eladatván, a begyűlt és egyéb alapítványokkal is szaporodott összeg, mint nemesi magánalapítvány kezeltetik. 1843-ig a vármegye kezelte, azontúl egy elnökből és harminc tagból álló választmány, mely mindig a vármegye előkelő nemesi családjaiból egészíti ki magát. A nemesi alap tőkéjéhez később más alapítványok is járulván, ma már a választmány tizenhárom alapítványt kezel. Célja kölesönök nyújtása, érdemes ifjaknak nevelési ösztöndíjakkal gyámolítása, kulturális és közélet támogatása, szegények segélyezése. A nemesi alapítvány 1864 óta százharmincezer forintot megközelítő összeget fordított ezen célra. V. ö. *Halis* István és *Hoffmann* Mór, Zalavármegyei évkönyv a millenniumra (140 képpel, Rákosi Jenő előljáró beszédjével, Nagy-Kanizsa 1896).

Zalár József (esaládi nevén *Hizli*) újabb műve: *A honvéd-világból* (Budapest 1898).

Zalatnai vérfürdő, l. Zalatna (XVI. k.).

Zalenze, falu Oppeln porosz kerületben, Kattowitz közelében a Zalenzer Wasser mellett, (1895) 7144 lak. Kőszénbányával.

Zaluski-család (XVI. k.), *Z. Károly* gróf 1899 aug. 15. nyugalomba lépett, mely alkalomból megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot.

Zamojski-család (XVI. k.). *Z. István* gróf, megh. wysocki birtokán 1899 jan. 22.

Zanardelli József (XVI. k.), olasz politikus. Mintán 1898 jun. az egy évvel előbb (1897 dec. 14-én) a Rudini-kabinetben elvállalt igazságügyi tárcától megvált, a képviselőház újra megválasztotta elnökévé; mielőtt azonban megszéte, hogy Pelloux miniszterelnök rendkívüli eszközökkel és rendeletekkel készült kormányozni, mint a kamara elnöke (1899 máj. 24.) beadta lemondását. A szélső balpárt s a szociálisták által folytatott obstrukcióban ugyan nem vett részt, de a királyi rendeletet, mely a sajtó- és egyesületi szabadságot korlátozza, határozottan elítélte és jogtalan-
nak nyilvánította. M. L.

Zanthopsis, l. Xanthopsis.

Zanzibár (XVI. k.). 1897 elején Z.-ban megszűntették a rabszolgaságot, minek következtében Z. és Pemba-szigeteken 140,000 rabszolgá megnyerte szabadságát. Magában véve azonban a rabszolgaság még fönnállhat, mert csak az a rabszolga kapja meg szabadságát, aki megkívánja. Különben is a Z.-i szultán már három ízben (1873, 1889, 1890) megtiltotta a rabszolgák behozatalát és minden rabszolgá, aki Z. és Pemba-szigetek területére lépett, szabaddá vált, sőt a rabszolgák gyermekeinek is biztosították a szabadsággal járó jogokat. V. ö. *Baummann* Oszkár, *Der Zanzibar-Archipel* (Wissenschaftliche Veröffentlichung des Vereins für Erdkunde in Leipzig, 3. kib., 1897, 2. füz.).

Zarate, járási székhely Buenos-Aires argentinai tartományban a Parana és vasút mellett, (1890) 3638 lak., gőzhajóállomással, papir-, dinamitgyártással, hűsönzerv-készítéssel.

Zártfeltörő fő (növ.), l. *Vérehulló* (XVI. k.).

Zárt mezőny, akkor jön létre, mikor valamely versenyben résztvevő lovak mindegyike közvetlenül egymás oldala mellett fut, úgy hogy egy csoportot, egy tömeget alkotnak, vagyis amikor az első és utolsó ló között egy hossznyi távolság nincs.

Zártörés vétségét a magyar büntetőtörvénykönyv (1878. V. t.-e.) 360. §-a szerint az követi el, aki a zár eszközlésénél, a bíróság v. más hatóság közege által alkalmazott peesétet illetéktelenül eltávolítja, feltöri vagy megsérti, vagy pedig a lezárt dolgok megőrzésére szolgáló helyiséget vagy tartályt felnyitja (l. *Birói zártörés*, III. k.). Különbözik ettől az a hivatalos *zárjegy*, amelyet p. szeszfőzőkben az edényekre és műszközőkre alkalmaz a pénzügyi hatóság, és amelynek megsértése nem az 1878. V. t.-e. 360. §, hanem a szeszadótörvény (1888. XXIV. t.-e. 89., 99. §§) értelmében büntetetik. MÁRKUS.

Zaruma, délamerikai város Ecuador állam Laja tartományában, a Tumbez-folyó mellett, 1400 m. a tenger színe fölött. 1549. alapították. Aranybányái vannak.

Zárva termők (növ.), l. *Zárva magzók* (XVI. k.).

Zasty apátság, l. *Százdi apátság*.

Zasztava, l. *Miletics* (XII. k.).

Zay Miklós gróf, országgyűlési képviselő, szül. Zay-Ugrócon 1864 jan. 14. A gimnáziumot Pozsonyban, Selmecbányán és Budapesten végezte, a kereskedelmi tárgyakat Genfben, a jogot Párisban és Budapesten tanulmányozta. 1888. mint horvátországi nagybirtokos a főrendiház tagja

lett. 1890 óta az orosházai evang. egyház világi felügyelője. Az 1892. képviselőválasztások alkalmával az orosházai és számbokrėti kertületekben kormánypárti programmal fellépett; de még a választás előtt mindkét helyen visszalépett. Az egyházpolitikai viták idejében a főrendiházban az ellenzékkel szavazott. 1896 óta az orosházai kertület szabadelvű párti képviselője. A napilapokban és folyóiratokban számos elbeszélést, úti rajzot, politikai, történelmi és természetrajzi cikket tett közzé.

Zboró (XVI. k.). Az Erdődy-család a híres Rákóczi-uradalmat 1897 dec. egy német részvénytársaságnak adta el.

Zborow, község Zlocow galiciái kerületi kapitányságban a Strypa és vasút mellett, (1890) 4100 lak., sörgyárral. 1642. itt a lengyelek diadalt vívtak ki a kozákok és tatárok egyesült hadain.

Z. D., a városlődi gyár jegye Zichy Dezső neve után, l. *Magyar agyagipar* (XII. k. 5.).

Zdar, l. *Saar* (2., XIV. k.).

Zde (cseh a. m. jelen). 1898. a zavart politikai viszonyok hatása alatt az ifju-cseh párhözszító katonai tartalékosok (közttik néhány képviselő) az ellenőrzési szemléken a német «Hier» helyett a cseh zde-vel feleltek. Ezt Krieghammer hadügyminiszter 1899 ápr. kelt rendeletében tiltotta és fogsággal büntette azokat, kik ez ellen vétettek. A nyelvrendeletek visszavonása azonban annyira elkeserítette a cseheket és a morva-cseh tartalékosokat, hogy 1899 okt.-nov. tömegesen jelentkeztek cseh nyelven, ami azután több helyt oly utcai tüntetésekre vezetett, melyeket csak fegyveres erővel lehetett leverni. A hadügyminiszter ezzel szemben megmaradt álláspontján s a rendbontókat sorra elzáratta. 1900 jan. a delegációk tillesei alkalmával egy udvari ebéd végén a császár is szóba hozta a dolgot és *Stransky* Adolf (l. o.) delegátushoz intézett beszédében nyilatkozta kifejezte a zde-kérdésben rosszaságát.

Zebegény (XVI. k.). A XIII—XVI. sz. elejéig volt itt bencés apátság, mely azonban még a mohácsi vész előtt megszűnt. Címe most is adományoztatik.

Zebrafa (növ., Connarus L., Omphalobium Gaertn.), a Connaraceák (zergéfafélék) fája, 58 fajamind a két földsgnek forró vidékein terem. A *C. Guianensis* Lamb. (O. Lambertii DC.) hazája Guiana, fáját az asztalos nagyra becsüli (bois de zèbre, zebra wood), l. *Pálmafa* (XIII. k.).

Zebravirág a. m. *Alstroemeria* (I. k.).

Zedlitz und Trützschler Róbert (XVI. k.) gróf német politikus 1898 dec. Hessen-Nassau tartomány főelnökévé nevezték ki.

Zehlendorf, Berlin külvárosa és falu Potsdam porosz kerület teltovi j.-ban, (1895) 6031 lak., vasúttal, magánmegőgyítő intézettel, erkölcsileg elhanyagolt gyermekek nevelő-intézetével.

Zeising Adolf, német esztétikus, szül. Ballenstedtben 1810., megh. Münchenben 1876 ápr. 27. Eleinte gimnáziumi tanár Bernburgban, 1853 óta magántanár Münchenben. Hirnevét az általa felfedezett esztétikai törvény alapította meg. (Lásd *Arány*, II. k. 25—26.) Egyéb műveket is írt, a többi közt néhány feledésbe merült regényt és drámát.

Zeissberg Henrik, lovag, osztrák történétíró, megh. Bécsben 1899 máj. 27. Utolsó műve: Condé und Pichegru, megj. a bécsi akadémia Archivjában s külön lenyomatban (1898).

Zelenka Pál ág. ev. püspök 1898 okt. elki-sérte a német császári párt jeruzsálemi útjára. L. *Jeruzsálem*.

Zeleňský, I. Zseleňski.

Zeller Károly, osztrák zeneszerző, megh. Baden-Bécs mellett) 1898 aug. 17.

Zellerfeld, az ugyanily nevű járás székhelye Hildesheim porosz kerületben, a Zellbach és vasút mellett, (1895) 4332 lak., kötött árukészítéssel, sör- és szivargyártással, fafaragással. Klimatikussá fűrdőhely.

Zemlinszky Sándor, osztrák zeneszerző, egy Bécsbe költözött magyar család sarja, szül. Bécsben 1872 okt. 14. Door, Fuchs Róbert és Fuchs János alatt szép sikerrel folytatta tanulmányait. 1896. a Hellmesberger-quartett első vonós-négyesét adta elő, mely még Brahmsnak is megtetszett. Követte ezt egy klarinett-trió és egy színpólya, mind a kettő pályanyertes mű. Utóbbi a bécsi zenészek egyesülete 1899 márc. 5. adta elő. 1897. Sarena c. szintén pályanyertes dalműve a müncheni operaházban került színre, második operáját pedig, az *Es war einmal* c. mese-operát, a bécsi operában adták először (1900 jan. 22.). M. L.

Zemlya (Novaja-Z., XVI. k.) felfedezésének történetét megírta *Teleki Pál* gróf a Földrajzi Közlemények 1899. VI—VIII. füzetében.

Zemp József, svájci szövetségi tanácsos, szül. Entelbuchban (Luzern kanton) 1834 szept. 2. 1856 óta Münchenben és Heidelbergában jogot hallgatott és doktori oklevelet nyert, zürichi rövid idejű tartózkodása után Entelbuchban ügyvédi irodát nyitott, 1875 óta Luzernben él. 1863. tagja lett a luzerni nagytanácsnak, 1871 óta a svájci rendi tanácsnak és 1873. a nemzeti tanácsnak. 1881. vezére volt a konzervatív ultramontan pártnak. 1891. Velti visszalépése után a szövetségtanácsba választották. Mint a posta- és vasútosztály főnöke a vasúti államosítás híve. 1894. az alelnöki méltóságot viselte, 1895. a szövetség elnöke volt.

Zemplén (XVI. k.) vármegye területe a legújabb adatok szerint 6302 km², lakóinak számát (1898) 340,100 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rendezett tanácsú város, 22 nagy- és 428 kisközség. A szolgabírói járások száma 10, a körjegyzőségeké 62. Pusztá, telep és major van 371. A vármegye területén van 7 kórház 199 ágygyal; egész területén működik 67 orvos, 181 okl. bába és 33 gyógyszerész. Van 178·5 km. állami és 743·5 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 66·2 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 274·5 km., miből 273·9 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 37. Van 96 posta- és 52 távíróhivatal. A vármegye területén fennáll 5 bank, 10 takarékpénztár és 7 szövetkezet, összesen 1.710,900 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 476, köztük 1 jogakadémia, 1 hittani intézet, 2 gimnázium, 12 különféle szakiskola, 1 tanítóképző intézet, 430 népiskola, 27 kisdudó, 1 emberbaráti jellegű intézet és 1 börtöniskola. Mindez intézeteket összesen 45,562 tanuló látogatta. V. ö. *Adda*

Kálmán, Zemplénvármegye északi részének földtani és petroleum-előfordulási viszonyai (a magy. kir. földtani intézet évkönyve, 3. füzet, Budapest 1898).

TH—V.

Története. Z. vármegye nevére nézve szláv eredetű. *Zem* a. m. föld, *pln* (a *zem*-mel egyeztetve *pelna*) a. m. *telt, kövér*; Z. tehát kövér földet jelent. Elnevezését a vármegye Zemplén földvárától vette, mely a honfoglalást megelőzőtt szláv v. bolgár birtoklás idejében már megvolt. Z. vármegye *Pesty* Frigyes szerint a honfoglalás korabeli első 15 vármegye sorában alakult és azok között is az elsők egyike, sőt talán maga az ősvármegye, mely körül a többiek képződtek s elrendezkedtek. *Anonymous* szerint a honfoglalásnak alapvető hadműveletei Z. vármegye területén mentek végbe. *Zalán* bolgár fejedelem követsége, midőn *Árpádnak* ungvárdéki fő hadi szállására igyekeztek, hogy a herceget «a magok urok szavával köszöntsék és annak parancsolatait *Árpád* herceggel megbeszéljék» (C. XIV.), Z. vára mellett keltek át a Bodrog révén, a Róbert Károly király idejében még híres «Bástya» (Bazta) nevű kereskedelmi kikötő helyén. Viszont *Árpádnak* Zalánhoz indított hármas követsége (Tarcál, Rétel és Ond vezérek, kiknek nevei földrajzi nevezeteinkben ma is élnek) Z. mellett úsztatott át a Bodrogon; de meg a honfoglalásnak egyik országútja is (Ungvártól Szerencsig) Z. vármegye földjén vezetve végcélja felé *Árpád* fejedelmet és az ő hadrontó seregeit. A Bodrog folyó, Z. vármegyében ma is élő szájhagyomány szerint, valami *Ruga* nevezetű szláv vezértől, akit vad futásában a bátor *Bud* (Buld, Bold, Bod, Hunfalvy Pál szerint Bátor személynév) nyila ért volna utól, nyerte elnevezését, épp úgy, mint a Bodrog ikerfolyója a *Labore* az Ungvárról Z. vára felé elmenekült, azonban utólért és a víz partján hurokra került *Labore* szláv vezértől.

Mig Zemplén vára *Árpád* fejedelem táborba szállásának, addig Szerencs nemzeti «magnum áldomás»-nak a színtere. Hogy a Bodrogon való átkelés meg a Szerencsen «nem kevés napokig» tartott pihenés között merre vitt a hadak útja: arról élő tanúság Szomotor. A nép «szomoru tor»-ról regél. Ugy látszik, ott tették semmivé Béliud szláv vezér seregét *Árpád* hadai, legalább Szomotor mellett a hegyek lábainál fel-feltáruló emberi csontváznakak mészporszerű maradványai arra engednek következtetni, hogy abban az időben errefelé öldöklő harc lehetett. *Anonymous* szerint a «Tisza és Bodrog között fekvő földet előre elfoglalták és látván a halaknak és minden más vadaknak bőségét, kimondhatatlanul megszerették». Szerencsen *Árpád* fejedelem «az ő kuriájában» (a mai *Árpád-hegyen*) pihentette hadait. És amíg itt időzött, az Erdőkallya (Sátorhalmá körül), a Bojta hegy (Tállya mellett), a Tarcál hegy (Tokaj mellett), Himesudvar (vagyis Tokaj vára), a Bodrog- és a Takta-köz stb. egy-egy nemzeti gazdag ajándékként szállott *Árpád* kezéből a vezérekre (Rétel, Vojta, Tuzul, Ed és Edömérre), amiért a Z. vármegye földjében meggyökerezni indult bolgár kenézségeket (Bély község talán Béliud kenéztől vette nevét) a föld színeről elsöpörték. Midőn pedig a Nyírség elfogla-

lása után Árpád az ő honfoglaló népét Szerencséről a Tiszán- és Sajón-túlra tovább vezette, Z. vármegyének őrizetét a *kabarok* törzsére (a magyarokkal szövethetett kunokra) bízta, a mai Tokaj-Hegyalja környékére telepített ve őket. Ennek a kabarok törzsének emléke ma is él Sárospatak környékén a Kaliz-ér patakoeska, ugyszintén a Bojta-hegy nevezeteiben. Így lett vége a muló IX. sz.-dal annak a Bolgárországnak, melynek legészakibb tartománya a Duna-Tisza közén fölnyult a «Havas hegyekig» (Kárpátok) a mai Z. vármegye szélében-hosszában.

Vessünk csak futó tekintetet Z. térképére. Kezdjük alul és úgy menjünk feljebb északra a lelőhelyek megjelölésében. Cölöppéptmények nyomai vannak a Bodrog bal partján, Sárospatak és Bodrog-Vécs határában. Kőkorszaki leletek helyei: Tokaj, Olasz-Liszka, E.-Horváti, Tolcsva, Pogánykút (Trauconfalva mellett), Sátoralja-Újhely, Mikóháza, Bodrog-Szerdahely, a Zompod homokdomb-láncolat (igen gazdag telepe kő- és bronzkori leleteknek vegyesen, Nagy-Kövesd, Agárd, Bennár-Homoka (Erzsébet-tanya Karád mellett), Sz.-Mária, Bodrog-Vécs (a csiszolt kőbalták és őrlőkövek gyártóhelyének tekinthetjük), Nagy-Erdő pusztá (a Bodrog és Labore köze), Körtvélyes, Hegyi (érdekessé tűzpadka), Málya (ős kori halászlátú eszközök), Köves, Azar, ahol a legdurvábban idomított kőbunkók, parittyakövek, hálónéhezékek, esiszolt kőbalták s a finoman pattogatott szilves — obszidián-nyílhegyek közt majd mindenütt és konyhahulladékokkal s edényekkel is találkozunk. Bronzkori lelőhelyek: Dobsza, Tokaj, Tolcsva, Bodrog-Keresztur (öntőműhely), Komlócsa, Mihályi, Zompod (szíronyos bronzéktítmények), Karád, Cselej (vésők és balták), Rákóc, Nézpest. Pogánysírok: Megyasszó, Dobsza, Golop, Mád, Péter-Homok (rég i nevén Abaj-Homok, Patak határában), Ladmac, Szomotor, B.-Vécs, Leszna stb. környékén, fel a Krajnya kapujáig, Ormezőig, a Krajnyán, tudtommal, az egy ulicai aranyleletet leszámitva, sem a paleolitik, sem a neolitik, sem a bronzkor nem hagyott maga után jeleket az ott lakott ősembertől.

Az *Árpádház-kori* kútfőkből keveset meríthettünk. Z. helység várkörnyéke, a *meqa*, mindinkább kitágul s körötte, mint katonái, honvédelmi középpont körül, a XIII. sz. elején nagyjából a mai egész vármegye földrajzi egységge alakul. A comitatusok (a mai járasok, akkor honvédelmi szervek) száma három: Z., Patak, Szerencs, negyedikül jelentkezik Tállya, ötödikül Keresztur; a XIV. sz. elején pedig Gyepelw (provincia gepel ultra indagines = Gyepély), Ormezón felül, a mai Krajnya, melynek idővel középpontja lesz Homonna (szlávul Humena, főhely) a «kulcsos város». Különbben pedig Sárospatak I. Endre királynak és a rutén születéstű királynéknak kedves mulatóhelye volt; Salamon király és a hercegek Tokaj irányában mérték össze pártjaik és fegyvereik erejét; II. Endre király Sárospatakon pihente ki az uralkodás fáradalmait; leánya, magyarországi szt. Erzsébet világrajövetelét is a sárospataki vár egyik terméhez (ma kápolna) köti a szájhagyomány; Gertrud királyné a kövesdi várban mult volna ki tragikus halálal

(Bánk bán), szive is a leleszi templomban porlik. A Vatha-féle lázadás leveretése óta Z.-ben is «pásztorok őrzik a nyáját». A vérkeresztiségen tülesett Z.-vármegyei egyházak első gyökérhajtása a Szent Keresztről nevezett leleszi premonstrei prépostság és konvent III. Béla király idejében, amikor Z. vára alól Lelesz pusztá kivétetik. A kereszténység megerősödésére mutat a műremekszámba menő még a XI. sz.-ból fennmaradt román stíli, ma ev. ref. templom Karesán. A XIV. sz.-ban pedig már két, a zempléni és zombori főesperességgel, a darnói prépostsággal (Darnó hegyen Trauconfalva mellett) s több kolostorral, klostrommal (prédikáló testvérekkel), «egyházás» községgel (Bénye) és a pálosokkal (Toronyán, Újhelyen, Terebesen, Varannón, Homonnán) találkozunk. A fejlődésnek, virágzásnak indult, mondjuk vármegyei életet azonban sirba döntötte a tatárjárás. Maga a fő csapat, ha nem is Z. vármegyén át vonult, de az egyik tatár alvezér, Csab erre felé vehette útját. Rogerius írja, a nép regéli a Bodrogköz feldúlását (K.-Géres határában egy halom neve: Tatártémés), a ladmaci hegyek közé vonult lakosságnak lemeszároltatását (Kasvár). Föl van jegyezve, hogy egy tatár csapatall mint viaskodott Tállya váranál György mester, a Soós-esalád őse; Sátorreltől (Sátoralját) is a tatárok dúlták föl. De meg magát a gyászos emléktű Muhi pusztát, Z. vármegyének délről tószomszédját, Girincstől, Körömtől, Hídvégtől csak a Sajó választja el. Virágzó községek helyén Z. vármegyében is temető, puszták támadtak, így Harangod, Abony, Bazsi (templomának alapmaradványait még föl-föl tárja az ekevas), Várhomok, Szadavár és a bekecs—körömi út vonalán vagy husz halom, alattuk elporladt csontmaradványokkal, mindmegannyi a tatárjárásra emlékeztető. IV. Béla király, aki Z. vármegyét is sirjából keltette életre, az elpusztult «castrum de Satur-eleu» helyébe alapította Sátoralja-Újhelyt (Nova villa), ő hozta be a királyi vincellereket Olaszországból s telepítette le Olasz-Liszka és Bodrog-Olaszi környékein, kik azután «délszaki hazájuk legizletesebb venyigéivel» tltették be a Tokaj-Hegyalját, s lettek szerzői a tokaji bor világhírének.

Lépjünk át az *Anjou-korba*. Az alatt a 100 esztendő alatt, mely a Muhi pusztá gyászos évétől Róbert Károly uralkodásának végéig terjed, Z. vármegye romjaiból újjá épült. IV. Béla az «ország atyja». Róbert Károly a «városok pártfogója» volt. Midőn fia Nagy Lajos uralkodik, Z. vármegyében a községek száma 400 körül jár (ma 451 s mikor legtöbb volt: a Hunyadiak korában 500 s egynéhány). Egyes Z.-vármegyei családok: Rátold, Lóránd, Omode, Igener, Ade, Prud, Pagven comések és magiszterek stb. helyhez, időhöz, történethez fűződő jelentőségre emelkednek, a Trencsényi-Omode-féle kiskirályság szétbontakása után pedig a Róbert-hez ragaszkodó családok: a Dancsok, Szécsok, Soósok, Boescakayak, Sztárayak, Pethók, Monakayak, Perényiek, Homonnay-Drugethek stb. a Z.-vármegyei főnemességnek törzsökös, századokon át virágzó alakjaivá nővik ki magukat, sőt a nemzeti közvélemény egyiküket — másikat az ország zászlóvivő szerepeire szemeli ki (Drugethek,

Boeckayak, Perényiek). De hogy visszamenjünk Róbert Károlyhoz, a Bodrog folyó mellett fekvő Z.-vármegyei községek közül Tokaj, Bodrog-Keresztúr, Sárospatak s mint kereskedelmi kikötőhely és a tranzító-kereskedelem fő piaca Z. nemcsak hogy városi rangra emelkednek, de mint a Bodrog folyón s messze idegen földről hozzájuk ellátogatott német és olasz kereskedők vendégfogadói és pártfogói a király jóságából egyre gyarapodó hatalomra, helyhatósági szabadsalomra, önállóságra tesznek szert. Sárospatak p. már 1355. királyi városi rangra emelkedik és a «pataki gróf» (comes) ugy tűnik föl előttünk, mint a Z.-vármegyei hanzavárosok királyi helytartója, Z. város pedig, mely a mult században (1299) még csak a «pörosztó nemes-bírói székeke-nek volt, Róbert Károly alatt a kongregációknak, a vármegyei gyűlékezéseknek lesz és a közsabadságnak marad «Bástya»-ja (v. ö. a Donch-féle 1321. kelt adománylevellel, Adalékok, II. kötet, 87. old.). Róbert Károly személyesen is ellátogatott a trón és haza körül magát 1310. kiválóan érdemesített Patakra, melynek falai alatt gyűlekezett össze a királyhoz hű hadi nép, hogy a Trencsénimode-féle forradalmi sereget a vármegyéből kiverje. Ebben a hadjáratban és a rozgonyi döntő esatában tüntette ki magát Fülöp, a majd 400 évig nőtt Drugeth-dinasztia fájának törzsoke. Róbert Károly királyal másodikor is (1321) találkozzunk Patakon a «püspökök és bárók tanácsá»-ban, midőn a Z. és Ung vármegyekre kiterjedt rutén néplázadásnak fő intézőjét Petenes (Péthó) főispánt méltóságából kitette és helyébe Micet (Mihályt) nevezte ki a király Z. vármegye főispánjává. Ez a Mic a róla fenmaradt Micbámonda hóse, később királyi helytartó Illiriában és a királyi hadak fővezére lett (megh. 1341.). Talán a nagy jószágadományozások alkalmával a hála érzete érlelte meg Róbert Károly szívében az elhatározást, amit később meg is eselekedett, hogy az ő kedves Sárospatakját jegyajándékol leendő menyének, Lajos királynénak, adományozza. Ez a tény magyarázza azt a benső viszonyt, mely Sárospatak révén még Nagy Lajos, de sőt Zsigmond király idejében is a királyi család és Z. vármegye főiri családjai között oly bizalmassá fejlődött, hogy a királyi udvar belső hű emberei közül mindig volt egy-két Z.-vármegyei. A visegrádi merénylet alkalmával is (1330) Záh Felicián ellen a királyné és a királyi gyermekek életét két Z.-vármegyei úr, János és Miklós oltalmazták meg a felkocoltatástól. Ezért Miklós (Drugeth) királyi udvarbíró, majd Z.-vármegyei főispán lett.

Nagy Lajos király uralkodása alatt történik, hogy Novgorod hercege és Podolia fejedelme Koriáthovics Teodor, aki nagybátyjával Olgerd litván nagyfejedelleml meghasonlott, 1352. a magyar-lengyel királylval szerződést kötött. E szerződés erejénél fogva Lajos Podoliáért Z. vármegyei és Munkács-vidéki nagy kiterjedésű jószágokkal kárpótolta és hercegi címmel ajándékozta meg Teodort, mire aztán Koriáthovics nagy számu orosz csapatokkal beköltözvén, a magával hozott ruténség nagyobb részét Homonna körül a Krajnyán és Sátoralja-Újhelyen s környékén telepítette le. A herceg maga is lakhatott

ittén, amit bizonyít, hogy az Újhely fölött levő Várhegyen erősséget emeltetett, s pedig a IV. Béla idejében elpusztult Sátor-hegyi vár omladékaiból. Koriáthovics herceg 1400 körül halt meg. Emlékét kegyelettel őrzi nemcsak a rutén, de a magyar is, mely Zemplén vármegye földjén például egyetértésben él együtt. A ruténség, melynek egy része a vármegyének kétségtelenül őslakója (Laborez ungvári herceg kormányzata alatt állott) és a mai lakosság számának majd egyharmadát teszi, a vármegye alsó részén teljesen magyar, a közép- és felső részeken pedig, kiválóan hazafias papságának jó példáját követve, szépen magyarosodik. Koriáthovics elhunytja után a Drugethek hatalma alá került az akkor még ó-hitt Z.-i oroszosság is és abban, hogy a vallási unió létre jött (1649 ápr. 24.), a Drugethek hazafias és kitartó politikájának, abban pedig, hogy az orosz népnek szilaj, mondhatni vad erkölése (krasznibrodí leányvásárok) megszelídült, a Drugethek humánus bánásmódjának érdemes része van.

Zsigmond uralkodása alatt (1411 körül) a Debreu-Zudar-féle zendület, mely mint politikai forgószél Erdélyben támadt és végig söpört a vármegye déli részén, még mielőtt viharra fajulhatott volna, Perényi Péter fojtotta el a Tállya mellett vívott esatában. A szemtanu király mondja adománylevelében (Sztropkó várát és tartozékait adja), hogy Debró Istvánban Tállya mellett a királyi felség legnagyobb ellenségét győzték le. Ugyanez a Perényi, korának babérkoszorú havedezére — a XVI. sz.-ban vezérserepet vitt Perényi Péternek a nagyatyja — kitüntette magát nem egyszer az itt garázdálkodott lengyelek megfenyítésében is, akik Zsigmond uralkodásának már a mézes heteit megkeserítették és csak a tokaji királytalálkozás után (1412), midőn Zsigmond és Ulászló lengyel királyi herceg összebékültek, hagytak nyugtot a vármegyének. A köznyugalom azonban, amit a királytalálkozás biztosított, beleértve az I. Ulászló trónfoglalása alkalmával támadt fegyveres villongásokat is főispán (Perényi János) és megyés püspök (Rozgonyi Simon) között, rövid életű volt. Nemsokára (1439) követte a közbátorlét megrendülése, a cseh rablók betérése, kiknek rabigája alatt a vármegye hatósága — fájdalom — majd 25 évig nyögött. Azok a cseh rablók (zsebrákok) összeszóvetkezve a vármegyei parasztsággal, bár olyan hadvezérek, mint Homonnay István és Bertalan, sőt egy Hunyadi László szállottak síkra ellentük, a rablővezérek: a két Giskra, Axamith, Walgatha, Talafuz, Pozovay, Komoróvszky stb. alatt, rövid tíz év lefolyásán elárasztják az egész vármegyét s Komlóstól Sztropkóig az összes várakat hatalmukba kerítik. Hunyadi Mátyas mindjárt uralkodása kezdetén (1458) méri fejükre az első súlyos csapást. A Sárospatak és V.-Ardó között, a Botkó mezőségen szept. 1. vívott igen véres esatában Magyar Balázs, Rozgonyi Sebestyén és Simon vagy 2000 főnyi esehet vágtak le, maga Axamith is elesett, Walgatha pedig fogságba került. Midőn már Patak, Ujhely, Kövesd, Gálszécs (Rozgonyi Simonnak az élete árán) és Homonna váraiból is kiszorítottak, a Z.-sárosi határhegy-

ség erdőségeiben kerestek maguknak búvóhelyeket (Vehée mellett a Liza Kamenán) s mint hegyi rablók garázdálkodtak egész 1462. történt meghódolásukig, midőn Mátyás király Giskrát az ország rendjei közé iktatta, a cseheket pedig zsoldos katonául fölfogadta a törökök ellen. Ugyanekkor hű szolgálataikért udvari főméltóságokat kaptak Pálóczy László, a Rozgonyi és Homonnay testvérek, Perényi István és Szokoly Péter. A cseh-husztita vallás, a kehely tovább hódít. Emlékét máig is mutatja az eredetileg huszita templomnak épített, ma ev. ref. templom Kis-Azarban s u. o. a huszita harangláb; Újhelyen pedig a zsolymokai pincesoron egy borház, mely a hagyomány szerint huszita imaház volt, amit építesmódja még ma is bizonyít.

Rövid tíz éve mult a cseh rabló-világ elesendesésének, midőn 1471 okt. kitört a Perényi-féle lázadás. Ez a lázadás, melynek értelmi szerzősége az akkori főispán Perényi István nevéhez fűződik, nem célzott kisebb dolgot, mint azt, hogy Mátyást a királyi trónról Kázmér lengyel herceggel és a magyar elégedetlenek segítségével leszorítsa. A trónkövetelő Kázmér 12,000 főnyi haddal tört a vármegyébe és Sztropkó megvívása után a Bodva völgyében ereszkedett alá s már a Hegyaljág hatolt; hanem Szapolyai Imre nádor hadainak jövetelét hírtl ezer, a korona helyett megelégedett azzal a pár ezer hordó borral, melyet a szítetről rabolt s vitt haza magával. Két év mulva és a Perényi unszolásaira hallgatva, Kázmér hereg megint beittott Z. területére, sőt Sztropkót, Homonnát, Nagy-Mihályt elfoglalva és Terebest megszállva, erős hadállást foglalt. Mátyás király előre küldvén Csupor Miklós erdélyi vajdát és Lábatlan András vezéreit, maga személyesen is, most másodsor jött Z. vármegyébe. Az 1473—74-iki telet seregével Homonnán töltötte. Amint kitavaszkodott, Mátyás hadai a lengyel sereg egy részét megsemmisítették, más részét kiutasították. Lábatlan András Z. vármegye főispánjává és Sztropkó kapitányává tette a király s úgy látszik, hogy akkoriban Sztropkó kapitánya nemcsak Z., de Felső-Magyarország védelmi ügyének intézésével is foglalkozott s úgy látszik, hogy Upor Mihálynak két vára (Abara és Céke) mint «datrok barlangja» is az 1471. t.-c. 29. §-ának erejével ez időtáiban romboltatott le. Lábatlannak főispán utódja Pálóczy Imre, őse Antal főispánnak, akivel Mohács mezején még találkoznak. Mátyás király elhunytával, midőn ismét királyt kellett választani Pest-Budán: a Z.-iek három pártra szakadtak. Albert lengyel herceg mellett, aki Szerenesre már királyválasztó országgyűlést is hirdetett, a Rozgonyiak kardoskodtak; Korvin János hívei Ráskay Balázs köré gyűllekeztek; az Ulászló-pártiak vezére pedig, úgy látszik, Pálóczy Mihály volt, akivel a Perényiek is szövetkeztek. Albert, midőn Sztropkót a Perényiektől hősien ellentállás után elfoglalta, seregével Szerenes felé tartott, hanem a Szapolyai István nádor-ispán vezérlete alatt egyesült királyi hadaktól és a Z.-iek hátriumaitól kemény vereséget szenvedett. Ebben az időtáiban (1500), mint a királyválasztáson győztes II. Ulászló királynak hű embere, ttnik

föl a Z.-i nagybirtokos családok sorában a hős nemzetségből való Szapolyai János, Regée, Tallya és Tokaj ura, Z. vármegye főispánja, később erdélyi vajda, végre választott nemzeti király. A Rákos mezején tartott (1505) «lármás diéta»-ból országos alaptörvény jelentőségére emelkedett ama nevezetes végzésnek is, hogy ha Ulászló király fiörökös nélkül halna meg, a nemzet idegent királylyá nem választ: ő volt az értelmi szerzője, a Z.-i követek (Rákóczi András, Pány Kristóf, Chapy György) pedig és a Z.-i urak (Homonnay János, Pálóczy Mihály és Antal, Ráskay Balázs) szószólói, egyszersmind az országos végzés aláírói.

Mellőzve a török ellen folytatott harcokat, melyeknek színtere akkor még Z.t-ól igen távol (Moldvában) fektött és a törökkel folytatott küzdelem csak annyiban érinti Z. vármegye történetét, hogy a közjót érdeklő tárgyak folytatására egybegyűlt rendek a török fogságba esett Z.-i főurak kiváltásával is foglalkoznak, és mellőzve az 1514-iki parasztlázadást, amely kivált Sárospatak s Tokaj környékével érezette garázdaságát, de egyszersmind fegyverbarátságba hozta össze Pálóczy Antal főispánt több Z.-i úrral, és összehozta annyival is inkább, mert a Szapolyai-párt már akkor kezdte árucekként keresni a hazafiságot, amit magas áron vásárolt: nézzük inkább, hogy a körtlfordozott véres kard látására milyen immel-ámmal szedelőzködött föl az egyházi és a világi főnemesség, meg a köznemesség 1526-ban Sárospatak mezején, hogy onnan reménység és kétség között az ország nagy zászlaja alá, melyet felesége (Drugeth Katalin) révén Z. vármegyéhez számító főúr (Drágffy János) tartott, Mohács irányába tovább induljon. Gáspár diák reánk maradt följegyzéséből tudjuk, hogy amidőn apostolos oszlásának a napján a pataki mezőségen hadrendbe sorakozott lovasságot és gyalogságot Pálóczy A. főispán és a hön szeretett alispán Ráskay György számba vették, a Z.-i sereg mindössze sem volt több, mint 353 főnyi. Csapatvezetők voltak: Allaghy János, Boeskey Ferenc, Chapy Ferenc, Deregnyey Mihály, Drugeth Ferenc, Morvay György, Nagymihályi István, Nagytárkányi Albert, Nátafalussy Vince, Perényi Péter (a be nem vonult erdélyi vajda Szapolyai János helyett a csata napján, aug. 29., a lovasság bal szárnyának vezére), Perényi Gábor, Rákóczi György és Ráskay Gáspár (lovas csapata Mohácsnál a király személyes testőrségétl kirendelve). Hósi halált haltak s ott porlanak a nemzeti nagy lét temetőjében Mohács alatt: Pálóczy főispán, Ráskay alispán, akit az egész vármegye meggyászolt, Drugeth Ferenc, Perényi Ferenc váradí püspök és Gábor meg a többi névtelen hős. Hírük, dicsőségük élni fog, míg él a nemzeti kegyelet.

A gyászos emléktől mohácsi csata után Szapolyai János Szeged tájékáról Tokaj felé húzódtott és az 1505-iki országos végzésben gyökerező jogalapon ő és a mellette eszével s ékesenszólásával serényen munkálkodott Verbóczy István, később nádor és kancellár, Tokajba 1526 okt. 16. pártgyűlésre (conventus Zapolyanae factionis) hívták össze a honfiakat. Ott voltak: Balassa Menyhért a jeles hadvezér, Boeskey Lukács, Bodó Ferenc

a holtig hű hadvezér, Czibak Imre váradi püspök, később erdélyi vajda, Dóczy János és Gergely, Drugeth István, később Z.-vármegyei főispán, Frangepán Ferenc az ékes szavu egri püspök, Gerendy János, Homonnay Ferenc, Horváth Ferenc regéci kapitány, Perényi Péter koronaőrző (egy látszik maga is áhítozott a korona után), Petrovics Péter a kurucverő generális és még sokan mások, a kalandos társulat tagjai közül is többen, akik Imre herceg napjára (nov. 5.) Székesfejervárra innen tüzték ki a királyválasztó és koronázó országgyűlést. Szapolyai elérte vágyainak netovábbját: király lett. De mint ő maga: boldogtalan az ország is. Az ország széjjeldarabolódott, mint valami dúz közös préda. Hármán osztottak meg rajta, Z.-en is: a nemzeti, a német és a török párt. Ami erre következett, majd 200 éven át viaskodás az enyém, tied, övé kérdései fölött Z.-ben: mindaz Tokaj vára körül forog. Tokaj ez időponttól Felső-Magyarország sorompója, innen vezet a Tiszántúlra, Erdélybe meg viszont a hadak útja. És kivált a nemzeti meg a német párt hadi erejének összemérkőző helye. Tokaj története ugyszólván a vármegye története (l. *Tokaj*, XVI. k.). A főnemesei és vagyonos köznevesi családok eszélyességi politikából hol jobbra, hol balra pártolnak át; sőt nem egy eset van arra is, hogy a családi birtok fennmaradásáért az egyik német párti, a másik nemzeti párti, a harmadik török párti lesz egy-egy családból, hogy bekövetkezendő bukás esetére a családi szerzeményből jusson is, maradjon is. Tisztelet a kivételeknek (Pethő Gábor, Homonnay Bálint, Sennyey Pongrác stb.), kiket magásabb elv vezérelt mind halálig: szabad hazában boldoggá tenni a magyart!

A lelkiismereti szabadság kivívására irányult nemzeti mozgalom is innen kapta az első lökést. Sátoralja-Újhely a magyar Vittenberga hazánk földjén, az új hit magvának első melegágya, ahol már 1522 táján gyors fejlődésnek indultak az evangéliumilag reformált hitcikkelyek plántái. Egyes községeknek, minők voltak p. abban az időben Újhely, Sárospatak, Terebes, Homonna, Gálszécs, Cigánd, Tarcál stb., egész lakossága papostul, templomostul áttért az új, u. n. magyar hitre és nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy a XVI. sz. közepe táján Z. vármegye lakosságának több mint fele reformált és pedig a Luther és Melancthon tanait követő protestáns irányhoz csatlakozott. Az első prédikátorok: Siklósy Mihály, Sztáray Mihály, Kopácsy István kivetkőzött papok. Gálszécsy István, Cziráky Márton Wittenbergában magától Luther Mártontól tanulták az igazhirdetést.

A XVI. sz. végén és a XVII. sz. elején Z. köznevesi családai közül kettő emelkedik történelmi jelentőség, sőt fejedelmi fenség magaslatára: a Bocskay- és Rákóczi-család. Amannak bocskói és kismarjai Bocskay István, emennek felsővadászi Rákóczi Zsigmond a felemelője. Amaz korának első diplomatája, emez első vitéz embere, mindketten pedig századokra politikai irányt mutató zászlovívói a vezérvármegyének s vele és általa munkálva a nemzetnek. Az u. n. Bocskay-támadás Gálszécsen 1603. az ott tartott részleges (partikuláris) országgyűléssel vette kezdé-

tét, mely a nemzetet már 1606. a bécsi egyezséggel, 1608. pedig a lelkiismereti szabadságnak és a protestáns hitéletnek törvénybe iktatott első biztosítékával ajándékozta meg. Homonnay-Drugeth Bálint gróf a bodrogkeresztúri mezőkön az ország nagy aranyos zászlaja alá nem hiába gyűjtötte 1605. a Bocskay «eő felsége» szegény hajduit, meg a török és a tatár seregeket. A szerzesi gyűlés 1605 ápr. 20. Bocskayt Magyarország fejedelmévé választotta. U. o. mondták ki a protestáns felekezetek egyenjoguságát. Bocskay, akit Szinán egri basa 1605 júl. 11. kelt levelében «Erdély és Magyar ország kirallia»-nak nevez. Szerencset királyi várossá tette. Bocskay 1606 dec. 17. kelt végrendeletében Homonnay-Drugeth Bálintot ajánlotta fejedelmül a nemes országnak és Erdélynek, azonban a fejedelem mégis Rákóczi Zsigmond lett. Vele kezdi pályafutását a Rákóczi-dinasztia, a két Györggyel és a két Ferencel, kiknek uralkodása alatt Z. dicsősége és a nemzet tisztelete bensőn egyesülnek. A vezérvármegye dicsőségét II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelem főnséges alakja sugározza legkiválóbban a szülővármegyére. Recrudescunt kezdetű híres hadi kiáltványa is itt (Sárospatakon) szólt meg és innen szólott a nemzethez, hogy hét sebből vérzik.

De átugrottuk az idők folyását. Szólanunk kellett volna még a nemzeti fejedelmekről: Báthory Gáborról, Bethlen Gáborról, Apafi Mihályról, kiknek uralkodása alatt Z. mint a tiszai hét vármegyének egyike a Partium adnexarum területén Erdélyhez tartozott és az ók, valamint a Thököly-féle fölkelés idejében, mely a Tokay-lázadással kezdődött, nevezetes, az egész országot érdekelt eseményeknek volt történeti színtere. Azt a száz esztendő, mely Bocskaytól II. Rákóczi Ferencig terjed és a nemzeti fejedelmek korszaka, Z. vármegye, vagyis inkább a magyarországi tartomány (Partium) életében joggal nevezhetjük a politikai és vallási szabadságrét kiszenvedett vérkereszt-ség érájának. A nemzeti hősök és a hitfelekezeti mártírok kiontott véréből termékenyült meg a föld. És a közsabadság fája, az a magyar szent bálnána, melynek árnyékában most mindannyian, kiket felvilágosodott és szabadelvű gondolkozás tart össze, édes testvéreként pihentünk, abból a honfivér áztatta földből nőtt terebnyes fáva. Ha még fölemlítem e század két providenciális fiát: Kossuth Lajost (X. k.) és Andrássy Gyula grótot (I. k.), kik közül amint szűlte, emez serdülő ifjúságában nevelte, mindkettőt pedig vezértul adta Z. vármegye a hazának: évszázadokat átérő léptekkel végig haladtunk Z. vármegye ezeréves történetén. Az epizód-képek (p. a Martinovics-féle összeesküvők gyűllekezései Pazdicsón, v. az 1809-iki nemesi fölkelés, melynek hősi emlékét Újhely főterén monumentális oszlop, ebben a nemben az első műemlék hazánk földjén, őrzi, vagy az 1831-iki parasztlázadás vérfagyasztó jelenetei Mernyiken, vagy az 1848–49-iki szabadsághare dicső fegyvertényei Tokaj, Tarcál, Bodrog-Keresztur közt stb.) megtalálhatók a lexikon előző kötetiben.

DÖNGÖ GYÁRFÁS G.

Zempléni Árpád újabb műve: *Kis emberek* (elbeszélések, Budapest 1899).

Zemun, Zimony (XVI. k.) szerb neve.

Zenit-prizma, 1. *Reflexió prizma* (XIV. k.).

Zenker Ernő Viktor, bécsi hírlapíró, szül. Pestelbergen (Csehország) 1865 márc. 10. Tanulmányai befejezésével hírlapíró lett és jelenleg Bécsben él. Két rendbeli történeti műve: *Geschichte der Wiener Journalistik* és *Die Wiener Revolution von 1848* (2 köt., Bécs 1892—97) hazai történetünket is érdekli. Újabb művei: *Mysticismus, Pietismus u. Antisemitismus* (1894); *Der Anarchismus* (1895); *Die Wiener Revolution des Jahres 1848* (1897).

Zenta (XVI. k.) közművelődési intézményei közül említendők meg: községi polgári leányiskolája, községi iparostanoniskolája és községi elemi népiskolái, melyekben 35 rendes tanító működik (a tankötelesek száma 8400). Van még 3 kiseddővő intézete, szerb és izr. népiskolája. Pénztézeté van 4. Hírlapjai közül említendők meg a *Zentai Híradó*, *Bácskai Tanügy*, *Ipara és kereskedelme* élénk; van (1898) 123 kereskedője és 382 iparos. 1899. városi telefonhálózat létesült.

Története. Z. már az Árpád-házi királyok korában főnnállott, nevezetesen 1216. említik *Zyntharew* (Szinta-rév) néven először okmányaink, amely időtájt Z. a Csanád-nemzetség birtoka volt. Az utolsó Árpád uralkodása után már a budai káptalan birtoka gyanánt szerepel. 1506. szintén a budai káptalan birtoka, mely évben, a nevezett káptalan kérelmére, II. Ulászló király által szabad királyi városi rangra emeltetett és pecsétet is nyervén, annak körirata, a pozsonyi társas káptalan levéltárában levő eredeti privilegialis okmány szerint «*Sigillum Civitatis Zyntha*» volt. Z. királyi várossága a mohácsi katasztrófaig, tehát csupán 20 évig tartott, mely időben Z. a Buda felől leözönlő török hadak által teljesen rommá tétetvén, lakossága leöletett és szétzüllött. A mohácsi vész után csekély számu szerb és török lakosság telepltvén, e város az 1697. zentai csatáig a szegedi pasa alá tartozó török jobbágyfalu volt. Az 1697 szept. 11. Eugen savojai herceg által vívott győzedelmes csata Z. nevét megörökítette. E napon az oszmánok másfél százados uralma megdöntetvén, Z. az 1750 évig szerb katonasággal ellátott határőrvidéki sáne volt. 1751. a volt katonai határőrvidék némely községéből kamarai kertület alakíttatván, Z. is ebbe kebeleztetett be és polgáriassítatott. Ez időtájtja esik a magyar lakosság első települése is; ez időtől fogva a magyar lakosság annyira előzönlötte, hogy részükre 1754. kisebbszerű templom, 1755. önálló parókia, 1770. pedig kamarai költségen díszes templom állíttatott föl.

DUDÁS ANDOR.

Zerbst Teréz, 1. *Hatir*.

Zerda (állat), 1. *Fennek* (VII. k.).

Zergefü (növény), Díszjei szerint a *Doronicum Pardalianches* neve, 1. *Zergevirág* (XVI. k.).

Zermegh (Sermegi) **János**, történetíró, szül. néhány évvel 1500 után, megh. 1584. Erdődi Simon horvát bán, Simon zágrábi, majd Szaniszló fejevári prépost szolgálatában állott; azután Szapolyai János ellenkirályt szolgálta, aki nagyon megkedvelte és diplomáciai küldetésekre is alkalmazta. Később a magyar kamarai hivatalban kapott állást és I. Ferdinándot meg Miksa királyt

szolgálta. 1576. nyugalomba lépett. Latin nyelven írt Emlékiratokat (Kortörténet) hagyott reánk (Commentarii rerum gestarum), mely munkában 1526-tól kezdve 1540 jul. 21-ig öleli fel az eseményeket. Hibája a hamis kronologia és Szapolyai János iránt való részrehajlósága; feltűnő még, hogy a kat. papsággal szemben nagyon szigorú álláspontra helyezkedik, amiből némelyek azt következtették, hogy Z. lutheránus volt. Eleven közvetlenséggel ír és művelődéstörténeti adatokra is fektet súlyt. Vajjon ki írta Z.-nek 1662. Amsterdamban megjelent életrajzát? az nyílt kérdés. (Lehet, hogy Istvánffy.) Z. művét kiadta *Schwandtner* (Scriptores II. köt.). V. ö. *Molnár D. Sulpicius*, Z. J. és Emlékirata. Történeti forrástanulmány. (Köszeg 1896) és *Századok* (1896. évf. 741. o.). M. L.

Zéro (franc.), így nevezik a roulettejátékban azt a mezőnyt, melyen a bankár nyer. — Z. mint számjegy, 1. *Zérus* (XVI. k.).

Zeunerit, 1. *Uráncsillám* (XVI. k.).

Zevenaar gróf, 1. *Verhuel* (XVI. k.).

Zibet, 1. *Cibet* (IV. k.).

Zichy-család (XVI. k.). 1. *Z. Aladár* gróf, *Z. Nándor* másodszüllött fia, szül. Nagy-Lángon (Féjér) 1864 szept. 4. Középiszkolait Budapesten, a jogot Strassburgban, Innsbruckban és Budapesten, a gazdasági tanfolyamot a hallei akadémián hallgatta. Tartalékos huszárhadnagy, 1893 óta es. és kir. kamarás. Ugyanazon évben nőlt vette Hunyady Henriette grófnét, ki 1897 óta bírja a csillagkereszt-rendet. 1896. Z.-t néppárti programmal képviselőnek választották.

2. *Z. Antal* gróf, *Z. Pál Ferenc* (I. o.) fia, szül. 1859 ápr. 15. Tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. A főrendiház tagja.

3. *Z. Antal* író és főrendiház tag, megh. Budapesten 1898 máj. 19. Vagyona egy részét emberbaráti és tudományos célokra hagyta.

4. *Z. Ferenc* gróf tárnokmesterről (szül. 1811 jan. 24.) téves az a XVI. k.-beli adat, hogy 1897. meghalt.

5. *Z. Gábor* gróf, *Z. Miklós* gróf fia, szül. Daruváron 1827 szept. 13., megh. Várpalotán 1899 aug. 29-én. Tizenhét éves korában a hannoverai királyi nevét viselő huszárezredbe lépett s egyítt szolgált Mészáros Lázárral, Nagy-Sándor Józseffel, Kiss Ernővel és Vendrey-Aschermannal. A szabadságharcban a nemzeti ügyet szolgálta, kezdetben mint Kiss Ernő parancsörtszjtje, később mint századparancsnok és több ltközetben részt vett. A debreceni függetlenségi nyilatkozat után elbocsáttatását kérte a honvédseregéből, amiért Damjanich agyon akarta lövetni; de aztán mégis elbocsátotta. A szabadságharc leverése után megint katonai szolgálatba lépett, de néhány év múlva őrnagyi ranggal végleg elhagyta a katonai pályát. 1893. a várpalotai uradalom örökebe lépett s azóta állandóan Várpalotán lakott. Az alkotmányos élet kezdetén a Deák-párthoz, a fuzió után a mérsékelt ellenzékhez, később a nemzeti párthoz tartozott. Az egyházpolitikai reformokat ellenezte s a főrendiházban ellentűk szavazott.

6. *Z. Géza* gróf *Alár c.* operája 1898 máj. 3. színre került a berlini udvari operában. A pozsonyi városi színházban 1898 márc. 11., a budai aréna-

ban pedig jun. 1. adták elő *Tizparancsolat* című vigjátékát. *Roland mester* operáját 1899 jan. 10. adták először a budapesti operán.

7. *Z. Jenő* gróf 1898 márc. 10. a képviselőház-tól engedélyt kért újabb ázsiai utazásra. A képviselőház az engedélyt egyhangulag megadta s a magyar fajeredetét és vándorlásait tanulmányozó útjára kifejezte szerenese kívánatait. Márc. 12. indult útjára. Tifliszben találkozott az expediciót többi tagjával. Ezek voltak *Posta Béla* archeológus, *Jankó János*, *Pápay József* és *Csiki Ernő* muzeumi zoologus, kikkel ápr. 11. indult el Tifliszből vasúton Bakuba. Innen a Kaspi-tengeren Derbentig gőzhajóval, Derbenttől a Terek, majd a Kuma folyó torkolatáig és azután a part mentén Asztrakánig vitorlás hajón utazott. Május 9. és 10. Szaratovban töltötte. Kirándult Tambovba és azután folytatta útját Kazánon, Permen, Tyumenen, Tobolszkon, Ufán, Omszkon, Krasznojarszkon keresztül Minuszinszkbe. Tobolszokban Jankótól, Minuszinszkben pedig Postától vált meg. Útja ezután Irkutzszkon át Kiach-tába, onnan a mongol-sivatagon keresztül Urgán át Pekingbe vezetett. Amidőn a gróf Pekingbe érkezett, ott éppen a palotaforradalom dühöngött. Ennek dacára a gróf a cungli-jamennel azonnal tanácskozásba bocsátkozott és a cungli jamen megígérte, hogy az ottani levéltárakat, míhelyt erre alkalmas egyént kap, át fogja kutatni, vajjon nem találhatók-e ott oly okiratok, amelyeket Batu khán vitt el hazánkából. Ez alkudozások a gróftól hosszabb ideig tartották Pekingben és azért csak 1898 dec. 18. érkezett vissza Budapestre, hol nagy ovációval fogadták. Útjáról az első nagyobb előadást a nemzeti muzeumban és azután a Földrajzi társaság körében, a katolikus körben tartotta. Oroszországi és keletázsiai expedíciójáról szóló jelentése megjelent a Budapesti Szemlében (1899). Az Erdészeti Lapokban (1899) Bedő Alberthez írt levélében ad számot siberiai útjáról. A m. tud. akadémia 1899 máj. 5. tiszteleti tagjává választotta, a kereskedelemügyi miniszter pedig az 1900. párisi kiállítás magyar történelmi kiállításának rendezésére szervezett történelmi bizottság egyik elnökévé nevezte ki. Z. Budapesten a VI. ker. Rózsa-utcában muzeumot épít külön művészeti, régészeti, néprajzi és iparművészeti osztállyal és könyvtárral. A muzeumot a nagy közönségnek is megnyitja.

8. *Z. Károly* gróf, az 1896. elhunyt *Z. László* gróf fia, szül. 1864 jan. 4., cs. és kir. kamarás, honvéd huszárszázados, nőül vette 1893 okt. 12. *Karátsonyi* Ilona grófnőt, Karátsonyi Guido gróf legifjabb leányát (szül. 1871 aug. 13.). 1899 szept. 28. óta a főrendiház örökös jogu tagja.

9. *Z. Károly* gróf, az 1880. elhunyt *Z. Ottó* gróf fia, szül. 1857 jul. 11., cs. és kir. kamarás, szász 10. honvéd gyalogezredben.

10. *Z. Nándor* gróf a főrendiházban, a kat. autonómiai kongresszuson s az Alkotmány c. néppárti politikai napilapban fejtett ki újabban nagyobb tevékenységet. A budapesti tud. egyetem bölcsészeti kara díszdoktori oklevelet adott neki. — Felesége *Zichy Livia* grófnő 1898. megkapta az I. oszt. Erzsébet-rendet.

11. *Z. Nep. János* gróf, id., a főrendiház tagja. *Z. Károly* gróf, Vasvármegye egykori adminisztrátorának fia, szül. Cifferen (Pozsony) 1820 szept. 23-án. Mint Somogyvármegye virilistája élénk részt vett a vármegye közügyeiben. 1865 óta cs. és kir. kamarás.

12. *Z. Nep. János* gróf, ifj., a főrendiház tagja. *Z. Kázmér* gróf fia, szül. 1834 jul. 15. A katonai pályára lépett és részt vett az 1859. olasz hájratban. Miután kapitányi ranggal kilépett a hadseregből, átvette fehérvármegyei birtokainak vezetését. 1865 óta cs. és kir. kamarás.

13. *Z. Ödön* gróf, a főrendiház tagja, szül. 1834 márc. 12. Mint somogyvármegyei nagybirtokos részt vett a vármegye politikai életében s 1865/66. kormánypárti képviselő is volt. 1866 óta cs. és kir. kamarás.

14. *Z. Pál Ferenc* gróf, a főrendiház tagja, szül. 1822 okt. 27., öccse id. *Z. Nep. János* grófnak. Az 1861. országgyűlésen a konzervatív irányt képviselte, újabban pedig a főrendiházban a polgári házasság és a főrendiház reformja ellen foglalt állást. A magyar földhitelintézet egyik alapítója. Felesége *Kornis Anna* grófnő, nagy szerepet visz a budapesti arisztokrata körök jétkonyisági mozgalmában.

15. *Z. Tivadar* gróf, a főrendiház tagja, *Z. Ferenc* gróf másodszülött fia, szül. 1847 jun. 15. Tanulmányainak befejezése után a diplomáciai pályára lépett s több évig Párisban követségi tanácsos volt. A württembergi, badeni és hesseni udvaroknál, 1896 óta a bajor udvarnál osztrák-magyar rendkívüli követ és teljhatalmu miniszter. 1898 nov. 30. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot.

Zierotin Károly Manó gróf, osztrák politikus, szül. 1850 aug. 16. Jogot végzett és azután a nagybirtokosok kuriája által a morva tartománygyűlésbe, majd a biradalmi gyűlésbe választatta magát, hol a centrum-pártnak volt a hive. 1900 febr. Morvaország helytartójává nevezték ki. Uradalmi az olmtützi és meseritschi kertületben fekszenek.

Ziet., természetrajzi nevek mellett *Zieten* C. H. német paleontológus nevének rövidítése.

Zigány Zoltán Baross Károlylyal újabban írta: *A pincszövetkezetekről* (Budapest 1899. Pályadíjnyertes mű).

Zilah (XVI. k.) állami tanítóképző intézete 1893. megszűnt, van polgári leányiskolája és gőztéglagyára.

Zilahy (Kiss) Ágnes, írónő, *Z. Imre* és *Z. Károly* (XVI. k.) testvérhuga, szül. Zilahon 1848 jan. 12. Küzdelmes élete vitte az irodalomra, melyen elismerésben is volt része, különösen szakácskönyvével. Fia *Becsky László* hírlapíró (megh. 1898.) volt segélyére műveinek elhelyezésében. Tárcákat és háztartási cikkeket írt a fővárosi napilapokba. Önállóan megjelentek: *Valódi magyar szakácskönyv* (4. bőv. kiadás 1899); *Tört remények* (elbeszélések és tárcák, 1893); *Almoskönyv* (melyben a köznép hiszékenysége ellen küzd); *A befőttekről. Gyümölcs, főzelek és saláta épen való eltartása* (Budapest 1899). Szerkeszti a *Gazdasszonyok naptárát*.

Zimáz (zymaz), l. *Erjedés*.

Zimmermann *Róbert*, német filozófiai író, megh. Prágában 1898 szept. 1. Bécsben temették el.

Zionisták, l. *Sionisták*.

Zipoli Perlone, *Lippi Lorenzo* (XI. k.) nevének anagrammjára, mely alatt Il Manmantile raquistato c. komikus epósa megjelent.

Zirci apátság, l. *Zirc* (XVI. k.).

Zirndorf, község a bajorországi közép-frank kerületben, a Bibert közelében, vasút mellett, (1895) 3779 lak., játékszer- és fémtükrökészítéssel, eikória- és sörgyártással. 1632 szept. 1. Gusztáv Adolf sikertelenül támadta meg Wallenstein táborát.

Zirona (Z. Grande, Drvenik), a dalmát szigetek egyike a kontinens és Solta sziget közt, 12 km² területtel, Trau községhez tartozó, a sziget E-i partján fekvő, Z. nevű (1773 lak.) faluval.

Zitta György, l. *Budai Zitta*.

Zittel Károly Alfréd német geológust 1899. a müncheni tudományos akadémia elnökévé választották.

Zivena (ejtsd: zsvivena), tót nők közművelődési és jótékonyági egyesülete Turóc-Szent-Márton székhelyvel. Az egyesület 1884. alakult. Célja a tót leányokat női hivatásukra és nemzeti érzületre nevelni s szegény leányokat anyagilag és erkölcsileg támogatni. Az egyesület évenként egyszer közgyűlést tart, melyet rendszerint a rokon szláv törzsek (csehek, oroszok) is látogatni szoktak. 1887. a tót nép varrottasából s női kézimunkájából kiállítás is rendezett Turóc-Szent-Mártonban, s eddig három kötet irodalmi terméket is adott ki, két Almanachot és egy Letopist (Évkönyvet). Közgyűlései alkalmával műkedvelői színi előadásokat is szokott tartani.

S—A.

Zivuska Jenő író, szül. 1876. Gimnáziumi tanulmányait Besztercebányán s Debrecenben végezte, azután a selmecbányai erdészeti akadémiába ment s magát erdészszé képezte. Majd Ungváron lett alkalmazást mint erdőgyakornok. Szülőit tanulókorában elveszítvén, önképzésre volt utalva, irodalommal korán foglalkozott. Mint költő 1898. Debrecenben tűnt fel, ahol *Itélet* drámáját adták elő, melyet átdolgozva a magy. tud. akadémiának is benyújtott *Becsületbíró* címmel s vele 1899. elnyerte a száz aranyos Teleki-díjat. A földműveléstudományi miniszter behívta a miniszteriumba.

F. I.

Zizka, l. *Ziska* (XVI. k.).

Zlarin, a dalmát szigetek egyike a Sebenicói öböl bejáratánál, 9 km² területtel, (1890) 1819 lak., olaj-, szőlőtermeléssel és halászáttal.

Znaim, morva kerületi kapitányság, 1896 óta csak Frain, Joslowitz és Z. járásokból áll, 1029 km² területtel, (1890) 71,830 lak.

Zobeir, l. *Basszora* (II. k.).

Zobeltitz, l. *Hans*, német író, szül. Spigelbergben (Brandenburg) 1853 szept. 9. A gimnáziumot Berlinben végezte, résztvett az 1870/71-iki francia hadjáratban, 1872. hadnagy, később a potsdami hadiiskolánál a tereptan tanára lett, 1890. kapitányi ranggal kilépett a hadsereg kötelékéből, hogy kizárólag az írói pályának éljen. Belépett a Daheim szerkesztőségbe, melynek, valamint a Velhagen és Klasing Monatsheften

társkiadója. Regényei: Die ewige Braut (Jena 1892); Die Kronprinzenpassage (u. o. 1894, 2 köt.); Senior und Junior (u. o. 1896); Die Generalisgöhere (u. o. 1897); Antje Bergholm (Drezda 1897); Der Riesenwicht (Stuttgart 1898). Talmi (1898); Die Stärkere (2 köt. 1899). Több műve *Spielberg Hans* néven jelent meg. Ifjúsági iratai közül nevezetesebbek: Kristian von Sachow; Unter dem eisernen Kreuze stb.

2. **Z. Fedor**, német író, az előbbinek öcsese, szül. Spielbergben 1857 okt. 5. Hadapródiskolában nevelkedett, 1874. a hadseregbe lépett, több évi szolgálat után kilépett és szerkesztette a Neue militärische Blätter lapot. Rendkívüli irodalmi tevékenységet fejtett ki. Regényei: Das Nessusgewand (Stuttgart 1882, 2 köt.); Der Telamone (Berlin 1893); Die Johanniter (Jena 1894); Das zweite Geschlecht (Berlin 1895, 3 köt.); Ein Schlagwort der Zeit (u. o. 1896, 2 köt.); Heilendes Gift (Jena 1897, 2 köt.); Die Pflicht gegen sich selbst (Berlin 1894, 2 köt.); Der kleine Pastor u. andere Novellen (Drezda 1895); Der gemordete Wald (Stuttgart 1898); Knospenzauber (1897); Die Armutprobe (1898). Drámái: Ohne Geläut (Drezda 1895); Das eigene Blut (Berlin 1896); Die Tyrannen d. Glücks (vigjáték, 1898). Jelenleg spiegelbergi birtokán él és 1897 óta kiadja a Zeitschrift für Bücherfreunde folyóiratot.

Zohariták, l. *Frank* (5., VII. k.).

Zoiatrika (gör.), a. m. állatorvostan.

Zola *Emil*, francia regényíró (XVI. k.), sokáig óvatosan kerülte a politikát; a Dreyfus-pör azonban őt is belesodorta a Franciaország idegeit annyira igénybe vevő párt-küzdelmekbe, ami azután sok bajt és nagyfokú gyűlöletet hozott fejére. Alig hogy a hadi törvényszék Walsin-Esterházyt (l. o.) 1898 jan. első ízben felmentette, Z. mint Dreyfus lelkes védője (jan. 13.) az Auroreban nyílt levelet intézett Faure köztársasági elnökhöz (*J'accuse!*), melyben Mercier és Billot hadügyminisztert, Boisdeffre és Gonse tábornokot, a hadi törvényszék tagjait és az irás megítélésével megbízott szakértőket igazságtalansággal és részrehajlósággal vádolta. E miatt a hadi törvényszék kivánságára az esküdtek elé állították, akik febr. 23-án 1 évi fogságra és 3000 frank bírságra ítélték, Clémenceaut, az Aurore kiadóját pedig négy havi fogságra és szintén 3000 frankra. Márc. 31. a semmitűszék ezt az ítéletet alaki okból feloldotta, mert a hadügyminiszternek (s nem a hadi törvényszéknek) kellett volna a vádkeresetet megindítania. Alig hogy (jul.) a szakértői rágalmasága címen Z.-t több havi fogságra ítélték (mi ellen Z. felebbezett), máris új levelet tett közzé, melyben Franciaországot rothadásnak indult országhoz hasonlított, melyen a «débâcle» (fölbomlás) szimptomái immár észrevehetők. E levél miatt új vádkeresetet indítottak ellene, de időközben (jul. 18-án) az első próbán tartották meg a végtárgyalást, a versaillesi esküdtszék előtt. Midőn az elnök a gyűlést zárt ülésnek jelentette ki: Z. és ügyvédje, Labori, tiltakozva elhagyták a termet, mire az esküdtek Z.-t és Clémenceaut vétkesnek találták. E verdikt alapján a bírák mind a kettőt 1 évi fogságra és 3000 frankra ítélték. Z. most már a börtön elől Itáliába s később Londonba távozott,

hol új regényéhc anyagot gyűjtött. Midőn a rennesi hadi törvényszék (1899 aug.) Dreyfust újra vétkesnek mondotta, Z. az Aurore hasábjain ezt az ítéletet is gyalázatosnak bélyegezte. A Dreyfusnak adott kegyelem s a közbocsánat kihirdetése után azonban hazatért és erről a törvényszéket értesítette, mely Waldeck-Rousseau-kabinet által kihirdetett közbocsánat alapján a Z. ellen indított vádkeresetet egyelőre elnapolta. A szenátus és a kamara azonban a dolgot még nem hagyták jóvá, pörét 1900 márc. 8. fogják újra tárgyalni.

Számregyészében írta Z. új, a franciákat intő regényét, melynek címe: Fécondité (magyarra fordítva: Termékenység, Budapest 1899). Ez a munka első része a 4 kötetre tervezett: Les quatres Évangélistes című regény-sorozatnak, melynek további kötetei az Igazság, a Munka s a Részrehajlatlanság címet fogják viselni. Magyarul újabban megjelent tőle: Három elbeszélés (fordította Tóth Béla, Budapest 1897); Páris (regény, 2 köt., fordította Gerőné-Cserhalmi Irén, u. o. 1898). V. ö. *Diederich, Zola* (Lipese 1898). L. még *Francia irodalom.*

Zolnai Gyula 1899 jan. 2. tartotta székfoglalóját az akadémiában. Értekezése: *Az új Nagy Szótár feladatáról* (kivonata: Akadémiai Értesítő 110. füzetében).

Zoltvány (Lajos) Irén, Szt.-Benedek-rendi főiskolai tanár és nyelvtud. író, szül. 1859 ápr. 24. Érsekújváron. Középiskolai tanulmányainak befejeztével 1875 aug. 29. a pannonhalmi Szt.-Benedek-rendbe lépett, ahol 1880 júl. 18. ünnepies fogadalmat tett. A teológiát elvégezve, 1881. Budapestre költöttek a m. kir. tudományegyetemre, hol 1882. letette a középiskolai tanári vizsgálatot. Pappá szentelték 1882 júl. 11. és a pannonhalmi tanárképző intézetbe a magyar nyelv és irodalom tanárává nevezték ki s mint ilyen a mai napig működik. 1884. böleseieli doktor. Irodalmi munkásságának elismerését 1890. a Szt.-István-társulat írod. és tudom. osztályának tagjává választotta, 1896. az orsz. közoktatási tanács tagja. Irodalmi működése: A Magyar Nyelvőr, Tájékoztó, Philol. Közlöny, Kath. Szemle, Böleseieli Folyóirat és egyéb lapok s folyóiratokban közölt cikkei, költeményei, bírálatain stb. kívül önálló művei: *A Nádor-codex nyelve* (Budapest 1883); *Guzmics Izidor életrajza* (u. o. 1884); *Katona József Bánk bánja*, vonatkozással a tragikum elméletére (u. o. 1889); *Tapasztalati lélektan* (jutalmazott pályamű, u. o. 1894); *Zola naturalismusa és Lourdes c. regénye* (u. o. 1895); *Czuczor Gergely összes költői művei* (3 k. u. o. 1899. kis 8-adr. és egy nagyobb díszkiadásban) stb.

Zólyom (XVI. k.) vármegye területe a legújabb adatok szerint 2730 km², lakóinak számát (1898) 123,600 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 3 rendezett tanácsú város, 13 nagy- és 114 kisközség. A szolgabírói járások száma 4, a körjegyzőségeké 29. Pusztá, telep és major van 191. A vármegye területén van 5 kórház 29 ágygyal; egész területén működik 29 orvos, 47 okleveles baba és 13 gyógyszerész. Van 61·6 km. állami és 192·7 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 40·8 km. ki-

építetlen. A vasúti vonalak hossza 133·9 km., miből 102·4 km. állami vasút, a vasúti állomások száma 28. Van 40 posta- és 21 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 2 bank, 3 takarékpénztár és 3 szövetkezet, összesen 1.190,400 frt tőkével. Az összes tanintézetek száma 197, köztük 1 hittani intézet, 2 gimnázium, 4 különféle szakiskola, 171 népiskola, 16 kisdudóvó és 3 emberbaráti jellegű intézet. Mindezen intézeteket összesen 19,916 tanuló látogatta.

Zólyom (XVI. k.) város pénzügyigazgatósága, államépítészeti hivatala megszűnt. Van dohányraktára. A bécsi Union nevű társulat lemezgyárában 1000 munkás dolgozik. Van állami felsőbb elemi és polgári iskola. Itt jelenik meg a Zólyom és Vidéke (2. évf.). Környékén többásványvízforrás található. Hozzá tartozik Borovahora (Zólyom-Füred) városi fürdő is.

Zománccfestés, a festészet korlátozottabb technikáinak egyike. Tágabb értelemben véve ide tartozik minden technika, amelynél fénoxidokkal színezett üveg szerepel festőanyag gyanánt. E festőanyag alkotó részei természetéhez képest vagy teljesen megolvad és akkor átlátszó, vagy csak részben olvad meg és ekkor átlátszatlan s zománcnak nevezik. Minden fehér festőanyaggal (cinoxid stb.) vagy ennek hozzáadásával előállított zománc átlátszatlan, így a türkizkék, hűsvörös, világos zöld stb. A Z. festőanyagát porrá-török, vízzel péppé keverik s ecset vagy lapátka segítségével vonják be vele a fémeket, amelylyel tűzben való olvasztás s lassu lehűtés után erősen összeforrad.

A tágabb értelemben vett Z. az ötvösség egyik technikája, amelyben a különböző szintű festőanyagokat vagy közvetlenül alkalmaznak egymás mellett, vagy fémből való kerettel választják el egymástól. Az előbbi esetben a különböző szintű zománc szélein egymásba olvad; így az u. n. rajnai vagy kölni Z. emlékein s az ázsiai Z.-ben. Az utóbbi esetben a Z. jobban közelíti meg a mozaik hatását s e fémkeretbe foglalt színeivel mozaikszerűt Z. az általánosabb. A Z. legrégebb emlékei a kelta sírokból talált *beágyazott zománccmunkák* (II. k.). A bizánci ötvösök a rekeszes zománc technikájával (émail cloisonné) éltek, amely ázsiai eredetű s Kína és Japánban is használatos s amelynél a díszítőre felületre éltükkel oda forrasztott szalagszerű vékony és keskeny fémlemezek közeit töltötték ki zománccal. Bizáncban a Z. e technikája a VI. sz.-ban terjedt el s csaknem a törökök által való elfoglalásáig alkalmazták. Java emlékei túlnyomó részben elpusztultak, a megmaradtak közül a legnevezetesebbek a vaskorona zománclapjai Monzában, a limburgi diadalkereszt, a milanói St. Ambrogio-templom oltárának zománccfestményei, a velencei S. Marcóban a pala d'oro, több evangéliumkötés ugyanitt. Magyarországon a szent korona s a Nyitra-Ivánban talált korona a bizánci Z. világhírű emlékei. Teophilus Presbyter, aki 1100 körül élt, a kora különféle technikáiról szóló művében a rekeszes Z. technikáját is ösmerteti, mindazonáltal Nyugat-Európában csaknem kizárólag a *beágyazott zománc* (II. k.) maradt használatos.

Olaszországban a XIII. sz.-ban a Z.-nek egészen új technikája támadt. Az ötvösök itt az ékítmény rajzát a fémbe vésték s az alakok testrészeit fehér vagy halvány ibolya színűre festvén, az egészet átlátszó zománcfestékekkel vonták be. Olaszul: Opera di basso rilievo; franciául: émail de basse taille e technika neve, amelynek M. Finiguerra, Ben Cellini, Ambogio Foppa stb. voltak legkiválóbb mesterei. Ritka a Cellini művében szintén ismertett *émail à jour*, amely nem egyéb, mint átlátszó rekesz zománc, amely azonban fémalap nélkül szűkölködik: hogy ennél rá nem tapadó felületen végezték-e a Z.-t, vagy az excipiens fémalapot salak segítségével utólag távolították el, az eddigelé még kiderítve nincs. Épp úgy ismeretlen az *émail en risaille sur verre* technikája, amelylyel üveg- vagy kristálytárgyakat díszítettek berakott zománcos aranylemezekkel.

Magyarországon a XV. sz.-ban a Z.-nek egészen sajátos technikája keletkezett s vált általánossá, amely a XVI. sz. közepéig virágzott. A sodronyos zománc ez, amely a beágyazott zománctól és a rekeszestől egyaránt különbözik. A zománc befogadására, az ékítmény körvonalainak a kiemelésére s színei egymástól való elrekesztésére ennél csavart művtü vékony ezüstsodrony szolgált. Mig a bizánci Z.-ben, mely a magyar Z. keletkezésekor már csaknem egészen kihalt, a zománcéki tmény apró elemekből áll s aránylag alárendelt szerepet játszik az ötvösműveken, nálunk nagyobb felületeket borít el s színhátás tekintetében uralkodó eleme e korbéli ötvösmunkáinknak. E technika ornamentikájának a virág- és levél-motívumai tekintetében is sok rokonnóást föltüntető jelentősebb emlékeiből Magyarország különböző vidékein eddigelé közel félszáz, a hazánkkal szomszédos országokban 15 ismeretes. Magyar Z.-sel díszített mű a Rong-féle kehely a nemzeti muzeumban, szt. László hermája Győrött stb.

A Z. egyik nemének tartható még a zománcal való bevonás, amelynek az ötvösmunkák plasztikus díszét különösen a XV. sz.-ban vetették alá s amelynél az érből durván kimunkált alakot zománcal való bevonása közben mintázták meg finomabbá. Ilyen zománcozott szobrocskák díszítik Mátyás király híres kalváriáját Esztergomban. A szűkebb értelemben vett Z.-ről l. *Limoges-i zománc* (XI. k.).

Proféom. Bächer, Geschichte der technischen Künste; Hampel József értekezései az Archeologiai Értesítő és a Művészeti Ipar 1887. évfolyamaiban; u. a., Das mittelalterliche Drahtemal, Budapest, Kilián 1888. DIVALD KORNÉL.

Zombor (XVI. k.) pénzügyigazgatóság megszűnt, valamint az itt megjelent Zombori Hírlap is.

Zombori Gedő, szépirodalmi és egyházi író, szűl. Maros-Vásárhelyen 1837. Tanult szűllőföldjén, majd Székely-Udvarhelyen és Kolozsváron. 1858. és 1859. a marburgi, baseli és genfi egyetemeken képezte magát. 1861-től 1867-ig Szatmáron mint tanár és lapszerkesztő munkálkodott. 1867-től megyaszói pap, a tisztániméni ref. egyházközség tanácsbírája. Írt történeti beszéyleket: *Fény és árny* (2 köt.); regényeket: *Az úttörők* (2 köt.); *A Szerencse fia* (1 köt.); *Az utolsó harambasa Magyarországon* (1 köt.); továbbá lapokban

szétszórva regéket, élettörténeteket, életrajzokat. Egyházi beszéde (4 köt.) *Korszerű egyházi beszédek* címen.

Zongorabőr, e célra a szarvasbőr (mosóbőr, irhás vagy ványolt bőr) szolgál.

Zonoplacentalia (gör.-lat.), *övméhlepényesek* mindazok az emlősök, amelyeknek méhlepénye az embrió körül valóságos övet alkot. Ilyenek legfőképen a ragadozók (p. kutya stb.).

Zoodomatium (növ.), l. *Domatium* (V. k.).

Zoolitok (gör.), az elmúlt geologiai korszakok állatmaradványai, l. *Kövületek* (X. k.).

Zóon (gör.), élő lény, állat; *Z. politikon*, szerkesztő lény; Aristoteles nevezi így Politikájában (1, 2 és 3, 6) az embert.

Zór, önálló szandsák az ázsiai Törökországban, ed Deir nevű főhelylyel és 100,000 lak. Magába foglalja az Eufrát folyam mindkét partján levő pusztaságot, mely DNY-on Palmiráig, ÉK-en pedig majdnem Nisibisig terjed.

Zorn Fülöp, német jogtudós, szűl. Baireuthban 1850 jan. 13. Tanulmányait Münchenben és Lipcsében végezte. A müncheni egyetemen magántanárként habilitáltatta magát. 1875—77. berni egyetemi tanár volt, ezután a közigazgatási, 1898 óta göttingai egyetemen működik. A nemzetközi jog terén elsőrangú szakértő. Az 1899. hágai békeértekezleten Németország egyik delegátusa volt. Művei: *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches* (1880—83, 2. kiad. 1895—97); *Die staatsrechtliche Stellung des preussischen Gesamtministeriums* (1893); *Staat u. Kirche in Norwegen* (1875); *Staat u. Kirche in der Schweiz* (1877); *Die Konsulargesetzgebung des deutschen Reiches* (1884); *Reich- und Reichs-Verfassung* (1895); *Die Hohenzollern u. die Religionsfreiheit* (1896).

Zoster, l. *Övsömör* (XIII. k.).

Zoványi Jenő, Révész Kálmán, Payr Sándor, Földváry László közreműködésével írta: *Magyar protestáns egyháztörténeti monográfiák* (1. köt. Budapest 1899.).

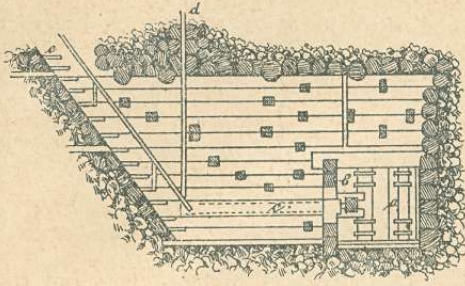
Zöldi vára, Arad vármegyében a Csicsér és Szépfalu közt eső szigetben állott. A szeri Pósa család építette. Később a nádasi Ungur és gersei Pethő családé lett. A törökök 1552. elfoglalták. V. ö. *Márki*, Arad m. tört. KAR.

Zöld bőr, l. *Marhabőr* (XII. k.).

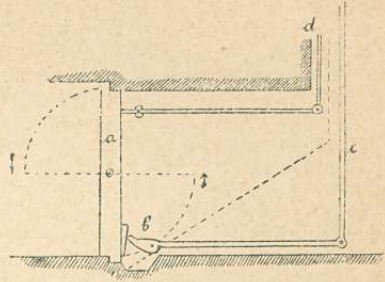
Zöldi Márton, hírlapíró (írói álneve *Lucián*), szűl. Békés-Csabán 1854 dec. 23. Középiszkoláit Szarvason végezte. Egy évig a technikat hallgatta, ezután a szini pályára lépett. Néhány esztendőig altitkára volt a Nemzeti Színháznak, Szépirodalmi működését nagyon korán kezdte. Novelláinak és tárcáinak nagy részét a színészetből merítette. Ilyen irányú hírlapi cikkeiből több kötet jelent meg *Thália pongyolában* címmel. Legutóbbi kötete 1899. jelent meg a Magyar Könyvtár c. vállalatban *Színészhistóriák* címmel. Z. az utóbbi esztendőben a Dalos Színház igazgatója volt. E színházban ő honosította meg az Offenbach-operetteket. Mint croquis-író egyike a legtermékenyebbeknek. Apró humoros cikkeket csaknem mindennap közöl tollából a Magyarországon.

Zöld íó, neve annak a versenylónak, mely még nyilvános versenypályákon nem futott.

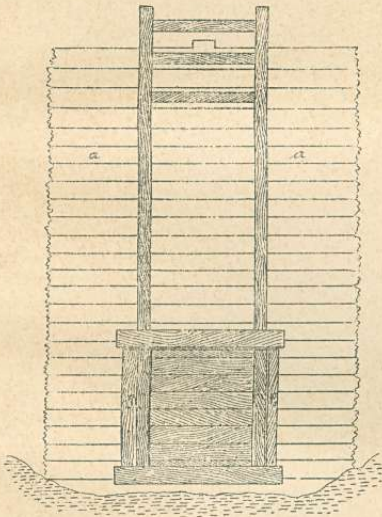
ZÚGÓ-KÉSZÜLÉKEK.

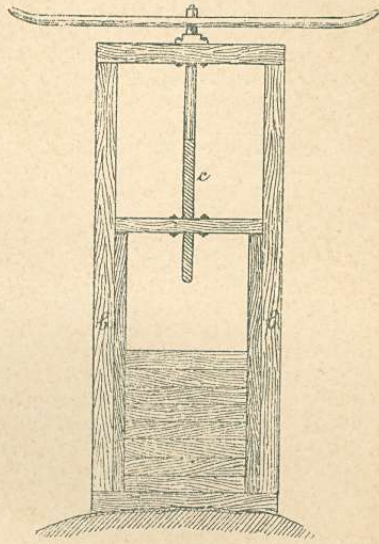
1. ábra. a) A zúgónyílást elzáró csapókapu, b) záróoszlop, c) záróemeltű, d) ütőrúd, e) lépcső a csapókapuhoz.

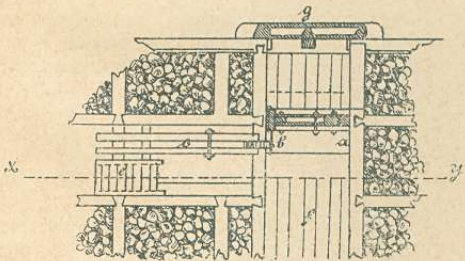
4. ábra (hosszmetszet). a) Vízszintes tengelyű csapókapu vasból, b) a csapókapu nyitására szolgáló o tengely körül forgó emeltű, c) a gát koronájáig érő lánc, d) a csapókapu bezárására szolgáló lánc.

5. ábra. Létrás szerkezetű tiltókészülék, a) vízfal, b) tiltóvezeték.

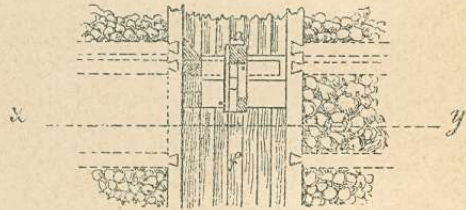

6. ábra. Csavaros szerkezetű tiltókészülék, b) tiltóvezeték, c) csavar.

2—3. ábra (alaprész).

a) Csapókapu, b) záróoszlop, c) záróemeltű, e) lépcső, f) zúgónyílás, g) a zúgónyílást elzáró tiltó.

a) A csapókapu nyitva, f) zúgónyílás.

Zrinyi Miklós (XVI. k.) szobrát (a király költéségén készült tiz szobor egyikét), amelyet Budapesten, az Andrássy-úti körter egyik kerteské-jében fognak föllállítani, *Róna* József készíti.

Zuber József, megh. Budapesten 1898 szept. 4.

Zuffenhausen, falu a württembergi Neckar-kertletheben a Feuerbach völgyében, vasút mellett, (1895) 5700 lak., aszfaltgyárral, agyagiparral, vasöntéssel és gépgyártással.

Zúgó, *vizkapu* (l. a *mellékelt képet*), a vízgyűjtő gátján keresztül vezetők, fedett, vízátlatlan csatorna, mely a meggyűjtött víz kibocsátására szolgál. Zúgó a vízgyűjtőn egy, kettő, sőt három is lehet; célszerűbb több kisebb, mint egy nagy zúgót alkalmazni, minthogy ezáltal az elzáró készülékek is kisebbek és könnyebben kezelhetők. Több zúgó alkalmazása esetén azokat különböző magasságban vannak elhelyezve. A víz könnyebb kibocsátása céljából mindig a magasabban lévő nyitjuk, mivel az erre nehezedő víznyomás a legkisebb s így nyitása kevesebb erővel történhetik. Egy zúgónak mindig a vízudvar-fenek szintjében kell feküdni, melyet *fenékzúgónak* nevezünk. Ennek különleges rendeltetése a víz kibocsátásán kívül még az, hogy a vízgyűjtő udvarából az ott idővel meggyűlő iszapot azon keresztül könnyen elvezetni lehessen. A zúgónak nagysága főleg attól a körülménytől függ, vajjon a zúgó csak a víz kieresztésére, vagy pedig egyúttal tüzifa, sőt tutajok átbocsátására is fog-e szolgálni; függ továbbá a vízmedence nagyságától és a meder táplálására szükséges vízmennyiségtől. Rendesen 1'25—2'50 m. széles és 2'00—2'50 m. magas. A zúgók szabály szerint olyan szerkezettel bírnak, és hasonló anyagból készülnek, mint a vízgyűjtő gátak, melyeken keresztül vezetnek; különösen fenekük készítenők pontosan és vízátlatlanul. Hogy a zúgón át nagy erővel kiömlő víz a gátat alá ne mossa, szükséges azt, mint nyílt csatornát a vízgyűjtő testén kívül többé-kevésbé messzire a természetes mederbe kivezetni. A *zúgók elzárására v. csapókapukat vagy tiltókat v. mindkettőt* együttesen is használják. A csapókapu lehet vagy függélyes, vagy vízszintes tengely körül forgó. Az *1., 2. és 3. ábra* egy függélyes tengelyű, gerendákból és padlódeszkákból szilárdan alkotott, vaspántokkal megvasalt, a *4. ábra* pedig egy vízszintes tengelyű vasból készült csapókaput tüntet fel. A csapókapuk előnyei a tiltókkal szemben, hogy a zúgót tökéletesen elzárják és hogy megtelt vízgyűjtőnél is, a nagy víznyomás dacára könnyen kinyithatók. Oly vízgyűjtőknél azonban, melyek csupán csak csapókapukkal vannak ellátva az a hátrány, hogy a víz a kapu megnyitásakor a magas vízoszlop folytán az egész nyíláson keresztül rendkívül nagy erővel és sebességgel foly ki, később pedig a vízoszlop apadásával a másodpercenként kifolyó vízmennyiség is folyton kevesbedik. E hátrányok a tiltók alkalmazásánál teljesen elenyésznek, mivel tiltók segítségével a kifolyást tetszés szerint szabályozhatjuk és egyenlő fokon tarthatjuk oly módon, hogy a vízoszlop apadásához mérten a tiltók fokozatos emelése által a nyílást megnagyobbítjuk. A tiltók azonban ismét ama hátránnyal bírnak, hogy csapókapu nélkül alkalmaz-

tatván, a zúgót vízátlatlanul nem zárják el és hogy telt vízudvarnál a nagy víznyomás miatt nehezen emelhetők fel. Mindkettőnek előnyeit tehát oly módon szokták egyesíteni, hogy a zúgó-nyílás elején, vagyis a vízfal síkjában egy vagy két tiltót, a zúgó belsejében pedig csapókaput alkalmaznak. A nyitásnál először a tiltót kellő magasságra emeljük, ez állásában megerősítjük, azután pedig a csapókaput kinyitjuk. A tiltók felhuzására lehetőleg *egyszerű emelőkészülékeket* célszerű használni, hogy így a kezeléssel megbízott személyek azokat megmozdításuk esetén könnyen és gyorsan megigazíthassák. Legáltalánosabban erre a célra az u. n. *létrás* szerkezet alkalmaztatik, mely az *5. ábrából* könnyen megérthető. Gyakori ezenkívül még a *6. ábrában* feltüntetett *csavaros* szerkezettől is. Ritkábban a zúgó elzárására csonka gúla vagy csonka kúp alakú *csapok* is alkalmaztatnak. Ezen csapok benyulnak a vízmedence fenekébe beeresztett zárt facsatornába, mely a gáton keresztül ér s azután zúgóban végződik. A csapok csavarkészülékkel felemelhetők és leereszthetők s így a víz kifolyása is szabályozható. Ilyen csap vízszintes oly módon is elhelyezhető, hogy kívülről közvetlenül az egyszerű gerendafalban kivágott nyílásba nyulik be, melyet tehát úgy zár el, mint a hordó szádlukját a dugó.

Zulejka, persa eredetű, különösen keleten gyakran használt női név, Goethe is Westöstlicher Diwan-jában barátójét Marianne Willemert e néven dicsőíti.

Zulu-föld (XVI. k.), 1897 dec. 1. kelt angol királyi kabinetrendelettel bekebeleztek a natáli gyarmatba, miután kevéssel előbb (nov. 30.) a Tonga-földet egyesítették Z.-del. Ez az intézkedés lehetővé tette a volt zulu-főnökek, Dinizulunak, aki addig Szt.-Ilona szigetén volt internálva, hogy hazatérjen. Az angol kormány már 1895. elhatározta, hogy Dinizulunak megengedi a hazájába való visszatérést, de Natál előbb Z. bekebelezését kívánta. Miután a bekebelezés föltételei dolgában létrejött a megállapodás, 1898 jan. 5. Dinizulu visszatért. Legfelsőbb törzsfőnöki rangját nem nyerte vissza, hanem a kormány, Eshowet állapítva meg lakóhelyétül, 500 sterling font évi fizetéssel kinevezte a benszülöttek ügyeinek szakértőjévé és az uzutu-tartalék főnökévé. A megtörtént bekebelezés következtében Natálnak, mely most a Fokgyarmat határától Portugál-Kelet-afrika (Lourenço Marquez) határáig terjed, 70,890 km²-nyi területtel és (1897) 797,200 lakosa van, köztük 45,000 fehér.

Zupás őrmester, l. *Aktiv* (I. k.).

Zuppinger-kerék, l. *Vizi kerék* (XVI. k. 913.).

Zurlinden (ejtsd : zürlefidán) *Emil Agost*, francia tábornok és hadügyminiszter, szül. Colmarban 1837 jun. 3. A katonai pályára lépett és 1858 óta a francia hadseregben szolgált. Részt vett az 1870—71-iki háboruban; Metz kapitulációja alkalmával a németek fogságába esett, akik Spandauba internálták. Innen azonban megszökött és visszatért Franciaországba, ahol Gambetta tárt karokkal fogadta és parancsnoknak kinevezte. 1880. ezredes, majd a IV. hadtest vezére lett. 1895 jan. kinevezték hadügyminiszterré, mely állásról

1896. lemondott. Ekkor a Marseille és környékén állomásozó XV. hadtest parancsnoka lett. 1898 jan. kinevezték Saussier utódának, Páris katonai főparancsnokává. 1898 szept. 6. hadügyminiszter lett a Brisson-kabinetben, mely helyről a Dreyfus-ügy miatt lemondott. Három hétig tanulmányozta ugyanis a Dreyfus-ügy aktáit s azután mégis hirtelen beadta lemondását szept. 17., mire újra Páris katonai kormányzója lett. Előbb azonban Picquart ellen hivatalból új vádkeresetet indított, melyet a semmitőszék nem sokára elnapolt. A Dreyfus-pör revíziója alkalmával mint tanu Dreyfust újra vétkesnek mondotta. 1899 jul. 7. katonai kormányzói állásától felmentették, de a legfőbb hadi tanácsban meghagyták.

Zurstrassen Menyhért, szobrász, szül. Múnsterben 1832 dec. 28., megh. Lipcsében 1896 febr. 27. Imhof és Rauch alatt képezte ki magát művészszé. 1862. végleg Berlinben telepedett le. 1870—75. a nürnbergi művészeti iskolán működött mint tanár, 1875-től kezdve haláláig pedig a lipcsei akadémián tanároskodott és annak igazgatója is lett. Munkái:

Frigyes Vilmos, a nagy választófejedelem szobra (Berlin); Római pásztor (1857); Emlékszobor az 1866-iki háboruban elesettekért (Berlin); Caritas (a lipcsei főposta homlokzatán). Számos szobor a lipcsei múzeum és az új épületben és egy 110 m. hosszú friz és 10 szobor a linzi múzeum számára.

M. L.

Zuyder-tó, l. *Zuider-tó* (XVI. k.).

Züllchow, porosz falu Stettin kerület Randow-j-ban, az Odera mellett, (1895) 7018 lak., új evang. templommal, menedékházzal, nevelőképzővel, cementgyárral, gőz- és hengermalommal, mészégetővel.

Zwetli (XVI. k.) alsó-ausztriai városban 1898. I. Ferenc Józsefnek emléket állítottak.

Zydaczów (ejtsd: sűdacsóv), város Galiciában, a Stryj folyó mellett, (1890) 2647 lengyel és rutén lak., kerületi főnökségi székhely, járásbíróssággal, vászon- és kenderszővéssel, régi várral.

Zygyophyllum (növény), l. *Fabago*.

Zymologia (gör.-lat.), az erjedésről szóló tan.

Zytomierz, l. *Zsitomir* (XVI. k.).

Zs.

Zsadány (Sudán, Sadán) nemzetségét az oklevelek 1232. említik először, midőn egyik tagja, Ábrahám fia, Ivánka, Baranya vármegyében ötven márkáért két falut vásárolt, Ivánka fia, Benedek comes, 1275—1296. mint vagyonszerző tűnt ki. *Zs. Katalin* 1429-ben Radivaj boszniai herceghez (megh. 1463.) ment férjhez. 1429-ig a nemzetségnek Pozsega, Baranya, Somogy, Veszprém és Nógrád vármegyékben 13 faluja ismeretes. *Zs.*-nak hangozhatott eredetileg az avar sodán (l. *Tudun*, XVI. k.) méltóság neve is; ahol *Zs.* nevű helységeink vannak p. (Temesben, Biharban, Hevesben, Szatmárban, Abaujban, Zemplénben), ott avar földvárak közelletére következtethetünk. Nem lehetetlen, hogy a *Zs.*-nemzetség, melynek történetében a Turul és Aba ősi nevek szerepelnek, valóban egy behódolt avar «sodán» nemzetiségének folytatása.

M.

Zsákgereb, a felfogó gerebnek az az alakja, melynél a gereb két végét nem egy, de több különböző irányú gerebvonal köti össze, melyeknek összes hosszúsági kiterjedése ilyenkor jelentékeny szokott lenni.

CSY.

Zsámboki, 1. *János* (*Sambucus*), történétíró, szül. Nagyszombatban 1531 jul. 1., megh. Bécsben 1584 jun. 13. Olasz, francia és német egyetemeken járt és sok nyelvet értett, 22 évig utazgatott, sokoldalú műveltséggel dicsekedett és 44 munkát írt (69 kiadásban). 26 éves korában már egyet. tanár volt Bolognában. Olaszországot ott hagyván, Bécsbe ment, hol tudományával megnyerte I. Ferdinánd kegyét. *Zs.* számos kisebb monográfiát írt, így Zágráb, Temesvár, Szigetvár és Gyula ostromáról az 1552. és 1566. években. Neki köszönjük Bonfinius kiadását és (rövid) folytatását, továbbá Ranzanus és Brodarics kiadását is. Utazásairól a Bonfini-kiadás előszavában számol be. Nehány

elogiumot és epitafiumot is hagyott reánk. Művei és különösen felfogása ellen *Brutus* János Mihály (III. k.) írt. *Zs.* adta ki a *Corpus Juris hungarici* első kiadását (1581), melynek fejében a királytól egy 6200 rhénes forintból szóló utalványt kapott, melyet azonban csak fele részben tudott értékesíteni. V. ö. *Illéssy* János, *Sámboky* J. történétíró-ról (Századok 1899. 524. old.).

M. L.

2. *Zs. Smaragdus*, a Zsámbokiak, Atyaiak, Kúkeiek és Vérek törzsatya, II. Endre főembere, egy állítólag a Champagneből hazánkba költözött nemes család sarja. 1205—06. országbíró lett. 1206. erdélyi vajda, 1208. bihari, 1212—22. pozsonyi és 1222. bácsi főispán. Azontul nem találjuk tiszti állásban. V. ö. *Wertner* Mór cikkét a Turulban (XV. köt.).

M. L.

Zsaskovszky Ferenc és *Endre*, testvérpár, zeneirők. Mindkettő Alsó-Kubinban (Árva) született. Ferenc 1819., Endre pedig 1824. Endre a 80-as évek elején, Ferenc pedig ugyanannak a végén halt meg Egerben. Egerben voltak székesegyházi karnagyk s zenetanárok. Egész kis könyvtárt tesz ki a magyar egyházi zene, az orgonairódalom, a férfi- és vegyeskar, valamint a zene- és énekpedagógia terén írt művek, melyeket túlnyomólag együttes név alatt adtak ki. Endre sokat utazott s úgy a hazai, mint a külföldi zenei körökkel érintkezett. Egyik legmaradandóbb becsü műve terjedelmes *Orgonaiskolója*, számos eredeti és átvett tanulmány, előjáték, fuga és példakkal, mely azonban egyedül álló s hízagpótló munka marad irodalmunkban. Az ő művek *Szent Koszoru* (imák és énekek a ker. kath. ifjúság használatára, 7. bőv. kiad. Budapest 1899). — *Zs. József*, apátkanonok, egyházi író, az előbbieket öccse, szül. Alsó-Kubinban (Árva) 1830 okt. 13. Középiszokolait Magyar-Óvárrott és Eger-

ben, a teológiát Egerben végezte. Papp szenteltek 1853 aug. 14. Káplán volt Pétervásáran, Harsányban és 1855-től Egerben; 1858. gimnáziumi exhortátor és a bölcseleti propedeutika tanára Egerben; 1862. u. o. papnevelői lelki igazgató. 1873. apátfalvi plébános és később ker. esperes; 1882. ismét lelki igazgató. 1892. egri főszékes-egyházi kanonok, majd papnevelői igazgató. 1898 febr. 13. sóvári címzetes apát. Irodalmi működése: ő írta a testvérei által kiadott imakönyveknek szép imáit; az *Orgonaiskola* és *Énekkölté* szövegezése az ő műve. 1862. a pécsi népnevelők Kalauza által megajánlott öt darab aranyat nyerte az énekre és orgonára vonatkozó kérdések megfejtéséért. Ezenkívül számos zenei és más cikket írt a Religióban, Tanodai Lapokban, Egri Egyházmegyei Közlönyben. Ez utóbbiban 1889-től számos éven át szakadatlanul írta a Rituale átdolgozására vonatkozó javaslatait. V. ö. *Koncz* Ákos, Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren.

Á. K. és Z.-R.

Zsebrákok (állat), 1. *Rövidfarku rákok* (XIV. k.).

Zsebre, 1. *Szjábetegek* (XV. k.).

Zsegra, kisközség Szepes vármegye szepesváraljai járásában, (1891) 375 lak. Templomában XIV. sz.-beli falkép van.

Zselenski (Zelenški), 1. *László* gróf, cs. kir. kamarás, szül. 1811 jul. 29., megh. 1863 jul. 14. Részt vett az 1830. lengyel szabadságharcban, mely alatt vesztélyesen megsebesült. 1846. elvette ötvenesi Lovász Amáliát. Miután az 1848-iki események beálltával hazafias szellemben nyilatkozott és cselekedett, ráfogták, hogy Galiciát akarja fellázítani és ezen ürügy alatt az aradi várba zárták, hol fogva maradt 1854-ig, mikor a nedves és sötét börtöntől egyik szemére megvakulván, Grazba vitték át, hol 1857-ig internálva maradt. Főlszabadelésétől haláláig birtokainak kezelésével és közgazdasági ügyekkel foglalkozott. Ő alapította az aradi gazdasági egyesületet, melynek első elnöke volt.

2. **Zs. Róbert** gróf, előbbinek fia, cs. és kir. kamarás, a főrendiház örökös tagja, szül. 1850 jul. 29. Tanuló éveit Olasz-, Francia-, Németországban és Budapesten töltötte, 23 éves korában átvette birtokainak és az azokkal összekötött ipartelepeknek kezelését, ezóta azok kezelésével és közgazdasági ügyekkel foglalkozik. Képviselte 1881-től 1887-ig a lippai, azután a szent-annai kerületet, 1892-től 1897-ig az új-aradi kerületet nemzeti párti programmal. Felszólalt vasúti és közgazdasági kérdésekben. Tevékeny részt vett az első és legelősebb helyi érdekű, arad-körös-völgyi vasút építésében, továbbá az aradi vagon- és lokomotív-gyár felállításában. 1874 óta elnöke az aradi gazdasági egyesületnek. Továbbá elnöke a gazdák biztosító szövetkezetének, alelnöke az orsz. magyar gazdasági egyesületnek és a szesztermelők orsz. egyesületének. Tevékeny tagja a magyar gazdaszövetségnek, melynek gyűlésein és organumaiban erős küzdelmet folytat a tőzsejdi visszaélések ellen; idevágólag több tanulmányt írt, melyek a Magyar Gazdák Szemléjében jelentek meg. 1885. Károlyi Klára grófnőt vette nőül.

Zsésna, kisközség Krassó-Szörény vármegye temesi járásában, (1891) 587 lak. A Lugos és Ka-

ránsebes közé eső község mellett, az orsovai vasút építésekor római fogadalmi kezet találtak a munkások, mely előbb Szende Béla akkori honvéd. miniszterhez a közel Govasdiára, utóbb az ő ajánlókából a nemzeti muzeumba került. Muzeumban ez a második fogadalmi kéz s egy harmadik Ráth György, kir. táblai tanácselnök magángyűjteményében van. V. ö. *Hampel* József, *Archeologiai Közl.* (XIII. 2. füzet 72. 5. old.).

T. G.

Zsengeri Samu, pedagógus, szül. Pápán 1840 okt. 18. Iskoláit sztlővárosában, Győrött és Pesten végezte. 1857. tanítónak lett s mint ilyen részt vett a tanügy terén felmerült minden nevezetesebb mozgalomban. 1870. mint a szegzárdi tanítóegyesület alelnöke képviselte ezt az egyesületet az első országos tanítógyűlésen s ott mondott beszéde folytán nyert alkalmaztatást Budapesten. Itt több napilapnak majd külső, majd belső munkatársa lett s mint ilyen számos nevelési és társadalmi cikket írt. Mint rendes tagja a Népnevelő és Országos izr. tanítóegyesületnek, tevékeny részt vett ezeknek fejlesztésén, mert mindkettőnél tisztséget is viselt. A Paedagógiai társaság alapításánál szintén közreműködött s ennek most is rendes tagja. 1878. érettségi vizsgát tett s rendes hallgatóképpen beiratkozván a budapesti tudományegyetemen, mint elemi tanító filozófusoktor oklevelet nyert, melynek alapján a polgári iskolához jutott. Írt több tankönyvet, melyek közül némelyik 10—12 kiadást is ért. Szerkesztése alatt jelentek meg: *Ung.-jüd. Schulzeitung* és *Szombati Ujság*. Vezette a Magyar Ujság tanügyi rovatát s négy év óta szerkeszti a magyar, német s francia nyelven megjelenő illusztrált *Látogatók* Lapja című folyóiratot, melynek Romániát tárgyozó füzeteért I. Károly román király a román koronázandó lovagjává nevezte ki. Főmunkája *Pestalozzi fordítása* (7 köt.).

Zsidó, kisközség Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye váci felső j.-ban, (1891) 713 lak. A *zsidai prépostság*ot szent Balázs tiszteletére a gr. Csáky család elei alapították. Premontrei szerzetesek laktak benne. 1284—1446 években virágzott. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (I. 37. old.).

KAR.

Zsidó irás a váltón. (Míg kereskedelmi törvényünk (1875. XXXVII. t.-e.) a kereskedelmi könyvekre nézve élő nyelv használatát írja elő (25. §), aminek folytán az immár holt nyelvnek tekintendő zsidó nyelv betűivel nálunk könyveket vezetni nem szabad: addig váltótörvényünk (1876. XXVII. t.-e.) semmiféle korlátozást nem szab a váltónyilatkozatok nyelve tekintetében. A zsidó betűkkel írt vagy aláírt váltót tehát nálunk érvényes váltónak kell tekinteni. Az 1876. XXVII. t.-e. hatályba lépte előtt azonban ellenkező volt hazai jogunk álláspontja ebben a kérdésben. Az 1840. XV. t.-e.-be iktatott váltótörvény módosításáról szóló 1844. VI. t.-c. 2. §-a ugyanis azzal egészítette ki az 1840. XV. t.-c. I. r. 14. §-át, hogy a váltókra zsidó betűkkel tett bármely irások érvénytelenek. Ausztriában különben a mai napig is ezen az állásponton van a bírói gyakorlat.)

MÁRKUS.

Zsigárdy Gyula, országgyűlési képviselő, szül. Pozsonyban 1850 szept. 29. Miután a pozsonyi jogakadémián s a budapesti egyetemen befejezte

jogi tanulmányait, ügyvédi oklevelet szerzett és Galánthán ügyvédi irodát nyitott. Mint Pozsony vármegye törvényhatósági és közigazgatási bizottságának tagja, továbbá mint a pozsonyi közművelődési egyesület galánthai fiókjának és a galánthai iskolaszékek elnöke tevékeny részt vett a vármegye politikai, társadalmi és közművelődési mozgalmában. A Vezúrvölgy geológiai tanulmányt, *Kis világok, nagy világok* címmel pedig csillagászati munkát írt. 1896 óta a galánthai kerület szabadelvű párti képviselője.

Zsigerek helyzetváltozásai. Minden jól fejlett egészséges egyénnél a zsigerek nagysága, méretei, helyzete, az individualis ingadozások határára kívül, pontos és megszabott anatómiai típusoknak hódol. Embrio-fejlődési zavaroknál azonban megeshetik, hogy egyes szervek, a környezet fejlődési hiányai miatt rendellenes helyzetbe kerülnek. P. a csontos koponya-tok hiányos záródása esetén az agy a támadt nyílásokon kiestinghet stb. De ezen veleszületett helyzetváltozásai a szerveknek nem annyira ide, mint inkább a torzképződésekhez tartoznak. Sokkal fontosabbak ezeknél a szervek u. n. szerzett helyzetváltozásai, mint amelyek a szerveknek maguknak vagy a szomszédságban lefolyó vagy lefolyt beteges folyamatoknak eredményei, s mint ilyenek a betegség felismerésében nagy fontosságúak. A mellűrben felhalmozódó ömlények p. a tüdőket félre, föl és hátra, a rekeszt le, a mediasticalis lemezeket a szívvvel együtt az ellenoldal felé tolják. Hasűrbeli daganatok, ömlények vagy gázoktól igen puffasztott belek a rekeszt a tüdőalappal együtt fölfelé tolják. Erős fűzést által bees és lefelé tolt bordák elöl a máj lefelé tér ki, ugyanezen irányban nyomja a jobb vesét és vándorvese keletkezéséhez vezethet. De nemesak ily durva mechanikai viszonyok azok, melyekre a helyzetváltozás mindig visszaviendő; néha kifejlődik az minden látszólagos ok nélkül, mint p. a vándorvese vagy méh-előesések jó része, ahol a szerveket helyűkhöz tartó kötő- és zsírszövetnek beállott lazasága látszik ok gyanánt szerepelni. Érdekes a zsigereknek ama ritkán észlelhető helyzetváltozása, midőn a páratlan, nem szimmetriásan elhelyezett szervek valamennyje az ellenkező oldalra van áthelyezve. Ez a *situs inversus viscerum*, melynél a szívésűcs jobbfelé néz, a máj bal, a lép jobboldalt van. Tünetekkel egyáltalán nem jár, az egyén egészséges; az állapotot csak a hallgatózás-és perkusszióban járatos orvos szokta felismerni.

Zsigerelés, l. Kizsigerelés (X. k.).

Zsilinszky Mihályt a bányai ág. ev. egyházkerület 1898. világi feltűgyelővé, a m. tud. akadémia pedig 1899 máj. 5. rendes tagjává választotta. *Csongrád vármegye története* c. nagy művének II. (befejező) kötete megjelent 1899. Emlékbeszédet tartott Szathmáry György akad. tag fölött (1899). Megjelent tőle *Kermann Dániel evangélikus püspök élete és művei 1663—1740.* (Budapest 1899.)

Zsily-Vajdej-Vulkán, kisközség Hunyad vármegye petrozsényi járásában, (1891) 726 lak. Van vasútja, posta- és táviróhivatala, postatakarék-pénztára, csendőrsége; pénztgyőri, körjegyzői székhely a Román-Zsily keskeny völgyében.

Zsinatok. A magyarországi protestánsok nevezetesebb zsinatai az erdődieken, debrecenin (V. k.), csengerin (IV. k.), budain (III. k.) és budapestiek (III. k.) kívül a következők voltak. A *medgyesi* (1545 máj. 17.) vette be Haner szerint hivatalosan az ágostai hitvallást, de eredeti adatok a zsinatnak csak ama végzéséről maradtak, melylyel egyfelől a milkói, másfelől a gyulafehérvári dioecesishez tartozó lelkészek közti controversiát egyenlítették ki. A *kolozsvári* (1557 jun. 13.) eredetileg abból a célból tilt össze, hogy a sacramentariussokkal hitvitát tartson, mivel azonban Kálmáncsehi (X. k.) betegsége miatt nem elegendett vitába, Szegedi Lajos pedig egymaga nem akart belefogni, a zsinat vita nélkül mondta ki kárhoztatását Kálvin tanaira. Együttel saját hitelveiket is formulázták a jelenlevő lutheránus lelkészek, akiknek, köztük három püspöknek (Károlyi Boldi Sebestyén, Hebler Mátyás és Dávid Ferenc) az aláírásával Consensus doctrinae de sacramentalis címen még ez évben meg is jelent a Dávid írta hitvallás, melyet Teutsch Gy. D. a Synodalverhandlungen közt adott ki újra. A *nagyenyedinek* (1564 ápr. 9.) Blandrata elnöklése alatt a lutheránusok és reformátusok ki egyeztetése lett volna a célja. Ezt azonban négy napi tárgyalás után sem sikerült elérni, sőt ellenkezőleg ez a zsinat tette véglegessé a két felek közötti külön egyházakra való szakadását, melyet aztán a jun. 4—11. tartott tordai országgyűlés a református vallásnak a törvényesen bevett vallások közé sorozásával pecsételt meg. Ez a zsinat választotta meg a fejedelem által hivatalából letett Alesius helyére a magyarok püspökévé Dávid Ferencet, a református irány vezérét. A zsinat ügyiratait újabban Teutsch (Synodalverhandlungen 78—101. old.), latinból magyarra fordítva pedig Kiss Áron (Magyar ref. Zs. végzései 412—437. old.) közölte. A *hercegszőlösi* (1576 aug. 16—17.) a baranyai ref. superintendencia negyven lelkésze tartotta, kik az egyideig két kerületből ez évben alakítottak Veresmárti Illés igazgatása alatt újra egyet. Itt írták alá a Canones majores nyomán készült 47. cikket, melyeket a zsinat intézkedésére Siklósi Miklós a 32. cikk kihagyásával akkor mindjárt magyarra fordított s Huszár Dávid Az alsó és felső Baranyában való eklézsiáknak artikulusi c. alatt a következő évben közre is bocsátott. Ezek képeztek forrását a sopronmegyei lutheránus kánonoknak. A *zsolnait* (1610. márc. 28—30.) a vallásszabadságot biztosító bécsi béke alapján az evangélikus egyház önálló szervezésére Thurzó György, az 1609. választott nádor hivta össze, akinek elnöklése alatt a dunáninneni tiz megyéből megjelent világi és egyházi tagok saját területükön három egyházkerületet szerveztek, ezeknek élére superintendenseket választottak s általában a szükség követelte intézkedéseket minden irányban megtették. A zsinat végzései, melyek a katolikusok részéről heves támadásokat vontak magukra, még ugyanazon évben s azóta többször is megjelentek; legújabbban Szeberényi János (Corpus synodorum evangelicarum 1—22. old.) 1848. adta ki. A *komjátit* (1623 sezept. 13.) a felső-dunamelléki ref. egyházkerület Samarjai M. Já.

nos püspök elnöklete alatt tartotta. A zsinat öt szakaszra osztott latin kánongyűjteményt állított össze, mely az egyházi ügyek vezetését kizárólag lelkészekre ruházta. Ezt később az alsódonameléki s az egyesült dunántúli kerület is elfogadta és a legújabb időkir irányadónak tekintette azokban a dolgokban, melyeket újabb intézkedések másképen nem szabályoztak. Nevezetesebb kiadásai Pápán 1625. és Váradon 1642. (magyarul is), utóljára Pápán 1867. jelentek meg. A *szatmárnémeti* (1646 jun. 10.) nemzeti zsinatot Geleji Katona István erdélyi ref. püspök I. Rákóczi György megbízásából a Tolnai Dali János és társai által indított puritán és presbyterianus, sőt némileg independens irányu mozgalom elnyomására hívta össze. Az erdélyi, tiszántúli és tiszán-inneni egyházak részéről a Geleji elnöklete alatt 110-en voltak jelen a zsinaton, mely 30 végzésében Tolnaiék elveivel szemben határozott konzervatív álláspontot foglalt el s ugy Tolnai mint társait eltiltotta hivataluk folytatásától, míg meg nem változtatják nézeteiket. A zsinat végül egy egyházi törvénykönyv készítésével bízta meg elnökét, mit az rövid időn teljesített is. E zsinat történetét a jelenvolt Szilágyi Benjámin István írta meg, de munkája ma már csak részben ismeretes; a fennmaradt részeket magyar fordításban a Sárospataki Füzetek I. évfolyama közölte. A zsinat végzéseit a Geleji-kánonokkal együtt magyarra fordítva Kiss Áron (1875.) adta ki. A *rózsahegyin* (1707 ápr. 3—10.) Petrőczy István báró kuruc tábornok elnöklete alatt a dunántúli és erdélyin kívül valamennyi lutheránus egyházkerület képviselve volt. A zsinat a nagy rendetlenségbe jutott egyházi viszonyok javítása iránt huszonöt cikkben intézkedett, általánosan kötelező agenda készítésével a püspöki kart bízta meg; az egyházkerületeket újra rendezte s számukat a képviselt területen négyben állapította meg. A pietizmus tárgyában több heves összetűzésnek volt színtere a zsinat, mely azonban éppen az éles ellentétekre való tekintettel kikerülte azzal szemben a merev és türelmetlen állásfoglalást s inkább csak elvileg nyilatkozott ellene. A zsinat végzéseit az 1715-iki országgyűlés megsemmisítette ugyan, de a gyakorlatban mégis érvényes maradt jó részük. Legutóbb Szeberényi János (Corpus synodorum evangelicarum 61—93. old.) tette közzé, magyar fordításban pedig *Zsilinszky* Mihály e zsinatról szóló Egy forradalmi zsinat története (1889) c. művében. A *pestit* (1791 szept. 14-től okt. 14-ig) a reformátusok budai zsinatjával egyidejűleg tartotta a magyarországi négy lutheránus egyházkerület. Prónay László báró elnökölt a zsinaton, melynek összesen 16 ülésén folytatott tárgyalásaiban éppen az a küriarchikus szellem nyilatkozott meg, mint a budai zsinaton. Kánonai is ugy eredetükre és alapelveikre, mint szerkezetükre, sőt a legnagyobb részben szövegeikre nézve is megegyeznek emezéivel. Sorsuk szintén közös lett, amennyiben a királyi szentesítést egyik zsinat munkálata sem nyerte meg. (L. még *Budai ref. zsinat.*) A pesti zsinat naplóját kivonatolva Hornyánszky Viktor közölte (Prot. Jahrbücher 1860), kánonait pedig Szeberényi János (Corpus synodorum evangelicarum 95—165.

old.). V. ö. *Szeberényi* János, Censura canonum synodi Pestiensis (Prot. Jahrbücher 1858); *Szeberényi* Andor, Az 1791-iki pesti ev. zsinat történelme (1869).
z. j.

Zsindely István, pedagógus, szül. Pthrtgyön (Zemplén) 1829 márc. 28., megh. Sárospatakon 1891 okt. 5. Középszkolai tanulmányait a sárospataki főiskolában végezte, de tanuló pályáját az 1848—49-iki szabadságharc miatt — hol mint önkéntes nemzetőr vett részt a 44. zászlóaljban — félbeszakította. A szabadságharc befejezése után 1850—51. Sárospatakon a jogi, 1853—54. a teológiai tanfolyamot végezte el, ezután 1854—57-ig mint tanító és utóbb segédlelkész Cserépfalván működött. 1857. és 1858. a bécsi műegyetemen hallgatta a természettudományokat, innen 1858. nagyobb külföldi tanulmányútra indult. Felkereste Németország és Svájc legnevezetesebb egyetemeit s itt az akkor legkiválóbb tudósok természettudományi, teológiai és bölcsészeti előadásait hallgatta s főleg Svájcban a népiskolai oktatásügy tanulmányozásával foglalkozott. Ez időben tünt fel első művével, *Protestáns népiskolai tervtervvel*, melyet a dunántúli ev. ref. egyházkerület pályázatán 40 db. arannyal jutalmaztak. 1859. sárospataki tanárrá választották s ez időtől kezdve a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapokban, a Sárospataki Füzetekben és a Szeberényi által szerkesztett Néptanítók Lapjában számos iskolai és nevelésügyi értekezése jelent meg, melyek közül egy dolgozata: *Mi üdvös befolyást gyakorolhat a tanító a nevelésre az iskolán kívül*, szintén pályadijban részesítették. 1862-től a sárospataki ev. ref. főgimnáziumba helyezték át, 1868. a bölcsészeti fakultás tervbe vett kiépítése alkalmával a mennyiségben és természettudományok tanárául az akadémiára választották meg s bár ez állást nem foglalta el, mint gimnáziumi tanár a következő években akadémiai előadásokat is tartott. Mint a gimnázium felsőbb osztályaiban a mennyiségben és természetben tanára haláláig működött. Ez idő alatt jelentek meg több kiadást ért tankönyvei. 1885. érte meg tanári pályájának 25 éves fordulóját (v. ö. Sárospataki Lapok 1885. évf. 5. sz.). 1876-tól mint a sárospataki főiskola gazdasági ügyeinek intézője e téren is kiváló érdemeket szerzett. V. ö. *Maklári Pap* Miklós, *Zs. I. emlékezete* (1892). — *Fia István*, a jogtudományok doktora, szül. Sárospatakon 1869. Tanulmányait Sárospatakon és a budapesti egyetemen végezte s mint a sárospataki jogakadémia és jogtörténelem előadója, e téren jórészt is működik. Munkái: *A lovagi intézmény* (Budapest 1893); *Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt* (Sárospatak 1899). Egyházi-jogi, jogtörténeti és tanügyi cikkei nagyjából a Sárospataki Lapokban, valamint egyes fővárosi és vidéki heti- és napilapokban jelentek meg.

Zsiros gubacs vagy *suska*, a Cynips calycis Burgsd. nevű gubacsdaráznak a moesárfa makkcsészéjén ejtett szúrásából keletkező sokszögletű, általában szabálytalan és 1·5—2·5 cm. hosszú Zs. (l. *Gubacs*, VIII. k.). Más tölgyfán, p. a Qu. lanuginosán ritkán lelni. Cserzősav és zsirtartalmáért értékesítik. A bőrt cserzik vele és festékek használgják. Hazánknak kivált a déli részéről

sokat szállítanak külföldre is; a likacsos már értéktelen.

Zsírvese, *zsiros vese*. Van a vesének zsírszövetből álló tokja, mely elhízott egyéneknél igen fejlett, nagy lesoványodásnál teljesen eltűnhetik, ami a vesének u. n. vándorlását elősegíti. E tokot nevezik Zs.-nek, másként hájtoknak s tüntengésénél *hájveséről* szólhatni.

Zsitomir, orosz város, (1897) 65,452 lak.

Zsitvay Leó, a budapesti büntető törvényszék elnöke, szül. Vukováron (Szerém) 1841 febr. 16-án. Atyja *József* alispán volt az, aki Hrabovszky János báró tábornokkal (IX. k.) mint polgári adlatos Jellačić, illetve a horvát lázadás ellen kiküldetést nyert. Az 1848—49-iki események folytán a család magyar földre telepedett át. Zs. iskoláit Budán és Sopronban a bencéseknel végezte, 1858. jogász volt Bécsben, 1861—62. pedig a pesti egyetemet végezte. Több ügyvédnél gyakorlaton volt, 1864—65. köz- és váltóügyvéd volt s mint ilyen Pesten telepedett le. Az 1867. vármegyei tisztújítás alkalmából Moson vármegyében tisztí főügyésznek választották, az 1872-iki bírósági szervezéskor a magyar-óvári törvényszékhez kir. ügyésznek nevezték ki. E törvényszék megszűnte után Pozsonyba helyezték át, ahol 10 évig működött. Résztvett az ottani magyar közművelődési mozgalmakban s a közművelődési egyesület alelnöke, a jogakadémiai államvizsgálati bizottság kültagja volt. Fabiny miniszter felszólítására elvállalta a szombathelyi törvényszék elnökségét s törvényházat építtetett, 1891. Szilágyi Dezső kivánságára a budapesti törvényszék büntető osztályának lett vezetője. E minőségben sok igazságtalan támadást volt kénytelen elszenvetni a bíróság erélyes és önérzetes vezetése miatt. 1895 dec. 13. óta az önállósított büntető törvényszék elnöke. Zs. érdeme a bíróság önállósítása. Mint bíró nagy szakismeretet és ritka judiciumot tanusít, mint író különösen a sajtóbírók körébe eső kérdések fejtegetésével szerzett nagy érdemeket. Megjelent

tőle: *A magyar sajtójog mai érvényben, 1900* (Budapest 1900).

Zsivena, l. *Živena*.

Zsoké, az angol *jockey* (IX. k.) helytelen kifejtése.

Zsolnai zsinat, l. *Zsinatok*.

Zsombolyozás, a szálas takarmány eltevésének az a módja, mely szerint a még friss, vagy legfeljebb kissé megfonnyadt takarmányt kazalba rakják és tetejébe 30—40 cm. vastagságban földet dobnak, mely a takarmányra erős nyomást gyakorol, a levegőt kiszorítja, a savanyu erjedést meggátolja, úgy hogy kellemes szagu, u. n. édesen erjedt takarmányt nyernek. Csekonics Endre gróf zsombolyai uradalmaiban alkalmazták legelőször, innen a neve.

Zsögöd Benő a törvények előkészítése terén teljesített szolgálatai elismeréséül 1899 jan. 29. a magyar királyi udvari tanácsosi címet kapta. Újabbán megjelent tőle: *Fejezetek kötetmi jogunk köréből* (1. köt., Budapest 1898, 2. köt. 1900); *Öröklött és szerzett vagyon* (Függelékül: A kiskoruak utáni törvényes öröklésről, 2 kiad., sajtó alá rendezte Vámbéry Rusztem dr., Budapest 1897).

Zsuppa, kisközség, l. *Tibiscum*.

Zsurlörendüek (név.), l. *Zsurlóképek* (XVI. k.).

Zsvat vagy *zuvat*, székely tájszólás szerint a. m. kifürkészése valaminek, továbbá mendemonda. Származékaiban: *zuvatol* a. m. szavatol, *zuvatós* a. m. szavatos.

Zsuzsánna királyné (Susanna Regina), így nevezi magát *Károlyi* Zsuzsánna, az 1620. besztercebányai országgyűlésen magyar királylyá megválasztott *Bethlen* Gábor (III. k.) neje egyik pecsétjén és több oklevélben. («Susanna Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croat. Sclavoniae Regina, Transylvaniae Principessa et Siculorum Comitissa», egy Kassán, 1621 ápr. 25. kelt levélben.) Egyébiránt ismeretes, hogy Zs. «Gabriel Rex» távollétében, mint ennek helytartója nagyfontosságú országos ügyekben is intézkedett. V. ö. Századok (1876. évf. 169. old.).

M. L.

A XVIII. kötet illusztrációi.

A) Képmelléletek és térkép.

	Lap		Lap
Koprofor...	88	Teleszkópok	687
Léghajózás	144	Tisza térképe	730
Madách-család nemzedékrendje	179	Tőzeg	730
Magyar fegyverek. 2 lap	186	Vasöntés. 3 lap	765
Magyar irodalom statisztikája 1861—98.	188	Védőeszközök (az állatok védőeszközei)	777
Mikroszkópok. 2 lap	267	Vizslák. 2 lap	800
Nászruhák. 2 lap (szinnyomat)	322	Zúgó-készülék	831
Tabulaturák	662		

B) Szövegrajzok.

Kaneon	9	san expandáló gőzszivattyu hosszmet-	
Kassa város címere	16	szete; 2. az előbbinek alaprajza	649
Kiau-csou látképe	54	Tacskó: 1. Simaszórtli tacskó; 2. Hossz-	
Schauer-féle levezető készülék	81	szórtli tacskó; 3. Tűskészórtli tacskó	665—666
Konyhaberendezések: 1—7. ábra	86—87	Társa	672
Költés: 1—2. ábra	100	Tegez: 1. Német, szórmével bevont tegez	
Krassó-Szőrény vármegye címere	113	(Rauehköcher) I. Miksa császár idejéből	
Lánc: 1—6. ábra	133	1510.; 2. Török íjytegez (vállra való), zöld	
Léghajózás: 1. Eddy sárkánya; 2. Kress re-		kordovánbórból, ezüst, színes és selyem-	
ptilógépe	145	hímzéssel, zománcozott foglaltványokkal	
Levegő folyósítása	153	(XVI. sz.); 3. Tatár tegez, a derék körül	
Madách-család címere	179	csatolandó, özbórból, színes kecskebőr dí-	
Mágnese gabonatisztító	184	szítéssel és aranyozott foglaltványokkal	
Magyar korona országainak egyesített (kö-		(XVI. sz.); 4. Török nyilvessző-tegez (de-	
zép) címere	201	rek körül) zöld kordovánbórból, ezüst és	
Málinesi kendermagos tyúk	215	színes selyemhímzéssel, zománcozott fog-	
Manométer	218	laltványokkal (XVI. sz.)	675
Mentőablak	249	Telefon: 1. Vasbádóg tartószervezet; 2. Ká-	
Mikroszkóp	268	belesatorna fából; 3. Agyagból; 4. Cement-	
Minorka-tyúk	275	rendszer; 5. Kábelcsatorna több emeletre,	
Motor-kocsi: 1. Makadam-gép; 2. Darracq-		cementből	677—678
féle elektromos motoru kocsi átmetszet-		Telegráf: 1. Lyukgatott papírszalag; 2. A	
ben; 3. Darracq-féle kocsi; 4. Peugeot-		gyorstelegráf általános elrendezése; 3. A	
féle petroleum-motoru kocsi	290—291	gyorstelegráf távirata	679
Patena	419	Transzformátor: 1. Váltóáram-átalakító;	
Páternoszter (elevátor)	419	2—3. Vasmag-transzformátor; 4. Köpeny-	
Pendentif: 1—3.	426	transzformátor; 5. Ganz és társa transz-	
Perorvoslat	331	formátora; 6—7. Siemens és Halske-féle	
Petazósz	435	transzformátor oldal- és feltárlézetben;	
Pirheliométer	447	8. Westinghouse Company köpeny-transz-	
Reka	498	formátora	731—733
Repülési pálya	502	Truncatulina grosserugosa	737
Sepsi-Szent-György címere	565	Ugrasztó	744
Statisztikai gépek: 1—4.	592—593	Ültetőfogó	754
Surlódás	605	Váltóáram: 1—2. ábra	760
Szádfal: 1—2.	612	Vasöntés	773
Szállítás	615	Vay-család címere	776
Szell-család címere	630	Véreb	783
Szivattyu: 1. Worthington-féle háromszoro-		Vernis Martin	785

Szakszerkesztők és munkatársak névsora.

(A lexikon cikkei alatt a szerzők teljes neve, vagy nevőknek jegye olvasható.)

I.

József főherceg.

- Ábrányi Kornél idősb. : Á. K.
 Ágoston József : Á—F.
 Áldássy Antal : ÁLD.
 Antal Géza : A—A.
 Antal János dr. : B. A. J.
 Árkövy József dr.
 Aujeszky Aladár dr.
 Balás Árpád : BLS.
 Balla Mihály : B. M.
 Ballagi Aladár : B. A.
 Balogh Ferenc.
 Bánki Donát : B.
 Bánóczy József dr. : —CZI.
 Bariss Gyula.
 Bartoniek Géza : B. G.
 Beke Manó.
 Béldy Mihály.
 Beöthy Zsolt dr.
 Berend Miklós dr.
 Berkeszi István.
 Bernát István dr.
 Bita Dezső dr.
 Bodola Lajos.
 Bogdánfy Ödön : BGD.
 Bókai Árpád dr. : B—D.
 Bókai János dr. : B. J.
 Bokor József dr. : B—F.
 Borbás Vince dr. : BORB.
 Boros György.
 Breuer Szilárd : B. SZ.
 Brózik Károly dr. : —ZIK.
 Buday Béla : B. B.
 Buday József dr. : B—Y.
 Cholnoky Jenő : CH.
 Costa János : C—A.
 Csapodi István dr. : —DI.
 Cselkó István : CS—Ó.
 Csemek József.
 Cserhádi Sándor : CSR.
 Csiby Lőrinc : CSY.
 Csiky János dr. : CS.
 Csiky Lajos : CS—Y.
 Czákó Adolf.
 Daday Jenő dr. : D. J.
 Daróczy Vilmos.
 Demény Károly.
 Deutsch László dr.
 Dézsi Lajos dr. : D. L.
 Diamant Leo.
 Dierner Gusztáv dr. : D. G.
 Divald Kornél : D. K.
 Dobiecki Sándor : D. S.
 Dongó Gy. Géza : D. GY. G.
 Dömötör Pál : D. P.
 Dudás Andor.
 Edvi Illés Aladár : E. I. A.
 Entz Géza dr. : E. G.
 Enyedi Lukács.
 Eötvös Lóránt báró, dr.
 Erdős József dr. : E—S.
 Eröss Gyula dr.
 Farkas Árpád.
 Farkas József : F—S.
 Farkasfalvi Imre : F. I.
 Fayer László dr.
 Fejérpataky László dr.
 Fekete Ignác dr.
 Fekete Lajos : F. L.
 Felbert Gyula : F—F.
 Fenyvessy Béla dr.
 Ferenczy Béla : F—Y.
 Fialowski Lajos dr. : FIAL.
 Fischer Ágoston.
 Fischer József.
 Fittler Kamill : F. K.
 Fleischmann Sándor dr. : F.
 Fodor Armin dr.
 Földes Béla dr. : —LD—
 Francsics Lajos dr.
 Frank Ödön dr. : F. Ö.
 Frecskay János : FJ.
 Friedrich Vilmos dr. : F—CH.
 Földessy Gyula : F. GY.
 Gaal Gaszton.
 Gaal Jenő dr.
 Gaár Vilmos dr. : G. V.
 Gorzó Gyula.
 Galgóczy Károly.
 Gaul Károly : G. K.
 Gebauer Miklós
 Gelléri Mór : G. M.
 Gerenday Tivadar : G. T.
 Gerlóczy Gyula dr.
 Gerő Lajos dr.
 Gerő Viktor.
 Gerster Miklós : GERS.
 Ghyeczy Miklós : GH.
 Goldziher Ignác dr. : G—R.
 Gonda Béla.
 Gopcsa László dr. : G—A.
 Gothard Jenő : G. J.
 Gőöz József.
 Grubiczy Géza : G. G.
 György Aladár : GY. A.
 György Endre.
 Gyulai Rudolf.
 Halász Sándor dr.
 Hankó Vilmos.
 Hanvay Zoltán.
 Hattayasy Lajos dr.
 Hattuyffy Dezső
 Heinrich Gusztáv dr. : H. G.
 Héjas Endre.
 Heller Ágoston : H. Á.
 Hennyey Vilmos dr.
 Hensch Árpád : H—H.
 Hentaller Lajos.
 Herrmann Antal : H—N.
 Hertzka Tivadar dr.
 Hollós József : H. J.
 Hoor Mór dr.
 Horváth Géza dr.
 Horváth Mihály dr.
 Hörk József.
 Huber Lipót : H—R.
 Hummer Nándor.
 Huszár Vilmos : H. V.
 Huszka József.
 Hutya Ferenc dr. : HUT.
 Imling Konrád : I—G.
 Irsai Artur dr. : I. A.
 Jablonowski József : J—Y.
 Jalsoviczy Géza : JALS.
 Jellinek Artur dr. : J.
 Jendrassik Ernő dr. : —SS—
 Juckel Gyula.
 Jurkovich Emil.
 Kacziány Géza : K. G.
 Káldy Gyula.
 Kálnoki Henrik : K. H.
 Kálnoki Izidor.
 Kanyaró Ferenc.
 Karácsonyi János dr. : KAR.
 Karkovány Ákos : K—NY.
 Károly János.
 Katona Lajos dr. : KAT.
 Kautz Gyula dr.
 Kazacsay Árpád : KAZ.
 Kégl Sándor dr.
 Kemény Ferenc.
 Kenessey Kálmán : K—K.
 Kereszty István : K—Y.
 Kertész Károly.
 Kines Gyula.
 Kis Ernő.
 Kiss Áron dr. : K. Á.
 Klemp Gusztáv.
 Klimes Gyula.
 Klug Nándor dr. : K. N.
 Klüg Péter.
 Kmety Károly dr. : KM.
 Kohn Sámuel dr. : KN.
 Kolosváry Bálint dr. : K. B.
 Kolosváry Endre : K. E.
 Komor Marcel : K. M.
 Konkoly-Thege Miklós.
 Kónyi Manó.
 Kopp Lajos.
 Korányi Sándor dr. : K. S.
 Koroda Pál.
 Kossa Gyula dr. : K. GY.
 Kosutány Tamás : KTY.
 Kovács Zoltán : K. Z.
 Kováts László : K. L.
 Kozáry Gyula.
 Kóhalmy M. Béla.
 König Gusztáv.
 König Gyula dr.
 Kőrösi Henrik.
 Kőrösy József dr. : —Ó—Ó.
 Kövesligethy Radó : KÖV.
 Kresmarik János : K—K.
 Krepuska Géza dr. : KR. G.
 Krízko Pál.
 Krompecher Ödön dr.
 Kubinyi Viktor.

- Kun Gyula.
 Kun Weber Mária: K. W. M.
 Kunos Ignác dr.: K—C.
 Kupez Gyula.
 Kurbel János dr.: K.
 Kürschák József: KÜRSCH.
 Lakits Ferenc.
 Landgraf János: L—F.
 Latkóczy Mihály: L. M.
 Lázár L. Pál: LZR.
 Lázár Gyula dr.: L. GY. és L—R.
 Lencz Ödön: L. Ö.
 Lévy Béla dr.
 Litschauer Lajos.
 Lőrinczy György: L. GY.
 Lyka Károly.
 Mangold Lajos dr.: M. L.
 Marczali Henrik dr.: MARCZ. és —LI.
 Margalits Ede: MARG.
 Markhót J.
 Márki Sándor dr.: M.
 Márkus Dezső dr.
 Maróczy Géza.
 Marschalkó János.
 Marschalkó Tamás dr.: M. T.
 Matunák Mihály.
 Meissner Alajos.
 Mezei Ernő.
 Mezey Gyula: MZY.
 Miálovich Mór: MI.
 Michailovits István: M. I.
 Mihalik József: MIH.
 Míka Sándor dr.: M. S.
 Nagy Dezső.
 Nagy Ernő dr.: N.
 Nagy Géza: N. G.
 Nagy László.
 Négyesy László: N. L.
 Neményi Ambrus.
 Nérey Ernő.
 Neumann Ármin dr.: N—N.
 Neumann I. dr.
 Niedermayer Ádám.
 Nuricsán József dr.: NU.
 Ottó József: O. J.
 Papánek Ferenc: P. F.
 Pártényi József.
 Pasteiner Gyula dr.: PAST.
 Pecsner Emil dr.
 Peres Sándor.
 Pertik Ottó dr.: P. O.
 Petrik Lajos: P. L.
 Petz Gedeon dr.
 Piszter Imre dr.
 Ploskál Rezső: P—L.
 Plósz Béla dr.
 Plósz Sándor dr.
 Porzsolt Benjámin: P. B.
 Porzsolt Jenő: P—T.
 Porzsolt Kálmán.
 Pósta Béla dr.: P—A.
 Preisz Hugó dr.
 Pruzsinszky Pál: P. P.
 Puri István dr.
 Pusztai Ferenc: PU.
 Radó Vilmos.
 Rados Gusztáv: R. G.
 Rados Ignác.
 Rákosi Jenő.
 Rakovszky István: R—KY.
 Ráth Zoltán dr.: R. Z.
 Rátz István dr.
 Réczey Imre dr.: R—Y.
 Reiner Ignác dr.
 Reizner János.
 Rejtő Sándor: R. S.
 Rényi József dr.: R.
 Réthy László dr.: R. L.
 Rigler Gusztáv dr.
 Robicssek Ferenc dr.: ROB.
 Rodiczky Jenő dr.: ROD.
 Róna Zsigmond.
 Rothaus Miksa: R—A.
 Rottenbiller Ödön dr.: R—R.
 Rubinek Gyula.
 Ruzsicska Kálmán.
 Sajó Aladár: —JÓ.
 Sajó Károly: S. K.
 Saláth Vitál.
 Salgó Jakab dr.: S.
 Schaffer Károly dr.: SCH. K.
 Scheff László dr.
 Scherer István.
 Schmid Ödön: S. Ö.
 Schmidlechner Kár. dr.: SCH—R.
 Schmidt Ágoston.
 Schreiner Márton dr.: SCHR.
 Schuk József: SCHK.
 Schuller Alajos.
 Schullerus Adolf dr.: SCH.
 Schvarcz Gyula dr.: S. G.
 Schwarz Gusztáv dr.: SCHW. G.
 Sebestyén Gyula: S. GY.
 Sebestyén Gyula dr.
 Sebesztha Károly: S—A.
 Semayer Vilibáld.
 Simonyi Zsigmond dr.: SIM.
 Sváby Frigyes.
 Szabó Endre.
 S. Szabó József: S. SZ. J.
 Szádeczky Lajos dr.: SZ. L.
 Szana Tamás: SZ. T.
 Szatmári Mór.
 Szederkényi Nándor.
 Székely István dr.
 Szekeres Margit: SZ. M.
 Szekrényi Lajos: SZ—I.
 Szemcz Emil: SZ. E.
 Szendrei János.
 Sziliágyi Géza dr.: SZ. G.
 Szilágyi Gyula dr.: SZ. GY.
 Szilágyi Gyula ifj.
 Szily Kálmán: SZ. K.
 Szinnyei József: SZ. J.
 Szladits Károly dr.
 Szontágh Félix dr.: SZ.
 Sztankó Béla.
 Szterényi Hugó dr.: SZT. H.
 Szterényi József: SZT. J.
 Szterényi Sándor.
 Takáts Sándor dr.: T. S.
 Tangl Károly.
 Tarnai János dr.
 Tauffer Emil dr.: T. E.
 Tauszky Ferenc dr.: T. F.
 Téglás Gábor: T. G.
 Telek János.
 Telkes Simon.
 Temesváry János dr.
 Terray Pál dr.
 Teutsch Frigyes dr.: T.
 Than Károly dr.
 Thanhoffer Lajos dr.: TH.
 Theisz Gyula dr.: TH. GY.
 Thim József dr.
 Thirring Gusztáv dr.: TH—V.
 Thuróczy Károly dr.
 Timár Pál: T. P.
 Tormay Béla.
 Tóth Béla.
 Tóth Lőrinc: T. L.
 Tóth Mike.
 Török István dr.
 Tötössy Béla.
 Unghváry Ede: U. E.
 Vadas Jenő: VDS.
 Vadnay Károly.
 Vámbéry Ármin.
 Vámbéry Rusztem dr.: V.
 Vámosy Zoltán dr.: VÁM.
 Vangel Jenő dr.: V. J.
 Váradai Antal dr.: V. A.
 Varga Pál.
 Vécey Tamás.
 Verédy Károly dr.: VK.
 Veres Sámuel: V. S.
 Vértess József: VÉRT.
 Vikár Béla: V. B.
 Volenszky Gyula.
 Weber Rudolf.
 Weiner Emil.
 Winkler Lajos dr.: W. L.
 Wlassics Gyula.
 Wlislócki Henrik: WL. H.
 Zelliger Vilmos dr.: Z—R.
 Zelovich Kornél.
 Zhuk József.
 Zigány Zoltán: Z. Z.
 Zoványi Jenő: Z. J.

II.

A—A. Antal Géza.
 Á—F. Ágoston József
 A. J. Antal János

Á. K. Ábrányi Kornél id.
 ÁLD. Áldásy Antal
 B. Bánki Donát

B. A. Ballagi Aladár
 B. B. Buday Béla
 B—D. Bókai Árpád

BE.	Beke Manó	J—Y.	Jablonovszky József	PU.	Pusztai Ferenc
B—F.	Bokor József	K.	Kurbel János	R.	Rényi József
B. G.	Bartoniek Géza	K. Á.	Kiss Áron	R—A.	Rothausner Miksa
BGD.	Bogdánfy Odön	KAR.	Karácsonyi János	R. G.	Rados Gusztáv
B. J.	Bókai János	KAT.	Katona Lajos	R—KY.	Rakovszky István
BLS.	Balás Árpád	KAZ.	Kazacsay Árpád	R. L.	Réthy László
B. M.	Balla Mihály	K. B.	Kolosváry Bálint	ROB.	Robicsek Ferenc
BORB.	Borbás Vince	K—C.	Kunos Ignác	ROD.	Rodiczky Jenő
B. SZ.	Breuer Szilárd	K. E.	Kolozsváry Endre	R—R.	Rottenbiller Ödön
B—Y.	Buday József	K. G.	Kacziány Géza	R. S.	Rejtő Sándor
C—A.	Costa János	K. GY.	Kossa Gyula	R—Y.	Réczey Imre
CH.	Cholnoky Jenő	K. H.	Kálnoki Henrik	R. Z.	Ráth Zoltán
CS.	Csiky János	K. K.	Kenessey Kálmán	S.	Salgó Jakab
CS—Ó.	Cselkó István	K—K.	Kresmarik János	S—A.	Sebesztha Károly
CSR.	Cserhátai Sándor	K. L.	Kováts László	SCH.	Schullerus A.
CSY.	Csiby Lőrinc	K. M.	Komor Marcel	SCHK.	Schuk József
CS—Y.	Csiky Lajos	KM.	Kmety Károly	SCH. K.	Schaffer Károly
—CZL.	Bánóczy József	K. N.	Klug Nándor	SCHR.	Schreiner Márton
CZ—Ó.	Czakó Adolf	KN.	Kohn Sámuel	SCH—R.	Schmidlechner Károly
D. G.	Dierner Gusztáv	K—NY.	Karkovány Ákos	SCHW. G.	Schwarz Gusztáv
D. GY. G.	Dongó Gy. Géza	KÖV.	Kövesligethy Radó	S. G.	Schwarz Gyula
—DI.	Csapodi István	KR. G.	Krepuska Géza	S. GY.	Sebestyén Gyula
D. J.	Daday Jenő	K. S.	Korányi Sándor	SIM.	Simonyi Zsigmond
D. K.	Divald Kornél	KTY.	Kosutány Tamás	S. K.	Sajó Károly
D. L.	Dézsi Lajos	KÜRSCH.	Kürschák József	S. Ö.	Schmid Ödön
D. P.	Dömötör Pál	K. V.	Kubinyi Viktor	—SS—	Jendrassik Ernő
D. S.	Dobiecki Sándor	K. W. M.	Kun Weber Mária	S. SZ. J.	S. Szabó József
E. G.	Entz Géza	K—Y.	Kereszty István	SZ.	Szontágh Félix
E. I. A.	Édvi Illés Aladár	K. Z.	Kovács Zoltán	SZ. E.	Szemnecz Emil
E—S.	Erdős József	—LD—	Földes Béla	SZ. G.	Szilágyi Géza
F.	Fleischmann Sándor	L—F.	Landgraf János	SZ. GY.	Szilágyi Gyula
F—CH.	Friedrich Vilmos	L. GY.	Lázár Gyula	SZ—I.	Székrenyi Lajos
F. GY.	Földessy Gyula	L—GY.	Lőrinczy György	SZ. J.	Szinnyei József
F. I.	Farkasfalvi Imre	—LI.	Marczali Henrik	SZ. K.	Szily Kálmán
FIAL.	Fialowski Lajos	L. M.	Latkóczy Mihály	SZ. L.	Szádeczky Lajos
FJ.	Frecskay János	L. Ö.	Lencz Ödön	SZ. M.	Szekeres Margit
F. K.	Pittler Kámill	L—R.	Lázár Gyula	SZ. T.	Szana Tamás
F. L.	Fékete Lajos	LZR.	Lázár L. Pál	SZT. H.	Szterényi Hugó
F. Ö.	Frank Ödön	M.	Márki Sándor	SZT. J.	Szterényi József
F—S.	Farkas József	MAR CZ.	Marczali Henrik	SZ. ZS.	Szécsi Zsigmond
F—T.	Felbert Gyula	MARG.	Margalits Ede	T.	Teutsch Frigyes
F—Y.	Ferenecz Béla	MI.	Miálovich Mór	T. E.	Tauffer Emil
G—A.	Gopcsa László	M. I.	Michailovits István	T. F.	Tauszk Ferenc
GER.S.	Gerster Miklós	MHL.	Mihalik József	T. G.	Téglás Gábor
G. G.	Grubiczy Géza	M. L.	Mangold Lajos	TH.	Thanhöffer Lajos
G. J.	Gothard Jenő	M. S.	Mika Sándor	TH. GY.	Theisz Gyula
G. K.	Gaul Károly	M. T.	Marsalkó Tamás	TH—V.	Thirring Gusztáv
G. M.	Gelléri Mór.	MZY.	Mezey Gyula	T. L.	Tóth Lőrinc
G—R.	Goldziher Ignác	N.	Nagy Ernő	T. P.	Timár Pál
G. T.	Gerenday Tivadar	N. G.	Nagy Géza	T. S.	Takács Sándor
G. V.	Gaár Vilmos	N. L.	Négyesy László	V.	Vámbréy Ruzstem
GY. A.	György Aladár	N—N.	Neumann Ármin	V. A.	Várad Antal
H. Á.	Heller Ágoston	NU.	Nuricsán József	VÁM.	Vámosy Zoltán
H. J.	Hollós József	O. J.	Ottó József	V. B.	Vikár Béla
H. G.	Heinrich Gusztáv	—Ö—Ö.	Kőrösy József	VDS.	Vadas Jenő
H—H.	Hensch Árpád	P—A.	Posta Béla	VÉRT.	Vértess József
H—N.	Hermann Antal	PAST.	Pasteiner Gyula	V. J.	Vangel Jenő
H—R.	Huber Lipót	P. B.	Porzolt Benjámín	VK.	Veredy Károly
HUT.	Hutyra Ferenc	P. F.	Papánek Ferenc	V. S.	Veres Sámuel
H. V.	Huszár Vilmos	P. J.	Pártényi József	W. L.	Winkler Lajos
I. A.	Irsai Artur	P. L.	Petrik Lajos	WL. H.	Whislocki Henrik
I—G.	Imling Konrád	P—L.	Ploskál Rezső	—ZIK.	Brózik Károly
J.	Jellinek Artur	P. O.	Pertik Ottó	Z. J.	Zoványi Jenő
JALS.	Jalsoviczky Géza	P. P.	Pruzsinszky Pál	Z—R.	Zelliger Vilmos
—JÓ.	Sajó Aladár	P—T.	Porzolt Jenő	Z. Z.	Zigány Zoltán

RÖVIDÍTÉSEK MAGYARÁZATA

a. = ár
alk. = alkohol
áll. orv. = állatorvostan
ált. = általános
a. m. = annyi mint
ang. = angol
ásv. = ásvány
bels. = belsőleg
bj. = büntető jog
bnvj. = bányajog
bört. = büntetőügy
bp. = büntetőjogi perrendtartás
br. = báró
btő törv. = büntető törvény
C. = Celsius
c. = című
ca. = centiár
cg. = centigramm
cl. = centiliter
cm. = centiméter
cm² = négyzetcentiméter
cm³ = köbc centiméter
cs. = császári
csj. = csődjog
D. = dél
da. = deciar
DDK. = dél-délkelet
dg. = decigramm
DK. = délkelet
dka. = dekár
dkg. = dekagramm
dkl. = dekaliter
dkm. = dekaméter
dl. = deciliter
dm. = deciméter
dm² = négyzetdeciméter
dm³ = köbdeciméter
DNy. = délnyugat
É. = észak
ENy. = északnyugat
ej. = egyházjog
EK. = északkelet
eml. = említett
EENy. = észak-északnyugat
E. sz. = északi szélesség
e. ü. = emlékünnap
ev. = evangélikus
F. = felső
fhg. = főherceg
fp. = forráspont
fr. = frank
fs. fajsúly

fsziget = félsziget
g. = gramm
gazd. = gazdaszat
gör. = görög
Gr. = Greenwich
gr. = gróf
h. = helyett
ha. = hektár
h. é. = helyi érdekű
hg. = hektogramm
hiv. = hivatalos
hl. = hektoliter
hm. = hektométer
h. ö. = hasonlítsd össze
ill. = illető
ill. hly. = illető helyen
j. = járás
jbíró = járásbíró
jbíroság = járásbíroság
jt. = jogtörténet
K. = kelet
kat. = katolikus
katon. = katonai
k. e. = koronázás előtti
képl. = képlet
K. h. = keleti hosszúság
k. ig. = közigazgatás
kir. = királyi
kisk. = kisközség
km. = kilométer
km² = négyszög kilométer
Kr. e. = Krisztus előtt
krj. = kereskedelmi jog
Kr. u. = Krisztus után
k. t. = kereskedelmi törvény
k. u. = koronázás utáni
kzj. = közjog
l. = lásd
l. = liter
lak. = lakos
lat. = latin
l. e. = lásd ezt
l. o. = lásd ott
m. = méter
m² = négyzetméter
m³ = köbméter
megh. = meghalt
mf. = mérföld
mh. = meghalt
mj. = magánjog
mm. = milliméter
ml. = milliliter
mm² = négyzetmilliméter
mm³ = köbmilliméter

mp. = másodperc
ngt. = nemzetgazdaságtan
nhdj. = nemzetközi hadi jog
növ. = növény
Ny. = nyugat
nzkj. = nemzetközi jog
o. gy. = országgyűlés
ol. = olasz
o. m. = osztrák-magyar
op. = olvadáspont
orgb. ért. = országbirói értekezlet
orv. = orvosi
oszt. polg. tkv. = osztrák polgári törvénykönyv
p. = például
p. = perc
pol. = politika
p. t. = polgári törvénykezés
q. = mérőmagasság- és r. = rész
R. = Réaumur-udományi ref. = reformátuskar
rj. = római jog könyvtára
r. k. = római kat.
röv. = röviden
r. t. = rendezett tanács
s. e. = sajtóeljárás
sp. = spanyol
sr. = súlyrész
st. = sajtótörvény
sz. = század
szab. = szabad
szerk. = szerkesztő
szt. = szent
szül. = született
t. = tonna
t. i. = tudniillik
tj. = tengerjog
tkp. = tulajdonképen
tkv. = telekkönyv
tov. = továbbá
trjav. = törvényjavaslat
tkv. = törvénykezés
u. a. = ugyanaz
u. i. = ugyanis
u. n. = ugynevezett
v. = vagy
vj. = váltójog
vm. = valamely
vmi = valami
v. ö. = vesd össze.

SZTE Egyetemi Könyvtár
 Állományából törölve!

A címszavakat tárgyalás közben rendszeren a címszó első, nagy betűjével rövidítettük.

